TÜRKİYE'DE KUR'ÂN EĞİTİMİNDE ÖNE ÇIKAN İHTİLAFLAR

2023
DOKTORA TEZİ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (TEFSİR)

Abdulhamid PEHLİVAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN

TÜRKİYE'DE KUR'ÂN EĞİTİMİNDE ÖNE ÇIKAN İHTİLAFLAR

Abdulhamid PEHLİVAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalında
Doktora Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Temmuz 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 1
TEZ ONAY SAYFASI 5
DOĞRULUK BEYÂNI 6
ÖNSÖZ 7
ÖZ 10
ABSTRACT 12
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ 14
ARCHIVE RECORD INFORMATION 15
KISALTMALAR 16
ARAŞTIRMANIN KONUSU 17
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 17
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 21
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM 21
EVREN VE ÖRNEKLEM /ÇALIŞMA GRUBU 23
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER 23
1. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYESİ'NDE KUR'ÂN EĞİTİMİ VE BU DÖNEMDE ÖNE ÇIKAN BAZI ŞAHSİYETLER 24
1.1. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Eğitimi 24
1.1.1. Örgün Eğitim 27
1.1.1.1. İmam-Hatip Ortaokulları 27
1.1.1.2. İmam-Hatip Liseleri 28
1.1.1.3. İlâhiyât Fakülteleri 33
1.1.1.4. Dini Yüksek İhtisas Merkezleri 37
1.1.1.5. Diyanet Eğitim Merkezleri 42
1.1.2. Yaygın Eğitim 46
1.1.2.1. Kur'ân Kursları 46

1.1.2.2. Dört-Altı Yaş Kur'ân Kursları ... 48
1.1.2.3. Hafızlık Kursları ... 50
1.1.2.4. İhtiyaç Odaklı Kur'ân Kursları ... 58
1.1.2.5. Cami ve Yerleşkesi ... 59
1.1.2.6. Uygun Olan Diğer Mekânlar ... 60
1.2. Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan Bazı Şahsiyetler ... 61
1.2.1. Üsküdarlı Ali Efendi (1885-1976) ... 63
1.2.2. Hasan Akkuş (1895-1972) ... 64
1.2.3. Mehmet Rüşdü Âşıkkutlu (1901-1980) ... 65
1.2.4. Mehmet Öğütçü (Gönenli Mehmet Efendi, 1903-1991) ... 67
1.2.5. Kesikbacak İsmail Efendi (1905-1972) ... 69
1.2.6. Abdurrahman Gürses (1909-1999) ... 70
1.2.7. Ahmet Arslanlar (1911-2021) ... 72
1.2.8. Ekrem Doğanay (1938-2002) ... 73
1.2.9. Miktat Temiztürk (1938-2021) ... 74
1.2.10. İsmail Biçer (1947-1998) ... 75
1.2.11. Ali Şahin Hoca (1963-2022) ... 78
1.2.12. Ramazan Pakdil ... 79
1.2.13. Fatih Çollak ... 80
1.2.14. Talip Akbal ... 81
1.2.15. Mustafa Demirkan ... 82
2. TİLAVET İHTİLAFLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞI: KONUYA İLİŞKİN YAPILAN MÜLÂKAT VE BUNLARIN DEĞERLENDİRMELERİ ... 84
2.1. Kur'ân Eğitimi ... 86
2.2. Tecvîd Eğitimi ... 97
2.2.1. Teşdîd-İdgâm ... 106
2.2.2. Medd-i Tabii-Medd-i İvaz Konusu ... 121
2.2.3. Dâd Harfi'nin Okunuşu Meselesi ... 126
2.2.4. Lâm-ı Târif ile Oluşan Tecvîdlerin İsimlendirilmesi ... 140
2.2.5. İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Maa'l Gunne/İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Bilâ Gunne Şeklinde İsimlendirilme ... 147
2.2.6. İhfâ, İklâb ve İzhâr Uygulamalarındaki Farklılıklar ... 149
2.2.7. Vakıf Hâlinde Medd-i Muttasıl'ın Okunuşu ... 159

2.2.8. Kalkale Sıfatının İsimlendirilmesi 164
2.2.9. İnce-Kalın Sesli Harflerin Uyumu 171
2.2.10. Ha (ح) ve Ayn (ع) Harflerinin Kalın Okunması 177
2.2.11. Zamirin İsimlendirilmesi 180
2.2.12. Medlerde Elif/Uzatma Miktarı 184
2.2.13. Tecvîd Konularının Hükmü 188
2.3. Kur'ân'ın Okunuş Usûlleri 201
2.3.1. Tahkîk 202
2.3.2. Tedvîr 203
2.3.3. Hadr 204
2.4. Kur'ân Eğitiminde Teknolojinin Kullanımı 214
2.5. Temsîlî Okuyuş 218
2.6. Okuyuşta Müsavat 229
2.7. Dudak Tâlimi 234
2.8. Fâtiha Sonunda "Âmîn" Denilmesi 244
2.9. Meclisine Göre Aşr-ı Şerîf Seçimi 247
2.10. Arap ve Türk Tavrından Kaynaklanan Durumlar 250
2.11. Mûsikî ile Kur'ân Kırâatı 256
3. KIRÂAT PROBLEMLERİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞI: KONUYA İLİŞKİN YAPILAN MÜLÂKAT VE BUNLARIN DEĞERLENDİRMELERİ 280
3.1. Nitel Aşama 280
3.1.1. Araştırma Soruları 281
3.1.2. Örneklem 281
3.1.3. Verilerin Toplanması 283
3.1.4. Veri Toplama Aracı 284
3.1.5. Görüşmeler 284
3.1.6. Veri Analizi 284
3.1.7. Araştırmacı Farkındalığı 286
3.1.8. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği 287
3.2. Bulgular 288
SONUÇ 312
KAYNAKÇA 317

TABLOLAR DİZİNİ 339
EKLER 340
Ek 1: Mülakat Soruları 340
ÖZGEÇMİŞ 343

TEZ ONAY SAYFASI

Abdulhamid PEHLİVAN tarafından hazırlanan "TÜRKİYE'DE KUR'ÂN EĞİTİMİNDE ÖNE ÇIKAN İHTİLAFLAR" başlıklı bu tezin Doktora Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN .....

Tez Danışmanı, Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 17/07/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)	İmzası
Başkan : Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN (KBÜ)	.....
Üye : Doç. Dr. Şükrü MADEN (KBÜ)	.....
Üye : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)	.....
Üye : Doç. Dr. Yakup YÜKSEL (NKÜ)	Online
Üye : Doç. Dr. Mustafa KILIÇ (MÜ)	Online

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Doktora Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYÂNI

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihâl kusuru sayılacağını bildiğimi, intihâl kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyân ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukûkî tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Abdulhamid PEHLİVAN

İmza :

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetiyle ibadet edilen ilahî bir kitap olması, onun okunuşuna da önem verilmesini gerektirmiştir. Kur'ân'ın herhangi bir Arapça metinden farklı olarak kendine has okuma biçiminin olması nedeniyle Hz. Peygamber, nüzul dönemi boyunca onun öğretilmesi hususunda özel bir gayret göstermiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk talimi Nebi'den alan muallimler de bu görevi uhdelerine almışlar ve inkitaya uğramaksızın günümüze kadar sürdürülmüştür.

Kur'ân kırâatının talimi konusunda nüzül asrından itibaren değişik isimlerle bazı müsseselerin teşekkül ettirildiği de bilinmektedir. Suffe ile başlayan bu müesseseler Dâru'l-Huffâz, Dâru'l-Kurrâ, Medreseler, Kur'ân Kursları, İmam-Hatip Liseleri, İlâhiyât Fakülteleri, Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezleri vb. isimlerle mevcudiyetini sürdürmektedirler. Nüzülden günümüze gelen süreçte oluşan Kur'ân kelimelerinin edâ (telaffuz) keyfiyeti ve onun okunma kuralları (tecvid) nesilden nesile bu vb. kurumlar vasıtasıyla intikal ettirilmiştir.

Kur'ân'ın kırâat keyfiyeti denildiğinde, başlangıcından günümüze değin aslının muhafaza edildiği bir tilavet şekli akla gelir. Resûl-i Ekrem -örneğin bâ (ب) harfini- nasıl telaffuz etti ise on dört asır sonra bir Çinli, bir Kafkasyalı veya bir Avrupalı'nın söz konusu harfi aynı şekilde tilavet etmesi demektir.

Kur'ân tilavetine yönelik bu müsseseleşme faaliyetiyle birlikte Kırâat İlmi de gelişme kaydetmiş, tilavete yönelik kural ve kaideler belirlenerek kavramsal çerçeveye oturtulmuş, Kur'ân eğitimi akademik bir uslûp ile tasvir ve talim ettirilmiştir.

Kur'ân'ın tilavet eğitimine bakıldığında onun temelde ses eğitimi temelli bir faaliyet olduğu söylenebilir. Harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarına uygun çıkarılması; sâkin ve şeddeli seslendirilmeleri esnasında geçen süre vb. hususlar, tilavetin ses eğitimiyle alakalı yönleridir. Yine harflerin sıfat-ı ârızîlerinden olan ihfâ, izhâr, iklâb, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı maal-ğunne vb. kuralların nasıl uygulandığı ve bunların tatbik ve med sürelerinin (medd-i tabii, medd-i muttasıl, medd-i ârız, medd-i lâzım vb.) ne kadar olduğu; tecvid kurallarının uygulanması esnasında dudak hareketlerinin nasıl

olması gerektiği gibi konular da yine ses eğitimi temelinde değerlendirilebilecek mevzulardandır.

Diğer taraftan Kur'ân tilavet eğitimi teorik ve pratik olarak iki şekilde ifa edilmektedir. Tecvide müteallik ıstılahların öğretilmesi teorik, bizzat mütehassıs bir hocadan dinleyerek ve görerek tilavetin öğrenilmesi de uygulama yani pratik yönü oluşturmaktadır. Bu iki noktanın tilavet eğitiminde bir bütünlük içinde verilmesi önem arzetmektedir.

Türkiye'de Kur'ân tilavetinin talimi konusunda önemli bir noktaya gelinmiş olması yadsınamaz bir durum olmakla birlikte yüzyıllık talim sürecinin ulaştığı noktayı özetleyen ihtilaflar yumağı da gözardı edilemez bir gerçektir. Bu ihtilaflara zemin hazırlayan unsurların akademik anlamda Kıraat ilminden ziyade uygulama planında ortaya çıktığını söylememiz yanlış bir tesbit olmaz. Zira bu çalışmada özellikle bu yönde yani talimi icra eden hocanın fem-i muhsin olup olmaması, müktesebatlarının farklılaşması, eğitim yöntemlerinin ve eğitim verilen mekanların fiziki şartlarının yetersizliği vb. konuların üzerinde durulmaktadır.

Söz konusu tilavet ihtilaflarını serimlemek, sebeplerini ortaya koymak ve çözümü hususunda fikir beyan etmek niyetiyle hazırlanan çalışmada öncelikle "Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan İhtilaflar" başlığı ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin tilavet ihtilaflarına yer verilecektir.

Tez üç bölümden, oluşmaktadır. Birinci bölümde; Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Kur'ân Eğitimi ve müesseseleri, eğitimde karşılaşılan zorluklar ve yöntem hatalarına yer verilecektir. İkinci bölümde; Günümüz Türkiye'sinde Kur'ân öğretimi hususunda öne çıkan ihtilaflar ele alınıp incelenecektir. Üçüncü bölümde Kur'ân eğitiminde öne çıkan ihtilaflara yönelik çözüm arayışı konu edinilecektir. Konuya ilişkin yapılan mülâkat ve bunların değerlendirmeleri yer alacaktır.

Bu çalışma sırasında yardım, teşvik ve yönlendirmelerinden büyük ölçüde yararlandığım saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN'a; teze başladığım ilk günden itibaren desteklerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Metin YURDAGÜR ve Prof. Dr. Fahrettin ATAR'a; yaptığımız anket ve mülâkatlar konusunda teknik ve ilgili bilim dalının yöntemleri açısından destek veren Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU'na, yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Şükrü MADEN'e, Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU'na, Dr. Öğr. Üyesi M. Sâmi

ÇÖLLÜOĞLU'na, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU'na, Dr. Öğr. Üyesi Adem LÖK'e, Diyanet Akademisi Eğitim Görevlisi Güneş ÖZTÜRK'e, Dr. Fatih ÇARDAK'a ve bu mütevâzî çalışmada emeği geçen, katkısı bulunan herkese teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Ortaöğretim yıllarımdan itibaren beni Kur'ân'a ve Kur'ân ilimlerine yönlendiren, duâlarını üzerimden eksik etmeyen, üzerimde çok yoğun emekleri bulunan muhterem hocalarıma da teşekkürlerimi arz etmek için bu satırları bir vesile addediyorum.

ÖZ

Kur'ân eğitim ve öğretimiyle ilgili faaliyetler Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünü müteakiben başlamıştır. Bu durum Kur'an'ın mesaj yönüyle birlikte tilavetiyle ibadet edilen bir kitab olmasıyla ilgilidir. Zira önce Cibril'in Hz. Peygamber'e sonra da Hz. Peygamber'in Sahabeye tilavetin nasıl gerçekleşeceğini öğretmesiyle süreç başlamış ve Kıyamete kadar da bu önemli miras Kur'an öğreticileri vasıyasıyla nakledilmiştir.

Her Müslümanın Kur'ân-ı Kerîm'i usulüne uygun bir şekilde okuma ve öğrenmeyi kendisine bir vazife addetmesi önemli olduğu kadar kimden ve nasıl öğreneceği de aynı ölçüde önem arzetmektedir. Bu önem Türkiye için derece itibariyle fevkıyyet ifade etmektedir. Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarından yüzyılın son çeyreğine kadar Kur'ân eğitim-öğretiminde yeterli seviyeler elde edilememiştir. Bu durum ehil öğreticilerin yetişmesini engellediği gibi öğrencilerin de sayıca az olmasına sebep olduğu söylenebilir. Ancak son yıllarda, tashîh-i hurûf ve aşere-takrîb-tayyibe tedrîsine yönelik ihtisâs kurslarının ve buralarda yetişen öğrencilerin sayısının hızla artması memnun edici bir gelişme olmakla birlikte tilavet eğitiminde bir birlikteliğin henüz sağlanamadığını esefle belirtmek icap eder. Son zamanlarda düzenlenen "Kırâat-Tilavet Sempozyumları'nın" sayılarının artmasının özellikle tilavet ihtilaflarının azaltılması noktasında umut verici gelişmelerdir.

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde Kur'an-ı Kerîm'in tilaveti ile ilgili ortaya çıkan ihtilafları ve sebeplerini belirlemeyi, bu konuda öğreticilerin görüşlerini tespit etmeyi, söz konusu ihtilafların ortadan kaldırılmasına yönelik yapılması gerekenleri belirlemeyi ve Kur'ân tilavetinin öğrenimine/öğretimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ülkemizde Asım kıraatınının Hafs rivayeti üzere talim faaliyetinde bulunan meşhur hocaların Kur'ân öğretim farklılıklarını "nitel" yöntemle tespit etmeye, bu hocaların arasındaki öğretim farklılıklarını belirlemeye ve ortaya çıkan ihtilafları anlamaya yönelmiştir.

Araştırma neticesinde ihtilafların daha ziyade bireysel müktesebat farklılaşması olarak sayılabilecek, öğreticilerin alan yeterlilikleri ve yetişme tarzlarının eğitime etkisinden, tecvidle ilgili kaynakların güncellenmemesi ve yaygınlaştırılmamasından,

sorunların ise öğreticilerin alan yetersizlikleri, formasyon eksiklikleri, eğitim koşullarının fiziksel yetersizliği, öğrenci, öğretici, aile iletişiminin sağlıklı olmayışı gibi unsurlardan kaynaklandığı söylenebilir.

Genel anlamda sayılan ihtilafların, Kur'an tilavet eğitiminde kullanılan kaynakların herkesimin rahatlıkla anlayıp kullanabileceği seviyede sadeleşmiş bir mahiyete büründürülmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasıyla nisbeten azalabileceği, sorunların ise öğretici kadroların alan ve eğitmenlik formasyonlarıyla desteklenmesi, özellikle hafızlık eğitiminde kursların eğitim-öğretim şartlarının çağımızın gereklerine uygun hale getirilmesi ve ebeveyn diyaloğunun sağlıklı oluşturulması gibi girişimlerle ortadan kalkabileceğini söylemek isabetli bir tesbit olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Kur'ân Eğitimi; Tilavet İhtilâfı; Tilavet Sorunu; Tecvid; Tashîh-i Hurûf.

ABSTRACT

The activities related to Qur'ânic education and training started following the revelation of the Qur'ân al-kerîm. This situation is related to the fact that the Qur'an is a book that is worshipped with its recitation along with its message aspect. Because the process started when Jibril first taught the Prophet and then the Prophet taught the Prophet's Companions how to recite the Qur'an, and this important heritage was transmitted through the Qur'anic teachers until the Day of Judgement.

As important as it is for every Muslim to consider it a duty to read and learn the Qur'ân al-kerîm properly, it is equally important from whom and how to learn it. For Turkey, this importance is exceptional in terms of degree. Because from the first years of the Republic until the last quarter of the century, sufficient levels in Qur'anic education could not be achieved. It can be said that this situation prevented the training of competent teachers and caused the students to be few in number. However, in recent years, although the rapid increase in the number of specialisation courses for tashîh-i hurûf and aşere-takrîb-tayyibe and the number of students trained in these courses is a satisfactory development, it is necessary to state with regret that a unity in recitation education has not yet been achieved. The increase in the number of "Qiraat-Tilawat Symposiums" organised recently is a promising development especially in terms of reducing the tilawat disputes.

This study aims to determine the conflicts and their reasons about the recitation of the Holy Qur'an in the Republican period in Turkey, to determine the views of the teachers on this issue, to determine what should be done to eliminate these conflicts and to contribute to the learning/teaching of Qur'anic recitation. In this context, it is directed to determine the Qur'anic teaching differences of the famous teachers in our country who teach the Hafs narration of Asim's qiraat with the "qualitative" method, to determine the teaching differences between these teachers and to understand the emerging disputes.

As a result of the research, it can be said that the conflicts arise from the effect of the field competencies and upbringing styles of the teachers on education, which can be counted as individual acquaintance differentiation, the lack of updating and

dissemination of resources related to tajweed, and the problems arise from factors such as the field inadequacies of the teachers, lack of formation, physical inadequacy of educational conditions, and unhealthy communication between students, teachers and families.

In general terms, it can be seen as an accurate determination to say that the mentioned conflicts can be relatively reduced by taking the necessary measures for the simplification and dissemination of the resources used in Qur'an recitation education at a level that everyone can easily understand and use, and that the problems can be eliminated by supporting the teaching staff with field and instructor formations, especially in hafiz education, making the education-training conditions of the courses suitable for the requirements of our age and establishing a healthy parental dialogue.

Keywords: Qur'anic Education in Republican Turkey; Tilavet Ihtilâfiq; Tilavet Problem; Tajweed; Tashîh-i Hurûf.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan İhtilaflar
Tezin Yazarı	Abdulhamid PEHLİVAN
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN
Tezin Derecesi	Doktora
Tezin Tarihi	17/07/2023
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	343
Anahtar Kelimeler	Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Kur'ân Eğitimi; Tilavet İhtilâfı; Tilavet Sorunu; Tecvid; Tashîh-i Hurûf.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Prominent Conflicts in Qur'an Education in Turkiye
Author of the Thesis	Abdulhamıd PAHLIVAN
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Tugrul TEZCAN
Status of the Thesis	Ph.D.
Date of the Thesis	17/07/2023
Field of the Thesis	Basıc Islamıc Scıences/ Commentary
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	343
Keywords	Qur'anic Education in Republican Turkey; Tilavet Ihtilâfiq; Tilavet Problem; Tajweed; Tashîh-i Hurûf.

KISALTMALAR

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviri

doğ. : Doğum tarihi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DYİM : Diyanet Yüksek İhtisas Merkezi

h. : Hicrî

K.Ü.L.E.E. : Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

M. : Miladi

M.Ü.S.B.E : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MİKK : Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu

nşr. : Neşreden/Yayımlayan

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar

Sy. : Sayı

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

terc. : Tercüme eden

thk. : Tahkîk

ts. : Tarihsiz

yay. : Yayınları

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Akademik araştırmanın sağlıklı olabilmesi için, araştırmacının başlangıçta kendisine şu üç soruyu sorması gerekir: "Neyi", "Niçin" ve "Nasıl araştıracağım"? İlk soru, çalışmanın konusunu, ikinci soru amacını ve son soru da araştırmada uygulanacak metodu ortaya koyacaktır.[1]

Bu gerekçe ile "neyi" sorusunun cevabının araştırıldığı bu başlıkta, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Kur'ân tilaveti hizmeti veren kurumlar ve önemli temsilcileri üzerinden tilavet hususunda meydana gelen farklılaşmaların ya da ayrışmaların hangi konular üzerinde yoğunlaştığı, ayrışmaların nedenlerinin tespiti ve kaynaklara dayanarak açıklanması konu edinilmiştir.

Kur'ân'ın okunuşundaki ihilaflarla ilgili yapılacak çalışmalar oldukça kapsamlı şekilde ve uzun zamana yayılarak yapılabilir. Bir araştırmanın olabileceği sınırlılıklar içerisinde araştırmamızı, örgün/yaygın Kur'ân eğitimi veren kurumlar ve eğitmenlerini dikkate alarak sınırlandırmayı uygun bulduk. Araştırmamızda, günümüz Türkiye'sindeki Kur'ân eğitimi uygulamaları ele alınmış, bunun yanında Cumhuriyet dönemi Kur'ân öğretiminin kısa bir tarihçesine de yer verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Hz. Peygamber kendisine inen âyetleri büyük bir özenle okuyor, onları hemen ashâbına naklediyor, ondan öğrenenler de bu okuyuşları başkalarına aktarıyorlardı. "Ağır ağır ve dikkatlice okumak"[2] anlamına gelen "tertil" kelimesinin yer aldığı âyetlerden Kur'ân'ın doğru ve güzel okunmasının Hz. Peygamber'e, dolayısıyla her mümine Allah'ın bir emri olduğu anlaşılmaktadır.[3]

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den günümüze kadar hiç bir tahrîfe uğramadan ulaşan ve kıyâmete kadar Cenâb-ı Hak tarafından muhâfaza edileceği açıkça beyân edilen bir kitap[4] olduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte, Müslümanlar Kur'ân'ın nüzûlünden

[1] Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri* (İstanbul: 1997), 39.

[2] el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4.

[3] Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, I. Baskı, 2004), 24.

[4] el-Hicr 15/9.

itibaren, onun korunmasına, hıfzedilmesine büyük önem vermişler ve bu doğrultuda gerekli müesseseleri kurmuşlardır. Hz. Peygamber'in bizzat kendisi, ashâbına Kur'ân tilâvet etmiş ve onlara da okutmuştur. Bu eğitim görmüş sahâbîler çeşitli belde ve bölgelere birer "Kur'ân muallimi" olarak görevlendirilmiştir. Böylece birçok bölge, şehir ve insanlar İslam'ı ilk defa Kur'ân vasıtasıyla tanımışlardır.

İslâm âleminde olduğu gibi ülkemizde de Kur'ân-ı Kerim'in her alanda özel bir yeri vardır. Kur'ân eğitimi İslâmî ilimler içerisinde her bakımdan önceliğe sahiptir. Ülkemizde insanımız inancı, ibadetleri, ahlâkı ve gündelik yaşamlarında Kur'ân-ı Kerim'e büyük önem vermektedirler. Bu sebeple Kur'ân'ın hem lafız/telaffuz hem de mana yönünden tanınmasını ve öğrenilmesini, ihmal edilemez bir görev olarak görmüşlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarının şartları sebebiyle, Osmanlı coğrafyasında asırlardır belirli ve sistematik şekilde eğitim ve öğretimi gerçekleştirilen kırâat ilmi, sadece bölgesel ve dönemsel ihtiyaçları karşılamak amacıyla bölgesel ve coğrafî nitelikte varlığını sürdürebilmiştir. Dönemin ilim merkezlerine göz atacak olursak, ülkemizin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde klasik medreseler; Ege ve Batı bölgelerinde bizzat kırâat hocalarının evleri ve kendilerinin görevli bulundukları camiler; Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon -özelde Of ilçesi-; Orta Anadolu'da Konya ve Kayseri'de bu sahadaki çalışmalar devam etmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine, daha sonra günümüze kadar kırâat ilmi silsile ve icâzet yoluyla aktarılmış böylece geçmiş ve gelecek bağlantısı sağlanabilmiştir.

Bir harf, bir nokta, bir mahreç, bir tecvîd kâidesi neden bu kadar önemli ve olmazsa olmaz niteliği taşımaktadır? Bu sorunun cevabı "Çünkü lafız değiştiği zaman, mânâ da değişebilir. Örneğin; ضَنِينٌ kelimesi "bahîl/cimri"; ظَنٌّ lafzı ise "şüphe/kuşku"demektir. "İnanç" anlamındaki إِيْمَانٌ ile "yeminler" أَيْمَانٌ anlamında arasındaki durum da aynıdır. Bu lafız farklılıkları ile anlam bozulsun/bozulmasın veya farlılaşsın/farklılaşmasın bu hataların genele sirâyet etmesiyle de hatalı okuyuşlar, doğruymuş gibi kabul görecek ve böylece konuyla ilgili asıl ve doğru bilgi kaybolacaktır. Burada üzerinde durduğumuz farklılaşmanın/telaffuz keyfiyetinin anlamı bozması değil, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'den nakledildiği şekliyle en düzgün telaffuz keyfiyeti içinde okunmasıdır.

Kur'ân öğreniminde "yazılı ve sözlü alış" şeklinde iki usûl vardır. Tecvîd'in yazılı kuralları gerekli olmakla birlikte, hocadan öğrenme (müşâfehe usûlü) esas olmalıdır. Kur'ân'ın usûlü, sağlıklı/sahîh olarak tilâveti için elzemdir. Aynen nahiv ilminin istinbâtı gibi gereklidir. Bu böyle olmakla birlikte günümüzde ağzında/dudaklarında, dilinde veya dişlerinde telaffuz sorunu olan bir hocadan Kur'ân tâlim eden ve icâzet alan kişi/talebe, kendisinin okuyuş ve öğretiş tarzına itirâz edildiğinde "Ben, falanca hocadan okudum!" diyerek kendini savunmakta ve bir türlü hatasını kabul etmeye yanaşmamaktadır. Özel mânâda hoca-talebe arasındaki alış-verişin kastedildiği yukarıdaki örnek dışında, genellikle bazı coğrafî hata ve ihtilâflar da görülmektedir. Bunlara örnek olarak Sudan, Yemen, Mısır vb. İslâm beldelerinde; غ→ق ، ك→ج ،ز→ض ، ط→د ،خ→ه→ح ،ظ→ذ harflerinin konuşma dilinden gelen hatalı okuyuşları/çıkarımları örnek gösterilebilir.[5]

Günümüzde halkın din anlayışı ve dînî hayatı üzerine yapılan araştırmaların sayısı artmıştır. Bu çalışmalarda dini yaşantı olduğu gibi anlatılmış, ancak onun öznesi olan insan tarafından olaya bakılmadığı gibi, insanların zihnindeki soruları ve çözüm yollarını anlamaya yardımcı olacak araçlar da ortaya konulmamıştır. Bu bakımdan konumuzla ilgili önyargılardan kurtulmak oldukça zordur. Bahsedilen dönemde, imkân ve şartların kâfi ve müsait olmaması sebebiyle, bu ilmin teorik yönü ve kaynak ihtiyacı maalesef tam olarak karşılanamamıştır. Çalışmamızda sunulan her bibliyografik kaynak, Kur'ân eğitiminde meydana gelen ihtilâflar, okuyuş hatalarının giderilmesinde başvurulacak birer temel başvuru kaynağı niteliğindedir.

Hem meşhûr kırâatlarda bulunmayan hem de Mushaflarda kullanılan özel yazıya (Resmü'l-Mushaf/Resm-i Osmânî) uymayan okuyuşları sergileyen çok sayıdaki hoca ve uygulayıcılar, seslerinin vüs'atine güvenerek hem icrâ sırasında hem de nakilde birtakım yanlış uygulamalar sergilemektedirler. Duyuş ve dinleme zevkinin, anlama, kavrama, bilgiye bağlı kalma dikkatinin önüne geçmesiyle, bu kategorideki okuyucular, zaman zaman tepki ve itirâzla mukâbele görseler de insan fıtratındaki mûsıkîye karşı istek ve alâkanın güdümüyle, çarçabuk şöhret bulmuş, beğenilmiş, hattâ kendi mukallitlerini bile

[5] Fatma Yasemin Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi*, *DİB* (2012), 374; Abdulhamid Pehlivan - Tuğrul Tezcan, "Kur'ân Tilavetinde Arap ve Türk Tavrı" *Beşerî ve Vahyî İlimlerin Entegrasyonu: Mevcut ve Beklentiler,* Ed. Mustafa Yıldız (Ankara: Makgrup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş., 2023), 211.

oluşturmuşlardır. Diğer bir önemli problem ise hatalı/yanlış rivâyetlerin güzel ve etkileyici sesle buluşması sayesinde Kur'ân'ın âdetâ mütevâtir ilâhî bir metin olmaktan çıkarak, sadece ses ve sadâ olarak kulaklara hitap eden çeşitli nağme ve ezgilerden ibaret bir mûsikî dinletisi hâline indirgenmiş olmasıdır.

Konuya bu açıdan bakıldığında, Kur'ân kırâati hususunda bir harf, bir tecvîd kâidesi, bir kırâat düstûru hakkında hata etmenin, bu hatadan dönmeyip, onu düzeltmemek ve yanlışta ısrar etmenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın her bir harfine karşı hassâsiyet ve dikkat göstermemiz gerekmektedir. Kur'ân tecvidi, Kur'ân âyetlerinin Hz. Peygamber döneminde okunduğu şekliyle okunmasına kıyâmete kadar rehberlik edecek önemli bir klavuzdur. Bu cümleden yola çıkarak, tecvîd kuralları raylar, onun ötesindeki makamlar, tavırlar, ses vb. ise bu raylar üzerinde giden vagonlardır.

Bu çalışmanın önemi, Türkiye özelinde Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren günümüze değin süregelen tilavet ihtilafları üzerine eğilmesinde yatmaktadır. Alanda kapsayıcı ve eğitimcilerini özeline alan bir çalışmanın neredeyse yok denecek kadar az olması önemini artırmaktadır. Maddeler halinde ifade ettiğimiz aşağıdaki hususlar da çalışmanın önemini ortaya çıkaran hususlardır.

Öncelikle bu çalışma Türkiye'de Âsım kırâatının Hafs rivâyeti üzerine Kur'ân tilaveti eğitimi veren kurumlar arasındaki farklı okuyuşları, sebeplerini incelemek ve ihtilafı ortadan kaldırabilecek yaklaşımların neler olabileceği hususunda argüman geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç uğrunda:

- Tilavetle ilgili ihtilafları, tespit etmek, onun tarihsel kökenlerine inmek ve çözüm için öneri sunmak.
- Kur'ân-ı Kerim eğitiminin kalitesinin artmasına katkı sağlamak.
- Dinî eğitim kurumlarında verilen Kur'ân-ı Kerim eğitimi müfredatı üzerine dikkatleri çekmek, geliştirilmesi gerekli yönlerine işaret etmek.
- Kur'ân eğitiminin teorik ve pratik yönünün ihmal edilmemesi gerektiğine çalışma ile atıfta bulunmak.
- Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim eğitim/öğretiminde kullanılan özel öğretim yöntem ve tekniklerinin gözden geçirilip eksiklerin tespit edilmesi,

giderilmesi yönünde katkı sunmak veya bu alanda çalışmalar yapılmasının gerekliliği hususunda ilgi uyandırmaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bilimsel bir araştırma, "genel" ve "özel" olmak üzere iki yöntemden birisini kullanabilir. Özel yöntemlerin "nicel", "nitel" ve hem sayı hem de sözel verilerin kullanıldığı karma yöntem olmak üzere üç ana yaklaşımı vardır. Genellikle geçmişte nicel desene uygun çalışmaların çokluğu ve sıklıkla tercih edildiği dikkati çekerken, günümüze doğru nitel vasıflı çalışmaların yaygınlaştığı görülmektedir.[6] Bu araştırma "nitel" yöntem esasına göre hazırlanmıştır. Konu başlığının "Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan İhtilaflar" olması hasebiyle, alanında uzman kimselerden belirli soruların cevapları istenmiştir.

Nitel verilerin sunumunda katılımcıların konu ile ilgili düşüncelerinin ifade edildiği şekliyle tam ve eksiksiz aktarılabilmesi amacıyla ifadelerden doğrudan alıntılama yapılmıştır. Bunun yanında gizlilik ilkesi dikkate alınmış ve katılımcıların kimlik bilgilerine yer verilmemiştir. Her bir katılımcı kendi arasında sıralamaya tâbi tutulmuştur. Katılımcı "K"; sıralama da "1, 2, 3" rakamlarıyla ifade edilmiştir. (Ör. K:1, K:2).

Nitel aşamada "Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA)" kullanılmıştır. Buna göre otuz yedi yetişkinle görüşmeler yapılmış, veri toplama araçları olarak "Görüşme ve Döküman Ölçeği" kullanılmış, görüşme esnâsında sıraya uyarak önceden hazırlanmış sorular sorulmuştur.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Araştırmanın önkabüllerini sıralamadan önce, önkabül kavramının üzerinde kısaca durulmasında yarar vardır. Önkabül, araştırmanın amacını, daha ileri bir ifadeyle iddiâsını oluşturur. Bunun henüz deney yahut gözlem sonuçları tarafından doğrulanmamış olsa bile, doğrulanacağına inanılır. Bu durumda önkabül için; "Teste

[6] Vesile Alkan vd., "Karma Yöntem Deseni: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* – ENAD 7/2 (2019), 560.

tâbi tutulmamış, henüz sağlaması yapılmamış bazı geçici hüküm ve önermeler" tanımı verilebilir.[7]

Her önerme, önkabül değildir. Bir önermenin önkabül olabilmesi için, o önermenin doğru olup olmadığının bilinmemesi, önermenin doğrudan test imkânının bulunmaması gerekmektedir.[8]

Kur'ân-ı Kerîm'in temel özelliklerinden biri de onun güzel sesle ve kendine has edâ ile okunan bir kitap olmasıdır. Bunun kaynağı bizzat Kur'ân'ın kendisi, bu doğrultudaki nebevî uygulama ve daha sonraki dönemlerde görülen tatbikattır.

Bu araştırmada, yukarıda ifâde edilen nedenlerden dolayı günümüzde Kur'ân eğitimindeki ihtilafların çözümüne katkı sağlamak için, önkabüller aşağıda belirtildiği şekilde belirlenmiştir:

- Kur'ân tilâvetindeki yaygın hatalar, büyük ölçüde öğrenim bozukluklarından doğmaktadır.
- Çalışmada kullanılan "câizdir veya câiz değildir" ifadeleri, fıkhî anlamda değil, kırâat ve tecvîd ilimleri bağlamındadır.
- İmam-Hatip Liseleri ve İlâhiyât Fakültelerinde Arapça ve Kur'ân-ı Kerîm dersleri en fazla krediye sahip, Kur'ân kursları, eğitim merkezleri ve özel teşebbüsler olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm tilaveti eğitimi hâlâ istenilen seviyede değildir.
- Kur'ân-ı Kerîm'in eğitim/öğretiminde ehil bir hocanın (fem-i muhsin) varlığı önemlidir.
- Kur'ân-ı Kerim dersini veren öğretmenlerin mesleki yetersizlik ve pedagojik formasyon eksikliği gibi sebeplerle öğrencilerle olması gereken iletişim kurulamamakta ve bu ders sevdirilememektedir. Bunun neticesinde Kur'ân eğitiminde istenilen kalite yakalanmamaktadır.

[7] Hüner Sencan, https://ders.es/tez/onkabuller.html, 06.02.2023, 13:14.

[8] Sencan, https://ders.es/tez/onkabuller.html, 06.02.2023, 13:25.

EVREN VE ÖRNEKLEM /ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın evrenini Türkiye'de Kur'ân eğitimi veren resmî, özel bütün müesseseler ve yayınlar oluşturmaktadır. Başlıca müesseler ise şunlardır:

İlâhiyât ve İslâmî İlimler Fakülteleri, Din Görevlilerinin eğitiminde önemli bir yer tutan Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Dini Yüksek İhtisas Merkezleri, Yatılı ve Gündüzlü Erkek/Kız olmak üzere Kur'ân Kursları, İmam-Hatip Ortaokulları ve İmam-Hatip Liseleri, çeşitli kuruluş ve/veya derneklere ait Kur'ân Kursları.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışma Kur'ân Kırâat ihtilaflarını nüzülünden günümüze değil, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan zaman dilimini araştırma alanıyla sınırlandırmıştır. Ayrıca araştırma evreninde Kur'ân eğitimi verilen kurumların tamamı ifade edilse bile bu kurumların hepsi tek tek değil, belirli temsilcilere yöneltilen sorularla genel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYESİ'NDE KUR'ÂN EĞİTİMİ VE BU DÖNEMDE ÖNE ÇIKAN BAZI ŞAHSİYETLER

1.1. Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Eğitimi

Nuzûlünden itibaren Kur'ân kırâatı en üst düzeyde ilgi gösterilen ve önem verilen ilimlerden olmuştur. Başta medreseler ve camiler olmak üzere dinî ilimlerin tedrîs edildiği her mekânda Kur'ân okunmuş ve okutulmasına devam edilmiştir. Medreseler; Selçuklular, Eyyübîler ve Karamanoğulları'ndan sonra Osmanlılar döneminde güçlenerek devam etmiştir. İslâm tarihi boyunca kırâatla alâkalı müesseseler, kurulan medreselerin bünyesinde her dönemde yer almıştır. Kırâat eğitimi Eyyübîler'de Dârü'l-Kur'ân, Anadolu Selçukluları'nda Dârü'l-Huffâz adlı özel kurumlarda verilmiştir. Kırâat eğitim mekânları arasında Osmanlı döneminde medreseler özel bir yere sahiptir. Osmanlılar'da bu eğitim Dârü'l-Kurrâ adlı özel müesseselerde verilmiştir.[9] "Kurrâ" kelimesi "kârî" kelimesinin çoğulu olup, "okuyanlar ve tilâvet edenler" mânâsına gelmekte; "dâr" kelimesi ise "mekân, ev ve yer" anlamıyla "kârilerin/Kur'ân okuyucuların mekânı" anlamında bir terkip oluşturmuştur.[10]

Sultân Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın (ö.761/1359) İznik'te inşâ ettirdiği Süleyman Paşa Medresesi bünyesinde ilk Dârü'l-Kurrâ'nın kurulduğu ifade edilmektedir.[11] Bursa Ulu Camii'de bulunan Dârü'l-Kurrâ, Yıldırım Beyazıt döneminde İbnü'l-Cezerî'nin (ö.833/1429) emrine verilmiş, böylece Osmanlı'nın ilk resmî kırâat eğitim merkezi olarak tarihteki yerini almıştır.[12] Anadolu'da kırâatla ilgili yapılan faaliyetlerin dayandığı ilk üstâd Bursa'da ikâmet eden İbnü'l-Cezerî'dir. Dönemin

[9] Necati Tetik, "Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kırâat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar", *Kur'ân ve Kırâati Sempozyumları Kitabı,* (Ed. Muhammed Aydın), (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006), 161; Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 8/544.

[10] Bozkurt, "Dârülkurrâ", 8/544.

[11] Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1997), 37.

[12] Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* I/73; Recep Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi* (İstanbul: 1991), 67; Tetik, *"Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kırâat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul ve Esaslar",* 161.

Padişahı Beyazıt kendisine çok büyük alâka göstermiş, yer tahsis edip bir dârü'l-kurrâ inşâ etmiş ve kırâat eğitimi yapması için gerekli tüm imkânları sağlamıştır.[13] Osmanlı coğrafyasında büyük şehirler başta olmak üzere çok sayıda "dârü'l-kurrâ" açılmış ve buralarda yüzlerce hâfız ve kurrâ yetiştirilmiştir.[14]

İstanbul'da inşâ edilen büyük camilerin hemen hepsinde mutlaka bir Dârü'l-Kurrâ vardır.[15] Eyüp Camii'nde bulunan Sokullu Mehmed Paşa Dârü'l-Kurrâsı, Kâin Köprülü Mehmed Paşa Dârü'l-Hadîsi, Fatih Camiinde Şeyhu'l-İslâm Sâdullah Çelebi Dârü'l-Kurrâsı, Sultân Ahmed Dârü'l-Kurrâsı ve Üsküdar'da Atîk Vâlide Dârü'l-Kurrâsı bunların başında gelmektedir. Bu ve benzerî kurumlar, Osmanlı'da kırâat çalışmalarına yıllarca hizmet etmiş, en etkin ve önemli kırâat eğitim merkezleri olmuşlardır.[16] Bazı dârü'l-kurrâlar, külliyenin veya bir camii'nin içinde yer alırken bazıları da müstakil olarak inşâ edilmişlerdir.[17]

Osmanlı dârü'l-kurrâlarında çok sayıda kıraat âlimi yetişmiştir. Tanzimat döneminde de varlığı devam eden bu kurumların faaliyetine,[18] Cumhuriyet'in ilk günlerinde çıkarılan 3 Mart 1924 tarihi Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu mucibince son verilmiştir.[19] Bu kurumların işlevi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesi altında teşekkül eden ilgili eğitim kurumlarında (Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezleri, Hâfızlık Kur'ân Kursları, cami ve yerleşkesi ve uygun olan diğer mekânlar) ve İlahiyat Fakültelerinde sürdürülmüştür.[20]

---

[13] Mehmet Emin Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, *Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu*, 25 Aralık 2020.

[14] Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme,* çev. Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011), I, 361; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 183; Nebi Bozkurt, "Dârü'l-Kurrâ", 544.

[15] Çelebi, *Seyâhatnâme*, I, 361; Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 28.

[16] Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi,* 73-74.

[17] M. Baha Tanman "Dârülkurrâ (Mimari)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/548.

[18] Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi,* 75.

[19] Abdullah Emin Çimen, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği* (Dijital Baskı 2010), 51.

[20] Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kırâat İlmi Eğitim-Öğretimi", 10; Orhan Jasime, *Molla Muhammed Emîn Efendizâde'nin Lâhika Li-Şârihi'l-Bâisi'l-Fakîr fî İzâhi Bâbi'l-İdğâmi'l-Kebîr Adlı Eserinin Tahkiki* (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 33-37.

Cumhuriyet dönemine bu faaliyet kişisel çabalarla devam etmişken, daha sonraki dönemde özellikle 1970'li yıllarda başlamak üzere Diyanet'in İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde bu iki ekol devam ettirilmiştir. Mısır Tarîkî'nin Mehmet Rüştü Âşıkkutlu; İstanbul Tarîkî'nin ise Abdurrahman Gürses tarafından eğitim-öğretimi başarıyla yürütülmüştür. Merhûm İsmail Bayri gibi birçok hoca da bu eğitimleri yürütmüşlerdir.[21]

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Kur'ân eğitimi'ndeki inkıta Kur'ân eğitimini olumsuz yönde etkilemiş, ancak Kur'ân öğretimiyle meşgul olan kişilerin, bütün olumsuzluklara rağmen özverili çalışmalarıyla Kur'ân'ı öğrenip öğretmeye devam etmişlerdir. Baskı altında sürdürülen Kur'ân öğretimi faaliyetleri 1950'li yıllara kadar devam ettirilmiştir.[22] Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde yapılan Kur'ân eğitimi günümüzde alanında yetkin hocaların Kur'ân kurslarında yürüttüğü Kur'ân eğitim faaliyetleri kadar düzenli ve başarılı olamamıştır. Bu ortamda din görevlileri de doğal olarak eksik yetişmiş, topluma da bu şekliyle Kur'ân öğretmeye çalışmışlardır. Kur'ân tilâveti alanında eksikliklerine bakılmadan pek çok hoca, bu kurumlarda Kur'ân öğretmek durumunda kalmışdır.[23]

İlahiyat fakültelerinde de istenilen düzeyde Kur'ân eğitim-öğretimi hedefine bir türlü ulaşılamamıştır. İmam Hatip Ortaokulları, İmam Hatip Liseleri, Kur'ân kursları ve İlahiyat fakülteleri günümüze kadar Kur'ân eğitimi açısından yetersiz olan pek çok öğrenci mezun etmiştir. Bu mezunlar arasında özel ders alarak alandaki eksikleri giderebilenlerin sayısı azdır. Ne yazık ki bu kısır döngü, din eğitimi veren kurumların bazılarında, bugün de devam etmektedir. Sekiz yıllık kesintisiz eğitimin uygulanmaya konulması gibi çeşitli şekillerde Kur'ân eğitim-öğretimine zaman zaman müdahaleler olmuştur. Bu da Kur'ân eğitimini olumsuz yönde etkilenmiştir. Örneğin, 28 Şubat uygulamalarının Kur'ân eğitimi üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler halen giderilebilmiş değildir. Hoca eksikliği ve müfredat yetersizliği içerisinde bu

[21] Mehmet Emin Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", *İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu*, 25 Aralık 2020.

[22] Mustafa Öcal, "Türkiye'de Kur'ân Eğitin ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği", *UÜİFD* 13/2 (Bursa 2004), 91.

[23] Mustafa Öcal, *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları* (İstanbul: 1994), 71; Ahmet Ünsür, *İmam-Hatip Liseleri Kuruluşundan Günümüze* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 70

kurumlardan mezun olan öğrencilerin pek çoğu imam, müezzin, Kur'ân kursu hocası vs. olmuşlardır.[24]

Türkiye'de Kur'ân eğitim/öğretimi örgün olarak, imam hatip ortaokulları, imam hatip liseleri, ilâhiyât fakültelerinde; yaygın eğitim yoluyla ise Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı eğitim yapan Dini Yüksek İhtisas Merkezleri, Kur'ân Kursları, camiler ve diğer uygun mekânlarda yapılmaktadır. Kur'ân kursları kendi içinde; 4-6 yaş Kur'ân kursları, hafızlık yatılı ve gündüzlü Kur'ân kursları, gündüzlü Kur'ân kursları (C) ve gerekli her mekânda açılabilen ihtiyaç odaklı Kur'ân kursları (D) şeklinde kurumlara ayrılmaktadır. Sırasıyla bu kurumlar başlıklar halinde zikredilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Örgün Eğitim

1.1.1.1. İmam-Hatip Ortaokulları

Din eğitimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne, laiklik ilkesinin gereği olarak devlet kontrolüne geçmiş, rejime karşı tehlike olarak görülmüş ve her hükûmet döneminde farklı uygulamalara tabi tutulmuştur. Cumhuriyet tarihinde din eğitimi denilince ilk akla gelen kurum imam hatip okullarıdır. Halk tarafından yoğun ilgi gören imam hatip okulları, bugün ortaokul ve lise kısmı ile orta öğrenimde faaliyet göstermektedir. Kur'ân eğitimi veren örgün kurumlar arsında en fazla öğrenci sayısına bu okullar sahiptir. [25] İmam hatip okullarının tarihçesine ve özellikle bu okullarla ilgili uygulamalara imam hatip liseleri başlığı altında kısaca değinildiği için burda konu yeniden ele alınmayacaktır.

Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim kararının alınması özellikle imam hatiplerin orta kısmını kesintiye uğratmış, katsayı uygulaması ile de bu okullara ilgi azalmıştır.[26] 2012 yılı ortasında ise katsayı sorunu kalkmış ve 4+4+4 şeklinde imam hatiplerin orta kısımları yeniden açılmıştır. 11 Nisan 2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan 6287

[24] Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *MÜİFD* 47 (İstanbul, 2014), 84.

[25] Fikriye Rana Kara, "Din Eğitimi Bağlamında Kademeli Eğitim Sistemi ve İmam Hatip Ortaokulları", Talim*: Journal of Education in Muslim Societies and Communities* 1 (Haziran 2017), 89.

[26] Kara, "Din Eğitimi Bağlamında Kademeli Eğitim Sistemi ve İmam Hatip Ortaokulları", 91.

sayılı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun ile imam hatip ortaokulu meslek lisesi kategorisinden çıkarılmış, bütün imam hatip liseleri anadolu imam hatip lisesine çevirilmiştir. Akabinden proje, uluslararası ve açık öğretim imam hatip liseleri kurulmuştur.[27] Bu sebeple 2012 yılı imam hatiplerle ilgili dönüm noktası olmuştur.[28] Söz konusu okullar bir sigorta olarak görülmüş; okulların elde ettiği akademik başarı sebebiyle, akademik başarıyı önceleyen aileler için bir tercih sebebi olmuştur.[29]

Katsayı engelinin 2011 tarihli düzenlemeyle kaldırılmış olması ve aynı tarihte kız öğrenciler için başörtüsü serbestisinin orta öğretim kurumlarında getirilmiş olması imam hatiplere rağbeti artırmıştır. 2011 öncesi başörtüler için imam hatip liseleri tek seçenekti ama bugün kamusal alanda başörtüsü serbest olmuş, imam hatip okulları tek seçenek olmaktan çıkmıştır. Fakat aileler manevi eğitimi önemsemeleri sebebiyle, imam hatip ortaokullarını halâ tercih etmektedirler. Günümüzde öğrenciler bu okuldan mezun olduktan sonra her meslek alanında öğrenim görebilmekte ve istediği alanda üniversite tercihinde bulunabilmektedirler.[30] Günümüzde imam hatip ortaokulları lise bünyesinde veya müstakil olarak açılabilmektedir.[31] Proje ve sınıf bazlı proje hafızlık imam hatip ortaokulları da açılmıştır. Örgün eğitimle birlikte yürütülen hafızlık[32] konusu ise hafızlık başlığı altında geniş bir şekilde işlenecektir.

1.1.1.2. İmam-Hatip Liseleri

Konumuzun Cumhuriyet dönemi Kur'ân eğitimi olması sebebiyle imam hatip okullarının tarihi seyrini, Kur'ân-ı Kerim derslerine giren hocaların ve ders müfredatının durumunu kısaca ele almaya çalışacağız.

---

[27] Tuncay Karateke, "2012 Sonrası MEB İstatistiklerinde İmam Hatip Ortaokulları/Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 10/4 (Ankara: 2020), 3879.

[28] Karateke, "2012 Sonrası MEB İstatistiklerinde İmam Hatip Ortaokulları/Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme", 3871.

[29] Kara, "Din Eğitimi Bağlamında Kademeli Eğitim Sistemi ve İmam Hatip Ortaokulları", 92.

[30] Kara, "Din Eğitimi Bağlamında Kademeli Eğitim Sistemi ve İmam Hatip Ortaokulları", 93.

[31] Mustafa Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1993-2013),* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 328.

[32] Adem Güneş, Türkiye'de Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık - Bir Durum Analizi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020).

1869, 1870, 1874 ve 1875 yıllarında Dâru'l-Fünûn açılmış fakat başarılı olunamamış ve kapatılmıştır. 1900 yılında tekrar Dâru'l-Fünun açılarak bünyesinde öğrenim süresi dört yıl olan Ulum-u Aliye-i Diniyye (Yüksek Din İlimleri) adıyla bir kurum oluşturulmuştur. Maârif Nezâreti din eğitim ve öğretimini üstlenmiş, öğrenciler seçme sınavı ile alınmıştır. Medrese ise bu din eğitimi alanındaki etkinliğini kaybetmiş[33] sonraki yıllarda (1908'den itibaren) İmam-Hatip ve vaiz yetiştirme hedefiyle Medresetü'l-Eimmei ve'l-Huteba[34] ve Medresetü'l-Vaizin[35] açılmış, daha sonra bu iki kurum birleştirilerek Medresetü'l-İrşad kurulmuştur.[36]

Kurtuluş Savaşı sonrası eğitim çalışmalarına büyük bir hız verilmiştir. 15 Temmuz 1921'de toplanan I. Maarif Kongresi bu esaslar doğrultusunda çalışmalar başlatmış, 1923'de Heyet-i İlmiye toplanarak "din öğretimi öğretmenlerinin görevlendirilmesinde diğer ders öğretmenlerinde aranan şartlar aranacağı, din öğretimi programları diniyat ve terbiye mütehassıslarından oluşacak bir encümen tarafından hazırlanması" kararları alınmıştır.[37]

Bütün okullar 1924 yılında çıkartılan Tevhid-i Tedrisat (öğretim birliği) kanunu ile Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Böylece medreselerin yüksek kısımları ilahiyat fakültelerine, orta kısımları ise imam-hatip okullarına dönüştürülmüştür.[38] Öğrenim süresi dört yıl olan toplam yirmi dokuz adet imam hatip okulu açılmıştır.[39] Üzerinden bir sene bile geçmeden bazı imam hatip okulları öğrenci sayısının azlığı ileri sürülerek kapatılmıştır. Bu sayı 1924-1925 yıllarında yirmi altıya, 1926-1927 yıllarında yirmiye,[40]

---

[33] Muhittin Alagöz, "Egitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri", *II. Din Şürası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 572.

[34] İmam - Hatip Mektebi.

[35] Vaizler mektebi.

[36] Alagöz, "Egitim *Sistemi* İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri", 573.

[37] Alagöz, "Egitim *Sistemi* İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri", 573.

[38] Alagöz, "Egitim *Sistemi* İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri", 573.

[39] Nahit Dinçer, *1913'den Bugüne İmam Hatip Okulları Meselesi* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974), 32-33; Ünsür, *İmam-Hatip Liseleri Kuruluşundan Günümüze* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 139; Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de din Eğitimi ve Öğretimi", *ÜİFD 7/7* (Bursa 1997), 241-268; Halis Ayhan, "İmam Hatip Lisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/191-194; Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011).

[40] Ünsür, *İmam Hatip Liseleri Kuruluşundan Günümüze,* 140.

1929-1930 eğitim-öğretim yılında İstanbul ve Kütahya'da bulunan iki okulun da kapatılmasıyla bütün imam hatip okulları lağvedilmiştir.[41]

1930 ila 1951 yılları arasında yirmi yıllık bir zaman diliminde dinî eğitim müesseselerinin olmaması ülkede ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Halk dini konularda uzman olmayan kişilerden dini bilgi almak zorunda kalmış, vefat eden insanların cenazelerini kaldıracak din adamı bulunamaz olmuştur.[42] Görülen lüzum üzerine ilkokula dayalı birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıllık olan ve bir bütün teşkil eden yedi yıllık İmam Hatip Okulları açılmaya başlanmıştır.[43] Bunların sayısı 1958 yılında on sekize yükselmiş, 1961 yılına kadar bu imam hatipler orta öğretim genel müdürlüğüne bağlı olarak fonksiyonlarını icra etmişlerdir.[44]

1951 yılından itibaren imam hatip okullarının sayısının artışının en önemli nedenleri şunlardır. Vatandaşların imam hatip okullarına olan güveni, uzun süredir ülkede din eğitiminin yapılamaması, bu okullardan mezun olan öğrencilerin toplum nezdinde kabul görmesi, bu okulların ve öğrencilerinin dernekler tarafından desteklenir olmasıdır. Okulların sayısının artışına bağlı olarak öğrenci sayılarının da arttığı gözlenmektedir.[45]

Halk tarafından büyük teveccüh görseler de 1960'lı yıllardan sonra imam hatip okullarının sayısına ve müfredatına müdahaleler yapılmıştır. Yeterli sayıda öğrencisi olmayan imam hatip okullarının kapatılması, müfredat programlarının ıslah edilmesi, bütün öğretmenlerin seçkin üniversite mezunları arasından seçilmesi gibi kararlar alınmıştır.[46] Bunlar içerisinde olumlu teklifler bulunduğu gibi ön yargıya dayalı yaklaşımların olduğu da gözden kaçmamaktadır. 1971-1973 yıllarında orta kısmının kapatılması için muhtelif çalışmalar yapılmıştır.[47]

---

[41] Dinçer, *İmam Hatip Okulları Meselesi*, 33.

[42] Dinçer, *İmam Hatip Okulları Meselesi,* 45.

[43] Dinçer, *İmam Hatip Okulları Meselesi,* 65.

[44] Dinçer, *İmam Hatip Okulları Meselesi*, 66.

[45] Dinçer, *İmam Hatip Okulları Meselesi,* 172.

[46] Dinçer, *İmam Hatip Okulları Meselesi,* 73-74.

[47] Yakup Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", *Namık Kemal Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 2/1, (Tekirdağ: 2016), 17.

İlk dönemlerde imam hatip okulları Özel Okullar Müdürlüğü'ne, 1958 yılından itibaren Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'ne, 1961 yılından itibaren ise Din Eğitimi Müdürlüğü'ne bağlı olarak devam ettirmiştir. 1964 yılında bu kurumun ismi Din Eğitimi Genel Müdürlüğü olmuştur. 1983'te ise Din Öğretimi Genel Müdürlüğü şeklinde son halini almıştır.[48] 1973 yılından itibaren İmam Hatip Liseleri şeklinde isim değişikliğine gidilmiştir.[49]

İmam-hatip liseleri, Kur'ân ve hafızlık eğitimi ve ilâhiyât fakülteleri 28 Şubat hamlesiyle menfi anlamda etkilenmiştir.[50] 1997'de imam hatip liselerinin orta kısımları sekiz yıllık kesintisiz eğitim formülüyle, bir daha açılmamak kaydıyla kapatılmıştır. İmam hatip liselerinden mezun olan öğrencilerin özlük hakları katsayı problemi ile ellerinden alınmış, adeta ilâhiyât fakülteleri dışında herhangi bir bölüme gitme imkânları kalmamıştır. Ancak 2011 yılında bu katsayı sınırlandırılmasına son verilerek öğrencilerin diğer fakültelere girmelerinin önündeki engel kaldırılmıştır. 2012 yılında ise imam hatip liselerinin orta kısımları tekrar açılmıştır.[51]

Türkiye'de öğrenci sayısı bakımından Kur'ân eğitiminin en yoğun olduğu kurumların başında imam hatip ortaokul ve anadolu imam hatip liseleri gelmektedir.[52] Din hizmetlerinde görev alan, ilahiyat fakültelerini tercih edenlerin ve yine ilahiyat alanında araştırma yapanların ekseriyeti bu kurumlardan mezun olmaktadır.[53] Bu gerçekten hareketle, Kur'ân eğitiminin kalitesini ve seviyesini bu kurumun önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Türkiye'de, imam hatip ortaokulları ve anadolu imam hatip liselerinde verilen Kur'ân eğitiminin mevcut durumu, düzeyi, verimliliği, niteliği ve sorunlarına yönelik bilimsel çalışmaların oldukça yetersiz olduğu veya olması

[48] Ünsür, *İmam Hatip Liseleri Kuruluşundan Günümüze*, 156-157.

[49] Ünsür, *İmam Hatip Liseleri Kuruluşundan Günümüze*, 178.

[50] Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", 69-106.

[51] Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", 18.

[52] Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", 70.

[53] Hakkı Yılmaz, "Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri ve Tarihçesi", *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998),* (Ankara 2003), 525-526; Mustafa Öcal, "Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6, (1999), 233-236.

gereken seviyede olmadığı söylenebilir. Kur'ân eğitiminin en önemli unsuru olan alanında uzman hocanın (fem-i muhsin) desteklenmesi önem arz etmektedir.[54]

Eğitim öğretim hayatında öğretmenin, eğitimin kalitesini etkilemede en önemli unsur olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin eğitim seviyesinin geliştirilmesi, imam hatip ortaokullarından ve anadolu imam hatip liselerinden beklenen verimin alınmasına destek olacaktır. Bu okullarda görev yapan Kur'ân hocalarının, ilave programlarla desteklenmesi, Kur'ân tilâveti bakımından daha kaliteli din gönüllüsü ve ilahiyatçıların yetişmesine zemin hazırlayacaktır. Bu aynı zamanda toplumun Kur'ân eğitimi seviyesinin tedrici olarak yükselmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.[55] Ülkemizde en fazla öğrenci, din eğitimi vermesi bakımından imam hatip ortaokullarında ve anadolu imam hatip liselerinde bulunmaktadır. Bu okullarda istihdam edilen öğretmenlerin Kur'ân eğitimi alanındaki eksiklerinin giderilmesi, kısa sürede çok sayıda öğrenciye ulaşmayı sağlayacaktır. Bu kurumlarda görev yapan meslek dersleri öğretmenlerinden on bir farklı dersin hocalığını yapmaları beklenmektedir. Bu derslere giren hocaların, bu derslerin her birinde yetkin olmalarının beklenmesi gerçekçi bir yaklaşım tarzı olmasa gerektir. İstenen seviyeye ulaşabilmek için, bu kurumlarda görev yapan meslek dersleri öğretmenlerinin branşlaşması eğitim kalitesinin artmasına katkı sağlayacaktır.[56]

İmam Hatip meslek dersi öğretmenlerinin, Kur'ân hocalığı açısından -genel olarak- istenen seviyede olmamasında ilahiyat fakültelerinin de sorumlu olduğu bilinmektedir.[57] Bununla birlikte, imam hatip ortaokullarındaki ve liselerindeki eğitim seviyesinin yükseltilmesinin, ilahiyat fakültelerinin seviyesinin yükseltilmesini

[54] Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", 70.

[55] Öcal, "*Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*", 236-237; Öcal, *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, 123-126.

[56] Halil Karlık, "İmam-Hatip Liselerinde Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi", *Diyanet Dergisi* (Ekim-Kasım-Aralık, Ankara 1991), 233-234.

[57] Öcal, "İmam-Hatip Liselerinde Din Öğretimi (Tarihi Süreci ve İstatistikî Yapı)", *IV. Din Şûrası* (Ankara: 2009), 601, 604.

beraberinde getireceği aşikârdır.[58] Çünkü İmam Hatip Liselerinin İlahiyat fakültelerindeki öğrenci oranı %80-85'tir.[59]

Bu okullarda öğrencilerin en çok zorlandıkları konular, harfler ve tevcîd'dir. Ancak bu zorluklar öğretimde basitleştirici-kolay öğretim teknikleriyle aşılabilir. Çünkü tecvîd ilmi, Kur'ân'ı doğru okumaya vesile olan bilgileri içeren bir ilimdir. Teorik ve pratik bilgi her ikisi birden yürütülmelidir. Bu bilgiler hoca tarafından öğrencinin anlayacağı dilde anlatılmalıdır. Örneğin ihfâ konusu öğrencinin pratikte uygulamakta ciddi anlamda sıkıntı çektiği bir konudur. İhfânın tecvîd kaynaklarındaki tanımının -İhfâ izharla idğâm arası, şeddeden uzak ve ğunneli bir haldir- öğrenciler tarafından anlaşılması oldukça zordur. İhfânın tarifi, bir harfin zatını gizleyip sıfatını göstermektir şeklinde yapıldığında sadelik anlaşılırlık yönünden daha kolay öğrenilir olacaktır. Çünkü ihfâ yapılırken sakin nûn gizlenmekte onun sıfatı olan ğunne ise gösterilmektedir. Yine imam hatip öğrencilerine harflerin sıfatları detaylı bir şekilde verilmemeli, kırâat kaynaklarındaki tartışmalara kesinlikle girilmemelidir.[60]

Kur'ân öğretiminin daha kaliteli hale getirilmesi için görev yapan Kur'ân hocalarının belli periyotlarla hizmet içi eğitimine alınması, hem mesleki hem de pedagojik bilgilerinin güncellenmesi onlardan beklenen verimi bu okullarda artıracaktır. Kur'ân dersinin zorluk ve ihtiyaçlarına uygun fiziki mekânların düzenlemesi önem arz etmektedir. İmam hatip okullarında verilen Kur'ân dersi için, imkânlar ölçüsünde özel eğitimi olan hocaların tercih edilmesi daha isabetli olacaktır. Öğrencilerin seviyelerine göre sınıflar oluşturulmalı ve kız öğrencilerin Kur'ân derslerine mutlaka bayan hocalar, erkeklere ise mutlaka erkek hocaların girmesi sağlanmalıdır.[61] Şayet bu imkân yoksa Diyanet İşleri Başkanlığı gibi diğer kurumlardan destek alınmalıdır.

1.1.1.3. İlâhiyât Fakülteleri

Dinî ilimlerin eğitim ve öğretiminin akademik düzeyde gerçekleştirilmesi amacıyla 1924 yılında Tevhîd-i Tedrîsât Kanunuyla birlikte İstanbul Dârü'l-Fünûn

[58] Öcal, "İlahiyat Fakültelerinde Programlar ve Bölümleşme", 189.

[59] Öcal, "Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri", 245.

[60] Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", 24.

[61] Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", 27.

bünyesinde bir ilahiyat fakültesi açılarak din eğitimi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak 1933 yılındaki üniversite reformu ile birlikte, bu fakülte kapatılmıştır. Bunun sonucunda toplumun dînî alandaki ihtiyaçları karşılanamaz duruma gelmiştir. Bu olumsuz gelişmeler sonunda, 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1959'da da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü kurulmuştur. Ardından 1962'de Konya, 1965'te Kayseri, 1966'da İzmir ve Erzurum, 1975'te Bursa, 1976'da Samsun ve 1980'de Yozgat'ta açılan Yüksek İslâm Enstitüleri bu alanda eğitim vermeye başlamıştır.[62]

İlâhiyât fakültelerinde Kur'ân eğitim-öğretimi teorikten ziyade pratiğe dayalı bir eğitimdir. Müzik öğretmeninin öğrencilere doğru sesi vermesi, işaretlere dikkat etmelerini göstermesi gibi Kur'ân eğitimi de bu dersi veren hocanın harflerin mahreçlerinden çıkarken doğru telaffuzu ve Kur'ân tilâvetinin istenen düzeyde sağlanması için zorunludur. İlâhiyât fakültelerine gelen öğrencilerin imam hatip okullarında almış oldukları Kur'ân eğitimi konusunda mülakat ve anketlerle yapılan bazı çalışmalarda, Kur'ân hocalarının kendilerine hiç örnek okuyuş yapmadığını, hatta öğretmenlerinin sesini hiç duymadan mezun olan öğrenciler olduğunu belirten ifadelerle karşılaşmaktayız.[63]

Kur'ân-ı Kerîm gibi sese ve örnek okuyuşa dayanan bir derse giren hoca, öğrencilerine ders olarak vereceği âyetleri mutlaka önceden okuyarak örnek olması gerekmektedir. Hocasının okumasına mulakî olan öğrenci doğru telaffuzu işitmiş olacak ve yanlış okumaktan kurtulacaktır. Bu sayede hocasının doğru telaffuzunu taklit ederek Kur'ân okuma becerisini geliştirmiş olacaktır.[64]

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kur'ân Okuma ve Tecvîd Dersleri'ne giren Mustafa Kılıç ile yapılan mülakat ile, ilâhiyât fakültelerinde verilen Kur'ân dersinden bir örneklemi sunmak istiyoruz.

Mustafa Kılıç, Kur'ân öğretimi ve öğrencilerin durumu ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: "Günümüz ilahiyat fakültelerinde bir program yoğunluğu görülmektedir. Sınıflarda öğrenci sayısının fazla olması müfredât gereği ezberlenecek sûrelerin ve okunacak sayfaların çokluğu, öğrencinin başarısını olumsuz yönde

[62] Adil Bor, *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi* (İstanbul: 2021), 100.

[63] Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", 21.

[64] Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", 22.

etkilemektedir. Öğrenci ezberlemeyi sürekli yaptıkça ezber yapması kolaylaşır. Bu öğrenciyi de biri dinleyelebilir. Aslında öğrencinin kısa sürede bulamayacağı şey, tashîh-i hurûflu, güzel okumadır. Çünkü yanlış ezberin hatalarını düzeltmek, hocanın azim ve gayretini tüketmektedir. Yanlışları olmayan bir okuma sonrası ezber yaptırılır, birkaç sûre ve birkaç aşır çalıştırılması hâlinde başarı artacaktır. Uygulamada, dersin hocası namaz sûrelerini dinleyelim deyince öğrenci tecvîdi öğrenmiyor. Mushafı görüntülü olarak yansıtıyoruz. Uyarılması gereken yerlerde öğrenciyi uyarıyoruz. Dersi dinlerken özel dosya yapıyor notlar alıyoruz. Öğrenci dersi vereceği tarihlerde dersini okumalıdır. Ezberleri topluca dinlemiyoruz. Okuduğu derste bir yanlış var ise özel not defterine işaretleniyor. Sınavda yanlış okuduğu yerlerden sorulup hatasını düzeltip düzeltmediğine bakılır. Meselâ, peltek bir harfte hata yapmış ise o bölümden sorulur. Şayet öğrenci takip edilmez, zorunlu tutulmazsa ödevini yapmıyor. Sınavda ise yüzüne, tecvîd tahlili, mahreç ve sıfatları soruluyor."

"Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bu müfredâtı uyguladığımızda öğrencinin karnını doyurmuyor, âdeta balık tutmayı öğretiyoruz. Bu program güzel uygulanırsa, hem öğrenciyi hem de öğreticiyi memnun eder. Seviyesi düşük öğrencileri, dersi ileride olan bir öğrenci ile eşleştiriyor bunları takip ederek beraber ders çalışmalarını sağlıyoruz."

Örnek olarak aldığımız Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, ilk dönem boyunca bütün tecvîd konuları eksiksiz işlenmektedir. Tecvîd sınavının yazılı olarak yapılması, öğrencilerin bir dönem boyunca tecvîd konusuna yoğunlaşmasını ve bütün konuları iyi bir şekilde öğrenmesini sağlamaktadır. Tecvîd konusu yanında yüzünden okuma ve ezberlenecek sûrelerin verilmesi durumunda ise biraz ezber, biraz yüzüne ve biraz tecvîd bilgisi ile öğrenci bu dersi geçebilmektedir. Bu durumda halledilmesi gereken tecvîd konuları yarım kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da bu öğrenci mezuniyet sonrasında öğretici olduğu yerlerde bu görevini eksik bilgi ve yetersiz olarak yapmaktadır.

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kur'ân Okuma ve Tecvîd Dersleri Müfredâtı:

Yeni müfredâta esas teşkil eden ana ilkeler şöyledir:

(1) Müfredât "**Pratik Altyapı: Tashîh-i Hurûf**", "**Teorik Altyapı: Tecvîd**", "**Yüzüne Okuma**" ve "**Ezber**" olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır.

(2) İlk yarıyıl, belli bir pratik altyapı oluşturma dönemi olarak değerlendirilmiştir.

(3) Teorik tecvîd bilgilerinin eski müfredâtta olduğu gibi bütün dönemlere dağıtılmasının öğrencilerin teorik alt yapılarının gelişimine katkıda bulunmadığı görülmüş, bu sebeple Kur'ân Okuma ve Tecvîd-II dersinin müfredâtının teorik bilgilere tahsis edilmesi öngörülmüştür. Bu dönemde tecvîd konularının derinlemesine ele alınması, Hafs rivâyetine has özelliklerin aktarılması, Mushaf ve Kur'ân kültürü kapsamında değerlendirilen konuların işlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedefin tahakkuku için de Kur'ân Okuma ve Tecvîd-II dersinin vize ve final sınavlarının yazılı olarak yapılması öngörülmüştür.

(4) Yüzüne okuma çalışmalarında Kur'ân'ın hatmedilmesi hedeflenmiş, yüzüne okuma müfredâtı Kur'ân Okuma ve Tecvîd-II dersinden başlamak üzere yedi yarıyıla dağıtılmış, her yarıyılda Kur'ân'ın yedide birlik bölümünün yani 2, 3, 4, 5 ve 6'da dörder cüz; 7 ve 8'de beşer cüz okunması amaçlanmıştır.

(5) İlk yedi yarıyılda gerek teorik gerekse pratik altyapının oluştuğu öngörülerek, öğrencilerin estetik bir okuyuş kazanmasını sağlamak amacıyla, Kur'ân Okuma ve Tecvîd-VIII dersi "Güzel Kur'ân Okuma Çalışmaları" olarak düşünülmüştür. Bu çerçevede belli özel gün ve gecelerde okunabilecek bazı bölümler üzerinde aşr-ı şerîf çalışmalarının yapılması amaçlanmış; aşr-ı şerîf yerlerinin bir bölümünün ezber müfredâtında yer alan sûrelerden olması öngörülmüştür.

(6) Konular, önceki müfredâtlarda olduğu gibi, haftalara göre dağıtılmamış, yalnızca içerik belirlenmiş ve bu içeriğin haftalara göre dağılımı hocalara bırakılmıştır.

Müfredâtın içeriğinin dönemlere göre dağılımı şöyledir:

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-I: Tecvid anlatımı, teorik alt yapının oluşturulması.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-II: Ezber müfredatı; Namaz duaları, Fatiha sûresi ile Zilzâl-Nâs arasındaki sûreleri; Yüzünden okuma müfredatı: 1-4 cüzler.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-III: Ezber müfredatı; Kadir-Şems arasındaki sûreler; Yüzünden okuma müfredatı; 5-8 cüzler.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-IV: Ezber müfredatı; Beled-Bürûc arasındaki sûreler; Yüzünden okuma müfredatı: 9-12 cüzler.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-V: Ezber müfredatı; Yâsîn ve Nebe' sûreleri; Yüzünden okuma müfredatı; 13-16 cüzler.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-VI: Ezber müfredatı; Rahmân ve Mülk sûreleri; Yüzünden okuma müfredatı; 17-20 cüzler.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-VII: Ezber müfredatı; Hucurât, Kıyâme, Tekvîr, İnfitâr; Yüzünden okuma müfredatı; 21-25 cüzler.

Kur'ân Okuma ve Tecvîd-VIII: Ezber müfredatı; Bazı aşr-ı şerifler (7-8 tane); Yüzünden okuma müfredatı: 26-30 cüzler.

1.1.1.4. Dini Yüksek İhtisas Merkezleri

İmâm-hatip okulları, Kur'ân kursları ve yüksek islâm enstitüleri ve ilahiyat fakülteleri ülkemizin dinî hayatını besleyen ana damarlarıdır. Ancak bu kurumlardan mezun olup, din hizmetinde görev alan Diyanet mensupları, İslâmî ilimler alanındaki eksiklerini bizzat kendileri farketmekte ve görev esnâsında birtakım sıkıntılarla karşılaşmaktadırlar. Temel kaynaklardan rahatlıkla istifade edebilecek nitelikte donanımlı din görevlileri yetiştirmek gayesiyle, 1976 yılı başında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İstanbul'da Haseki Eğitim Merkezi kurulmuştur.[65]

Haseki Eğitim Merkezi açılmadan önce Arapça kaynaklardan nitelikli bir şekilde İslâmî bilgiye ulaşma zemini olmadığı gibi resmî/gayri resmî kurumlarda dinî temsil edenlerin çoğunun ilmî alt yapıları yetersizdi. Ayrıca Kur'ân, sünnet bağlamında ilmî beceriyi kazandıran kurumlar da neredeyse yoktu. Böyle bir durumda Diyanet İşleri Başkanlığı çözüm arayışına girmiş dönemin başkan yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın girişimleri[66] neticesinde merhum Mahmut Özakkaş'ın müdüriyetinde Mehmet Savaş, Halil Günenç, Emin Saraç, Yakub Cenkçiler ve Abdurrahman Gürses hocaların öncülüğünde 1976 yılında İstanbul Haseki semtinde, Haseki Eğitim Merkezi adında

[65] Yusuf Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi* (İstanbul: 2021), 28.

[66] https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/tayyar-altikula, 26.03.2023, 18:14.

hizmet içi eğitim kapsamında Arapça ve temel İslâmî ilimler ile Kırâat alanlarında eğitim verecek bir ihtisas eğitim merkezi kurulmuştur.[67]

2000'li yıllara kadar pek çok mezun veren Haseki Eğitim Merkezi, söz konusu külliyenin yetersiz kalması ve lojman sıkıntıları gibi nedenlerle yer arayışına girmiştir. 2002 yılında, adını taşıdığı külliyeden, 28 Şubat sürecinin akabinde öğrenci bulma sıkıntısı çeken Pendik ilçesindeki Kız İmâm Hatip Lisesi binasına taşınmıştır. 633 Sayılı Kanun'da çok kapsamlı değişiklikler yapan 01.07.2010 tarih ve 6002 Sayılı DİB Kanunu ile "Haseki Eğitim Merkezi"nin adı Haseki Dînî Yüksek İhtisâs Merkezi olarak değiştirilmiştir. Açıldığı günden bu yana kesintisiz bir şekilde eğitime devam eden İstanbul Haseki Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi'nden 2020 yılı itibarıyla Lisans Eğitimi sonrasında eğitim alan öğrencilerden 1102'si ihtisâs bölümünden; 229'u da kırâat bölümünden olmak üzere toplam 1331 kişi mezun olmuştur. Bu merkez, bu alanda ilk ve temel olması hasebiyle Türkiye'deki bütün Diyanet Eğitim Merkezlerinin -'Konya Haseki', 'Kayseri Haseki' ve 'Erzurum Haseki' gibi Hasekilerin- genel adı olmuştur.[68]

Ülkemizde Fatih ilçesi Haseki Sultan külliyesinde ilk defa inşa edilen bu eğitim merkezinin amacı, söz konusu merkezin mevzuatında:

> "Başkanlık teşkilatında çalışan müftü ve vaizlerin mesleki bakımından daha iyi yetiştirilmelerini sağlamak, verimlerini artırmak ve daha ileriki görevlere hazırlamak ve bu gibilerin dini kaynaklara doğrudan doğruya başvurma yeteneğini elde etmelerini sağlamak, böylece dini konularda toplumumuzun ihtiyacına cevap verecek mütehassıs elamanları yetiştirmek"[69]

şeklinde belirtilmiştir. Ülkede dini temsil eden müftü ve vaizlerin temel dinî metinlerden doğrudan yararlanabilmeleri için gereken ilmî alt yapının oluşturulması ve bu sayede toplumsal sorunları çözebilecek bir ilmî anlayışın inşası öncelikli amaç olarak ifade edilmiştir.[70]

---

[67] Bor, *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi*, 17.

[68] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 28.

[69]https://istanbulihtisas.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 28.03.2028, 13:21.

[70]https://istanbulihtisas.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 28.03.2023, 13:21.

Müftü, vaiz ve eğitim görevlisi gibi taşra teşkilatında hizmet veren personelin yanında merkez teşkilatında amir konumunda bulunan personelin önemli bir kısmı Haseki mezunudur. Din İşleri Yüksek Kurulu, Teftiş Kurulu, Mushafları İnceleme ve Kıraâat Kurulu ve diğer birimlerde daire başkanlıklarında başkan olarak görev alan personelin önemli bir kısmı da Haseki veya diğer ihtisas merkezlerinden mezundur. Bunun yanında Hasekilerden mezun olanların önemli bir kısmı akademik çalışma yaparak farklı üniversitelere bağlı ilahiyat fakültelerine geçiş yapmış ve buralarda hizmet vermektedirler.[71]

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermekte olan Dinî yüksek ihtisâs merkezi ve eğitim merkezlerinin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Başlangıçta sadece İstanbul'da kurulan Haseki'den ibaretken, daha sonra Konya Selçuk, Erzurum, Trabzon ve Kayseri'nin eklenmesiyle bu sayı beşe, son zamanlarda ise bunlara beş merkez daha eklenerek bu sayı ona çıkmıştır. Hâlen Türkiye'de faaliyet gösteren dinî yüksek ihtisâs merkezleri şunlardır:

Ankara Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi, Diyarbakır Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi (2004), Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi, İstanbul Haseki Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi Müdürlüğü (20 Ocak 1976), İzmir Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi (01 Eylül 2014), Kayseri Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi (2002), Kocaeli Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi, Konya Selçuk Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi (26 Ağustos 2011), Rize Müftü Yûsuf Karali Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi, Trabzon Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi (13 Temmuz 1994), Denizli Yüksek İhtisas Merkezi, Gaziantep Hacı Ahmet Zilan İhtisas Merkezi (18 Aralık 2019).[72]

İhtisas eğitim merkezlerinde günün ihtiyaçlarına cevap verecek ders programları uygulanmaktadır. Bu programlardaki asıl amaç dini bilgileri klasik kaynaklardan okuyup anlamak şeklinde belirlendiği için, bu minvalde müfredat oluşturulmaktadır. Fıkıh müfredatı diğerlerine göre daha geniş ve detaylı bir şekilde, klasik tefsir eserleri ağırlıklı olmakla birlikte hadis ve akaid metinleri okutulmaktadır. İlk olarak klasik kaynakları okuma ve anlama ve ihtiyacını giderecek kadar pratik Arapça konuşma becerisinin geliştirilmesinin hedeflendiği dokuz aylık bir Arapça hazırlık programı yer

[71] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 45.

[72] https://egitimmerkezleri.diyanet.gov.tr/Sayfalar/AnaSayfa.aspx, 28.02.2022 tarihli sürümdeki bilgiler esas alınmıştır.

almaktadır. Hazırlık programını başaran kursiyerler ihtisas programına geçebilmektedirler. Haseki İhtisas programı, hazırlık ve ihtisas olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır.[73] Biz, konumuzla ilgisi bakımından bu programların sadece Kur'ân-ı Kerîm alanının kazanımları ve öğretim esaslarına bakmaya çalışacağız.

Haseki ihtisas ve hazırlık bölümünde, iki saat olmak üzere her dönemde (12 Hafta) 24 saat[74], toplamda 154 kredi olarak öngörülen bu derslerde Kur'ân-ı Kerîm'in usûlüne uygun ve doğru olarak okunması; kırâatin tarihsel seyri içinde ana hatlarıyla ve kırâat terimlerinin tanıtılması; Âsım Kırâati'nin niteliklerinin kavranması; tecvîd kurallarının teorik olarak bilinerek uygulanması; belli sûrelerin tâlim üzere ezbere okunması hedeflenmektedir.[75] Bu hedeflere ulaşmak amacıyla; her bir kursiyer için Kur'ân-ı Kerîm alanında bir ders takip dosyası tutulmak sûretiyle öğrencinin gelişim seviyesi izlenir; kursiyerlerin seviye tespitleri yapılarak varsa hataları kendilerine fark ettirilir; tecvîd kuralları, yüzünden ve ezbere okunacak sûre ile duâların uygulamaları esnâsında teorik bilgilere atıflar yapılıp pratik olarak tatbik edilir; kursiyerlerin kendi okuyuşları kaydedilerek kendilerine dinletilir ve kursiyerlerin dinlemeleri için örnek Kur'ân-ı Kerîm CD'leri tavsiye ile bu alanda kazanımlar amaçlanmıştır.[76]

İhtisas kurslarında, kırâat ilmi, kırâat vücûhatı ve kırâat-anlam ilişkisi konusunda donanımlı kurralar yetiştirmeyi hedefleyen kırâat[77] programı, aşere ve takrîb olmak üzere iki kısımda eğitime devam etmektedir. Bu program, her biri 30 saatten oluşan ve 12 haftalık dönemlerden meydana gelen 4'ü aşere eğitimi, 6'sı takrîb eğitimi olmak üzere toplamda 10 dönemden oluşmaktadır.[78]

Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı)[79] Kırâat İlmi Eğitim Programı'nı en son 2021 yılında

[73] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 54.

[74] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 60.

[75] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 78.

[76] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 78.

[77] Abdülhamit Birışık, "Kırâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25/425-432 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 426.

[78] Çifçi, "Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller", 101,102.

[79] Bu eğitim programının hizmet içi eğitim kurslarında uygulanması 24.08.2021 tarihli ve E-67567140-774.01.02-1574516 sayılı onay ile uygun görülmüştür.

yayımlamıştır. Bu programla kırâat ilmi, vücûhâtı ve kırâat-anlam ilişkisi konusunda donanımlı "kurrâlar" yetiştirmek ve bunlar aracılığıyla daha etkin ve nitelikli bir din hizmeti sunmak amaçlanmıştır. Program; üçer aylık 4 dönem, haftada 24 saat üzerinden uygulanacak şekilde toplam 1152 krediden oluşmaktadır.[80]

Kur'ân tarihi ve mushaflar, oryantalistlerin ve Şîa'nın Kur'ân'a bakışları, müsteşriklerin Kur'ân hakkında yaydığı şüpheler ve bu şüphelerin giderilmesi konularında genel bilgi;[81] İkinci bölümde: Kırâat tarihi, kırâat konusunda Ehl-i Sünnet ile Şîa'nın yaklaşımları, Yedi Harfin mâhiyeti, Reisü'l-Kurrâlık müessesesi, son dönem kırâat âlimleri hakkında bilgi verilen Kur'ân ve Kırâat Tarihi (24 Saat)[82]; Aşere Usûlü ve Istılahları; Kırâat ve Rivâyet Farklılıkları; İstanbul ile Mısır Tarîki Arasındaki Farklılıklar; Senedleri Bakımından Kırâat Çeşitleri; İnfirâd ve İndirâc Metodu; Merâtib-i Erbaa ve Mertebeteyn; İmâm ve Râvîlerin Kırâat Özellikleri; Kırâat usûlü, Hâ-i Sekit, Cemi Mîmi vb. kuralların verildiği Aşere Usûlü (24 Saat)[83]; Sarf (Emsile, Binâ, Maksûd); Nahiv (Avâmil, İzhâr); kırâatla ilgili temel eserleri okuyup anlamalarını sağlamak üzere Arapça (96 Saat)[84]; Zübde ve Umde olmak üzere başlıca kırâat eserlerinden vücûhât çıkarma ve çözümlemelerinin öğretildiği Kırâat Çözümlemeleri (96 Saat)[85]; vücûhât çıkarma, aşr-ı şerîf okuma, temsîlî okuma ve okuma usûlleri üzerinde uygulama yapıldığı Aşere Uygulamaları (672 Saat)[86]; Tecvîd İlminin Önemi, Mehâric-i Hurûf; Sıfât-ı Hurûf; İnce Okunan Harfler; Tahzîrât Bahsi; Lâm ve Râ; Vakıf ve İbtidâ; Hemze-i Vasl ve Katı'; Medler; Tenvîn ve Sâkin Nûn; Diğer Konular Dersler ve Konular, Mukaddime-i Cezerî okutulup, ezberletildiği, Namaz duâları ve Duhâ-Nâs arası sûreler üzerinde tâlim uygulamaları yapıldığı Tecvîd "Mukaddime" Uygulamaları (72 Saat)[87]; Kırâat-Tefsir İlişkisi; Kırâat-Fıkıh İlişkisi; Kırâat-Hadis İlişkisi; Kırâat-

[80] Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı) Aşere Eğitim Programı, (Ankara: 2021), 6.

[81] DİB. Aşere Eğitim Programı, 8.

[82] DİB. Aşere Eğitim Programı, 8.

[83] DİB. Aşere Eğitim Programı, 9.

[84] DİB. Aşere Eğitim Programı, 9.

[85] DİB. Aşere Eğitim Programı, 9.

[86] DİB. Aşere Eğitim Programı, 10.

[87] DİB. Aşere Eğitim Programı, 10.

Kelâm İlişkisi; Kırâat-Belâgat İlişkisi; Farklı Vecihlere Göre Okunan Âyetlerin Anlamları, Kırâat-Anlam İlişkisi (48 Saat)[88]; İmlâ hakkında teorik bilgi verilerek kursiyere doğru ve düzgün yazması konusunda uygulamanın yapıldığı Kur'ân İmlâsı (24 Saat)[89]; Meâl Nedir? Meâl Yapılırken Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler, Meâllerden Yararlanma Teknikleri gibi derslerin işlendiği; Yâsîn, Fetih, Hucurât, Rahmân, Mülk sûreleri ile 30. cüz ve Bakara sûresi, 1-5; 255; 285-286 ile Haşr sûresi 22-24. âyetlerinin meâli yapıldığı Kur'ân Meâli (48 Saat)[90]; mûsikînin tarihi gelişimi hakkında bilgiler verildikten sonra, diyafram nefesinin alınışı, ezân, kâmet ve mevlit kursiyerlere uygulamalı olarak gösterildiği dînî mûsikî (48 Saat) dersi bu kurslarda işlenen derslerdendir.[91] Bu program günün şartlarına cevap verecek şekilde hazırlanmış olmakla birlikte, uygulama alanı ve başarı seviyesi bakımından geniş anlamda ele alınabilir.[92]

Görüldüğü üzere iki, üç aylık dilimden itibaren yoğun bir şekilde kırâat eğitimi verilmektedir. Bu eğitim yaklaşık iki sene yoğun bir şekilde sürmektedir. Bunun yanında Sözleşmeli Personele Yönelik Mesleğe Hazırlık Eğitim Programı, Kur'ân-ı Kerîm Hizmet İçi Eğitim Programı, Tashîh-i hurûf Hizmet İçi Eğitim Programı ve Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı, bu amaç doğrultusunda geliştirilen programlardan bazılarıdır.

1.1.1.5. Diyanet Eğitim Merkezleri

İslâmî ilimlerin, ilk günden itibaren "müşâfehe ve kitâbet" yoluyla öğretimi çeşitli yöntemlerle icrâ edilegelmiştir. Bazı bilgilerin elde edilmesi kitaplardan istifade etmekle mümkün iken kırâat eğitimini bir fem-i muhsin[93] müşâfehe yoluyla almak gerekir. Bu ilmin birçok meselesinin kitâbet yoluyla tahsili mümkün olmadığı için, konuya ilişkin kitaplarda: "Bunu bir hocanın ağzından al!" veya "Bir hocadan öğren!"

[88] DİB. Aşere Eğitim Programı, 11.

[89] DİB. Aşere Eğitim Programı, 11.

[90] DİB. Aşere Eğitim Programı, 11.

[91] DİB. Aşere Eğitim Programı, 12.

[92] DİB. Aşere Eğitim Programı, 13-14.

[93] Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 47 (2008), 69-106.

gibi tavsiyelere ve ifadelere rastlanmaktadır.[94] "Müşâfehe yolu" vesilesi ile usûlde, talebenin birebir ve yüz yüze hocasından bu eğitimi alması ve hocanın öğrenciye siyâk-sibâkı ile konuyu îzâh etmesi gerektiğinden, kitapların okunması vesilesiyle anlaşılamayan meselelerin çözüme kavuşması ve öğrencinin anlamakta zorlandığı hususların açıklanması imkânı doğar.[95]

Kur'ân ilmini bir "fem-i muhsin"in ağzından "müşâfeheten ahz" (ağızdan görerek öğrenme) hususu, semâ',[96] arz[97] ve edâ[98] olmak üzere üç yöntemi karşımıza çıkarmaktadır. Kırâat ilmi, takip edilmesi gereken bir sünnettir.[99] Bu sebeple birden fazla metotla kırâati alma işlemi kaçınılmazdır. Bu üç yöntem kısaca şöyledir: Edâ işleminde harflerin doğru telaffuzu en önemli meseledir. Semâ' usûlü ise hocalardan iki şekilde alınır. Kırâati hocanın ağzından (okuyuşundan) bizzat dinlemektir ki, öncekilerin uyguladığı metot budur."[100] Semâ' yöntemi, tek bir şekilde uygulandığı gibi, yeterlilik seviyeleri aynı grup hâlindeki öğrencilere de uygulanabilir.[101] Kur'ân'ı baştan sona öğrencilerine okuyan Kisâî[102] ve Kahire'de İbnü'l-Cezerî,[103] bu yöntemi grup hâlinde uygulayan iki önemli örnektir. Kırâati almanın diğer yolu ise hocaların huzûrunda okumaktır ki bu daha sonrakilerin uyguladığı metottur.[104] Bu metodun da Sehâvî (ö.

[94] Hâmid b. Abdilfettâh Pâlûvî, *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 7.

[95] İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ) II (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 1285-1286.

[96] "Semâ'" kelimesi, "İşitmek/dinlemek" anlamlarında "öğrencinin dersi hocasından dinleyerek alması ve öğrenmesi" mânasındadır. Bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 120.

[97] "Ortaya çıkarmak, bir şeyi bir kimseye göstermek, sunmak" anlamlarına gelen "arz" kelimesi, "öğrencinin hocasına dersini hazırlayıp sunması, okuması" demektir. Bk. Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi,* 95; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 37.

[98] "Edâ" kelimesi kırâat ilminde, "Tam olarak vermek ve gereken hakkı ödemek" anlamlarında kullanılır. Bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü* (İstanbul: İfav Yayınları 2012), 242; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 47.

[99] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâat* (thk. Şevkî Dayf), Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1972, 50.

[100] Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi,* 94.

[101] Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi,* 95.

[102] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 172.

[103] Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi,* 95.

[104] Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye (Mukaddimeti'l-Cezeriyye),* 18.

643/1245) örneğinde olduğu gibi, öğrencilerinin durumunu üstâdın bilmesi kaydıyla, birden çok öğrencinin dersini aynı anda alması şeklinde uygulanabilir.[105]

Öğrencinin hocasına dersini arz etmesi, ezbere sunması gerekmektedir. Günümüzde genellikle aslına uygun olarak bu uygulama ezbere yapılmaktadır. Fakat hocaların bazılarının arz esnasında mushaf ya da defterden takip etmeye müsâade etmesi sebebiyle uygulamanın bu şekilde yapıldığı da görülmektedir. Özellikle ülkemiz dışında uygulanan arz yönteminde öğrencide hâfızlık aramayan hocalar söz konusudur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak, ülkemizdeki imâm-hatipler başta olmak üzere, din görevlilerinin hizmet kalitesini geliştirmek amacıyla 1973 yılında Bolu'da bir eğitim merkezi kurulmuş, ardından 1976'da Elazığ'da, daha sonraki yıllarda ise ihtiyâca binâen birçok yerde eğitim merkezleri açılmıştır. Bu hizmet içi eğitim merkezleri şunlardır:

Ankara Rıfat Börekçi Eğitim Merkezi (16 Şubat 2009), Antalya Hacı Mehmet Gebizli Eğitim Merkezi (18 Aralık 1982), Bolu Eğitim Merkezi (1973), Bursa Eğitim Merkezi (2004), Elazığ Harput Eğitim Merkezi (1976), İstanbul Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi (2016), İzmir Tire Eğitim Merkezi (25 Nisan 2002), Kastamonu Eğitim Merkezi (1985), Kütahya Evliya Çelebi Eğitim Merkezi (28 Ocak 2016), Konya Eğitim Merkezi (24 Mart 2022), Manisa Eğitim Merkezi (03 Şubat 1986), Samsun Âşıkkutlu Eğitim Merkezi (04 Nisan 2005), Şanlıurfa İbrahim Halilullah Eğitim Merkezi, Tekirdağ Eğitim Merkezi (20 Nisan 2002), Van Abdulhakim Arvasi Eğitim Merkezi (6 Haziran 2013), Yozgat Eğitim Merkezi, İstanbul Anadolu Eğitim Merkezi (04 Nisan 2017), Ordu Eğitim Merkezi (22 Ocak 2018), Yozgat Şehit İbrahim Yılmaz Eğitim Merkezi.[106]

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından merkez ve taşra teşkilatının çeşitli kademelerinde çalışan personele yönelik olarak planlanan çeşitli hizmet içi eğitim kursları ve seminerleri zikredilen eğitim merkezlerinde düzenlenmektedir. Bu eğitim merkezlerinde düzenlenen faaliyetlerin amacı, hizmet içi eğitim kursları vasıtasıyla başkanlık personelinin çeşitli kademelerde yürüttüğü görevlerinde yeterliliklerine katkı

[105] Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi,* 96.

[106] https://egitimmerkezleri.diyanet.gov.tr/Sayfalar/AnaSayfa.aspx, 28.02.2022 tarihli sürümdeki bilgiler esas alınmıştır.

sağlamak, görevde verimliliklerini artırmak, yeni görevlere intibaklarını kolaylaştırmak ve onları daha üst göreve hazırlamaktır. Ayrıca güncel gelişmeler ve meseleler hakkında personeli bilgilendirmek ve kendilerinden beklenen hizmeti en iyi şekilde yerine getirmeleri konusunda kursiyerlere yardımcı olmaktır.[107] Bursa Eğitim Merkezinde olduğu gibi hem ülke içindeki din görevlilerine, hem de başkanlığın uluslararası hizmet faaliyetleri kapsamında yurtdışında görev yapacak olan din görevlilerine ve yurt dışından eğitim maksatlı ülkeye gelen öğrencilere eğitim verilmektedir.[108]

Hizmet içi ile hazırlayıcı eğitim kursu, ilçe müftülerine yönelik seminerler, vaiz ve vaizelerin görevde yükselme eğitimleri, tashih-i huruf, ezanı ve Kur'ân-ı Kerim'i güzel okuma kursları, hafızlık eğitimi seminerleri, cami dersleri ve yaz Kur'ân kursu, hizmet içi eğitim kursları, hac seminerleri, güzel konuşma ile diksiyon dersleri vb. eğitimler bu eğitim merkezlerinde verilmektedir.[109] Yine bu merkezlerde İmamlık ve Müezzinlik Becerisi, Din Hizmetlerinde İletişim ve Rehberlik Bilgisi, Kur'ân Okuma ve Tecvid Bilgisi, Kur'ân Yorumu ve Tefsiri, Din-Bilim, Kültür, Ahlak ve İman Esasları, Fıkıh Bilgisi, Hadis İlmi ve Siyer, Diğer Dinler ve İnanç Esasları, Vaaz Hazırlama ve Sunma Becerisi, Hutbe, Yaygın ve Yetişkin Din Eğitim Bilgisi ile Başkanlık Mevzuatı gibi dersler okutulmakta,[110] başkanlığın çeşitli kademelerine açıktan veya naklen atanacak personel için düzenlenen yeterlilik ve diğer sınavlara ev sahipliği yapmaktadır.[111]

[107]https://ankaraegitim.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 02.04.2023, 12:37.

[108]https://bursaegitim.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 02.04.2023, 12:46.

[109]https://elazigegitim.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 02.04.2023, 13:02; https://izmiregitim.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 02.04.2023, 13:22.

[110]https://elazigegitim.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 02.04.2023, 13:02.

[111]https://izmiregitim.diyanet.gov.tr/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal1&ContentID=tanitim, 02.04.2023, 13:22.

1.1.2. Yaygın Eğitim

1.1.2.1. Kur'ân Kursları

Yaygın eğitim kapsamında Kur'ân öğretimi, daha çok camilerde ve Kur'ân kurslarında yapılagelmiştir. Örgün eğitim kurumlarında Kur'ân öğretimi çeşitli güçlüklerle karşılaşmış olmasına rağmen, din öğretimi kurumları içerisinde Kur'ân kursları, açıldığı günden bu güne kadar aralıksız şekilde varlığını sürdürebilmiş tek kurumdur.[112] Kur'ân kursları ilk kez 1925 yılında 9 adet olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılmıştır.[113]

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu -3 Mart 1924- ile ülkedeki bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, kısa bir süre sonra da medreseler kapatılmıştır.[114] Bu kurumun yerine yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere Dâru'l-Fünun'da bir ilâhiyât fakültesi, 29 yerde de imam hatip mektebi açılmıştır.[115] Ancak Dâru'l-Fünun İlâhiyât Fakültesi 1933'te, imam hatip mektepleri 1930'da kapatılmış, ilk ve ortaokullardaki din dersleri 1927'den başlayarak 1939'a gelinceye kadar bütün programlardan çıkartılmış, ülkede 1950'li yıllara kadar Kur'ân ve din öğretimi yapan kurum olarak Kur'ân kursları kalmıştır.[116] Kur'ân kursları, 1950 yılı itibâriyle gelişim sürecine girmiştir. Bu gelişim dönemi, eğitimin kesintisiz olarak sekiz yıla çıkartıldığı 1997 yılınına kadar devam etmiştir. 1997 yılında kurs sayısı 5241'e, öğrenci sayısı da 180.000'e ulaşmıştır.[117] Temel eğitimin 1997-1998 öğretim yılında kesintisiz ve zorunlu olarak uygulamaya konulmasıyla din eğitimi veren diğer kurumların yanında Kur'ân kursları da olumsuz etkilenmiştir. 2000-

---

[112] Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 474.

[113] Nihat Aytürk, Yaşar Çelik, Enver Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)* (Ankara 1987), 45, 115 (Fasıl 214/a); Cahit Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Kursları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6, (İstanbul: 1999), 183; Fahri Kayadibi, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (İstanbul: 2001) 49.

[114] Aytürk, Çelik, Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)*, 45, 115 (Fasıl 214/a); Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Kursları", 183; Kayadibi, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu", 49; Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 49; Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi,* 7 (1998), 242.

[115] Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi,* 31, 38.

[116] İsmet Parmaksızoğlu*, Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: 1966), 25-26.

[117] DİB, *1996 Yılı İstatistikleri* (Ankara: 1997), 105.

2001 öğretim yılında kurs sayısı 3.252'ye, öğrenci sayısı ise 90.353'e düşmüştür. Bu sayısal düşüş, yönetici, öğretici, öğrenci ve velilerin moral - motivasyonlarının düşmesine ve hafızlık eğitiminin bitme noktasına gelmesine neden olmuştur. 2000'li yıllarındaki bu olumsuz tablo karşısında Kur'ân kurslarında yeniden yapılanma çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda öğrenme ve öğretme sürecinde öğrencinin sosyal ve duygusal gelişimini dikkate alan, dindarlık anlayışının oluşumunda Kur'ân ve sünneti merkeze alan programlar geliştirilmiş, bu anlayışa uygun olacak şekilde kursların fiziki yapısında iyileştirmelere gidilmiştir.[118]

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki kurslarda eğitim ve öğretim faaliyetlerine ilişkin çalışmaları Kur'ân Eğitim ve Öğretimi Kurulu; il ve ilçe müftülüklerinde ise Kur'ân kursu faaliyetlerinin mevzuata ve başkanlığın eğitim anlayışına uygun, etkin ve verimli olarak yürütülmesini sağlamak ve takibini yapmak üzere oluşturlan İl ve İlçe Eğitim Kurulları yürütmektedir.[119]

Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden okuma; tecvîd, tashih-i huruf ve talim gibi güzel okumayı sağlayıcı bilgileri uygulamalı olarak öğretme; ibadetler için gerekli sûre, âyet ve duaları ezberletme ve anlamlarını öğretme; hafızlık yaptırma; Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlama; İslâm dininin inanç, ibadet, ahlak esasları ile Hz. Peygamber'in hayatı ve örnek ahlakı hakkında bilgiler verme; dinî içerikli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenleme Kur'ân kurslarının genel amaçlarındandır.[120]

Kur'ân kursları, öğrenci sayısı, eğitimin ve öğretimin niteliği, kullanılacak binanın fiziki koşulları vb. ölçütler dikkate alınarak A, B, C ve D grubu olarak tasnif edilmektedir. Bu gruplamalar dikkate alınarak bu bölümde Kur'ân kursları ana başlığının altında 4-6 Yaş Kur'ân Kursları, Hafızlık Kursları (A, B), İhtiyaç Odaklı Kur'ân Kursları (D) alt başlıkları işlenecek, sırasıyla bu kurslarla ilgili bilgi verilecektir. Kur'ân kursu denilince bu başlıkta işlenilen -gündüzlü- Kur'ân kursları (C) ifade edildiği bilinmektedir. C statüsündeki bu kurslar bu sebeple ayrı bir başlıkta ele alınmayacaktır.

[118] DİB, *Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği* (2012).

[119] DİB, Kur'an *Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği* (2012).

[120] DİB, *Kur'an* Eğitim *ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği* (2012).

Kur'ân Kursları Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından öğrenci kapasitesi, mevcût öğrenci sayısı, derslik sayısı ve uygulanan eğitim programı göz önünde bulundurularak, hizmetin özelliğine göre gruplandırmıştır. Yatılı öğrenci sayısı 80 ve üzeri olan, en az üç sınıfta hâfızlık eğitimi verilen kurslar "A" grubu Kur'ân kursları; yatılı öğrenci sayısı 24 ve üzeri olan, en az bir sınıfı hâfızlık eğitimi olmak üzere asgarî iki sınıf olarak eğitim verilen kurslar "B" grubu Kur'ân kursları; gündüzlü kurslar "C" grubu Kur'ân kursları; Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kamu kurum ve kuruluşları öncelikli olmak üzere eğitim-öğretim yılı içerisinde en fazla bir yıl süreli açılacak olan gündüzlü kurslar, ihtiyaç olması hâlinde gerekli şartları taşımak kaydıyla "D" grubu gündüzlü veya yatılı yaz Kur'ân kursları olarak açılmaktadır.[121]

1.1.2.2. Dört-Altı Yaş Kur'ân Kursları

Kur'ân-ı Kerîm'in Müslümanların inanç, ibadet ve ahlak kitabı olduğu için dindar ailelerin erken dönemden itibaren çocuklarını Kur'ân'la tanıştırmak istedikleri bilinen bir gerçektir. Bu gayreti, ülkemizde açılan ve günden güne çoğalan 4-6 Yaş Kur'ân kurslarının sayısının artmasında ve tam gün eğitime geçmesinde görmekteyiz.

Osmanlı'da çocuklara yönelik olarak örgün manada din eğitimi, bugünkü Kur'ân kurslarına benzer bir şekilde başlatılmıştır. Çocuklar 5-6 yaşından itibaren sıbyan mekteplerine kabul edilmekteydiler. Burada verilen dersler Kur'ân-ı Kerim'in öğretimi, yüzünden okunuşu, kısa sürelerin ezberlenmesi ve namaz kılmayı öğrenmeleri şeklindeydi. 1839 Tanzimat inkılabıyla eğitim öğretim alanında da büyük bir yenilik söz konusu olmuş, 1860 yılında 1200 dolayında sıbyan mektebi açılmıştır.[122]

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Kur'ân kursu öğretim programları hazırlanmaktadır. Bu programlardan biri de, ihtiyaç odaklı kurslara devam eden kadınlardan gelen talepler doğrultusunda uygulanmaya başlayan, din ve değerler eğitimi esas alınarak oluşturulmuş olan "4-6 Yaş (48-72 ay) Grubu Kur'ân Kursları Öğretim Programı"dır. Bu program 2013-2014 eğitim öğretim yılında uygulamaya

[121] https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5-%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Kur'an%20E%C4%9Fitim%20ve%20%C3%96%C4%9Fretimine%20Y%C3%B6nelik%20Kurslar%20%C4%B0le%20%C3%96%C4%9Frenci%20Yurt%20ve%20Pansiyonlar%C4%B1%20Y%C3%B6nergesi.pdf, 13.06.2022, saat 15:44, 2.

[122] Alagöz, "Egitim *Sistemi* İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri", 572.

konulmuştur.[123] Pilot olarak 10 ilde[124] -bir sonraki yıl ise tüm Türkiye'de- uygulamaya konulan[125] ve kısa sürede büyük teveccüh kazanan 4-6 yaş grubu Kur'ân kursları, 2014 yılında 554 kurs, 758 öğretici ve 15.265 öğrenci[126] ile eğitime başlarken bu sayılar 2020 yılında 5.575 kurs, 10.096 öğretici, 181.808 öğrenciye[127] yükselmiştir. Bu kurslara, 48 ayını tamamlayan ve 72 ayını doldurmayan öğrenciler kabul edilmektedir.[128] Kur'ân-ı Kerim bilgisi, temel dini bilgiler ve değerler eğitimi gibi derslerin bu kurslarında öne çıktığı görülmektedir.[129] Bu eğitimle, bu kurslar başkanlığın küçüklere yönelik en önemli yaygın din eğitimi veren kurumlar haline gelmiştir.[130] Bu kurslara devam eden

[123] T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursları Öğretim Programı,* (Ankara: 2022), 16.03.2023, 19:11.

[124] DİB "Faaliyet Raporu 2013" (Erişim: 17 Mart 2023).

[125] Muzaffer Üzümcü - Nuran Çınar, "Öğreticilerine Göre Diyanet 4-6 Yaş Kur'ân Kursları (Çorlu Örneği)" *Trabzon İlâhiyât Dergisi* 7/1 (2020), 7-51.

[126] Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Faaliyet Raporu 2014" (Erişim: 17 Mart 2023).

[127] Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Faaliyet Raporu 2020" (Erişim: 17 Mart 2023).

[128] Diyanet İşleri *Başkanlığı* (DİB), "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim Ve Öğretimine Yönelik Kurslar ve Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi" (Erişim: 17 Mart 2023).

[129] DİB, "Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)".

[130]h ttps://*egitimhizmetleri*.diyanet.gov.tr/Detay/466/4-6-ya%C5%9F-grubu-kur%27an-kurslar%C4%B1, 16.03.2023, 19:49.

öğrenciler,[131] öğrenci velileri,[132] kurs öğretim programları[133] ve öğreticileri[134] üzerine akademik camiada birçok çalışma yapılmıştır.[135]

1.1.2.3. Hafızlık Kursları

Hafızlık, Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı tebliğ etmeye başladığı tarihten günümüze kadar devam edegelen bir uygulamadır.[136] İlk Kur'ân hâfızı olan Hz. Peygamber'in ashâbı da aynı şekilde hâfız olmak için yarışmışlardır. Bu gelenek, "Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir"[137] hadisindeki müjde mûcibince kesintiye uğramadan devam etmiştir. Asr-ı saâdet'te sahâbe ve tâbiîn arasında hâfızlığa yönelimin oldukça

[131] Bk. Süleyman Şen, *4-6 Yaş Grubu Çocuklarda Kur'an Tasavvuru* (Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Tuba Gül, *4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammed Ali Yazıbaşı, "Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre 4-6 Yaş Kur'ân Kursu Öğreticisi, Öğrencisi ve Öğrenci Velisinin İhtiyaç ve Beklentileri (Kırıkkale Örneği)", *Dini Araştırmalar 23/57* (15 Haziran 2020).

[132] Bk. İbrahim Kurt, *Velilerin 4-6 Yaş Kur'ân Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği)* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Ayşegül Gün, "Veli Ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Eğitimi" *Amasya Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, 7 (2016), 44.

[133] Bk. Ali Gücen, Ahmet Çakmak, Mustafa Fatih Ay, "4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretim Programının Öğretici Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Uluslararası Erken Çocukluk Dönemi Kongresi Bildiri Kitabı*, Ed. Mücahit Kıbrıs (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016); İbrahim Aşlamacı, "4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretim Programının (2018) Eğitim Programı Temel Öğeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-1,* ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özkan, Ahmet Ali Çanakcı, Asem Hamdy A. Abdelghany, (Konya: Palet Yayınları, 2020); M. Zeki Aydın, Esma Budak, "Diyanet İşleri Başkanlığı 2013 ve 2020 Yılları 4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursu Öğretim Programlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi ve Öneriler", *Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-1*, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özkan, Ahmet Ali Çanakcı, Asem Hamdy A. Abdelghany, (Konya: Palet Yayınları, 2020).

[134] Bk. Kevser Tüfekçi*, Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'ân Kursları Eğitiminin Öğretici ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Zülfi Doğan, *4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursu Öğreticilerinin Eğitim-Öğretim Yeterlik Algıları (Kayseri Örneği)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muzaffer Üzümcü, "4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursu Öğretici Yeterlikleri: Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleriyle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-1*, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özkan, Ahmet Ali Çanakcı, Asem Hamdy A. Abdelghany, (Konya: Palet Yayınları, 2020).

[135] Münir Ecer, - Ahmet Çakmak, "Bir Meta-Sentez Çalışması: Öğreticilerin Gözünden 4-6 Yaş Kur'ân Kursları", *Marife* 21/2 (2021), 803-831. https://doi.org/10.33420/marife.999853.

[136] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015).

[137] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 21; Ebû Dâvûd, "Salât", 349; Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 15; İbn Mâce, "Mukaddime", 16.

fazla olduğu Bi'r-i Maûne,[138] Recî (4/625)[139] vakalarında ve Yemâme[140] savaşında şehit olan hâfız sayılarından anlaşılmaktadır.

Türkiye'de hâfızlık Kur'ân kursları, Kur'ân'ı yüzünden okumayı öğrenme, baştan sona tümünü ezberleme ve onun mesajını anlamaya kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Önceleri bireysel gayretlerle başlayan hafızlık eğitimi, zamanla ev, mescid, daru'l-küttap, dâr'ul-kurra, dâr'ul-huffaz, sıbyan mektebi ve medrese gibi mekânlarda kurumsallaşmış ve günümüze kadar önemini koruyarak gelmiştir.[141] Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'de hafızlık eğitimini, resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'ân kursları üstlenmiştir. Başlangıçta bazı hocalara özel izin verilerek icra edilen Kur'ân ve hafızlık eğitimi, 1950'li yıllardan sonra yaygınlaşmıştır.[142]

1923-1924 yıllarında 4 yıl süreyle eğitim vermek üzere açılan imam-hatip mektepleri, açılışından[143] kısa süre sonra çeşitli gerekçelerle kapatılmıştır. Buna karşın hafızlık eğitimine toplumun duyduğu ihtiyaçla ilgili 2 Nisan 1925 tarihinde 50 milletvekili tarafından meclise takrir verilmiş, hafız yetiştirmek üzere 10 kişi için 50 bin liralık bir tahsîsât konulması sağlanmıştır.[144] Fakat 1 Kasım 1928 tarihinde yapılan harf inkılâbıyla mevcut Kur'ân kursları da kapatılmış, Kur'ân okumak ve okutmak sıkı bir takibe alınmıştır. Ancak her şeye rağmen vatandaşlar Kur'ân öğretimini gizli de olsa

---

[138] Ahmet Önkal, "Bi'rimaûne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 6/195-196.

[139] Vâkidî, *el-Meġāzî,* I, 354-362; "**Recî Vakası**" (وقعة الرجيع) olarak da bilinen bu olay, Adal ve Kāre kabilelerinin kendilerine İslâm'ı öğretmek için davet ettikleri heyete düzenledikleri suikastı ifade etmektedir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, **"Recî Vakası"** *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 34/510-511.

[140] Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 43/399-400.

[141] Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2002), 115-149; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-**Öğretim*** (İstanbul: Damla Yayınevi, 1998), 23-100; Mehmet Dağ-Hıfzırrahman R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 63-134; Mustafa Tunçer, "Oflu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9/ (2017), 25-46; Mustafa Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştiği Ortam* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 130-150.

[142] Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 472-484.

[143] Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", 242.

[144] Cahit Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi içinde* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 16.

sürdürmüşlerdir.[145] 1950 yılına kadar bazı cami hocalarının kendi gayret ve girişimleri ile çok az sayıda da olsa hafız yetiştirilebilmiştir.[146]

1950-1997 yılları arası halkın bu konulardaki tepkisi sonucu Kur'ân kurslarının sayısı artmaya başlamış,[147] hafızlık eğitimi ise hem Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kurslarda hem de bazı cemaatlerin Kur'ân kurslarında dinî bir gelenek halinde devam etmiştir. Bu eğitim, ilkokulu bitiren 11-12 yaş grubu öğrenciler kurslara gelip hafızlık yapmaları şeklinde olmuş ve 1997 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir.[148]

Din hizmetleri personelinde aranan yeterliliklerin başında "Kur'ân-ı Kerîm'i usûlüne uygun okumak" gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, aradığı yeterliliklere sahip personelin yetiştirilmesinde vazgeçilmez bir unsur olan hâfızlık eğitimini geliştirmeyi hedeflemiş, 2010 yılında hâfızlık eğitim programını hazırlamış ve uygulamaya koymuştur.[149]

Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hâfızlık eğitiminin uygulandığı kursların yönetici/öğreticilerine yönelik olarak gerçekleştirilen meslekî gelişim seminerleri, hâfızlık takip komisyonlarının raporları, atölye çalışmaları ve bu alana yönelik olarak gerçekleştirilen anket çalışmalarından elde edilen verilerden hareketle hâfızlık eğitim programı, hazırlık bölümü 1470 kredi içeren 3 dönem; ezber bölümü ise 2940 kredi içeren 6 dönemden oluşacak şekilde yapılandırılarak güncellenmiştir.[150]

Örgün eğitimle birlikte yapılan hâfızlık genellikle, hâfızlık eğitimine uygun bir yaş dönemine denk gelmektedir. Günden güne hâfız olma yaşının düştüğü ve böylece öğrencilerin akademik ve sosyal hayattan kopmadan hâfız olmaya başladıkları

---

[145] Ayşe Karakaya, *Türkiye'de Hıfz Eğitimi -Ankara Örneği-* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 19.

[146] Suat Cebeci, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4 (2006), 30.

[147] Öcal, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", 89, 91.

[148] Karakaya, *Türkiye'de Hıfz Eğitimi -Ankara Örneği-*, 19.

[149]https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Haf%C4%B1zl%C4%B1k%20E%C4%9Fitimi%20Program%C4%B1%20-%202010.pdf, 18.03.2023, 12:19.

[150]Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı) *Hafızlık Eğitim Programı* (Ankara: 2021).

gözlemlenmektedir. Örgün eğitimle birlikte hâfızlık eğitimine imkân tanınması, Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Hâfızlık Eğitimi Daire Başkanlığı kurularak hâfızlık eğitimi alanında yapısal değişikliğe gidilmesi, öğrencilerin çok yönlü yetişmeleri amacıyla Arapça, temel İslâm ilimleri, tâlim ve mûsikî alanında programların hazırlanarak uygulamaya konulması gibi hususlar, bu konudaki önemli gelişmelerdir.

Dijitalleşme ile toplumun hâfızlık eğitimine olan bakışının ve bu eğitimden beklentisinin değişmesi, söz konusu eğitim programının gelişen ve değişen şartlara cevap verecek şekilde güncellenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Çalışmamızda hâfızlık Kur'ân kurslarının fizikî yapılarının yanında ders içeriklerine ve hâfızlıkta yenilik ihtiyacı konularına da değinilmeye çalışılacaktır. Program kitapçığında hafızlık programının genel amaçları şöyle açıklanmıştır:[151]

Hafızlık programını başarıyla bitiren bir öğrenci; Kur'ân-ı Kerim'i usulüne uygun (doğru) okur. Kur'ân'ın hafızı olur. Okuyuş usullerini bilir ve uygular. Kur'ân-ı Kerim'den belli sûre ve âyetleri aşır, mihrabiye olarak cemaat önünde tahkîk usûlünü uygular. Ramazan ayında cemaate mukabele okur. İslam dininin inanç, ibadet, ahlak esasları gibi ana konular ve Hz. Peygamber'in hayatı (siyer) hakkında bilgi sahibi olur. İbadetleri uygulayarak öğrenir. Kur'ân'ın mealini anlama alışkanlığı kazanır. Öğrencinin özgüveni, iletişim ve sosyal katılım becerileri gelişir. Değerlere ve insan haklarına saygılı bir birey olur.

Geçmişten bugüne hâfız yetiştirme konusunda farklı metotlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Ülkemizde hafızlık eğitimi ve hâfızlar ötedenberi değer görmüştür. İnsanımız evlatlarını hâfız olarak yetiştirmek için takdîre şâyân bir şekilde fedâkarlıklar yapmışlardır. Her bölgede alanında mâhir, meşhur ve fedâkar hocalar, bu bayrağın sonraki nesillere taşınmasına önderlik etmişlerdir. Hâfızlık müessesesi, dünyanın neresine gidilirse gidilsin her yerinde vardır. İslâm coğrafyasında farklı hâfızlık metotları olsa da, her Müslüman ülkenin hâfız yetiştiren kurumları vardır.[152] Ülkemizde yılda dört defa hâfızlık ikmâl sınavı gerçekleştirilmektedir. Bu sınavda başarılı olan

[151] *Hafızlık Eğitim Programı,* 12-13.

[152] Selim Argun, "Türkiye ve Dünyada Hâfızlık (Selim Argun-Erol Erdoğan)", *Cihânnümâ Sohbetleri Müktesebât Söyleşileri* (17 Mart 2021), https://www.youtube.com/watch?v=Q0NJA5ukueg, 18.03.2021, 21.25.

öğrenciler için icâzet merâsimleri yapılmakta, kız öğrencilere yönelik "tac giydirme töreni" icrâ edilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Hâfızlık Eğitimi Daire Başkanlığı kuruldu. Bu başkanlık tarafından pilot bölgelerde meâl çalışması yapılan hâfızlık kursları açılmış, ancak meâl, Arapça, hüsn-i hat gibi dersler daha çok hâfızlık sonrasında uygun görülmüştür. Çünkü hâfızlık duru bir zihne, ciddi bir zihinsel yoğunlaşmaya ihtiyaç duyan bir hâdisedir. Bu nedenle öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'i yanlışsız okumayı kolaylaştırıcı bilgiler tahsil edilmeli, sadece hâfızlığa yoğunlaşılmalıdır. Akabinde de şâyet İslâmî ilimlere devam edilecekse, bunun için bir programa ihtiyaç vardır. Kur'ân, eskilerin tâbiri ile "bahrun lâ sâhile leh" (sahili olmayan büyük bir okyanus) gibidir. Kur'ân ilimlerinin hangi sıra ile tahsil edilmesi gerekiyorsa o şekilde devam etmesi gerekiyor. Ancak hâfızlık esnâsında, Kur'ân'ı hıfza yoğunlaşmak başarı açısından çok büyük önem arz etmektedir. [153]

Farklı hâfızlık yaptırma usüllerine örnek vermek gerekirse, Endülüs'te yürütülen Kur'ân öğretim metotlarını verebiliriz. Bu metodlar hakkında Ebû Bekir İbnü'l-Arâbî, Endülüslüler'in küçük çocuklara önce yazı, sonra aritmetik ve Arapça öğrettiklerini ve daha sonrada kırâat hocasına gönderdiklerini, hocanın onlara şifâhî olarak Kur'ân tâlim ettiğini ve her gün bir miktar âyet-i kerîmeyi ezberlettiğini bildirmektedir.[154]

Ülkemizde hâfızlık sürecinde, cüz sonundan başlayarak geriye doğru ezberleme yöntemi uygulanmaktadır. Ancak bu metod, İslâm âleminde pek yaygın değildir. Bu yöntemde, sûre bilgisi göz ardı edilmektedir. Bu sebeple "Nisâ sûresi beşinci sayfayı", "Kasâs sûresi ikinci sayfayı oku!" denilince, istenenleri okuyacak çok hâfız çıkmayacaktır. Ancak ona: "yirminci cüzün beşinci sayfasını oku!" denildiğinde, kısa sürede istenen yeri okuyabilir. Ülkemizdeki uygulanan hâfızlık yöntemiyle ilgili olarak avantaj ve dezavantaj vardır. Ortadoğu coğrafyasında, daha çok Bakara sûresinden itibaren başlayarak, baştan sona doğru giden cüz cüz ya da hizb hizb bir ezberleme tekniği vardır. Hint Alt Kıtası'nda bir hizbe "suparu" denmektedir. Onlar, Kur'ân-ı

[153] Mustafa Çağrıcı, "Kur'ân Kursu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26/423-426.

[154] Mustafa Çağrıcı, "Kur'ân Kursları", 423-426.

Kerîm okurken bir hizbten diğer hizbe, bir rekâttan ikinci rekâta diğer hizbi okurlar. Burada levha üzerine yazarak ezberleme metotları vardır.[155]

Akıllı telefondan uzak kalınamayan çağda çocuklara hangi yöntemle hâfızlık yaptırmak gerekir? Artık Kur'ân kursu binalarının mîmârî yapısını da değiştirmek, cazibesi yüksek bir mimariye geçmek gibi hususları bütüncül olarak ele alıp değerlendirmek gerekmektedir. Bunun yanısıra, teknolojik araçların da hâfızlık eğitiminde kullanıldığı görülmektedir. Hâfızlık yapan talebeler, ezberleyecekleri yerleri bu elektronik âletlerin yardımıyla birçok kez dinleyebilmektedir. Bazı programlar, bir âyeti, bir sayfayı kaç defa dinlenmek isteniyorsa o kadar sayıda okumaktadırlar.[156] Kanaatimiz, günümüzde hâfız yetiştirme hususunda bu programların daha çok kullanılması gerektiği yönündedir.

Ülkemizde, son kırk altı yılın hâfızlıkla ilgili belgeleri mevcuttur. 1975 yılından günümüze kadar belge almış 166.551 hâfızın kayıtları vardır. Az da olsa belgesi bulunmayan hâfızlar da vardır. Aslında seksenbir milyonluk bir ülkede bu rakam oldukça azdır. Üç milyon nüfusa sahip Moritanya'nın hâfız sayısı bir milyon kişiyi aşkındır. Somali'de milyonlarca hâfız vardır. Dolayısıyla İslâm'ın asırlardır bayraktarlığını yapmış bir ülke de bu sayı oldukça azdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı yedi bin yedi yüz elli bir civarında hâfızlık kursu, altı bin altı yüz hâfızlık hocası, yetmiş bir bin hâfızlık öğrencisi vardır. 2020 yılında on sekiz bin beş yüz yetmiş altı hâfız, hâfızlık sınavına müracaat etmiş, bunların on bir bin dokuz yüz beşi belge almaya hak kazanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, yılda 46.000 hâfız yetiştimeyi hedeflemektedir. [157]

Öte yandan günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı'nın Diyanet İşleri Başkanlığı ile örgün eğitimle beraber yürüttüğü "Hâfızlık Projesi"ndeki öğrencilerin not ortlamalarının da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. [158] Türkiye'de "hâfız" deyince Kur'ân-ı

[155] Argun, "Türkiye ve Dünyada Hafızlık", 18.03.2021, 21.25.

[156] Diyanet Hafız Programı,

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.diyanet.diyanethafiz.diyanethafiz&hl=tr&gl=US, 17.03.2021, 21.25.

[157] Argun, "Türkiye ve Dünyada Hafızlık", 18.03.2021, 1.03.30-34

[158] Argun, "Türkiye ve Dünyada Hafızlık", 18.03.2021, 1.03.30-34

Kerîm'in tamamını ezberleyen, yani Fâtiha'dan başlayıp Nâs'a kadar bütün sûreleri ezberleyen kimse hatıra gelmektedir. İslâm Dünyası'nda "Amme cüzü hâfızı", "Elif Lâm Mîm ile başlayan sûrelerin hâfızı", "Bakara sûresi hâfızı" gibi birçok hâfızlık modelleri bulunmaktadır.

Türkiye'de örgün eğitim kapsamında proje imam hatip ortaokullarında hâfızlık yapılmaktadır.[159] Bu projenin temelleri 2014 yılında atılmış, 2019 yılında da konunun protokolü yapılmıştır.[160] Bu proje Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın işbirliği ile yürütülmektedir. Buna göre, söz konusu proje için öğrenciler, dördüncü sınıfta sınavla seçilmektedir. Okuldaki eğitim-öğretim başlamadan önce yaz eğitimi başlamaktadır. Bu kapsamda seçilen öğrencilere temel ve hâfızlığa hazırlık bilgileri verilmektedir. Beşinci sınıfta okul merkezli Kur'ân kursu destekli (ortaokul birinci sınıf) hâfızlık eğitimi başlamakta, bu eğitim ikinci sınıfta tamamlanmakta, üç ve dördüncü sınıfta ise akademik çalışma yapılmaktadır. Altıncı sınıftaki çalışmalar ise Kur'ân kursu merkezli okul destekli ve öğrenciyi okul ve âile ortamından koparmadan yürütülen çalışmalardır. Bu, okula ara vermeksizin devam ettirilen ve öğrenciye büyük kazanım sağlayan bir çalışmadır. Her âile çocuğunu okul olmaksızın sadece Kur'ân kursuna göndermek veya okul sonrası eğitime ara vermek suretiyle hafızlık yapmak için ara vermesini istemeyebiliyor. Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, hâfızlığı öğrencilere kolaylaştırıp ders saatlerinde esneklik sağlayıp okulla bereber hâfızlık eğitimini devam ettirme olanağı vermektedir. Böylece veliler çocuklarının hâfız olması için tercihte bulunabiliyorlar.

Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü arasında ortaklaşa imzalanan protokollerle, örgün okullarda ilkokul sonrasında eğitime ara verilmeksizin pilot/proje okullarda öğrenci okuluna devam ederken Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin desteği ile Kur'ân ve hâfızlık eğitimini devam ettirilmektedir. 18 Mart 2021 târihi itibariyle örgün proje okullarında 8.626, program okullarında 10.448 öğrenci hâfızlık yapmaktadır. Toplam olarak 19.074 öğrenci hıfzını yapmaya çalışıyor. Bu öğrencilerin

[159]http://hafiz.meb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/05/Orgun_Egitimle_Birlikte_Hafizlik_Okul_Listesi.pdf, 18.03.2023, 12:48.

[160]http://hafiz.meb.gov.tr/pdf/DI%CC%87B-DOGM-Haf%C4%B1zl%C4%B1k-Uygulama-Esaslar%C4%B1-Guncel.pdf, 18.03.2023, 12:48.

bir bölümü eğitim hayatlarına ilâhiyât alanında devam etmeyecek; çeşitli akademik bilimlerde eğitim görerek hayata atılacak, böylece toplumdaki "hâfızlar sadece belli okullara gider" algısı da yıkılmış olacaktır.[161]

Proje Okullar dışında 47 hâfızlık anadolu lisesi bulunmakta, bu okullarda 2.751 öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. Bu liselerden dördünde, doğrudan ilahiyat fakültelerine öğrenci yetiştirmeye yönelik bir ders programı oluşturulmuştur. Bu da İslâmî ilimler alanında daha kuvvetli bir altyapı ile ilâhiyâta öğrenci alınması anlamına gelmektedir.[162]

Örgün eğitimle hâfızlık veren okullarda bütün sınıf düzeyindeki başarı oranının çok yüksek olduğu görülmektedir. 2015 yılında öğretime başlayan öğrenciler 83.75 not ortalaması ile; 2019 yılında başlayanlar ise 88.02 not ortalamasıyla ve artan bir başarıyla mezun olmuşlardır. Ayrıca çeşitli yarışmalarda da büyük başarılar elde etmişlerdir. Bu durum, hâfızlık ve zihin arasındaki ilişkiyi kanıtlayan bir durumdur.[163]

YÖK sisteminde, hâfızlıkla ilgili olarak yapılmış yirmisi yüksek lisans, biri de doktora tezi olmak üzere yirmi bir tezin olduğu tespit edilmiştir. Bu gerçekten oldukça az sayıda bir çalışmadır. Bu konunun, Eğitim Bilimleri, Kur'ân Bilimleri, Din Sosyolojisi ve Psikolojisi gibi birçok alan tarafından çok yönlü şekilde incelenmesi gereken boyutları vardır.

01 Temmuz 1975'ten bu yana, Türkiye'de Diyanet merkezli imtihanlarda başarılı olup hâfızlık diploması alanların sayısı, 03 Temmuz 2018 tarihi itibariyle 142.162'dir. Günümüzde mihrapta görev yapan bütün hâfızlar dâhil olmak üzere, bunların ancak 10 bini işin üzerinde durmakta, devamlı okuma ve tekrarı yapmaktadır.

Hâfızlık yaptıran hocaların bilgi, beceri ve deneyimleri, eğitim açısından çok önemli olduğundan yetkin bir hocanın yönetimi, takibi ve kontrolü olmadan bir çocuğun kendi başına hafızlık yapması ve başarılı olması zordur. Ancak hafızlık öğreticilerinin, meslekî bilgilerinin sınırlı ve formasyon birikimlerinin ise yetersiz olduğu yönünde olumsuz bir kanaat mevcuttur.[164] Bu öğreticilerin, alan bilgisi, pedagojik formasyon ve

[161] Argun, "Türkiye ve Dünyada Hafızlık", 18.03.2021, 1.29.30-1.30.48

[162] Argun, "Türkiye ve Dünyada Hafızlık", 18.03.2021, 1.29.30-1.30.48

[163] Argun, "Türkiye ve Dünyada Hafızlık", 18.03.2021, 1.29.30-1.30.48

[164] Ramazan Buyrukçu, *Kur'ân Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir*

genel kültür yönünden kendilerini geliştirilmeleri gerekmektedir.[165] Hâfızlık eğitimini Arapça öğretimi ile birlikte programlamak gerekmektedir. Hâfızlık eğitiminde, hocaların gelişmeye açık oldukları değerlendirilebilir.[166]

Hâfızlık eğitiminde yeni arayışlara gidilmeli, alternatif yol ve yöntemler geliştirmenin imkânları aranmalıdır. Kur'ân'ın hepsinin ezberletilmesi yanında, sûre ve cüz hâfızlığı gibi hâfızlık türlerinin geliştirilmesi,[167] hâfızlık eğitiminin din görevlisi yetiştiren programlar içinde yürütülmesi, hâfızlık öğreticilerinden ve öğrencilerinden yükselen değişim ve gelişim yönündeki eğilim ve düşünceleri dikkate alarak bütün bunlar, hâfızlık eğitimini günümüz şartlarında daha anlamlı, etkili ve yararlı hâle getirme iradesine dönüştürülmelidir.[168]

1.1.2.4. İhtiyaç Odaklı Kur'ân Kursları

Çeşitli sebeplerle Kur'ân kurslarına gelme imkanı bulamayan ve bu hizmetlerden yararlanamayan vatandaşlar için uygun görülen yerlerde müftülüğün teklifi, mülki amirin onayı ile (ihtiyaç odaklı) Kur'ân eğitim ve öğretim kursu düzenlenebilmektedir.[169] Yetişkinlere yönelik yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetleri kapsamında, temel öğretim (12 veya 18 saat), kısa süreli programlar; akaid, siyer, ilmihal, tefsir, hadis, cuma dersleri, ihtiyaç odaklı Kur'ân kursları öğretim programları, Kur'ân-ı Kerim öğretim programı (uzaktan eğitim) ve camilerde Kur'ân öğretim programı uygulanmaktadır.

Mesai saatleri içinde yaygın din eğitimi faaliyetlerine katılma imkânı olmayan vatandaşlara, Kur'ân-ı Kerim ve dini bilgiler dersleri müftülüklerce her il veya ilçede

---

Araştırma (Göller Bölgesi Örneği), (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2001).

[165] Süleyman Akyürek, "Kur'ân Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/18, (Kayseri: 2005).

[166] Suat Cebeci-Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4/11, (İstanbul 2006), 27-52,

[167] M. Şevki Aydın, *Bir Din Eğitim Kurumu Olarak Kur'ân Kursu* (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2008).

[168] Suat Cebeci-Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", 27-52.

[169]https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Pages/Detay.aspx?TermStoreId=d1c465d3-b48d-4994-a4c4-24cd73d2f1ae&TermSetId=59d98084-1bb2-46df-a80f-2b501f8577d5&TermId=15287ccf-f59f-4c9f-bc5c-fc3d73b11cce&UrlSuffix=489, 14.04.2023, 06:21.

ihtiyaçlar dikkate alınarak hafta içi 17.00-22.00 saatleri arası veya cumartesi-pazar günleri eğitim verilecek Kur'ân kursları belirlenerek, sınıflar, şartlar izin verdiği ölçüde yaş aralıkları dikkate alınarak oluşturulmaktadır. Kur'ân kurslarında Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan "Tecvidli Kur'ân-ı Kerim Elif-Bâ'sı" ve "Dinim İslam" kitabı takip edilmektedir. Söz konusu kitaplar il/ilçe müftülüklerine Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından ücretsiz olarak gönderilmektedir.[170]

1.1.2.5. Cami ve Yerleşkesi

Cami ve mescidlerin öncelikli kuruluş gayesi şüphesiz ibadettir. Ancak camileri sadece namaz kılmak, zikir çekmek ve duâ etmek için tahsis edilen mekânlar olarak değerelendiremeyiz. Başta Mescid-i Nebî olmak üzere asr-ı saâdet'in ilk günlerinden itibaren camiler, geniş anlamda birer eğitim ve kültür merkezi olmuşlardır. Bu anlamda İslâm tarihi birçok örnek ile doludur. Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'deki ilk işi bir mescid inşâ etmek olmuştur. Bu mescid, üç ana bölümden oluşmuş, ana bölümlerinden biri Kur'ân tâ'lîmi için tahsis edilmiş ve buraya "Suffe" adı verilmiştir.[171]

Hz. Ömer zamanında Abdullah b. Mes'ûd'un Kûfe'ye ve Ebü'd-Derdâ'nın da Şam'a gönderildikleri, bu iki sahabînin ömürlerinin sonuna kadar oradaki mescidlerde bildikleri kırâat üzere Müslümanlara Kur'ân öğretip okuttukları rivâyetlerle sâbittir.[172] Sahabe döneminde başlayan Kur'ân kırâati ve diğer ilimlerin eğitimi, tâbiûn ve etbâüt-tâbiîn dönemlerinde de çeşitli şehir ve bölgelerdeki cami ve mescidlerde devam etmiştir.

Tâbiîn'den İmâm Nâfi (ö. 785) ve etbâüt-tâbiîn'den İmâm Kisâî'nin (ö. 805) yıllarca mescidte Kur'ân okutmuş olduğu bilinmektedir.[173] Sonraki dönemlerde cami dışında Kur'ân öğretimi ve kırâat eğitimi için, "Dârü'l-Huffâz" ve "Dârü'l-Kurrâ" adı altında çeşitli özel yerler açılsa da cami ve mescidler birer Kur'ân öğretim yeri olma özelliğini dâima korumuştur.[174] Osmanlı döneminde de camiler kırâat eğitim

[170] Diyanet İşleri Başkanlığı 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'ân Kursları Uygulama Esasları, 4.

[171] Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, 154-155.

[172] Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi,* 156.

[173] Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi,* 156.

[174] Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi,* 72.

mekânlarının başında yer almıştır. Diyarbakır'da on beş, Edirne'de on dört camide kırâat dersleri verilmiş olduğu arşiv kayıtlarında yer almıştır. Manisa'daki Ali Bey Camii'nde iki yüz kurrâ hâfızın yetiştirilmiş olduğu bilgisi, bu öğretim kurumlarının işlevselliğini ortaya koymaktadır.[175] Günümüzde ise camiler ve görevleri ile ilgili yönetmelik düzenlenmiş ve bu görevler yasayla Diyanet İşleri Başkanlığının uhdesine bırakılmıştır.[176]

1.1.2.6. Uygun Olan Diğer Mekânlar

Osmanlı'da Kırâat ilminin, dârü'l-kurrâların ve camilerin yanı sıra, bazı tekke ve türbelerde de okutulmuş olduğunu biliyoruz. İstanbul'un Fethi sonrası, günümüzde Eminönü-Arpacılar Camii olarak bilinen yerde "Bursa Tekkesi" açılmış, bu tekkede kırâat ilmi okutulmuş ve burada birçok kurrâ hâfız yetişmiştir.[177] İstanbul Kanlıca'da bulunan "Nakşî Tekkesi", Kur'ân eğitimi sahasında büyük hizmetler vermiş, günümüze kadar gelen kırâat mesleklerinden "Atâullah mesleki"nin kurucusu aynı zamanda bu tekkenin şeyhi olan Şeyh Mehmed Atâullah Efendi (ö. 1785), yıllarca bu tekkede kırâat dersleri vermiş,[178] Bursa Münzevî Dergâhı Şeyhi, Mehmed Sâdık Efendi (ö. 1846) Dergâhı'nda kırâat ilmi okutmuştur.[179]

Hz. Hâlid el-Ensârî, Kanûnî Sultân Süleyman, Sultân Ahmed, Sultân Abdülmecîd Han ve Sokullu Mehmet Paşa türbeleri, kırâat ilminin okutulduğu diğer eğitim mekânlarına örnek olarak gösterilebilir. Buralara bu amaçla müderrisler tâyin edildiği bilinmektedir.[180] Günümüzde Fatih Çollak, Elmalılı Hamdi Yazır Kur'ân Akademisi'nde; Recep Çalışkan da İzmit'te özel bir yerde Kur'ân okuma eğitimi

[175] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, 1714, 1862; Abdürrahîm Âkifzâde, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir, (İstanbul: Türkiye İlmî İctimâî Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998), 321.

[176] Diyanet İşleri Başkanlığı 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'ân Kursları Uygulama Esasları, 4.

[177] Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi,* 74.

[178] Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi,* 75.

[179] Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî,* Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, (Bursa: Uludağ Yay., 1997), 533-536.

[180] Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, (İstanbul: Medrese Yay., 1980), II, 168, 213; Akakuş, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi,* 75.

vermeye devam etmektedirler. Konuyla ilgili geniş araştırma yapıldığı takdirde, birçok hocanın bu eğitimi yürütmeye çalıştığı görülecektir. Ülkemizde gerekli görülen her yere "D" tipi Kur'ân kursu açılabildiği için, cami dışı mekânlar da bir tür Kur'ân kursu kapsamında olmuş olmaktadır.

1.2. Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan Bazı Şahsiyetler

Türkiye'de, Cumhuriyet sonrası kırâat ilmi eğitim-öğretimi bazı isimler tarafından sistematik bir şekilde devam ettirilmektedir. Bu kimseler: Sirozlu/Serezli Ahmed Şükrü (ö. 1932), Hamdi Efendi (ö. 1939), Akrepoğlu Osman Nûrî Taşkent (ö. 1942), Ömer Aköz (ö. 1952), (Ayağıkesik) İsmail Hakkı Bayri (ö. 1972), Hasan Akkuş (ö. 1972), Üsküdarlı Ali Efendi (ö. 1976), Mehmet Rüşdü Âşıkkutlu (ö. 1980), Hasan Şen (ö. 1982), Gönenli Mehmet Öğütçü (ö. 1991), Mehmet Sarıcaoğlu (ö. 1997), Abdurrahman Gürses (ö. 1999), Asker Hâfız Mehmet Eren (ö. 2007), Fikri Aksoy (ö. 2007), Mahmut Sarıcaoğlu (ö. 2012) ve Safvan Çakıroğlu (ö. 2014) gibi Kurrâ olarak kabul edilenlerdir.[181]

İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429), dönemin Padişahı Sultân Beyazıt bir dârü'l-kurrâ inşâ etmiş bu toprakları ciddi bir kırâat birikimi ile tanıştırmıştır. Kur'ân'ın eğitim-öğretimini ilgilendiren ne varsa hepsini içine alan kırâat kavramı[182] İbnü'l-Cezerî'nin kitapları sayesinde öğrenilecek ve incelenecek bir alan olmuştur.[183] İlmî birikimi, talebeleri, eserleri ve kırâat ilmine kazandırdığı "Mısır Tarîki" sebebiyle Osmanlı ilim dünyasında haklı bir şöhrete sahip olan Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö.1134/1722) vefâtına kadar İstanbul'da Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın külliyesinde yaşamış ve pek çok öğrenci yetiştirmiş olan bir kâridir. Kendisinden ilk olarak Abdullah Hilmî Yusuf Efendizâde (ö.1167/1754) icâzet almıştır.[184] "İstanbul tarîki" dediğimiz diğer ekolün ilk

[181] Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 19 Aralık 2020.

[182] Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 19 Aralık 2020.

[183] Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 19 Aralık 2020.

[184] Mustafa Atilla Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları,* 114; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018); Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları" *Necmettin Erbakan*

halkası Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1597) de vefâtına kadar İstanbul'da yaşamış pek çok talebeye icâzet vermiştir.[185]

Kırâat eğitim-öğretiminde iki temel yöntem vardır. Bunlardan birisi Ahmed el-Mesyerî'nin esas aldığı İstanbul tarîki; diğeri ise Ali el-Mansûrî'nin öncülüğünde uygulanagelen Mısır tarîkidir. Dolayısıyla günümüzde kırâat tedrîsâtı, yine bu iki ana usûl (yöntem, metot) çerçevesinde İstanbul ve Mısır tarîki şeklinde yürümektedir. Dolayısıyla bu alanda İbnü'l-Cezerî'den sonra en çok etkili olan zevâtın Ahmed el-Mesyerî ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonraki süreçte tedrîsât bu iki ekol ve bunların içinde vücut bulan alt ekoller (meslekler) çerçevesinde gerçekleşmiştir.[186]

Ükemizde tilâvet konusuna özellikle hüsn-i tilâvet boyutuyla bakıldığında "İstanbul tavrı ve Mısır tavrı" görülmektedir. "Mısır tavrı" denildiği zaman bu kırâat tarzının okuyucular için belli bir şablonu (tilâvete başlama, sonraki makamları icrâ etme) vardır. Maalesef "İstanbul tavrı" diye isimlendirilen tavırda böyle bir şablon bulunmamaktadır. Dolayısıyla şablon olmayınca tilâvet, icrâ eden kişinin mûsikî bilgisine, müktesebâtına göre şekillenmekte, icraya göre farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Genç kârilerimizin bu topraklara has "İstanbul tavrı"nı değil de farklı tavırları takip etmesinin arka planında "İstanbul tavrı"nın net bir şablonunun olmamasının ve bu tavrın bilinmemesinin etkisi yer almaktadır. Bu konuda bilgi birikimi olanları "İstanbul tavrı"nın ne olduğu, bu tilâvet tarzını diğerlerinden farklı kılan hususların neler olduğunu belirterek bu konuda bir şablon ortaya koymalıdırlar.[187]

Bu bölümde Türkiye'de Kur'ân eğitimine ömrünü adamış, âdetâ herbiri birer merkez olmuş, binlerce talebe yetiştirmiş kırâat âlimlerimizden bazıları tanıtılacaktır. Cumhuriyet dönemi Kur'ân eğitimi 1970'li yıllara kadar kişisel çabalarla devam etmiş, sonraki dönemde İstanbul'da Haseki Eğitim Merkezi bünyesinde sürdürülmüş, Mısır

Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi, 44 (2017), 113-148.

[185] Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları,* 111.

[186] Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, *Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu*, 19 Aralık 2020.

[187] Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, *Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu*, 19 Aralık 2020.

tarîki Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, İstanbul tarîki eğitim-öğretimi Abdurrahman Gürses Hocaefendi tarafından başarıyla yürütülmüştür.[188]

1.2.1. Üsküdarlı Ali Efendi (1885-1976)

Üsküdarlı Ali Efendi, 1885 yılında Üsküdar Tavâşî Hasanağa mahallesinde doğmuştur. Asıl adı Ali Sadettin olan Ali Efendi'nin, babası Mustafa Vehbi Efendi, annesi Saide Hanım'dır. İlk ve orta eğitimini Özel Ravza-i Terakkî Mektebi'nde almış, hafızlığını ise aynı okulda Kur'ân-ı Kerîm hocası olan Hâfız Şükrü Efendi'den ikmâl etmiştir. Üsküdarlı Hâfız Nazif Efendi'den tashîh-i hurûf, Hacı Fâik Bey'den mûsiki derslerini almıştır. Üsküdar Selimiye Camii imamı Hâfız Hasan Fehmi Efendi'den kırâat-i aşereyi İstanbul tarikiyle, Yavuz Sultan Selim Camii imamı Varnalızâde Reîsülkurrâ Hâfız Ahmed Hamdi Efendi'den Mısır tarikiyle tamamlayarak icâzet almış, Serezli Hâfız Şükrü ve Ahmed Hamdi Efendi'den Takrîbi tamamlamıştır.[189]

Vakıflar Başmüdürlüğü Hayrat İşleri ve Mülhak Vakıflar Müdürlüğü'ne bağlı Yeraltı Camii imam-hatipliğine 30 Temmuz 1908'de tayin edilmiş, aynı camide 1949 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı kadrosuna geçirilmiştir. 17 Ekim 1959 tarhinde İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne Kur'ân-ı Kerîm hocası olarak görevlendirilmiş, 1971 yılına kadar bu göreve devam etmiştir. Reîsülkurrâlık makamına Bayındırlı Mustafa Efendi'den sonra getirilmiş, bu unvanını ölümüne kadar devam ettirmiştir. 27 Ağustos 1976 tarihinde vefat etmiş ve Sahrayıcedid Mezarlığı'na defnedilmiştir. Necati Özer ve Kâni Karaca kendisinden özel ders alan öğrencilerdendir.[190]

Tilâvette İstanbul tavrının son temsilcilerinden biri olan Üsküdarlı Ali Efendi, Kur'ân okurken makamların arasında gezinti ve geçkileriyle, tecvid kurallarının uygulanışındaki mahareti ve gırtlak nağmeleriyle, doyulmaz bir eda ve âhenkli tavırla

[188] Maşalı, "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 19 Aralık 2020.

[189] Mehmet Ali Sarı, "Üsküdarlı Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/376.

[190] Sarı, "Üsküdarlı Ali Efendi", 42/376.

dinleyenleri büyülemiştir. Üç padişah dönemi yaşamış, saray hâfızı olarak paşa konaklarında okumuş ve II. Abdülhamid'den iltifat görmüştür.[191]

1.2.2. Hasan Akkuş (1895-1972)

Kâmil ve vakûr bir zât olan Hasan Akkuş, 1895 yılında Ankara'nın Kızılcahamam ilçesine bağlı Beşkonak köyünde doğmuştur. Babası Osman Efendi 1889 yılında İstanbul'a çalışmak üzere giderken, henüz 4 yaşında olan oğlu Hasan'ı da götürmüştür. İlk din eğitimini, din görevlisi olan babasından alan Hasan Akkuş'un çocukluğu, İstanbul Sirkeci'de geçmiştir. Hâfızlığını İstanbul'da Hâfız Hüsnü Efendi'nin yanında tamamladıktan sonra, Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nden mezun olmuştur. Ayasofya Medresesi'ne girdiği yıl Çemberlitaş Dizdâriye Camii'ne müezzin-kayyım olarak tâyin edilmiş, öğrenciliğini resmî görev ile birlikte yürütmüştür.[192]

1915'te silahaltına alınmış, I. Dünya Savaşı'nda Yemen Cephesi'nde savaşırken İngilizler'e esir düşmüş, 1,5 yıllık esirlik süresinde "Şâyet bu esâretten kurtulursam, ömrümün sonuna kadar Kur'ân'a hizmetkâr olacağım" diyerek kendi kendine söz vermiştir. 1918'de hürriyetine kavuşmuş ve sözünden geri durmamış, uzun ve çileli yıllardan sonra İstanbul'da Dizdâriye Camii'ndeki görevine yeniden başlamıştır.

1923 tarihinde ilk olarak Galata Arap Camii imam-hatipliğinde, 1926'da Nûruosmâniye Camii imâm-hatipliğinde, genellikle cami eksenli din hizmeti sunmuş, camide imâm, Kur'ân kursunda muallim olmuştur. Onun kurmuş olduğu Nûruosmâniye Camii Kur'ân kursu Cumhuriyet döneminin ilk yatılı Kur'ân kursu modelini oluşturmuştur.[193]

Nûruosmâniye Camii Baş İmâmı ve Nûruosmâniye Yatılı Kur'ân Kursu'nun baş hocası, o dönemdeki en seçkin Kur'ân üstâdlarından biri olan merhûm Hasan Akkuş Hoca, Kur'ân eğitim ve öğretimiyle ilgili birtakım sıkıntıların yaşandığı (1940-1950)

[191] Hayreddin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş: Hayatım ve Hatıralar* (İstanbul: İz Yayıncılık 2008), I/327-334.

[192] Akakuş, "Akkuş Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 2/275.

[193] Akakuş, "Akkuş Hasan", 2/275.

yıllarda şahsî nüfûzunu kullanarak ülkemizde Kur'ân okutma ve Kur'ân kursu açma izni alan kişilerden biridir.[194]

Hasan Akkuş hocanın hâfızlık merâsimi olacağı gün babası Osman Efendi vefât etmiştir. Bir yanda babasının cenâzesi, diğer yanda da hâfızlık cemiyeti olmasına karşın bir öğrencisini cenâze işlemleri için görevlendirmiş, kendisi merâsime gitmiştir. Cemiyet icrâ edildikten sonra hâfızlarla ve cemâatle birlikte babası Osman Efendi'nin cenâzesine iştirak etmiştir. 87 yıllık ömrünü Kur'ân hizmetine adamış olan Hasan Akkuş, 8 Ocak 1972 tarihinde vefât etmiştir. Beyazıt Camii Baş İmam-Hatibi Abdurrahman Gürses tarafından kıldırılan cenâze namazının ardından Zincirlikuyu'daki âile kabristanına defnedilmiştir.[195]

1.2.3. Mehmet Rüşdü Âşıkkutlu (1901-1980)

Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, 1901 yılında Trabzon Of ilçesinin Uğurlu (Çifaruksa) kasabasında doğmuş, ilköğrenimini dönemin Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) bünyesinde 40 yıl öğretmen olarak hizmet veren babası Ahmet Cemaleddin Efendi'den okumuş[196], sonra hıfzını ikmâl etmiştir. Bölgenin tanınmış âlimlerinden Çalıkzâde Tahir Efendi (ö. 1924), Kâsımzâde Hasan Efendi ve İstanbul Dârulfünûn dersiâmlarından "Çalekli Hacı Dursun Efendi" diye bilinen Dursun Feyzî Güven'den (ö. 1977) 7 yıl Arapça, Bakkalzâde Paçanlı İsmâil Hakkı'dan ferâiz dersleri almıştır.[197]

Âşıkkutlu Çifaruksa Medresesi'nin dördüncü sınıfına imtihan edilerek kaydolmuş fakat 1924 yılında altıncı sınıftayken Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte medreseler kapatılmıştır. Âşıkkutlu, Çalekli Dursun Feyzi Efendi'den tefsir, akâid ve fıkıh derslerini okumaya devam etmiştir. 1930 yılında İstanbul'a giderek aşere ve takrîb

[194] Fatih Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 28.01.2023.

[195] https://www.diyanet.tv/oncu-alimler/video/oncu-alimler-1-bolum--hasan-akkus, 05.03.2023, 20:23.

[196] https://www.ihsansenocak.com/mehmet-rustu-asikkutlu/, 05.03.2023, 21:03.

[197] Emin Aşıkkutlu, "Aşıkkutlu Mehmet Rüştü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/6.

derslerini Hâfız Ahmed Şükrü ve yeğeni Hâfız İsmâil Hakkı Bayri'den, Tayyibetü'n-Neşr'i Varnalızâde Hâfız Ahmed Hamdi'den okumuştur.[198]

İstanbul'dan memleketine döndüğünde gayr-i resmî olarak başladığı Kur'ân öğretiminin resmîleşmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1928'de Uğurlu Çifaruksa kasabasının Uğurlu Beldesi Büyük (Merkez) Camii'nde fahri imâm-hatip olarak göreve başlamıştır. 1936 yılında Uğurlu Kur'ân Kursu Öğreticiliği'ne, 1941 yılında da Diyanet İşleri Reis Vekili Ahmed Hamdi Akseki'nin imzasıyla Of Merkez Vâizliğine tâyin edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1968'de ilk defa açılan Kur'ân-ı Kerîm ihtisâs kursunu 33 öğrenciyle büyük bir gayret ve fedâkârlıkla Uğurlu köyünde gerçekleştirmiş, kursa katılan öğrencilerin iâşe ve ibâtesini/barınmalarını bizzat kendisi karşılamıştır. 4 ay içerisinde bu kursta gece-gündüz demeden öğrencilerinin eğitimiyle uğraşmış ve onları icâzetli olarak bu kurstan mezun etmiştir. Resmî görevini sürdürürken bir yandan da kırâat, fıkıh ve Arapça okutmuştur. 1941 yılında Ahmet Hamdi Akseki imzasıyla atandığı Of vâizlik görevinden 1976 yılında emekliye ayrılmıştır. Emekli olduktan sonra da İstanbul'da Haseki Eğitim Merkezi'nde kırâat dersleri vermeye devam etmiştir.[199]

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1974-1979 yılları arasında Ankara ve 1976-1979 yılları arasında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde açılan ihtisas kurslarında aşere-takrîb ve tayyibe dersleri okutmuş, bu derslerde genellikle İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'ini takrir etmiştir.[200]

Her haliyle Kur'ân'ı yaşayan ve örnek olan, yumuşak huylu, şefkatli, yardımsever, misâfirperver, cömert, kararlı ve sabırlı öncü bir âlim olan Âşıkkutlu, 28 Ağustos 1980 tarihinde İstanbul'a giderken uçakta vefât etmiş, Hocaefendi'nin naşı doğduğu yer olan Uğurlu kasabasında Merkez/Büyük Camii avlusuna defnedilmiştir. Ömrünü, "okumak ve okutmak" şeklinde özetlenmek mümkündür.[201]

[198] Aşıkkutlu, "Aşıkkutlu Mehmet Rüştü", 4/6.

[199] Aşıkkutlu, "Aşıkkutlu Mehmet Rüştü", 4/6.

[200] Aşıkkutlu, "Aşıkkutlu Mehmet Rüştü", 4/6.

[201] https://www.diyanet.tv/oncu-alimler/video/mehmet-rustu-asikkutlu--oncu-alimler-6-bolum, 05.03.2023, 21:10.

Öğrencileriyle çok yakından ilgilenmesi, onlara rehberlik etmesi, kendilerine ilmin faziletini anlatması, uyarılarına dikkat etmeyen öğrencilerinin âilesine önce mektup yazıp göndermesi, etkili olmadıysa ikinci çözüm yolu olarak öğrenciye tebdil-i hava (hava değişimi) izni vermesi, yine sonuç alamazsa bu kez de durumu tespit eden bir rapor yazarak o öğrenciyi nasihatla babasına yardımcı olması için evine yolcu etmesi, Âşıkkutlu Hoca'nın eğitim-öğretim metodunda dikkat çeken yönlerdir.[202]

Aşıkkutlu, icâzetini zamanının ehil hocalarından almış bu icazet yetkisine dayanarak sayısı binlerle ifade edilen talebelerine kurs diploması veya icâzetnâme vermiştir. Özellikle bu diplomalı/icâzetli talebeler, Kur'ân okuma ve okutmada ciddi sıkıntı yaşandığı dönemde ve sonrasında tilâvetin hakkını vererek birer "fem-i muhsin" hocalar olarak ülkenin dört bir tarafında sessiz sedasız büyük hizmetler ifa etmişlerdir.[203]

Pek çok öğrenci yetiştirmiş olan Âşıkkutlu Hoca'nın Aşere Kâideleri; Takrîb Kâideleri; Tayyibe Tercümesi ve Tayyibe Şerhi adlı eserleri vardır. Henüz yayımlanmamış olan bu eser, Uğurlu'daki özel kütüphanede vârislerince muhâfaza edilmektedir.[204]

1.2.4. Mehmet Öğütçü (Gönenli Mehmet Efendi, 1903-1991)

Gönenli Mehmed Efendi, aslen Kırım kökenli bir âilenin -Osman Efendi ile Fatma Hanım'ın çocuğu olarak 1903 yılında Gönen'de dünyaya gelmiş, çocuk yaşta hâfızlığa başlamış, 13 yaşında tâlim -tashîh-i hurûf- dersleri için İstanbul'a gitmiştir. [205]

Hocası onu 2. kez eğitim için İstanbul'a göndermiş, Serezli Ahmed Şükrü Efendi'nin ders halkasına devam ederek 1925 yılında 23 yaşında iken kırâat ilminden icâzet almıştır. Soyadı kanunu çıktıktan sonra "Öğütçü" soyadını alan Gönenli Mehmet Efendi,1927 yılında İmâm-Hatip Mektebi'nden mezun olmuştur.[206]

---

[202] https://www.webgundemi.com/oflu-alim-mehmet-rustu-asikkutlu-kimdir/, 05.03.2023, 21:07.

[203] https://www.ihsansenocak.com/mehmet-rustu-asikkutlu/, 05.03.2023, 21:03.

[204] Bor, *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi,* 130; Aşıkkutlu, "Aşıkkutlu Mehmet Rüştü", 4/6.

[205] Recep Akakuş, "Gönenli Mehmet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/149-150.

[206] Akakuş, "Gönenli Mehmet Efendi", 149-150.

İlk görevine 1930 yılında hocası İsmail Hakkı'nın ricasıyla Gönen Merkez Camii İmâm-Hatibi olarak başlayan Mehmet Efendi, 1916-1920 ve 1922-1928 yılları arasında 10 yıllık Kur'ân eğitimi aldığı İstanbul'a (1936) dönmüştür. İstanbul'da Hacı Kaftânî, Dülgerzâde ve Hacı Hasan Camileri ile Sultân Ahmed Camii'nde 1954-1982 yılları arasında imâmlık yapmıştır. Üsküdarlı Ali Efendi'nin vefâtıyla 1976 yılında boşalan Reîsülkurrâlığı üstlenmiştir.[207]

Gönenli, 1940-1980 yılları arasında aktif bir şekilde binlerce talebe yetiştirmiş, Kur'ân-ı Kerîm ve dinî bilgiler öğrenmek üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden İstanbul'a gelen fakir öğrencilerin iâşe, ibâte/barınma ve tahsil ihtiyaçlarını, halktan topladığı yardımlarla karşılayıp onların tahsillerine vesile olarak önemli hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul'un muhtelif semtlerindeki birçok caminin müştemilâtında veya çeşitli apartman dairelerinde barınan yüzlerce öğrencinin eğitim-öğretim masrafı yine Gönenli Mehmet Efendi tarafından karşılanmıştır.[208]

İmâm-hatip okulları açılmadan veya bu okullar yeterli sayıda mezun vermeden önce Gönenli, Türkiye'de din görevlilerine karşı duyulan ihtiyacı göz önüne alarak kendi gayretiyle bu öğrenci yetiştirme faaliyetinin her türlü sorumluluğunu Kur'ân kursunda sürdürmüştür. Üçbaş Camii, Hacı Hasan Camii ve Akseki Mescidi ve Hırka-i Şerif Camii'ndeki Kur'ân kursları onun ilgilendiği kursların başında gelmiştir. Türkiye'nin dört bir yanından İstanbul'a tahsil için gelen öğrenciler ondan eğitim almışlardır.[209] Hastalandığı dönemlerde bile Eyüp Sultân camiindeki görevini yerine getirmeye çalışan Gönenli Mehmet Efendi, 2 Ocak 1991 tarihinde vefât etmiştir. Fatih Camii'nde, kendisinden sonra Reîsülkurrâlık görevini devralan, kendisi gibi Kur'ân yolundaki hizmetleriyle anılan Abdurrahman Gürses tarafından kıldırılan cenâze namazından sonra, Edirnekapı'daki Sakızağacı Şehitliği'ne defnedilmiştir.[210]

Gönenli Mehmet Efendi, dâima halkla iç içe yaşamış, zengin fakir her sınıfın güvenini kazanmıştır. 7 Temmuz 1982 tarihinde Sultân Ahmed Camii imâmlığından emekli olmuş, ancak o hayır ve irşad hizmetlerine koşmaktan geri durmamıştır. Bütün

[207] Akakuş, "Gönenli Mehmet Efendi", 149-150.

[208] M. Fatih Çıtlak, *Din Hizmetlerine Adanmış Bir Ömür: Gönenli Mehmet Efendi;* https://www.youtube.com/watch?v=9WxhdrkbafU, 20.02.2023, 20:23.

[209] Akakuş, "Gönenli Mehmet Efendi", 14/149-150.

[210] Akakuş, "Gönenli Mehmet Efendi", 14/149-150.

ömrünü hayır hizmetleri yolunda sarf etmiş olan Gönenli Hoca'nın, Kur'ân-ı Kerîm ve dinî bilgiler öğrettiği binlerce talebesi olmuştur. Gönenli Hoca, Yunanlılar, Balıkesir'i işgal edince onlara karşı savaşarak mücâhid olmuştur. Kuvâ-yi milliye gruplarıyla irtibat sağlayıp Yunanlılar'ın Balıkesir'den çıkartılmasını sağlamış, bu sırada topuğundan kurşunlanarak gazi olmuştur.[211]

1.2.5. Kesikbacak İsmail Efendi (1905-1972)

Kesikbacak İsmail Efendi, Batı Trakya'nın Serez şehrinde doğmuş, ilköğrenimini Serez'de tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Üsküdar Toptaşı Askerî Rüşdiyesi'ne kaydolmuştur. İsmail Hakkı Efendi, bir tramvay kazasında iki bacağını kaybetmitir.[212] Özürlü olmasına rağmen kendine güvenini yitirmemiş ve saygınlığını hayatı boyunca sürdürmeyi başarmıştır. Şehzade Camii şeyhülkurrâsı Serezli Ahmed Şükrü Efendi'nin himayesinde hıfza başlamıştır. Daha sonra Oflu Mehmet Âşıkkutlu ile birlikte Reîsülkurrâ Varnalızâde Hâfız Hamdi Efendi'den kırâat-i aşereyi okuyarak icâzet almıştır. Bekir Hâki Yener ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi âlimlerin derslerini takip ederek hadis ve fıkıh bilgisini geliştirmeye çalışmıştır.[213]

İsmail Hakkı Efendi, 1930 yılında fahrî olarak Kur'ân dersleri vermeye, ilk resmî hizmetine ise 1942 yılında Afyon Merkez Kur'ân Kursu öğretmenliğiyle başlamıştır. 1952'de İstanbul Fatih ilçesinde bulunan Dülgerzâde Camii Kur'ân Kursu öğretmenliğine nakledilmiştir. 1972 yılında emekli oluncaya kadar kurstaki bu görevini sürdürmüştür. 11 Kasım 1972 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir. [214]

---

[211] Çıtlak, *Din Hizmetlerine Adanmış Bir Ömür: Gönenli Mehmet Efendi*; https://www.youtube.com/watch?v=9WxhdrkbafU, 20.02.2023, 20:23.

[212] https://www.mihrabadyayinlari.com/sahsiyetler/ismail-hakki-bayri, 22.07.2023, 01.21.

[213] Recep Akakuş, "İsmail Efendi, Kesikbacak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/96.

[214] Akakuş, "İsmail Efendi, Kesikbacak", 23/96.

İsmail Hakkı Efendi çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bu talebelere aşere ve tashîh-i hurûf belgesi vermiştir. Öğrencilerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere her ay maaşının bir kısmını Gönenli Mehmet Efendi'ye göndermiştir.[215]

1.2.6. Abdurrahman Gürses (1909-1999)

Büyük Kafkas Sürgünü esnâsında 1860'lı yıllarda Abhazya'dan Sakarya'ya göç etmiş bir âilenin çocuğu olan Abdurrahman Gürses, 1909 yılında Hendek'in Cigerda (Soğuksu) köyünde doğmuştur. Babası uzun süre bu köyün imamlığını yapmış olan Saîd Efendi, annesi ise Fatıma Hanım'dır. Köy imâmı olan babası Hâfız Saîd Efendi'nin hocalığında 13-14 yaşlarında hıfzını tamamlamıştır. Mahkeme-i Şer'iyye Azâsı, Muallim Abdurraûf Efendi'den tâlim, tecvîd ve tashîh-i hurûf; Selimiye Hatibi Fehmi Efendi'den üç sene kırâat dersleri; Hendek Yeni Cami Medresesi'nde Müftü Ali Niyâzi (Konuk)'tan sarf, nahiv ve fıkıh dersleri almıştır.

Gürses hoca 1922'de İstanbul'a gelmiş burada hem okumuş hem de kırâat okutmuştur. 1924'te medreselerin kapatılmasıyla Hendek'e dönmüş ve yine orada da ilimle meşgul olmayı sürdürmüştür. Bu süreçte Gülizar Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten üç çocuk olmuştur. Ancak iki erkek evlâdını elleriyle ahirete uğurlamıştır. 1930 yılındaki Menemen Hâdisesi sonrasında tüm ülke genelinde yapılan tutuklamalarda 500 din adamıyla birlikte hapse atılmıştır.

1932-1933'te askerliğini yaptıktan sonra 1934'te tekrar İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşmiş ve Gürses hocanın artık İstanbul'da sürekli kalacağı yıllar başlamıştır. Gürses hoca, aşere, takrîb ve tayyibe dersleri alarak 1937'de icâzet almıştır. 1938 yılında Üsküdar Mihrimâh Sultân Camii'nde resmî olarak göreve başlamış bir ay sonra 5 yıl görev yapacağı İstanbul Teşvikiye Camii'ne atanmıştır. Vazife aksar düşüncesiyle 27 lira maaş aldığı dönemde görevli olduğu camiinin yakınında 22 liraya bir ev kiralamıştır.

Abdurrahman Gürses, 22 Mayıs 1944 tarihinde Beyazıt Camii imâm hatipliğine atanmış ve 6 Haziran 1979 tarihinde emekli oluncaya kadar 35 yıl bu cami'de görevini

[215] Akakuş, "İsmail Efendi, Kesikbacak", 23/96.

sürdürmüştür.[216] Gürses, "namazlardan sonra okuyacağı mihrâbiye yani aşr-ı şerîflere Kâdî Beyzâvî tefsirinden bakarak okumaya çalışmıştır.[217] Gürses Hocanın Kur'ân muallimliğinin en önemli durağı; Haseki Eğitim Merkezi olmuş ve o burada İstanbul tarîkiyle 22 yıl ilm-i kırâat dersleri vermiş, 1998'de hastalığının arttığı döneme kadar bu kurumda derslerini devam ettirmiştir.

Ramazan Pakdil ilahiyat eğitimi yanında Gürses Hocadan Beyazıt Camii'nde kırâat dersleri almak istemiştir. Hem okul hem kırâat beraber yürütmekte zorlanınca bir gün Gürses, Ramazan Hoca'nın Erenköy'deki evine gidip kırâat derslerini devam ettirmiştir. Aynı şekilde Fatih Çollak hocanın da Moda'daki evine gidip kırâat eğitimini tamamlatmıştır. Bu örnekler onun talebe yetiştirmekteki azmini ortaya koyarken 1948 yılında kendisini hacca götüren kendisine minnet eden bir kişiye de evini satıp parasını vererek hocalığın vakarını korumuştur.

Gürses hoca, Nûruosmâniye Kur'ân Kursu'nda pek çok talebe yetiştirdikten sonra 6 Hazirân 1979 tarihinde resmî görevinden emekliye ayrıldıysa da hocalığını devam ettirmiştir. 1976 senesinde açılışında başladığı Haseki Eğitim Merkezi'ndeki derslerini yatağa düşene değin vefâtından 11 ay öncesine kadar devam ettiren Gürses Hoca, 10.08.1999 tarihinde vefat etmiş ve Lütfü Doğan Hocanın kıldırdığı namazın ardından Beyazıt Camii hazîresine defnedilmiştir.[218]

İleri derece Arapça bilen Gürses, yüzlerce talebe yetiştirmiş ve kırâat ilmi alanında "aşere, takrîb ve tayyibe"de dünyanın en önde gelen hocaları arasında yer almıştır. İcâzetnâmelerde "Reîsü'l-Kurrâ" unvanını vefâtına kadar büyük bir vakarla taşıyan Abdurrahman Gürses 40. Râvî olarak isminin zikredilmesi câizdir.[219] Kur'ân-ı Kerîm'in mûsikî ile okunması konusunda Gürses: "Kur'ân'ın ilâhî mûsikîsi vardır, o da tecvîd'dir. Ancak Kur'ân okurken mûsikî mahkûm Kur'ân hâkim olmuşsa bu câiz; ancak Kur'ân mahkûm mûsikî hâkim ise bu da câiz değildir." demiştir.[220]

---

[216] Demirci, "Gürses Abdurrahman", 1/493.

[217] Sefa Mutlu, https://www.aa.com.tr/tr/yasam/kuran-i-kerime-adanmis-bir-omur-abdurrahman-gurses/, 23.06.2022, 23: 21.

[218] https://www.diyanet.tv/oncu-alimler/video/abdurrahman-gurses--oncu-alimler-3-bolum

[219] Bor, *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi*, 133-4

[220] Hasan Kâmil Yılmaz, https://fb.watch/dNW4Onz_XM/, 20.02.2023, 21:05.

İcâzetli pek çok talebesi bulunan Gürses Hoca, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde 100'den fazla talebeye aşere-takrîb icâzeti vermiştir. Onun öğrencileri arasında İsmail Biçer, Fatih Çollak, Mehmet Çevik, Ramazan Pakdil, Mehmet Sevinç, Necati Kap, Sıtkı Gülle, Mustafa Demirkan, Talip Akbal ve H. Osman Şahin gibi isimleri saymak mümkündür.[221]

1.2.7. Ahmet Arslanlar (1911-2021)

Abdurrahman Gürses Hoca'dan sonra Reîsû'l-Kurrâ olan Eyüp Sultân Camii emekli imâm hatibi Ahmet Arslanlar, 1911 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Hâfız Ahmed Efendi, doğma-büyüme İstanbul Eyüp semtinden olup, babasının adı İbrahim, annesi Hâfız Teyze'dir.[222] Tâlim derslerini Fatih Camii Baş İmâmı Ahmed Râsim'den okumuş, Sultân Abdülhamid'in 1. hocası olan Hoca Niyâzi Efendi'den aşere ve takrîb; Zekâizâde Hâfız Ahmed İrsoy Bey'den Mûsikî dersleri almış, Zekâizâde Hoca Ahmed Efendi'den hıfzını tamalamış, Çolak Mehmed Efendi'den ilm-i kelâm'ı, Hamdi Efendî'den Tayyibe-i Cezerî'yi bitirmiş 1940 yılında icâzet almıştır.[223] Mihribah Sultân Camii'nde Hoca Âtıf Efendi'den tefsir dersleri, âlet derslerini Şefik el-Arvâsî'den, fıkıh ve hadis derslerini Şefik Efendi ve Çolak Mehmed Efendiler'den okumuş, Hoca Âtıf Efendi'den tefsir dersleri almıştır. Varnalı Hamdi'den (Reîsü'l-Kurrâ) Cezerî Ali Efendî (ö. 1976) ile beraber okumuştur. 1938-1939'da Rüşdiye Mektebi'nden mezun olmuş, Eyüp Camii'nin müezzinlerinden Fazlı, Nâfiz ve Sefer efendiler kendisinden tâ'lîm okumuşlardır.[224]

Hâfız Burhân ile beraber camilerde mukâbeleler okumuş; cuma namazından sonra Tanbûrî Dürrî, Mustafa Nezîhî, Râsim Ferîd ve Münîr Nûreddin Selçuk ile birçok eser geçip mûsikî meşketmiştir.[225] Reis'ül-Kurrâ Abdurrahman Gürses'ten sonra adı zikredilen isimler arasında yer alan Hâfız Ahmed Efendi,[226] bir ara hocasının yerine

[221] Demirci, "Gürses Abdurrahman", 493.

[222] https://www.facebook.com/265071533973420/posts/1194188337728397/, 23.01.2023.

[223] https://www.facebook.com/265071533973420/posts/1194188337728397/, 20.10.2022, 19:00.

[224] https://www.facebook.com/265071533973420/posts/1194188337728397/, 23.01.2023.

[225] https//www.facebook.com/265071533973420/posts/1194188337728397/, 23.01.2023.

[226]https://www.diyanethaber.com.tr/diyanet-haber/reisu-l-kurra-hafiz-ahmet-arslanlar-hoca-vefat-etti-

(Hâfız Ahmed İrsoy) Eyüp Kurukavak'taki Cedîd Ali Paşa Cami'inde imâmlık, sonra sırasıyla Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii İmâmlığı, Laleli Camii'nde de kısa bir süre imâmlık görevinde bulunduktan sonra, Eyüp Sultân Camii Başimâmlığına getirilmiştir. 52 yıllık imâmlık görevinin 38 yılını Eyüp Sultân Camii'nde yaparak emekli olmuştur.[227]

16 Ekim 2011 Pazar günü İstanbul-Beyazıt Camii'nde yapılan Pendik Haseki Eğitim Merkezi Kırâat-ı Aşere Takrîb ve Tayyibe Kursu'nun 10. dönemini bitiren kursiyerler için düzenlenen icâzetnâme merâsimini (mezuniyet diploma törenini), Reîsü'l-Kurrâ sıfatıyla Hâfız Ahmed Arslanlar yönetmiştir.[228] İstanbul Eyüp Sultân Camii Emekli İmâmı, Reîsü'l Kurrâ Hâfız Ahmet Arslanlar, organ yetmezliğine bağlı olarak, 111 yaşında, 21 Eylül 2021 tarihinde vefat etmiştir.[229]

1.2.8. Ekrem Doğanay (1938-2002)

Ömrünü İslâm'ı öğrenmeye ve öğretmeye adamış ve camii hayatın merkezine almış bir din görevlisi olan Ekrem Doğanay, 1938 yılında Bolu/Gerede'nin Mercekiraz köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşında Kur'ân öğrenimine başlamış ve sekiz yaşında ailesinden ayrılıp Gerede'ye gelerek, burada hâfız olmuş, daha sonra da İslâmî ilimleri tahsile devam etmiştir. et-Tâc ve Mişkât gibi kitapları ve Kütüb'i-Sitte'yi sened ve metinleriyle mütâlâa etmiştir.[230]

17 yaşında iken 1955'de Gerede'nin Havullu köyünde fahri imâmlık ile göreve başlamış, bu köyde imâmlıkla birlikte birçok faaliyet yürütmüştür. Askerlik görevi sonrası önceden tâyin olup bir müddet görev yaptığı Samat köyüne yeniden dönmüştür. 1963'te âilesi ve talebeleriyle Yeniçağ ilçesine gelmiş ve resmî görevine burada devam etmiştir. Günümüzde hâlen devam eden Yeniçağ Yatılı Kur'ân Kursu'nu inşâ ettirmiştir.

---

h18607.html, 23.01.2023.

[227] https://www.facebook.com/265071533973420/posts/1194188337728397/, 23.01.2023.

[228] Yusuf Alemdar, *İstanbul'da Kur'ân Okulları,* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 24, 25-40.

[229]https://www.diyanethaber.com.tr/diyanet-haber/reisu-l-kurra-hafiz-ahmet-arslanlar-hoca-vefat-etti-h18607.html, 26.09.2022, 22:11; https://www.yenisafak.com/hayat/ahmet-arslanlar-vefat-etti-ahmet-arslanlar-kimdir-3703211, 26.09.2022, 22:11.

[230] https://www.diyanet.tv/oncu-alimler/video/ekrem-doganay--oncu-alimler-10-bolum, 23.01.2023.

Hocanın nâmı her tarafa bu kurstan yayılmış 1986'da emekli olsa da vefât edinceye kadar bu kursta Kur'ân eğitim ve öğretimi hizmetlerine devam etmiştir.[231] Her namazda hatim okuyacak kadar kuvvetli hâfız olan Ekrem Doğanay, 22 Ekim 2002 tarihinde ebedî âleme göç eylemiş, cenâzesi Yeniçağ ilçe mezarlığına defnedilmiştir.[232]

1.2.9. Miktat Temiztürk (1938-2021)

Şeyhülkurrâ Hafız Mikdat Temiztürk, halk arasında 'kesik bacak' lakabıyla bilinen merhum İsmail Hakkı Bayri'nin baş kalfası olması ve 1972'den vefatına kadar hıfz ve tashîh-i hurûf dersleri vermesi sebebi ile tezimizde zikredilmiştir. 1938 yılında Erzurum'un Tortum İlçesinde dokuz nüfuslu bir ailede dünyaya gelen Mikdat Temiztürk, ilkokulu ve hafızlığını memleketinde tamamlamıştır. 1962-63 yıllarında kesik bacak İsmail Efendi'den Tâlim, Tecvîd, Tashîh-i hurûf ve Kırâat dersleri almıştır. Çolak Mehmed, Ömer Nasuhi Bilmen, Bekir Haki Yener, Hacı Sadık (Süleymaniye Camii Baş İmam Hatibi), Hacı Nuri (Eminönü Yeni Camii İmam Hatibi) eğitiminde emeği geçen isimler olarak zikredilmiştir.[233]

İlk olarak vazifeye Fatih Camii'nin arka kısmında bir camide altı aylık bir görev ile başlamış, sonra kadınlar pazarı Tezgâhçılar Camii ve Selçuk Sultan Camii'nde görev yapmış, 1963 yılında da hocası İsmail Hakkı Bayri'nin yanına Dülgerzâde Kur'ân kursuna atanması yapılmıştır. 1972'den sonra İsmail Bayri hocanın yerine geçen Mikdat Temiztürk, 2003 yılında emekli olmasına rağmen hocasının vasiyeti üzerine vefatına kadar eğitime devam ederek talebe yetiştirmiştir.[234] 382 yıl boyunca ilm-i kırâat okutulduktan sonra belli sebeplerden dolayı uzun zaman kapalı kalan Sadullah Çelebi Dârulkurrâsını -Fatih Müftülüğü arkasındaki ilim tahsil merkezini- yeniden açarak vefatına kadar burada kırâat derslerini yürütmüştür. 1963 senesinden itibaren yakın

[231] https://www.diyanet.tv/oncu-alimler/video/ekrem-doganay--oncu-alimler-10-bolum, 23.01.2023.

[232] https://www.diyanet.tv/oncu-alimler/video/ekrem-doganay--oncu-alimler-10-bolum, 23.01.2023.

[233] https://beyazgazete.com/haber/2021/6/28/seyhulkurr-hafiz-mikdat-temizturk-hoca-hayatini-kaybetti-6116046.html, 04.03.2023, 11:25: https://beseriyet.com/2021/03/07/mikdat-temizturk-hoca-kimdir/, 04.03.2023, 11:25.

[234] https://beyazgazete.com/haber/2021/6/28/seyhulkurr-hafiz-mikdat-temizturk-hoca-hayatini-kaybetti-6116046.html, 04.03.2023, 11:25: https://beseriyet.com/2021/03/07/mikdat-temizturk-hoca-kimdir/, 04.03.2023, 11:25.

zamana kadar devir hatminin sorumlusu olarak görev yapmış,[235] Reîsülkurrâ vekili olarak da cemiyet ve merasimlere riyâset etmiştir. Hâkim, savcı, müfettiş ve müftü olmak üzere farklı birimlere öğrenciler yetiştiren Mikdat Temiztürk 28.06.2021 tarihinde 83 yaşında vefât etmiş, cenazesi ikindi namazını müteakip Fatih Camii'nde kılınıp Eyüp Sultan aile kabristanlığına defnedilmiştir.

1.2.10. İsmail Biçer (1947-1998)

1 Ocak 1947 tarihinde Bolu'nun Göynük ilçesine bağlı Çayköy'de dünyaya gelmiştir. 1957 yılında henüz 10 yaşındayken hıfzını tamamlamış 1958 yılında İstanbul'a gelip Nûruosmâniye Kur'ân Kursu'na kayıt yaptırmıştır. 1969 yılında İstanbul İmâm-Hatip Okulu'ndan, 1976 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'den mezun olmuştur. 1970 yılında evlenmiş ve bu evlilikten hâfız yaptığı üç erkek evlâdı olmuştur.[236]

1966 yılında Ağustos ayında Edirnekapı Mihrimâh Sultân Camii'nde ilk görevine müezzin-kayyım olarak başlamış, 11 yıl burada göreve devam etmiştir. Askerlik dönüşü Reîsü'l-Kurrâ Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin yaş haddinden emekliye ayrılmasıyla boşalan Beyazıt Camii imâmlığına 31 Aralık 1979 tarihinde atanmıştır. İsmail Biçer bu yıllarda Nuru Osmâniye Camii'nde, Abdurrahman Gürses Hocaefendi'den ilm-i kırâat (aşere ve takrîb) okuyarak icâzet almıştır. Abdurrahman Gürses Hocaefendi, İsmail Biçer'i evlâdı gibi sevmiş, o da hocasına babası gibi hizmet etmiştir.

Biçer, ilk olarak kırâat eğitimini Hâfız Hasan Akkuş'tan almış, daha sonra bu alandaki derslerini Abdurrahman Gürses hocadan tamamlamıştır. Haseki Eğitim Merkezi'nde ders vermeye başlamış ve vefât edene kadar bu derslere orada devam

[235] Fatih Camii vakfiyesinde, her Cuma 26 sayfa ezbere Kur'ân okutulması, okuyan her hafıza dokuz miskal altın verilmesi, bu devir hatmi için devrin hocalarından birinin sorumlu olması Fatih Sultan Muhammed'in vasiyetidir. Bu göreve çolak Mehmed Efendi'den sonra Mikdat Temiztürk hoca 1963 senesinden itibaren yakın zamana kadar devir hatminin sorumlusu olarak görev yapmıştır. (https://beyazgazete.com/haber/2021/6/28/seyhulkurr-hafiz-mikdat-temizturk-hoca-hayatini-kaybetti-6116046.html, 04.03.2023, 11:25; https://beseriyet.com/2021/03/07/mikdat-temizturk-hoca-kimdir/, 04.03.2023, 14:13)

[236] İsmail Biçer, https://www.youtube.com/watch?v=BaC_s18UgOE, 23.01.2023.

etmiştir.[237] İsmail Biçer, İstanbul tilâvet geleneğinin son temsilcilerinden biri olarak hem bu geleneğin etkisini bir süre daha devam ettirmesine imkân sağlamış, hem de kendisine haklı bir şöhret kazandırmıştır. Meslektaşları: "Yüce yaradan onu Kur'ân-ı Kerîm okumak için yaratmış" diye anmışlardır.

İsmail Biçer, Kur'ân'ı her zaman güzel okumuş, Kur'ân okumak ve dinlemek isteyen hiçbir kimseyi boş çevirmemiş, Beyazıt Camii onun talebeleriyle dolup taşmıştır. Bu talebelerle tek tek ilgilenip yardımcı olduğu gibi, onlardan hiçbir ücret de talep etmemiştir. Okutma karşılığında birisi kendisine bir şey vermek istese aslâ kabul etmemiş ve: "Hocamın bana vasiyeti var, Kur'ân okutma karşılığında hiçbir şey almam!" demiştir.

İsmail Biçer, 1986 yılında haftada iki saat Haseki Eğitim Merkezi'nde ta'lîm ve tashîh-i hurûf derslerine girmiştir. Burada talebelerle sohbet etmiş, merâsimlerde hangi âyeti okuyacağını istişâre etmiş okuduğu âyetlerin, özellikle kırâat meclisinin gayesine muvâfık düşmesine özen göstermiştir. Târihî Beyazıt Camii'nde, öğle ve ikindi namazlarından sonra okuduğu aşr-ı şerîfler zihinlerde yer etmiş, kendisini dinlemek için çok uzaklardan gelenler olmuştur. İsmail Biçer, yurt dışında Malezya, Tunus, Pakistan, İran ve Libya'da yapılan Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuma yarışmalarında Türkiye'yi temsil etmiştir. Burada aldığı başarılarla halkın gönlünde taht kurmuştur.

İsmail Biçer, özellikle hocasının yerine Beyazıt Camii'ne tâyin olduktan sonra şöhret bulmuş,[238] kulak hâfızası çok kuvvetli, okuduğu Kur'ân'ın metninde, hurûfâtında, tecvîdinde hata bulunamamıştır. Okuyuş içerisinde makamlar arası öyle güzel geçişler yapmıştır ki onu dinleyen bir bestekârın: "Bu zât galiba bir bestekâr" dediği nakledilmiştir.[239] İstanbul tavrının en önemli temsilcilerinden biri olan İsmail Biçer'in sadece Türkiye'de değil tüm İslâm âleminde ses vüsatinin yeri henüz dolmuş değildir.[240]

[237] Biçer, https://www.youtube.com/watch?v=BaC_s18UgOE. 14 Ocak 1998, 23.01.2023.

[238] Durak Pusmaz, https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 23.01.2023.

[239] Habil Öndeş, https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 23.01.2023.

[240] Hafız Osman Şahin, https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 23.01.2023.

"Kur'ân, Mekke'de indi, İstanbul'da yazıldı, Mısır'da okundu" diye bilinen geleneksel cümle, Biçer sayesinde "Kur'ân İstanbulda yazıldı ve okundu" şeklinde değişmiştir. Hoca bir buçuk sene konservatuar eğitimi almıştır. İsmail Biçer, bu eğitimiyle kulak alışkanlığını birleştirmek sûretiyle, ayrıca hocasının da "makamşinâs bir İstanbul tavrı üstâdı olması" hasebiyle temâyüz etmiştir. Hâfızlık icâzeti programlarında hâfızlar, önce Reîsü'l-Kurrâ'nın elini öper sonra sırayla okurlar. İyi okuyanlar genellikle sona bırakılır. Gürses, İsmail Biçer'i bu programlara yanında götürmüş, yanına oturtmuş ve son olarak ona okutmuştur. Bu programlar sonrasında İsmail Biçer duyulmaya, insanlar da ona yönelmeye başlamıştır.[241]

İsmail Biçer ağzı Kur'ân'a yatkın güzel bir ses ve düzgün bir okuyuş örneği olmuştur. Buna Kur'ân ilimlerinde "fem-i muhsin" denilmiştir.[242] Kur'ân tilâvetinde -"temsîlî okuyuş"- yani mânâya uygun bir okuyuşu, sesin yükseltilmesi gereken yerde yükseltilmesi, düşürülmesi gereken yerde düşürülmesini en güzel yapan kârilerden biri de İsmail Biçer olmuştur. Tilâvet esnâsında Kur'ân tilâvetine daha uygun olan uşşâk, hicâz ve rast gibi makamları tercih etmiş, aralarda bu makamlara uygun geçkiler yapmıştır. Mûsikî açısından ustalık gerektiren bir durum olan tilâveti başladığı perdeden bitirebilme özelliğine sahip, gerektiği zaman nağme ile bir buçuk satıra çıkış yapabilen, teknik anlamda pesi, meyânı çok iyi, nefesi çok geniş olan İsmail Biçer, Kur'ân yanında mevlîd, kasîde ve ezânı da çok güzel okuyabilmiştir.[243]

26 Mart 1998 tarihinde 51 yaşında iken elim bir trafik kazası sonucu vefât etmiş, naşı Erdirnekapı'daki Sakızağacı Şehitliği'ne defnedilmiştir. Cenâzesine memleketin her tarafından binlerce hâfız ve Kur'ân âşıkları gelmiş, İstanbul'daki sevenlerinin katılımıyla Beyazıt Camii ve meydanı tıklım tıklım dolmuştur. Cenâze namazını Diyanet İşleri eski başkanlarından Dr. Tayyar Altıkulaç kıldırmıştır.[244]

---

[241] Nihat Temel, https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 23.01.2023.

[242] Emin Işık, https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 23.01.2023.

[243] Hadi Duran, https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 20.01.2023, 03:07.

[244]https://www.yeniakit.com.tr/haber/hafiz-ismail-bicer-olecegini-gordugu-bir-ruya-ile-hissetmis-186615.html, 22.01.2023.

1.2.11. Ali Şahin Hoca (1963-2022)

Şeyhülkurrâ Ali Şahin, 1963 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesi Baltacılı Köyü'nde dünyaya gelmiş ilk terbiyesini dedesinden almıştır. Hâfızlığını Hâfız Hamdi Seçilmişoğlu'ndan ikmâl etmiştir. 1976 yılında yeni açılan Çaykara İmam Hatip Okulu'nun ilk öğrencilerinden birisi olmuş ve Çaykara Müftüsü Yusuf Efendi'den Arapça, fıkıh ve tefsir gibi İslâmî ilimleri tahsil etmiştir.[245]

Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı bir köyde 1983-84 yılında imamlığa başlamış, Of İlçesi Kur'ân Kursu'nda hafızlık hocası olarak bir süre görev yapmıştır. İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde Reisülkurrâ Abdurrahman Gürses Hoca Efendi'nin kırâat derslerine devam edip 1994'te icazet almıştır. Merhûm Mehmet Çevik gibi Abdurrahman Gürses'in büyük talebelerinden de istifade etmiştir.[246]

Ali Şahin, çeşitli görevlerin ardından sırasıyla İstanbul Beyoğlu Fatih Sultan Konak Camii, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, Hırka-i Şerîf Camii'nde imam-hatip olarak görev yapmıştır. Bu camilerde görevi süresinde birçok kurrâ hâfız yetiştirmiş ve teravih namazlarını farklı kırâatlerde hatim tertibiyle kıldırmış, nihayetinde "Hocanın emeklisi olmaz!" sözünü sıklıkla tekrarlayan hoca 2022 yılında emekliye ayrılmıştır. 2016 yılında ise Fatih'te, Dârulkurra Vakfı'nın kuruluşunda öncülük etmiştir.[247]

Hoca ömrünü Kur'ân-ı Kerim'e adamış ve pek çok hafızın yetişmesinde büyük emekleri olan Hırka-i Şerif Camii emekli imam hatibi Kurra Hafız Ali Şahin'in tesis etmiş olduğu Dârulkurrâ Vakfı'nda ve çeşitli kuruluşlarda kırâat tedrisatını sürdürmüş, âlem-i İslâm'ın muhtelif coğrafyalarında daha evvel farklı usul ve tariklerde kırâat ilmini tahsil edip icazet almış kimselere indirâc usûlünde (birden fazla kırâati bir arada tatbik) İstanbul tariki üzere kırâat eğitimlerini tamamlatıp icazet vermiştir.[248]

Abdurrahman Gürses Hoca'nın talebelerinden olan Ali Şahin'in icazet verdiği öğrencileri arasında; İshak Danış, Aziz Çınar, İbrahim Pural, Nazif Tiryakiol, Fatih Akpınar, Beytullah Özdemir, Hasan Tok, Hami Edis, Abdülmecid Altaş, Yusuf Samet

[245] https://beseriyet.com/2022/04/01/seyhulkurra-ali-sahin-hoca-kimdir, 04.03.2023, 14:19.

[246]https://www.altinoluk.com.tr/kurra-hafiz-ali-sahin-ile-hocanin-emeklisi-olmaz.html, 04.03.2023, 14:19.

[247] https://beseriyet.com/2022/04/01/seyhulkurra-ali-sahin-hoca-kimdir, 04.03.2023, 14:19.

[248] https://beseriyet.com/2022/04/01/seyhulkurra-ali-sahin-hoca-kimdir, 04.03.2023, 14:19.

Bilkil ve alanında önemli mevkilerde bulunan daha pek çok şahsiyet yer almıştır.[249] Bu ilim yolculuğuna devam eden Ali Şahin, 20 Eylül 2022 tarihinde vefat etmiş, Çaykara Yeşilalan-Holaysa Köyü mezarlığına defnedilmiştir.[250]

1.2.12. Ramazan Pakdil

1949 yılında Uşak'ın merkez Bağbaşı köyünde doğdu. İlkokulu köyünde, hâfızlığını Uşak Kur'ân Kursu'nda tamamlamış, 1965 yılında İzmir'deki Kestanepazarı İmâm-Hatip ve İlâhiyâta Öğrenci Yetiştirme Derneği Yurdu'na yerleşmiş, imâm-hatip lisesi'nin orta kısmını bu yurtta kalarak dışarıdan bitirmiştir. 6. sınıfta iken İzmir Karşıyaka İstasyon Mescidi'nde imâmet görevine başlamıştır. Kırâat okuyabilmek için 1973 yılında görevini ve okulunu İstanbul'a naklettirerek tahsil hayatını İstanbul'da sürdürmüş, İstanbul İmâm-Hatip Lisesi'ni 1973 yılında bitirmiştir.

Beyazıt Camii Baş İmâmı Reîsü'l-Kurrâ Hâfız Abdurrahman Gürses'ten kırâat-ı aşere okumaya başlamış, bu arada İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü de kazanarak, aşere ve enstitü tahsilini beraber yürüterek bunları 1977 yılında bitirmiştir. 1980 yılında bu Merkez'de asistan olarak görevlendirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi Kırâat Bölümü imtihanlarına müracaat ederek, buranın takrîb kısmına kabul edilmiş, 1979 yılında ilk mezunlarıyla birlikte (takribi de) bitirerek Haseki'den icâzet almıştır.

İstanbul Kadıköy'de farklı camiilerde imam-hatiplik, Erenköy Kur'ân Kursu'nda öğretmenlik yapmış, Haseki Eğitim Merkezi'ne 1992 yılında kırâat öğretmeni olarak atanmıştır. 2002 yılında emekli olmuş olduğu bu kurumda, fahrî kırâat öğretmenliği hizmetinin yanında, çevre Kur'ân kursları'nda tâ'lîm, tashîh-i hurûf ve kırâat dersleri vermeye devam etmiş bu özelliği ile uzun süre ilm-i kırâat okutan (otuz altı sene) en kıdemli kurrâ hâfız olarak meşhur olmuştur. [251]

[249] https://beseriyet.com/2022/04/01/seyhulkurra-ali-sahin-hoca-kimdir, 04.03.2023, 14:19.

[250] https://irfandunyamiz.com/talebeyi-evladi-gibi-goren-hafiz-ali-sahin-hoca-mustafa-ci, 04.03.2023, 18:55.

[251] Bor, *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi,* 130

1.2.13. Fatih Çollak

Erzurum'da 1 Aralık 1954 tarihinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu, mahalle camiinde geçiren Çollak, Ali Küçük Hoca, Bekir Hoca ve Ömer Hoca gibi yörenin değerli hocalarının hizmet verdiği bu camide onlardan çeşitli İslâmî ilimleri tahsil etmiştir.[252] Erzurum kültüründe ilk dişi çıkan çocuklar için tertip edilen 'diş hediği' merâsiminde, küçük Fatih eline kitabı (Kur'ân-ı Kerîm'i) almış, bunun üzerine ebeveyni de "oğlumuz okuyacak ve hâfız olacak" diye çok sevinmişler, onu Efe Hoca'ya götürüp teslim etmişlerdir.[253]

Çollak, Efe Hoca'dan Kur'ân'ı yüzünden okuma derslerine altı yaşında başlamış, bir yıl süren bu program ile Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiş, gerekli kırâat alt yapısını kazandıktan sonra 1961 senesinde ve yedi yaşında hâfızlığa başlamış, bed'î besmelesi Efe Hoca ile olmuştur. Hâfızlık eğitimi herhangi bir kesinti yahut fâsıla olmadan iki yıl sürmüş, büyük bir bölümü Efe Hoca, son birkaç ayın dersleri ise büyük amcası merhûm Mustafa Efendi tarafından dinlenmiş, dokuz yaşında hâfız olmuştur.[254] Yaz tatillerinde (1972-74 yılları arasında) İstanbul Beyazıt Kur'ân kursuna giderek burada Abdurrahman Gürses Hoca'nın huzurunda tâ'lîm dersi alarak Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tecvîd ölçüleri çerçevesinde okuyup tamamlamıştır.[255]

Kur'ân-ı Kerîm hocası olarak ilk resmî görevine 1978 senesinin Ekim ayında Bolu Diyânet Eğitim Merkezi'nde başlayan Çollak, daha sonra Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü'ne asistan olmuştur. Bir buçuk yıl bu enstitüde, birkaç ay da Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi'nde Kur'ân-ı Kerîm asistanı olarak görev yaptıktan sonra, 1983 yılında Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi'ne öğretim görevlisi olarak atanmış, doktorasını tefsir alanında tamamlamış, yirmi dört yıl burada hizmete devam etmiş ve buradan emekli olmuştur.[256]

1983-84 öğretim yılında Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde göreve başladıktan sonra resmî dersleri dışında öğrenciler arasında istekli olan kız-erkek

[252] Fatih Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[253] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[254] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[255] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[256] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

talebelere özel olarak tashîh-i hurûf ve tecvîd dersleri vermiştir.[257] Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi'nde ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Haseki Külliyesi'ndeki Eğitim Merkezi'nde aşere, takrîb ve tayyibe dersleri vermiştir.[258]

Erzurum'dan İstanbul'a gelince, Reîsü'l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin talebesi olan Fatih Çollak, günümüzde bu merhum hocanın en önemli temsilcileri arasında sayılmaktadır. Gürses Hocaefendi, hayatının son yıllarında bizzat Fatih Çollak'ın evine giderek kendisine ders vermiş, Çollak da 1999 yılında vefât eden hocasının hayatını anlatan biyografik bir esere imza atmıştır.[259]

Fakülte dışındaki Kur'ân dersleri, Kadıköy Osmanağa Camii, Kızıltoprak Zühdü Paşa Camii müştemilâtındaki lojmanın giriş katı, Kadıköy Sadıkoğlu Mescidi, Çamlıca'daki Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM) Yeni Çilehâne Camii'nde devam etmiştir. "Çamlıca Dersleri" 2000'li yıllarda Kur'ân hizmetlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çollak, hâlen Elmalılı Hamdi Yazır Kur'ân Akademisi ve 29 Mayıs Üniversi'nde verdiği özel derslerle bu hizmetini devam ettirmektedir.[260]

1.2.14. Talip Akbal

1954 yılında Bayburt'a bağlı Yeşilyurt köyünde doğmuş, hıfzını henüz okula başlamadan köyünde tamamlamış, ilk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul İmâm-Hatip Lisesi'ni dışarıdan bitirmiştir. 1967-1974 yılları arasında Gümüşhane'de şehrin hocalarından dinî ilimler tahsil etmiştir. Askerlik görevini yaptıktan sonra Bayburt merkeze imâm-hatip olarak atanmıştır. 1980-1983 yılları arasında İstanbul'da Haseki Eğitim Merkezi'nde açılan aşere, takrîb ve tayyibe kursuna katılmış, kurs bitiminde aynı kursa asistan olarak seçilmiştir. 1990-1996 yılları arasında yurtdışı görevini tamamladıktan sonra eski görevine dönmüş, 2001 yılında ilâhiyât ön lisans programını bitirmiş, 2019 yılında da emekli olmuştur. Evli ve üç çocuk babasıdır.

[257] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[258] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[259] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

[260] Çollak, https://www.islamveihsan.com/fatih-collak-kimdir.html, 20.02.2023, 20:43.

1983 yılında başladığı Haseki Eğitim Merkezi'ndeki kırâat derslerini vermeye hâlen devam eden Akbal'ın, kırâat ilmi ile ilgili çalışmaları mevcut olup, ulusal ve uluslararası pek çok çalıştay ve sempozyuma sunum ve müzâkereci olarak katılmıştır.[261]

1.2.15. Mustafa Demirkan

1955 yılında Rize'nin Güneysu ilçesine bağlı Kıbledağı Köyü'nde dünyaya gelen Mustafa Demirkan, 1961 yılında henüz 6 yaşında Sıbyân Mektebi hocası olan babası Mustafa Efendi'den Kur'ân-ı Kerîm eğitimi almış, Güneysu Merkez Camii imâm hatibi Hacı Hâfız Yûsuf Yılmaz Hoca Efendi'den (ö. 1970) hıfzını ikmâl etmiştir. Aynı yıllarda İstanbul'a gelen Mustafa Demirkan, Hacı Hâfız İsmail Hakkı Bayri'den (Kesikbacak) (ö. 1972) tâ'lîm dersi almış, İstanbul (Fatih) İmâm Hatip-Okulu'nda liseyi tamamlamıştır. Üsküdar Çangelköy Kerîme Hâtun Camii'nde 1973 yılında imâm-hatiplik vazifesine başlamış ve birçok talebe okutmuştur. Bu vazifeyi bir müddet yaptıktan sonra, Mekke-i Mükerreme Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'ne kaydolmuş, bu fakülteden başarıyla mezun olmuş, mukaddes topraklarda kıymetli âlimlerle tanışma ve onlardan istifade etme imkânı bulmuştur.

Mekke-i Mükerreme'den döner dönmez vatanî görevini yapmıştır. Çengelköy Yıldırım Beyazıt Camii'nde imâm-hatiplik vazifesine başlamış ve Kerîme Hâtun Kur'ân Kursu'nun erkek kısmının da buraya taşınmasıyla, cami aynı zamanda bir kırâat (aşere-takrîb-tayyibe) eğitim merkezi hâline gelmiştir. Demirkan, 1986 senesinden beri hizmetlerini aynı yerde sürdürmüştür.

Mustafa Demirkan, Şeyhülkurrâ İsmail Hakkı Bayri Hoca ve Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde gördüğü tedrîsât sırasında birçok âlimin yanı sıra kendisinden istifade ettiği merhûm Reisülkurrâ Abdurrahman Gürses Hoca Efendi'yle de mülâki olmuştur. 2017 yılında vefât eden Hocası Şeyh Kubeysî'nin cenâze namazını Fatih Camii'nde kıldırmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çeşitli kademelerde, Milli Eğitim Bakanlığı'nda muhtelif noktalarda hizmet eden pek çok kişi kendisinden istifade etmiştir.[262]

[261] Bor, *Dünü ve Bugünüyle Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi*, 130

[262] https://www.biyografya.com/biyografi/27108, 23.01.2023.

Yukarıda tanıtılan hocalarımız hayatlarını Kur'ân okumaya ve okutmaya vakfetmiş hocalardan bir kaçıdır. Bu hocalarımızın yanında faaliyetlerini kendi gayretleri ile sürdüren birçok hocamız mevcuttur. Örnek olması hasebiyle tezde Kur'ân'ı doğru okumaya hizmetleri olan 13 hoca zikredilmiştir. Tezimizin sınırlarını aşmamak için 13 hocamızın kısa hayatını bu bölüme özet bir şekilde alınarak sınırlamaya gidilmiştir. İsmi zikredilen hayatta olan hocalarımızdan bazıları mülakatımıza katılmış ve sorularımızı yanıtlamışlar ve büyük katkı sunmuşlardır.

2. GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE KUR'ÂN TİLAVETİ HUSUSUNDA ÖNE ÇIKAN İHTİLAFLAR

Hz. Peygamber'e indiği şekliyle muhafazası uğrunda gösterilen Kur'ân talimi günümüze kadar hassasiyetinden hiçbir şey kaybetmeden gelmiştir. Günümüzde ülkemizdeki kurumsal kimlikleriyle öne çıkmış ilahiyat ve İslâmî ilimler fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi yapılar bünyesinde ve gönüllü emektar hocaların uhdesinde devam etmektedir.

Ancak bu kurumlar istenilen seviyede bir Kur'ân eğitimine muvaffak olabilmekte midir? Şayet buralardaki Kur'ân eğitimi olması gerektiği gibi değilse sebepleri, başarısızlığı ortadan kaldırmaya yardımcı olacak çözüm önerileri nelerdir? Ülkemizde, bu alanda araştırmacı Gökdemir tarafından yukarıdaki sorulara cevap arayan bilimsel bir inceleme yürütülmüş ancak incelemenin kapsamı, ilahiyat ve İslâmî ilimler fakülteleri ile sınırlandırılmıştır. Yine de bu inceleme, sorunların ortaya konması ve bunlara çözüm önerilerinin sunulması bakımından önemlidir.[263]

Kur'ân öğretimi dersinin ilahiyat fakültelerinde istenilen başarıyı elde edememesinde şu hususlar etkili olmuş olabilir:

Kur'ân-ı Kerîm derslerinin yaygın olarak koro hâlinde okutulmaması, tecvîd dersi sınavlarının ölçülememesi, okulda genel olarak sınıfların kalabalık, derse ayrılan sürenin de kısıtlı olması, Kur'ân dersinin bir kısım hocalar tarafından önemsenmemesi, hoca sayısının yetersiz olması sebebiyle bu derse başka alanlardan hocaların girmesi, vize veya final sınavlarında hocalar arasındaki değerlendirmelere yönelik uyumsuzluk sonucunda talebenin hocalara olumsuz bakışı, öğrencinin yaptığı ezberlerin dinlenilmesinde karşılaşılan sıkıntılar, fakülteler arasında müfredât ve ders işlenişi hususlarında farklılık, haftalık ders saatlerinin azlığı ve ders saati süresinin kısalığı, teknolojik aletlerden yeterince istifade edilememesi ve öncesinde yanlış Kur'ân eğitimi almış öğrencilerin galat halini alan yanlışlarını düzeltmede karşılaşılan zorluklar gibi hususlar, ilk bakışta tespit edilebilecek noktalardır.

İmâm-hatip liselerindeki Kur'ân dersinin müfredâtı, bu müfredâtın uygulanabilirlik sorunu, kontenjandan dolayı öğrenci sayısının çokluğu ve buna bağlı

[263] Bk. Ahmet Gökdemir, *İlâhiyât Fakültelerinde Kur'ân Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler),* (İstanbul 2019), 3-6.

olarak sınıfların kalabalık oluşu, ders saatlerinin yetersizliği gibi konular da bu alanın büyük sorunlarıdır.

Öğrenci ve öğretici açısından dersin içeriği, harflerin seslendirilmemesi, mahreç ve sıfatların uygulanmaması, harfler ve sıfatlar konusunda öğrencinin bilinçlendirilmemesi, Kur'ân'ı doğru okuma noktasında yetersiz fiilî ön hazırlık, olumsuzlukların katkısıyla ezber melekesinin kazandırılamaması, ders dönemine göre yetersiz kur sayısı gibi konular da ayrı birer sorun yumağıdır.

Öğrencilerin Kur'ân-ı Kerîm dersine gereken önemi vermemeleri,[264] bu alanın en önemli sorunlarından biridir. Dersin işlendiği fizikî ortamın uygunsuzluğu, öğretici, süre ve teknolojik donanım yetersizliği gibi sorunlar da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Kur'ân eğitiminde başarısızlığın bir başka sebebi de geç yaşlarda eğitime başlanılması olabilir. Mesela kesintisiz eğitime başlama kararından önce İlkokuldan hemen sonra hâfızlığa başlanırken, bu uygulamayla hâfızlığa başlama yaşı üç yıl daha uzamış, en erken hâfızlığa 15 yaşında başlanır olmuştur. Haliyle bu durum hâfızlığa olan ilginin azalmasına sebep olmuştur.[265] Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'ân kurslarında hâfızlık yapan öğrencilerin sayısı 1996 yılında 22.385 iken, bu rakam 2001 yılında 6.025'e kadar düşmüş, Kur'ân kurslarından 3.119'u öğretime kapatılmıştır. 2004 yılında öğrenci sayısı ise 7.340 seviyelerindedir.[266] İçinde bulunduğumuz yıllarda da Kur'ân eğitimi hususunda öğrencileri motive edecek, onların ilgilerini artıracak etkinliklerde bulunmak önemli olacaktır.

Her çeyrek asrın şartları dikkate alınarak özendirme, öğrenciyi Kur'ân'a yönlendirme faaliyetlerinde bulunmak gereklidir. Örneğin Hz. Ömer'in, Basra Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta kullandığı; "İnsanların Kur'ân'ı ezberlemekle meşgul olup onun hükümlerini öğrenmeyi ihmâl edeceklerinden kaygı duyuyorum"[267] ifadesinin etkili olabileceği muhakkaktır. Günümüzde Kur'ân'a davetin yeni yollarını

---

[264] Ömer Halil Hasan, "Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi", çev., Yusuf Alemdar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Dergisi VIII / 1, (Sivas: Haziran-2004), 261-291

[265] Mustafa Büyükdinç, *Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Sonrası Kur'ân Kurslarında Eğitim ve Öğretim,* (Sakarya; Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi).

[266] Diyanet İşleri Başkanlığı (2005), *Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri,* Ankara, 2004.

[267] Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar,* Çev. A. Özel, I-III, (İstanbul: 1990-1993), III, 95.

keşfetmek gerekecektir. Bir de teknolojinin ilerlemesi sebebiyle istenilen her âyete ve bunların mânâsına kolayca ulaşılabilinen günümüzde, hâfızlık yapmak ve buna büyük emek ve zaman harcamak, mânâsını bilmediği Kur'ân'ın tamamını ezberlemenin önemini ve gerekliliğini genç nesle îzâh etmek çok zordur. Kolay ve doğru ezber yapma, vaktin verimli kullanımı, eğitim programının uygunluğu, çocuğun gelişim ilkelerinin gözetilmesi ve rûhsal kontrolü gibi hususlar, hâfızlık yaptıran hocaların yöntemini oluşturmaktadır. Çocuğun ne zaman hâfızlık eğitimine başlatılacağı, ona nasıl bir çalışma programının uygulanacağı ve ne kadar sürede hıfzını tamamlamasının sağlanacağı da yine hâfızlık eğitiminin yöntemi ile ilgili konuşulması gereken hususlardır.

2.1. Kur'ân Eğitimi

Kur'ân-ı Kerîm öğretimi denildiğinde akla ilk gelen kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Dolayısıyla, kurum personelinin öğretimle doğrudan ilişkili olanlarında aranan en temel özelliklerin başında Kur'ân-ı Kerîm'i usûlüne uygun ve güzel okumak gelmektedir. Diyanetin Kur'ân öğretimi noktasında personel itibariyle keyfiyetini araştırmak gayesini gütmeden bizzat seçilmiş öğreticilere yöneltilmiş sorular üzerinden genel bir Kur'ân öğretimi keyfiyeti araştırılmaya çalışılacaktır. Bu maksadla yönelttiğimiz sorulara cevap verenlerin cevapları üzerinden de bir sonuca ulaşılması hedeflenmektedir. İlk soru **"Günümüzde din eğitimi veren kurumlarda Kur'ân eğitim ve öğretiminde karşılaşılan ihtilaflar hakkındaki görüş ve çözüm önerileriniz nelerdir?"** şeklindedir. Soruya 27 katılımcı cevap verirken; 10 katılımcı cevap vermeyerek herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Katılımcılar bu soruya verdikleri cevaplar metin haliyle şöyledir:

> "Kur'ân-ı Kerîm ister yüzünden ister ezbere okunsun, günümüzdeki bu tür okumaların cevâz sınırı dâhilinde olmadığı âşikârdır. Bu meselenin kaynağı ise öğreticilerin tecvîd uygulamaları hakkındaki becerilerinin eksikliğidir. Bu eksikliğin telâfisi hakkında arzu edilen mesâfe henüz kat edilememiştir. Ancak bu problemin çözümü, bu alanda eğitim yapan eğiticilerin tam mânâsıyla eğitilmesiyle mümkün olacaktır. Bu eğitimin, diğer Kur'ân eğitimi veren örgün eğitim kurumlarında da olması gerektiği hususu raporun içeriğindeki bir diğer ayrıntıdır." **(K:2)**

Metinde öğreticinin Kur'ân tilavetindeki yanlışların cevaz sınırını aştığını, bunun yetersiz eğiticilerden kaynaklanan tecvid eğitimi eksikliği olduğuna dikkat çektiği görülür.

> "Eğitim Merkezleri ve Kur'ân Kursları'nda görev alan hocaların istisnâsız bir şekilde Tashîh-i hurûf kurslarına alınıp eğitilmesi lâzımdır. Tashîh-i hurûf kurslarında sorumlu olan yetkililerin nasıl idarecilik yapacağı konusunda da eğitime tâbi tutulması problemin çözüm adımlarından biri olacaktır." **(K:3)**

(K:3) kodlu öğretici istisnasız bütün Kur'ân öğreticilerinin harflerin telaffuzu hususunda sorun yaşadıklarını ve eğitilmeleri gerektiğini, ayrıca idarecilik konusunda da gerekli görülen durumlarda eğitilmelerini dile getirmiştir.

> "Hâfızlık eğitiminde Kur'ân'ın ezberlenmesi ne kadar önemli ise eğitim sonrası elde edilen hâfızlığın korunması da bir o kadar önemlidir. Zira bu durumu zorlu yapan, sürecin ömür boyu devam etmesi ve hayatın içinde farklı meşgalelerle uğraşırken Kur'ân'a yeterli zamanın ayrılamamasıdır." **(K:4)**

> "(Hâfızlığı) Unutmayı engellemenin ilk ve en önemli yolu tekrardır. Ezberi unutmamak için tekrar yapmak, tekrar yapmayı istikrârlı bir şekilde sürdürebilmek için de tembellikten uzak olmak gerekir. Hâfızlığın korunması için yapılması gerekenleri şu şekilde ifade edebiliriz: Hâfızlık eğitimini alan talebe, çok sağlam bir şekilde hâfızlığını tamamlamalıdır. Kişi ezbere mukâbele okumalı ve hatimle terâvih namazı kıldırmalıdır. Ömür boyu her gün düzenli olarak gücü nispetinde hıfzını tekrar etmelidir. Çalışacağı ortamı, seçeceği mesleği, hâfızlığını aktif bir şekilde kullanacağı şekilde seçmelidir. Ezberleri aktif bir şekilde kullanabilmesi kapsamında, namazlarda okumalı ve ayda en az bir kere hatim indirmelidir." **(K:4)**

Yine (K:4) kodlu öğreticinin hafızlığın korunması gerektiği ve koruma yollarının neler olduğuna dikkat çektiği görülür.

> "Eskilerin tâbiri ile 'hâfız olmak kolay, hâfız kalmak ya da hafız ölmek zordur.' Bu gün hâfız olan belgeli kişilerin sayısı artsa da hâfızlığını koruyabilenlerin sayısı maalesef azdır. Korumaya yönelik çalışmalar yapılmalı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca verilen Hâfızlık belgeleri mutlaka 5 yıl, 10 yıl gibi süreli olmalıdır." **(K:6)**

(K:6) kodlu öğretici hafızlığın korunması gerektiğine ve hafızlık belgelerinin geçerliliklerinin periyodik imtihanlarla sağlanması zorunluluna vurgu yapmıştır.

> "Hâfız olduktan sonra görülen en büyük problemlerden biri hiç şüphesiz, yeterince tecvîd bilgisini almadan hâfızlık yapılmasıdır. Hâfızlık öncesi talebe kesinlikle tecvîd konusunu halletmeli, yüzüne hatasız okuyabilecek duruma gelince hâfızlığa başlatılmalıdır. Tecvîd konularının medd-i tabiî'den değil de mehâricü'l-hurûftan başlatılarak okutulması önemli bir husustur. Yıllarca mehâricü'l-hurûf ve sıfât-ı hurûflar anlatılmadan tecvîd ilmi öğretilmeye çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in okuyuş usûlleri olan tahkîk, hadr ve tedvîr ölçülerinin nasıl olması gerektiğini çoğu hoca öğrencilerine söylememiş ve öğretmemiştir. Yıllarca hızlı okumak, sanki mârifetmiş gibi, ölçülere ve kurallara uyulmadan Kur'ân-ı Kerîm okundu. Kimse bu yanlış okumalar karşısında: "Böyle okunmaz!" demedi. Ama bu gün okuyucular aynı hataya düşmemelidir. Hâfız olduktan sonra kırâatın icrâsı konusunda Kur'ân'ın tamamına hâkim olabilecek şekilde hâfızlar yetiştirilmelidir." **(K:4)**

> "Hâfızlık dönemini bitiren çocuklar, hâfızlık süresi boyunca ileriye dönük nasıl bir eğitim almaları gerektiğini bilmedikleri için, hâfızlık sonrası boşluğa düşmektedirler. Halbuki bu öğrenciler hâfızlık yaparken, hocaları tarafından bilinçlendirilmeleri ve hocalarının onlara ufuk açması gerekirdi. Hoca, talebesini üniversite okuma konusunda bilgilendirmeli ve bu konuda teşvik edici bir tutum sergilemelidir." **(K:4)**

> "Hâfızlık yapan talebelerin hedefleri yüksek olmalı, sadece "hâfız olayım, imâm olayım" derdinde olunmamalıdır. Hayatın birçok alanında daha fazla yer almaları için kendi istek ve kabiliyetleri doğrultusunda talebelerin yönlendirilmeleri gerekmektedir. Çocukların bu

konuda dikkatlerini çekmek için özellikle İlahiyat fakültelerinden veya diğer fakültelerden itikâdî yönleri sağlam; duruşuyla, konuşmasıyla örnek olabilecek, çocukların ilgilerini çekebilecek hocalar haftada bir gün bile olsa kurslara davet edilmeli ve onlara ders vermelidirler." **(K:4)**

"Bu konuda yine son zamanlarda en fazla karşılaştığımız bir problem de başarılı çocukların sûi istimâl edilmesidir. Sesi veya hâfızlığı güzel olan çocuklar aslâ bir reklâm malzemesi olarak kullanılmamalıdır. Bunu yapan, bazen kendini ön plana çıkarmak isteyen bir hoca olabileceği gibi, bazen de çocuğuyla gurur duymak isteyen anne-baba olabilmektedir. Çocuğun eğitime en fazla ihtiyaç duyduğu bu dönemde yanlış atılan bu adımlar, onun eğitim hayatını bitirmektedir. Birkaç yıl geçtikten sonra çocuk, okula uyum konusunda sıkıntı yaşamakta ve ders kayıplarını telâfi edememektedir. Kendisinde var olan bu nimetler, çocuğun eğitimini ileriye götüremediği için kaybolup gitmektedir." **(K:4)**

"Son zamanlarda dikkat çeken en önemli husus, hâfızlarda görülen davranış bozukluklarıdır. Hâfızlığını yapmakta olan veya hâfızlığını tamamlayan çocuklarda mânevî anlamda bazı eksiklikler görülmektedir. Sigara içmek, âsî davranışlar, büyükleri kâle almama, Kur'ân'a karşı uygunsuz hareket, kılık kıyafetteki çarpıklık vs. 12-18 yaş arasında olan bu çocukların mükemmel olmaları elbette beklenmez, ama kemale ermeleri için de çaba gösterilmelidir." **(K:4)**

"Unutulmamalıdır ki bunlar sıradan çocuklar değildirler. Bunlar ileride dinî temsil edecek, insanlığa önderlik edecek rehberlerdir. Onun için ne kadar erken bu çocuklar bu yönde eğitilirse ileride bu rûh hâli onların ilimleriyle birleşecek ve karşısındakileri kendilerine hayran bırakacak, sözleriyle onları etkileyecek ve onların dinî alanda sağlıklı ve huzurlu ameller işlemelerine vesile olacaktır. Onun için bu çocukların, medrese eğitimi görmüş hocalardan, hâfızlık sonrası bir veya iki yılda olsa medrese usûlü eğitim almaları isabetli olacaktır." **(K:4)**

"Psikoloji bozukluğu problemi de yine üzerinde detaylı durulması gereken bir konudur. Hâfızlık kolay bir şey olmadığından başlayanların yarısı veya daha fazlası hâfızlığı itmâm edememektedirler. Hâfızlığı tamamlayanlar da daha sonra sosyal hayata adapte olamama, hâfızlık sonrası okul hayatında uyumsuzluk, âile içerisinde kopukluk vs. rûhsal anlamda sıkıntılar yaşayabilmektedirler." **(K:4)**

"Eğitim alırken çocuğun şiddete mârûz kalmış olması, her şeyin ona yasak hâle getirilmesi, hâfızlık eğitimi süresinde onun sosyal hayattan kopma, spor, gezi ve meşrû eğlence gibi faaliyetlerden uzak kalması, belli başlı birkaç önemli psikolojik sebep sayılabilir. Bu problemler eğitimde birtakım yanlışların olduğunun bir göstergesi gibi durmaktadır. Hâfızlığa başlamak, her şeyin yasaklanmaya başlaması demek olmamalıdır. Çocuk yine belli kurallar ve düzen içerisinde meşru eğlence, gezi, spor faaliyetlerine devam etmelidir. Şiddetin kesinlikle her türüne karşı olunmalıdır. Otorite, şiddet yoluyla sağlanamaz. Bunları, ders veren hocalar bilmeli, bu doğrultuda hareket etmeli ve dersi sevdirme yoluna gidilmelidir." **(K:4)**

"Özelikle hâfızlık eğitimi alan bireylerin psiko-sosyal durumları dikkate alınmalıdır. Söz konusu eğitimin verildiği kurslarda rehberlik faaliyetlerinin aktif bir şekilde yapılması sağlanmalıdır. Bu kapsamda Kur'ân Kursu öğreticileri, veliler ve öğrencilere bilimsel destek verilmelidir." **(K:4)**

(K:4) kodlu öğretici hafızlık ve tecvidin önemini, hafızlık sonrası meslek seçimini; hafızlık sonrası meslek seçimlerinde öğrencilere birifingler verilmesini; ses vb. özellikleriyle öne çıkan çocukların eğitimlerinin şöhret uğruna geciktirilmemesi ve ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmiş; hafızlık yapan çocuklarda davranış bozukluğu ve kötü alışkanlıkların varlığını, bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için çaba

sarfedilmesini, hafızlık yapan öğrencilerin hafızlık sonrasında İslâmî ilimler noktasında bir eğitime alınmalarının gerekliliğini, hafızlık yapan öğrencilere psikolojik destek verilmesini, hafızlıkla birlikte hertürlü sosyal aktivite imkanının çocuklara sağlanmasının, psikolojik ve sosyal desteğin veli öğretici işbirliği ile gerçekleştirmenin önemini dile getirmiştir.

> "Yatılı Hâfızlık Kur'ân Kursu yerine, isteğe bağlı öğrencilerin sabah bir araçla evden alınıp akşam aynı araçla eve teslim edildiği bir modelin öğrencilerin psikolojik ve sosyolojik yönlerine olumlu katkısı olacaktır. Ayrıca hâfızlığın, yarım hâfızlık, çeyrek ve tam hâfızlık şeklinde belgelendirilmesine imkân verecek şekilde yeniden ele alınması gerekir." **(K:5)**

(K:5) kodlu öğretici, akşam ailesine dönen, ailesinden koparılmayan (yatılı olmayan) öğrencinin psikolojisinin daha sağlam olacağını ve hafızlık belegesinin de Kur'ân'ın tümü üzerinden değil de bölümler halinde olmasının faydalı olabileceğini dile getirmiştir.

> "Özellikle yetişkin eğitiminde bayanlara yönelik kurslarda günümüzde kursiyer bulamama sıkıntısı oluşmuştur. Kırsal kesimlerde teknolojik imkânlardan yararlanamama durumu gibi dezavantajlı durumlar da vardır. Gündüzlü yetişkin kurslarda hedef kitlenin yaş ortalaması yüksek olduğundan öğretim de zorlaşmaktadır. Her yıl aynı kişilerin kursa devam etmesi, bir müddet sonra orada görev yapan öğreticilerin de verimli olmasını azaltmaktadır." **(K:6)**

(K:6) kodlu öğretici yetişkin eğitimi veren öğreticilerin yaşadığı sıkıntıların dikkate alınması gerektiğine odaklanmıştır. Kur'ân öğretim faaliyetlerinde öğreticilerin yetersizliğine odaklanan (K:7) öğreticilerin temsil sorunlarına, maaş karşılığı mesailerini dolduramadıklarına dair şu açıklamalarda bulunmuştur:

> "Hocaların genelinde tashîh-i hurûf noktasında zâfiyet, yüzüne öğretim noktasında teknik sorunlar, talebeye yaklaşım noktasında sorunlar, kılık kıyafetten tutun da pek çok noktada temsiliyet sorunu, hocadan kaynaklı sorunlardan bazılarıdır. Fedâkârlık yapmak bir tarafa, devletin istediği mesai saatini bile doldurmayan pek çok hoca mevcuttur." **(K:7)**

Aynı öğretici kursların müftülükçe denetimlerinin azlığına, ders hocalarının ders giriş çıkış saatlerine uymadıklarına, öğrenciye yeterli ders saati tanımlanmadığına, kurs ihtiyaçlarının diyanet eliyle karşılanması gerektiğine dikkat çekmiştir:

> "Kursların müftülükler tarafından az ve yüzeysel denetlenmesi, derse geç giren erken çıkan hocaların durumu, hoca derse girmesi gereken saatlerde zamanında giriyor mu, derste hocanın başarısı nasıl, var olan problemlerle ilgilenmemek, kurumdan kaynaklı sorunlardan bazılarıdır. Bu durum, hocaları olabildiğince keyfî davranmaya sevketmektedir. Meselâ Milli Eğitim personelinde böyle sorunların olmayıp, hâfızlık kurslarında veya Kur'ân kurslarında olması, kurumun yeniden düşünmesi gereken bir husustur. Ayrıca özellikle hâfızlık eğitiminde 5 veya 6 saat ders olması yetersizdir. Buralarda derslerin en az günlük yedi saat olması gerekmektedir. Kurumun ayrıca, Kur'ân kursu hocalarını, Milli Eğitim Bakanlığı personelinin haklarına eşitlemesi gerekmektedir. Şayet bu eğitimin müftüler eliyle ciddi anlamda denetlemeye tâbi tutulursa, eğitim noktası ciddiyete bürünecektir. Milli Eğitim Bakanlığı okullarının nasıl ki her şeyi devlet tarafından karşılanıyorsa, Kur'ân kursu giderleri de Diyanet tarafından karşılanmalıdır. Maalesef bu durum, kurs hocalarını parayı temin eden

kurs derneklerinin eline mahkûm etmekte ve pek çok alanda çeşitli olumsuzluklara sebep olmaktadır." **(K:7)**

Öğretici hafızlık öğrencisinin sadece hafızlıkla meşgul edilmesi gerektiğine bazı vakıfların bünyesinde bulunan kursların öğrencilerinin gereksiz yere hafızlık harici işlerle meşgul edildiğine dikkat çeken (K:8)'in açıklaması ise şöyledir:

"Vakıflarla iş birliği yapılan kurslarda öğrenci bazen farklı işlerde istihdam edilmektedir. Bu durum, o kuruma Kur'ân öğrenimi için gelen öğrenciyi ilgi alanından uzaklaştırmaktadır. Hâfızlık eğitiminde belli bir dönem şartı olmasa da efdaliyet açısından bu husus şart koşulmalıdır. Lise çağından sonra hâfızlık yapmak oldukça zor olmaktadır. Belki imâm-hatip ortaokulları, bu iş için bulunmaz bir nimet olarak görülüp konu ona göre değerlendirilmelidir." **(K:8)**

Aynı öğretici yetişkin kadınların olduğu Kur'ân kurslarının amacının dışında başka mekanlara evrildiğine, altın günü yapılan ev formuna döndüğüne şu ifadeleriyle değinmiştir:

"Kur'ân öğretimine gelince; hâssaten kadınların katıldığı Kur'ân kurslarının ne kadar verimli olduğu tartışılmalıdır. Kadınlara yönelik ihtiyaç odaklı Kur'ân kurslarında ale'l-ekser bir ilim ortamından ziyâde "altın günü" formatı söz konusu gibidir. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı öncelikle hocalarına sahip çıkmalı ve bu kursları disipline etmelidir." **(K:8)**

Bir başka öğretici ise Kur'ân eğitiminde planlı hareketin önemine dikkat çekmektedir:

"Sonuçları önceden planlanmış ve test edilerek doğruluğu kanıtlanmış uygulamaların iyi netice vereceği gerçeğinden hareketle, planlı ve sistemli olunması gerektiği aşikârdır. Sorunlar aslında "kervan yolda dizilir" mantığından kaynaklanmaktadır." **(K:9)**

(K:11) kodlu öğretici ise Kur'ân eğitiminde yaş skalasına uygun eğitim tercih edilmelidir demiştir:

"Eğitim her yaş için farklı olup nabza göre şerbet formatında olmalıdır. 30 yaş altı kesime verilen Kur'ân eğitimi ile 30-55 yaş arası insanlara verilen Kur'ân eğitimi kesinlikle birbirinin aynı değildir. Öğretimde 55 yaş üstü için, sadece uygulama esas alınmalıdır. Dolayısıyla kırâat ilmi eğitim ve öğretiminin içeriği yaş guruplandırması göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır." **(K:11)**

Hafızlık kadar hafızlık yapan öğrencilerin seçilerek alınması ve uygun zamanda hafızlığa başlatılmasının önemine vurgu yapan (K:10) şu açıklamayı yapmıştır:

"Kur'ân eğitimi, detaylı bir şekilde yapılmalıdır. Daha vahim olan, Kur'ân eğitiminde yüzeysel olarak verilen eğitimin yeterli görülmesi durumudur. Hal böyle olunca hâfızlık eğitimi almak isteyen öğrencilerin Kur'ân eğitimine sıfırdan başlaması gerekiyor. Hâfızlık yaparken temel prensip olarak öğrencinin belli bir süre içerisinde hâfızlığa geçmesi şartı vardır. Bu belirlenmiş süre sebebiyle, öğrencinin okuyuşu daha henüz tam yerleşmeden hâfızlığa başlatılıyor. Bu durumda ise hıfz, kırâatteki birtakım eksikler ve ğalatlerle birlikte tamamlanıyor. Hâfızlık eğitimi yapılacak kursta görev alacak olanların itinâyla seçilmesi ve hâfızlık kursuna başlayacak olan öğrencinin sınavdan geçirilmesi hâfızlık eğitiminin daha kaliteli bir hâle gelmesini sağlayacaktır." **(K:10)**

Yetişkin Kur'ân eğitimine temas eden **(K:12)** yetişkinler için Kur'ân kursu ihtiyacını karşılamak üzere yeni format geliştirmek gerektiğini, zira geçerli formatın toplumda Kur'ân eğitimi anlayışına zarar verdiğini dile getirmiştir:

> "Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'ân kurslarının başında yaşlılara yönelik olan Bayan Kur'ân kursları gelmektedir. Bu kurslardaki en büyük sorun, katılımcıların âile bireyi (anne veya eş) olup Kur'ân eğitimini tâlî bir iş, evden arta kalan vakti değerlendirme olarak algılamaları meselesidir. Bir diğer sorun ise bu kesimin yaşı itibarıyla zihin ve beden yetilerinin azalma ve zayıflamasıdır. Bu sebeple eğitimde yavaş bir ilerleme ivmesi kaydedilip, konuların da azaltılması söz konusu olunca, Kur'ân eğitimi "elifbâ öğretimi" ile sınırlı kalabilmektedir. Böyle olunca da toplumda kırâat (Kur'ân'ın okunması) denildiğinde, elifbâ öğrenme ameliyesi akla gelmekte ve böyle bir algı yerleşmektedir." **(K:12)**

Aynı öğretici hafızlık eğitiminde tecvid bilgisine ve buna dayalı tilavet usullerinin tam öğretilmeden hafızlığa başlanılmasının yanlışlığına dikkat çekmiştir:

> "Hâfızlık Kur'ân Kursları'nda ise elifbâ ve tecvîd bilgisi düzenli olarak öğretilmekle birlikte, Kur'ân'ın telaffuz özellikleri, öğrenciye makam yetisi kazandırma eğitimi, Kur'ân okuma usûl ve üslûpları öğretilmeden doğrudan hâfızlık eğitimine başlanılmaktadır. Böyle olunca da hâfız öğrencide Kur'ân'ın lafız-telaffuz farkına dayalı herhangi bir farkındalık oluşmamaktadır. Örneğin; Bakara sûresi ilk âyetindeki الم lafzını elif-lâm-mîm şeklinde telaffuz edebilen öğrenci aynı sûresinin hemen birkaç âyet sonrasında karşılaştığı أولئك lafzındaki med ve kasırlar dikkatini çekmemektedir. Zira burada, yazıda hemze uzatılıp lâm harfi kasr ile yazılmış iken, telaffuzda hemze kasr edilmiş lâm med edilmiştir. 4-6 yaş eğitimi ise elifbâ ile iktifâ edilerek devam edegelen bir süreçtir." **(K:12)**

(K:13) kodlu öğretici ise hafızlık sürecinde birden fazla farklı sorunu dile getirmektedir: Öğreticide kifayetsizlik, tek tip hafızlık, hafızlık sonunda haslama daha yavaş okuyuşlarla kırâat farklılıklarına dikkat etme…

> "Yaygın din eğitiminde, eğitici kadro yeterli bilgi ve beceri ile tam donanımlı hâlde değildir. Hâfızlık ile ilgili tek bir sistemin dayatılması, bazı talebelerde olumsuz sonuçlar doğurmakta, bu konuda kişiye özel esnekliklerin olması gerekmektedir. Meselâ cüz sonu ezber ile devam eden mevcût sistemde hâfızlığa başlayıp devam ettiremeyenlerde daha sonra ezber anlamında hiçbir şey kalmamaktadır. Hâfızlık eğitiminde ezber dinlenirken hızlı okumaya bir müddet göz yumulabilirse de daha sonraki haslamalarda, talebelerden daha yavaş ve tecvîde riâyet eden bir okuyuş seyri istenmelidir. Hâfızlığını bitiren talebelerin gerekli haslamalardan sonra hazik bir üstâdın önünde Kur'ân'ı baştan sona ezberden okuyup neticesinde icâzet alacağı bir sistem uygulanmalıdır. Arap âleminde bu usûlde talebe, okuyuşunu tedvîr seyriyle yapar, hocası ona Hafs'ın farklı vecihlerini gösterir, vakıf-ibtidâ ile ilgili kritik yerleri öğretir." **(K:13)**

Kur'ân kurslarında başarıyı artırmanın yolunun hafız cami görevlilerinin kurslarda vazifelendirilmesiyle mümkün olacağını ifade eden (K:15), kurslarda 24 saat hizmetin gerekli olduğunu, cami göreviyle kurs hizmetinin birlikte yürümeyeceğinin altını çizmiştir:

> "Günümüzde Kur'ân kursları din eğitiminde etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Hâfızlık kurslarında başarıyı artırmak için mutlaka Camilerde din görevlisi olan hâfız hocalardan yararlanılmalıdır. Gece ve gündüz kursta aktif olunması gerektiğinden görevliler sadece kursta görev almalıdırlar. "İki karpuz bir koltukta olmaz" misâli, hem hâfızlık ve hem de cami

görevi verimliliği düşürmektedir. Kur'ân kursları halka da açılıp Kur'ân eğitimi verilmelidir." **(K:15)**

Hafızlık eğitiminde sürecin okul eğitimine paralel yürütülmesinin önemine dikkat çeken (K:17) açıklamasını şöyle sürdürmüştür:

"Hâfızlık eğitiminin geleneksel süreçten çıkartılıp farklı bir kalıba sokulması (okulla birlikte hâfızlık, iki yıl içerisinde hâfızlık) gibi uygulamaların iyi tarafı küçük yaşta belirtilen sürede yapılmış olmasıdır. Ancak iki yılda hâfızlığı ikmâl edemeyenlerin kursla ilgisinin kesilmesi, olumsuz bir durumdur ve bu sürenin biraz daha esnetilmesi gerekmektedir." **(K:17)**

"Ülkemizde hâfızlık, fabrikasyon sisteminde yapılmakta, bir an önce sınava yetiştirmek için onaltı dönüşle giderken dört ham alanlar vs. tabiî ki daha sonra da unutma çabuk olmaktadır. Her ne kadar, hâfızlığın küçük yaşta yapılması uygun olsa bile, bu işin bilinçli, şuûrlu yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Bu konuda sahâbî modeli vardır, ama günümüz sistemi buna uymamaktadır." **(K:19)**

Hafızlığın sevdirilmesi, hafızlık yapan öğrencilerin okulla eş güdüm içinde hareket edebilmeleri, hafızlık yapan öğrenciler için özel sınıflar açılması gerekliliğine değinen (K:21)'in açıklaması ise şöyledir:

"Çocuklara hâfızlığın önemi daha fazla anlatılmalı ve hâfızlık sevdirilmelidir. Hâfızlığı bitirdikten sonra çocuklar okul derslerini toplamakta zorlanmaktadırlar. Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda birleşerek çözüm üretmeleri gerekmektedir. Hâfızlığı bitirmiş olan çocukları bir sınıfta toplayarak hızlandırılmış bir şekilde gerek geçmiş oldukları sınıfları gerekse kalmış oldukları sınıfların derslerinin yeniden verilerek hâfızlık yaparken akranları ile açmış oldukları arayı kapatmaları sağlanabilir." **(K:21)**

"Hâfızlık sisteminde ezbere dayalı ders verilmektedir. Bunun yanına "meâl dersleri" de eklenirse, daha kaliteli hâfızlar yetişir." **(K:22)**

Hafızlık yanında meal eğitimininde verilmesi gerektiği (K:22) tarafından vurgulanmış, Hafızlığa teşvik edelim derken naylon diplomalıların çoğalmaması gerektiğine dikkat çeken (K:23) şunları söylemiştir:

"Günümüzde imâm-hatip liselerinde hâfızlığa teşvik vardır; bu teşvik işin güzel tarafıdır. Ancak; alelacele, hızlı hâfızlık bitirme gayreti yahut merakı vardır. Hattâ bu hızlı bitiren okul öğrencilerine çok hak etmese bile hâfızlık imtihanında biraz kolaylıklar, toplu icâzeti bozacak herhangi bir duruma mâni olmalar vs. yaşanmaktadır. Hâfızlık jürilerinde 've kâlû kûnû' sayfasını bile okuyamayan öğrencilere rastlanılmaktadır." **(K:23)**

Hafızlığın kısa yoldan meslek edinme gayesiyle yapılmaması gerektiğine ise (K:26), Kur'ân kursu ya da hafızlık kisvesi ile yaygın eğitim yoluyla İslam kültürüne uygun olmayan gelenek ve göreneklerin cemaatler ve tarikatlar eliyle topluma enjekte edilmeye çalışıldığına (K:27) kodlu öğretici şu ifadeleriyle dikkat çekmiştir:

"Günümüz yaygın din eğitiminde, Kur'ân eğitimi ve hâfızlık bir geçim kapısı olarak görülmekte ve maalesef hem Kur'ân eğitimi hem de hafızlık, göreve atandıktan sonra önemini kaybetmektedir." **(K:26)**

"Yaygın eğitimde her zaman sorunlar olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Ancak, en büyük tehlike, İslâm kültürüne uymayan, ithal bilgi, görgü, geleneğin memleketimizde görülmeye ve bunlara özenilmeye başlanmasıdır. Cemâat ve tarîkatlerin de neredeyse bir ekol oluşturacak şekilde çalışmalar yapmaları." **(K:27)**

"Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha kaliteli daha geniş çaplı hizmetleri artırması, bize uymayan Kur'ân kültürünün alenen karşısında durması çözüme giden ilk adım olabilir. Doğu ve Güneydoğu'da bu hususlara daha da dikkat edilmelidir. İstanbul'da tarîkat, cemâat ve vakıfların yaptığı çalışmalar iyi takip edilmeli ve buraların ciddi denetimleri yapılmalıdır." **(K:27)**

Hafızlık ve Kur'ân kursları hususlarında önemli hizmetleri deruhte ettiğini düşünen (K:29) düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Günümüzde Kur'ân kurslarının faaliyetleri yeterlidir. Bu konuda gerek Diyanet İşleri Başkanlığı gerek görevli müftü ve yardımcıları, kendilerini günün şartlarına göre hazırlamaktadırlar. Kur'ân kurslarında son zamanlarda yapılmaya başlanan kamplar, öğrencilere verim ve bilinç kazandırma faaliyeti olarak çok başarılıdır. Ancak bu kamp faaliyetlerinde ve başka etkinliklerde dikkat edilmesi gereken en önemli husus hocaların eğitimidir. Buralarda talebeye karşı yeterli, günün şartlarını iyi takip eden ve tecrübeli hoca istihdam edilmelidir. Günümüzde, öğrencilerin başında bulunan hocalar, belirli bir donanıma sahiptir. Fakat sadece verilen hizmeti yapmak değil, o an ne gerekiyorsa onu yerine getirmek önemlidir. Bunun dışında, talebelerle iletişimleri insiyatif kullanarak kendilerine verilen görevleri yerine getirme konusundaki hassâsiyetleri bakımından tüm Diyanet çalışanlarının işlerini hakkıyla yapmakta oldukları gözlemlenmektedir. Günümüzde uygulanan Kur'ân kurslarındaki faaliyetler, tüm evlerde bahar havası yaşatmaktadır." **(K:29)**

Aynı öğretici hafızlık yaptıran hocaların öğrenci seçimine, öğrenci psikolojisi, eğitim ilkeleri konusunda destek almalarının, kurs ortamlarının iyileştirilmesinin önemine de dikkat çekmiştir:

"Hâfızlık kendi başına sorumluluk gerektiren ulvî bir görevdir. Son zamanlarda karşılaşılan hâfızlık sorunları arasında başta hâfız olmak isteyen kişilerin bu sorumluluğu almaktan korkması neticesinde hâfızlıktan vazgeçmeleridir. Bu bağlamda hâfız olmak isteyen talebenin aklî ve bedenî sağlığı yerinde olmalıdır. Aksi hâlde hâfızlığı yarıda kalabilir bir daha da buna teşebbüs edemeyebilir. Hâfızlığa başlayan talebelerde bir zaman sonra fizyolojik ve psikolojik bazı problemler meydana gelmektedir. Burada hâfız olacak talebenin başında duran hoca oldukça önemlidir. Talebe herhangi bir sıkıntıya düştüğünde hoca, talebeye doğru müdahale etmelidir. Aksi hâlde talebenin hâlinden anlamazsa, bu hal talebede fizyolojik ya da psikolojik bir tramva bırakabilir. Günümüzde bu konuda hocaların uygun olmayan tutumları iki türdür: Hocalar ya talebenin hocasına ulaşamayacağı bir tavır ortaya koyuyorlar; ya da anne gibi davranıyorlar. Bunun çözümü olarak, özellikle hâfız yetiştirecek hocalara pedagojik formasyon derslerinin verilmesi gerekir. Ayrıca hocaların psikologlar tarafından karşılaşabilecekleri psikolajik sorunlar hakkında bilgilendirilmesi de doğru olacaktır. Hocaların çok sert ya da aşırı yumuşak halleri, talebelerde psikolojik bunalımlar meydana getirmektedir. Talebe, bir hocanın önünde kendisini tamamen dış dünyadan soyutlamış ve sırf ders niyeti ile gelmiş görürken, diğer hocanın önünde ise şefkatli bir yaklaşımın verdiği rahatlık sonucunda derse odaklanamama durumu meydana gelmektedir. Bu yüzden en önemli faktörün hoca olduğu, aynı kurs içerisindeki hocaların tavırlarının da aynı olması gerektiği unutulmamalıdır. Hâfızlık eğitiminde kişiler ve onların eğitimi kadar, mekânlar da önemlidir. Hâfızlık verilecek kurs, belirli bir sistem içinde yürütülmelidir. Kursta her şey rutin devam etmelidir. Rutin işler, günlük hayatımızda sıkıcı olarak gözükebilir. Fakat bu faaliyette başarı, rutine bağlamakla birebir ilişkilidir. Şayet kursta yatma-kalkma, yeme-içme saatleri düzenli değilse; temizlik, bulaşık ve yemek gibi temel ihtiyaçları karşılayacak kurs personeli yoksa bu eksiklikler öncelikle giderilmelidir. Hâfızlığa çalışan talebe, sadece dersine odaklanmalı, yeri geldiğinde nöbetlerden ferağat etmeli, ders dışında başka bir şeyle uğraşmamalıdır. Bazı

kurslarda yeni yapılandırmalarda buna benzer sıkıntılar meydana gelmektedir. Bu tarz düzensiz yapılandırma, talebeyi kurstan soğutabilir. Bunlara dikkat edilmeli ve gerekli verim alınmadığı gözlemlenen kurslarda gerekirse yöneticiler ve hocalar değiştirilmeli, onların yerine daha deneyimli ve profesyonel ve donanımlı hocalar getirilmelidir. Burada en büyük görev, denetimi sağlayan kuruma düşmektedir." **(K:29)**

Hafızlık uygulamalarında öğreticiler açısından önemli noktalara değinen öğretici hafızlık yapan öğrenciler/gruplar arasında yavaş yarışı estirilmemesi, Kur'ân öğreniminin öneminin öne çıkarılması, hafızların insani ihtiyaçlarının gözardı edilmemesi gerektiğine inanmaktadır:

"Talebeler, her zaman için karşısındaki bir başka talebeyi kendisinin rakibi olarak görür. Bu durumda talebeler arasındaki rekabeti fark eden hoca, rekabeti daha da artıracak, onlarda hırs gibi olumsuz düşünce ve tavırlar doğuracak hallerden uzak olmalıdır. İki talebenin ya da iki grubun birbirine rakip gözüyle baktığını gören hoca, bu iki grupla ayrı ayrı yerlerde, kendilerinde bulunan olumlu özellikleri onlara hatırlatmalı; hırsla değil gayretle başarılı olabileceklerini kendilerine anlatmalı ve sorunu kısa zamanda ortadan kaldırmalıdır. Çoğu zaman kurslardan ya da hâfızlık için gelinmiş mekânlardan ayrılma sebebi, buna benzer kıskançlık, rakip görme ve kendisini yetersiz hissetme gibi durumlardır. Hocanın bu durumu ve problemi ânında fark edip talebeyi ona göre yönlendirmesi gerekmektedir. Aksi hâlde talebe, orada kalmak istemeyecektir. Hâfızlık ağır bir sorumluluk içerdiği için, talebeden sürekli ağır başlı olması istenir. Ancak talebenin de bir insan olduğu unutulmamalıdır. Talebe, bazen sinema ve eğlence vb. çeşitli faaliyetlere götürülmeli, onun rahatlaması sağlanmalıdır. Sürekli kendisini baskı altında hisseden talebenin bir müddet sonra hayata karşı bakış açısı değişir ve mutsuz bir birey olarak yaşamaya başlar. Bu da kendisinde sürekli bir sorgulama hâli meydana getirir ki, bu da onun hayattan zevk almamasına neden olur." **(K:29)**

Aynı öğretici tarafından motivasyon artırıcı yöntemleri benimsemek, ödüllendirmeyi yaygınlaştırmak gerekliliğinin altı çilzilmiş; bunun öğrenciyi yetenekli olduğu hususlarda desteklemekle, ayrıca doğru hıfzın önce fem-i muhsinden dinlemekle sonra da ezberlemekle mümkün olacağı ifade edilmiştir:

"Ders çalışma isteği azalan öğrencilere herhangi bir baskı uygulamadan, onları rahatlatacak faaliyetler sunarak motivasyonlarını yükseltmenin daha başarılı sonuçlar doğurduğu müşâhede edilmiştir. Öğrenci, hangi alanda başarılı ise ona o iş yaptırılmalıdır. Örneğin, taklid yeteneği yüksek olan öğrenciye taklid yaptırmak gibi. Öğrenciler arasında bir muhabbet ortamı oluşturmak (çay, sohbet, muhabbet vb). Belirli bazı programlar hazırlayıp bunu da ânında uygulamak, çok meşakkatli bir duruma girdirmeden o gün içerisinde ânında programı uygulamaya koymak, bazen de bu programları yapmış oldukları derslerden sonra, kendilerine ödül niteliğinde başarı hikâyelerini konu edinen filmleri izletmek gibi faaliyetler, talebeler üzerinde oldukça etkili olmaktadır." **(K:29)**

"Burada dikkat edilmesi gereken husus, talebeyi sürekli faaliyet içerisine sokup yormamaktır. Bu faaliyetler gerektiğinde yapılmalıdır. Aksi hâlde talebe bulunduğu yere niçin geldiğini unutur. Yaptığı işi bir oyun ve eğlence olarak görür, sonuç olarak da beden yorgunluğundan başka bir şey ele geçmez. Hâfızlık eğitimi, eski usûllerle değil, çağa uygun materyallerle yapılmalıdır. Hâfız namzedi olan kişi, ezberleyeceği sayfayı ilkönce konunun uzmanı olan bir hocanın ses kaydından 10 kez dinlemeli, daha sonra bu sayfayı ezberlemeye başlamalıdır. Böylece öğrenci, yapabileceği olası hatalara düşmeden sağlam bir ağızdan (fem-i muhsin) dinlediği tilâvet ile ezberini yapmış olur. Günümüzde yapılmakta olan bu uygulama, hâfız olacak talebenin hatalı ezber yapmasını engellemektedir." **(K:29)**

Motivasyon sağlama yönteminin hafızlık yapan öğrenci-hoca arasındaki saygı ilişkisine zarar vermemesi ve hocanın kontrolünde sürmesi, hocalar arasındaki ilişkilerin talebeler üzerinde mobbing oluşturmamasına özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

> "Kur'ân eğitimi alacak olan talebe, bu işi gerçekten Allah rızâsı için yapmalıdır. Dünyalık heveslerle talebeliği seçmemelidir. Kur'ân kursuna devam eden ve henüz başlangıç seviyesinde olan talebenin, kendisini bu alanda uzman zannedip çeşitli merâsimlerde okumaya kalkışması önlenmelidir. Bulunduğu yerlerde hocalarına saygılı olmalı ve kursundaki hocası kendisine ehliyet vermeden başkalarına bu hususta ehliyet almış gibi davranamamalıdır. Aksi hâlde hem kendisini hem de ders veren hocasını zor durumda bırakmış olur. Burada iş, yine eğitim veren hocaya düşmektedir. Hoca, talebelerine bu durumu açıklamalı, kabiliyetli talebesini bir kenara çekerek ona: "Sen, mersaimde/ programda şunu şunu okuyabilirsin" diye özel izin vermelidir. Hocalar, kurstaki talebelerinin birbirine rakip olmalarını engellemelidir. Günümüzde bu durumla pekçok kursta karşılaşılmaktadır. Bu konuda gerekli müdahalelerde bulunulmalıdır. Kur'ân eğitimi veren hocalar, kendi aralarında birbirlerine mobing uygulamamalıdır. Kim hangi alanda daha başarılı ise ona başarılı olduğu sahada görev verilmelidir. Hocalar da kendi aralarında nefsânî duygularına ket vurmalıdır. Kur'ân öğretimi konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli tedbirleri almakta ve önerdiği uygulamalarla bu öğretimi desteklemektedir. Günümüzde Kur'ân öğretimi aksamadan tam bir gayret ve ciddiyetle devam etmektedir. Kurslarımızda 2019 yılında meydana gelen pandemi kapsamında gereken önlemler alınmış, bu sebeple gerektiğinde eğitimler Online olarak verilmiştir. Dinî eğitim ülkemizde Kur'ân'ın okunmasının yasaklandığı günlerden bu güne kadar, şahsî gayretlerle ayakta kalmış ve kıyâmete kadar da bu şekilde devam edecektir." **(K:29)**

Son olarak aynı öğretici sorulan soruya cevaben yaptığı açıklamada Kur'ân tilavetlerinde hezremeye varacak süratin tercih edilmemesi; okuyuşta müsavaat kurallarının önemsenmesi gerektiğine değinmiştir:

> "Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd kâidelerinin göz ardı edilip harfleri birbirine katılarak çok süratli okunmasına "hezreme" denilmektedir. Bu uygulama, hiçbir Kur'ân eğitiminde kabul edilmeyen, yanlış bir uygulamadır. Bu uygulama, Kur'ân'ı süratli okuma adına, onun mânâsında ve okuyuşunda belirsiz kelimelerin meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu konuda Kur'ân okuyuşunu dâima aynı seviyede tutmak gerekir ki doğru okuyuş sergilensin. Âyete hangi süratle başlandı ise okuyuş o süratle devam etmelidir." **(K:29)**

(K:31) kodlu öğretici de bazı öğreticiler gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hafızlık eğitiminin başarı ile sürdürüldüğünü ifade etmiştir:

> "Kur'ân Kursları'nda hâfızlık eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetiminde müftülüklerin kontrolü altında yapılmaya çalışılıyor, aynı zamanda proje kapsamında imâm-hatip ortaokulları ile birlikte başarılı bir şekilde sürdürülüyor." **(K:31)**

(K:33) ise aksine kurs altyapılarının yetersizliğinden bahsetmiş sağlıklı bir eğitim döneminin şartları gözönüne alınarak altyapı iyileştirmeleriyle mümkün olacağını ifade etmiştir:

> "Kursların alt yapıları yetersiz, maddî imkânlar istenen düzeyde değildir. Eğitim ortamlarının istenen düzeyde olmaması ve yetersiz materyal (sıra, akıllı tahta, kitap v.b) eğitimi olumsuz

etkilemektedir. Kur'ân eğitimlerinin verildiği yerlerde günümüz şartları dikkate alınarak ve yeni düzenlemeler yapılarak daha kaliteli ve sağlıklı bir eğitim ortamı oluşturulabilir." **(K:33)**

(K:35) de varolan kurslardaki altyapı eksikliğine şu ifadeleriyle yer vermiştir:

"Kur'ân kursları içerik olarak oldukça zenginleştirilmiş ve gelişime açıktır. Bu programların uzun ve kısa süreli olması öğrenmeyi isteyen açısından teşvik edicidir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanıp kursiyerlere hediye olarak verilen cüzler son konular (özellikle son sayfa) lafzatullâh, hurûf-i mukatta, med-kasr ve med işareti bu konularda verilen çalışmanın biraz daha fazla alıştırma ile desteklenmesi, içeriğin anlaşılması için daha uygun olur." **(K:35)**

Aynı öğretici 4-6 yaş kurlarında görev almak için sertifika zorunluluğunun ortadan kaldırılması, kursiyerde yaş sınırının aranmamasının altını çizmiştir:

"4-6 yaş Kur'ân kurslarında görev yapabilmek için alanında uzman birçok isimden alınan pedagojik formasyonun yeterli görülmeyip sertifikada ısrar edilmesi bir sorundur. Kursiyerlerin kayıt olma hakkının 2 yıl ile sınırlandırılmadan kursa gelmek isteyen her bir bireyin bu hakkının sınırsız olması gerektiği kanaatindeyim. Her ne kadar farklı öğretim programına yönlendirmede herhangi bir sıkıntı olmasa da kursiyer ister temel eğitim programına ister kısa süreli program bazında istediğine istediği kadar kayıt olma hakkına sahip olmalı, herhangi bir sınırlandırma olmamalıdır." **(K:35)**

Değerlendirmesini kurs teftişi üzerinden sürdüren aynı öğretici şu önemli açıklamalarda bulunmuştur:

"Belge, defter vs. gibi evrakların teftişi sınıf ortamında yapılmamalıdır. Fizikî anlamda yetersiz olan kurslarda, idare odasının olmaması bu tür evrakın sınıfta incelenmesine sebebiyet verebilmektedir. Sınıfın ortasında bu denetleme yapılmamalı, belge, dilekçe vs. gibi evrakların denetlenmesinin sınıf ortamı dışında başka bir yerde yapılması gerekir." **(K:35)**

Bazı öğreticiler tarafından olumsuz açıklamalar yapılan yetişkin kurlarının devamlılığını düşünen (K:35), bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

"Günümüzde Kur'ân kurslarında eksen 4-6 yaş grubu kurslara kaymıştır. Bu kurslar, gelecek güzel nesiller için güzel bir çalışmadır. Ancak, burada 40-60-70 yaş aralığında olan hanımların rehabilite olması açısından bu kursların devamlılığı sağlanmalı, gereken ilginin gösterilmesi ve gerekli çalışmaların yapılmasının doğru olacağı unutulmamalıdır. Kursiyerlerin burada sadece eğitim anlamında kazanım elde ettikleri değil kendilerini değerli, işe yarar, mutlu hissettikleri bir yer olarak görmeleri sağlanmalı ve bu kurslara devam etmelerinin önü daha da açılmalıdır. Kayıtlarda azalma olduğu bir gerçektir. Ancak sayıya takılmadan kursların devamlılığının sağlanması önem arz etmektedir." **(K:35)**

Hafızlık eğitiminde önemli bir başka husus olan veli öğretici ilişkisinde gözardı edilemeyecek olan öğrenci kapasitesinin veli lehine değiştirilmesi hususu aynı öğretici tarafından şöyle dile getirilmiştir:

"Hâfızlık eğitiminde, öğrencilere verilen ezberlerde ölçüye riâyet edilmemesi de bir problemdir. Velilerin, ezber sıkıntısı olan öğrenci için bu eğitimdeki ısrarları doğru değildir. Böyle bir durumda hoca açısından da sıkıntı doğmaktadır. Hocanın, "ezberletmek istemedi" vs. gibi ithamlarla karşılaşması üzücüdür. Kur'ân eğitimi gönüllülük isteyen bir eğitimdir." **(K:35)**

(K:36) ise "Hafızlar sadece Kur'ân'ın kayıt alanı gibi görülmemeli, insan yetiştirme öncelenmelidir" doğrultusunda önemli bir noktaya dikkat çekmiştir:

> "Eğitimlerin yaş gruplarına ve eğitim durumlarına göre planlanması gerekir. Kurslarımızda sadece derslere değil, sosyal ve kültürel faaliyetlere de sıklıkla yer verilse çok güzel olur. Kurslar sadece sabah saatlerinde değil, ihtiyâca binâen haftanın her günü ve uygun olan her saatinde açılabilmelidir. Hâfızlık eğitiminde ise -şu an hâlâ aynı mı bilemiyorum ama- sadece ezbere yer verilmiş, tecvîd düzgün öğretilmemiş, hâfızlığın önemi kavratılmamış idi. Hâfızlık eğitiminde eksik kalan bu hususların giderilmesi gerekir. Hâfızlarımıza mânevî anlamda destek sağlanmalı, onlarla sürekli iletişim hâlinde olunmalıdır. Kendilerinin yaptıkları bu güzelliği içselleştirmeleri sağlanmalı ve sevdirilmelidir. Ayrıca hâfızlık eğitiminde görülen bir eksiklik de hâfız olmuş arkadaşların gerekli ilmihâl bilgilerini almamış olmalarıdır. Çocuklarımızı, gençlerimizi hâfız olduktan sonra da bırakmamalı, onlarla iletişimi devam ettirip hayata hazırlamalı, bir şekilde görüşmeleri devam ettirmeliyiz." **(K:36)**

2.2. Tecvîd Eğitimi

Hz. Peygamber'den günümüze değin Kur'ân-ı Kerim tilâveti üzerinde çokça mesai sarf edilmiştir. "Kur'ân-ı Kerîm'i tertîl üzere (hakkını tam vererek, tane tane oku)"[268] emriyle zamanla geniş bir külliyatı meydana getirecek tecvîd, kırâat ilimleriyle ilgili eserler yazılmıştır.

Cumhuriyet dönemi öncesinde gerek Osmanlı Türkçesi gerekse Arapça yazılmış oldukça zengin tecvid literatürü bulunmaktadır. Cumhuriyet sonrasında da Türkçe eserler yazılmış, çok yaygın olmasa da bu dönemde tecvid alanındaki kitaplar hakkında çalışmalar yapılmıştır.[269]

Cumhuriyet Dönemi tecvid kitabı yazan müellifler ve eserlerinden bir kaçı şunlardır:

Osman Nuri Koçbeker-*Yeni Tatbikatlı Tecvid*, Ali Rıza Sağman-*Sağman Tecvidi*, Celaleddin Karakılıç-*Tecvid İlmi*, Tayyib Okiç-*Kur'ân-ı Kerim'in Üslûb ve Kırâati*, Süreyya Şahin-*Tam ve Kolay Tecvîd*, M. Salih Tanrıbuyruğu-*Kur'ân Tecvidi*, Ali Kemal Belviranlı-*Tecvid*, Fikri Aksoy-*Kur'ân'ı Okuma Âdâbı*, M. Tevfik Mollamehmetoğlu-*Kur'ân-ı Kerim Tecvidi*, Demirhan Ünlü-*Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, Ali Rıza Işın-*Tecvid Dersleri*, Yakup İskender-*Sualli Cevaplı Tecvid*, Hasan Hüseyin Varol-*Yeni Karabaş Tecvidi*, İsmail Karaçam-*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma*

[268] el-Müzzemmil, 73/4.

[269] Hüsna Çeker, *Cumhuriyet Dönemi Tecvid Kitaplarının Kaynakları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14-49.

Kaideleri, Tayyar Altıkulaç-*Tecvîd'ül-Kur'ân*, Mehmet Adıgüzel-*Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi ve Tilâveti*, Süleyman Doğdu-*Tatbikatlı Karabaş Tecvidi*, Abdurrahman Çetin-*Kur'ân Okuma Esasları*, Rahim Tuğral-*Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, Mehmet Ali Sarı-*Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, Zeycan Aydın-*Tecvid Kitabı*, Ahmet Madazlı-*Tecvîd İlmi,* Mehmed Sayan-*Kırâatin Ziyneti Karabaş Tecvidi*, Kadir Temir-*Tecvid*, Sıtkı Gülle-*Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, Alican Dağdeviren - *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, Ömer Kara-*Kur'ân Fonetiği Tilâvet Sanatı*, Hilmi Yıldız-*Tecvid,* Ramazan Pakdil-*Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, Yavuz Fırat-*Kur'ân Tilâvetinin Kuralları (Tecvid),* Abdullah Benli-*Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, Davut Kaya-*Delilleriyle Açıklamalı Kur'ân Öğretmeni,* Abdurrahman Ensari-*Temel Tecvid Kuralları,* Ömer Çakılcı-*Tecvid Kitabı*.[270]

Tilâvetin asıl ve temel olan unsuru tecvîddir. Allah'ın kelâmı Kur'ân-ı Kerîm ilâhî bir güfte olup, o güftenin bestesi ise tecvîddir. Bu mânâda Kur'ân'ın bestelenmesine ihtiyaç yoktur. Bu durum nazm-ı celîlin harfiyle, kelimesiyle, âyetleriyle i'câzıdır. Tecvîdsiz Kur'ân okunmazken, hadîs-i şerîfler, hutbe, Arapça şiir, metinler, duâlar ve tesbihat tecvîd üzere okunmaz. Tecvîd ilmi, Kur'ân'a hastır.[271] Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e arzı ve Hz. Peygamber'e ilâhi kelamın tilavet ettirilişiyle ilgili olarak Fatih Çollak şunları söylemiştir:

"Kur'ân, özel seçilen kelimelerinin, bu kelimelerden oluşan cümlelerin, âyetlerin, inciler misâli bölümlerin oluşturduğu bir nazm-ı celîldir. Kur'ân fonetiği'nin karşılığı mehâric-i hurûfi'l Kur'ân ve sıfât-ı hurûfi'l Kur'ân'dır. Nazm-ı Celîl, vahiy yoluyla peygamberimize melek tarafından hedef kitlenin diliyle -Arapça- indirilmiş ve muhataplara getirilmiştir. Kur'ân'ın ilk muhatapları olan sahâbî-i kirâm bu dili avâm dili olarak konuşmuyorlar. Gelen vahyi -Nazm-ı Celîli okuyorlar. Nazm-ı Celîl Hz. Peygamber'e gelmeye devam ederken özellikle nüzûlün ilk dönemlerinde Hz. Peygamber, o esnada beşerî zâfiyetleri gereği acele ediyordu. Kıyâme sûresi ilgili âyetlerde ve Buhârî hadislerinde gördüğümüz üzere, gelen âyetleri unutmayayım, kaybetmeyeyim diye onları telaffuz edebilmek için dilini oynatmaya başlıyordu. Bu âyetlerde Hz. Peygamber üç uyarı alıyor. Hz. Peygamber'e: "Sen acele etme, beni (vahyi) iyi dinle, onu sana ezberletmek, okumak, gerektiğinde de açıklamak bize aittir."[272]

[270] Çeker, *Cumhuriyet Dönemi Tecvid Kitaplarının Kaynakları,* 14-49.

[271] Fatih Çollak, "Kur'ân Fonetiği", *İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı VI. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Açılış Paneli, 16.Aralık 2020.

[272] el-Kıyâme 75/16-19.

Bu ve bundan sonra gelen âyetlerde Hz. Peygamber'e hitâben: "Bu gelen Nazm-ı Celîli sana okutacağız", "Biz okutacağız, sen de okuttuğumuz gibi okuyacaksın!" buyurmuştur. Buradan da anlıyoruz ki, Kur'ân'ın Nazm-ı Celîli Hz. Peygamber'in dili konuşurken, sahâbî-i kirâm'ın lisânlarını istimâl ederken onlara bir serbestlik verilmiyor."[273]

Tecvîd kavramsal olarak ortaya çıkmadan önce Hz. Peygamber'in kırâat keyfiyeti, tecvîdin evveliyâtını hazırlayan bir uygulamadır. Tertîl, tahsîn, tezyîn, tahbîr, tercî, tegannî, lahn ve hüzün kavramları, tecvîdin ana başlıklarıdır. Bu kelimeler kırâati vasıflandıran kavramlardır. Bunlar hadis kitaplarında, sahîh rivâyetlerde mevcuttur. Fakat tecvîd kavramı, bizim bildiğimiz mânâda ilk üç asırda özellikle rivâyetlerde mevcût değildir. Ancak bu uygulamada olmadığı anlamına gelmez. Hz Peygamber'in emir ve yasaklardaki hassâsiyeti düşünüldüğü zaman, Allah Rasûlü'nün aldığı bu emrin gereği olarak, Kur'ân'ı tecvid ve tertil üzere okumuştur. İlk dönem kitaplarında anlatılan konuların arasına serpiştirilmiş düzensiz bir vaziyette bulunan mehâriç ve sıfatlar, daha sonra üçüncü hicrî yüzyıldan sonra kayda geçirilmiştir. Kur'ân'ın tecvîdi, Kur'ân âyetlerinin muhâfazasıdır. Kur'ân'ın tecvîdinden bahseden eserler genellikle Arapça'dır. Ancak bu konuda diğer dillerde de kitaplar yazılmıştır.[274]

Kur'ân'ın muhâfazası sadedinde tecvîdin ahkâmını iyi bellemek, ölçülerinden uzaklaşmamak kaydı ve şartı ile tecvîd ahkâmı lokomotif, onun ötesindeki unsurlar (makamlar, tavırlar, ses vb.) vagon mesabesindedir. Kur'ân'ın kendine has tavrı vardır. Kur'ân harflerinin mahreç ve sıfatları fem-i muhsin özelliğine sahip üstatlardan alınır. Bu durum müteselsilen bu güne kadar gelmiş, bundan sonra da öyle devam edecektir. Kur'ân'ın eğitiminde harf, kelime, tecvîd ve kırâat esastır. Farklı milletlerden okuyucuları dinlerken zevk duyulur. Fakat kendi tavrını kaybetmeden, o tilâvetin tadından ve ölçülerinden uzaklaşmamak lâzımdır.[275]

Harflerinin ses hususiyetleri ve Kur'ân'ın okunuşunun nasıl olması gerektiğine dair iki âyet zikredilebilir. Birinci âyette: "Biz Kur'ân'ı tertîl üzere okuduk.[276]" Diğer

[273] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", *İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı VI. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Açılış Paneli, 16.Aralık 2020.

[274] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", *İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü*, 16.Aralık 2020.

[275] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", *İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü*, 16.Aralık 2020.

[276] el-Furkân 25/32.

âyette: “Sen de tertîl üzere oku!”[277] Birincisi, Allah tarafından böyle tertil üzere indirildiğini gösterir; diğeri ise Hz. Peygamber’e doğrudan tertil üzere okunmasına yönelik emridir. [278]

Kur’ân ayetlerinin tertil üzere okunması onların dinleyenler açısından hadis veya dua ifadelerinden ayrılmasına da yardımcı olur:

Örneğin bir hatip, hutbenin ortasındaki âyete gelinceye kadar “Bismillâh, Elhamdülillâhi nahmedühû” ifadelerini okuduktan sonra, “Bismillâhirrahmânirrahîm” diyerek âyeti cemâatin tamamının dikkatini çekecek şekilde dosdoğru, tecvîdli olarak ve vurgularıyla okumalıdır. Meselâ, “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ (İnnellâhe ve melâiketehü…)[279]” âyetini tecvîdli okumalıdır ki, bilmeyenler de bu cümlenin diğerlerinden farklı okunduğunu ve bunun âyet-i kerîme olduğunu anlayabilsinler. Bu da ilgili âyetin tecvîd üzere okunmasını sağlayacaktır.[280] Ayrıca tertil ya da tecvidle okunması sayesinde harflerin okurken hakkını vermemize imkan sağlayacak, hatalı mahrecin sebep olduğu anlamsızlıkların önüne geçilmiş olacaktır:

Örneğin noktalı hâ (خ) harfi başka, noktasız hâ (ح) başkadır. “Elhamdü” (اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)[281] denilir, “elhamdu” (اَلْحَمْط) denilmez. Her iki okuyuşta zıt mânâlar ortaya çıkmaktadır. Haşr sûresinde “Allah yaratandır. (هُوَ اللهُ الْخَالِقُ)”[282] âyetindeki noktalı hâ (خ) harfi, noktasız hâ (ح) olarak okunduğunda, “Allah, birinci sınıf berberdir” demiş olunur. Bu da harf ve tecvîdli okumanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.[283]

“Tecvîd diye bir uygulamanın olmadığı” şeklinde bazı iddiâlar günümüzde dillendirilse de[284] Kur’ân’ı tecvîde riâyet etmeden ve bu konuda yetkili olan bir kârîden ders almadan okumak, kabul edilecek bir durum değildir. Kur’ân okuyucusu (ولا

[277] el-Müzemmil 72/4.

[278] Çollak, “Kur’ân Fonetiği”, 16.Aralık 2020.

[279] el-Ahzâb 33/56.

[280] Fatih Çollak, Ramazan Mukabelesi 12. *Cüz Edeple Kur'ân Konulu Sohbet*, https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223390256678355&id=1044916897, 24.04.2021, 00,17

[281] el-Fâtihâ 1/ 2.

[282] el-Haşr 59/24.

[283] https://www.facebook.com/107014350708742/videos/537658850933858, 26 Nisan 2021, 00-1,22

[284] Buhârî, “Sulh”, 5; Müslim, “Akdiye”, 17-18, Hadis no: 1718

الضالين)[285] ifadesindeki dâd (ض) harfini, dal (د) harfi olarak okursa "sapıtanlar" ifadesi, "yol gösterenler" anlamına gelir. Yine okuyucu (عسى ربه)[286] ifâdesindeki sîn (س) harfini, sâd (ص) harfi ile okursa "Umulur ki Rabbi" ifadesi, "Rabbi isyan etti" anlamına gelecek şekilde anlam bozulur. Tecvîd, her bir harfi doğru bir şekilde telaffuz etmek ve bu harfi kendisine yakın olan harflerden ayırarak doğru/sahîh mânâya koymaktır.[287]

Günümüze kadar irili ufaklı pek çok tecvîd risâlesinin kaleme alındığı ve bunların büyük bölümünün de *Karabaş Tecvîdi*'nin şerhi niteliğinde olduğu bir vâkıâdır. Bu tecvîd eserleri, daha ziyâde tecvîd kurallarını özet olarak aktarmakta, ancak kuralların niçin bu şekilde tatbik edildiklerine ilişkin açıklamalara girmemektedir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunun "soru-cevap" şeklindeki kısa açıklamalardan ibaret olması, belirli ölçüde Kur'ân talebelerinin temel bilgi ihtiyâcını karşıladıkları söylenebilir.

Günümüzdeki genel tecvîd eğitimininde ise telaffuz, edâ ve uygulamayı temellendirmeyi mümkün kılan "dirâyet" esasından kısmen uzak bir eğitim sürdürüldüğü, tecvîd bilgisinin ve edânın temelini oluşturan mahreç ve sıfat bilgisinin öğretiminin ise sadece târif ve tanımları ezberlemekten öteye gitmediği görülmektedir. Ayrıca bu eğitimde ve konuyla ilgili eserlerde, sıfatların tâdâdı (sayılması) ile yetinildiği, sıfatları bilmenin tilâvete ve telaffuza ne gibi katkısının olacağının, bu bilginin eksik olmasının tilâvet açısından ne tür hatalara yol açacağı hususları üzerinde durulmadığı görülmektedir. Halbuki geçmiş ulemâmızın bu konudaki tahlil ve değerlendirmeleri, bilginin şeklen sayılmasını değil, bilginin tilâvetin tashîhine sunacağı katkıyı önceleyen bir yapı olması gerektiğini ifade etmektedir.[288]

İbnü'l-Cezerî, tilâvet sahasındaki bir problemi dirâyetle temellendirerek çözerken, aykırı uygulamaların niçin yanlış olduğunu belirtmektedir. Buna da Ebû Amr ed-Dânî gibi kendisinden önceki ulemâdan birinin metnini referans göstermektedir. Saçaklızâde Mar'âşî de (ö. 1145/1732) "Küçük risâlelerle yetinmeyip, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *er-Riâye*'si gibi kadîm eserlerden, sıfatlar hakkında ne incelik

[285] el-Fâtihâ 1/7.

[286] et-Tahrîm 66/5.

[287] Üsâme Yâsîn el-Keylânî, "Günümüzde İnsanların Kur'ân Okumadaki Durumları" Çev. Ali Çiftçi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 38 (Konya: 2014), 173-192, 192.

[288] Mustafa Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usûl ve Esaslar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 19-26.

varsa bunları araştırıp bilmenin, hakîkat ortaya çıktıktan sonra da taassup göstermeyip onu kabul etmenin gerekliliğni" ifâde etmektedir.[289] Gerek İbnü'l-Cezerî'nin gerekse Mar'âşî'nin bu yaklaşımları, telaffuz ve edâ ile ilgili hususlarda karşılaşılacak sorunlara dirâyet boyutunda nasıl bir çözüm getirileceği hususunda önemli ipuçları içermektedir.

Rivâyetin veya müşâfehenin, zaman içerisinde değişime uğrama ihtimâlinin olması sebebiyle, bunların dirâyet yöntemiyle sağlama alınması gerekmektedir. Tilâvetin sesli senedi olma anlamını taşıyan müşâfehenin, zamanla mârûz kalacağı değişim ve dönüşümü bertaraf edip onu aslî konumuna oturtacak olan şey dirayettir. Yani klasik kaynaklardaki metinlerdir. Bu metinlerden, öncelikle sahîh telaffuz ve edâ tespit edilecek, ardından da müşâfehenin tashîhine gidilecektir.

Nitekim Saçaklızâde Mar'âşî: "Bize düşen meşâyihin edâsına yüzde yüz itimâd etmek değil; bilakis temkinli hareket etmektir. Âlimlerimizin bu ilmi, kadîm kaynaklarda bizlere emânet ettiğini bilelim. Ardından hocalarımızdan duyduklarımızı bu kitaplarda yazılanlara arzedelim, karşılaştırma yapıp hakka uygun olanı alalım, yanlış olanları da terkedelim. Kârî'nin de sadece mücerred taklitle yetinip hocasından duyduğuyla iktifâ etmesi câiz olmaz. Zirâ hocasının bir mevzûda, doğru olduğunu düşünerek harflerden birini yanlış telaffuz etmeye kalkışmış olması mümkündür."[290] demektedir.

Kur'ân eğitim ve öğretimi ile meşgul olan hocalarımıza **"Türkiye'de tecvîd öğretiminin olması gereken yerde olduğunu ve bu konuda yeterli çalışmanın yapıldığını düşünüyor musunuz?"** diye sorulduğunda onların şu şekilde cevap verdikleri görülmüştür:

(K:1), (K:2), (K:3) kod'lu öğreticiler Tecvid eğitiminin güncellenmesi gerektiğine şu sözleriyle dikkat çekmişlerdir:

> "Türkiye'de tecvîd eğitimi Osmanlı Devleti'nin iki yüz yıl gerisindedir. *Karabaş Tecvîdi*, Osmanlı'nın son iki asrında Sıbyân Mektepler'i için yazılmış bir eserdir. Ancak ilahiyat fakülteleri de dâhil olmak üzere ülkemizde, hâlâ Karabaş Tecvîdi üzerinden eğitim verilmektedir. Hattâ bu eğitim konusu da tam değildir. Önce Cezerî'nin Mukaddime'si ezberletilmelidir." **(K:1)**

> "Türkiye'de tecvîd eğitimi, kesinlikle olması gereken yerde değildir. Öncelikle tecvîd kitaplarının sistematik açıdan yeniden ele alınması gerekmektedir." **(K:2)**

[289] Saçaklızâde Mar'aşî, *Keyfiyetü edâi'd-Dâd*, 186,189.

[290] Saçaklızâde, *Keyfiyetü edâi'd-Dâd,*186-189.

"Tecvîd, alanı çok geniş olan bir ilimdir. İhtilâflı bölümler çok olduğu için sıkıntılar yaşanabilmekte, bir hocanın söylediğini başka bir hoca kabul etmemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın detaylı bir tecvîd kitabını çıkarması lâzımdır." **(K:3)**

(K:4) ise Kur'ân tilaveti eğitiminde fem-i muhsinden zamanında eğitim almanın önemine dikkat çekmiştir:

"Son yıllarda tecvîd ile alâkalı birçok çalışma gözle görülür derecede artmıştır. Bu takdîre şâyân bir durumdur. Fakat işin ehli olmayanların, bu konuda kendilerinde buldukları cesaret büyük bir problemdir. Çünkü yanlış bilgilerle tecvîd öğrenen kişiler, bunu daha sonra imkân bulamazlarsa düzeltememektedirler. İmkân bulanlar ise bu hatalarını düzeltmekte bir hayli zorlanmaktadırlar. Böyle olması yerine, tabiî ki işin ehlinden bir defada öğrenmek en mantıklısı ve doğru olanıdır. Özellikle eskiden tecvîde daha az önem verildiğinden dolayı, hâfızlığa başlatılan çocuklar bu eksikliği yıllarca fark edemediler veya düzeltemediler. Bu gibi durumlara sebebiyet vermemek için, hâfızlık öncesi tecvîd ilmi tam anlamıyla bitirilmeli ve hâfızlığa ondan sonra başlatılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin bile tecvîd uygulamalarında bazı eksiklikler bulunmaktadır." **(K:4)**

(K:6) ve (K:7) kodlu öğreticiler, Kur'ân eğitiminde imam-hatip liseleri gibi diğer formen kurumların tecvîde yeteri kadar ehemmiyet vermediklerine, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tecvid kitabı hazırlığında öncü rol oynaması gerektiğine değinmişlerdir:

"Kur'ân kurslarında tecvîd öğretilse de bu ilim imâm-hatip liselerinde ve ilahiyat fakülteleri'nde yeterli derecede öğretilmemektedir. Kur'ân kurslarında tecvîd uygulamasını güzel yapanların ise teorik bilgisi genellikle zayıf olmaktadır." **(K:6)**

"Tecvîd konusunda her geçen gün daha güzel gelişmeler olmaktadır. Müftüler de bu konuya gereken hassâsiyeti gösterirse, çok kısa zamanda çok daha fazla ilerlemeler olacaktır. Teorik noktadaki çalışmalar, çok az ve cılız kalmaktadır. Belki bundan sonra üniversitelerdeki kırâat kürsüleri sayesinde canlanacağı ümid edilmektedir. Lâkin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir mufassal bir de muhtasar tecvîd kitabı çalışması yapması elzemdir." **(K:7)**

Öğreticilerin sorulan soruya verdikleri cevaplar temel itibariyle belirli noktalarda temerküz etmektedir. Bu noktalar alınan cevapların sonunda değerlendirme şeklinde ifade edilecektir. Şimdilik sadece cevaplar dikkatlere arzedilmiştir.

"Son yıllarda tecvîd ile alâkalı yayınlar artmış, fakat bu konudaki çalışmaların yeterli olduğunu düşünmüyorum. Maalesef Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin bile tecvîd uygulamalarında bazı eksiklikleri varken, eğri mastardan doğru çizgi çıkması mümkün değildir." **(K:8)**

"Maalesef tecvîd öğretimi konusundaki çalışmalar yetersizdir. Tecvîd, çok geniş konulu bir alan olduğu için, ne zaman bu konuda öğretim yapılmaya kalkışılsa, başka konulara kadar yayılıp o anki konu rahatça dağılıyor ve öğretim başarılı olmuyor." **(K:11)**

"Müftînin dini avâmın dinidir. Bu konuda herhangi bir sınıflandırmaya gidilmeden değerlendirme yapmak çok isabetli değildir. Herhalde gerekli olduğu yerde gerekli kimselere gerektiği kadar tecvîd öğretimi yapılıyordur. Vâkıadaki durum dikkate alınıp verilenlerin alınıp alınmadığı ise bahs-i diğerdir." **(K:9)**

"Olması gereken yerde değildir. Bu sebeple tecvîd denildiğinde avâmından-hocasına, herkesin aklına Karabaş Tecvîdi'nde îzâh edilen temel sayılabilecek 15 konu gelmekte, ancak bu konular bile detaylı şekilde bilinmemektedir." **(K:12)**

“Bu alanda yeterli düzeyde bir çalışma, akademik düzeyde dahî yapılmamaktadır.” **(K:15)**

“Türkiye’de tecvîd öğretimi gerekli yerde değildir. Tecvîd hocasının teknolojiyi pek kullanamaması bu işin eksik yönüdür. Ayrıca hocanın Kur’ân derslerinde tecvîdi, uygulamalı bir şekilde yapması, konuların daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.” **(K:16)**

“Tecvîdin, Kur’ân eğitiminin yapıldığı her yerde, muhataplara yeteri kadar öğretildiği kanaatindeyim. Herkesin aynı seviyede tecvîd öğrenmesi zordur.” **(K:17)**

“Türkiye’de dinî eğitim veren Kur’ân kursları, imâm hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinde -Diyanet Eğitim Merkezleri hâriç- tecvîd ilminin yeterince öğretilemediği kanaatindeyim. Arz ve talep çerçevesinde yetersizlik ve isteksizliğin yanında, zaman-mekân-imkân üçgeninden kaynaklanan olumsuz şartlar da bu hususta istenilen başarıya ulaşılamamasının sebepleri olarak dikkat çekmektedir.” **(K:18)**

“Bu konuda birçok materyal mevcuttur. Bu alanda yapılan sınavlar, öğrenci ve imâm-hatipleri tecvîd konularına çalışmaya mecbur ediyor. Bu çalışmalar da kaliteyi arttırıyor.” **(K:19)**

“Türkiye’de tecvîd öğretimi belli eserler ve görüşler etrafında döndürülmektedir. Kadîm kaynaklara müracaat konusunda eksik kalındığı, aynı zamanda bazı konularda tutuculuk yapıldığı bir vakıadır. Arap âlemindeki farklı görüşlere karşı önyargılı davranıldığı ve uzlaşmasız sert bir itirâzın var olduğu da bilinmektedir. Bazı konularda “ben hocamdan böyle gördüm” diyerek kaynak kitaplardaki görüşlere önem vermeyen bir yaklaşıma da şâhit olunmaktadır.” **(K:13)**

“Bu konuya en çok hassâsiyet gösterenlerin başında ülkemiz gelmektedir. Tecvîdin içeriğiyle alâkalı bazı hususların tekrar ele alınmasının ve dış dünya ile ortak bir noktada buluşmanın zaruri olduğunu düşünüyorum. Dış ülkelerin tecvîd yanlışları olabileceği gibi, bizim ülkemizin de olabilir. Bunu taassup hâline getirmeden, eksi ve artı kutupları iyi ayarlamalıyız. Türkiye’de tecvîd eğitim öğretimine olan ilgi ve alâkanın seviyesi, hadd-i zâtında umut ve gurur vericidir.” **(K:20)**

“Genelleme yapmamak şartı ile çoğu camilerde ve Kur’ân kurslarında tecvîd ve mahâric-i hurûf derslerinde eksiklik gözlemliyorum. Son zamanlarda ise bu konulara daha dikkat edildiği görülmektedir.” **(K:22)**

“Tecvîd öğretiminin gerektiği yerde olduğunu düşünüyorum. Çünkü yayınlanan eserlere baktığımızda, okuyanları dinlediğimizde bu görünmektedir.” **(K:24)**

“Özellikle Arapça tecvîd eserleri neredeyse hiç bilinmiyor.” **(K:26)**

“Tecvîd ilmi bilgileri; ayrıntıya girdikçe uygulama birliği arka plana düşmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nca bu konuda mutlaka kapsamlı bir değerlendirme yapılmalıdır.” **(K:27)**

“Tecvîd ilmine gereken özenin gösterildiği kanısındayım. Fakat yeni bir usûlün getirilmesi de mümkündür. Tecvîd ilmi ritimdir. Bu ritmi tüm sayfada yakalayabilmek oldukça zor olmaktadır.” **(K:29)**

“Tecvîd, Kur’ân-ı Kerîm için gerekli bir ilimdir. Tabiî, ferdî gayretlerle icrâsına, eğitimine çalışılıyor. Ancak tecvîd içerisinde bazı ihtilâflı konular vardır. İhtilâflı derken, “A” bölgemizde veya “A” şahsımız, “A” hocamız, diyelim ki tutacaklar- çekecekler hakkında farklı bir tutum sergilerken; “B” hocamız, başka bir tutum sergileyebilmektedir. Küçük farklılık olsa da bunların mutlaka giderilmesi gerekir.” **(K:30)**

“Şahısların ferden yazdığı tecvîd eserleri elbette ki çok önemli ve çok mühimdir. Bu konuda yazılmış eserleri eski kaynaklarda yer alan, Osmanlı döneminde ülkemizde yazılıp çizilen ve son dönem yazılan tecvîd kitapları olmak üzere üç kısma ayırmaktayım. Ancak, son dönemde yazılanların bir kısmı öncekilere riâyet konusunda son derece titiz davranmışken, ihfâ, iklâb,

gunne, tutulma süreleri gibi hususların bazı çevirilerde farklılık arz etmektedir. İşi hakikaten bilen, bu alanla iştigâl eden kişilerden oluşan bir komisyon tarafından hiç değilse bu ihtilâflı yerleri asgarî müşterekte buluşturmanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Tecvîd konusunda gerçekten önemli mesâfeler alınmış, ama başkanlık teşkilâtı olarak bir komisyon elinden çıkmış farklılıklar törpülenmiş bir tecvîd ortaya konularak Kur'ân kurslarımızda bu uygulanırsa faydalı olacaktır." **(K:30)**

"Tecvîd eğitiminin yeterli olduğu ve bu konuda yeteri kadar çalışmanın bulunduğu kanaatindeyim." **(K:31)**

"Tecvîd öğretimi için kurslar yapılmaktadır. Ama önemli olan bu kurslara katılım sağlamaktır. Ayrıca din görevlileri de tashîh-i hurûf derslerini almaya özen göstermelidir." **(K:32)**

"Tecvîd ilmi ülkemizde kitap ve yayın açısından zengin içeriklere sahiptir. Ancak insanlara ulaşmada sahada yetersizlik vardır. Bunda öğrencilerin öğrenmeye gerek görmemesi ve alanında etkin hocaların da sayı olarak az olması veya istenilen düzeyde olmaması etkilidir." **(K:33)**

"Akademik alanda sınırsız makale dergi vs. çalışmalarına ulaşabiliriz. Ancak sahaya indiğimizde Kur'ân-ı Kerîm öğrenenlerin çoğunluğunda tecvîd öğretimini Kur'ân eğitiminden bağımsız kabul edip, bu şekilde değerlendirerek kıraâtte uygulama yanılgısı vardır. Hâ harfinin mahrecinden çıkarmada gereken ehemmiyeti göstermez iken, ihfâ için gecesini gündüzüne katıp onu dert ederek kıraâti icrâ etme yanılgısı üzücüdür. Aynı zamanda tecvîd tâbirinden anlaşılan idğâm, ihfâ, izhâr gibi sıfât-ı ârızalardır. Sıfât-ı lâzimeler, hocanın mahâretine bırakılmış, hocanın dediği öğrencinin anladığı arasında müştereddittir. Hâlbuki sıfatı lâzimeler, harften ayrılmaması gerekenlerdir, harfi harf yapan özelliklerdir. Öğrencinin sıfât-ı lâzimeleri teorik olarak kıraât ile meşgul olanlara nazaran lafızlara hâkim olamasa da pratikte uygulaması gerekir. Öğrenci "hems sıfatı" tâbirini bilemeyebilir, hatırlamayabilir ama "sâd" harfini hareke ile telaffuz ederken harfin nefesle akması gerektiğini iyi kavramalı ve uygulamalıdır." **(K:35)**

"Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunmasını sağlaması bakımından öğrenilmesi gereken bir ilimdir. Öğrenciler yanında hocalar bile tecvîd ilminden korkar durumdadırlar. Tecvîd ilmini sevdirme, onu anlaşılır bir şekilde anlatmak, pratik uygulamaları daha çok yapmakla sağlanabilir. Ancak bu konuyla ilgili çalışmalar yetersiz kalıyor." **(K:36)**

"Bu öğretimin, öğrenciler üzerinde yeterince pratik yapılmamasından kaynaklanan yetersizliğe muhatap olduğunu düşünmekteyim. Özellikle bu, lise düzeyinde daha çok görülmektedir." **(K:37)**

"Türkiye'de tecvîd öğretiminin olması gereken yerde olduğunu ve bu konuda yeterli çalışmanın yapıldığını düşünüyor musunuz?" şeklindeki sorumuza alanında uzman olan katılımcılardan 29 katılımcı olumlu veya olumsuz bir cevap verirken 8 katılımcımız herhangi bir cevap vermemiştir. Verilen cevaplar aslında tecvid ilmi eğitiminde zihinlerin ne denli karışık olduğunu da göstermektedir. Bu cevaplardan objektif veriler elde etmek oldukça güç olacaktır. Zira her öğretici soruya kendi şartlarının yansıması olan cevaplar vermiş, soru objektif olarak ele alınmamıştır. Tecvîd ilmini yetersiz görenler olduğu gibi, yeterli olduğunu söyleyenler, kaynak açısından zengin diyenler yanında bu alandaki çalışmaları yetersiz olarak görenler, kaynak

konusunda yeterli olduğunu söyleyenler ise bu bilgilerin öğrencilere ulaştırılamadığını, tecvîd öğretimini yapanların bile tecvîdten korktuklarını söyleyenler görülmektedir.

Tecvîd hocalarının teknolojiyi öğretim esnâsında kullanamadıkları, tecvîdi uygulamalı olarak öğretmedikleri, küçük farklılıklar olsa da bunların mutlaka giderilmesi gerektiği konularında görüş beyan etmişlerdir. Bu görüşlere karşın bazı katılımcılar tecvîd konusunda birçok materyalin mevcut olduğunu, tecvidin Diyanet Eğitim merkezlerinde ve Kur'ân eğitiminin yapıldığı her yerde muhataplara yeteri kadar öğretildiğini, herkesin aynı seviyede tecvîd öğrenmesinin beklenilmemesi gerektiğini, sınavların öğrenci ve imâm-hatipleri bu konulara çalışmaya mecbur ettiği ve bu çalışmalarında kaliteyi artırdığı, bu sebeple de Türkiye'de tecvîd eğitim öğretimine olan ilgi ve alâka seviyesinin umut ve gurur verici bir şekilde arttığını ileri sürmüşlerdir.

Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunmasını sağlaması bakımından öğrenilmesi elzem bir ilimdir. Bu sebeple tecvîd ilmi sevdirilmeli, anlaşılır bir şekilde konular anlatılmalı, pratik uygulamaları daha çok yapılmalıdır. Konu bazlı anlatımlar yanında ders esnasında sıra ile bir sayfadaki veya bir sûredeki tecvîdlerin hepsinin sabırla bulunması sağlanmalıdır. Bu pratikler sonucu çok fazla konusu olmayan tecvid ilminin içselleştirilerek öğrenilmesi kolaylaşmış olacaktır.

2.2.1. Teşdîd-İdgâm

Sözlükte teşdîd, sülasi mücerret sigalarından "sağlamlaştırma, güçlendirme"[291] "arttırma, abartma, ağırlaştırma,"[292] "cesaretli olma"[293] gibi anlamlara gelen (شد)/ ش د د kökünden türetilmiştir. Bu kelimenin aynı zamanda "hastalığın artması, nehrin taşması, fiyatların yükselmesi[294] rüzgârın şiddetlenmesi, azabın şiddeti,[295] sıkıca bağlama"[296]

[291] Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdilkadir Er-Razi (ö. 666/1267), *Muhtâru's-Sıhah,* thk. Halil b. Me'mun Şeyha (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1426/2005), 299; İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisanü'l-Arap* (Kahire: Daru Mearif, 2011), 3/232.

[292] Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1972), 475.

[293] Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, thk. Abdü'l-Âlim Tahavî (Kuveyt: Mektebetü Hükümeti'l-Kuveyt, 2000), 8/244; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 259.

[294] Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu'cemü'l-vasît,* 475.

[295] el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an,* 259

[296] İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap,* 2214; Muhammed Mekki Nasr el-Cüreysi, *Nihayetü'l-kavli'l-müfid fi ilmi*

gibi fiillerdeki artma, taşma, yükselme, bir işi sıkı yapma şeklindeki niteliksel durumları anlatmak için de kullanılması fiilin temel anlamıyla ilişkili olduğunu gösterir.

Teşdîd ıstılahta bir harfin şeddeli okunması veya tahfîf yapmama "şeddesi idğâmdan kaynaklanmayan kelime" olarak tanımlanmaktadır.[297] Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 461/1068)'ye göre teşdîd, aynı türden iki harf/mahreç ve sıfat açısından birbirine yakın iki harfin arka arkaya gelmesi ve ilk harfin sakin, ikincisinin ise harekeli olması halinde, ilk harfin ikinciye dönüştürülmesidir. Dil bir kere harfin mahrecine dayanır iki harfi telaffuz eder, iki harf bir harfe katılarak tek harf şeklinde okunur.[298] İbn Tahhan'a (ö. 560/1165) göre ise teşdîd, tahfîfin karşıtıdır. Bitişen harfi telaffuz etmekten ibaret olur ve harf şeddeli olması sebebiyle çözülmesi zor olmaktadır.[299]

Mukaddime şerhlerinden biri olan er-Ravda'da; "idğâm ancak iki kelimede meydana gelir, bir kelimede asla meydana gelmez." şeklinde bir tespit yer alırken [300] teşdîd ile ilgili olarak Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd adlı eserde şöyle bir ifade vardır:

أصل ثم اعلم أن التشديد لا يستلزم الإدغام ؛ إذ بعض الكلمات فيه تشديد وليس سببه الإدغام ، بل هو ثابت في ولكنّ وأشباهها وكأنّ إ نّ نحو وضعه.

"Bil ki teşdîd (her zaman) idğâmı gerektirmez. Çünkü bazı kelimelerde teşdîd vardır ve sebebi idğâm değildir. O şedde, kelimenin asl-ı vaz'ında (ilk oluştuğu anda) vardır. Meselâ: إنّ, لٰكِنَّ, كأنّ ve benzerleri gibi."[301]

'Teşdîd', tecvîdle ilgili eserlerin birçoğunda müstakil bir başlık olarak ele alınmamış, bu konuya idgâm bahsi işlenirken muhtasâr olarak değinilmiştir. Günümüz tecvîd müelliflerinin kanaati, şeddeli olarak yazılan **لَمَّا**, كلّا, ثمّ, حتّي gibi edâtların teşdîd

tecvidi'l-Kur'ani'l-Mecid (Kahire 2011), 170.

[297] Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyyetü şerhu metni'l-Cezeriyye* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, y.y. 2001), 77-78

[298] Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Mûdıh fi't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammâr, II. Baskı, 2009), 139, 140.

[299] Abdülaziz b. Alib. Muhammed es-Sümati İbn Tahhan, *Mürşidü'l-kari ila tahkik-i mealimi'l-mekari* (Kahire: Mektebetü't-Tabiin, 2007), 69,70.

[300] Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyyetü şerhu metni'l-Cezeriyye*, 77-78

[301] Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1424/2003), 128.

konusuna dâhil edileceği, idgâm sonucunda meydana gelen şedde eyleminin ise bu konuya dâhil edilemeyeceği yönündedir.[302]

Günümüz tecvîd müellifleri, daha çok Endülüslü âlimlerin kullandığı teşdîd, telyîn ve tahfîf gibi terimleri kullanmayı tercih etmeyerek, dilcilerin kullandığı idgâm kavramını öncelemişlerdir. Onların bu konuda eksik kanaate sahip olması, klasik dönem eserlerine müracaat etmemeleri ve o dönem müelliflerinin görüşlerini yeterince eserlerine taşımamaları sebebiyle olabilir. Günümüzde telif edilecek tecvîde dair bir eserde, telifât dönemi eserleri ve müelliflerinin yorumlarının da yer almasının bir gereklilik olduğunu düşünüyoruz. Zirâ erken dönem eserlerindeki orijinal yaklaşımların, günümüz akademik çalışmalarına ve ilim dünyasına büyük oranda katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.[303]

Tecvîd ilminin diğer ilimler gibi kendine has bazı temel terimleri vardır. Bunlar med, idgâm, mahreç, ihfâ, izhâr, iklâb, teşdîd ve tahfîf gibi kavramlardır. Sonraki dönem tecvîdle ilgili eser kaleme alan birçok âlimin, idgâm başlığı altında ele almaya çalıştığı bu konuyu, klasik dönem âlimleri "teşdîd/müşedded" başlığı altında incelemeye çalışmışlardır.

Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) er-Riâye adlı eserinde "el-Müşeddedât" başlığı altında bu konuyu işlemiştir. Aynı kelimede veya iki ayrı kelimede oluşan idgâmda gunne sıfatı yok ise bu teşdîdin tam ve mükemmel olduğu, fakat idgâm eyleminde isti'lâ, itbâk ve gunne sıfatı taşıyan harfler bulunuyor ise bu teşdîdin nâkıs bir teşdîd olduğu kabul edilmiştir.[304] Mekkî'den sonra gelen Endülüslü tecvîd âlimi Kurtubî de (ö. 461/1068) el-Mûdıh fi't-Tecvîd adlı eserinde "teşdîd" başlığı altında idgâm ve idgâmın sonucu olarak ortaya çıkan şeddeli harf ve bu harfte meydana gelen teşdîdi sınıflara ayırmıştır.[305]

---

[302] İlgili sunum ve tasrih için bk. Asıkyekini, "Teşdîd Meal Ğunne & Teşdîd Bilâ Ğunne - Fatih Çollak", https://www.youtube.com/watch?v=edzX4BlfOOw, 21.05.2023, 00:02:00-00:14:36.

[303] Mekki b. Ebi Talip el-Kaysi (ö. 437/1045) , *er-Riaye li Tecvidi'l-Kıraeti ve Tahkiki lafzi't-Tilave*, thk: Ahmed Hasen Ferhat (Amman: Daru Ammar, 5. Baskı, 2008), 245, 246, 255; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 129-139-141; Abdülvehhâb b. Muhammed Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd,* thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dârü Ammâr, 2000), 139, 140, 142, 154, 155.

[304] Mekki b. Ebi Talip, *er-Riaye*, 245.

[305] Abdulvehhab b. Muhammed b. Abdilvehhab el-Ensari el-Kurtubi, *el-Mudıh fi't-Tecvîd*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed (Amman: Daru Ammar, II. Baskı, 2009), 139,140.

Tecvîd âlimleri, teşdîd kavramının zıttı olarak telyîn ve tahfîf terimlerini kullanmışlardır. Med harfi konumunda olan ‘vâv’ ve ‘yâ’ harflerinin kendilerinden sonra gelen harekeli ‘vâv’ ve ‘yâ’ harfinde idgâm edilmemesini de telyîn ve tahfîf kavramı ile îzâh etmişlerdir. Ancak daha çok yaygın olan kavramın, “idgâm” olduğu bir gerçektir. Hem dil bilimciler, hem de tecvîd bilginlerinin çoğu bu kavramı tercih etmişlerdir.

“İdğâm” lügatte, “bir şeyi bir şeyin içine katmak, idhâl etmek” mânâsına gelmektedir. Tecvîd ıstılâhında ise; “İki mütemâsil (birbirinin aynı), mütecânis (aynı cinsten) veya mütekârib (birbirine yakınlığı olan) harften birincisini, diğerine katmaya/idhâl etmeye” idğâm” denir.[306] İçinde şeddeli bir harf bulunan kelimenin” idğâm misleyn maa‘l gunne-idğâm misleyn bilâ gunne” mi,” teşdîd maa‘l gunne-teşdîd bilâ gunne” mi olduğunu anlamak için ya kelimenin sözlükteki asıl kök harflerine, ya mastarına ya da isimlerin cem (çoğul) hallerine bakılır.

İsmail Karaçam, bu konuyu “Şeddeli Harfler” başlığı altında işlemeye çalışmıştır. İbnü’l-Cezerî’nin et-Temhid’inden, Saçaklızâde Mar‘aşî’nin, Cühdü’l-Mukîl adlı eserinden iktibâsta bulunmuş ve zaman zaman klasik dönem tecvîd ve kırâat âlimi Mekkî b. Ebî Tâlib’in er-Riâye’sine müracaat etmiştir. Karaçam, İbnü’l-Cezerî ve Mekkî’nin teşdîd tasnîflerine ana hatları ile işaret etmiş, ancak “idgâm kavramı ile teşdîd kavramı farklı kavramlar mıdır, yoksa aynı terimler midir?” gibi konulara değinmemiştir. Daha önceki âlimler eserinde böyle bir konuyu ele almış ve tecvîd ilminde bulunduğuna dikkat çekmişlerdir.[307]

Demirhan Ünlü de idgâm konusunu ele alırken alt başlık olarak “teşdîd” kavramını incelemeye çalışmış, لَمَّا, ثُمَّ, حَتَّى, كُلِّ gibi edâtlarda görülen teşdîdin, ‘teşdîd-i lâzım’ olduğuna işaret etmiş, idğâmı da ayrıntılı olarak ele almıştır.[308] Ramazan Pakdil ise “şeddeli olarak yazılan لَمَّا, ثُمَّ, كُلِّ, إِنَّ, أَنَّ edâtlardaki idgâm, aslı itibâriyle birer idgâm-ı misleyn olsalar da bunların idgâm-ı misleyn olarak adlandırılması uygun değildir, bunlara ‘müşedded’ adını vermek daha uygundur” demektedir.[309]

[306] Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi,* IV, 282; M. Ali Sarı, “İdğam” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/471-472.

[307] Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri,* 232-233.

[308] Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi,* 104.

[309] Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kırâat,* 185, 186.

İçinde şeddeli harf bulunan kelimedeki müşedded (şeddeli) harf, ثُمَّ kelimesinde olduğu gibi hiçbir zaman mim harfi ikiye ayrılmaz ve hep şeddeli olarak bulunur; birinci harf, ikinci harfe katıldığı (idğâm edildiği) için şeddeli değildir, onlar asılları itibâriyle hep şeddelidir. Yani burada herhangi bir idğâm vâki olmamış ise buna teşdîd denir.[310]

Şeddeli harf (şeddeli nûn) "نّ" ve (şeddeli mîm) "مّ" harflerinden biri ise buna" teşdîd maa'l gunne; şeddeli nûn "نّ " ve şeddeli mîm " مّ " harflerinin dışında başka bir harf ise "teşdîd bilâ gunne olur. أيٌّ", ifadesinde olduğu gibi.[311]

Aynı cins olan harflerin veya mahreç ve sıfat bakımından birbirlerine yakın olan harflerin idgâm konularını işleyen klasik dönem tecvîd âlimleri bunların bir kısmında idgâm kavramını merkeze alırken, bir kısmında ise teşdîd/müşedded terimini merkeze almış ve bu başlık altında bu konuyu irdelemeye çalışmışlardır.

Bazı şeddeli kelimelerin formunu anlayabilmek için iyi bir dil bilgisi gerekir. Örneğin; اِيَّا kelimesi Kur'ân'da dâima muttasıl zamir ile birlikte اِيَّاه, اِيَّاك şeklinde gelir. أَيٌّ kelimesi أَيُّنا, أَيُّكم, أَيُّهَا örneklerinde olduğu gibi bazen yalın haliyle bazen de muttasıl zamir ile birlikte gelir. Edat olan , إنَّا nın aslı, إنَّنا olduğu için teşdîd değil idgâmdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı yerlerde اِنْ لاّ kelimesi إلاَّ şeklinde yazılır. Bu durumda teşdîd değil, "idğâm bilâ gunne" olur. Meselâ ﴿وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي﴾[312] cümlesi aslında وَإِنْ لَا تَغْفِرْ لِي şeklindedir. إِنْ لَا kelimesi اِلَّا şeklinde; أَ مْ ما kelimesi, ﴿آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ﴾[313] âyetinde أَ مَّا şeklinde yazılmıştır. اِلَّا teşdîd değil idgâm misleyn bilâ gunne, أَ مَّا teşdîd değil, idgâm misleyn maa'l-gunne olmaktadır. İstisna edatı olan اِلَّا dâima teşdîddir.

Teşdîd olan أَ مَّا edatından sonra cümle içerisinde dâima ف harfi gelir. Misâl: ﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً﴾ (Ama köpük atılıp gider.)[314] Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki إِمَّا kelimesinin, çoğunluğu şart edatı (إِ نْ) ile (ما) ism-i mevsûlünün yan yana gelmiş hâli olan (إِ نْ ما) kelimesinin bitişik şekilde yazılmış hâlidir. Dolayısıyla teşdîd değil idğâm

[310] Konunun bazı itirazlara cevap mahiyetinde delilleri ve refaranslarıyla birlikte bizzat Fahih Çollak tarafından dile getirildiği ders kaydı, ilgili sunum ve tasrih için bk.: Fatih Çollak, https://www.youtube.com/watch?v=AAulB6zfMP4, 21.05.2023, 00:02:00-00:14:36.

[311] Fatih Çollak, https://www.youtube.com/watch?v=AAulB6zfMP4, 21.05.2023, 00:02:00-00:14:36.

[312] Hûd 11/47.

[313] el-Neml 27/59.

[314] er-Ra'd 13/17.

maa'l-gunnedir. Meselâ [315] ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ﴾ cümlesi aslında ﴿وَإِنْ مَا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ﴾ şeklinde yazılmıştır.

Teşdîd olan إمَّا edatı "ya şöyle ya da böyle" anlamını içermektedir. Bu edat cümle içerisinde arada bir veya iki kelime olmak şartıyla iki defa tekrarlanır. Meselâ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (ya şükredici olur ya da nankör.)[316] Teşdîd olan إمَّا edatı Kur'ân-ı Kerîm'de sadece yedi yerde geçmektedir.[317]

Bitişik zamir olan كُنَّ ile كان fiilinin cemi' müennes gaibe hâli olan كُنَّ (künne) aynı değildir. Fiil çekimleri neticesinde meydana gelen hiçbir şedde, teşdîd değildir. Teşdîd كنَّ (künne) zamiri, dâima bir kelimenin sonuna bitişik olarak yazılır. Meselâ ﴿مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ﴾ âyetindeki [318] - كُنَّ bitişik zamiri teşdîddir. Âyette de görüldüğü üzere خَطْبُ kelimesine bitişik olarak gelmiştir. Fakat [319] ﴿ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ âyetindeki كُنَّ kelimesi كَانَ fiilinin çekimli hâlidir. Dolayısı ile teşdîd değil idğâm-ı misleyn maa'l gunne'dir.

كُلُ kelimesi i'râb gereği كُلِّ ve كلَّ şeklinde farklı harekeler alabilir. Yerine göre لكُلِّ ve كُلٌّ şeklinde tenvînli gelebilir. Aynı zamanda كلَّها,كله şeklinde sonunda muttasıl zamir de olabilir. Bu edat teşdîd olarak ifade edilmesi gerekir.

Lafzatullâh "الله" kelimesindeki tecvîd konusunda iki görüş nakledilmiştir. Lafzatullâh'ın şeddesinin idgâm vesilesi ile geldiğini ileri sürenler, "idgâm misleyn bilâ gunne", isim olması hasebiyle şeddesinin orjinalde mevcut olup sonradan zuhûr etmediğini kabul edenler ise "teşdîd bilâ gunne" olduğunu kabul etmişlerdir. Ekseriyet ikinci görüşü kabul edilmektedirler.

"Allah" lafzında lâm-ı târif vardır. Bu lâmın, sonradan Allah lafzından ayrılması mümkün değildir. "الذي" kelimesinde olduğu gibi. "الله" lafzı için bu, özel bir uygulamadır. Onun aslı ilâhtır, ancak hemze düşmüştür ve üzerine lâm eklenmiştir.

[315] el-A'râf 7/200.

[316] el-İnsân 76/3.

[317] el-A'râf 7/115; et-Tevbe 9/106; el-Kehf 18/86; Meryem 19/75; Tâhâ 20/65; Muhammed 47/4; el-İnsân 76/3.

[318] Yûsuf 12/51.

[319] el-Bakara 2/228

Kelimenin sonrasıyla lâm birleşmiştir. Birinci lâm ikincisine idgâm edilmiştir. Sonra da bu "Allah" lafzı hâline gelmiştir şeklinde ikinci görüşü savunmuşlardır.[320]

Aynı şekilde "Oğulcuğum" anlamındaki بُنَيَّ (büneyye) kelimesi ابن (ibn) kelimesinin ism-i tasğîrine mütekellim yâsının eklenmiş hâlidir. Sonra gelen "yâ" harfleri birbirine idğâm edilerek بُنَيَّ (büneyye) şeklini almış olması hasebiyle teşdîd değil idğâmdır.

بُنَيَّ = ي + بُنَي

Tespit edebildiğimiz kadarı ile teşdîd olan kelimeler şunlardır:

حَتَّى ,إِنَّ ,أَنَّ , إِمَّا ,أَمَّا ,إِلاَّ ,ثُمَّ ,كَلَّا, لٰكِن , كأن ,كُلّ ,أَيُّ ,اللهُ ,الَّذِي ,جَهَنَّمَ ,زَكَرِيَّا ,لَّعَلَّ ,لَمَّا ,ثَمَّ ,كَأَيِّن , أَنَّى ,أَيَّا ,إِيَّا ,أَيَّانَ ,الَّتِي ,اللَّاتِي ,اللَّائِي ,كُلَّمَا ,هَلُمَّ ,أَنْتُنَّ ,هُنَّ ,كُنَّ

Uzun yıllar eğitim merkezlerinde öğreticilik yapmış olan Mehmet Ali Kurt hoca bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

> "İki harf iç içe girerse ona idğâm, ayrı ayrı okunursa izhâr denir. Bunlara harfin idğâmı veya izhârı denilmemiş, ancak şeddeli olanlara "İdğâm misleyn maa'l-gunne" veya "İdğâm misleyn bilâ gunne" denilmiştir. Şeddeli olanlara teşdîd/teşdîd maa'l-gunne/teşdîd bilâ gunne diyenler de vardır. Bu şekilde isimlendirilebilir ama esasta bir harf diğerinin içine girmişse idğâm olmuş ve idğâm olduğu için de şeddelenmiştir. Durup dururken değil, idğâm yapıldığı için o harf şeddelenmiştir. Bazı hocalar, buna şiddetle karşı çıkarlar. Bu kelimeye "teşdîd" denir, "idğâm" denmez derler. Bu takdirde de "teşdîd nereden kaynaklandı? Kendi kendine mi oluştu? Nasıl meydana geldi? Bu şedde nereden çıktı? Ne oldu da şeddelendi?" diye sorular sorulabilir. Mushaflar ilk yazıldığında "şedde" yoktu, daha sonra konuldu. Kelimeler idğâm olup birbirine girdiği için şeddelenmiştir. İki kelime arasında idğâm oluyorsa, şedde koymuyoruz, ama Araplar koyuyorlar. Araplar'ın mushaflarında bu durumlarda okunduğu gibi şedde vardır. Bizde sadece aynı kelimelerde/kelime içinde olanlarda şedde var. Buna "teşdîd maa'l-gunne/teşdîd bilâ gunne" denilebilir. Fakat tecvîd kitaplarında "teşdîd" diye bir bölüm yoktur. Bu tür eserlerde "teşdîd" diye bir konu işlenmemektedir. Söz konusu kitaplarda, idğâm konusu vardır. İdğâm misleyn maa'l-ğunne/idğâm misleyn bilâ ğunne veya idğâm maa'l-ğunne/idğâm bilâ ğunne diye kısımlara ayrılır. İdğâm-ı şemsiyye maa'l-ğunne/İdğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne şeklinde idğâm konuları vardır. "Teşdîd" şeklinde bir konu yoktur. Kırâatta bunlara, "müşedded kelime" veya "müşedded harf" ifadesi kullanılır. Ancak mutlaka "teşdîd" denilmelidir şeklinde bir yaklaşım da oğru değildir."[321]

Günümüzde Fatih Çollak ve Ramazan Pakdil gibi hocalar tarafından dile getirilen; "teşdîd maa'l-ğunne" ve "teşdîd bilâ ğunne" terimleriyle idğâmların ifade edilmesinin daha sağlıklı olacağı yönündeki tespitleri önemli bir konudur. Bu konu,

[320] Abdülfettâh Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî* (Medine: Mektebetü Tayyibe, 1980), 204.

[321] Mehmet Ali Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=APw7q4wS8RI, 12.02.2022, 15:11.

Fatih Çollak tarafından görsel ortama aktarılan tecvîd derslerinde;[322] Ramazan Pakdil'in 2012 yılında yayımlanan Ta'lîm Tecvîd ve Kırâat başlıklı kitabının "İdgâm-ı Misleyn" bölümünde ele alınmıştır.[323]

Konuya ilgili delili ve gerekçeleri açısından kavramsallaştırmaya bakarsak şu hususları ön plana çıkarmak mümkündür: Teşdîd teriminin, lüğaten müşedded olup hep bu şekilde kullanılan edat düzeyindeki formlara hasredildiğini tespit etmek mümkündür. Fâtiha sûresindek رَبِّ kelimesindeki lafzen şeddeli olsa da ب harfi müdğam ve müdğamün fihine ayrılabileceği, yani müştak olduğu için "idğâm-ı misleyn bilâ ğunne;"[324] ancak devamındaki âyette geçen إِيَّاكَ kelimesindeki aslen şeddeli olan ي ise müdğam ve müdğamün fîhine ayrılamayacağı için "teşdîd bilâ ğunne"[325] şeklinde isimlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle bu edatları ayırma (müdğam/müdğamün fîhine) imkânı olmadığından, izhâr ile okunma ihtimali bulunmadığından idğâm kavramıyla isimlendirme imkânı yoktur. Bu değerlendirmede temel ölçüt, şeddeli kelimenin lüğaten müşedded bir kelime olup olmaması şeklinde öne çıkmaktadır. Bu açıklama ise; Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî'nin (ö. 1905) *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi 'İlmi't-Tecvî*d isimli eserinde geçen, yukarıda zikrettiğimiz ifadelere[326] dayandırılmaktadır.[327]

Sonuç itibâriyle Fatih Çollak hocanın bu konudaki tespitleri şu şekilde ifade edilebilir: "Şeddeli bir kelime, tecvîd tahliline tâbi tutulurken, "idğâm" ıstılâhıyla değil, kelimenin her dâim şeddeli kullanıldığını ifade eden "teşdîd" terimiyle tanımlanmalıdır. أَنَّ, إِنَّ, ثُمَّ gibi edatlar, ilgili harflerin "ğunne" sıfatı da gözetilerek "teşdîd maa'l-ğunne" الَّذِي, إِلاَّ , حَتَّى vb. ğunnesiz telaffuz edilmesi gereken müşeddedler de "teşdîd bilâ ğunne" şeklinde isimlendirilmelidir. Örnek olarak verilen edatlardaki tecvîdi "idğâm-ı misleyn maa'l-ğunne/idğâm-ı misleyn bilâ ğunne" diyerek isimlendirmek doğru

[322] Çollak, https://www.youtube.com/watch?v=edzX4BlfOOw&t=198s, 19.07.2023, 14:50.

[323] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 183-188; "teşdîd maa'l-ğunne" ve "teşdîd bilâ ğunne" terimlerinin daha doğru olacağına ilişkin tespit ve vurgular için ayrıca bk; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 187.

[324] Bu isimlendirme için bkz., https://www.youtube.com/watch?v=2bECbgWirLE (Fâtihâ Sûresi'nin tecvid tahlili, 1. Dakikadan itibaren), 15.02.2022, 14:11.

[325] Bu isimlendirme ve izahı için bkz; https://www.youtube.com/watch?v=2bECbgWirLE ((Fâtihâ Suresi'nin tecvid tahlili, 3. dakikadan itibaren), 15.02.2022, 14:11; Çollak, https://www.youtube.com/watch?v=edzX4BlfOOw&t=252s, 19.07.2023, 15:22.

[326] el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*, 171.

[327] Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=AAulB6zfMP4 (3.ve5. dakikalar arası) 12.02.2022, 16:11.

değildir. Meseleyi daha geniş bir şekilde îzâh eden Ramazan Pakdil Hocamız ise şu tespitleri yapmaktadır: "Bütün şeddeli harfler, idğâm-ı misleyn'den dolayı şeddeli değildir. لَمَّا, كلّا, ثمّ, حتّي gibi ya lafzen ve lügaten müşedded veya müdğam ve müdğamün fîh bir kelimede idğâm sonucu müşeddeddir. رَبِّكَ , تَذَكَّرُونٌ , تَقَوَّلَ , لَحَقُّ kelimeleri gibi bu türden kelimelerdeki idğâm, misliyyet sebebiyle olduğu gibi bazen de mahreç ve sıfatlarındaki yakınlık (tekarrub) sebebiyle de olabilir. Bunun sebebi, semâî olarak Araplardan bu şekilde duyulagelen kelimeler olmalarıdır.[328] Bu ayrıntıyı dikkate almaksızın, hepsine birden "idğâm-ı misleyn" demek doğru değildir. Müdğam ve müdğamün fîh bir kelime olup idğâm edilen, şeddelenen veya lafzen ve lügaten müşedded olan kelimeleri "idğâm-ı misleyn" adı altında değil, "müşedded" şeklindeki bir isimlendirme altında toplamak daha doğrudur."[329]

İster lafzen olsun, ister idğâm sebebiyle olsun "müşedded" herhangi bir kelimenin tecvîd açısından "idğâm-ı misleyn" olarak değerlendirilmesi çok doğru değildir. Bu kelimenin müşedded yâ da teşdîd kavramıyla tanımlanması daha doğru ve sağlıklı olur. Bu müşedded harf م ve ن ise buna "teşdîd maa'l-ğunne", diğer harflerden biri ise "teşdîd bilâ ğunne" denilebilir."[330]

Bu değerlendirmeleri, Fatih Çollak ve Ramazan Pakdil gibi ülkemizin bu alanda seçkin iki üstâdının kamuoyuna benzer gerekçelerden hareketle aktardıkları görülmektedir. Fatih Çollak hoca tarafından sadece aslen ve lüğâten müşedded olan kelimelerle sınırlandırılan bu terimler; Ramazan Pakdil hoca tarafından "ister aslen ve lüğaten olsun ister -lâm-ı târifin idğâmı hâriç- idğâm sebebiyle olsun "müşedded" bütün kelimeler olarak tespit edilmiş olarak görülmektedir. Ramazan Pakdil hoca tarafından "teşdîd maa'l-ğunne", "teşdîd bilâ ğunne" terimleri; -lâm-ı târifin idğâmını ifade etmek üzere şeddeli olarak yazılan kelimeler hariç- Kur'ân'da lafzen (ve lüğaten) müşedded/şeddeli olarak yazılı olan bütün kelime ve edatları kapsayacak şekilde çok daha geniş bir boyutta değerlendirilmektedir.[331]

---

[328] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 185, (151. Dipnot).

[329] Sözkonusu tespit ve değerlendirmeler için bk., Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, 184-186.

[330] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 183-187.

[331] Ömer Başkan, "Kur'ân Tilavetinde İhfâ-İdğâm-İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları", *İlâhiyât Akademi Dergisi (Gaziantep Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi),* 10, (Gaziantep: 2019), 6.

Bu konu, Fatih Çollak tarafından referans edilmekte ve Ramazan Pakdil tarafından da kitâbî kaynak ile temellendirilmektedir. Pakdil, ilgili konuya kitâbî referans olarak, merhum Ali Rıza Sağman'ın tecvîd kitabını göstermektedir. Pakdil hoca, merhûm Sağman'ın bu konuda yer verdiği müdğâm ve müdğamün fîh ile ilgili tespitini temellendirme sadedinde, Fatih Çollak tarafından referans olarak verilen kitabın aynı ifadelerine gönderme yapmaktadır.[332]

Çünkü alanında uzman iki hocanın da bu kavramsallaştırmaya referans olarak verdikleri kitâbî kaynak aynıdır. İlgili kaynakta "mîm-i sâkin" bahsinin sonunda yer verilen bu ifadelerin sonrasında, "er-Riâye' nin ifade ettiği gibi" şeklinde bir atıfla, asıl kaynak konusu Mekkî b. Ebû Tâlib'in telif ettiği ve kendinden sonraki tecvîd literatürünü doğrudan etkilemiş olan er-Riâye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkîk-i lafzı't-tilâve adlı esere[333] ircâ edilmiştir.[334]

Tecvîd ilminin daha sonraki bütün külliyâtına temel teşkil eden sahanın en önemli klasiklerinden biri olan er-Riâye'de "el-Müşeddedât" diye özel bir bahis[335] bulunmaktadır.

Ramazan Pakdil'in de ifade ettiği gibi, bu bâbda gerek müfred ve gerekse idğâm sebebiyle şeddeli olsun, bütün şeddeli kelimeler özellikle telaffuza konu oluşları açısından detaylı bir analize ve tasnîfe tâbi tutulmuşlardır. Gösterilen kaynakta özellikle hocalarımızın yaptıkları "ثم اعلم أن التشديد لا يستلزم الإدغام"[336] idgam/teşdîd ayırımına benzer bir tasnîf yapılmamıştır.[337]

---

[332] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi,* 26, (29. Dipnot).

[333] Bu eser ve müellifinin tecvid tarihindeki mevkii ve önemi için bkz.; Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/575-576; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 474, 476; Ömer Başkan, "Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfâ mı? el-İhfâü'l-Lisânî mi?, el-İzhâr mı?, el-İzhâru'l-Lisânî mi?", *Hitit Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 6/11 (Çorum: 2011), 115.

[334] Bu atıf için bkz; el-Cüreysî, *Nihayetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'Ilmi't-Tecvid,* 171.

[335] Bu bahis için bkz.; Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzı't-Tilâve,* thk.: Ahmed Hasen Ferhad (Amman: Dâru Ammâr, 1996), 245.

[336] el-Cüreysî, *Nihayetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'Ilmi't-Tecvid,* 171.

[337] Söz konusu ifade için bk., Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 245.

er-Riâye adlı eserde "teşdîd maa'l-ğunne/teşdîd bilâ ğunne" gibi bir kavramsallaştırma da yapılmamıştır. Bu bâbın girişinde yer verilen ilgili ifadede[338] yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere, teşdîd; idğâm ile telaffuzu gerektiren bütün formların hepsini kapsayan içeriğe sahip görünmektedir. Metindeki açık atıflardan hareketle el-Cüreysî'nin cümlesine referans bulabilme imkânı görünmemektedir.[339]

Arapça eserlerdeki ifadelere bakacak olursak; metinde görüldüğü üzere ذُرِّيَّة kelimesindeki şeddeli "râ" harfinin telaffuz hususiyetleri tartışılmış[340] şeddeli "râ" harfinde yani lafzan müşedded bir harfte idğâmın varlığından açıklıkla bahsedilmiştir. Burada zikredilen müşedded lafzın alıntıda serdedilen örneklerden, er-Riâye müellifinin müşedded yâ da teşdîd kavramlarıyla idğâm oluşumlarını birbirinden ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu gün literatürde ihtilâf edilmeksizin idğâm-ı maa'l-ğunne diye tâbir olunan formlar, ayırım gözetilmeksizin teşdîd kavramıyla ifade olunmaktadır. Lafzatullâh (الله) ve (الذي) ismi mevsûlde görüleceği üzere ilgili harflerin idgâmından bahsedilmektedir. [341]

Bu konuda kavramsallaştırma sadedinde kitâbî dayanak olarak referans verilen el-Cüreysi'nin ilgili ifadelerinin iki sayfa evvelinde, Saçaklızâde Mar'aşî merhûmun kitabından aktararak[342] yer verdiği tespitler[343] ise bu referansı daha da tartışmalı hâle getirebilecek bir içeriğe sahiptir. İster ayrı ayrı kelimelerde olsun, ister tek kelimede lafzen ya da lüğaten müşedded bir mîm olsun, aralarında hiçbir fark gözetilmeden ilgili harflerin idğâmı konu edilmektedir.

Ramazan Pakdil'in müstakil olarak konu bağlamında ileri sürdüğü görüşün bir diğer kaynağı er-Ravda'dır. Bu ifadelerdeki tespitler; İmâm İbnü'l-Cezerî'nin izhâr,

[338] Ayrılntılı bilgi için bk., Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 245.

[339] Ömer Başkan, "Kur'ân Tilavetinde İhfâ-İdğâm-İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları", 12

[340] Söz konusu alıntı için bk., Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 248.

[341] Bu alıntılar için bk., Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 252-253.

[342] İlgili tespitlerin Saçaklızâde Mar'âşî'nin eserindeki yeri ve konuyu idğam kavramı bağlamında ele alışı için bk., Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dârü Ammâr, 2008, 206.

[343] İlgili ifadeler için bk., el-Cüreysî, *Nihayetü'l-Kavl,* 169.

idğâm bilâ ğunne, idğâm maa'l-ğunne ve izhâr-ı kelime-i vahde konularına temas ettiği iki beytin şerhi sadedinde yer verilen izâhâttır.[344]

Bu ibarelerde referans olarak verdiği "idğâm aslâ tek kelimede meydana gelmez" anlamına gelen kısım, konunun bütünlüğü içinde bakılırsa idğâm maa'l-ğunnenin anlatıldığı bölümde yer alır. Şayet bu ibâre, konu bütünlüğü içinde ele alınırsa bu cümleden mutlak anlamda idğâmın kastedilmiş olmasının yanısıra idğâm maa'l-ğunnenin kastedilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Bu ifadenin hemen akabinde nûn-i sâkinin و ن م ي harflerinden biriyle birlikte tek kelimede gelmesi durumunda, asla idğâm yapılamayacağı, Kur'ân'daki aksi durumun söz konusu olduğu dört kelimenin ise izhâr ile okunmasının gereği vurgulanmaktadır. İlgili cümleler konu bütünlüğü içinde ifade edilmiştir. Anılan ibârenin bu şekilde anlaşılmasının bir diğer sebebi de; müellifin aynı cümle kalıbını bir önceki izhâr bahsinde benzer bir vurguyla kullanmış olmasıdır.[345]

"Teşdîd" terimini tecvîd literatürüne kazandıran Fatih Çollak gibi algılansa da bu ifade, Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî'nin (ö. 1322/1905) tecvîd ilmi ile ilgili olarak kaleme aldığı *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fî ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserinde idğâmlar bahsinin "tetimme" bölümünde yer almaktadır.

Mülakatımızın katılımcılarına yöneltilen "teşdîd ve idğâm" sorusuna ise 23 katılımcı cevap verirken 13 katılımcı cevap vermemiştir. Katılımcıların görüşleri şöyle sıralanabilir:

> Teşdîd ifadesi kullanılmalıdır. Lâkin mevsül-maktu kelimeler tespit edilmelidir. **(K:1)**

(K:1) kodlu öğretici teşdîd ifadesinin kullanıldığına dikkat çekerken, (K:3) kodlu öğretici teşdîdin kadim kaynaklarda geçtiğini şu cümlelerle dile getirmiştir:

> "Tecvîd alanı çok geniştir. İhtilâflı bölümler çok olduğu için sıkıntılar yaşanabilmekte, bir hocanın söylediğini başka bir hoca kabul etmeyebilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından detaylı bir tecvîd kitabını çıkartılması elzemdir. Teşdîd konusu, son zamanlarda çeşitli kurslarda tartışmaya konu olmaktadır. Ama sonuçta teşdîd olan kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'de var olduğu ve bu hususun kadîm kitaplarda geçtiği kabul edilmektedir." **(K:3)**

(K:4) teşdîd diye dillendirilen bu tecvîdin eskiden idğâm-ı misleyn maa'l-ğunne, idğâm-ı misleyn bilâ ğunne diye öğretilmesine dikkat çektiği görülür:

> "Son zamanlarda teşdîd diye dillendirilen bu tecvîd konusu eskiden idğâm-ı misleyn maa'l-ğunne, idğâm-ı misleyn bilâ ğunne diye öğretilmekteydi. Bu büyütülecek bir mesele değildir.

[344] Bk., Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im, *er-Ravdatü'n-Nediyye Şerhu Metni'l-Cezeriyye,* 77-78.

[345] İbare için bk., Abdü'l-Mün'im, *er-Ravdatü'n-Nediyye Şerhu Metni'l-Cezeriyye,* 77.

> İdğâm-ı misleyn de dense, teşdîd de dense benim için aynıdır. Tecvîdi uygulanmadıktan sonra, bu bilgileri bilmek mühim bir şey değildir. Önemli olan bunları uygulamaktır.” **(K:4)**

> “İmâm Halîl’in beyanına göre, her şeddenin esasının idğâm olduğudur. “Misbah” adlı eser de İmâm Halîl gibi görüş beyân eder. Bu sebeple her şeddeli kelimeye veya edata idğâm demek doğru olandır. Lafza etkisi olmayan teorik tartışmaların boyutunu derin tartışma hâline dönüştürmek doğru görünmemektedir. Bana göre, her şedde idğâm iken, “idğâm yok burada kelimenin vaz’ı şeddelidir” diyene itirâzım olmaz. Aslolan Kur’ân’da sahîh teleffuzdur. Teorinin görevinin, sıhhati korumak olduğunu düşünürsek, teşdîd veya idğâm denmiş çok da önemli değildir.” **(K:7)**

(K:7) kodlu öğretici şu ana kadar verdiğimiz öğreticilerden farklı olarak idğam demeyi doğru bulduğunu ifade ederken (K:8) kodlu öğretici teşdîd diye dillendirmeye dikkat çekmektedir:

> “Klasik tecvîd kitaplarında mevcutsa -ki bildiğim kadarıyla mevcût- teşdîd olan yerde idğâm tâbiri kullanımının terk edilmesi gerekir.” **(K:8)**

> “Bu konu da sonuç aynı yere çıktmaktadır. Bu sebeple isimlendirmenin farklı olmasının bir öneminin olmadığı kanaatindeyim ve geleneksel tanımlamayı daha isabetli buluyorum.” **(K:9)**

(K:9) kodlu öğretici isimlendirme olarak nitelemekte (K:13) ise teşdîd isimlendirmesinin altında yatan esasın idğâm olmayana idğâm dememe gibi bir hassâsiyetin olduğuna vurgu yapmıştır:

> “Teşdîd isimlendirmesinin altında yatan esas, idğâm olmayana idğâm dememe gibi bir hassâsiyettir. Fakat teşdîdin kurallarını belirlemek sanıldığı kadar kolay da değildir. Bu konuda zihinleri zorlayan örnekler yok değildir. Bu tecvîdin tespiti Arapça bilmeyi gerektirir. Bu sebeple herkes tarafından tespiti çok kolay olamamaktadır.” **(K:13)**

(K:17) kodlu öğretici teşdîdin tespitini Arapça’ya vukûfiyet ve ihtisâs gerektiren bir mesele olarak değerlendirmiştir:

> “Bu, tecvîdin tespiti ihtisâs gerektiren bir meseledir. Arapça’ya vukûfiyet olmadan idğâm-teşdîd ayrımı yapmanın ortaya çıkaracağı fayda ise böyle bir ayrımın olduğunu bilmektir. Pratikte bir farklılığın olmadığını düşünüyorum.” **(K:17)**

(K:16) kodlu öğretici bazı kitaplarda teşdîd-idğâm ayrımının mevcudiyeti konusunda açıklamada bulunmuştur:

> “Bazı kitaplarda teşdîd-idğâm ayrımı vardır. Bazılarında ise teşdîd olmadan sadece idğâm denilerek konu işlenmektedir. Bizce olması gereken şey, bu konuda ortak hareket edilmesidir. Yani ortak bir isimlendirmeye karar verilmelidir.” **(K:16)**

(K:18) kodlu öğretici Kur’ân eğitimini/öğretimini üstlenen hocaların, tâlim ettikleri ilmin inceliklerine vâkıf olmaları gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

> “Kur’ân eğitim ve öğretimini üstlenen hocaların, tâlim ettikleri ilmin inceliklerine vâkıf olmaları elzemdir. Kur’ân lafızlarının yapılarının bilinmesi, şeddeli kelimelerin orjinal olduğundan mı yoksa idğâmdan dolayı mı şedde aldığını bilmek, bir ayrıcalıktır. Ancak bu meselenin -cüzî bir öğrenci grubu hâriç- talebeye öğretilmesi konusunda başarılı olabilmiş

değiliz. Talebenin Arapça'ya vukûfiyetindeki eksiklik bu sorunun merkezinde yer almaktadır. Zamanla yerleşeceğini düşünüyorum." **(K:18)**

"Bildiğim kadarıyla teşdîd, Fatih Çollak hocaefendinin kullandığı bir tâbirdir. Ben her zaman uygulamaya bakarım, "uygulamada farklılık var mı yok mu?" Bu konudaki ölçüler de zâten bellidir." **(K:19)**

(K:19) kodlu öğretici uygulamaya bakacağını dillendirirken (K:20) ise bu konuyu, isimlendirmeden ibaret olarak gördüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

"Bu konu, tamamen bir isimlendirme tartışmasıdır. Kim hangi isimle tanımlıyorsa tanımlasın. Sonuç itibâriyle değişen bir şey olmayacaktır. Eğer mesele tesmiyenin tercihi ise o zaman bizim kanaatimiz "idğâm" denmesinden yanadır. Bu ismin tercih edilmesinin sebebi, delilleriyle uzun uzun yazılabilir." **(K:20)**

"Katılmış olduğumuz kurslarda -rehber eğiticilik- hocalar arasında çok tartışıldığını gördüm. Ama hiçbiri de diğerine bu olmazsa olmaz diyemedi. Bu konularda herkes eğitim aldığı hocasının izinden gitmektedir. Bazen kafa karışıklığı olsa da bir sorun olduğunu düşünmüyorum." **(K:22)**

(K:22) kodlu öğreticiden itibaren bölüm sonuna kadar katılımcılar teşdîd ve idgâmın iştikakı hakkında bilgi vermişlerdir:

"Teşdîd, bir kelimenin ilk kullanılmaya başladığı andan itibâren hep aynı şekilde (bölünmeden, iki farklı kelimede oluşmadan) okunması demektir. İdğâm ise bir kelimenin içinde aynı olan harflerin, tek harf olarak yazılması demektir." **(K:24)**

"Teşdîd orijinal bir kelimedir, "şeddelenmiş" demektir. Şedde, idğâm sebebiyle konmuştur. Ancak burada şedde orjinalinde vardır." **(K:25)**

"Bu konu son zamanlarda popüler yapılmaya çalışılan bir konudur. Benim kanaatim, zâhirde birbirinden ayrı yazılan harflerin idğâmına idğâm, şedde konulan idğâmlara ise (şemsi idğâm hâriç) teşdîd denilmesi yönündedir. Son zamanlarda bu konuda yapılan tartışmaların tâbir farklılıklarından başka bir şey olmadığına ve gereksiz olduğuna inanıyorum." **(K:26)**

"Teşdîd ve idğâm birbirinden tamamen ayrı konular değildir. Tecvîd ilminin ilk dönemlerinde "idğâm" yerine "teşdîd" kelimesinin kullanıldığını kaynaklarda görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde bu iki kavram, şekil ve nitelik açısından birbirinden ayrılmıştır. Her şeddeli harf ğunneli okunmamıştır. Örnek verecek olursak Fâtiha sûresinde geçen "iyyâke" kelimesi teşdîd vasfını taşır, ama idğâm vasfını taşımaz. Bahsi geçen bu iki kelimenin bir arada kullanılmasında bir mahzûr görmemekteyim. Çünkü her idğâmlı kelime, teşdîd edilir. Burada şu ayırım yapılabilir. Teşdîd kelimesi tek başına bir kullanım sergilenmeden ğunnesiz meydana gelen "teşdîd-i bilâ ğunne", ğunneli idğâma ise "teşdîd-i maa'l ğunne" şeklinde aktarım oluşursa daha yerinde olacaktır. Nitekim bu bahsettiğimiz mevzu da tecvîd literatürüne kazandırılmıştır." **(K:29)**

"Bu problem değildir; insanlar bunu anlayıp anlamama konusunda kendileri problemlidirler. Bir kelimeye idgâm diyebilmek için o kelimeyi geriye doğru açabilmeniz gerekiyor. Yani "inne, enne" gibi kelimeler lügatta müşeddeddirler. Arap, onu öyle kullanıyor. Yoksa "in" ayrı "ne" ayrı birleştirip idgâm yaptık denemez. Dolayısıyla biz onlara müşedded deriz, gunneli olanlara gunneli müşedded, gunnesiz olanlara da teşdîd bilâ gunne –teşdîd maa'l gunne şeklinde ifade ederiz. "Hâfızlarımız bunu anlayamazlar, buna da idgâm diyelim." şeklinde görüş bildirenler oldu. Müşedded kelimelere idgâm diyemeyiz. Çünkü müşedded kelimenin idgâm yapılmadan önce iki kelimeye ayrılması mümkün değildir. Örnek verecek olursak, "medde" (مدّ) kelimesinin aslı "mededе" (مدد) şeklindedir. Biz, buna "lügaten müşedded" diyemeyiz; çünkü idgâm neticesinde "medde" şekline gelmiş ve şedde almıştır. Çözemediğiniz, açıp izhâr hâline getiremediğiniz bir kelimeye idgâm diyemezsiniz. Meselâ

İdgâm-ı şemsiyye olarak düşünürsek "et-Tîn" kelimesini böldüğünüzde "el" takısı ayrı, "tîn" kelimesi ayrı olmak üzere elinizde iki kelime kalıyor. Dolayısıyla "el" takısını "tîn" kelimesine ekliyorsunuz. et-Tîn şekliyle idgâm hâline getiriyorsunuz. Burada iki kelime birleşti ve bir şedde aldı. Yani geriye doğru açamadığınız bir kelimeye idgâm diyemezsiniz. Dolayısıyla teşdîd bilâ gunne, teşdîd maa'lgunne ifadeleri doğru ifadelerdir. "Bu şekilde anlamazlar" itirâzına gelirsek, öyle anlatırsanız, öğretirseniz insanlar da öyle öğrenir, öyle anlarlar. **(**إِلاَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ)[346] buradaki "illâ" kelimesi teşdîd gibi görünüyor ama aslı "in-lâ" (ان لا) dır. Yani idgâmdır. İstisnâ illâsı (الا) teşdîddir. Ama az önce verdiğim âyette (إِلاَّ) idgâm bilâ gunnedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki lügatta müşedded olanlar, inne (إِنَّ), enne (أَنَّ), keenne (كَأَنَّ) gibi kelimeler müşeddeddir. Bu, bir problem değildir; kişilerin kendileri anlayamadıklarından dolayı problemlidirler." **(K:30)**

"Şeddeli harflere teşdîd bilâ ğune veya teşdîd maa'l ğunne denilmesi bana daha uygun geliyor." **(K:31)**

"Daha açıklayıcı olması hasebiyle bu şekilde isimlendirilmiş olabilir." **(K:32)**

"Teşdîd: Kelimenin aslında olan şeddedir. Dolayısıyla kelimenin aslında olan şedde idgâmdan dolayı olmadığı için teşdîde idgâm denmesi daha doğru olabilir. Lâkin isim farklı olsa da okuyuşta bir fark oluşmamaktadır." **(K:34)**

"Bu konu, Arap dilini iyi bilemediğimizden kaynaklanan bir sıkıntıdır. Teşdîd/müşedded kelimeler ile idgâm olunan kelimeler birbirine karıştırılmakta. Teşdîd; hep şeddeli olarak gelen kelimeler için kullanılan bir tâbirdir. İdğâmda "iki mütemâsil, iki mütecânis…." gibi sebeplerle harfi harfe katmakla oluşan bir şeddeleme söz konusudur. Teşdîd-idgâm isimlendirilmesi gibi bir ayırım bence yerinde bir tesbittir. Her ne kadar şedde söz konusu olsa da arada nüans vardır. Ve bu nüanstan hareketle teşdîd maa'l-gunne ve teşdîd bilâ gunne ile idgâm olunan kelimeler birbirinden ayrılmalıdır." **(K:35)**

"Tecvîd ilminin kitaplarının da yeniden gözden geçirilip güncellenmesi gerektiği kanaatindeyim. Yeni duyduğumuz bu gibi, bilgiler maalesef tecvîd kitaplarımızda yer almıyor. Bence bu konuyla ilgili çalışmayı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın âcilen yapıp bu gibi problemlere son noktayı koyması gerekir." **(K:36)**

"Teşdîd-idgâm arasındaki bu fark, önceki tecvîd kâidelerinde bildiğim kadarıyla yer almamaktaydı. Ancak gerçekleştirilen çalışmalarla eğer tek kelimede aynı harfin yanyana gelme durumu varsa, bu teşdîd adı altında idgâmdan ayrılmıştır. Farklı iki kelimede aynı harfin yan yana gelme durumu varsa, bu da idğâm olarak isimlendirilmiştir. Bunun gayet mâkûl ve güzel bir ayırımdır." **(K:37)**

Görüldüğü üzere bazı katılımcılar bu konunun ihtisâs gerektirdiğini, bazıları da tartışmanın tesmiyeden ibâret olduğunu dile getirmişlerdir. Teşdîd konusunun çeşitli kurslarda aynı zamanlarda tartışma konusu olduğu kanaatinde olan bazı katılımcılarımıza göre şedde/teşdid olan kelimelerde "teşdîd" ifadesinin kullanılması gerekmektedir.

Bu tartışma için tesmiyeden ibâret diyenler, idğâm-ı misleyn de dense, teşdîd de dense aynı olduğunu dile getirmişlerdir. Farklı adlandırmanın bir önemi olmadığını,

346 et-Tevbe 9/40.

geleneksel tanımlamayı daha isabetli bulduklarını ve bunun pratikte bir farklılığının da olmadığını ifade etmişlerdir.

Katılımcılarımızın çoğu bu konuyu, lafza etkisi olmayan teorik tartışma olarak değerlendirmiş olup bunu derin tartışma hâline dönüştürmeyi doğru bulmazken; bazıları teşdîd olan yerde idğâm tâbiri kullanımının terk edilmesi gerektiği görüşündedirler. Onlar bu karışıklığa, tecvîd kitaplarında konunun teşdîd-idğâm ayrımı yapılmadan işlenmesinin sebeb olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca "teşdîd-idğâm" isimlendirmesinde, bu işin mantığını anlamak yerine ilgililerin eğitim aldığı hocasının izinden giderek hocasının teşdîd dediğine kendisinin de teşdîd diyerek muhatabına karşı çıktığını vurgulamışlardır.

Konunun, ihtisâs gerektirdiği doğrudur. Zira, inne (إنَّ), enne (أنَّ), keenne (كَأنَّ) gibi kelimelerin müşedded olması; (مدّ) kelimesinin aslının "mededе" (مدد), (إلاَّ) illâ edatının aslının "in-lâ" (ان لا) şeklinde olduğu bilgisi, bir ihtisâs işidir. Eğitmenlerin bu ayrımı bilmesi ve öğrencilerine bu şekilde öğretmesi gerekmektedir. Diğer taraftan uygulamada farklılık olmasada isimlendirmenin önemli olmadığını söyleyemeyiz.

2.2.2. Medd-i Tabii-Medd-i İvaz Konusu

İhfâ, izhâr, medd-i lâzım vb. tecvîd kuralları, her tecvîd kitabının olmazsa olmaz temel konuları iken, "medd-i ivaz" konusuna sadece bazı eserlerde yer verilmiştir. Bunun tabiî bir yansıması olarak da gerek Kur'ân ilmiyle uğraşan ve meslekî olarak Kur'ân bilgisine hâiz olan kimselerde, gerekse toplum nezdinde "medd-i ivaz" konusunun yeterince bilinmediği, hattâ bu konunun isminin dahi duyulmadığı görülmektedir.

"İvaz" lügat olarak "Bedel, karşılık ve karşılık olarak verilen şey" anlamlarına gelmektedir. Istılah olarak "son harfinin üzerine tenvîn getirilen bir kelimenin tenvînli olarak elifle birleşmesidir."[347] Bu durumda sonu iki fetha hareke (tenvîn) ile birlikte gelen elif harfiyle veya elif gelmeden biten bir kelimede vakıf edildiğinde ortaya çıkan medde, "medd-i ivaz" denir. Örneğin: (فَفَرِيقًا) kelimesinin sonunda fetha bir tenvîn yani sâkin nûn (نْ) bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bu kelimenin okunuşu (فَفَرِيقَنْ)

[347] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîmin Tecvîdi*, 95.

şeklindedir. Kelime sonunda vakıf edildiğinde ise düşen tenvîn yani medde dönüşen sâkin nûna (نْ) bedel olarak med harfi olan 'elif' (ا) harfi getirilmektedir. Bu durumda kelime (فَفَرِيقًا) şeklinde medli olarak okunmaktadır. Medd- i ivaz'ın hükmü de medd-i tabiî'de olduğu gibi bir elif miktarıdır. Ancak yukarıda belirttildiği üzere, "medd-i ivaz" konusunun tecvîd kaynaklarında yeterince yer almamasından dolayı, bu konu bilinmemektedir. (مَاءً mâen, بِنَاء binâen) gibi kelimelerin sonunda vakıf yapıldığında, "medd-i tabiî" olarak durulması gerekirken, bazı okuyucuların burada medd-i muttasıl gibi vakfettiği görülmektedir. Bunun sebebi medd-i ivaz'ın az biliniyor olmasındadır.[348]

"Medd-i ivaz" konusunu ele alan kaynaklar, "medd-i tabiî" başlığı altında anlatmışlardır. (ابدا) kelimesi örneğinde olduğu gibi "medd-i ivaz" tenvînden dönüştürülen elif üzerine vakfolunduğunda gerçekleşir.[349] Vakıf yapılmayıp geçildiğinde ise "medd-i tabiî" olmaz. Zirâ tenvîn, ne harf-i meddir ne de sebeb-i meddir"[350] şeklinde tanım yapılmaktadır.

Bu konuya ilişkin mülâkatımızda katılımcılara yönelttiğimiz: "**Son zamanlarda sıkça dillendirilen "medd-i ivaz" konusu hakkında neler söylersiniz?**" şeklindeki sorumuza katılımcılardan 22'si cevap vermiştir. Katılımcıların görüşleri şöyle sıralanabilir:

> "Medd-i ivaz, medd-i tabiînin bir çeşididir. Medd-i ivaz konusu da tartışılabilir. Örneğin نوله نصله gibi (ه) ile bitişen zamire de ivaz denir. Bunun sadece tenvîne hâs olmadığı belirtilmelidir." **(K:1)**

(K:1) kodlu öğretici medd-i ivazın medd-i tabiînin bir çeşidi olduğunu ancak ıvazın tenvine has bir durumun olmadığını ifade etmiş (K:3) kodlu öğretici ise bilinen tecvîd kitaplarında geçtiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

---

[348] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 142*;* el-Cüreysî, *Nihayetü'l-Kavli'l-Müfid fi ilmi Tecvidi'l-Kur'âni'l-Mecid*, 130; Abdurrahman Karabaşi, *Karabaş Tecvidi,* 4-5; Aliyyü'l-Kârî*, el-Minehü'l-Fikriyye*, 46; Dimyâtî el-Bennâ, *İthâf,* 45; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 141.

[349] Şehzâde Muhammed Es'ad el-Hüseynî, *el-Verdü'l-müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*, Âsitane ts., (Dârü't-Tıbâati'l-Âmire), 9. Ayrıca Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001).15/477; Ebû Hilâl el-Ḥasen b. ʿAbdullâh Ebû Hilâl el-ʿAskerî, el-Furûḳu'l-Luğaviyye (Kahire: y.y., t.y.), 380; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, el-Muhassas, thk. Halil İbrahim Cefâl (Dâru İhyai't Türâsi'l Arabî, 1996). 5/218; Ali b. Muhammed Alemuddîn es-Sehâvî, Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ, thk. Abdulhak Abduddâyim (Beyrut: Müessesetu'l-kutubi's-sekâfiye, 1999), 746.

[350] el-Hüseynî, *el-Verdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd,* 9.

"Medd-i ivaz konusu, bilinen tecvîd kitaplarında geçmektedir. Dolayısıyla bu şekilde telaffuzu doğrudur." **(K:3)**

"İki üstünlü kelimede vakıf yaparken hazf edilen "nûn"dan bedel eliftir mâlûmunuz. Önemli olan bu hususu öğretmektir. Bu hususa bir terim adı koymaya gerek yoktur. Çünkü böyle yapmak meseleyi hafifletmek yerine, literatürün çoğalmasına sebep olmaktadır. Bir ilim dalında terimler ne kadar çok olursa zaptı da o kadar zor olur." **(K:7)**

(K:7) medd-i ivazın önemine değindiği (K:8) kodlu öğreticinin ise bu konunun iyi anlatıldığı takdirde kolaylıkla anlaşılacağına dikkat çektiği görülür:

"Bu konu, "avâmın/halkın çoğu zaman anlayamadığı bir konudur. Üzerinde durularak anlatılırsa kolaylıkla anlaşılacaktır." **(K:8)**

"İzah yönünden "ivaz" kelimesi, meseleyi vuzûha kavuşturmak için gerekli olabilir, ama önemli bir farklılık ortaya koymamaktadır." **(K:9)**

(K:9) kodlu öğretici ivaz kelimesi üzerine dikkat çekerken (K:13) kodlu öğretici ise tecvîd eserlerinde bu konunun geçtiğini ifade etmiştir:

"Medd-i ivaz, son zamanlarda sıkça dillendiriliyor gibi görünse de tecvîd eserlerinde var olan bir kâidedir. Açıkçası ilk kez son zamanda dillendirildiği iddiasının ne derece gerçeği yansıttığı hususunun iyi tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyim." **(K:13)**

"Medd-i ivaz bahsinin tecvîd kitaplarının hepsinde ele alınması gerekiyor." **(K:16)**

(K:16) kodlu öğretici medd-i ivaz konusu bağlamında tecvîd kitaplarına dikkat çekerken (K:18) kodlu öğretici ise medd-i ivazın iştikakını şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Bedel olarak vermek, karşılık, teminat" anlamlarına gelen "ivaz" kelimesi, tecvîd terimi olarak: "vakıf hâlinde, fethalı tenvîn yerine med harfini ikâme etmeyi" ifâde etmektedir. Bu tanımlamanın doğru olduğu kanaatindeyim. Aksi takdirde "medd-i tabiî" şeklinde ifâde edilmesi gerekir. Ancak kelimenin aslında bir med harfi bulunmadığı için böyle bir isimlendirme gerçekçi görülmemektedir." **(K:18)**

(K:19) kodlu öğretici de Kur'ân okuyucularının bu tecvîdi uyguladıklarını dile getirmiştir:

"Aslında bu, her Kur'ân okuyucusunun uyguladığı bir şeydir. Vakıf esnasında iki üstünlü tenvîni, elife kalbetmektir. Ancak medd-i ivazı farklı târif edenler de vardır." **(K:19)**

"Medd-i ivaz, med çeşitlerinden (medd-i tabiî'nin) bir bölümdür. İvaz, vaz edilen, koyulan anlamındadır. Tenvînle biten bir kelimede durulduğunda tenvînin içinde bulunan gizli sâkin nûnun yerine hareketsiz bir elif getirmek demektir." **(K:24)**

(K:24) kodlu öğretici ivaz kelimesinin iştikakını ifade etmeye çalışırken (K:20) kodlu öğretici ise medd-i ivazın tabiî medde mülhak bir konu olduğunu savunmuştur:

"Medd-i ivaz tabiî medde mülhak bir konudur. Aslî med değildir. Muhtemelen tartışmalar da bu noktada alevlenmektedir. Çünkü âhirinde tenvîne ivaz olan elif ârizîdir. Mülhak olmasının sebebi de hem vakıf hem de vasıl hâlinde değil de sadece vakıf hâlinde ortaya çıkmasıdır. Şayet, sorunuz sadece isimlendirmeye yönelik bir soruysa, ivaz tâbirinin doğru olduğunu düşünüyorum." **(K:20)**

"Her şeye medd-i tabiî denilmesinden kaynaklanmaktadır, ancak orada tabiî bir med yoktur. Tabiî med kurallarına uyuyormuş gibi görünen bir durum söz konusudur. Durduğumuz zaman tabiî medde karşılık gelir, ancak geçtiğimiz zaman farklılaşır." **(K:25)**

(K:25) kodlu öğretici bu tecvîdin vakıf yapıldığında tabiî medde karşılık geldiğini ancak vasledildiğinde farklılaştığını ifade ederken (K:26) ise uzman olan kişilerin bu tecvîde vâkıf olduğunu şu şekilde dikkate şunmuştur:

"Aslında bu konu kırâat alanında ihtisâs yapmış ve bu alanın uzmanı olan kişilerin vâkıf olduğu bir tecvîd kuralıdır. Ancak son zamanlarda kırâat alanında yapılan çalışmalar ve bu alanda uzman olan kişilerin bu konuyu gündeme almasıyla yeniden duyulmuştur. Medd-i ivaz, vakıf hâlinde üstünlü harflerde meydana gelen bir işlemin sonucudur. Bu meddin medd-i tabiîden ayrılıp bu şekilde isimlendirilmesinde, herhangi bir sakınca görmüyorum. Bu şekilde medd-i tabiînin yükünün hafiflediğini düşünüyorum." **(K:26)**

"Medd-i ivaz konusuna gelecek olursak, bu şekilde okuyuş kişinin makamlı Kur'ân okurken alternatif bir okuyuş sergilemesini sağlar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, medd-i tabiî ve medd-i ivaz'da bir elif miktarının aşılmamasıdır. Hiçbir okuyuş kuralı makama fedâ edilmemelidir." **(K:29)**

(K:29) kodlu öğretici medd-i tabiî ve medd-i ivaz'da bir elif miktarının aşılmamasına (K:30) ise medd-i ivaz tâbirinin günümüzde yaygınlaştığına dikkat çekmiştir:

"Günümüzde medd-i ivaz tâbiri yaygınlaştı. Örneğin, "ebeden" (ابداً) kelimesindeki gibi tenvîni olup da durduğunuz zaman med hâline geliyorsa, buna medd-i ivaz deniyor. Ama medd-i ivaz sadece bundan ibâret değildir. Meselâ Âl-i İmrân ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ﴾ [351] âyetindeki يُؤَدِّهِ kelimesinde olduğu gibi fiilde hazfedici, cezmedici bir alâmet sebebiyle, sonuna "hâ" (ه) gelmiş, hazf oluşmuşsa, böyle kelimelerde de medd-i ivaz vardır. "Eddâ" kelimesine (ادّى) şedde ve zamir gelmiş, "y" (ى) düşmüştür, "hâ" (ه) gelmiştir, o bitişen "hâ" (ه) da ivazdır. Dolayısıyla iki türlü ivaz vardır: Bir, tenvînden dolayı ivaz; bir de zamirlerde oluşan ivaz. Ancak sınavlarda ille de buralara ivaz dedirtmek için öğrenciyi zorlamamak gerekir. İmtihan ederken öğrenci "ebedâ" (ابداً) kelimesinin sonuna "medd-i tabiî var" diyebiliyorsa, "sen oraya neden medd-i ivaz demedin?" dememeliyiz. Evet, medd-i ivaz vardır, son zamanlarda ülkemizde de bu terim yaygınlaştırılmıştır. Ülkemiz belli bir dönemde dip yapmış olsa da yeniden diriliyor. Zamanla bunlar iyice yerleşecektir." **(K:30)**

"Tenvînin medd-i tabiîye dönüşmesine medd-i ivaz denilmesi mantıklı." **(K:31)**

(K:31), (K:32), (K:33), (K:34), (K:35), (K:36) ve (K:37) kodlu öğreticilerin medd-i ivaz konusuna vâkıf oldukları görülmüş ve bu tecvîde dair şu açıklamalarda bulunmuşlardır:

"Bu konularla ilgili çalışmalar yaparak daha açıklayıcı olması hasebiyle bu şekilde isimlendirilmiş olabilir." **(K:32)**

"Aslında bu husus, daha önceden de kırâat alanında ihtisâs yapmış ve bu alanın uzmanı olan kişilerin vâkıf olduğu bir tecvîd kuralıydı. Ancak son zamanlarda kırâat alanında yapılan

[351] Âl-i İmrân, 3/75.

çalışmalar ve bu alanda uzman olan kişilerin bu konuyu gündeme almasıyla Kur'ân eğitiminde daha çok dillendirilmeye başlandı." **(K:33)**

"Medd-i ivaz, med yerine geçen anlamındadır. İki üstünlu harflerde durulacağı zaman med üzere durulur. Duruşta med harfleri olmadığı hâlde, med üzere durulduğu için bu ismi kullanmak daha doğru olabilir." **(K:34)**

"Medd-i ivaz iki üstünlü kelimenin vakıf hâlinde medd-i tabiî uygularcasına durulmasıdır. Çok elzem görmemekle beraber tercih ettiğim bir tâbirdir. Ancak "tenvînin sonundaki "n" sesinin atılarak medd-i tabiî gibi uzatarak durulur" tâbirinden hareketle, medd-i tabiî'ye atıf yapıldığı için, kullanılmamasının bir kayıp oluşturmayacağı kanatindeyim." **(K:35)**

"Daha önceki sorularınızın cevaplarında da belirttiğim gibi, bu konularla ilgili çalışma yaparak son noktayı Diyanet İşleri Başkanlığı koymalıdır." **(K:36)**

"Âyet veya kelime sonunun tenvînli bitmesi durumunda, üstün varsa ve vakıf yapmak da gerekirse tenvîndeki "nûn" harfinin hükmü kalkar. Med üzerine, tabiî olarak durulur. Bu durum, sonu hemze ya da fethalı tenvînle biten kelimelerde de meydana gelir. Bu itibârla birçok okuyucu, tecvîdi bilmekle birlikte, bu kuralı karıştırabilmektedir." **(K:37)**

Katılımcıların bu konuda verdikleri cevaplara bakıldığında medd-i tabiînin bir çeşidi olan "medd-i ivaz"ı, kırâat alanında ihtisâs yapmış, bu alanın uzmanı olan kişilerin daha önceden bilmelerine rağmen, kırâat alanında yapılan çalışmalar ve bu alanda uzman olan kişilerin meseleyi gündeme almasıyla daha çok duyulur hâle geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcılar, "Medd-i ivaz" tâbirinin bilinen tecvîd kitaplarında yer aldığını; konunun üzerinde durularak anlatılması hâlinde kolaylıkla anlaşılacak mâhiyette olduğunu belirtmişlerdir.

Medd-i ıvaz gibi isimlendirmelerin terminoloji artışına sebep olacağını düşünen katılımcılarımız, bir ilim dalında terimler ne kadar çok olursa zabtının da o kadar zor olacağını belirtmişler, "ivaz" kelimesinin, meseleyi vuzûha kavuşturmak için gerekli görülebileceğini, ancak bunun önemli bir farklılık ortaya koymayacağını söylemişlerdir. Bir katılımcımız ise "böyle bir isimlendirme her zaman yapılıyordu." diyerek sorumuza itirâz etmiştir. İki katılımcı ise: "tenvînden dolayı ivaz; zamirlerde oluşan ivaz" şeklinde iki türlü ivazın olduğunu söylemiştir.

Görüldüğü üzere "Medd-i ıvaz" tecvîd kitaplarında yer alan bir konudur. Kırâat alanında ihtisâs yapmış, bu alanda uzman olan hocaların konu hakkında önceden bilgi sahibi oldukları meseleyi gündeme almalarıyla daha çok duyulur hâle gelmiştir. Diğer başlıklarımız gibi bu konumuzun da isimlendirmedir denmek sûretiyle hafife alınması doğru olmasa gerektir. Bu konu üzerinde ciddiyetle durularak öğrencilere anlatılması hâlinde kolaylıkla anlaşılacak mâhiyettedir.

2.2.3. Dâd Harfi'nin Okunuşu Meselesi

Kırâat bilginleri Kur'ân'ın kelime ve harflerinin nasıl telaffuz edileceğine dair ölçüleri, gelecek nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Bu itibarla Kur'ân okuyucusu, bu konuda dayanaksız şekilde ortaya atılan sözlere değil, konunun uzmanı olan âlimlerin eserlerinde tespit ettikleri usûl ve kâidelere uymalıdır.

Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) sadrazam olduğu dönemde sadece "dâd" (ض) ve "râ" (ر) harflerinin mahreçleri hakkında 10'u aşkın risâle yazılması, bu meseledeki ihtilafın önemini ortaya koymaktadır. Bu sadrazam, devrin kırâat âlimleri arasındaki ihtilâflara çözüm bulmak üzere, Mısır'dan kırâat ilminde yetkili bir mukrinin İstanbul'a dâvet edilmesine karar vermiş, bu amaçla ülkesinde "Mısrî" lakabı ile şöhret bulan ünlü Kârî Şeyh Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721) İstanbul'a dâvet edilmiştir.[352] Bu zât, daha önce de işaret edildiği üzere Osmanlı Döneminde "Mısır Tarîki" adı verilen tarîkin teessüsünde rol oynamış, ayrıca "dâd" (ض), "tâ" (ط), "zâ"(ظ)[353] ve "râ" (ر) harflerinin nasıl telaffuz edileceği konusu ile ilgili risâleleri[354] de kaleme almıştır.[355]

Arapça'nın dışındaki diğer dillerde bulunmayan ve kaynaklarda belirtilen mahreç ve sıfatlarına (rihvet, itbâk ve istitâle) uygun biçimde telaffuz edilmesi oldukça zor olan "dâd" (ض) harfi, Araplar ve Arap olmayanlar arasında eskiden beri farklı şekillerde telaffuz edilegelmiştir. Harflerin telaffuzu ve bazılarının nasıl okunacağı konusu, ilk dönemlerden itibaren tartışılmıştır. Bu konu üzerinde çok söz söylenmiş, ardı arkası kesilmeyen bu tartışmalı mesele üzerinde birçok risâle yazılmıştır.[356]

"Dâd" (ض) harfi, dilin sol veya sağ ya da her iki kenarı ile üst azı dişlerinin iç kısmına bastırıldıktan sonra yavaşça çekilerek çıkarılır. Bu harfin telaffuzu sırasında

---

[352] Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları* (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 58-59.

[353] Remzi Ateşyürek, "Kur'ân Tilâvetinde Yaygın Hatalar (Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Samsun: 2011), 157-175.

[354] Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları,* 136-176.

[355] Recep Akakuş, "Kıraat İlminde İcâzet Geleneği, Reîsü'l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu, 16-18 Kasım 2012* (İstanbul, 2015), 523-525.

[356] Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mütevellî, *Risâletu'd-Dâd* (thk: Fergalî Seyyid Arbâvî) (el-Cîze: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2008), 36-52.

dilin ucu serbest kalır, dil kökü ortası ile beraber üst damağa yükseltilir[357] ve dil aslâ ön dişlere dokunmaz. Bu harf istitâle[358], rihvet[359], isti'lâ, itbâk[360], cehr[361] ve çok az da olsa tefeşşî[362] sıfatlarına sahiptir.[363]

Buna göre "dâd" (ض) harfinin sesi, sahip olduğu rihvet ve istitâle sıfatlarının gereği olarak, ses akımlı ve yumuşak; isti'lâ ve itbâk sıfatlarının gereği olarak da kalın olur. Bu harfin sesi, dişler arasında sıkışmadan akacak tarzda icrâ edilmelidir.[364] Bu sebeple Fâtiha sûresindeki (وَلاَ الضَّآلِّينَ) kelimesini okurken "dâd" (ض) harfinin şeddesinin sükûn hâlinin, rihvet ve istitâle sıfatları sebebiyle akıtılmasına dikkat edilmesi gerekir. Bazı Arap okuyucular ve onları taklid edenler ise (ض) harfini, kendisinde olmayan şiddet sıfatı ile okuyarak sükûn hâlini akıtmamaktadırlar. Bilinen bir gerçektir ki, as'abü'l-hurûf (harflerin en zoru) olarak ifâde edilen "dâd" (ض) harfini, kırâat erbâbının belirlediği şekilde hakkıyla çıkarmak oldukça zordur.[365]

"Tâ" (ط) harfi, Arapça'daki harflerin en kuvvetlisi olduğu hâlde, onun "rihvet" sıfatına sahip bir harf gibi "dâd" (ض) şeklinde telaffuz edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple okuyuşta mâhir olduğunu iddia eden bazı kimselerin "dâd" (ض) harfini "tâ" (ط)

---

[357] Hamza Hüdâyî (Hamza-i Miskîn), "Tecvîd-i Edâiyye", *Muallimler için Tecvîd Risâleleri İçinde* (Nadîde Kitaplar Kütüphanesi 1), (Dersaâdet ts.), 36-37.

[358] "İstifâle" sâdece (ض) dâd harfine mahsus olup harfi akıcı hâle getiren, harfin mahrecinden çıkarken sesinin bir elif miktarına yakın uzatılması, devam etmesi şeklinde ortaya çıkar bir sıfattır. Bu sıfat, dilin yanlarıyla birlikte üst azı dişlere teması sonucu meydana gelen sesin, "lâm" harfinin mahrecine kadar uzamasını ifade eder. Bk. Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Fazîletleri,* 236–237.

[359] "Rihvet" harfleri telaffuz ederken, sesin ve nefesin akması, harfin yumuşak bir şekilde okunması demektir. (Muhammed el-Mağnîsî, Ahmed b. Muhammed Mağnîsâvî (1000/1591). *Terceme-i Cezerî*. İzmir: 1301 (Mecmua içinde), 111-112; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 111-112.)

[360] İsti'lâ ve ıtbâk sıfatları, bu harfin kalın okunmasını sağlayan sıfatlardır.

[361] "Cehr" sıfatı, nefesin tıkanıp sesin açığa çıkmasını sağlamaktadır.

[362] Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Fazîletleri,* 235.

[363] Muhammed Sâdık Kamhâvî, *Talâiu'l-Beşer fî Tevcîhi'l-Kırâati'l-Aşer* (Kahire: 1977), 21. Detaylı bilgi için bk., Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 135-141.

[364] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19; Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l- Mukill*, 51. Ayrıca bk., Remzi Ateşyürek, "Dâd Harfinin Okunuş Özelliği Muhammed Mer'aşî (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri", *OMUİFD,* 20/21 (Samsun: 2005), 247.

[365] (ض) harfinin telaffuzu ve Arap ve Türk okuyucuların bu harfin mahrecinden çıkarılışındaki hassasiyetleri konusunda bk., Ali Rıza Sağman, *Kur'ân Nasıl Okunur Sağman Tecvidi* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1955), 26.

harfinden daha kalın okumaları, taklitten başka bir şey değildir.[366] Şüphesiz kırâatin hatasız olması gerekir, çünkü yukarıda îzâh edildiği gibi, bir harf başka bir harf ile değişirse, bazen mânânın da değişmesi kaçınılmaz olacaktır.[367] Saçaklızâde Mer'aşî (ö. 1115/1737), "dâd" (ض) harfini "zâ" (ظ) harfi gibi veya "dâd" harfini "tâ" (ط) harfi şeklinde okumayı "lahn-ı celî" (açık/görünür bir hata) olarak değerlendirmiştir. Ancak bazı fukahâ, "dâd" (ض) harfi ile "zâ" (ظ) harfini birbirinden ayırmak zor olduğu için, böyle okumakla namazın bozulmayacağını ifâde etmişlerdir.[368]

Mahreç ve sıfatlarda mutlak olarak "dâd" (ض) harfini "tâ" (ط) harfi gibi okumak, bir "lahn-ı celî"dir ve tam bir hatadır. Bu tür okumayla "tâ" (ط) harfindeki şiddet, istitâle, itbâk ve tefhîm sıfatları "dâd" (ض) harfine verilmiş ve bu harfin mahreci yok edilmiş olur.[369] İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) (وَلاَ الضَّالِّينَ) âyetindeki "dâd" (ض) harfini "zâ" (ظ) harfi gibi okumayı, Allâh'ın murad ettiği mânâya aykırı olduğu için câiz görmez. Çünkü bu kelimenin "dâd" (ض) harfi yerine "zâ" (ظ) harfi ile okunması durumunda anlamı: "devam edenler" şeklinde olur. Ancak "dâd" (ض) harfi hakkıyla okunduğunda, kelime "hidâyetin" zıddı olan "dâlâlet" (yoldan çıkma, sapma) anlamına gelmektedir.[370]

"Dâd" (ض) harfi, telaffuzundaki zorluğundan dolayı bazen "zâ" (ظ) harfi ile birbirine karıştırılabilir. "dâd" (ض) harfindeki "istitâle" sıfatı, bu iki harfi birbirinden ayıran temel özelliktir.[371] "Dâd" (ض) harfinde "rihvet", "tâ" (ط) harfinde ise "şiddet" sıfatının olmasına rağmen, bazı okuyucuların "dâd" (ض) harfini "tâ" (ط) harfi ile karıştırmaları oldukça şaşırtıcı bir durumdur. Hâlbuki "dâd" (ض) harfinde "istitâle" sıfatı olması nedeniyle, bu iki harf birbirinden ayrılır. Mısırlıların çoğu ve aslı Arap olan kimseler de böyle okurlar. Bazısı da "dâd"ı (ض) tam bir "zâ" (ظ) harfi olarak okur. Ancak "dâd" (ض) harfinde fazladan olarak "istitâle" sıfatı varken, "zâ" (ظ) harfinde bu sıfat

[366] Saçaklızâde Mar'âşî, *Keyfiyyetü Edâi'd-Dâd,* thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin, *Mecelletü Mecmei'l-lügati'l-Arabiyye,* 70/4 (Dımaşk: 1416/1995), 650; Ayrıca bk., Ateşyürek, "Dâd Harfinin Okunuş Özelliği …" 247.

[367] el-Fâtihâ 1/ 7.

[368] İsmail Durmuş, "Tâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/282-283.

[369] Saçaklızâde Mar'âşî, *Keyfiyyetü Edâi'd-Dâd,* 652. Ayrıca bk., Ateşyürek, "Dâd Harfinin Okunuş Özelliği…" 249. Dâd harfinin **tefeşşî** sıfatı için bk., Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 135; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 205.

[370] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd,* 140.

[371]İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime,* 153.

yoktur. İki harf aynı sıfatlara sahip olsaydı birbirine karışırdı. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287) gibi dilbilginleri, eserlerinde telaffuzunun zor olması nedeniyle, "dâd" (ض) harfinin geçtiği kelimelerin hemen hepsinde bazısının onun tamamen "za" (ظ) harfine dönüştürdüklerini ifâde etmektedirler.[372]

Arapça ve Türkçe kaynaklarda "dâd" (ض) harfinin mahreci ve karışması muhtemel harflere dair bilgiler yer almaktadır. Yine Alimler arasında dad harfinin mahreci hususunda tartışmalar eserlere konu olmuştur. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime* adlı risâlesinde: "Dâd harfi, dil kenarından azı dişlerine temas ederek ileriye doğru kıvrılarak çıkar."[373] demektedir. Başka bir kitapta bu bilginin zıddını görmek mümkün değildir. Kırâati bilen, bu eğitimi almış bir insan, bunun uygulamasını da öğrenciye gösterecektir.[374]

Osmanlı kırâat ilminde "Mısır Tarîki" ekolünün kurucusu kabul edilen Ali el-Mansûrî (1134/1722), Ganim Nureddin Ali b. Muhammed el-Makdisî'nin (ö. 1004/1996) "dâd"'ın (ض) "zâ" (ظ) sesi içermesi gerektiğine dair Büğyetu'l-Mürtâd li Tashîhi Harfi'd-Dâd'a ve Saçaklızâde Mar'aşî'nin (ö. 1145/1732) yazdığı aynı mâhiyetteki Risâle fî Mahreci'd-Dâd adlı risâlesine büyük tepki göstermiştir. Bunlara reddiye olarak da Reddü'l-İlhâd fi'n-Nutki bi'd-Dâd (Keyfiyetü edâi'd-Dâd) isimli risâlesini yazmıştır. Ali el-Mansûrî, ayrıca Makdisî ve Saçaklızâde'ye karşı "Bu risâlem de sahîh dâd ile ilgili her türlü delile yer verdim" demiştir. Ayrıca, aynı risâlde "Biz bunu Hz. Peygamber'e ulaşan muttasıl bir sened ile elde ettik derlerse, cevaben dirâyete muhâlif rivâyete itibar edilmez deriz. Kırâatin şartı Arapça'ya tevafuktur, bu "dâd"ın kırâatten önce Arapça'ya muhâlefeti ispat edilmiştir."[375] ifâdelerini kullanmaktadır.

---

[372] Yaşar Kurt, "Fâtihâ Suresi ve Tecvidi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, (2006), 123.

[373] وَالضَّادُ: مِنْ حَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا لاضْرَاسَ مِنْ أَيْسَرَ أَوْ يُمْنَاهَا

Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime, Rasâil fî ilmi't-tecvid, Metnü'l-Cezerî Risâleleri,* tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts.

[374] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", İslam Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Açılış Paneli. https://www.youtube.com/watch?v=fOa0BUVUzFs, 30.06.2022, 12:42.

[375] Ali Mansûrî, *Risâle fi keyfiyyeti'n-nutki bi'd-Dâd*, 197-214.

Ali el-Mansûrî, İbn Ganim el-Makdisî'nin risâlesindeki "Kahire'de "dâd"'ın "tâ" (ط) olarak telaffuz edilmeye başlanması" ifâdesine sinirlenmiş, "Vallâhi bu söz, bütün Mısırlılar'a iftirâdır." diyerek karşı çıkmıştır.[376] Yine Ali el-Mansûrî, Mar'aşî'nin:

> "Bu konuda kırâat âlimlerimizin kitaplarında sâbit, doğru ve isabetli olan, "dâd'ı" (ض) "zâ" (ظ) sesi vererek okumaktır." şeklindeki sözüne cevâben "Hangi kırâat imâmı "dâd'a" (ض) "zâ" (ط) gibidir demiştir? "Dâd", dâd'tır, "zâ" da zâ'dır. İbn Cinnî'nin de dediği gibi, mahreclerinin farklı olması, lafızlarının da farklı olması demektir." demiştir.[377]

Öte yandan Yûsufzâde Abdullah Hilmî Efendi[378] (ö. 1167/1754), Muhammed b. İsmâil İzmîrî (ö. 1154/1741)[379] ve Muhammed Mütevellî (ö. 1895-96)[380] gibi kırâat âlimleri, konuyla ilgili risâlelerinde, "dâd" (ض) harfinin "zâ" (ظ) sesi içermemesi gerektiğini îzâh etmeye çalışmışlardır.

Tayyibe muharriri Yûsuf Efendizâde Abdullah b. Muhammed, risâlesinin başında, "Saçaklızâde diye mârûf Muhammed Mar'aşî'nin sahîh dâd'ımızı tahrîf eden, "sâkin "dâd" (ض), sâkin "zâ" (ظ) ile aynı seste veya ona çok yakındır." iddiasının bâtıl olduğunu söylemiş ve Mar'aşî'nin risâlesinde iddiasını aslâ ispatlayamadığını belirtmiştir."[381] Bu dâvâyı Saçaklızâde ihdâs etmiş ve yazılarıyla iddiâsını o günlerde Antep âlimlerine kabul ettirmek istemiştir. Ahmed Hilmî Efendi'nin "Ben, talebenin hocanın okuyuşunu değiştirdiğini ilk defa gördüm." demesine karşın İzmirî: "Bizim bütün hocalarımız, dâd'ı (ض), "zâ" (ظ) şâibesine meydan vermeden "dâd" diye okutmuşlardır. Biz şimdi Rasûlullah efendimize ulaşan senedimizi bırakıp, fâsit kıyasâ dönecek değiliz!" demiştir.[382]

Dâd'ın (ض) "zâ" (ظ) sesi içermesi gerektiği konusunda son dönemde ortaya çıkan üçüncü akım ise yakın dönem Mısır Kârîleri Şeyhlerinden Âmir Seyyid Osman

---

[376] İbn Gânim el-Makdisî, *Buğyetü'l-Murtâd li-Tashîhi'd-Dâd*, Nşr. Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 255.

[377] Ali Mansûrî, *Risâle fi keyfiyyeti'n-nutki bi'd-Dâd,* 210.

[378] Yûsufzâde Abdullah b. Muhammed, *Risâle fi'd-Dâd fi'r-Red ale'l-Mar'âşî* (Riyad: Mektebetü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûd), nr. 1/ 4561; 2/ 8372, vr. 1a.

[379] Muhammed b. İsmail el-İzmirî, *Risâle fi'd-Dâd*, (Mektebetü Mekketi'l-Mükerreme), nr. 1/61; 2/ 71, vr. 1a-8b.

[380] Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mütevellî, *Risâletu'd-Dâd* (thk: Fergalî Seyyid Arbâvî), (el-Cîze: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2008), 36-52.

[381] Yûsufzâde Abdullah b. Muhammed, *Risâle fi'd-Dâd fi'r-Red ale'l-Mar'âşî,* nr. 1/ 4561; 2/ 8372, vr. 1a.

[382] Muhammed b. İsmail el-İzmirî, vr. 1a-8b.

(ö. 1988) tarafından başlatılmıştır. Mısırlı bazı Kurrâ tarafından destek bularak yayılmaya başlayan bu cereyan, 1997 yılında Mısır Vakıflar Bakanlığı'nın, Kur'ân-ı Kerîm ve ona müteallik hususlar Genel İdare Kurulu'nda pek çok kurrânın toplu imzasıyla yayımladığı fetvâ mâhiyetindeki bildiriyle son bulmuştur. Bu fetvâ metni şu şekildedir:

> "Kur'ân-ı Kerîm, harf harf, sübûtu kat'î şekilde ve tevâtürle bize ulaşmış, kıyâmete kadar da bu şekilde telâkkî olunmaya devam edecektir. "Dâd" harfini "zâ" (ظ) gibi okumak veya ona benzer bir ses karıştırmak câiz değildir. Namazda "zâ" (ظ) telaffuzu kılınan namazı bâtıl duruma getirir ve söz konusu harfleri bu şekilde okumak da okutmak da haramdır."[383]

Yukarıda zikre çalıştığımız, Mısır'daki "zâ" (ظ) akımı ile alâkalı olarak Dr. Eymen Süveyd şöyle demiştir:

> "Bilâdüşşâm'ın ve Mısır'ın en meşhur, dönemlerinin en âlî senedlerine sahip bulunan altı ayrı hocasının huzûrunda Tayyibe ve Şâtîbiyye tarîkleriyle on kırâatten hatimler indirdim. Bu süreçte hiçbir hocam benden dâd (ض) harfine "zâ" (ظ) sesi karıştırmamı istemedi. Bilakis hepsi de tam bir "dâ" sesiyle okuttu. Hal böyleyken Mısırlı hocam İbrâhim Semennûdî'ye, hayatının son döneminde Mısır'dan "dâd" (ض) harfinin "zâ" sesiyle okunması gerektiğini söyleyen Mısırlı bir grup geldi. Hocanın aklını çeldiler ve bu şekliyle sesini de kaydettiler. Aynı olayı, Abdürrezzâk b. Ali İbrahim Mûsâ isimli bir Mısırlı kârî de: Biz, vaktimizin çoğunu kendilerinden hiçbir zaman "za" sesi içeren bir "dâd" (ض) duymadığımız Şeyh İbrahim Semennûdî ve Şeyh Süleymân hocalarımızla birlikte kırâat merkezinde geçirirdik. Hoca Efendi'ye "'Hocam! Siz hocalarınızdan hiç böyle "dâd"ı (ض) "za" (ظ) sesi içeren şekilde aldınız mı?'" denildiğinde: 'Hayır, biz bu hususu fonetik kitaplarından aldık' diye cevap vermiştir."[384]

Hem Mısır Tarîki hem de İstanbul Tarîki senedlerinin ilk halkasını teşkil eden hocalar, "dâd" (ض) harfini "zâ" (ظ) sesi olmadan okutmuş ve bu konuda risâleler yazmışlardır. Ülkemizdeki bütün hocalarımızın senedleri bu iki ekole dayanmaktadır. Sened açısından durum böyle iken, bu açmaz nasıl çözümlenebilir? Kısa bir değerlendirme yapacak olursak; ülkemizdeki pek çok hocamız, "dâd" harfindeki "arı vızıltısı"nı andıran ses için bu telaffuz edilen sesin, "zâ" (ظ) harfinin sesi olmadığı aksine farklı bir ses olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu değişim, kaynaklarda belirtilen şekliyle mânâya zarar vermektedir.

Muhammed b. İsmâil el-İzmîrî'ye göre, "dâd" (ض) meselesiyle ilgili temel kopma noktasını Saçaklızâde el-Mar'aşî temsil etmektedir. Onun "dâd" (ض) harfi ile ilgili risâlesinden yaptığı atıfta, Muhammed b. İsmâil el-İzmîrî şöyle demektedir: "Bu

---

[383] Saçaklızâde Mar'âşî, *Keyfiyetü edâi'd-Dâd*, nşr. Hatim Sâlih ed-Dâmin, "Nâşirin Mukaddimesi", 120-123.

[384] Abdürrezzâk b. Ali b. İbrahim Mûsâ, *el-Fevâidü'l-Cezeriyye fi Şerhi'l- Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1997), 115.

zâiyyûn taifesinin Hz. Peygamber'e ulaşan senedleri var diyorlarsa, ben de onların senedleri ancak Saçaklızâde'ye dayanır, onun 'dâd'ı (ض) da tevâtüre muhaliftir.' derim."[385]

"Dâd" (ض) harfinin telaffuzunda, senedin dışına çıkılmış ve bu yüzden de harfin telaffuzunda senedin ve rivâyetin desteklemediği bir telaffuz biçimi ortaya çıkmıştır. İzmirî'nin eleştirisine benzer bir îzâh da Ahmed Hilmî Efendi'den gelmektedir. Mar'aşî'nin hocası Maraşlı Hasan Kal'âvî'ye yönelttiği: "Yâhû 'dâd'ı siz hocanızdan böyle mi aldınız?" şeklindeki soruya, Kal'avî'nin: "Hayır! Biz böyle almadık, fakat Saçaklızâde delilleriyle bizi iknâ etti, dolayısıyla bundan sonra ben de artık öyle okutmaya başladım." şeklindeki cevabı, edânın dayanması gereken rivâyetin ters yönde işlemeye başladığı ve dirâyetin rivâyete öncelendiği bir sürece işaret etmektedir.[386]

İbn Gânim Ali b. Muhammed el-Makdîsî' nin (ö. 1004/1596) *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye'* adlı eserindeki "dâd" (ض) harfi ile ilgili bilgilerden kendi döneminde de iki türlü "dâd" (ض) okunmakta olduğunu anlıyoruz. Birincisi birçok delille hatalı olduğunu ortaya koyduğu kalın (د) "dâl" şeklinde okunan bu tür "dâd" (ض) harfidir ve (الضاد الطائية) ed-dâd et-tâiyye diye isimlendirmektedir. İkincisi ise Mekke ve Hicâz Ehlinin "za"ya (ظ) benzeterek telaffuz ettikleri "dâd" (ض) harfidir.[387]

Günümüzde "dâd" (ض) harfinin "tâ" (ط) harfiyle okunabileceğine dair, kaynaklarda delil olabilecek bir anlatıma rastlamak mümkün değildir. Hattâ "dâd" (ض) harfiyle karışma ihtimâli olabilen "zâ" (ظ), "zâl" (ذ), ve "dâl" (د) harfleriyle ilgili yanlış okumalar yapan kimselerin namazlarının kabul olunup olmayacağı hususunda bilgi verilirken, "tâ" (ط) harfiyle ilgili olarak çok az bir kayda yer verilmektedir. Bu kayıtlarda da bunun uygun bir okuma olarak değil, bazı bölgelere ait bir okuma olduğu ve bu tür yanlış okuyanların hatalarını düzeltmeleri gerektiği hususlarına işaret edilmektedir.[388]

---

[385] Muhammed b. İsmail el-İzmirî, *Risâle fi'd-Dâd,* vr. 1a-8b.

[386] Fatma Yasemin Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 374.

[387] Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l- Mukill,* 43; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l- İtkân ve't-Tecvîd,* thk. Ğânim Kaddûrî el-Hâmed, (Bağdat 1988), 110. bk., Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 136.

[388] Hamza Hüdâyî (Hamza-i Miskîn), "Tecvîd-i Edâiyye", 59–60, 141; "Araplar'ın kendi dilleri olmaları nedeniyle Arapça'nın en doğru seslerinin yine onların ağzından çıkacağı" konusu hakkında bk., Tayyar Altıkulaç ve dğr., *Kur'ân Okumaya Giriş* (Ankara: 1987), 5-6.

Kur'ân, her yönüyle incelenmiş, özellikle kendisiyle ibadet ediliyor olması hasebiyle, her harfinin mahreç ve sıfatları hakkındaki bilgiler en ince ayrıntılarına varıncaya kadar kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla "Acem böyle okuyor, Arap şöyle okuyor" yerine "bu esaslara kim riâyet ediyorsa o doğru okuyor" demeliyiz. Ancak, günümüzde hâlâ "tâ" (ط) harfiyle ilgili bu tür sübjektif tekliflerin yapıldığına şâhit olmaktayız.[389] Bununla birlikte harfin farklı mahreçten okunmasının, namazda kırâate mani olup olmadığı da tartışılmıştır şöyleki:

İbn Teymiyye, Fâtiha sûresindeki yaygın hatalara değinirken "dâd" (ضاد) harfinin telaffuzu konusunda bir birine aykırı fetvâ vermektedir. O: "Dâd'a (ضاد) gelince, pek çok insanın yaptığı gibi kişi bu harfi ağzının ucundan çıkarırsa, yani yanlış okursa, bu dâd'ı bu şekilde yanlış okuyanların arkasında namaz kılmak câizdir'" ve "'câiz değildir'" diye iki görüş serdeder.[390]

"Yanlış okuyarak imâmlık yapanın arkasında namaz olmaz, çünkü bu işi yapan bir harfi başka bir harfle değiştirmiştir. Dâd'ın (ضاد) mahreci çene kemiği, zâ'nın (ظاء) mahreci ise dişlerin yanıdır. وَلاَ الظالِّينَ denildiğinde anlam değişir. Bir kısım ulemâ ise okunan harf aynı cins, mahreçleri birbirine yakın olduğu ve kulağa aynı geldiği için namaz câizdir" demektedir. Burada kırâat, amacına ulaşmıştır.[391]

Namazın bozulması konusunda taraflar genişliği/ruhsatı esas almışlar; bunu avam hakkında geçerli görüp, fukahâ hakkında ise geçerli görmemişlerdir.[392] Diğer yandan avâmın doğru yapmaya gücü yettiği hâlde bu hatayı kasten yaparsa yine onun da namazının bozulacağını kabul edenler olmuştur.[393] Din görevliliği hizmetinde bulunan kimseler namazın sıhhatine engel teşkil edecek bu tür hatalı okuyuşlardan kaçınmalıdır.[394]

---

[389] Emrullah İşler, "Ülkemizde Arapçanın Telaffuzunda Yapılan Yanlışlar ve Kur'ân Âyetlerinde Getirdiği Anlam Kaymaları (II)", *Gazi.Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17/2, (1997), 142.

[390] Muhammed b. Mûsâ Âl-i Nasr, Çev. Nihat Temel, *Kur'ân Tilavetinde Yaygın Hatalar* (Ankara: 2021), 146.

[391] Muhammed b. Mûsâ Âl-i Nasr, *Kur'ân Tilavetinde Yaygın Hatalar,* 146.

[392] Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye (Mukaddimeti'l-Cezeriyye),* 39.

[393] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali,* 220, (mad. 443).

[394] Ateşyürek, "Kur'ân Tilâvetinde Yaygın Hatalar (Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ Örneği)", 168.

Selefî düşüncenin önemli temsilcilerinden Suudi Arabistan müftülerinden Abdülazîz b. Bâz (1912/1999) "dâd" (ضاد) harfi konusundaki fetvâsında, müfessir İbn Kesîr'den rivâyetle " 'dâd' (ضاد) ve 'zâ' nın (ظاء) biribirine karıştırılması hoş görülür, çünkü her iki harfte de cehr, rihvet ve itbâk sıfatları vardır." demektedir. [395]

Muhammed b. Sâlih el-Huseymî ise konuyla ilgili fetvâsında kişinin bu karıştırmayı kasten yapıp yapmamasına, harfi doğru çıkarmak için gücünün yetip yetmemesine, bunları kendisine öğretecek birinin olup olmamasına bakarak 'dâd'ın, Arap alfabesinde olup Türk alfabesinde bulunmayan bir harf olduğuna dikkat çekmiştir.[396] Kişiye yapamadığından dolayı bir sorumluluğu yoktur. Kur'ân âyetlerini yanlış okuyup "Böyle de olsa olur" diyen kimse, Kur'ân'a karşı laubâli davranmış olur. Böyle bir kişinin imâm olması doğru değildir. Ancak, "yanlış okuyor" diye bir imâmın arkasında namaz kılmayıp başka camiye gidilmesi de doğru değildir.[397]

Kendi dilimizin ince ve kalın tasavvurları ile başka bir dili değerlendirdiğimiz unutulmaktadır. Arapça'da "u-ü" arası bir ses yok, ince ve kalın sesler u'nun tonlarıyla gösterilmektedir. İkinci farklılık "a" sesiyle ilgilidir. Mahâric-i hurûf içerikli problemlerin başında "dâd" harfi geliyor. Bildiğimiz gibi Arapça'ya "lisânü'd-dâd" denir. Ülkemizin dışındaki Müslümanlar, Araplar gibi okumaktadır. Türkler okuduğunda ise dinleyen bir Arap, (ض) "dâd" harfini "zâ" harfine karıştırdığını sanıyor. "Dâd" (ض) harfi konusundaki kafa karışıklığı, Türkçe'ye Arapça'dan geçen ve içinde "dâd" (ض) harfi bulunan kelimelerde kendisini gösteriyor. "Zarf" ve "ramazan" kelimeleri telaffuz edilirken "ze" sesi kullanılır. Ama ضرب "darb etmek" ve "adale - عضاله" derken "de" sesi kullanılmaktadır. Bu kelimelerin telaffuzunda görüldüğü üzere bu konuda bir kafa karışıklığı vardır.[398]

Mehmet Akif Koç "Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Hususunda Arap Ağzı, Türk Ağzı İkilemi Üzerine" adlı makalesinde konumuzla ilgili şunları şöylemiştir:

> "Biz, fem-i muhsinin ilim merkezli olan yönüne vurgu yaparken, işin ses (fonetik) kısmını atlamaktayız. Seste ise kitaptan târif edilme cihetine gidilemez. Oysa bir hoca hâfız yetiştirme yolunda elli sene uzman bir Kur'ân eğitmeni olabilir ama harfleri yanlış sesle öğretmiş de

[395] Muhammed b. Mûsâ Âl-i Nasr, *Nasr, Kur'ân Tilavetinde Yaygın Hatalar,* 151

[396] Muhammed b. Mûsâ Âl-i Nasr, *Nasr, Kur'ân Tilavetinde Yaygın Hatalar,* 154.

[397] Nurettin Yıldız, https://www.youtube.com/watch?v=l2bedSq-1Rc, 21.08.2022, 21.19.

[398] Koç, "Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Hususnda Arap Ağzı, Türk Ağzı İkilemi Üzerine" https://www.youtube.com/watch?v=VGYwbC5JVNw, 23.02.2023, 12:07.

olabilir. Çünkü ömrü boyunca "a" sesini ve harfleri duymamış bir sağır, ciltler dolusu kitap okusa da dili konuşamaz. İslâm ilimleri alanında kitap esas alınırken, kırâat alanında kitap yardımcı "müsâid" konumdadır. Esas olan, ağızdır ve ses ancak kulak ile algılanabilir. Yoksa Türkiye sınırları içerisinde en doğru okunduğunu söyleyip durmak yeterli olmaz, o dili konuşandan onay alınmıyorsa komik bir durum ortaya çıkıyor demektir. Kur'ân'ın evrenselliği, onun mesajında ve vahyin bütün insanlığa ilzâm etmesindedir. إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا [399] âyetinde "Arabiyya" kelimesi geçmekte, bu "âlemiyya" demek değildir."[400]

Mehmet Ali Kurt ise bu konuda şunları şöylemiştir:

"Dâd (ض) harfini Türkler ve Araplar birbirinden farklı okumakta, her iki grup biri diğerini farklı okumakla itham etmektedirler. Sonunda Araplar, ana dillernin Arapça olduğunu ve daha iyi bileceklerini düşünmektedirler. Her iki grup ta ilmî kırâat yoluyla, üstâdlardan günümüze kadar silsile yoluyla bu ilmi elde etmişlerdir. Üstelik kırâat imâmları aynı kişilerdir. Onun da ötesinde bu işi doğrulayan kitaplar da vardır. Hocadan talebeye naklolurken ağızda farklılık veya değişiklik olabilir. Ama kitaptaki bilgide bir değişiklik olmaz. O zaman kitâba bakılır, kitap ne diyorsa ona göre doğru ve yanlış tespit edilebilir. Doğruyu tespit etmek için mahreç ve sıfatlarına bakılır. Kitaplar dâd (ض) harfi için mahreç yanı "edrâs" "azı dişleri" demiş. Azı dişinin birisi dememiş. "dırs" azı dişi, "edrâs ise azı dişleri demektir. Dâd (ض) harfi, azı dişlerinden çıkacaktır. Dâd (ض) harfinin "istitâle" sıfatı vardır ki başka harflerde bu sıfat yoktur. Dilin kenarı en arkadaki azı dişinden öndeki azı dişine kadar üç dişse üçüne, dört dişse dördünün de dilin kenarıyla üzerini kaplaması ve orada uzamasıdır. Yâni dilin kenar ucunu, azı dişlerin üzerine uzatarak onlara değdirmek gerekmektedir. Bu şekilde okunursa doğru yapılmış olur. Bu şekilde okunduğu zaman sesi farklı gelmez. Ufak tefek nüans olmakla birlikte harf doğru okunmuş olur. Hangi millet ve topluluktan olursa olsun farketmez, doğru değilse yanlış okumuştur. Dâd (ض) harfinin ön dişlerden çıkarılması kesinlikle yanlıştır. Hem mahreci hem sıfatı yanlıştır." [401]

"Dâd (ض) harfi üçüncü yüzyılda yazılmış kitaplarda, İbn Mücâhid'den beri yazılan kitaplarda böyle geçmektedir. Dolayısıyla kişi yanılabilir, ama kitap yanılmaz. Bunda ittifâk vardır. Benim dilim Arapça demekle işin doğru olduğu ispat edilemez."[402]

"Ön dişlerden (ط) tâ çıkararak okuyorsa yanlış okumuş olur. "Mineşşeydanirracîm" derken (ط) tâ ile okuyoruz. Dâllîni de ön dişlerden çıkararak okunması hâlinde doğru okunmamış ve Dâd'la (ض) birbirine karışmış olur. İkisi aynı okunuyorsa dâd ile tâ niye ayrı harftir. Farklılığını göstermek için "mineşşeytânirracîm" tâ'yı (ط) te'ye (ت) yakın okuyorlar. Dâ mı, tâ mı? Hangisi? Dâ okuduğunda د dâl harfinin kalını olarak okunmuştur. Tâ denildiğinde ت te harfinin kalınıdır. Doğruyu tespit etmek için mahrecine ve sıfatlarına bakılır. ط د ت harflerinin üçünün de mahreci aynı, bunları sıfatından ayırmak gerekiyor. Hangi sıfatlarda birleşmiş hangi sıfatlarda ayrışmışlardır. طد harfleri kalkale sıfatlı, ت te harfi ise kalkale sıfatlı değildir. Demekki ت harfinin kalını olarak aldığınızda kalkale olmaz. ط د aynı zamanda ikiside cehr sıfatlıdır. ت harfi hems sıfatlıdır. Burada da ayrışmaktadır. O takdirde ط harfi د dâl harfinin kalını olarak okunmasıdır. Aksi takdirde kalkale yapamazsınız. Meselâ الَّذِي أَنعَمَهُم "ellezî et'amehüm" derseniz kalkale olmaz. الَّذِي أَدعَمَهُم denirse kalkale olur. Dâ harfi dâl harfinin kalını olarak okunduğu takdirde, doğru yapılmış olur." [403]

[399] Yûsuf 12/2.

[400] Koç, "Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Hususnda Arap Ağzı, Türk Ağzı İkilemi Üzerine" https://www.youtube.com/watch?v=VGYwbC5JVNw, 23.02.2023, 12:07.

[401] Mehmet Ali Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022, 22:10,37:50.

[402] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022, 22:10,37:50.

[403] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=Iw62YIXqfL8,05.02.2022,17: 06

> "İstitâle sıfatı uzamak mânâsındadır. Dilin bir kenarının edras denilen dişlerin üzerini kaplamasına "istitâle" denir. "dâd" (ض) harfi, azı dişlerinden çıkar. Bu durum, "dâd" harfini diğer harflerden ayırır."[404]

Dâd harfinin okunuşu ile ilgili genel değerlendirmeler ve kaynakların konuya bakışını serimledikten sonra mülakatımıza katkı sunan öğreticilerin görüşlerini de nakletmek istiyoruz. Bu açıdan **"Dâd harfinin uygulanması ile ilgili problem ve bu çerçevede yapılan polemikler hakkında neler söylersiniz?"** şeklindeki 24. sorumuza 27 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcılar bu sorumuzu cevaplarken aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır:

> "Dâd harfinin mahreci Türkiye'de yanlış, şifâhî doğru/düzgün; Arap dünyasında mahreci doğru/düzgün, şifâhî yanlıştır." **(K:1)**

Bazı öğreticiler ise dâd harfinin telaffuzunun öğreticinin insiyatifine bağlı olarak yanlış öğretildiği üzerinde durmuştur, meselâ (K:2) şöyle söylemiştir:

> "Harflerin telaffuzunda ana eksen, mahreçleri ve sıfatları üzerine kurulmuştur. Kaynaklarda harflerin sıfatlarıyla birlikte nasıl telaffuz edileceklerine dair yeterli bilgi mevcuttur. Ancak tecvîd öğretiminde harflerin mahreç ve sıfatlarına dair nitelikli bilgi verilmemesi veya nazarî bilgi aktarılmış olsa da uygulamaya delâlet eden keyfiyetin kitâbî olarak ortaya konulması yerine bazı kişisel mülâhazalarla ifâde edilmesi, bu tür sorunlara/polemiklere yol açmaktadır." **(K:2)**

> "Dâd harfi alfabemizin en zor harfi olup üzerinde bayağı çalışılması gereken bir harftir. Mehâric-i hurûftaki yeri sâbit olup ona göre çıkartılması lâzımdır." **(K:3)**

> **"** Harflerin çıkartılması mahâret ve bilgi ister. Özellikle dâd harfi de bu konudaki yeteneğe bağlı olarak, insanlar arasında farklı telaffuz ediliyor. Kasten hatalı okumamak şartıyla bu harfin telaffuzunu tartışma konusu yapmak yerine, üzerinde çalışılmalı ve insanlara olabildiğince öğretilmelidir. **(K:4)**

> "Dâd" (ض) harfi hakkında Türkler ile Araplar arasındaki ihtilâf rihvet sıfatının teorik olarak aynı şekilde ifâde edilmesine rağmen, farklı icrâ edilmesidir. Rihvet sıfatına sahip olan bir harfte sesin akıcı olması, aslâ kesintiye uğramaması gerekir. "Zâ" (ظ) harfinin ses doğrultusu nasılsa "dâd" (ض) harfi de aynıdır. Kaynak kitaplar okunduğunda "dâd" (ض) harfinin "zâ" (ظ) harfine benzemesinden korkulmuş, hep bu minval üzere uyarılar yapılmış. Hiçbir eser (ض) harfi "zâ" (ظ) harfi ile benzerlik taşır dememiş. Defalarca Araplar'la yaptığım müzâkerelerde hep onaylanmış biriyim. Yalnız artık bu "dâd" (ض) mevzûu ilmî değil, siyâsî bir meseleye dönüşmüştür. مَيْزٌ مِنَ الظَّاءِ ... وَالضَّادَ بِاسْتِطَالَةٍ وَمَخْرَجِ Cezerî'nin bu beyanına göre iki harf arasında iki fark var. Biri mahreç diğeri istitâle sıfatı. Yalnız bu iki unsur, harfin sesini etkileyen unsur değildir. Kaldı ki Araplar arasında bile (ض) dâd harfinin telaffuzunda dörtlü görüş vardır. Yalnız Türk hâfızlarının "dâd" (ض) harfini güzel icrâ ettiklerini söylemek de yanlış olur. Aslında Türkler ile Araplar arasında farklı olan tek harf "dâd" (ض) harfi de değildir. Pek çok harfte farklı telaffuz olduğu mâlûmken, sadece dâdın tartışılır olması, dinî bir mesele değil, konunun millî bir mesele hâline dönüştüğünün en büyük alâmetidir." **(K:7)**

Yukarıda görüş beyan eden öğreticiler de dâd harfinin zorluğundan, imkan nisbetinde öğretilmesi gerektiğinden ve işin tilavetten ziyade siyasi bir durum haline

[404] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022, 22:10,37:50.

geldiğinden bahsetmiştir. Benzer şekilde öğreticilerin konuyu ele almaya devam ettikleri görülür:

> "Hz. Ömer'in dahi bu harfi çıkarırken zorlandığı mutlaka akılda bulundurulmalıdır. Ne bugünkü Araplar'ın çıkardığı gibi dâ ne de Türkiye'deki bazı toplulukların çıkardığı gibi (ظ) zâ okunmamalıdır. Dil, kaba dişlere gidemiyorsa bile bu harfi ağız boşluğunda çıkarılmasına gayret edilmelidir." **(K:8)**

> "Memleketimizde dâdın zı olarak okunduğu ve anlaşıldığı kanaatindeyim. Harfin yumuşak ve istitâle sıfatıyla bir miktar uzatılıyormuş gibi okunması, onu neredeyse **zı** yapmıştır. Tı'mız dı'ya, dâd'ımız zı'ya kaymış durumdadır." **(K:9)**

> "Araplar'dan bazıları "dâd" (ض) harfini Türkler'in "zâ" (ظ) harfi gibi telaffuz ettiğini, Türkler'den bazıları da Araplar'ın "tâ" (ط) harfi gibi telaffuz ettiklerini iddia etmektedirler. Haddi zâtında ne Türkler bu harfi tam bir "zâ" (ظ) olarak okumakta, ne de Araplar tam bir "tâ" (ط) gibi okumaktadırlar. Bu konuda yeterli ilmi olmayan taassup sahipleri tartışmayı körüklemektedirler. Bu harfin kadîm eserlerde mahreci ve sıfatları tafsilâtlı bir şekilde târif edilmiştir. "Dâd" (ض) harfinde istitâle sıfatı vardır. Bu sıfat neticesinde Araplar'ın da (دَوِيُّ النَّحْلِ) olarak îzâh ettikleri "arı vızıltısı" tâbir edilen bir ses işitilir. Belki ihtilâf bu sesin yorumlanmasından kaynaklanıyor denilebilir. Arap okuyucular, bu sesi dil kenarını daha sıkı bir şekilde dişlere basarak daha derinden çıkarırken, Türk okuyucular daha gevşek bir şekilde basarak çıkarırlar ki bundan dolayı Araplar'ın uygulamasına göre daha bâriz bir vızıltı sesi işitilir. Araplar, Türkler'in harfin özellikle rıhvet sıfatını çok ön plana çıkardıklarını iddia etmektedirler." **(K:13)**

> "Günümüzde bazı yeni okuyucuların "dâd" (ض) harfini neredeyse tamamen "zâ" (ظ) harfi gibi telaffuz ettiklerine şâhit olunmaktadır ki bu aslâ kabul edilebilecek bir durum değildir. Aynı şekilde Arap okuyucuların mahzâ "tâ" (ط) gibi okumaları da doğru değildir." **(K:13)**

> "İstitâle ve isti'lâ gibi lâzım sıfatların hakkını vermek için mahrecinde telaffuz edilmesi yolunda ısrar edilmesi ve bunu mütekâmil şekilde tatbike teşvik edilmesi yerinde bir tutumdur. Fakat özellikle belli bir sesin mutlaka ve mükemmel şekilde çıkarılmasını olmazsa olmaz bir gereklilik olarak görmeyi pek doğru bulmuyorum. Daha doğrusu, her şeyde olduğu gibi ifrât ve tefrît olarak nitelenecek yaklaşımlardan sakınmayı daha uygun görüyorum." **(K:14)**

> "Dâd harfinin tarifi kırâat ve tecvîd kitaplarında bellidir. Fem-i muhsin olan hocalarımızın göstermesiyle dâd harfi öğrenilebilir. Polemik yapmanın kimseye faydası olmayacaktır." **(K:16)**

> "Herkes hocasından doğru bir şekilde ahzettiği uygulamayı korumalıdır. Bu konuda Arap okuyucuların arasında da farklı telaffuzlar olduğu mâlûmdur." **(K:17)**

> "Araplar, dilin kenarını azı dişlerine değdirirken ucunu da tâ-i mühmeleye değdirirler. Bizde ise dilin ucu bir yere değmemesi lâzım. Ama onlar, dilin kenarlarını kullanmasalardı sıkıntı olurdu. Sıkıntı ise şuradadır; Bizdeki bazı taklitçiler, onlar gibi yapacağım derken sadece dilin uç kısmını kullanıyorlar, bu da Türkçemizdeki kalın ve sert "da" sesini veriyor." **(K:19)**

> "Dâd (ض) konusu uzun bir mesele ve bu harfte yaşanan sıkıntılar bölgesel ve yereldir. Ne yazık ki bu tartışmanın odağında da yine ülkemiz bulunmaktadır. Bu harf konusundaki en büyük handikap ise iki zıt telaffuzun bulunmasıdır. Birbirine yakın olan meselelerde orta yol bulunabilirken, maalesef bu konu hep akîm kalmaktadır. Bu harfin sıfatları ile ilgili yanlış anlamlandırmalar bu tartışmaların alevlenmesine sebebiyet vermektedir. Mahrecinin tam olarak nerede olduğu bilinmesine rağmen, ilginç bir şekilde harfin sıfatları konusunda farklılıklar yaşanmaktadır. Kanaatimce bu tartışmanın merkezinde rihvet sıfatının yanlış uygulama biçimi bulunmaktadır. Bu yanlış anlaşılma ve uygulama düzeltilmelidir." **(K:20)**

“Da harfi hem ‘da’ hem ‘zâ’ olarak okunabilmektedir. Her okuyuşta câizdir. Ancak Kur'ân okurken bir yerde “dâd” (ض) bir yerde “zâ” (ظ) şeklinde okumanın doğru olmayacağı görüşündeyim. Çünkü bu şekilde okunduğunda, insanlarda bir kafa karışıklığı meydana gelebilmektedir.” **(K:21)**

“Dâd harfinin tilâvetindeki zorluktan dolayı, hem öğreticiler hem de vatandaş işin kolayına kaçmaktadır. Halbuki harflerin mahreçleri ve sıfatları gerektiği gibi anlatılıp öğretilse, bu duruma düşülmeyeceği âşikârdır.” **(K:22)**

“Her harfin kendine has bir mahreci olduğu gibi (ض) dâd harfinin de kendine has bir mahreci vardır. Bu ise dilimizin yan tarafını ilgili tarafın üst azı dişlerine temas ettirilmesi şeklindedir. Böyle okunduğunda ne sesi çıkar ne (ظ) zâ sesi çıkar, orjinal sesi yakalamış oluruz.” **(K:24)**

“Dâd (ض) harfinin telaffuzu kolay değildir. Türkiye’de bu harf çok acemice çıkarılmaktadır. Bu konuda Araplar’da da birçok tartışma vardır. Bize hak veren/vermeyen vardır. Bu harfteki “zırıltı” işin içine girdiği zaman, işin rengi daha da karışıyor. Cep telefonunu titreşime alınca çıkan ses, bu harfe yakın bir sestir. Bir de boğaz kasları çalıştırılmadan, dilin kökü kaldırılmadan bu harfi çıkarmak mümkün değildir. Edras dediğimiz dişlere ve dilin en son noktasının ilk baştaki iki köklü azı dişe değdirilmesi, dilin dışarı çıkmaması lâzım. Araplar’ın sıkıntısı nedir? “Veleddâllîn” diyorlar. Ben burada (فَمَنِ اضْطُرَّ)[405] ve (**إلا ما اضطررتم** إليه)[406] örneklerini veriyorum. Eğer (ض) “dâd’ı” çıkarmazsa idgâm misleyn yapar. O zaman (ض) “dâd” harfi biraz akacaktır. Mahreci akışkan (istitâle) bir harftir. (ض) “Dâd’ı” peltek sınıfına almak daha bir fecâattir. “ط” harfi gibi okursa kalkale harfi olur. Kalkale (د,ج,ب,ط,ق) harflerinde “ك”,”ت”,”أ” ses kesimi olur. Kalkale sıfatı verilirse kesiklik olur ya da akışkanlık verilirse peltek “ظ” peltek “ذ” ye benzetilir. Bu harf için çok çalışmak, çok antreman yapmak gerekiyor. Arapça’nın “lisânü’d-dâd” olarak isimlendirilmesinin sebebi, bu harfin telaffuzu zor olmasından kaynaklanmaktadır. “Dâd” (ض) sadece Arapça’da olan özel bir harftir. Bununla, insanın çalıştırılması murat edilmiş olabilir.” **(K:25)**

“Dâd (ض) harfi gerçekten zor bir harf olup tarih boyunca ihtilâf konusu olmuştur. Bu ihtilâfın, harflerin mahreç ve sıfatlarının iyi bilinmesi ve fasîh Arapça’ya arzıyla çözülebileceğine inanıyorum.” **(K:26)**

“Tecvîd için geçerli olanlarla aynıdır. Dâd harfi bu ilmin ciddi bir meselesi olageldi maalesef.” **(K:27)**

“Önceki dönemlerde gündeme gelen bu konu, günümüzde de yine tartışılan konular arasındadır. Dâd harfinin okunuşunda istitâle sıfatının uygulamasına dikkat edilmelidir. Harf okunuşunda ne “tâ” şeklinde ne de “zâ” şeklinde çıkartılır. İkisi ortası bir ses tonunda çıkarılmalıdır. Dâd harfini çıkartırken diğer harflere uygulanan ifrât ve tefrîtten kaçınılmalıdır.” **(K:29)**

“Bu konu hiçbir zaman düzelmez, yalnız kitaplarda Mekkî b. Ebî Tâlib'in “şebîhûn bizzâ” ifadesi geçmektedir. (ط) tâ (ظ) zâ diyoruz, (ظَلَمُواْ) nûn (ظَ) zası ona benzer gibi şebîh denmiş ve bu ifâde sanki “kemislihi” gibi anlaşılmış. Ama biraz daha vızlamayı azaltarak yapılırsa güzel bir (ض) dâd yapılmış olur. Yani Türk Huffâzı “velezzzz” şeklinde görülen “ızlamayı” biraz daha azaltabilirse, çok nefis bir (ض) dâd çıkarıldığını söyleyebiliriz. Bunun dışında Mısırlılar’ın yaptığı gibi kalkaleli bir (ط) tı harfi kitaplarda geçmektedir. Veleddâllîyn (وَلاَ الضَّآلِّينَ), ğayrilmağdûbi (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ) gibi (ط) tıyı sanki kalkale yapar gibi okuyanlar oluyor. Bu şekilde okuma olmamalı, ama bunun sonu gelmez. Çünkü işin içerisine sizinkiler bizimkiler meselesi giriyor. Ülkemizde bizim dâdlarımız güzel icrâ edilmektedir. Türkiye’de velazzâllîn yapan (ض) dâdı (ظ) zı gibi okuyan bizde zâten yoktur. Ancak (وَلاَ الضَّآلِّينَ)

[405] el-Bakara 2/173

[406] el-Enâm 6/119

velazzâllîn derken vızlama sesi biraz daha kısaltılabilirse (ض) dâdlar çok nefis oluyor. Kitaplarda bu konuda sonu gelmeyecek olan çok tartışmalar mevcuttur." **(K:30)**

"Dâd harfini "da" şeklinde okumak yanlış olur. "Da" harfinde kalkale sıfatı vardır ama dâd harfinde yoktur." **(K:32)**

"Dil üst kenarının sağ ve sol üst azı dişlerine değdirerek harfin telaffuz edilmesidir. Ancak telaffuzu zor olan bir harf olması ve bu alanda eğitim veren kişilerin tam olarak muhataba öğretememelerinden kaynaklı bir farklılığın oluştuğunu söyleyebilirim." **(K:33)**

"Dâd harfinin "Z" ya da "d" sesi ile okuyuşu yapılıyor. Öğrencilere kendi mahrec bölgesinden çıkarmalarını tavsiye ediyorum." **(K:34)**

"Kırâat ile ilgili sempozyum vs. Arap tavrı aynı sadece Türkler'de farklı gibi yapılan ilmî çalışmaları işin ehline bırakmakla beraber "dâd" harfinin mahreci, taşıdığı sıfatlar bellidir. Ne 'd' sesi ne 'z' sesi Türkçeleştirmeye çalışılmamalıdır. Mahrecin tam verilip harfin telaffuz edilmesi istenirse istenilen elde edilebilir. Bence bu harfin zorluğu kırâatte fazla vurgulandığı için kişi zâten olmayacak diye harfi tâlimde özensizlik gösterebilmektedir." **(K:35)**

"Dâd harfi, dilimizde olmayan bir harf olduğu için çıkarılma konusunda da çok zorlandığımız bir harftir. Kimi yerde 'z' şeklinde kimi yerde 'd' şeklinde öğretildiği için problemler ortaya çıkmaktadır. Bu konuda fikir birliği sağlandığında sorunun büyük bir kısmı çözülmüş olacaktır." **(K:36)**

"Dâd konusundaki tartışma ve değişik uygulama biçimleri, geçmişten süregelen bir durumdur. Harfin mahreci ne ise başta ona itibâr edilmelidir. Fakat değişik tarîklerle gelen dâd harfinin çıkarımı farklı okuyuş ve problemlere sebep olmaktadır. Bizler de harfin mahrecine bağlı kalarak bunu zenginlik olarak görebiliriz." **(K:37)**

Katılımcıların bu konudaki verdikleri cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla uygulayıcıların keyfî davranmaları sebebiyle, "dâd" harfi ile ilgili ciddi polemikler yaşanmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi alfabenin en zor harfinin bu harf olmasıdır. Ancak dâd harfinin mahreci ve sıfatları gerektiği gibi anlatılıp öğretilmesi, fem-i muhsin olan hocalarımızın uygulamasıyla, "dâd" harfi konusundaki tartışmalar asgariye indirilebilir.

Dad harfi konusunda ana dili Arapça olan Arap okuyucuların arasında da farklı telaffuzlar olduğu mâlûmdur. Pek çok harfte farklı telaffuz olduğu bilinirken, sadece dâd harfinin tartışılır olması, konunun dinî değil, millî bir mesele hâline dönüştüğünün göstergesidir. Bu konudaki tartışmaların muhtevâsı da net değildir. Ne Türkler bu harfi tam bir "zâ" (ظ) şeklinde okumakta, ne de Araplar onu tam bir "tâ" (ط) olarak okumaktadırlar.

Birbirine yakın olan meselelerde orta yol bulunabilirken, bu konunun çözümü maalesef hep akîm kalmaktadır. Bu harfin sıfatları ile ilgili yanlış anlamlandırmalar, bu tartışmaların alevlenmesine sebep olmaktadır. Mahrecinin tam olarak nerede olduğunun

bilinmesine rağmen, ilginç bir şekilde harfin sıfatları konusunda farklılıklar yaşanmaktadır. Rihvet sıfatının yanlış uygulanması da bu tartışmaya sebep olmaktadır.

2.2.4. Lâm-ı Târif ile Oluşan Tecvîdlerin İsimlendirilmesi

Elif lâm (ال) -mârife- takısı Arapça'da cins isimlerin başına gelip onlara mârifelik-belirlilik sağlayan bir takıdır. (اَلْبَابُ), (اَلسَّمَاءُ) örneklerinde görüldüğü üzere, elif lam almış bu kelimeler nekra/belirsiz olmaktan çıkarak gramer ve mânâ açısından mârife olmuşlardır. İsimlerin başına gelen, onlara belirlilik anlamı kazandıran bu takı, "mârife, lâm-ı târif, harfu't-târif" şeklinde isimlendirilmiştir. Başına elif lâm (ال) gelmeyen bir kelime "nekra" bir kelimedir ve ad olduğu herhangi bir nesneyi ifâde eder. Başına elif lâm (ال) gelen bir kelime ise mârife bir kelime olur; bilinen, mâlûm bir nesneyi belirtir.

Kırâat ilminde ve tecvîd kaynaklarında bu konuda görülen ihtilâf, âyetlerde geçen elif lâm (ال) takısı almış kelimelerin tecvîd durumlarının nasıl isimlendirileceği konusunda karşımıza çıkmaktadır. Bazı kârîler ve eğitimciler, bu tecvîd durumunu "idgâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye" diye isimlendirirken; bazıları da "lâm-ı târifin izhârı ve lâm-ı târifin idgâmı" şeklinde adlandırılmışlardır. Burada, her iki söylemin kaynaklarını ve örneklerini ortaya koyarak konuyla ilgili tartışmaları anlamaya çalışılacaktır.

Kendisinden sonra gelen hecâî harflere göre lâm-ı târifin durumu ikidir. Bunlar: Lâm-ı târifin idgâmı ve izhârıdır.[407] Burada, kelimede aslolan idgâm ve izhâr durumudur. Yani ya lâm harfi sâkin hâlde okunacak ve lâmın izhârı oluşacak yahut lâm harfi geçilecek, kendisinden sonraki harf şeddeli okunarak lâmdan sonraki harfin idgâmı oluşacaktır. Sonuç olarak birinci duruma " izhâr", diğer duruma ise "idgâm" denilecektir.

Lâm-ı târifin idğâmı (İdğâm-ı şemsiyye)

Lâm-ı târiften sonra şemsî harflerinden biri gelirse: "idgâm-ı şemsiyye" olur. Bu durumda lâm-ı târifin lâmı, kendisinden sonra gelen şemsî harfe tamamen idgâm edilir. İdgâm-ı şemsiyye iki kısımdır:

[407] Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî*, 204.

a- İdgâm şemsiyye maa'l-gunne (gunneli İdgâm-ı şemsiyye): Bu sadece "nûn (ن) " harfine mahsûstur. Lâm-ı târiften sonra "nûn" harfi vâki olunca meydana gelir. Misâller: (.وَالنَّاسُ), (وَالنَّارُ), (وَالنُّورُ

b- İdgâm-ı şemsiyye bilâ gunne (gunnesiz İdgâm şemsiyye): Lâm-ı târiften sonra, nûn harfinden başka şemsî harflerden biri vâki olduğu zaman meydana gelir.

Misâller: (وَالشَّمْسِ), (وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ)

Lâm-ı târifin izhârı: (İzhâr-ı kameriyye)

Lâm-ı târiften sonra ondört kamerî harften biri geldiğinde, lâm-ı târifin (ال) izhârı gerçekleşir. Kamerî harfler şunlardır: (أ ، ب ، ج ، ح ، خ ، ع ، غ ، ف ، ق ، ك ، م ، هـ ، و، ي)[408]

Lâm-ı târiften (ال) sonra gerçekleşen bu izhâr durumuna da "lâm-ı târifin izhârı/ izhâr-ı kameriyye" denilmektedir. Buradaki izhâr, lâm-ı târifin (ال) mahrecinin kendisinden sonra gelen harflerin mahreçlerine uzaklığından dolayıdır.

Misâl: اَلْإِنْسَانُ ، اَلْجَنَّةُ ، اَلْخَيْرُ ، اَلْعُلَمَاءُ ، اَلْغَفُورُ ، اَلْفَجْرُ ، اَلْقَمَرُ ، اَلْمُؤْمِنُ ، اَلْهَلاَكُ ، اَلْوَاحِدُ ، اَلْيَوْمُ

Lâm-ı târifin başına, lâm (ل) harf-i cerri gelirse hemze okunmadığı gibi yazımdan da düşer. Lâm harf-i cerri gelmesi durumunda, lâm-ı târifin idgâmı da izhârı da okunmak ve yazılmak bakımından aynı şekildedir. Lâm-ı târiften (ال) önce lâm harf-i cerri gelirse elif düşer. "Leyl" kelimesinde de lâm-ı târif varken, elsineteküm (اَلْسِنَتِكُمْ), elhâkümü (اَلْهَيكُمُ) kelime örneklerinde olduğu gibi, bazı yerlerde kelimenin aslından olduğu için gelen lâm da lâm-ı târif olmaz.[409]

"Şemsî harflerle oluşan idgâma idgâm-ı şemsiyye denilmesinin sebebi, tıpkı güneş doğduğunda yıldızların yok olduğu gibi, bu harflerin başına gelen lâm-ı târifin de yok olmasına teşbîhten dolayıdır. Aynı şekilde kamerî harflere "kamerî harfler," bu harflerle oluşan lâm-ı târifin izhârına da İzhâr-ı Kameriyye denilmesinin sebebi, ay doğduğunda yani gece olduğunda yıldızların belli olması gibi lâm-ı târifin belli olması ve okunmasından dolayıdır. Şemsî ve kamerî isminin yer aldığı Rahmân Sûresi 5. âyette atıf olarak kullanıldığı da nakledilir.[410]

---

[408] Bu harflerin ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla aşağıdaki cümlede geçen kelimelerin baş harflerinde kamerî harfler belirtilmiştir. ابَغْ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَهُ

[409] Atiyye Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd* (Kahire: Dârü't-Takvâ, 1992), 80.

[410] Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî,* 204.

Konuyla ilgili ihtilafın kaynağı hakkında Fatih Çollak:

> "Şemsiyye' ve 'kameriyye' " ifadelerinin tecvîd kitaplarında olduğu bilinmektedir. Ancak bir kısım kitaplarımızda bu tecvîd kuralı lâm-ı târifin izhârı ve lâm-ı târifin idgâmı kavramları ile de ifâde edilmektedir. Bu sebeple ben, "lâm-ı târifin izhârı ve lâm-ı târifinidgâmı " demeyi tercih ediyorum. Sebebi, öğretme sonrasında talebeye, "şemsiyye" veya "kameriyye" dediğimizde bunun izahı sırasında güneş ortaya çıkınca ayın ışığının pek tesirinin olmayacağı, ay ortaya çıkınca da yıldızların pek tesirinin olmayacağı, ondan etkilenmeyeceği gibi açıklamalar yapılsa da; bu açıklamaların sahibi kimdir? VI. asırda yaşamış İmâm Secâvendî ve onu takip eden Karabaş Tecvîdi'nin müellifi, kendi döneminde talebenin anlamasına yönelik böyle bir açıklamada bulunmuştur. Bu ne âyet, ne hadis, ne icmâ, ne de kıyastır. Ancak burada bizim yaptığımız iş, söz konusu ettiğimiz lâmı ya açık okumak ya da okumamaktır. Bunun adına lâm-ı târifin izhârı ve lâm-ı târifin idgâmı demek daha doğrudur. "Şemsiyye" diyenleri ise ötelememeli, yadırgamamalıyız. Ayrıca bu bir tartışma meselesi de olmamalıdır."[411] demektedir. Hayri ünal hoca da youtube videolarında aynı görüşü benimsediğini gösterir.[412]

İlm-i tecvîdde bu ال takısı, "elif-lâm" olarak bilinir. Burada kendisinden sonra gelen hecâî harflere göre idgam ve izhar olmak üzere iki husus söz konusudur. Başlangıçta fethalı vasıl hemzesiyle geçilir. Daha sonra kendisinden sonra sahîh isimler (eş-şemsü) gibi veya sahîh olmayan isimler gelir (ellezî) gibi. Burada şu da belirtilmelidir ki; sâkin lâm, kelimenin aslına gelen bir ektir. Bu lâmı sâkin, kelimenin aslından olan lâm'dan ayrılır. Bu lam fethalı katı hemzesiyle geçilen lâmdır. Bu fethalı katı hemzesi vasıl hâlinde de katı hâlde de okunur. Bahsettiğimiz ve esas olan lâmü't-târif, üç med harfi dışındaki hecâî harflerden önce bulunur. Ondan önce lâm tek başına bulunmaz. Değilse iki sakinin cemi olur.

İzhâr hâli: Tuhfe sahibinin dediği gibi, ızhar hali şu sözde kullanılan 14 harfle gerçekleşir. Bu harflerden önce lâm-ı târif gelirse izhâr vâcib olur. İzhâr-ı kamerî olarak da isimlendirilir. "el-Kamer" kelimesinin söylendiği esnada lâm izhâr edildiği için bu şekilde isimlendirilir. Sonra bu isimlendirme, diğer izhâr olduğu isimler üzerine gâlip gelmiştir. Bu harflerin yanında lâm zâhir olduğu için izhâr denilmiştir. Bu izhâr, lâmın mahrecinin bu harflerin mahreçlerine uzaklığından dolayıdır. [413]

İdgâm hâline gelince, hecâî harflerden diğer 14 harf de idgâm harfleridir. Bu harflerden biri lâm-ı târiften sonra gelirse, onun idgâmı vâcib olur. "İdgâm-ı şemsiyye" olarak isimlendirilir. Bu durumda lâm da lâm-ı şemsiyye olarak isimlendirilir. "eş-

[411] Fatih Çollak, https://www.youtube.com/watch?v=1LtA1MbN11M, 23.01.2021, 15,15; Nasr da aynı benzetme üzerinden açıklama yapmıştır bkz. Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd,* 80-81.

[412] Hayri Ünal, https://www.youtube.com/watch?v=VvkB0k2AaAw, 23.01.2021, 15,30.

[413] Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî,* 204.

Şemsü" kelimesinin söylenişinde lâm harfinin izhârı yok olduğu içindir. Daha sonra bu "eş-şemsü" kelimesi diğer örnek kelimeler üzerine gâlip gelmiş ve bu şekilde isimlendirilmiştir.[414] Kelimenin kökünden ayrı düşünülebilecek lâm-ı târif olduğu gibi, kelimenin kökünden ayrılmayacak lâm-ı târif de bulunmaktadır. Bunlar ellezî, (اَلَّذِی), ellezîne (الَّذِينَ) gibi ismi mevsûllerdir. [415]

Yeni yazılan bazı eserlerde ise lâm-ı târife ait hükümler konusunda hüküm isimlendirmelerinin "izhâr-ı kameriyye- idgâm-ı şemsiyye" olarak geçtiğini "lâm-ı târifin izhârı- lâm-ı târifin idgâmı" ifadelerinin ise parantez içinde tanım olarak verildiğini görmekteyiz.[416]

İdğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye terimleri yerine, lâm-ı târifin idğâmı ve lâm-ı târifin izhârı ıstılahlarının kullanılması, bu kavramların eskilerine nazaran pratik yarar, anlatılabilirlik açısından daha kolay ve daha anlaşılabilir oldukları gerekçesiyle gündeme getirilen bir öneridir.[417] Bu ıstılahlar, diğerlerine nazaran daha iyi ve anlaşılabilir görünmektedirler. Lâm-ı târife vurgu yapması açısından, özellikle "idğâm-ı şemsiyye" formunun "idğâm-ı misleyn" ile karıştırılması gibi sürekli karşılaşılan bir sorunun çözümü bağlamında da kısmen katkı sağlayabilecek bir öneri olarak değerlendirilebilir. Fakat ilgili tanımlama "lâm-ı târifin idğâmı" ıstılâhının "idğâm-ı şemsiyye maa'l-ğunne, idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne" şeklinde isimlendirmesi, eski kavram üzerinden yapılan ve farklı telaffuz hükümlerini de ifade eden ayırımı nasıl sağlayacağı hususu muallakta kalmış gibi görünmektedir.[418]

Van Abdülhakîm Arvasî Eğitim Merkezi'nin tashîh-i hurûf eğitim müfredâtı, "Tashîh-i Hurûf -Âsım kırâatı Hafs rivâyeti- Eğitim Programı" ana başlığının beşinci ara başlığında üç alt başlıkta lâm-ı târif konusuna tahsis edilmiştir. Bunlar: Lâm-ı târifin tanımı, okunup okunmadığı yerler; lâm-ı târifin idğâmının (idgâm-ı şemsiyye) tanımı, harfleri ve çeşitleri; lâm-ı târifin izhârının (izhâr-ı kameriyye) tanımı ve harfleri"

[414] Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî,* 204.

[415] Atiyye Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd* (Kahire: Dârü't-Takvâ, 1992), 80.

[416] Komisyon, *Mesleki Bilgiler Seviye Tespit Sınavı Konu Anlatımlı Hazırlık Kitabı* (İzmir: Ddy Yayınları, 2019), 38.

[417] Bu teklif ve gerekçeleri için bk., https://www.youtube.com/watch?v=rBb3ss20qXk, 03.06.2022, 12.35.

[418] Başkan, "Kur'ân Tilavetinde İhfâ-İdğâm-İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları", 16.

şekklinde düzenlenmiştir.[419] Bu da lam-ı tarif ifadesinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başladığını göstermektedir.

Katılımcılarımıza yönelttiğimiz **"Önceleri "idğâm-ı şemsiyye, izhâr-ı kameriyye" diye isimlendirilirken günümüzde lâm-ı târifin idgâmı, lâm-ı târifin izhârı ifadeleriyle aynı hususun kastedilmesi hakkında neler söylersiniz?"** şeklindeki sorumuza ise 27 katılımcı cevap vermiştir:

> "Tecvîd kuralları ve isimlendirmeleri konusunda kadîm bilgiden uzaklaşmamak gerekir. **(K:1)** "Modern terimlerin arkasına sığınmaya gerek yoktur. Klasik kaynaklara bu konu nasıl geçmiş ise odur." **(K:4)**

Öğreticilerin mülakat sorusuna verdikleri cevaplar temel itibariyle belirli noktalarda temerküz etmektedir. Bu noktalar alınan cevapların sonunda değerlendirme şeklinde ifade edilecektir. Şimdilik sadece cevaplar dikkatlere arzedilmiştir.

> "Önemli olan öğretilecek şeyin kavratılabilmesidir. İsim değişikliği çok da önemli değildir. Geleneksel yöntem "şems-kamer" kelimelerini kullanarak isimlendirmiştir. Zamâne eğitimciler de buna farklı isimler verebilirler." **(K:6)**

> "Bu konu eski tecvîd kitabımız Karabaş Tecvîdinde işlenmiştir. Lâm-ı târif telaffuzu yerinde ve doğrudur." **(K:3)**

> "İdğâm-ı şemsiyye veya izhâr-ı kameriyye terimleri, meseleyi çok dolambaçlı ifade etmekte ve anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Lâm-ı târif'in izhâr-ı veya idğâm-ı demek, hem doğru bir kullanımdır hem de meselenin anlaşılmasını daha kolay hâle getirmektedir." **(K:7)**

> "Lâm-ı târifin idgâmı, lâm-ı târifin izhârı tâbiri daha isabetli görünmektedir. Zira konunun merkezinde ال takısı vardır. Şemsî kamerî harfler ise ال takısının idgâm-izhâr hükmünde bir etken hattâ bir illettir." **(K:8)**

> "Aslında bu problem, idğâm ve izhârın ne olduğunu anlayamama temeline dayanmaktadır. Eğer lâm-ı târifin idğâm-ı ve izhârı ifadeleri, bu iki durumu ifâde ediyorsa bu terimlerin kullanılmasında kanaatimce bir sakınca yoktur." **(K:9)**

> "Lâm-ı târif elif ve lâm harflerinden teşekkül eden bir edat olup elif ve lâm birlikteliği söz konusudur. Böyle olunca "lâm-ı târifin idğâmı" teriminde, idğâm edilen elif midir lâm mıdır yoksa her ikisi midir? Konu muğlâk hâle gelmektedir." **(K:12)**

> "Lâm-ı târif, mârife kelimelerin başına gelen "elif-lâm" takısıdır. Her ne kadar ismi elif-lâm olsa da lâmın başındaki bu harf hemzedir. Bu hemze hemze-i vasıldır. Kendisinden önce harekeli bir harf gelirse bu hemze okunmaz. Meselâ "el-kalemü" (القلم) başına harekeli vâv gelmiş "vel-kalemü" (والقلم) olmuştur. Burada bizi ilgilendiren husus, lâmın izhâr ile okunması veyahut da kendisinden sonraki harfe idgâm ile okunmasıdır. Lâm kendisinden sonraki harfe idgâm olunduğu için, lâmdan sonraki harf şeddeli okunur ve lâm okunmaz. Biz lâmın idgâm veya izhâr edilip edilmemesine bakarız. Lâm harfi kendisinden sonra gelen harflere göre ya idgâm edilecek veya izhâr edilecektir. Meselâ (الرحيم) "er-Rahîmü" kelimesini "el-Rahîmü" diye okuyamayız. Burada lâmdan eser kalmaz sonraki (ر) râ harfi şeddelenir. Fakat el-Halîmü (الحليم) örneğinde ise buradaki lâm kendisinden sonra gelen Hâ (ح) harfine idğâm olunmaz ve

[419]https://vanegitim.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=184, 04.06.2022, 13.35.

(ل) lâm kendi aslî sûretiyle el-Halîm (الحليم) şeklinde okunur. Bu anlattıklarımıza göre lâm-ı târif, lâm-ı târifin idgâmı ve lâm-ı târifin izhârı diye ikiye ayrılır. Harflerin birbirine idğâmı farklı farklı şekillerde tezâhür eder. Birbirlerine mahreç ve sıfat bakımından yakın harflerin idğâmı, aynı cinsten olan harflerin idğâmı, lâm-ı târifin idğâmı ve lâm-ı târifin dışında kalan lâmın idğâmı gibi. Bu konunun da tıpkı medd-i ivazda olduğu gibi, bizim coğrafyaya özel bir durum olduğunu düşünüyorum. Zirâ kadîm ve yeni Arapça eserlerde lâm-ı târîf konusu yer almaktadır. Hattâ şemsiyye ve kameriyye ifadeleri de yer almaktadır. Bu konudaki kanaatim, bu iki farklı isimlendirmenin birbirinin alternatifi gibi sunulmamasıdır. Her ikisine de aynı anda yer verilebilir." **(K:13)**

"Bir nevi eş anlamlı olan kelimelerin birbiri yerine kullanılması için, ikisinin de aynı geçmişe sahip olması gerekir. Geçmişten beri tecvîd kitaplarında idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye konuları vardı. Son zamanlarda idğâm-ı şemsiyyenin yerine lâm-ı târifin idğâmı; izhâr-ı kameriyeye de lâm-ı târifin izhârı ifadeleri kullanılıyor. Geçmişte kullanılan ifadelerin devam etmesi gerektiğini düşünüyorum." **(K:16)**

"Bunun anlatımdaki metod farklılığından kaynaklandığını düşünüyorum." **(K:17)**

"İdğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye kavramlarının kullanılmasının zorunlu olmadığını düşünüyorum. Bunların yerine, daha anlaşılır olan lâm-ı târifin idgâmı ve lâm-ı târifin izhârı kavramları, anlatılmak istenen mefhûmun daha kolay ve hızlı bir şekilde anlaşılabilmesini sağlamaktadır." **(K:18)**

"Benim sonradan karşılaştığım bir tâbir. Ancak asıl olan, uygulamadır. Uygulama aynı ise literatürdeki ıstılah farklılıklarına bakmamak lâzımdır." **(K:19)**

"Bu tartışmalar, tesmiyeden ibârettir." **(K:20)**

"Katılmış olduğumuz kurslarda, rehber eğiticilik kursunda, bu konunun hocalar arasında da çok tartışıldığını gördüm. Ama hiçbirinin de diğerine "olmazsa olmaz, bu olmalı!" dediğini görmedim. Bu konularda herkes, eğitim aldığı hocasının izinden gitmektedir. Bazen kafa karışıklığı olsa da bir sorun olduğunu görmüyorum." **(K:22)**

"İdgâm-ı şemsiyye ile lâm-ı târifin idgâmı, izhâr-ı kameriyye ile lâm-ı târifin izhârı aynı mânâyı ifâde eden ıstılahlardır. Önceden hocaefendiler kendi hocalarından aldıkları eğitime ve okudukları ders kitaplarına bağlı kalarak, bu terimleri oldukları gibi aktarıp öğretmeye çalışmışlardır. Öğrencinin daha iyi anlayabilmesi için konuyu "güneş doğduğunda nasıl ki yıldızlar görülmezse, nasıl ki akşam olunca gece karanlığında ay kendisini gösterirse" gibi cümlelerde anlatmışlar ve yazmışlardır. Bu benzetme ifadelerinin, ilmî bir izahı yoktur. Daha sağlıklı ve elle tutulur ve mantıklı olması bakımından "bir kelimenin başındaki elif-lâm (ال) takısının lâmı okunursa lâm-ı târifin izhârı, okunmazsa lâm-ı târifin idgâmı" demek daha kolay ve anlaşılır olacaktır. Çünkü ikisi de aynı şeyi ifâde etmektedir. Biri sözü uzatarak, diğeri daha net olarak açıklamaktadır." (K:24)

"Bu şekilde isimlendirildiği takdirde Türk olan talebelere onu daha güzel îzâh etmiş olunur. Arapça bilen bir kişi olsam, ben izhâr-ı kameriyye isimlendirilmesinde, Ayın meydana çıkması; idğâm-ı şemsiyye, güneşin meydana çıkması yorumundan bir şey anlamam. Ama burada el takısı'nın okunduğu yerlerde izhâr, okunmadığı yerlerde ise idğâm olması daha güzel bir açıklama olur. Hepsinde değil de bazı anlaşılmayan şeylerde izahlar yapılabilir. Maksat iyi öğretmek ise herhangi bir mahzur olmaz." (K:25)

"Bu konuyu teşdîd tartışmalarının bir sonucu olarak görüyorum. Zira burada şedde var ve ne denileceği tam olarak kestirilemiyor. Bundan dolayı bu yola başvuruluyor. Öte yandan, bu ayrıca bir tâbir farklılığı olarak da kabul edilebilir. Asıl itibâriyle hiçbir fark yoktur. Teorilerdeki tâbir farklılığı, uygulamalara yansımadıkça o kadar da mühim değildir." (K:26)

"Bu tip isimlendirmeleri doğru bulmuyorum." (K:27)

"Eğitim verilirken gelenekten gelen değerlerimizin yok edilmemesi gerektiği düşüncesindeyim. Gelenek kelimesinin mânâsı da bunu içermektedir. İdğâm-ı Şemsiyye ve Kameriyye öğretilirken talebeye her iki isminin de öğretilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Hoca, İdğâm-ı Şemsiyye'yi anlatmaya başladığında diğer bir adlandırma olarak bu husus "Lâm-ı târifin idğâmı" şeklinde de geçmektedir" diyerek aktarmalıdır." (K:29)

"Burada lâm-ı târifin idgâmı veya izhârının gerçekleştiği bizce mâlûmdur. Ancak isimlendirmeye gelince, "lâm-ı târifin idgâmı" veya "lâm-ı târifin izhârı" diye isimlendireceksek, ihfâyı da tenvînin ihfâsı, ya da nûn-i sâkinin ihfâsı diye mi isimlendireceğiz? İzhâr demektense tenvîn veya nûn-i sâkinin izhârı mı diyeceğiz? Bu konunun ana başlığı "İzhâr-ı Kameriyye" ve "İdgâm-ı Şemsiyye"dir. Lâm-ı târifin idgâmı ve Lâm-ı târifin izhârı ise bu konunun ismi değil açıklaması yahut alt başlığıdır. İlla da lâm-ı târif'in idgâmı veya lâm-ı târif'in izhârı diye ısrarcı olmanın bir mânâsı yoktur. Ecdâd burada bir tâbir kullanmış; buna yeni bir tâbir getirip insanların alışmasına veya bir sınavda öğrenci için: "Buraya lâm-ı târif'in idgâmı demedi, ben buna not vermeyeyim" gibi bir sıkıntıya sebebiyet vermenin de bir gereği yoktur. Şâyet tecvîd konularına yeni isimler getirilmesi gerekirse, o zaman baştan itibâren bütün isimleri değiştirmek gündeme gelecektir. Geçmişteki kaynaklara da riâyet etmek önemlidir. "Aç bakalım burada neden idgâm olmuş" denilirse, lâm-ı târif gelmiş ve lâm-ı târif idgâm edilmiş diye açıklanabilir. Yani bu bir isim değil, açıklamadır." (K:30)

"İsimlendirmenin idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye olarak devam etmesi taraftarıyım." (K:31)

"Tecvîd kuralı lâm-ı târif ile ilgili olduğundan, daha açıklayıcı olması hasebiyle bu şekilde (ikinci) nitelenmiş olabilir." (K:32)

"İzhâr-ı kameriyye ya da lâmın izhârı aynı durumu çağrıştırıyor. Tabi bu farklı ifadeler, bu eğitimi alan kişilerde kafa karışıklığına yolaçabilir, dolayısıyla tecvîdde ortak bir dili kullanmak bu yüzden önemlidir." (K:34)

"İdğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriye tâbirlerinden hareketle, harfleri şemsî-kamerî olarak ayrıldığı ya da güneşin etrafındaki yıldızlar kaybolur (idgâm) ayın etrafındakiler görülür (izhâr) gibi… Bunlar güzel tâbirler ve açıklamalardır. Ancak lâm-ı târifin idgâmı, lâm-ı târifin izhârı ifadeleri, lâm-ı târifi ön plana çıkaran bir ayırım olduğu için, ben bunu yerinde bir tespit olarak görüyorum. Muhatap açısından da daha anlaşılır bir kullanımdır." (K:35)

"Sıkıntılı bir durum değildir. İki kavram da aynı mânâyı ifade ettikten sonra birbirlerinin yerine kullanılabilirler." (K:36)

"Yapılan çalışmalarla, çalışma yapanın kendine bir alan oluşturabilmesi için kuralların izin verdiği ölçüde tecvîdin detaylandırılması gayet normaldir. Sadece idğâm-ı şemsiyye demekle durum anlaşılsa da bu ilmin ehilleri nazarında "şemsiyye harfleri"nden bir harfin yan yana iki defa gelmesi hâlinde, farklı bir ifade zorunluluğu doğurmaktadır. İlim seviyesine hitâben bu tür teferruatlar normaldir diyebilirim. Denildiği üzere aynı şeyler kastedilmektedir. Hal böyle iken böyle bir ayırım gerekli midir? Bu da tartışma konusu olabilir. Ancak mevcût çalışmalar ışığında, anlamından uzaklaşmayan özerk tecvîd dili ve özel bir tecvîd kâidesi oluşturmak için veyahut da konuyu anlaşılır kılmak için, anlamından sapılmadığı sürece yerinde bir isimlendirme diyebilirim." (K:37)

Görüldüğü üzere bu bölüm ile ilgili olarak, mülâkat katılımcılarımıza yönelttiğimiz sorumuza, katılımcılardan bazıları tecvîd kuralları ve isimlendirmeleri konusunda kadîm bilgiden uzaklaşmamanın eski isimlendirmeye devam etmenin gereği üzerinde görüş bildirirken; bazı katılımcılar da lâm-ı târif telaffuzunun yerinde ve doğru olduğunu savunmuşlardır. Bu cümleye ek olarak katılımcılardan bir tanesi idğâm-ı

şemsiyye veya izhâr-ı kameriyye terimlerinin meseleyi çok dolambaçlı bir yolla ifade ettiği ve anlaşılmayı zorlaştırdığı, lâm-ı târif'in izhâr-ı veya idğâm-ı demenin gerektiğini savunmuştur. Hız ve hazzın son noktaya ulaştığı günümüzde eğitimi hızlandırma açısından konuyu en hızlı ifade eden terimlerin kullanılmasını uygun görmek gerekmektedir.

2.2.5. İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Maa'l Gunne/İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Bilâ Gunne Şeklinde İsimlendirilme

Mülâkatın "Bazı eğitmenler tarafından "İdğâm-ı Şemsiyye" şeklinde isimlendirilen idğâm türünün, bazı eğitmenlerce "İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Maa'l Gunne/İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Bilâ Gunne" şeklinde isimlendirilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki dokuzuncu sorusuna 13 katılımcı şu şekilde cevap vermiştir:

> "Tecvîd kuralları ve isimlendirmeleri konusunda kadîm bilgiden uzaklaşmamak gerekir." **(K:1)**

(K:1), (K:9), (K:3), (K:6) ve (K:7) kodlu öğreticiler isimlendirme üzerine dikkat çekmişleridir.

> "Sonuç aynı yere çıktıktan sonra, isimlendirmenin farklı olmasının bir önemi olmadığı kanaatindeyim, ancak ben geleneksel tanımlamayı daha isabetli buluyorum." **(K:9)**

> "İdğâm-ı şemsiyye denilmesi yeterlidir." **(K:3)**

> "Önemli olan üzüm yemek, isim değişikliği ya da kullanımı mühim değildir." **(K:6)**

> "İdğâm-ı şemsiyye dedikten sonra "misleyn" terimini eklemek doğru değil! Ekleyenlerin gerekçesi, ال takısının sonrasındaki harfe dönüşmesinden sonra idğâm edilmesinden dolayıdır. النار – انار da olduğu gibi idğâmın sürecini terim olarak ifade etmek içindir. Bu ehli için gereksiz bir anlatım olur. Ayrıca böyle yerlerde tecvîd ilminin genel anlatım tarzına bakıldığında, gunneyi ifade etmek gerekir." **(K:7)**

Öğreticilerin sorulan soruya verdikleri cevaplar temel itibariyle belirli bir noktada toplanmaktadır. Alınan cevapların sonunda bu noktalar değerlendirme şeklinde ifade edilecektir. Verilen cevapları dikkatlere arzedelim.

> "Tecvîd dersi yüzeysel olarak anlatıldığında, "idğâm-ı şemsiyye" diye anlatıldığı; ayrıntılı olarak işlendiğinde ise "idğâm-ı şemsiyye maa'l-ğunne, idğâm-ı şemsiyye bila ğunne" diye ayırt edildiğini farkettim." **(K:21)**

> "Katılmış olduğumuz kurslarda bu konunun hocalar arasında çok tartışıldığına vâkıf oldum. Ama hiçbiri de diğerine, olmazsa olmaz bu şekilde olmalı demedi. Bu konularda bazen kafa karışıklığı olsa da bunda bir sorun olduğunu görmüyorum." **(K:22)**

> "Maa'l-ğunne ya da bilâ ğunne olduğunu belirtmek gerekir. Kelimenin başında lâm-ı târif varsa idğâm-ı şemsiyye maa'l-ğunne veya idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne yoksa idğâm-ı misleyn maa'l gunne veya idğâm-ı misleyn bilâ gunne denilebilir." **(K:32)**
>
> "İdğâm-ı misleyn olması için mahreç ve sıfatı aynı olan iki harften birincisinin sâkin, ikincisinin harekeli olması gerekir. Dolayısıyla idğâm-ı şemsiyye'de gündelik okuyucuya bu hususu ifade etmek için idğâm-ı şemsiyye maa'l gunne demek doğru bir ifade olabilir." **(K:34)**
>
> "Kanaatim odur ki, idğâm-ı şemsiyye'nin misleyn maa'l-gunne veya bilâ gunne diye isimlendirilmesi fazla zorlamadır. Bunu eğer lâm-ı târifin idğâmı diye kabul edersek buradaki tecvîd kuralının adı lâm-ı târifin idgâmı olabilir. "misleyn maa'l gunne/misleyn bilâ gunne" tâbirleri biraz uzun ve karmaşık bir tâbir olmaktadır," **(K:35)**
>
> "Okunurken biri ğunneli diğeri ğunnesiz şekilde okunduğu için, bu farklılığı belirtmek amacıyla isim olarak o farklılık belirtilmesinin daha güzel olacağı kanaatindeyim." **(K:36)**
>
> "Bu tip isimlendirmeleri doğru bulmuyorum. "Maa'l-ğunne" veya "bilâ ğunne" denmesi uygun değildir. Aslî harfe bakılması gerekir." **(K:27)**
>
> "Denildiği üzere aynı şeyler kastedilmektedir. Hal böyleyken "Bu ayırım gerekli midir? sorusu bu da tartışma konusu olabilir. Ancak mevcût çalışmalar ışığında, anlamından uzaklaşmayan özerk tecvîd dili ve özel bir tecvîd kâidesi oluşturmak için veyahut da konuyu anlaşılır kılmak için, anlamından sapılmadığı sürece yerinde bir isimlendirme diyebilirim." **(K:37)**

Yukarıda yer alan ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla katılımcılardan bazıları, tecvîd konularını isimlendirmeleri konusunda kadîm bilgiden uzaklaşmamak gerektiğini; bazıları ise isimlendirmenin farklı olmasının bir öneminin olmadığını ve geleneksel tanımlamayı daha isabetli bulduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar, asıl olanın uygulama, uygulama aynı ise literatürdeki terim farklılıklarına bakmanın gereksiz olduğunu, bu konularda herkesin eğitim aldığı hocanın izinden giderek, kabul veya red yolunu seçtiğini ifade etmişlerdir.

Yine katılımcılardan bazıları, "idğâm-ı şemsiyye" dedikten sonra buna "misleyn" terimini eklemenin doğru olmadığını savunurlarken; bir katılımcı ise bu cümleye ek olarak, tecvîd ilminin genel anlatım tarzına bakıldığında, ğunneyi ifade etmek gerekirtiğini ifade etmiştir.

Bazı katılımcılar, tecvîd konularının muhtasar olarak işlendiği yerlerde "idğâm-ı şemsiyye" diye anlatılmasını, konuların ayrıntılı olarak işlendiği yerlerde ise "idğâm-ı şemsiyye maa'l ğunne/idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne" diye detay verildiğini; idğâmın maa'l-ğunne/bilâ ğunne olduğunu belirtmenin gerekliliğini söyleyerek; idğâm-ı şemsiyye maa'l-ğunne veya idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne denilmesini uygun bulmuşlardır.

Sonuç olarak her iki isimlendirmenin de dayandığı delilleri vardır. Fakat idgâm-ı şemsiyye maa'l ğunne denilmesi için biri sakin diğeri harekeli iki adet mîm veya nûn harfi gelmesi gerekmekte iken burda birinci harf her zaman lâm harfi ikinci harfin ise mîm veya nûn harfi olması söz konusudur. Bu sebeple idğâm-ı şemsiyye maa'l ğunne denilmemesi daha uygun görünmektedir.

2.2.6. İhfâ, İklâb ve İzhâr Uygulamalarındaki Farklılıklar

Arap dilinde kaleme alınmış olan tecvîd kaynaklarında, İhfâ, İklâb ve İzhâr uygulamalarının gerekliliği ayrıntılı olarak îzâh edilirken,[420] ülkemizdeki kaynaklarda ise ihfâ sesinin değişmemesi savunularak Arap kârîlerin uygulamaları tenkit edilmektedir.[421] Hattâ Ali Rızâ Sağman, önceleri Araplardaki uygulamayı izhâra benzettiği için kabul etmediğini, daha sonra ise yaptığı araştırmalar sonucunda bu uygulamanın da doğru olduğu kanaatine vardığını ifâde etmektedir.[422] Kadîm kaynaklarda ihfâ uygulamasının tek sesli olmaması gerektiği, ihfâ yapılan harfin nûn (ن) harfinin mahrecine uzaklığı ve yakınlığına bakılarak "gunne" sesinin derecelenmesi gerektiği ifâde edilmiştir.[423] Örneğin: "Sâkin nûn veya tenvînden sonra nûn sesinin gunne ile gizlenmesi, harflerin mahreçlerinin birbirlerine yakınlık ve uzaklıklarına göre değişiklik arz eder. Nûn harfinin mahrecine yakın olan harfin ihfâsı, uzak olandan daha kuvvetlidir.[424] İhfâ harfleri yakınlık ve uzaklıkla derecelendirilmiştir. Mahreci yakın olan harfin ihfâsı, uzak olandan fazla olmakla birlikte mahreci uzak olan harfin ihfâsı izhâr ile ihfâ arasındadır."[425] Saçaklızâde Mar'aşî ise ihfâ harflerini sınıflandırmaya giderek; "Nûn harfinin mahrecine yakınlık ve uzaklıklarına bağlı olarak ihfâ harflerini sınıflandırmıştır. Yakın olanlar: (ط, ت, د,), uzak olanlar: (ق, ك) harfleridir. Nûn sesinin

[420] Cem'iyyetü'l-Muhafaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, *el-Münîr fî ahkâmi't-tecvîd*, 5. Baskı (Ammân: el-Matâbiu'l-Merkeziyye, 2001), 55.

[421] İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri,* 305-310, Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 166.

[422] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 23.

[423] Gânim Kaddûrî Hamed, *Ebhâs fî ilmi't-tecvîd*, (Ammân: Dârü Ammâr, 2002), 124.

[424] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 113.

[425] Abdülvehhâb b. Abdülkuddüs el-Kurtubî, *el-Muvaddah fi't-tecvîd,* nşr. Ganim Kaddûrî Hamed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2020), 171.

gizlenmesi yakın olan harflerde daha belirgin ve gunne ölçüsü daha az; uzak olan harflerde ise nûn sesinin verilmesi daha az, gunne miktarı verilmesi ise daha fazladır."[426] Yine Mar'aşî'nin, gunnenin tutulma süresini harf-harf belirlediği görülmektedir. Ona göre mahreçleri uzak olan (ق, ك) harflerindeki uygulama, Arap okuyucuların uygulamaları gibidir. Bu uygulamada nûn daha belirgin, gunne daha fazladır. Dil arkası bu harflerin mahreçlerine dokunmakta olduğundan, ağız yolu tamamen kapalı, gunne sesi ise genizden verilmektedir. Öyleki burun kapatılacak olsa, gunne sesi gelmeyecek, ses tamamen kesilecektir. Yine Mar'aşî'ye göre açıklamalarına göre: "عنك kelimesi okunurken "ayn" (ع) ile "kef" (ك) harfleri arasında gunne sesinden başka ses yoktur."[427]

Konuyla ilgili birkaç örnek daha verilecek olursa "عنك ve منك kelimelerinde nûn harfi (ك) harfi öncesi ihfâ yapıldığından, nûn harfinin mahreç yeri sadece genizdir.[428] Ebû Amr ed-Dânî ve Ahmed Faiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisârî (ö. 1041/1632) de bu durumu aynı şekilde açıklamaktadırlar.[429] Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminin iki kırâat âlimi olan Akhisârî ve Mar'aşî'nin ihfâ ve gunne seslerinin açıklanan durumlara göre farklılık arzettiğini söylemeleri, o devirde ülkemizdeki uygulamaların Araplar'daki uygulamaya benzer şekilde olduğunu göstermektedir.

Böyle bir uygulamada dinleyici, gunne sesine dikkat ederek bir sonraki harfi tahmin edebilir. İhfâ esnâsında dil, nûn mahrecinden ayrılarak gelecek harfin mahrecine dokunmaktadır.[430] İhfânın bu şekilde farklı durumlarda yapılması, aynen iklâbta olduğu gibi Arap fonetiği açısından telaffuzun kolaylaştırılmasını sağlamak içindir.[431]

İzhâr harfleri olan hemze (ء) ve he (ه) harflerinde de ihfâ yapılmak istenirse, mahreçlerinin nûn harfinin mahrecine uzak olmasından dolayı, tekellüf ortaya çıkacak, yani telaffuzda zorluk meydana gelecektir. Bundan dolayı izhâr harflerinde ihfâya giden

[426] Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil,* 75.

[427] Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil,* 74.

[428] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 268.

[429] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 103; Ahmed Faiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisârî, *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm,* 79.

[430] Ganim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye,* 379-380.

[431] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye,* 377.

kırâatlar, boğaza en yakın olan ğayn (غ) ve hâ (خ) harflerinde ihfâ yapagelmişlerdir.[432] İdgâm harfleri, nûn harfiyle iç içe girecek kadar birbirine yakındır. İzhâr harfleri ise nûn harfine o kadar uzakdırlar ki, uzaklık sebebiyle izhâr, telaffuzu kolaylaştırır. İhfâ harfleri ise izhâr kadar uzak, idğâm kadar yakın olmadıklarından, ihfâ yapmak daha uygundur.[433] İhfânın sebebi telaffuz kolaylığıdır. Zirâ ihfâ harflerinin mahreci nûn harfinin mahreci gibi ağız ve dildir. Aynı noktadan çıkan iki harfi ayrı ayrı telaffuz etmekle uğraşmaktansa, nûn harfini gelecek harfin mahrecinde gizleyip telaffuz etmek daha kolaydır. Bu kolaylıktan dolayı, ihfâ uygulaması getirilmiştir.[434]

Bununla birlikte ihfâ durumunda sıradaki harfin sadece mahrecinden değil şiddet, rihvet gibi sıfatlarından da farklı etkiler meydana geldiği, ihfânın gelecek harfin fonetiğinden de etkilendiği ileri sürülmüştür.[435] Burada, nûn harfinin mahrecini belli etmek kasdıyla, ihfâ esnâsında dil ucunun nûn harfinin mahrecine konulması şeklinde farklı bir uygulama meydana gelmiştir. Arap okuyucularda görülen ihfâ uygulaması da kâf (ق), kâf (ك) ve fe (ف) harflerinin geldiği durumlarda bu şekildedir.

Aslında ihfâ durumunda nûn sesinin gelmesi gâyet doğaldır. Çünkü bu harfler, nûn mahrecine uzak olduklarından nûn harfinin mahrecinin gizlenmesi daha hafif kalacaktır. Hattâ bu şekilde yapılan ihfânın, ihfâ ile izhâr arası olarak açıklandığı da görülmektedir. Özellikle "fe" (ف) harfi bir dudak harfidir; diğer dudak harflerinde ihfâ yapılmazken fe harfinde ihfâ yapılması, bu harfin "se" (ث) harfinin mahrecine yakınlığından dolayı, kendisiyle aynı muameleye tâbi tutulmasındandır.[436]

Başka bir husus da ihfânın fer'î bir harf sayılmasıdır. Birçok âlime göre "imâle" olunan elif, işmâm olan sâd, teshîl olan hemze vb. harfler gibi ihfâ olunan nûn da fer'î bir harftir.[437] Fer'î harfler ise iki harfin karışımından meydana gelen harflerdir. Ve bu karışım işleminden sonra harfin sesi önceki hâlinden farklı bir ses verecektir. Şâyet ihfâ durumlarında bir sonraki harfin sıfatlarından etkilenmek söz konusu ise, harflerin en

[432] el-Kurtubî, *el-Muvaddah fi't-tecvîd,* 172.

[433] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 113.

[434] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye,* 379.

[435] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye,* 377-383.

[436] Abdülvehhâb b. Abdülkuddüs el-Kurtubî, *el-Muvaddah fi't-tecvîd,* 171.

[437] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye*, 107.

kuvvetli sıfatları olan itbâk ve isti'lâ sıfatları daha kuvvetli etki eden sıfatlardır. Bu durumda ise sadece istilâ sıfatında özel bir duruma gidilmiş, "yalnızca istilâ sıfatı olan harflerde ihfânın gunnesinin kalınlaştırılması, başka harflerde gunnenin kalınlaştırılmaması" bir kâide olarak belirtilmiştir. Aynı ifadenin geçtiği başka kadîm kaynaklar da mevcuttur.[438]

Örneğin Gavsânî'nin eserinde: "Başka harflerde değil, yalnızca ardından isti'lâ harfi gelirse, gunneyi kalınlaştır!" [439] ve Şakakî'nin eserinde de "Med harfi olan elif, öncesine tâbidir; gunne ise elifin tam aksine sonrasına tâbidir."[440] ifadeleri yer almıştır.

Şam'da gerçekleştirilen kırâat âlimleri çalıştayında dudak ihfâsı meselesi gündeme getirilmiş ve konu şu şekilde bir açıklamaya bağlanmıştır: Dilin durumu ihfâ esnâsında sonraki harfe göre farklılık gösterir. Sonraki harfin incelik ve kalınlığına göre dil, üst damağa yükselir veya alt damağa alçalır. ﴿ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ﴾ ile ﴿عَنْ صَلَاتِهِمْ ﴾ örneğinde olduğu gibi dil, sâd (ص) harfinde yükselecek ve gunne kalınlaşacak; sîn (س) harfinde ise alçalacak, dolayısıyla gunne sesi incelecektir."[441]

Yukarıda aktarılanlardan anlaşıldığı kadarıyla ihfâ ve gunne sesi meselesinde ayırım noktası olarak görülen unsur Arapça'nın fonetiğidir. Böylelikle harflerde bir geçiş yaşandığı gibi ihfâ ve gunne seslerinde de ritmik ve ölçülü bir geçiş duyulacağından perdeler hâlinde bir okuyuş, kulağa da hoş gelecektir. "من قَبْلِ" " من قِبَلِ" buradaki ilk kelimenin baş harfi fethalı olduğundan gunne sesi kalınlaşacak; ikinci kelimenin ilk harfi ise kesreli olduğundan gunne sesi ince okunacaktır.

İklâb ve dudak ihfâsının doğru yapılışı Arap okuyucuları meşgul ettiğinden daha çok ülkemiz okuyucularını meşgul etmiştir. Bir türlü çözülememiş olan bu problem iklâb ve dudak ihfâsı yaparken dudakların kapanıp kapanmayacağı hususunda bir ihtilâf meydana getirmiştir. Ülkemizde dudakların kapalı olması uygulaması daha çok

---

[438] وَتَتْبَعُ الأَلِفْ ... مَا قَبْلَهَا، وَالْعَكْسُ فِي الْغَنِّ أُلِفْ ; وفخِّم الغُنَّة إن تلاها ... حروفُ الاستعلاءِ لا سواها

"Med harfi olan elif, öncesine tâbidir; gunne ise elifin tam aksine sonrasına tâbidir."

[439] Gavsânî, *İlmü't-tecvîd,* 37 (Osman Ali Ağa'dan naklen, bk., *es-Selsebîlü'ş-Şâfî,* 34. Beyit).

[440] Şakakî, *Hilyetü't-tilâve*, 139 (Semennûdî'den naklen bk., *Leâliü'l-beyân fî tecvîdi'l-Kur'ân,* 78. Beyit).

[441] Gavsânî, *İlmü't-tecvîd,* 165.

benimsenmiş, Araplar'da ise dudakların aralık kalması ile kapanması arasında birbirinden farklı görüşler ortaya konulmuştur.[442]

İklâb, mîm-i sâkinin ihfâsı gibi durumlarda üç türlü uygulama ortaya çıkmıştır: Dudakları aralıklı bırakmak, hafifçe kapatmak ve sımsıkı kapatmak.

Kırâat imâmlarının, dudakların üst üste konulmasıyla uyguladıkları iklâb ve dudak ihfâsında farklı bir çözüm arayışına gidilmiş, sâkin mîm-sâkin nûn ile mukayese edilmiştir. Mesela: "Mâdem ki sâkin nûnun ihfâsında nûn harfi gizlenmekte ve kaybolmaktadır, öyleyse sâkin mîmin ihfâsında da mîm harfi gizlenmeli ve kaybolmalıdır" şeklinde açıklanmaktadır. Açıklamanın Mısır'da yapılmış olması, Abdüsselam Abdulbasit (1927/1988) ve Mahmûd el-Halil Husarî (1917/1980) gibi yakın dönem ünlü Mısırlı kârî ve kırâat âlimlerinin bu şekilde yaptıkları uygulamalar bu uygulamanın yaygınlaşmasını sağlamıştır. [443]

Üstelik bu uygulama, okunmak ve kullanılmakla kalmamış, bazı kurrâ tarafından o şekilde öğretilmeye ve okutulmaya başlanmıştır.[444] Burada yapılması gereken, dirâyetin rivâyetten ayrı hareket etmesini değil, rivâyeti tasdik edici ve delillendirici bir rol oynamasını sağlamaktır.

Temel kaynakların hemen hemen tümünde dudakların kapanması gerektiği zikredilmiş, dudakların açık veya aralık kalması gerektiği hususuna yer verilmemiştir.[445] İklâb ve dudak ihfâsının, dudakların kapalı olarak uygulanmasıyla tecvîd hükümlerinin tamamında ana ilke mâhiyetinde olan "telaffuzda kolaylık" kâidesinin yerine getirilmemesine sebeb olmakta, aksine okuyuculara tam bir zorluk getirmektedir. Dâd (ض), tâ (ط) ve zâ (ظ) gibi harflerin sıfatları arasında yer alan ve bu harfler okunup seslendirilirken dilin damağa yapışması anlamına gelen "itbâk" sıfatının nasıl olup da dudakların kapatılması anlamına çekildiğini sormadan geçemiyoruz.

---

[442] Ömer Başkan, "Bazı Tecvit Kaidelerinin Tatbikinda Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihten Günümize Kırâat İlmi,* 439.

[443] Muhammed b. Ömer b. Kasım el-Bakarî, *Gunyetu't-tâlibîn fi tecvîdi kelâmi Rabbi'l-Âlemîn,* thk: Fergalî Seyyid Arbâvî, (Cîze: Mektebetü evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2007), 97, (Nâşirin önsözünden).

[444] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 334.

[445] Bakarî, *Gunyetu't-tâlibîn fi tecvîdi kelâmi Rabbi'l-Âlemîn,* 90, 91 (Nâşirin önsözünden).

Bir tecvîd terimi olarak "iklâb", bâ (ب) harflerinin önünde bulunan sâkin nûn veya tenvînin idğâm yapılmaksızın "mîm"e dönüşmesini ifade eder.[446] Dudaklar açık bırakıldığı takdirde, böyle bir dönüştürme nasıl gerçekleşecektir? Başka bir problem de dudakların açık bırakılması sûretiyle meydana gelen farklı ve yeni ses hangi harfin sesidir? [447]

Mehmet Ali Kurt, Arap okuyucularda görülen iklab yapılırken dudukların açık bırakılmasının yanlış olduğunu, genel olarak iklab dudukların kapatılarak ve nun mime çevrilerek yapılageldiğini belirtmiştir.[448]

İklâbın uygulamasında Arap okuyucular ile Türk okuyucular arasında uyuşmazlık mevcuttur. Araplar, iklâbı ihfâ yapar gibi seslendirirken, Türk okuyucular onu idğâm yaparak okurlar. Kaynaklarda iklâbın ihfâ sayıldığı, ancak tam bir ihfâ olmadığı görülür. İklâbta mîm'i tamamen yok etmek değil, mîm'in gizlenmesi işlemi vardır. Bu şedde ile okuyuş yapıp mîm'in kendisini birazcık gizlemek suretiyle yapılır.[449] Bütün bu kaynaklar ve rivâyet yoluyla gelen kurallar açıkça göz önünde iken, Arap dünyasının, hâlâ dudaklar aralık olarak iklâb ve ihfâ uygulamasına devam etmesi anlaşılması güç bir durumdur. [450]

Acaba bizim yaptığımız iklâb mı, Arapların yaptığı iklâb mı yanlış? Çollak'a göre bu husus, bir ihtilaf değildir. Yani dudaklar biraz kapatılarak yapıldığında bu durum araplara göre iklâb; bize göre ise idgâm uygulanmış olur. Dudaklar tam kapatıldığında ise bize göre tam idgâm olur. İklâb, hocadan nazarî bilgiye dayalı olarak aldığı sestir. Arap tavrı veya Türk tavrı bir ayrım söz konusu edilmemelidir. [451]

Bu bölümle ilgili olarak, mülâkatımıza katılanlara "**Kur'ân tilâvetinde ihfâ, iklâb, izhâr, gunneli mîm ve nûn uygulamalarında görülen bazı farklılıklar**

[446] Geniş bilgi için bk. Ahmet Madazlı, "İklâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 22/27.

[447] İşbilî, *Şerhu Kitâbi'l-Enbâ'*, 56, (Nâşirin önsözünden).

[448] Mehmet Ali Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=4BU1YSzQm-s, 12.02.2022, 15:11.

[449] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 327.

[450] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 334.

[451] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, *Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Açılış Paneli,* 20 Aralık 2020

hakkında düşünceleriniz nelerdir?" şeklindeki yönelttiğimiz 9. sorumuza, 19 katılımcı cevap vermiştir:

> "Bu sayılan tecvîd kurallarının tanımları açık ve nettir. İklâb'ın yapılışı konusunda farklı uygulamalar bulunmaktadır." **(K:3)**

> (K:3) kodlu öğretici iklâb'ın yapılışındaki farklılığını (K:1) bu tecvîdleri uygularken taklitten uzak olunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

> "Gunneli mîm ve iklâb uygulaması taklitten uzak olmalı, genelin kullandığı uygulama gunne ağırlıklı şekilde devam etmelidir." **(K:1)**

> "Kırâatte otorite olan Eymen Rüşdî Süveyd, kırâat-i seb'a ve sonradan kırâat-i selâseyi yirmi yıl önce okuttuğunda, aynen Türkler'in okuduğu gibi 'hâlisen mîmen' hâlis mimdir! demiştir. Sonradan Araplar bunu ğunneli şekilde okumaya başlamış. Bize gelince, geçmişte kırâatı nasıl ahz etmişsek o şekilde devam ettireceğiz." **(K:4)**

(K:4) Türkler ve Araplar'ın uygulama farklılığını ele alırken (K:7) kodlu öğretici terimlerin teorisi noktasını eksik anlama sonucu farklı uygulamalara sebep olduğuna dikkat çekmiştir:

> "İhfâ teriminin teorisi noktasını eksik anlamak, bazen farklı uygulamaya sebep olmaktadır. Nûnun ve mîm'in ihfâsı, harfin ne yok olması ne de izhâr gibi alenî olmasıdır. Meselâ mîm'de dudakların hafif kapatılması, nûn'da ise dil ucunun diş etlerindeki yeri ile temasının çok zayıf olması gerekir. Türkiye'de nûn'un ihfâsında dil ucunu diş etlerindeki yeriyle tamamen ayırıyorlar, mîm'de ise dudakları normal mîm okuyup kapatıyorlar. Bundan dolayı ihfâlar eksik oluyor veya farklılık gösteriyor. İzhârda bir farklılık yoktur. İki harfin gunnesine gelince, gunne bu harflerde sadece ilgili yerlerde vardır. İbnü'l-Cezerî'nin et-Temhîd (adlı) eserinde bu durum açıkça beyân edilmiştir. "Gunne" dediğin zaman, artı zaman gereken bir durum ortaya çıkar. Çünkü gunnenin meydana gelebilmesi için zamâna ihtiyaç vardır. (من أمن) İki nûnun zaman açısından uzun olması gerektiğini hangi eser söylemiştir ki, bunlarda gunne olduğu iddia ediliyor. لا يؤمنون kelimesinde ortadaki nûn'u da ve mîm'i de kim gunneli okuyor ki. Ezcümle gunne ârizî bir sıfat olmakta, olması gereken yerler de mâlûmdur." **(K:7)**

> "Kırâat ilmi fem-i muhsinden alınır. Onun da hocalarından alması sûretiyle devamlılık arz etmesi gerekir. Dolayısıyla burada ülkemizde uygulanan şeklin bizim kırâat geleneğimize uygun olduğunu söylememiz lâzımdır. Diğer uygulamalar da delile dayanıyorsa, bu içtihâdî bir farklılık olarak kabul edilebilir." **(K:8)**

(K:8) fem-i muhsinin önemine dikkat çekerken (K:9) kodlu öğretici ise gunneli olması ile ihfâ, iklâb, idğâm-ı maa'l-ğunne ve diğer ğunneli okuyuşlar arasında müştereklik olduğunu dile getirmiştir:

> "Bunu, teğayyurü'l-eşrât teğayyurü'l-kırâât" olarak değerlendiririm. Yani şartlar değişmişse, okuyuşlarda da değişiklik olabilir. Gunneli olması hasebiyle elbette ihfâ, iklâb, idğâm-ı maa'l-ğunne ve diğer ğunneli okuyuşlar arasında müştereklik vardır ve bunlar kısmen birbirine benzer, kısmen birbirinden ayrılırlar." **(K:9)**

> "Yaratılıştan gelen gırtlak yapısı, herkeste farklı olduğu için, herkesin aynı tonda ses çıkarabilmesi zâten mümkün değildir. Dolayısıyla herkes uygulayabildiği kadar uygulamalıdır. Zira Rabbimiz bizden gücümüzün yetmeyeceği şeyler istemiyor." **(K:11)**

(K:11) kodlu öğretici gırtlak yapısına dikkat çekerken (K:13) ihfâ ve iklâb'ta bazı farklı uygulamaların olduğunu dile getirmiştir:

> "Özellikle ihfâ ve iklâb'ta bazı farklı uygulamaların olduğunu düşünüyorum." **(K:13)**

> "Kur'ân tilâvetinde bu uygulamalarda bazen galat denilecek derecede çirkin okumalara rastlıyoruz. Bazen de özenilmiyor. Bunun mutlaka düzeltilmesi için, ehil öğreticilerin devreye girmesi gerekmektedir." **(K:15)**

(K:15) ehil öğreticilerin gereğine dikkat çekerken (K:17) kodlu öğretici ise uygulamadaki farklılıkların bireysel olduğunu dile getirmiştir:

> "Uygulama farklılıklarının kitâbî veya ilmî değil, tamamen uygulamadaki bireysel farklılıkların neticesi olduğu kanaatindeyim." **(K:17)**

> "Sıkıntı iklâbda ve şefevî ihfâdadır. Bizde dudaklar tamamen kapalı tutulur ki, asıl olan budur. Ancak, dudakların biraz açık olması olayı da vadır. Buna fürce (boşluk) denir. Ölçüsü, bir kâğıt parçasının yatay vaziyette ağıza sığacak şekilde olmasıdır. Bu durumda mîm sesi tamamen yok olmaz, gizlenir. Ama bugünkü Arap dünyasında bir nohut girecek kadar boşluk bırakmaları, ikilem oluşturmaktadır. Bu ikinci görüşün temelinin olmadığını söyleyenler de vardır." **(K:19)**

(K:19) kodlu öğretici dudakların konumunu (K:24) sâkin nûnun uygulanışını şu cümlelerle dile getirmişlerdir:

> "İhfâ, ilgili harfin zâtını gizleyip sıfatını ortaya çıkarmaktır. Kur'ân tilâvetinde ihfâda bazı Arap okuyucular, ihfâya sebep olan harflerden kalın olan bir harf geldiğinde ilgili ihfâ harfi olan sâkin nûnu da kalın okuyorlar. Herhalde kalın harfe geçiş kolay olsun diye mi? Yoksa ihfâya sebep olan kalın harfi belli etmek için mi? Veyahut hocasından öyle görüp hocasını veya taklid ettiği kişiye bilmeden ittiba ettiğinden olsa gerek midir? Aslında ihfâ, sâkin nûnu gizlemek demektir. Sâkin nûn zâten ince olduğundan ihfâ ince okunmalıdır." **(K:24)**

> "İklâb, çevirmek demektir. Sâkin nûnu hâlis mîme çevirmektir. Bazı okuyucular sâkin mîme çevirirken dudaklarını tam kapatmadıklarından, ortaya ihfâya benzeyen bir ses çıkıyor. Bunu hocasından böyle okuyor, hocası da böyle okuyor. Çoğunluğa bakıldığında tam mîm olması gerekiyor." **(K:24)**

> "İzhâr, ortaya çıkmak demektir. Sâkin nûn harfinin lâzimî sıfatından gunneyi ortaya çıkarırken bazen fazla yönde durarak ihfâya yakın bir ses oluşuyor. Bazen de ihfâya benzemesin diye tamamen kaldırılarak harfin lâzimî sıfatı olan gunnesi yok oluyor. Bunların hepsi ya heyecandan veya dikkatsizliktendir." **(K:24)**

> "Gunneli nûn ve mîm de ise tutmada ölçüler bazen (az-çok) kayıyor. Çünkü kırâata hangi tarîkle başlarsak o tarîkin kırâatına göre okumak durumundayız. Çünkü her tarîkin kendine has ölçüleri vardır. Buna "kırâatte adalet" denir." **(K:24)**

> "Ancak karşılıklı "fem-i muhsin" ile elde edilmesi gerekir. Uygulayan bir hoca olması lâzım, târifle öğrenmek mümkün değildir. Neyi nasıl öğreteceğiz? Yoksa mahrecini gizleyip sıfatını ortaya çıkarma diyoruz, ama mahreci ne sıfatı ne? Oradaki gunne ne anlama geliyor? Onu sadece uygulama ile öğretebiliriz, başka türlü öğretmek mümkün değildir. İnsana bilmediğini öğretmek çok kolay bir iş değil çok zor bir şeydir. Herkesin farklı algısı olması hasebiyle bir şeyi anlatmak ve öğretmek kolay bir iş değildir. Herkesin anlama kabiliyeti farklı olmakta, örneğin kırmızı her kişiye başka bir şey ifade eder." **(K:25)**

(K:25) kodlu öğretici çözüm olarak fem-i muhsine dikkat çekerken (K:26) kodlu öğretici ise anlama herhangi bir etkisi olmayan usûl tartışmaları olarak görmüştür:

"Bunlar, anlama herhangi bir etkisi olmayan usûl tartışmalarıdır. Bu farklılıkların Dünya Kur'ân Okuma Birliği tarafından minimize edilmesi gerektiği kanaatindeyim." **(K:26)**

"Her uygulamanın kendi içerisinde bir güzellik barındırdığını düşünüyorum. Tenvîn ve sâkin nûn'un halleri Kur'ân okuyuşunun usûlî ihtilâflarını içermektedir. Usûlî ihtilâflar ise daha çok Kur'ân okuyuşunun fonetik yapısını ortaya çıkarmaktadır. Mânâya çok fazla etkisi olmadığı için, kırâat-i aşere bağlamında baktığımızda her okuyuşun bir zenginlik kazandırdığı düşüncesindeyim. Bize verilmiş bir ruhsattır. Bize de bu ruhsatı kullanmak düşer." **(K:29)**

(K:29) kodlu öğretici tenvîn ve sâkin nûn'un halleri konusunu usûlî ihtilâf olarak değerlendirirken (K:30) kodlu öğretici ihfa, izhar ve iklâb tecvîdlerini uygulama konusunda şunları ifade etmiştir:

"İslâm âlemine baktığımızda tutuk ihfâ yapılıyor. Nûn-i muzhar maa'l gunne, izhârlı bir nûnla ihfâ gibi yapılıyor. Fakat biz ihfâda nûnun zâtını değil, sıfatını kullanırız. Bunu Arap kaynaklarında görüyoruz. Ali Rıza Sağman Hoca, kendi tecvîd kitabında bu konuya değinmiş, "Araplar'ın böyle tutuk nûnla ihfâ yapmalarını görüp şaşırıyordum. Bir gün Mehmed Zihni Efendi'nin el-Kavlu's-Sedîd adlı kitabında "ihfâ tutuk nûnla yapılır" ifadesini görünce, gözlerimin önünde ufuklar açıldı. "Böyle de oluyormuş" dedim. Hoca cümleyi şöyle bağlıyor ve diyor ki: "Araplar'ın tecvîde saygılı olanları yine ihfâyı bizim gibi yaparlar. Harfin zâtını giderir, sıfatını kullanırlar." Dil ucu, onbeş harflik ihfâda damağa temas etmez. Temas ederse nûn karşımıza nûn-i muzhar olarak çıkar. Gunneli okuyarak bunun adına ihfâ denilirse de o şekilde ihfâ olmaz. Bu şekilde iklâblarda da problem vardır. İklâb konusunda ülkemizde uygulanan iki dudak pozisyonundan birincisi dudaklar önde, gunne tamamlandıktan sonra geri çekiliyor. İkincisi de hemen harekeyi söyleyip geriye doğru giderek gunne veriliyor. Ancak dünyanın geneline baktığımız zaman iklâb konusunda bir farklılık karşımıza çıkıyor. Arap okuyucuların bir kısmı hâlâ bizim gibi yaparken, git gide yayılan üçüncü bir uygulama ortaya çıktı. O da bizim onbeş harflik ihfâda yaptığımızı, bu grup iklâbta yapıyor. Yapılan işlem, bizim kaynaklarımızda bulunan uygulamanın tam tersidir. Tabi burada sormak lâzım: "Siz burada min ba'di (مِنْ بَعْد) derken gunne yapıyor, nûn-i muzhar olarak yapıyorsunuz da iklâbın tanımını sorduğumuzda ise neden "mîm-i hâliseye çevirmek" diyorsunuz? Yapılan iş ortada, mîm-i hâlise görünürde yoktur. Bu tanımlamayla, bu uygulama kendini çürütmektedir. Bir de ihfâ-i şefevîde fürce ve itbâk tartışmaları vardır. "Semîun basir" (سَمِيعٌ بَصِيرٌ) derken, dudaklar kapalı mı olacak yoksa dudaklar arasında bir boşluk olacak mı? İslâm âleminde böyle bir ikilem de vardır. Tabiî bu konuda kitaplarda da bazı şeyler bahsedilmiştir. Bu konuda, Eymen Rüşdî Süveyd gibi isimlerin de bulunduğu uluslararası bir sempozyumda, Ömer Başkan hocamız, yıllar önce bu konuda müzâkerecisi olduğum bir tebliğ sundu. Mısır'da Ammâr Osman isimli bir hoca, 1950'li yıllarından sonra talebelerine bu şekilde yapmalarını söylemiş. Hattâ "yapmazsanız sizi televizyona radyoya çıkartmam" demiş. Ammâr Osman, bahsettiğim Eymen hocanın da hocasıydı. İhfâ-yı şefevî'lerle iklâbları yaparken ihfâ gibi yapmak onun ictihadıyla ihdâs olunmuştur. Daha önce Mısır'da okumuş Afrikalı bir zât memleketine döndükten sonra, "seb'a kırâatını aşereye tamamlayayım" demiş Mısır'a geldiğinde bir de görmüş ki arkadaşları farklı okuyorlar. "Neden böyle okuyorsunuz? Biz böyle okumamıştık" dediğinde ise "Hoca böyle yaptırıyor, bırakmıyor" demişler. Bu işte, o hocanın uygulamasından yayılıyor. Ama hâlâ Araplar'ın bir kısmı bizim yaptığımız gibi yaparken, bir kısmı da öbür türlü yapıyor." **(K:30)**

"Bir diğer husus izhâr meselesidir. İzhâr'ın yapılışında ülkemizde problem vardır: Aşırı dikkat diyebileceğimiz bir tarzda izhâr vurgulanmaktadır. Bazen aşırı îzâh îzâhsızlık getirir gibi, izhâr yaparken sekte yapar gibi harf duraksaması görülmektedir. İzhâr ne demektir? Tenvîn veya nûn-i sâkinin, mahreç ve sıfatlarını belli ederek ortaya koymaktır. Ben bu şekilde uygulayarak okuyunca bana itirâz ediliyor, "Bu şekilde genize gidiyor" diyorlar. Gunne sıfatı nûndan ve mîmden aslâ ayrılmaz. Hangi hâlde olursa olsun, gunne sıfatı "sıfatı lâzimedir." Elbette ki o harfin kendisini telaffuz ederken o kadarcık genize gidecektir; ama ben tenvîn veya nûn-i sâkinde tam bir gunne yaparak tutarsam o zaman yanlış okuduğum söylenebilir.

> Ben izhâr uygulamasına da dikkat ediyorum ve izhârı şöyle açıklıyorum: İzhâr, nûnu tam nûn olarak okumak ve belli etmektir.” **(K:30)**

> “Mîm’in ihfâ’sı ve iklâb tanımları ile uygulamadaki farklılıktan dolayı sıkıntı yaşıyoruz. İzhâr tâbirinin sâkin nûn ve tenvîne has kılarak anlatılması da eksik kalıyor. Sonuçta bu izhârın bir çeşidini (izhâr-ı halkî) oluşturur. Oysa lâm-ı târifin izhârı, izhâr-ı kelime-i vâhide, izhâr-ı mutlak gibi izhârın çeşitleri vardır. Göreve ilk başladığım yıllarda, iklâb için “mîm’e bastırmamak lâzım, ağız açık bırakılarak, çatı yapar gibi uygulanır.” şeklinde şifâhî bir tanım duymuştum. Ancak ne fakültede ne de sorduğum kişilerden kendilerinin böyle bir açıklama ile karşılaşmadıklarını öğrendim. Uygulama olarak işin içinden çıkamadım, yukarıda da değindiğim gibi, mîm harfinin zâtı hep çıkmıştır. Tecvîd otoritelerine karşı çıkmak gibi bir niyetim yok, ancak bu sınıflandırmaları yapmak doğru olmuş fakat eksik kalmış gibi. Sâkin nûn ve tenvînde idgâm maa’l gunne/idgâm bilâ gunne konusu incelenirken, sonrasında sâkin nûn ve tenvîne ait hükümler bittikten sonra, müfredatâ göre mütecânis idgâm, mütekarib idgâm ayrıca veriliyor.” **(K:35)**

(K:35) uygulamadaki farklılıktan dolayı sıkıntı yaşandığını dile getirmiş, (K:37) kodlu öğretici bu tecvîdlerin okunuşu Kur’ân’ın diline has bir durum olduğunu ifade etmiş (K:31) ise fem-i muhsinin önemine dikkat çekmiştir:

> “Bu sayılanların hepsi, Kur’ân’ın diline ve okunuşuna has bir durumdur. Bu tür uygulamalar, onun okuyuşunu kolaylaştırırken, dinleyenler için de çok lezzetli bir Kur’ân tilâvetine dönüşmektedir.” **(K:37)**

> “Bu konuda fikir birliği edilip üstâdlar tarafından ihfânın, iklâbın ve ğunnelerin “fem-i muhsin” tarafından uygulanıp Kur’ân kursları ve ilahiyatlarda aynı şekilde uygulanması, birliktelik açısından güzel olur.” **(K:31)**

Yukarıda verilen cevaplardan anlaşılacağı üzere katılımcılar, iklab, ihfa ve izhar gibi tecvîd kurallarının uygulanmasında bazı problemlerin olduğu konusunda ittifâk hâlindedir. Bazıları Arap-Türk ayrımından bahsetmiştir. Katılımcılardan ikisi, bu tecvîd kurallarının tanımlarının açık ve net olduğunu, ancak bunların icrâsında farklı uygulamaların yapıldığı hususunu ifade etmiş; bir katılımcımız da bu terimlerin teorik boyutunu eksik anlamanın farklı uygulamaya sebep olduğu istikametinde görüş beyân etmiştir.

Uygulamada Arap-Türk ayırımına dikkat çeken katılımcılar, özellikle ihfâ ve iklâbta farklı uygulamaların olduğunu, ancak bunların kitâbî veya ilmî değil tamamen bireysel farklılıkların sonucu olduğunu belirtmişler. Gırtlak yapısının herkeste farklı olmasından dolayı, aynı tonda ses çıkarabilmenin mümkün olmadığını, ancak her okuyuşun bu alana zenginlik kazandırdığını, bu konuda verilmiş olan ruhsatların kullanılmasının gerekliliğini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise bu konuları tarifle öğrenmenin mümkün olmadığını, uygulamanın mutlaka bir fem-i muhsinden öğrenilmesi gerektiği görüşünü dillendirmişlerdir.

Bir katılımcı, İslâm âleminde "tutuk ihfâ" yapıldığını söylemiş. Türklerin ihfâda nûnun zâtını değil, sıfatını kullandıklarını, ancak bunun Arap kaynaklarında geçmediğini ifade etmiştir. Araplardan tecvîdi iyi bilenlerin ihfâyı usulünce yaptığını, ancak dünyanın geneline bakıldığı zaman, iklâb konusunda farklı uygulamaların olduğunu belirtmiştir. Arap okuyucuların bir kısmının Türkler gibi uygulama yaptıklarını söylerken, son zamanlarda bazı Arap ülkelerinde kaynaklarımızda yer alan uygulamanın tam tersi olan üçüncü bir uygulamanın ortaya çıkıp yayıldığını belirtmiştir.

Bir katılımcı ise bu farklı uygulamaların, anlama herhangi bir etkisi olmayan usûl tartışmaları olarak değerlendirmiş, bir diğer katılımcı da bu tecvîd kurallarının uygulanmasının taklitten uzak ve gunne ağırlıklı olması gerektiğini ifade etmiştir.

İklâb ve şefevî ihfâdaki uygulama farklılıklarına dikkat çeken bazı katılımcılar, dudakların açık tututlmasındaki ölçüyü, "bir kağıt parçasının yatay vaziyette ağza girebileceği açıklık" şeklinde vermiştir. Günümüz Arap dünyasında ise bu ölçünün aşılarak bir nohut tânesi girecek kadar boşluk bırakılmasına dönüştürüldüğünü, bunun da ikilem oluşturduğunu söylemişlerdir. İhfâ yapılırken bazı Arap okuyucuların ihfâya sebep olan harflerden kalın olan bir harf geldiğinde, ihfâ harfi olan sâkin nûnu da kalın okuduklarını; bazı okuyucuların da izhârı uygularken, ihfâya benzemesin diye, tamamen harfin lâzîmî sıfatı olan gunnesini yok ettiklerini, bunun da heyecan veya dikkatsizlikten kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak tecvide dair ilk dönem eserlerinde idğâm, ihfâ ve izhâr durumlarında her harf tek tek ve ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu durumda idğâm, ihfâ ve izhâr hallerinde her harfin aynı okunması gerektiğini söylemek mümkün görülmemektedir. Günümüz kırâat uygulamalarında ihtilâf olarak karşımıza çıkan bu uygulamalar, maddeler hâlinde ehil bir komisyon tarafından tespit edilmeli, karşılıklı eleştiriler ve tartışmalara neden olan bu uygulamalar, birer somut kâide hâline getirilmelidir.

2.2.7. Vakıf Hâlinde Medd-i Muttasıl'ın Okunuşu

Karşımıza sıklıkla çıkan bir diğer ihtilâf ve tartışma konusu da "medd-i muttasıl hâlinde bir kelime okunduğunda, vakıf halindeyken yalnızca medd-i muttasıl mı olur yoksa medd-i ârız oluşur mu" meselesidir.

Bir kısım okuyucularımız ve hocalar buraya "medd-i muttasıl" deyip geçerlerken; bir kısım okuyucu ve hocalarımız da vasl edildiğinde (geçildiğinde) medd-i muttasıl; vakıf edildiğinde (durulduğunda) ise medd-i ârız olduğu kanaatindedirler.

Bilindiği üzere "medd-i muttasıl", bir kelimenin kendi içerisinde ve yazım bütünlüğünde bulunan med hâlidir. Örneğin ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾ [452] âyetinde geçen (مِنْ مَّاءٍۚ) kelimesinde "medd-i muttasıl" bulunmakla birlikte, kelime sonunda durak işareti gelmiştir. Kelime sonunda durulduğu takdirde, sadece medd-i muttasıl mı olmakta, yoksa medd-i ârız mı gerçekleşmektedir?

Bahsettiğimiz örnekte, harf-i medden elif gelmiş, sebeb-i medden de hemze gelmiştir. Bunların her ikisi aynı kelimede cem olmakla, medd-i muttasıl gerçekleşmiştir. Bu durumda en az iki elif miktarı med yapılması vâciptir. Kırâat imâmları arasında aslî med üzerine ziyâde yapılarak uzatılması noktasında ittifâk olmakla birlikte, bu meddin – üç ilâ dört elif- miktarı olup olmaması hususunda ihtilâf vardır. Bu ihtilâfın iki ilâ dört elif miktarı olduğunu zikreden kaynaklar varsa da genel kabul üç ilâ dört elif miktarı çekilmesidir. Özetle iki elif miktarı çekmek vâcip; üç-dört elif miktarı çekmek câiz görülmüştür. Bilindiği üzere, İmâm Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde medd-i muttasılın ölçüsü, dört elif miktarıdır.

Medd-i ârız hususuna geçecek olursak, "ârız" kelimesi, lügatte: 'Önceden bulunmadığı hâlde daha sonra ortaya çıkan' anlamındadır. Istılahta ise 'bir kelimede bulunan harf-i medden sonra sükûn-i ârız gelirse, bu sükûn geçildiğinde kaybolur, durulduğunda ortaya çıkarsa bu durumda oluşan tecvîdin ismi **Medd-i Ârız'dır**."[453]

Bu bölümde ele aldığımız: **"Medd-i Muttasıl olan bir kelimede vakf edildiğinde hangi tecvîd kuralının gerçekleştiği"** yönündeki 10. sorumuza, 25 katılımcımız cevap verirken 12'si cevap vermemiştir.

Haseki Eğitim Merkezi'nde ve benzer birçok kırâat kurumunda eğitim vermiş olan Talip Akbal, bu meseleye ilişkin olarak aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

> "Açıkçası ben de medd-i muttasıl olan bir kelimede vakıf konusunda yaşanan görüş ayrılığı bahsinde çok defa çeşitli sorulara muhatap oluyorum. Burada görüş ayrılığı yoktur. İnsanlar kendi varsayımlarından hareketle görüş ayrılığı ihdâs etmektedirler. Medd-i muttasıl, harf-i

[452] en-Nûr 24/45.

[453] el-Cüreysi, Nihayetü*'l-Kavli'l-Müfîd fî ilmi Tecvidi'l-Kur'ani'l-Mecid*, 143; el-Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Ammân: Dârü Ammâr, 2001), 91.

medden sonra sebeb-i meddin gelip ikisinin de bir kelimede bulunmasıdır. Medd-i ârız ise harf-i medden sonra sükûn-i ârız gelmesidir. "Hemze sebeb-i meddir, hem de sükûn hâlindedir, öyleyse burada medd-i ârız vardır şeklindeki bir bakış açısı kesinlikle doğru değildir. Burada iki sebep vardır: Bir, (شُفَعَاءٌ) benzeri kelimelerde harf-i medden sonra sebeb-i med gelir ve bu durumda medd-i muttasıl olur. İkinci sebep ise: Harf-i medden sonra durduğumuz zaman, hemze sebeb-i med olur, yani sükûn hâlindedir. Böylelikle bir kelimede iki sebep cem olur. Bu durumda da kaynaklarımız der ki: "İki sebep cem olduğu zaman tecvîdin hangisi kuvvetli ise onun adı verilir." Burada iki sebepten kuvvetli olan, hemzenin hemze olarak bulunuyor olması, hemzenin vakıf olarak sükûn hâlinde bulunuyor olmasından daha kuvvetlidir. İster vakf edelim, ister vasl edelim, her hâlükârda buradaki tecvîd medd-i muttasıldır. Medd-i ârızın hükmü câiz iken, medd-i muttasılın hükmü vâciptir, en az iki elif ölçüsündedir. Medd-i muttasıla vâcip diye hükmettiğinizde, iki eliften aşağı düşmez. Bu duruma medd-i ârız dediğimiz takdirde, bir elif ölçüsüne düşmesi gerekmektedir. Yani medd-i muttasıl olan bir kelimeye medd-i ârız diyenler med miktarını iki eliften bir elife düşürerek vakıf durumunda bütün medd-i muttasıllara medd-i tabiî demek zorunda kalırlar. Kitaplarımızda: "Kelimelerin sonu hemze değilse medd-i ârız olur, hemze ise medd-i ârız değildir" diyor ve devam ediyor: "Çünkü orada hemze olarak bulunuyor olması, sükûn olarak bulunuyor olmasından daha kuvvetlidir." Sonuç ister vakfedelim ister vasledelim burada her hâlükârda medd-i muttasıl vardır. Kişiler arasında ihtilâf olsa da bu ihtilâf durumun değil, şahısların ihtilâflıdır." **(K:30)**

"Meseleyi ıstılâhî olarak değerlendirirsek, medd-i muttasılın hükmü vâcip; medd-i ârızın hükmü ise câizdir. Bu durumda kuvvetli hüküm tercih edilir ki, vâcip olan medd-i muttasıl câiz olan medd-i ârıza tercih edilmelidir. Âsım kırâati açısından (Hamza ve Hişâm hâriç diğer kurrâ için de durum aynıdır) değerlendirirsek, mezkûr yerdeki tecvîd mutlak sûrette medd-i muttasıl olmak zorundadır. Hamza ve Hişâm için bu tür yerlerde birden fazla vecih söz konusudur. Şöyle ki: Hişâm için (Hulvânî tarîkinde) bu tür vakıflarda hemzenin isbâtı, iskâtı ve teshîlle beraber revm yapılması şeklinde üç farklı vecih söz konusudur. Hamza ise bu tür vakıflarda isbât vecihleri hâriç diğer iki vecihte Hişâm ile aynı uygulamayı yapar. Buna göre, teshîl ve revm uygulaması, medd-i ârızda söz konusu olduğu için, bu tür vakıflarda medd-i muttasılın yanında mezkûr iki imâm için medd-i ârız da vardır. Öte yandan iskât vechinde, sebeb-i med olan hemze yazıda olmasına rağmen, telaffuzda düşürüldüğü için –her ne kadar daha önce böyle bir tasnîf yapılmamış olsa da- medd-i tabiî'nin tarifine uyan bir durum da söz konusudur. Dolayısıyla aşere imâmları açısından değerlendirecek olursak, bu tür vakıflarda medd-i muttasıldan başka medd-i ârız ve medd-i tabiî'den de söz etmek mümkündür." **(K:2)**

(K:2) meseleyi ıstılâhî olarak değerlendirmiş (K:3) kodlu öğretici ise medd-i muttasılın vakıf hâlinde yine medd-i muttasıl olduğunu dile getirmiştir:

"Medd-i muttasılın vakıf hâlinde de tecvîdi yine medd-i muttasıldır. Medd-i ârız vakıfta bir elife kadar düşerken, medd-i muttasıl da en az iki elif miktarı uzatılarak durulur. Med sebebi, medd-i muttasılda harf iken, medd-i ârızda harekedir. Elbette ki harf, harekeden daha üstündür." **(K:3)**

"Durduğumuzda, medd-i muttasıl, ârız olur. Hafs kırâatine göre iki eliften aşağı düşülmez, ama kırâatte Hişâm ve Hamza'ya göre 5 vecih oluşur. Tûl, tevassut, kasr ile ibdâl, tûl ve kasr ile teshîl vardır. Bir elife kadar kasr olarak düştüğü görülür. Medd-i muttasıl vâcip, medd-i ârız ise câizdir. Medd-i muttasıl daha önemlidir. Medd-i ârız da deriz, Medd-i muttasıl da deriz. "Durulduğunda, burada ne var?" denildiğinde, medd-i muttasıl ârız var deriz." **(K:4)**

"Ya medd-i ârız olacak, med harfinden sonra sükûn geldiği için, ya da med harfinden sonra hemze geldiği için aynı kelimede olduğundan medd-i muttasıldır. Benim tercihim kâfa karıştırmasın diye medd-i muttasıldan yanadır." **(K:6)**

"Medd-i ârız olması daha isabetli görünmektedir." **(K:8)**

"Medd-i ârız olur." **(K:32)**

(K:4), (K:6), (K:8) ve (K:32) kodlu öğreticiler vakıf halinde medd-i muttasılın ârız olduğunu ifade ederlerken (K:7) ise medd-i muttasıl olacağını dile getirmiştir:

"Böyle yerlerde medd-i muttasıl olur. Aslâ medd-i ârız olmaz. İbnü'l-Cezerî وَأَقْوَى السَّبَبَيْنِ يَسْتَقِلْ demektedir." **(K:7)**

"Bu tecvîdin tarifi: "Harf-i medden sonra sebeb-i med hemze olup ikisi aynı kelimede olursa medd-i muttasıl olur" şekilindedir. Ancak, sükûn-i ârız açısından soruluyorsa medd-i ârız olur diyemem. Çünkü bu iki med arasında hüküm açısından farklılık vardır. Harf-i medden sonra, vakfen ve vaslen sâbit olan bir hemzenin hükmünün değişmediği ortadadır. Hemzenin sübûtu ve sükûnun ise ârizî olarak bulunması ya da bulunmaması medd-i lâzım veya medd-i ârıza benzerlik açısından da değerlendirilemez. Medd-i munfasıl sorulmuş olsaydı, orada elbette medd-i tabiî ve medd-i munfasıl olma yönünden bir farklılık olduğunu söylerdim." **(K:9)**

(K:9) bu iki med (muttasıl-ârız) arasında hükmen farklılığa dikkat çekerken (K:10), (K:17), (K:21), (K:25), (K:18), (K:19), (K:20), (K:24), (K:26), (K:29), (K:31) ve (K:34) kodlu öğreticiler ise vakıf halinde medd-i muttasıl olduğunu dile getirmişlerdir:

"Medd-i Muttasıl olan bir kelime üzerinde vakıf yapıldığında durum değişmez, yine medd-i muttasıl olur." **(K:10**)

"Yine Medd-i Muttasıl olduğu kanaatindeyim." **(K:17)**

"Medd-i muttasıl gercekleşir." **(K:21)**

"Medd-i ârız olmaz, durulsa da geçilse de medd-i muttasıl olur." **(K:25)**

"Vakıf hâlinde iki kuralın aynı anda oluşması hâlinde, hüküm olarak daha güçlü olanın ifade edilmesi isabetlidir. Medd-i muttasıl vâcip, medd-i ârız ise câizdir. Diğer husus ise hemzenin sükûndan evlâ olmasıdır. Ancak, talebenin burada aynı zamanda medd-i ârız hükmünün oluştuğunu da bilmesi gerekir." **(K:18)**

"Medd-i muttasıl üzerinde durulduğunda yine Medd-i muttasıldır. Çünkü hemze sükûna gâlip olduğundan Medd-i ârız olmaz." **(K:19)**

"Elbette şartları ve kuralları gereği medd-i ârız da gerçekleşir. Fakat biz, hüküm itibariyle Medd-i Muttasılı önceleyeceğiz. Çünkü vâcip olanın, câiz olana üstünlüğü vardır. Dolayısıyla böylesi bir vakıf durumunda, vücûb hükmü gereği iki eliften aşağı okunamaz. Zira kırâat imâmlarından muttasılı iki elifin altına düşüren yoktur." **(K:20)**

"Medd-i muttasıl bitişik med demektir. Harf-i med ile sebeb-i meddin bir kelimede vâki olmasıyla oluşan vakıftır. Vakıf ve vasıl değişmez. Çünkü meddi vâciptir. Bunu böyle bildiğimizde ihtilâf oluşuyor yönetemiyoruz. Okuyuş seyrine göre 4,3,2 elif olur. 2' den az olmaz. Bu şekliyle de medd-i munfasıldan ayrılır." **(K:24)**

"Bu konuda akve'l-müdûd kaidesi devreye girer. "En güçlü med" hangisiyse o uygulanır." **(K:26)**

"Medd-i muttasılın vakfında bazen medd-i muttasıl ile medd-i ârız aynı kelimede meydana gelir. Bu durumda kuvvetli olan zayıf olana tercih edilir. Yani muttasıl, ârıza tercih edilir. Medd-i muttasılın meddi "müttefekun aleyh" olduğu için câizdir." **(K:29)**

> "Medd-i muttasılın bir eliften fazla uzatılmasında ittifâk olduğu için, medd-i muttasıl daha kuvvetli olur. Bu nedenle medd-i muttasıl olur." **(K:31)**

> "Medd-i muttasılın hükmünün vâcip, medd-i ârızın hükmünün câiz olmasından dolayı, burada vakıf hâlinde medd-i muttasıl hükmünün uygulanmasının daha doğru olacağı kanaatindeyim." **(K:34)**

> "Mâlûmdur ki böyle bir kelime medd-i muttasıl veya medd-i ârız olarak kabul edilmektedir. Medd-i muttasıl olması; harf-i meddi müteakip gelen hemzenin aynı kelimede olması açısından, muttasıl med olarak kabul edilir. Harf-i meddi mütakip ârizî sükûnun gelmesi açısından ârizî med olarak kabul edilir. Sonuç olarak muttasıl meddin vâcip oluşu, ârızi meddin câiz oluşuna tercih edilmelidir. Hemzenin varlığından dolayı ister müteharrik ister sâkin okunsun, hemzenin varlığının kanıtıdır ve muttasıl meddir." **(K:35)**

(K:35) kodlu öğretici muttasıl med olduğunu ifade ederken (K:36) her iki tecvîd ile isimlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir:

> "Her ne kadar harf, harekeden üstün olsa da ben iki tecvîd kuralının da yapıldığını ve söylenmesi gerektiğini düşünüyorum." **(K:36)**

> "Medd-i muttasıl bir kelimede duruş yapacağımız zaman bazen muttasıl ile ârız aynı kelimede oluşabilmektedir. Böyle durumda kuvvetli olan yani vâcip olan, muttasıl ârıza tercih edilir." **(K:37)**

(K:37) medd-i muttasıl olduğunu ifade ederken (K:33) kodlu öğretici vakıf hâlinde medd-i ârız'ın olduğunu dile getirmiştir:

> "Medd-i muttasılın olduğu bir yerde vakıf yapılması hâlinde kalkale tecvîdi gerçekleşmemektedir. Ancak hemze harfi boğazın göğse bitişik olduğu yerden ağız çıkışı olan kısma kadar telaffuzu söz konusu olduğundan, karşımızdakine olumsuz bir izlenim vermemek adına (geğirme durumu izleniminin oluşması), bu alanda uzmanlaşmış ve ihtisâs yapmış kırâat âlimleri, bu harfi kalkale grubuna dâhil etmemişlerdir. Ayrı vakıf hâlinde medd-i ârız tecvîd kuralı gerçekleşmektedir." **(K:33)**

Katılımcıların nerdeyse hepsi ister vakf edilsin, ister vasl edilsin, her hâlükârda buradaki tecvîdin medd-i muttasıl olduğunu, vakıf konusunda insanların kendilerinin görüş ayrılığına düştükleri görüşünde birleşmişlerdir.

Bazı katılımcılar, iki sebep cem olduğu zaman tecvîdin hangisi kuvvetli ise onun adının verileceği belirtmişlerdir. İki sebepten biri olan hemzenin hemze olarak bulunuyor olmasının hemzenin vakıf olarak sükûn hâlinde bulunuyor olmasından daha kuvvetli -akve'l-müdûd- olduğu, bir katılımcı ise her ne kadar harf, harekeden üstün olsa da iki tecvîd kuralının da yapıldığı ve söylenmesi gerektiği görüşünü ileri sürmüştür.

Görüldüğü üzere medd-i muttasıl ve medd-i arız tecvidlerinin her ikisinin de kuralına uymaktadır. Daha kuvvetli -akve'l-müdûd- olanın kabul edilmemesi halinde hadr usûlü ile okunduğunda bir elif miktarı yetrli olur denmiş olur, dolayısı ile burda medd-i muttasıl gerçekleşmiş olur.

2.2.8. Kalkale Sıfatının İsimlendirilmesi

Bu başlığımız altında aşağıdaki hususları uygulama, isimlendirme ve açıklama aşamalarında görülen problem ve/veya farklılıkları inceleyeceğiz.

Harflerin mahrecinden çıkışı esnâsında seste meydana gelen hâle "sıfat" denilmektedir. Sıfat, mahreçleri aynı olan harfleri, kalınlığı ve inceliği noktasında birbirinden ayırt etmeye yarar.[454] Sıfatlar mutlaka bilinmesi gereken zâtî ve harflerin mahreçlerine işaret eden izâfî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.[455] Âlimler sıfatları lazimî ve ârızî olarak da ikiye ayırmışlar, harften hiç bir zaman ayrılmayan sıfatlara lâzımî, lâzımî sıfatları da zıddı olan ve zıddı olmayan şeklinde iki grupta incelendiğini ifâde etmişlerdir.[456] Lâzimî sıfatların harften ayrılması hâlinde, o harfte eksiklik, farklılaşma veya farklı bir harfe dönüşme meydana gelir. (صِرَاطَ)[457] âyetini (سِرَاطَ) okunması örneğinde olduğu gibi. Kalın olan sâd harfi, şâyet ince okunursa sîne dönüşür. İnce olan sîn harfi, kalın okunursa sâda döner. يُوَسْوِسُ fiilindeki sîn harfi kalın okunursa يُوَصْوِسُ olur. صُدُور [458] sözcüğündeki sâd ince okunursa سُدُور olur. Bu durumda kelimede yanlışlık ve anlam değişikliği oluşur.

Harflerin bizzat kendisine mahsûs, zâtıyla kâim olmayan sıfatlara "ârızî sıfatlar" denir. Bunlarda yapılan hatalara "gizli hata" (lahn-i hafî) denir. Bu türlü okumak, mânâyı bozmaz ama kırâat yönünden hatadır. Bu tür hataları yapmak ise mekrûhtur. Bu

[454] Ebü'l-Hayr 'İsamüddîn Ahmed Efendi Taşköprüzâzede, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye,* thk. Muhammed Seydî, (Medine-i Münevvere: Vizâratü-Şü'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'l-İrşâd, 1421) 87; Mersâfi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvidi kelâmi'l Bârî*, 1/77; Mahmud Halil Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talha Bilal Minyâr (Mekke: El-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1999), 80.

[455] Hasan b. Kâsım Murâdî, *El-Mufîd fî şerhi 'Umdeti'l-mecîd fi'n-Nazmi ve'l-tecvîd*, thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î (Kâhire: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2001), 64

[456] Ebü'l-Kâsım Şihâbuddîn Abdurrahman Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'*, thk. İbrahim Atve 'İvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2006), 753; Taşköprülüzâde, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 89; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye alâ metni'l*-Cezeriyye, thk. Usâme 'Atâyâ (Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012), 97; Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 39; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd,* 46; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 81; Mersâfi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvidi kelâmi'l Bârî,* 1/78.

[457] el-Fâtihâ 1/781;

[458] en-Nisâ 114/5

yüzden bunlardan titizlikle sakınmak ve ibâreleri harflerin sıfatlarına uyarak okumak gerekir.

"Lâzımî sıfatlar" ise zıtlı ve tekli olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi hems sıfatıdır. Zıddı ise cehr sıfatıdır. İkincisi şiddet sıfatıdır. Zıddı ise rihvet sıfatıdır.[459] "Kalkale harfleri" şiddet sıfatlı harflerdendir. Şiddet sıfatlı harfler, اجد قط بكت harfleridir. Buna ilâve harf daha vardır. Onlar da اتك (etek) harfleridir.

"Itbâk ve infitâh sıfatlı harfler" birbirinin zıddıdır. Itbâk, "dilin ortasının yukarı kalkması, yapışması" demektir. "İsti'lâ sıfatlı harfler"i okurken dilin kökü ile damağa yükselmesi mânâsındadır. "Itbâk sıfatlı harfler"de ise dil kökünün ve ortasının, yukarı damağa yükselmesiyle birlikte, dilin damakla tam uyuşmasına denir. "Itbâk sıfatlı (ص ض ط ظ) harfler" dil ucu harflerdir. Bu dört harf, isti'lâ sıfatlı olan diğer üç harfe (خ غ ق) göre daha kalındırlar. Hattâ tâ (ط) harfi, ön dişlerin dibine dilin arkası, dibi, ortası ve ucu tamamiyle yukardan çıkarıldığı için, en kuvvetlisidir.[460] Diğer 24 harf, "infitâh sıfatlı harf" olduğu için, bunlar dilin ortası yukarı kaldırılmadan okunur.

"Kalkale" de bir sıfattır. "قطب جد" harflerinin sıfatıdır. "Kalkale", "kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahreci sarsmaktır." Harfin mahrecine kuvvetlice basılır ve aynı kuvvetle çekilir. Basma ve çekme esnâsında mahreçte sarsılma meydana gelir. Kuvvetli bir ses çıkar. İşte bu hâle, "kalkale" denir. Kalkale, çok kuvvetli yapılıp bundan hareke gibi ses getirilirse, bu güzel olmaz, aşırıya gitmek olur. Aşırıya gitmemek için, kalkaleyi çok zayıf da yapmamak gerekir. Kalkale yaparken, kulağa kuvvetli bir ses gelecek şekilde mahreci sarsmak gerekiyor. Harf mahrecinde sarsılacaktır. Mahreci sarsınca harf çıkar.[461]

Kalkalenin nasıl isimlendirilmesi gerektiği konusunda kaynaklarda "Kalkale" başlığı altında iki türlü ifâde bulunmaktadır. Bunlardan biri "kalkale var" şeklinde iken; bir diğeri "kalkale sıfatı var" şeklindedir. Bu ifadelerden bir kaçına değinecek olursak:

[459] Mehmet Ali Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 12.02.2022. 15:52.

[460] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022. 21:05.

[461] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022. 21:33. 31:20.

Kalkale, "قطب جد" kelimesinde yer alan beş harfe ait bir sıfattır. Kalkale sıfatının bu harflerde bulunması için, bu harflerin sâkin ve cezimli olmaları gerekmektedir.[462] Görüldüğü üzere, değindiğimiz kaynaktaki ifadelerde "kalkale", bir sıfat olarak değerlendirilmektedir. "Kalkale" isimlendirmesinin bir değişim sürecinden geçtiği anlaşılmaktadır. Önceleri 'kalkale var' denirken; daha sonraları 'kalkale sıfatı var' denilmektedir.[463]

Burada dikkat çeken önemli bir ayrıntı ise bu harflere şiddet sıfatının kendisinde bulunduğu bir harf daha eklenebilir, o da hemze harfidir. Bu takdirde şöyle bir soruyla karşılaşabiliriz: "Öyleyse hemze harfi de bir kalkale harfi midir?" Zirâ bazı okuyucularda özellikle de Arap asıllı kârîlerde, sâkin veya cezimli hemzede de kalkale yapıldığını görmekteyiz.[464]

Kalkale uygulamasında sık görülen hatalar ve uygulama farklılıkları söz konusudur. Bu konuda Türk-Arap tavrı ekseninde iki farklı uygulama oluşmuştur. Türk okuyucuların kalkale uygulamasında ses tamamen kesilirken; Arap asıllı okuyucularda sesin hafifçe devam ettiği bir uygulama şekli benimsenmektedir. "Kalkale harfleri" olarak bilinen "قطب جد" harflerinin tamamında, şiddet sıfatı bulunmaktadır. Bu da bu harflerin telaffuzu esnâsında ses ve nefesin tamamıyla kesilmekte olduğu anlamına gelmektedir. Bu harflere, (ء) harfinin de aynı özellikleri taşıdığı gerekçesiyle eklendiği bilinmektedir.

Burada karşımıza çıkan problem ise "ses ve nefes aynı anda kesiliyorsa, konuşma veya okuma nasıl sürdürülebilir?" sorusudur. Bu şekildeki bir telaffuz oldukça zor olacak ve bir okuyuş zorluğu ortaya çıkacaktır.[465] Arap tavrında yapılan kalkale uygulamasının, sesin ve nefesin bir miktar devam etmesi şeklinde görülmesi belirttiğimiz bu zorluğun bir nebze hafifletilmesi amacıyladır. Bu esnada duyulan ses, gerçek anlamıyla bir ses değil, dilin hareketinden dolayı, ortaya çıkan doğal ve ilâve bir

[462] Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, 88.

[463] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 89.

[464] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 69.

[465] Fedâlî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 134.

sestir.[466] Böyle bir durumda, sesin kesilmesiyle mahrecin sıkışmasına "habs", mahrecin çıktığı iki noktanın aralanarak sesin çıkarılmasına ise "ıtlak" denilmektedir.[467]

Dikkat çeken hatalardan biri de kalkale yapılırken bir önceki harfin harekesinin hemze mahrecine dokundurmaktır.[468] Bu sûretle kelimeye gizli bir hemze harfi daha eklenmiş olacak ve âyette olmayan bir harf telaffuz edilerek âyete âdetâ bir ilâve yapılmış olacaktır. Böyle bir hemze dokunuşuyla yapılan kalkale, okuyuşu rahatlatmayacak, aksine daha da zorlaştıracaktır. Kırâatte, hemzenin şiddetinin nakil, ibdâl, hazf veya teshîl yoluyla hafifletilmesine çalışılarak, bu zorluğun bir nebze giderilmesi sağlanmıştır.[469] Özellikle "Tahkîk" okuyuşunda telaffuz edilen şiddetli bir hemze, kulağı tırmalayacak, dinleyicilere ağır gelen bir durum oluşturacaktır.[470] İmân Âsım'ın meşhur iki râvisinden biri olan Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809) bu durumu: "Bizim mescidin imâmı مُؤْصَدَةٌ [471] kelimesinin hemzesine öyle bir şiddetle vuruyor ki, o sırada kulaklarımı tıkamak istiyorum" diyerek ifâde etmiştir.[472] Hemze harfinin bu şekilde hafifletilmesi ve birçok kaynakta, kırâatlarda bunun hafifletilmesinin tenbihlenmesi göz önünde bulundurularak, kalkale esnâsında hemzenin üzerine sert şekilde basılması eleştirilmiştir.[473]

Bilindiği üzere "elif", mahrecinin mukadder cevf bölgesi harfidir. İncelik veya kalınlığı kendinden önceki harfin incelik veya kalınlığına bağlıdır. Hiçbir zaman hareke kabul etmeyen özelliklere sahiptir. "Hemze", mahrecinin muhakkak, boğaz harfi, dâima ince sesli ve dâima harekeli olmasıyla eliften farklı bir harftir.

Kaynaklarımızda sesin ve nefesin tamamen kesildiği sert bir "kalkale" tavsiye edilmemiştir. "kalkale, sâkin harfin harekelenmesine benzer" şeklinde tarif edilmiş[474]

---

[466] Şakakî, *Hilyetu't-Tilâve*, 113-114.

[467] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye*, 257.

[468] Suveyd, *et-Tecvidu'l-Musavvar*, 192.

[469] Şakakî, *Hilyetu't-Tilâve,* 117.

[470] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 116.

[471] el-Hümeze 104/8.

[472] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye*, 146.

[473] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 133-137.

[474] Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil*, thk: Sâlim Kaddûrî Hamed (Amman: Dârü

ayrıca "Kalkale sesi, hareke sesine benzer." denilmiştir.[475] Kalkalenin yapılması sırasında harfte bulunan şiddet sıfatı nedeniyle, ses ve nefes bir süre kesilmekte, böylelikle telaffuzda geçici bir zorluk meydana gelmektedir. Kalkale harfi, cezimlidir. Bu harfteki cezmin okunuşu, ancak bir sesin çıkarılmasıyla mümkün olabilir.[476] Kadîm kaynaklarımızda geçen bu açıklamalar, yazıldıkları dönemde ülkemizde görülen "kalkale" uygulamasının nasıl yapıldığını tespit etmemizi sağlamaktadır. Ancak, kalkalede böyle bir hareke verilmesine benzeyen bir sesin çıkarılması da eleştirilmiştir. Halbuki burada yapılan uygulama, harekesiz bir harfe hareke verme işlemi değil, kalkale sebebiyle ortaya çıkan doğal bir sesin tınısından ibârettir.

Doğru bir kalkale sesine ulaşmak için, alt/üst çeneyi ayırmadan ve yeni bir hareke meydana getirmeden sesi hafif bir şekilde akıtarak mahreci rahatlatmak gerekir.[477] Bu hususta hassas bir nokta, kalkale esnâsında alt ve üst çenenin mümkün olduğunca birbirinden uzak tutulmamasıdır. Aksi takdirde yeni bir hareke meydana gelir ki bu da hata olacağı konusuna dikkat çekmiştir.[478]

Mülâkatımızın **"Kalkale" yahut "kâf'ta (harfinde) kalkale sıfatı" gibi isimlendirme farklılığı hakkında görüşleriniz nelerdir?** şeklikdeki 11. sorusuna 22 katılımcımız şöyle cevap vermişlerdir:

> "Kalkale sıfatı" harfin sükûn hâline mahsûstur, hareke hâlinde kalkaleden uzak durulmalıdır." **(K:1)**
>
> "Kalkale, harflerin sıfatlarından biridir. Beş harfin sâkin oldukları durumda ortaya çıkar. Dolayısıyla "kalkale" demek ile "kâf'ta kalkale sıfatı var" deminin bir farkı olmadığı kanaatindeyim." **(K:3)**
>
> "Telaffuz olarak "kâfta kalkale sıfatı" dediğimiz zaman, kâf harfinden başka sıfatlarda olduğu için sadece kalkale demek daha uygundur." **(K:3)**

Ammâr, 2001), 150.

[475] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye,* 261.

[476] Akhisârî, *Şerhu'd-Durri'l-Yetim,* 87.

[477] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi", 346.

[478] Yahyâ Abdürrezzâk el-Gavsânî, *İlmü't-Tecvîd*, 4. Baskı (Dimeşk: Dârü'l-Gavsânî, 2004), 108-109.

Sorulan soruya öğreticilerin verdikleri cevaplar temel itibariyle belirli noktalarda temerküz etmektedir. Bu noktalar alınan cevapların sonunda değerlendirme şeklinde ifade edilecektir. Bu soruya verilen cevaplar dikkatlere arzedilmiştir.

> "Bu konuda ne denirse densin itirâz etmemek gerekir. Her iki kullanımda da kast edilen mânâ aynıdır." **(K:7)**

> "Kalkale, bir sıfattır. Dolayısıyla ikincisi yani kalkale harflerinin isimlerini zikrederek bu tecvîdi ifade etmek daha isabetli görünmektedir." **(K:8)**

> "O hâlde sadece kalkale yapılması gerektiğini vurgulamak için bu söylenmiş olabilir. ب' de kalkale, ج' de kalkale vs denilmesinin de münferid olarak bu harflerde kalkale yapılması gerektiğini ifade için söylenmiş olabilir. Bu da isabetli görülmektedir." **(K:9)**

> "Kalkale "kâf" harfinin lâzimî sıfatlarındandır "Kâf 'da kalkale sıfatı" demek, bu durumun daha detaylı bir şekilde ifade edilmesidir. "Kâf" harfinin mahreci okunduğu esnâda, harfin sesine ârız olan keyfiyet durumudur, uygulanması vâciptir." **(K:10)**

> "Kâf'ta kalkale sıfatı" şeklindeki bir isimlendirmeye Fatih Çollak Hocaefendi'nin derslerinde şâhit oldum, diğer hocaların nasıl bir yol takip ettikleri hususunda bilgi sahibi değilim." **(K:13)**

> "Kalakale harflerinde bu işlemin çirkinliğe kaçmadan yapılması güzeldir. Aşırı olan galata varan uygulamalar dinleyen herkesi rahatsız eder." **(K:15)**

> "Bu konuda da uygulama asıldır." **(K:19)**

> "Maalesef harekeli kalkale harflerini kalkale gibi okumak, çok yaygın olan hatalardandır." **(K:21)**

> "Kalkale tâbiri doğru bir tâbirdir. Fakat sıfat vurgusuyla birlikte yapılmasına da yanlış diyemeyiz. Ayrıca sadece kalkale değil de "kalkale-i suğrâ" veya "kübrâ" gibi çeşitleriyle birlikte zikredilmesi gerektiğini düşünüyorum." **(K:20)**

> "Kalkale sıfatı" ifadesine açıkçası yanlış diyemeyiz, ancak mâlûmunuz kalkale ârizî bir durumdur. Belli durumlar olunca, ona "kalkale tecvidi" ismi verilir. Yani sadece tecvîd kitaplarındaki ârizî duruma verilen isim olan kalkale kulllanılırsa, kafa karışıklığı azaltılır diye düşünüyorum." **(K:23)**

> "Kalkale denildiğinde bu kural ile ilgili beş harf akla gelir. "Kâfta kalkale sıfatı" dediğinde, sadece kâf harfi anlaşılır. Veyahut kalın harf olduğu için, daha tok ses çıktığını belirtmek için böyle söylemiştir." **(K:24)**

> "Bence, kalkalenin isimlendirilmesinde bir sıkıntı yok da bunun uygulamasında sıkıntı var. Meselâ, mihrapta olan birçok hoca efendi, kalkale yaptıklarında sanki bir sekte vermiş gibi davranıyorlar. Kalkale yapılırken sesin kesilmesi, en büyük hatalardan biridir. İkinci büyük hata, kalkalenin zayıf (yani tam bir depreşmenin olmaması hali) olmasıdır. Kalkalede ses kesilmez ve devam eder. "lem yelid" (لَمْ يَلِدْ) örneği "lem yelid" (لَمْ يَلِدْ) duraklıyor "velem yûled" (وَلَمْ يُولَدْ) yine duraklıyor. Halbuki (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) şeklinde kesmeden okunması gerekiyor. Harfin lâzimî sıfatı/kalkale sıfatı ortaya çıktı. Kesmeden okunduğu zaman sekte olmadı. Kalkaleyi yaparken seri okuyarak ve nefesi içeri çekerek değil, nefesi dışarı vererek/atarak yapmak lâzımdır." **(K:25)**

> "Kalkale, sıfât-ı lâzimedendir. Yani, harfin bizzat kendi zâtında bulunup terk edilmesi câiz olmayan sıfat demektir. Bir harfin sıfatı lâzimesi, o harfi diğer harflerden ayıran en belirgin özelliktir. Kalkale de bu sıfatlardan biridir. Kalkale, bir hoca nezâretinde -müşâfehe yöntemi kullanılarak- öğrenilir. Kalkale harflerinin çıkartılmasında dikkat edilmesi gereken husus, bu

harfleri çıkartırken ifrât ve tefrîtten sakınmak gerekir. Harfin üzerine çok şiddetli şekilde vurulmaz ya da harfe vurgu çok hafif de yapılmaz. Bir başka dikkat edilmesi gereken mesele ise harfe vurgu yaparken harfe hareke vermekten sakınılması hususudur." **(K:29)**

"Kalkalenin, harflerin isimleriyle birlikte zikredilmesinin yöresel bir şey olduğunu zannediyorum. Ben "kâf'ta veya dâl'da kalkale" diye bir ifâde duymadım. Kalkale harfleri beştir, bunlarda kalkale yapılır; harekeli oldukları zaman kalkale varmış gibi okunmaz. Kitaplarda: "Bu harflerden biri kelimenin ortasında yahut sonunda sâkin olarak gelirse kalkale olur." deniliyor. Kalkalenin târif böyle iken, bizim harekeli harfleri okuyuşumuzda kıyâmet kopuyor. Benim bu konularda sunumlarım da oldu. Kitaplarda: "Harfler, kelimenin ortasında yahut sonunda sâkin oldukları zaman, harekeli oldukları gibi ses çıkaramadıkları için kalkale yapılır." denilmektedir. Kalkalenin illeti budur. Meselâ ben (قَ قَ قَ قَ) diye istediğim kadar okumaya devam edebilirim. Ancak başına bir elif geldiği zaman harf sâkin oluyor ve ses çıkmıyor. Ses çıkarmak için ne yapmam lâzım, mahreci tekalkul yapmam; yani kalkale ile harfin mahrecini silkelemem lâzım. Yoksa zâten harf harekeli ise onu kalkale ile aşırıya götürmeye gerek yoktur. Hattâ harekeli harflerde tenbihe bile gitmeye gerek yoktur. Burada deniyor ki, "kalkale sıfât-ı lâzimedir." Evet, sıfât-ı lâzimedir; ama sıfât-ı lâzime olması, onu çatlatıp patlatmamızı gerektirmiyor. Kalkale sıfatını, harf sâkin olduğu zaman kullanacaksın. "müstakim" (مُسْتَقِيمٌ) derken kâfı belli edeceksin. Ama kalkale yapar gibi harfin üzerine basarak kıyameti koparmanın bir anlamı yoktur." **(K:30)**

"İkisi aynı şeydir. Sonuçta kalkale lâzimî bir sıfattır." **(K:26)**

"Kalkale sıfatı, sadece Kâf'ta değil قطبجد harflerinin hepsinde vardır." **(K:31)**

"Kalkale bir sıfattır, kalkale harfleri de bellidir. "Kalkale" demek yeterlidir." **(K:32)**

"Bu isimlendirme yakın zamanda duyduğum bir tâbirdir. Sıkıntı olmadığını düşünmekle beraber "kâf'ta kalkale sıfatı" demenin çok da gerekmediği kanatindeyim." **(K:35)**

"Kâf harfinde kalkale sıfatı" ya da sadece "kalkale" dediğimizde aynı şeyi kastettiğimiz için, ikisi de doğrudur." **(K:36)**

"Kalkale" diye ifade edilen 5 harf, mahreci kımıldattığı için bu adı almıştır. Ancak bu harflerin en kuvvetlisi Kâf harfidir. Bu yüzden bunu vurgulamak ve ayırmak için bu ayrımın yapıldığını düşünüyorum." **(K:37)**

Görüldüğü üzere katılımcılarımızın bazıları her iki kullanımda da kast edilen mânânın aynı olduğu ancak, bu konuda uygulamanın asıl olduğu konusunda görüş bildirirken; bazı katılımcılar kalkale harflerinin isimlerini zikrederek isimlendirmenin daha isabetli olduğunu beyân etmişler, ancak bunlara karşın bazı katılımcılar bu şekilde isimlendirme yerine kalkale tâbirinin yeterli olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Görüldüğü gibi isimlendirme noktasında problem vardır. "Kalkale sıfatı vardır" diye isimlendirme farklılık oluşturmakta ve kısa sürede öğrenilmesine vesile olmaktadır. Bu şekilde isimlendirme, sıfatı ifâde etmesi bakımından problem arzetmemekte ve uygun olduğu kanaati hakim olmaktadır.

2.2.9. İnce-Kalın Sesli Harflerin Uyumu

Burada görülen ihtilaf, hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin kalın okunması, kimi öğreticiler tarafından ve bazı tecvîd kitaplarında bu harflerin "kalın, yarı kalın, ne kalın ne ince harf" olarak nitelendirilmesidir.[479] Bununla birlikte bunlar hakkında "ince harf oldukları hâlde, kalın telaffuz edilirler" değerlendirilmesi de yapılmıştır.[480] Bu açıklamalara "dili yumrulaştırarak, boğazı sıkarak, sesi sertleştirerek ve kalınlaştırarak okunur." şeklinde bir açıklama da ilâve edilmiştir.[481] Dikkat edilirse bu açıklamayla, harflerin telaffuzu kalınlaştırılmakta, ayrıca telaffuzlarına da bir zorluk eklenmektedir.

Hâlbuki mahreçleri aynı olan bu iki harfin, "istifâle" ve "infitâh" sıfatları bulunmaktadır.[482] Ancak bunlar ısrarla kalın telaffuz edilmektedir. Yakın bir zamana kadar, tecvîd kitaplarımızda kalın harfler kategorisinde değerlendirilirken, şimdilerde bunlara ince harf oldukları ifâde edilmeye başlanmıştır. Ancak bunların ince harf oldukları, sadece yazılı metinlerde ve teorik bilgide kalmış, pratikte ise kalın okunmalarına devam edilmiştir. Oysa kadîm kaynaklarımızda, bu harflerin üzerinde ayrıntıyla durulmuş, bunların "yumuşak bir edâyla, tam doygun bir lafızla, şiddet ve zorluktan uzak olarak okunması gerektiği vurgulanmış"[483]; kâriler: "ayn (ع) harfini yumuşak beyân et!" şeklinde uyarılmış, bunu da Arapça'da "pamuk ipliği gibi yumuşacık" anlamına gelen "naîm" ibâresini kullanarak yapmışlardır.[484]

Birkaç cümle önce değindiğimiz genel ihtilafa dönecek olursak, bu harflerin ince olduklarına dair bütün açıklamalar yazılı metinlerde ve teorik bilgilerde kalmış, pratikte ise kalın okuma ve telaffuz etme uygulamasından bir türlü vazgeçilememiştir. Bu harflerin inceliği hususu üzerinde kadîm kaynaklarımızda ısrarla durulmuş "ayn (ع)

[479] Mustafa Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usûl ve Esaslar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 2022), 160, 233; Ziya Aydın, *Tecvid Kitabı,* (İstanbul: Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1993), 18.

[480] Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, (İzmir: İzmir İlâhiyât Fakültesi Vakfı, Tibyan Yayıncılık, 2009), 15.

[481] Gülle, *Kur'ân Okuma ve Tecvid*, 105.

[482] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 125,146.

[483] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 122.

[484] Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâra Hüzelî, *Kitâbü't-Tecvîd*, tahk. Ferağlî Seyyid Arbâvî (Lübnan: 2011), 62.

harfini, özellikle ardından "elif" geldiği zaman kalınlaştırmamaya özen göster!"[485] denilmiştir. Yine kadîm eserlerde, aynı uyarı hâ (ح) harfi için de geçerlidir.[486] Tecvîd kaynaklarımızda, özellikle hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin elifle med hallerinde, bunları kalın okumaktan kaçınmak gerektiği uyarısı yapılmış, genellikle bu duruma misâl olarak "العالمين"[487] ve "الحاكمين"[488] kelimeleri örnek gösterilmiştir. İnce harflerin elifle uzatılmasında a'dan daha çok e'ye yakın bir ses kullanılması; ancak bu sesin kesinlikle tok ve net bir a sesi olmaması gerektiği bilinmektedir.[489]

Bu şekilde özetleyebileceğimiz "kalın telaffuz/etme-kalınlaştırma" ihtilafından sonra, temas etmeden geçemeyeceğimiz bir diğer yanlışlık da "aşırı ince okuma, harfin ince telaffuzunda ifrâta kaçma" uygulamasıdır. Tecvîd ilminin "bir denge ve ölçü ilmi" olması hasebiyle bir harfi ince telaffuz ederken bile dengeli olmak ve ölçüyü kaçırmamak gerekmektedir.

Vâv (و) harfiyle ilgili farklılıklara gelince: (و) vâv, dudaklar yuvarlaştırılıp ileri uzatılarak ve dişler kullanılmadan telaffuz ediliyor. İnce yapmak kastıyla dudaklar ileri uzatılmaz. Ülkemizde "cim" (ج) ve "şîn" (ش) harfleri, tam dil ortasından değil de dilin biraz daha gerisinden (ق) kâf harfinin mahrecine yakın bir yerden çıkarılıyor.[490]

İbnü'l-Cezerî, ince harften sonra gelen med harfi elifin, lehçesel olarak kalınlaştırılması hususunun îzâhı, şu tecvîd bilgisinin fonksiyonel olarak istihdâmına ve ince/kalın uyumuna örnektir:

> "Kurrânın dilindeki bu kalınlıklar, onların kendi lisânları ve tabiatleri sebebiyledir. Fakat fethanın çıkarılırken gereğinden çok ağız açıldığında "feth-i şedîd" oluşur, bu durum tağlîz ve tefhîme götürür. Ebû Amr ed-Dânî de bu hususu aynı şekilde îzâh etmiştir. Bu yüzden ağız,

[485] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 174.

[486] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye*, 165.

[487] İbrahim es-Senhûrî, *Kitâbü'l-Câmi'i'l-müfîd fî sınâati't-tecvîd*, 234.

[488] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye*, 165.

[489] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 353.

[490] Mehmet Akif Koç, "Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Hususunda Arap Ağzı, Türk Ağzı İkilemi Üzerine", https://www.youtube.com/watch?v=VGYwbC5JVNw, 23.02.2023, 12:07.

yeteri kadar açılmalıdırki bu durumda "feth-i mütevassıt" oluşur. Bazı Araplar da onlardan bu yanlış âdeti edindiler. Halbuki "istifâle" harflerinin hiç birinin kalınlaştırılması câiz değildir."[491]

Mehmet Ali Kurt da konuyla ilgili şunları söylemiştir:

"Kalın harfler ötre hareke ile okunduğunda "u" sesi ile okunur. İnce harfler ise "u" ile "ü" nün arasındaki bir sesle okunur. Yani onlar, bizdeki "ü" yü kullanmazlar. İnce okunması gereken harf şâyet "u" ile okunursa kalınlaşır. Harf "u" ile okunduğunda dil kökü yukarı kalkar. Buna isti'lâ denir. Yedi tane harf isti'lâ, diğer harfler ise istifâle sıfatlıdır. Yani, dilin kökü aşağıda, alt çene üzerinde kalacaktır. Diğerlerini okurken "u" ile "ü" nün arasında okunacaktır. Araplar'ın çoğu, ince harfi kalın okuyor. İnce harfi, kalın okumak açık hatadır. Bizde de bazıları Araplar'a özeniyor, taklid ediyor, onlar gibi okumaya çalışıyoruz derken ince harfleri kalınlaştırmış oluyorlar. Bunu Kur'ân okuma yarışmalarında pek çok yarışmacı yapmaktadır. Dolayısıyla bunları bilmek ve söylemek lâzımdır. İnce harfe kalınlık verirseniz onun lâzimî olan sıfatını gideriyorsunuz demektir. O da bir lahn-i celî/açık hatadır. Harflerin bizzat kendisine mahsûs, zatıyla kâim olmayan sıfatlara "ârızî sıfatlar" denir. Bunlarda yapılan hatalara "gizli hata (lahn-i hafî)" denir. Bu türlü okumak mânâyı bozmaz ama kırâat yönünden hatadır ve bu tür hataları yapmak mekruhtur. Bunlardan sakınmak gerekir. Yani o sıfatlara uyarak okumak gerekir."[492]

Harflere kalınlık veren sıfat, "isti'lâ"; incelik veren sıfat ise "istif'âle"dir. Dil kökünün yukarı kalkmasına, yükselmesine "isti'lâ" (yükselme) denir. Harfleri okurken dilin kökünü yukarı kaldırarak okuyorsak isti'lâ yapmış oluruz. Dolayısıyla bu şekilde harfi kalın okumuş oluruz. Dâima kalın okunan harfler, (خ ص ض غ ط ق ظ) yedi harftir. Bu harflerin diğer bir adı "tefhim" (kalın) harfleridir. Bunlar her üç hareke ile de sâkin okunurken de her hâlükârda kalın okunur. Bunların dışında "isti'lâ" sıfatlı (kalın) harf yoktur. Ancak (الله) lafzatullâh'ın (ل) lâmı ile birde (ر) râ olmak üzere, iki harf vardır ki, bunlar bazı durumlarda **kalın** okunurlar. Bu harflerin burada kalın okunması lâzimî değil, ârizîdir. (ر) Râ ise her yerde değil beş yerde kalın okunur.

Râ harfi de bazı durumlarda kalın okunur. Meselâ, (ر) üstün veya ötre harekeli (رَبَّنَا –رُزِقْنَا); sâkin, kendinden önceki harf üstün veya ötreli (مَرْيَمَ – فَانْظُرْ); önceki harf sâkin, daha önceki harf üstün veya ötreli (بِالصَّبْرْ– اَلصُّدُورْ); cezimli, önceki harf vasıl hemzesi (geçişte okunmayan elif) (اِرْجِعِى – أَمِ ارْتَابُوا); önceki harf esreli fakat râ'dan sonra kalın bir harf (مِرْصَادًا – فِرْقَةٍ) olursa kalın okunur.[493]

[491] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 170; II, 24-24.

[492] Mehmet Ali Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 12.02.2022. 15:52.

[493] Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 183; Pakdil, "*Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, 202.

İmâm Nâfi'nin ikinci Râvîsi Verş, kalın harften sonra gelen lâmı da kalın okumaktadır. Örneğin ظَّلَمُواْ [494] الصَّلٰوةَ [495] gibi. Bu kelimelerdeki lâmlar "kalın" okunur. Bu kalın okumalara tefhîm ile okuma denir. İsti'lâ harflerinin kalın okunması lâzimî sıfat iken, râ ve lâmın kalın okunması ârızî sıfattır. Lâzımî sıfatlarda yapılan hatalara, lahn-i celî denilirken, ârızî sıfatlarda yapılan hatalara lahn-i hafî denilir.

Tefhîmin zıddı terkîktir. İstifâle harfleri olan 21 harf aynı zamanda terkîk harfleridir. Lafzatullâh'ın (الله) lâmının öncesi esreli olursa lâm ince okunur. Med harfleri, ince harflerle beraber geldiklerinde de ince okunurlar.[496]

Bu konuyu gündeme almak üzere, yaptığımız mülâkatta "**Kalın harflerin yanına gelen ince harflerin kalınlaştırılması; aynı şekilde ince harflerin yanına gelen kalın harflerin inceltilmesi konusuyla ilgili olarak neler söylemek istersiniz?**" şeklindeki yönelttiğimiz 13. sorumuza, 27 katılımcımız ise şöyle cevap vermişlerdir:

> "Harflerin sıfatları yönüyle birbirlerini etkilemesi yalnızca idğâmda söz konusudur. Bunun dışındaki durumlarda tüm harfler kendi mahreçlerinden ve sıfatları tahakkuk ettirilerek okunmak durumundadırlar." **(K:2)**
>
> "Olması gereken, kalın harfi kalın, ince harfi ince okumaktır." **(K:3)**
>
> "(فِي مَخْمَصَةٍ) kelimesinde olduğu gibi mîm ve hâ harflerini iyi ayırmalıdır." **(K:4)**
>
> "Bir "femi muhsinden" ahz etmemenin görgüsüzlüğü sonucudur." **(K:6)**
>
> "Bir de bu hususiaki hatalı okuyuşlar elbette dikkatsizlik ve idmanın az olmasından kaynaklıdır." **(K:7)**

Öğreticilerin sorulmuş olan soruya verdikleri cevapları temel itibariyle belirli noktalarda temerküz etmektedir. Alınan cevapların sonunda bu noktalar değerlendirme şeklinde ifade edilecektir. Aşağıda cevaplar dikkatlere arzedilmiştir.

> "Osmanlı Türkçesi'nin buradaki etkisi göze çarpmaktadır. Hatırladığım kadarıyla İbnü'l-Cezerî böyle bir şey yapılmaması konusunda uyarılarda bulunmaktadır." **(K:8)**
>
> "Müdakkik olunması gerektiği kanaatindeyim. Hele bunu Türkçe'ye de aktararak düâ, nesrullâh gibi telaffuz etmek, kulağa hiç hoş helmiyor." **(K:9)**
>
> "Çok yaygın olan ama mutlaka kaçınılması gereken bir hatadır." **(K:13)**

---

[494] en-Nisâ 4/64

[495] el-İsrâ 17/78

[496] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022, 23:12, 46:00

“Ehil bir hocadan dinlenilmeli ve dinletilmelidir. Ayrıca bolca tâlim yapılarak bu durum düzeltilebilir.” **(K:10)**

“Harf tâlimi ve bol uygulama yapılarak bu durumdan kaynaklanan hatalardan uzak durulabilir.” **(K:16)**

“Daha çok uygulamalardaki hatalardan kaynaklanabilir. Talim ile düzeltilebilir.” **(K:17)**

“Bu uygulamanın, harflerin sıfatlarında farklılık oluşturabilmesi ihtimali vardır. Sîn (س) harfinin sâd’a (ص), ya da hê (ه) harfinin hâ’ya (ح) vb. dönüşme ihtimâlinden dolayı dikkat edilmesi gereklidir.” **(K:18)**

“Tabiat olarak kalın harf, ince harfi kendine çeker. Buna dikkat etmemiz gerekmektedir. İnce harfi ince, kalın harfi kalın okuyacağız. Bizim önde gelen kârîlerimiz de Arapların önde gelen kârileri de aslında bu konuda mutâbıktır. İhtilâf, her iki kesimdeki ehil olmayan okuyuculardadır. Kur’ân ehli olmayan Arap, anasından duyduğu gibi okur. Yani ne kadar harf varsa hepsini kalın okur. Amma Kur’ân’ın fonetiği farklıdır. Sadece vâv’da bir ihtilâf var gibi gözüküyor. Aslında Arap da vâv’da terkîk sıfatı olduğunu biliyor, ben ince okuyorum diyor, ama bize kalın sesle geliyor.” **(K:19)**

“Bu uygulamayı daha çok Araplar’da görüyoruz. Fakat kısaca doğru olmadığını belirtmek isteriz. Her ne kadar iyi niyetle kalın harften önce gelen ince harfi kalına hazırlık olsun diye yapıyorlarsa da bu sonuçta kalının ateşiyle inceyi yakmak gibi oluyor. İnce harfin kendine hâs lâzimî sıfatlarına halel gelmemelidir. Bu söylediklerimiz, diğer kalın harf uygulamaları için de geçerlidir.” **(K:20)**

“Kur’ân okuyan kişilerde çokça karşılaşılan durumdur. Dikkatsizlikten veya alışkanlıktan kaynaklanabilmektedir. Öğreticilerin bu konuda çok hassas olması gerekir. Öğrenciler, sürekli olarak bu hususta ikâz edilmelidir.” **(K:21)**

“Kalın-ince harflerin sıfatlarının öğretimi konusunda eksiklik olduğunu düşünüyorum. Çünkü harflerin sıfatlarını tam mânâsıyla öğretilince, bu konuda sıkıntı yaşanmayacaktır.” **(K:22)**

“Kalın harfler (hurûf-i istilâ) bellidir ve yedi tanedir. Türkçe alfabesindeki harfler, bazı Arap harflerini karşılamıyor. Onun için kalın diye yazıyorlar. Aslında bu harfler, ince harf olduğu için okunuşları da incedir. Tamamen “e” sesinde değil, kendi mahrecine has incelikte okunmalıdır. Aslâ “a” sesiyle okunmaz. Bunu ancak fem-i muhsinden almak gerekir. Yan yana gelen harflerin telaffuzu oldukça zordur. Böyle kelimeler yan yana gelince dikkat edip doğru telaffuz etmeye çalışılmalıdır. Kârî, aceleye getirmeden okumalıdır. Ve her şeye dikkat etmesi gerekmektedir.” **(K:24)**

“Abartılmadan kalın harfler kalın, ince harfler ince okunmalıdır.” **(K:26)**

“Kur’ân-ı Kerîm harflerinin ince ve kalın oluşlarına göre hurûfâtın harekelenme ve uzatılmalarında alması gerekli ses tonlarını ifrât ve tefrîtten arınmış olarak verilmesi gerekir. Bu tavır ve edâya Kur’ân literatüründe mûtedil “İstanbul Ağzı” yani “fem-i İstanbul” denilmektedir. Bu konu yine müşâfehe gözetilerek öğretilmelidir. İnce ve kalın harflerde hangi ses tonuyla başlandıysa tilâvet o ses tonuyla bitmektedir.” **(K:29)**

“Kalın harflerin yanına gelen ince harfler konusunda tecvîd ilminde mukaddimede bir tahzîrât (sakındırma) bahsi vardır. Yani bir harfin hakkını diğerine kaptırmama konusunu anlatan bu bölümde, “Eûzü”nun elif’ini “aûzu” diye okuyamayız. “Arrahmânirrahim” “Alhamdülillah” der gibi (اَ) elif’i kalın yapmaktan sakınınız. Yine aynı şekilde, veleddâlin derken elifi (اَ) dâdın (ض) kalınlığına kaptırmayın. (مَرَضٌ) marad gibi... Dolayısıyla ince harf kendi sesiyle, kalın harf de kendi sesiyle okunmalıdır. İnce harfle kalın harfin yan yana gelmesi bu kuralı değiştirmez. Bu sadece “ (أَحَطتُ) ehattü, (لَئِنْ بَسَطْتَ) besatte” gibi idğâm-ı nâkıs dediğimiz üç kelimede geçerli olan bir istisnâdır. Burada sadece idğâm-ı nâkıstan dolayı farklı bir uygulama vardır. Bunun dışında ince harfle kalın harf yan yana geldiği zaman biri diğerine

tâbi olur denemez. Ancak harf-i med olan (و) vâv, (ي) yâ, (أ) elif harfleri farklıdırlar. Eğer bu harfler, istilâ harfleri ile birleşirlerse, bu durumda bu üç harf istilâ harflerine tâbidir ve bunlar kalın okunabilir; "asâ" gibi… Eğer (و) vâv, (ي) yâ, (أ) elif harfleri, ince harflerle birleşirlerse, bu harfler ince oldukları için onlar da ince okunur; "(جَاءَ) câe, (الْمَالَ) mâle" gibi… Örneğin, "mâle" kelimesindeki elif, ince bir harf olan mîm harfiyle birleştiği için, (الْمَالَ) "mâle" gibi açıkça bir "a" harfi ile değil "a" ve "e" arası ince bir sesle okunacaktır. Ama bazılarının yaptığı gibi "Ee menü" de denmez. Yalnız şunu ayırt edelim, ince ve kalın harfler yan yana gelseler de idğâm-ı nâkısın dışında olan harfler her harfin kendi sesini verecek incelikte ve kalınlıkta olmaları gerekmektedir. Sadece (و) vâv, (ي) yâ, (أ) elif harfleri, kendinin ma'kablindeki harf istilâ harfi ise ona tâbi olur; ince harfle birlikte ince, kalın harfle birlikte kalın okunur."**(K:30)**

"Her iki durumda da, bu alanda eğitim almamış olan kişilerin geçiş yaparken yapmış olduğu bir hatadır. Çünkü kalın harften ince harfe, ince harften kalın harfe geçerken önceki harften geçiş zor olduğu için Kur'ân'ı Kerîm'de harflerin mahrecine hâkim olmayanların, dil eğitimi ve tecvîd ilmini tam olarak öğrenmemiş kişilerin yapmış olduğu yaygın hatalardan biridir." **(K:33)**

"Kişi kalın ve ince harfleri teoride pratikte bilebiliyor ama bu şekilde yan yana geldiklerinde özellikle biri sâkin (biri cezimle veya şeddeli) geldiği zaman maalesef bu kalınlaştırma ya da inceltme sorunuyla karşı karşıya kalabiliyor. Böyle bir durumda yan yana gelen iki harfi, ilkinin harekesini baz alarak aynı hareke ile arka arkaya tekrar ederek sonra birleştirme yapılabilir. Bu yöntemle bu sorun halledilebilir." **(K:35)**

"Bunun, bizim ağız yapımızdaki söyleme zorluğundan kaynaklandığını düşünüyorum." **(K:36)**

"Böyle bir uygulamada önceki harfe bakılmaktadır. Harfin durumuna göre de gelecek harf uyum içinde telaffuz edilmekte ve Kur'ân okuyuşu kulağa daha hoş gelmektedir. Çünkü Kur'ân bir bütündür." **(K:37)**

"Kalın harflerin önüne gelen ince harflerin kalınlaştırılarak okunması, okumayı kolaylaştırmaktadır. Aksi durumlardaki uygulamalarda çok hata yapılmaktadır." **(K:27)**

"Okuyuşu kolaylaştırması ve güzelleştirmesi hasebiyle güzel bir uygulamadır." **(K:32)**

"Okuyusta kolaya kaçmak gibi bir durumdur. Arapçada'da kalın ve ince harfler mevcuttur. Dolayısıyla kalın ve ince harfi karıştırmak, anlama etki edeceği için dikkat etmek gerekir." **(K:34)**

Bu sorumuzda, kalın harflerin yanına gelen ince harflerin kalınlaştırılması; aynı şekilde ince harflerin yanına gelen kalın harflerin inceltilmesi durumuyla ilgili uzman görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Sonuç olarak bu hususta genel kanaatimiz, ince harflerin ince, kalın harflerin de kalın okunacağı yönündedir.

2.2.10. Ha (ح) ve Ayn (ع) Harflerinin Kalın Okunması

Bazı öğreticiler kitaplarında Hâ (ح) ve Ayn (ع) harflerinin kalın okunması gerektiğini yazmaktadırlar. Halbuki bu harflerin istifale sıfatına haiz olmaları sebebiyle zikredilen bilginin yanlış olduğu dile getirilmektedir.[497]

İsti'lâ (ق غ ظ طٍ ض ص خ) sıfatlı yedi harfin dışında kalan 21 harf istifâle sıfatlıdır. Bu harfler telâffuz edilirken dilin yukarı çeneye yükselmemesi ve aşağıda kalması bu harflere istifâle harfleri denmesinin sebebidir. İnce bir harf "a" ve "u" şeklinde okunduğunda, dil kökü yukarı kalkmış olur ve kalın okunmuş olur.

Bu konuyu ele alan bir soru olan "**Hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin incelik ve kalınlığı hakkında görüşleriniz nelerdir?"** şeklindeki 14. soruya, 29 katılımcının cevabı şu şekildedir:

> "Hâ (ح) ve ayn (ع) harfleri incedir. Üç harekede de kalın okunan harfler değildir. İnce ama biçimsizde olmamalıdır." **(K:1)**

> "İkisininde ince okunması gerektiğini düşünüyor ve o şekilde uyguluyorum. Çünkü zâten harf ince olduğunu okunurken belli ediyor." **(K:11)**

(K:1), (K:11) ve (K:27) kodlu öğreticiler hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin ince olduğunu ifade ederken (K:15) kodlu öğretici iki harfin kalın olduğunu dile getişmiştir:

> "Hâ harfi kalındır. Ayn harfi de önündeki ve arkasındaki harfe-sese göre değişir." **(K:27)**

> "İkisi de kalın harftir, mahreçleri doğru öğretilirse okunuşu güzel olur." **(K:15)**

> "Hâ ve ayn ince harfler grubundadır amma ince harfler içindeki en kalın ince harflerdir. Şöyle örnekle anlatalım 1 ile 49 arası ince harflerin bölümü olsun, 50 ile 100 arasında kalın harflerin bölümü olsun. Yani hâ ve ayn buradaki pozisyonu 45 ile 49 arasına gelir. Tecvîd uygulamalarına baktığımız zaman hâ ve ayn ince harftir. Çünkü uygulamada kalın harfler gibi yaptığımız zaman olmuyor. "Elhamdülillahi rabbil âlemin"deki hâyı kalın okumak veya Karadenizlilerin hâ'ya yaptığı gibi "elhemdülillahi rabbil elemîn" diyerek ince okumak ta doğru değildir. O iki harf, ince ve kalınların ortasında ve ince'nin bir üst hâli gibi duruyor." **(K:25)**

(K:25) hâ (ح) ve ayn (ع) harfleri inceler içinde en kalın ince harfler olduğunu ifade ederken (K:32) kodlu öğretici iki harfin kalın olduğunu dile getişmiştir:

> "Ayn ve hâ harfleri kalındır." **(K:32)**

> "İsti'lâ harfleri kalın okunan harflerdir. İstifâle harfleri ise ince okunan harflerdir. ح (hâ) ve ع (ayn) harfleri bu gruptaki harflerden olup ince okunması gerekir." **(K:34)**

[497] Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=CQAlWyeaDEA, 13.02.2022, 20:38

(K:34), (K:3), (K:4) ve (K:37) kodlu öğreticiler bu iki harfin ince harfler olduğunu dile getişmişlerdir:

> "İkisi de ince harftir. Kalın okunması insicâmı bozduğu için lahn oluşacaktır. İnce okunması lâzım." **(K:3)**

> "İnce harflerdir." **(K:4)**

> "Bu iki harfi okurken dilin, kökü ile yukarı yükselmeyip, ağzın dibinde kalması gerekir. Buna istifâle denir. Bunun zıttı yani dilin köküyle yukarı kalkmasıyla da isti'lâ olur. Bu itibarla istifâle harfleri arasında olan bu iki harf için "incedir" deriz. Aksi hâlde isti'lâ kısmına uymamaktadır." **(K:37)**

> "Bildiğimiz kadarıyla bunlar ince harflerdir, ancak genel uygulama kalın okuma şeklinde." **(K:6)**

(K:6) genel uygulamanın kalın şeklinde olduğunu (K:36) ise Kur'ân'ı ilk öğrendiği çocukluk dönemlerinde bu harflere ince harf denildiğini hatırlamadığını dile getirmiştir:

> "Kur'ân'ı ilk öğrendiğimiz çocukluk dönemlerimizde bu iki harfe hiç ince harf denildiğini hatırlamıyorum. Sonraları ince-kalın arası sesle okunması gerekir diye öğrendik. Şimdi ise tamamen ince harflerdir deniliyor. Hattâ bazı tecvîd kitaplarında 'Hâ' harfine kalın harf denmektedir. Uygulamada incelterek okumaya dikkat ediyoruz." **(K:36)**

> "İkisi de kesinlikle ince harftir. Bazıları "yarı kalın" diye kavram geliştirdi, ama aslâ doğru bir şey değil. Bu iki harfin sesinin, meselâ ب harfi gibi tam e sesiyle telaffuzunun olmaması, insanı bu harfler kalın mı ince mi, yoksa yarı kalın mı diye düşüncelere sokuyor. Bu hususta şu bilinmeli: Harfin kalınlık ve inceliği (a) veya (e) sesiyle aslâ alâkalı bir durum değildir. Bu büyük bir yanılmadır. Kalınlık ve incelik, sadece dil kökünün kalkıp kalkmaması ile ilgilidir. Bu iki harfte de dil kökü aslâ kalkmaz. Eğer (a) veya (e) sesi, harfi kalın veya ince yapsaydı, ما (mâ) derken hem mîmin hem de elifin sesinde (e) sesi olmayıp, (a) sesi vardır. Şimdi bu hâ ve ayn harfine bakılan noktadan bakarsak ما harfinin de kalın veya yarı kalın diye isimlendirilmesi gerekir." **(K:7)**

(K:7) bu harflerin ince okunma sebeplerini ifade ederken (K:8), (K:9) ve (K:10) kodlu öğreticiler bu iki harfin ince harfler olduğunu şu cümlelerle dile getişmişlerdir:

> "Bu harfler, ince harflerdir. Gerekli yerden çıkarıldığında bir problem doğmamaktadır." **(K:8)**

> "İncedir; ama bu incelikleri Türkçe ile mukayese ve târif edilmemelidir. Arab'ın kendi lisânı içindeki kriterlere göre değerlendirilirse doğru olur." **(K:9)**

> "Bu iki harfde "istifâle sıfatı "olduğundan bunlar ince harflerdendir." **(K:10)**

> "Bu iki harf, incedir; fakat yapıları gereği, diğer ince harflerden biraz farklı olmaları normaldir. Yani hâ (ح) harfinin "bahha" (بحة) ve ayn (ع) harfinin de ba'a (بعة) adı verilen ve harflere karakterini veren özellikleri vardır. Buna mukabil bu iki harfin, özellikle elif med hâlinde inceliklerinde mübâlağaya kaçarak imâle-i suğrâ (taklîl) şeklinde okunduğuna da şâhit oluyoruz ki, bu da bir hatadır ve buna da dikkat etmek gerekmektedir." (**K:13**)

(K:13) bu harflerin ince olduğunu, fakat yapıları gereği diğer ince harflerden biraz farklılıklarını açıklarken, bu mülakatın sonuna kadar öğreticiler bu iki harfin ince olduklarını şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

> "Hâ ve ayn harfleri, ince okunan harflerdir. Bunu biz tecvîd ve kırâat kitaplarında da görmekteyiz." **(K:16)**

> "İnce harflerdendir. Fethalı seslendirmelerde bunların diğer ince harflerden farklı ses özelliği vardır." **(K:17)**

> "Kırâat ilmine ait eski eserlerde bu iki harfin "isti'lâ" harfleri arasında zikredilmediğini görüyoruz. Dolayısı ile bazı uygulamaların bu gerçeği değiştirmeyeceğini düşünüyorum." **(K:18)**

> "Hâ ve ayn harfleri ince harflerdir. Bazı âlimler ihtilâf etmiştir." **(K:19)**

> "Bu iki harfin hem mahreç hem de sıfatlarına baktığımızda, ince olmaları lâzımdır. Fakat bunların kalın harflere çok yakın bir sınırda durduklarını da söylemek gerekir. Yani ince harfler dairesinde kalmalı, fakat aşırı inceltmek veya tam kalın okumak yanlıştır. Orta ses ayarını tutturmak gerekir." **(K:20)**

> "İnce harflerdendir. Ancak mahreçleri itibarı ile kalın harflere benzemesi sebebiyle kalın harf gibi algılanabilmektedir." **(K:21)**

> "Kalın harfler (hurûf-i istilâ) bellidir ve bunlar yedi tanedir. Bunların içinde de hâ (ح) ve ayın (ع) harfleri yoktur. Türkçe alfabesindeki harfler, bazı Arap harflerini karşılamıyor. Onun için kalın diye yazıyorlar. Aslında bu harfler ince harf oldukları için okunuşları da incedir. Tamamen "e" sesinde değil kendi mahrecine has incelikte okunmalıdır. Aslâ "a" sesiyle okunmaz. Bunu ancak fem-i muhsin'den almak gerekir." **(K:24)**

> "İkisi de ince harftir. Dikkat edilmeli. Zira onların "buhha" vs. gibi diğer bazı sıfatları onların farklı okunmasına nedendir." **(K:26**)

> "Her iki harfte boğaz harfidir. Ancak mahreç çıkış yerleri kalınlık arz etmediğinden ince okunması daha evlâdır, diye düşünüyorum." **(K:33)**

> "Bu bahsedilen iki harf "vasat kalın" denilen harflerdir. Ne kalın bir harf gibi telaffuz edilir ne de inceltilerek telaffuz edilir. İkisinin ortasında kalın vasatlıkta telaffuz edilmektedir. Bu iki harf dışında "vasat kalın" olarak telaffuz edilen harf "vâv" harfi ve "hüm-küm" gibi kelimelerdir." **(K:29)**

> "Hâ ve ayn harfleri ince harflerdir. İnce harf sadece ayın ve hâ da değildir. Yani bizim bildiğimiz "hussa dağdın gız" harflerinin dışında kalan harflerin hepsi ince harftirler. Dolayısıyla diğer ince harflerde hiçbir tartışma çıkmıyor da hâ ve ayn harfine gelince neden böyle bir tartışma oluyor? Bu ve benzeri tartışmalar, bölgesel bir hastalıktan başka bir şey değildir. Ben, buna açıkça "hastalık" diyorum. Örneğin, "yûhâ, se'â" kelimelerini ele alalım; eğer siz burada ayn ince harftir diye fethasını inceltip "se'e" yaparsanız, kırâat ilmi okuyan adam bir de "beyne" yapacak; "beyne" fethadan daha aşağıdır. Bu kelimenin fethasını çok ince yaptığınız takdirde, bir de üzerine "beyne" gelecek, ama harfin incelecek yeri kalmadı. Bu durumda ne yapacaksınız? Veya "yûhâ" kelimesini "yûhe" diye ince yaptınız, beyneye sıra geldiği zaman inceltilecek yer yok, o zaman nasıl okuyacaksınız? Nasıl yapacaksınız? Kırâat ilminde fetha okuyanlar var, beyne okuyanlar var, bir de imâle okuyanlar var. Onun arkadaşlarından birisi fethasını "esaüssüee" şeklinde ince okuyor; Hoca da: "Evladım bu fethayı böyle okuyorsun ama az sonra beynede ne yapacaksın?" diyerek itirâz ediyor. Bu konuda Rahmetli Abdurrahman Gürses hocamız derdi ki: "İnce harfler incedir; ama biçimsiz ince değildir." Bu, çok önemli bir cümledir. Kalın harfler kalındır ama biçimsiz kalın değildir. Şimdi bizim orada "se'e, yûhe" gibi ayn ve hâ'ları aşağıya indirmenin anlamı yok. Bir

> hocamız tecvîd kitabı hazırlamış, incelemem için bana göndermişti. Bu kitapta: "İnsanlar çok ince yaptıklarından dolayı ayn ve hâ harfleri kalın gibidir" diye yazmıştı. Diyelim ki bir araç sağ şarampole düşmüşken, bu da kurtarmaya çalışıyor, sol şarampole düşürüyor. İncelik, boğazın son noktasına indirmek değildir. Vasat bir şekilde söylemek lâzımdır. Dolayısıyla ayn ve hâ harfi incedir, kalın değildirler. Ama birilerinin zannettiği gibi de "semiellâhü limen hemideh" diyerek çok ince okumak doğru değildir." **(K:30)**

> "Hâ ve ayn harfleri, ince olarak kabul edilir. Ancak mahreçleri bakımından ile "vasatü'l-halk" bölgesinde olması itibariyle, dinleyen kişi açısından kalın olarak algılanabilmektedir. Bu kalınlık, isti'lâ harflerini telaffuz eder gibi olmasa da söz konusu harflerin telaffuzunu kalınlaştırır. Diğer taraftan bu harfler, istifâle harfleridir, ancak bir elif harfini söyler gibi de söylenmiyor. Sonuç olarak İlhan Tok hocanın tarifiyle "orta kalın" deyip meseleyi îzâh etmek daha doğrudur." **(K:35)**

Bu sorumuzda, hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin incelik ve kalınlığı durumuyla ilgili uzman görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Sonuç olarak bu hususstaki genel kanaat, ince harflerin ince, kalın harflerin de kalın okunacağı, çoğunluk bu ayn ve ha harflerinin ince olduğunu, bir grup kalın, bir grup katılımcının da orta kalın olarak gördüğü yönündedir. Tezimize bu başlığı alma sebebimiz günümüzde hâlâ bu harfleri isti'lâ sıfatlı harfler olarak nitelenmesidir. Bu iki harf terkîk (ince) sıfatlı harflerdir.

2.2.11. Zamirin İsimlendirilmesi

Tecvîd ilminde söz konusu edilen "zamir", kelimelerin sonlarına bitişen "müfred müzekker gâiblik" (üçüncü tekil şahsı) ifade eden yuvarlak hâ (ۀ) harfidir. Tecvîd ilminin önemli bir konusunu oluşturan bu zamir şu şekilde özetlenebilir: "Şâyet zamirden önceki harfin harekesi yoksa zamir medd edilmez (çekilmez) (yani medd-i tabiî olmaz), zamirden önceki harfin harekesi varsa bu takdirde zamir medd edilir (çekilir) (yani medd-i tabiî olur)."

Konunun bu başlık altında ele alınmasının başlıca nedeni ise yine bir isimlendirme ihtilâfına değinmektir. Klasik kaynaklarımızdan günümüze değin, "zamirlerin nasıl okunması gerektiği" hususu, "zamir ve medd-i tabiî" bağlamında isimlendirilirken, günümüzde ise buna "zamir med ile zamir kasr ile" şeklinde bir söylem olmasıdır.

Yukarıda değindiğimiz şekilde, üzerinde vakıf yapılmadan geçilen zamirin öncesindeki harf, şâyet harekeli ise zamir uzatılır/med yapılır. Bu durumda med yapılan bu zamirin harekesi ötre ise önüne (و) vâv; esre ise (ي) ye harfi (metinde yazılı olarak bulunmayan, mukadder bir med harfi) eklenmişçesine okunur.

عَلَيْهِ . اِلَيْهِ . فِيهِ . مِنْهُ . عَنْهُ اِنَّهُ . بِهِ . وَلَهُ . رَبُّهُ . مِنْ اَمْرِهِ

Örneklerinde zamirin uzatıldığı ve uzatılmadığı durumlar söz konusudur.

Kelime sonunda bulunan zamirle ilgili iki istisna vardır. Birincisi uzatılmadan (med edilmeyip) kasr edilerek okunan zamir Zümer sûresinin 7. âyettindeki ﴿يَرْضَهُ لَكُمْ﴾ ibâresidir. Normal şartlarda uzatılması gerekirken uzatılmadan okunmaktadır. Buradaki kasrın (uzatılmamasının) nedeni ise ﴿يَرْضَهُ﴾ kelimesinin, aslında (يَرْضَاهُ) şeklinde olmasıdır. ﴿يَرْضَهُ﴾ kelimesindeki "hâ"nın görünüşte evveli harekeli gibi ise de aslında harekeli değil sâkindir. Bu cümlede, şart edatı (إن) olmasından dolayı, elif lafzı düşmüş olduğundan, hükmen "hâ"nın mâkabli sâkin demektir. Zamirlerin öncesi sâkin olunca, umûm kâideye göre, zamirler uzatılmaz.

Diğeri ise uzatılmaması gerektiği hâlde, uzatılarak okunan Furkân sûresinin 69. âyetindeki ﴿فِيهِ مُهَانًا﴾ kelimesidir. Burada da önceki durumun aksine "he" zamiri, uzatılmaması gerektiği hâlde uzatılarak okunmaktadır. İbn Kesîr ve Hafs bu âyette geçen ﴿فِيهِ مُهَانًا﴾ ibâresindeki zamiri, uzatarak okumalarını, "uyanık olmak ve sebebinden kaçınmak üzere kat kat olan azâba dikkat çekme" şeklinde gerekçelendirmişlerdir.[498]

Bir de zamir olmadığı halde zamir gibi gözüken "ha" harfi vardır meselâ:

﴿فَوَاكِهُ﴾ [499] kelimesindeki "ha" böyledir. Bu harf: فَاكِهَةٌ [500] kelimesinin çoğulunda ortaya çıkar. ﴿لَمْ يَنْتَهِ﴾ [501] kelimesinin kökündeki "ha" da böyledir. Kelimenin aslı انتهي şeklindedir. ﴿مَا نَفْقَهُ﴾ [502] kelimesinin başında bulunan لَمْ edatı sebebiyle, kelime sonundaki ي (yâ) harfi düşmüştür. (﴿مَا نَفْقَهُ﴾) kelimesinin kökü فقه, اللهِ , إِلَهٌ [503], وَجْهُ [504] kelimesinin sonundaki kök harfi "he" (ه ـه) olduğundan bunlar zamir değildir.

Zamirde ihtilaf meselesini açıklığa kavuşturmak amacıyla yöneltilen soruya "**Zamirin isimlendirilmesi hususunda, buna sâdece "zamir" denilmesi veya "zamir**

[498] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meâli ve Tefsiri*, terc. Ömer Çelik-Mustafa Çiçekler ve diğerleri (İstanbul: Erkam Yayınları, 2009), XIII, 631.

[499] es-Saffât 37/42.

[500] Yâsîn 36/57.

[501] el-Alak 96/15.

[502] Hûd 11/91.

[503] el-Bakara 2/163.

[504] er-Rahmân 55/27.

med ile/zamir kasr ile" denilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki 15. sorumuza, 23 katılımcının verdiği cevaplar şöyledir:

> "Tecvîd kuralları ve isimlendirmeleri konusunda kadîm bilgiden uzaklaşmamak gerekir. **(K:1)**

(K:1) kodlu öğretici isimlendirmeyi yeni bir isimlendirme olarak bulurken (K:30) zamir konusu hakkında ayrıntılı bilgi veriyor ve bu şekilde isimlendirmeri zorlama olarak gördüğünü dile getiriyor:

> "Bu şekildeki isimlendirmeleri, birer zorlama isimlendirme olarak değerlendiriyorum. Zamirin öncesi harekeli ise medd-i tabiî olarak görürüz, ama mâ kabli harekesiz sâkin ise aleyhi (عَلَيْهِ) örneğindeki gibi kasr deriz. Burada illâ zamir kasr ile zamir med ile diyerek isimlendirme yapmak zâid bir cümle gibi geliyor bana. Zamir bellidir, mâ kabli harekeli ise med olunur, zamirin mâ kabli sâkinse kasr olunur bu kadar diye biliyorum. Daha fazla üzerinde durmanın gereksiz olduğunu düşünüyorum." **(K:30)**

> "Zamir denilmemeli, zira onun ismi sıladır. Bundan dolayı "medd-i sıla" demek yeterli olur." **(K:26)**

> "Zamir denilmesi yeterlidir." **(K:27)**

(K:27) kodlu öğretici zamir isimlendirilmesini yeterli bulurken (K:9) med/kasr ayırımını ifade etmeyi gereksiz olarak gördüğünü dile getiriyor:

> "Med/kasr ayırımını ifade etmenin gereksiz olduğu kanaatindeyim." **(K:9)**

> "Diğer grup ise bu isimlendirme daha detaylı bir bilgiyi karşı tarafa aktarmayı sağlıyor. Sadece zamir denilmesi işi eksik bırakmak olur." **(K:17)**

(K:17) sadece zamir denilmesinin isimlendirmeyi eksik bırakacağını dile getirmiş (K:25), (K:28), (K:8), (K:16), (K:18), (K:23) ve (K:24) kodlu öğreticiler med/kasr ayırımını ifade etmeyi gerekli olarak gördüklerini dile getirmişlerdir:

> "Bu hüküm değildir, orada zamirin olduğunu bilmek önemlidir. Zamirden önceki harf harekeli ise uzatılır, değilse uzatılmaz. Uzatılır veya uzatılmaz demek yerine "zamir med ile", "zamir kasr ile" diyerek konu Arapça bir tâbirle söylenmiş oluyor. Burada zamir var, ama uzatılan bir zamir mi? uzatılmayan bir zamir mi? Bu şekilde isimlendirme ile söylemek daha isabetli ve daha açıklayıcıdır." **(K:25)**

> "Zamirin isimlendirilmesi hususunda, "zamir med ile/zamir kasr ile" denilmesi öğretim açısından daha isabetlidir." **(K:28)**

> "Bu kullanım daha güzeldir, sadece zamir demek meseleyi tafsîl etmemektedir." **(K:8)**

> "Zamir med ile zamir kasr ile denilmesi daha uygun olacaktır. Sadece zamir denilmesi, müphem bir durum oluşturuyor. Ne olduğu tam olarak anlaşılamıyor." **(K:16)**

> "Bu isimlendirme, Kur'ân'ı Kerîm'de geçen müfred-muttasıl-gâib zamirle ilgili olduğu için "zamir med ile/zamir kasr ile" ifadeleri uygundur. Aksi takdirde sadece "zamir" şeklinde ifade edilmesinin diğer zamir türlerini de kapsamı içine alması muhtemeldir." **(K:18)**

"Sadece zamir demek, mânâsız duruyor, örneğin "te" harfine gelince 'bu bir harftir' demek gibi oluyor. Dolayısıyla zamirin hükmünü söylemek icap eder. Doğru ifade, zamir med ile yahut kasr ile demektir." **(K:23)**

"Zamiri tek başına ifade etmek bir anlam içermez. Oradaki durumunun ne olduğunu ifade etmek için zamir med ile zamir kasr ile demeliyiz." **(K:24)**

"Bir grup isimlendirmeyi önemli bulmamaktadır. Ne denirse densin itirâzım yok. Her iki kullanımda da kast edilen mânâ aynıdır." **(K:7)**

(K:7) kodlu öğretici her iki kullanımın da uygun olacağını ifade ederken (K:19) ise zamir med ile zamir kasr ile isimlendirmesini yeni duyduğunu dile getirmiştir:

"Zamir med, zamir kasr tâbirini sonradan duydum. Ama ehil olan Kur'ân okuyucusu bunun zâten ne olduğunu bilir." **(K:19)**

"Zamir med ile zamir kasr ile söylemi, yenilerden duyduğum bir tâbirdir. Bence çok sıkıntı olmamakla beraber bu şekilde kullanımın med ve kasr kelimelerinin zamir harici yerlerde uygulanmasına kolaylık sağlayacağı kanatindeyim." **(K:35)**

(K:35) bu şekilde kullanımın kolaylık sağlayacağı kanatini dile getirirken, bu bölümün sonuna kadar öğreticiler med/kasr ayırımını ifade etmeyi gerekli olarak gördüklerini, bu şekilde isimlendirmenin öğretim açısından daha açıklayıcı olduğunu ifade etmişlerdir:

"Zamir med veya zamir kasr denilirse daha açıklayıcı olur." **(K:34)**

"İsim olmadığı hâlde, zamir ismin yerini tutan bir âmil olduğundan "zamir" adını almıştır diyebiliriz. Zamir öncesi gelmiş olan harf harekeli ise med ile, eğer zamir öncesi gelmiş olan harf sâkin veya harekesiz ise kasr ile okunur diye biliyorum." **(K:33)**

"Okuyan kişiye zamir denildiğinde anlayamıyor ise zamir med ile zamir kasr ile denilmesi uygun olacaktır." **(K:32)**

"Kur'ân tilâvetinde sadece zamir denildiğinde "hâ" (ه) harfi akla gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu harf, bazen bir fiil olarak bazen isim olarak bazen de Lafzatullâh'ın sonundaki zamir olarak gelmektedir. Zamir olan "hâ" (ه) harfinin mâkabli harekeli ise ve uzatma gerekiyorsa "zamir med ile" ifadesi kullanılır. Örneğin; (بِهِۦ,رَبُّهُۥ,لَهُۥ, اِنَّهُۥ) buradaki zamirler med ile okunmaktadır. Fakat zamir olan "hâ" (ه) harfinin mâkabli harekesiz ya da sükûn ise o zaman "zamir kasr ile" ifadesi kullanılır. Örneğin; فِيهِ'nin zamiri gibi. Bu şekilde ifade edilmesinde bir beis yoktur. Okunan âyette zamirlerle fiil olan "hâ" harfi karıştırılmamalıdır. Onun dışında bu şekli ile de ifade edilebilir." **(K:29)**

"Sadece zamir denildiğinde, zamirin uzun mu yoksa kısa mı okunması gerektiği belirtilmemiş olduğundan dolayı, "zamir med ile ya da zamir kasr ile" denilmesi daha uygun olur." **(K:36)**

"Bu şekliyle doğru telaffuz olur. Zamir kasr ile, zamir med ile denilebilir." **(K:3)**

"Kırâatlerin farklı okunuşlarının açıklanmasında dil mantığı büyük rol oynar. Bu itibarla Kur'ân'da bulunan bazı istisnâi yerler, bu tür ayrımlar yapılmasına sebep olabilir. Anlamdan dolayı kelimede hazf olan harften ve gerisindeki harften dolayı böyle ayrımlara gidilmiştir ki bu normaldir diyebiliriz." **(K:37)**

"Zamir med veya zamir kasr denilirse daha açıklayıcı olur." **(K:34)**

Bir grup katılımcı zamir med ile/kasr ile şeklinde isimlendirmeyi uygun bulmazken, diğer grup ise bunun uygun ve bu kullanımın isabetli olduğunu kabul etmektedir. Üçüncü grup katılımcımız ise her ikisini eşdeğer görmektedir. Bu konuda katılımcılarımızın genel olarak "zamir med ile" "zamir kasr ile" şeklindeki kullanımı kabul ettikleri görülmekte ve bu isimlendirmenin kırâat eğitimi açısından kolaylık arz edeceği görüşü tarafımızdan da kabul edilmektedir.

2.2.12. Medlerde Elif/Uzatma Miktarı

Med; lügatta uzatmak, ziyâde etmek veya çekmek, ıstılahta ise med harflerinden veya lîn harflerinden biri ile sesi uzatmaya denir. Tecvîd ilminde med iki mânâda kullanılır: Bir kelimeyi, med harfini ispat edecek kadar uzatarak okumaktır ki buna medd-i tabiî veya medd-i aslî denir. Diğeri medd-i tabiî üzerine ziyâde etmek sûretiyle meydana gelen medlere denir ki bu çeşit medlere medd-i fer'î denir. Bunlar, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i lîn'dir. Medd-i tabiî olan, bütün medlerin temeli dediğimiz tâbii meddir ki, diğer bütün medler bu med üzerine binâ edilir.

Tabiî medlerin uzatılma süresi özellikle Kur'ân-ı Kerîm tilâveti sırasında dikkat isteyen bir konu olur. Bu süre için birim olarak elif ölçüsü kullanılır. Bu ise elif diyecek veya elif (ا) yazacak kadar bir süredir."Bir parmak kaldırılacak kadar" ifadesi, öngörülen bu sürenin Kur'ân'ı güzel okuyan üstatların ağzından onları dinleyerek tesbit edilmesi gerektiğini belirtilir.[505] Medlerin tâyin edilen miktarlarına ziyâde etmek, çirkin, bid'at ve kerahettir.[506]

Elif miktarının zamanı/süresi, farklı kaynaklarda değişik ifadelerle belirtilmiştir. "Bir parmak kaldıracak, elif diyecek, elif yazacak kadar, iki hareke miktarınca gibi

[505] Mehmet Ali Sarı, "Med", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/288.

[506] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 261.

zaman ifadeleri kullanılmış,[507] gerçek îzâh ve uygulamanın hocanın ağzından duyulması ve alınması gerektiğine işaret edilmiştir.[508]

Med, bir mucibe mebnidir ve tilâveti süsleyen çiçeklere benzer. Bu durumu Abdullah b. Mes'ûd: "Medler, Kur'ân'ın ipekleridir." anlamındaki sözleriyle dile getirmiştir. Yani zînet amacıyla örtülen kumaş gibi, medler de Kur'ân'ın tilâvetini süsleyen zînettir. [509]

Bir elif miktarının ne kadar olduğuna dair çok sayıda ölçüler verildiği görülmektedir. Örneğin: Bir elifin miktarı, الف diyecek kadar çekmektir. الف الف demekle بابا demenin süresi eşittir. Üç kere الف الف الف demek (اوتينا) demekle üç elif zamanına eşittir. Dört elif çekme mizanı da الف الف الف الف demek, (اوتينا ها) demek kadar süredir. Beş elif çekme mizanı da الف الف الف الف الف demek, (اوتينا هذا) demek kadar süredir.[510]

Ayrıca bir elif miktarı; açık olan bir parmağı kapayacak, kapalı olanı açacak, diz üstüne veya düz bir yere konulmuş olan bir parmağı kaldıracak veya elif lafzını ifade edecek kadar çekmektir.[511] Bir elif miktarı, bir saniye, iki hareke okuyacak kadar zaman, bir parmak kaldıracak kadar zaman gibi değişik şekillerde ifadelendirilmiştir. Bir elif miktarı uzatma zamanını uzmanından, fem-i muhsinden öğrenmek gerekir.[512]

Ses ölçüsüyle bir elif miktarının ölçüsü, sesi iki hareke miktârı çekmektir. Bu harekenin birincisi med harfinden önceki harfe diğeri ise med harfine aittir.[513] Bu ölçüler uygulamaya ve okuyuşa göre değişebilir. Uygulamayı bilen bir kimseden duymak ve öğrenmek gerekir.[514] Elif miktarı konusunda farklı ifadeler olmakla birlikte hepsi

---

[507] Muhammed Mekkî Nasr, *Nihâyetü'l-Kavl*, 130; Karabâşî, *Karabaş Tecvîdi*, 4-5; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye*, 46; Dimyâtî el-Bennâ, *İthâf,* 45; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 141.

[508] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 141.

[509] Ünlü, Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi, 63.

[510] Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî,* 101.

[511] Mehmet Zihnî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 42; Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Vesîletü'l-Gufrân*, 9; Ebû Reyme, *Hidâyetü'l- Müstefîd*, 15-16; Karabâşî, *Karabaş Tecvîdi*, 4-5; Hâfız Ahmed Nuri, *Sualli ve Cevaplı Tecvîd*, 5-6; Ebû Said Hasan Hamdi, *el-Kifâye*, 30; eş-Şeyh Ali Muhammed ed-Dabba', *İthâfü'l-Berara*, 384-385.

[512] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 256; Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 86.

[513] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 256.

[514] Dânî, *et-Tahdîd,* 122; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî,* 113; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 276-277; Sağman, *İlâveli Yeni Sağman Tecvîdi*, 11, 82-85; Mehmed Zihnî, *el-Sağman*

kullanılabilir, ancak şu kadar var ki bir üstâdın ağzından bilmüşâfehe alınması, öğrenilmesi ve tatbikatı yapılarak alışkanlık elde edilmesi gereken bir ölçüdür.[515]

Med harfinin tâbiatında bir elif çekme özelliği var; lîn harfinin tâbiatında bir elif çekme özelliği yoktur. Nitekim medd-i ârız olan kelimede durulmayıp geçilecek olursa, bir elif çekilerek okunur. Medd-i lîn olan kelimede durulmayıp geçilecek olursa, bir elif çekilmez. Fâtiha ve Kureyş sûrelerindeki âyetleri hem durarak hem de geçerek okuyacak olursak, durumu daha iyi anlayabiliriz.

Öğreticilere yöneltilen **"Elif/Med miktarının hesaplanması hakkında uygulama farklılıkları ve bu konudaki önerileriniz nelerdir?"** şeklindeki 21. soruya ise 17 katılımcı şöyle cevap vermiştir:

> "Elif miktarının hesaplanması hocadan hocaya farklılık gösterir. Bazısı bir elif parmağın kaldırılıp indirilinceye kadar geçen zaman derken, bazısı da o harfi iki sefer söyleyecek kadar geçen zamandır demektedir." **(K:24)**

(K:24) kodlu öğretici elif miktarının hesaplanmasının hocadan hocaya farklılık gösterdiğini ifade ederken (K:20) ise elif miktarının hesaplanmasının ihtilâflı olduğunu dile getirmiştir:

> "Eliflerin hesaplanması konusu ihtilâflıdır. Fakat miktar açısından birbiriyle aynı ya da yakın şekilde hesaplama yapılıyorsa bu en azından büyük problemi ortadan kaldırıp taktik farklılıkları olarak bir kenarda kalacaktır. Harekeden hareket etmek en doğru sonuca ulaştırır. Hesaplamayı harekeye göre yapmalıyız. Örneğin medd-i tabiî'yi iki hareke ile okuduğumuzda bir elifin miktarını bulmuş olacağız. Meselâ "kâne"yi "ke ke ne" süresinde okuyorsak sorun yoktur. Bir elif miktarını iyice zihne yerleştirdikten sonra medd-i muttasıl gibi 4 elifli yerlerde rahatlıkla uygulanabilir. Burada asıl soru; hadr, tedvîr, ve tahkîkte uygulamanın nasıl olacağıdır?" **(K:20)**

> "Bu konuda çok farklılıklar vardır. İlk dönemlerde sadece tûl, tevessüt ve kasr kullanılırdı. Daha sonra elif tâbiri ve hareke kullanıldı. Doğrusunu tespit etmek zordur. Bana göre hareke tâbiri daha isabetli görünüyor." **(K:26)**

(K:26) elif miktarının hesaplanmasında elif ve hareke tâbirinin kullanıldığını ifade ederken (K:27) kodlu öğretici ise kronometrenin elif miktarının hesaplanmasında kullanılabileceğini dile getirmiştir:

> **"**Günümüzde salise hesabı yapılsa kronometre tutulsa uygun olur mu bu süreyi tespit için?" **(K:27)**

> Med mertebeleri en kısasından en uzununa; kasr (en kısa), fuveyka'l-kasr (kasrın biraz üstü), tevassut (orta uzunluk), fuveyka't-tevassut (tevassutun biraz üstü) ve tûl (en uzun) şekilde sıralanır: Bu mertebelerin isimlendirilmesinde de üç farklı sistem vardır: En kısa "iki hareke"

Tecvîdi, 43.

[515] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 256.

(kasr), en uzun "altı hareke" (tûl) olarak tertip edilen "hareke" sistemidir. En kısa "bir elif" (kasr), en uzun "beş elif" (tûl) olarak tertip edilen "beş elif" sistemidir. En kısa bir elif (kasr), en uzun üç elif (tûl) olarak tertip edilen "üç elif" sistemidir. Bir tecvîd eserini hangi sistemi esas aldığına dikkat ederek okumak gerekir. Aksi hâlde hataya düşülerek yanlış çıkarımlar yapılabilir." **(K:13)**

(K:13) kodlu öğretici elif miktarını ayrıntılı bir şekilde ifade ederken (K:9) ise elif miktarını tespitte kriterin mûsikî fenninin ölçü olarak alınması gerektiğini dile getirmiştir:

"Bu konuda en sağlam kriterin mûsikî fenninin kriteri olduğunu düşünüyorum. Çünkü bir elif, bir dörtlük notaya tam olarak tekabül etmektedir. Tahkîk, tedvîr ve hadr okuyuşlarına göre yavaş, yürükçe ve hızlı şeklindeki eser giderler bunu ayrıca karşılar. Elifin ne kadar uzatılması gerektiğini ölçebileceğimiz başka kriterler de var. Meselâ bir elif için normal yürüyüşle bir adım olarak târif edilebilir. Nasıl ki yürürken adımlar arası beklemek, yürüyüşü aksatacaksa okuyuşta da elif-i fazla uzatmak okuyuş giderini/yürürünü aksatacaktır." **(K:9)**

"Elif miktarının kökü (ölçüsü) harekedir. Med edilen/uzatılan yerlerde elif deniliyor. İhfâ, iklâb gibi yerlerde gunne yaparken oralarda da elif ifadesi kullanılır. Bu doğru değildir. Dolayısıyla tutulacaklarda harf, harfeynden ekal harfi vahidden ekser; uzatmalarda da hareke ana ölçü budur. İki hareke bir elif'e tekabül eder, bunun tabiî ilk yerleşimi böyledir. Elif sözü sonradan ortaya çıkmıştır. Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdid fil İtkan isimli eserinde medd-i tabiî için "küllü harfin dığfeyn-bir harf kendisinin iki katıdır" ibâresi geçmektedir. Karabaş Tecvîdinde, iki hareke bir elife tekabül eder. Bunun mertebesi dahi bir elif miktarı olunmaktır. Bir elif iki hareke eder. Yani elif iki hareketle söylenir. Ancak günümüzde başka bir şey ile karşılaşılmıştır. Bilhassa son yıllarda Araplar buraya doğru şiddetli bir yöneldiler ve sitte harekât üç elif eder diyorlar. Öyle dört elifler, beş elifler yok demeye getiriliyor. Ama Cezerî bu hareketleri elife çevirirken/dönüştürürken şöyle bir şey diyor; Meselâ bir medd-i tabiî de be (بـ) harfinin kendi harekesi var. Be'ye (بـ) bir hareke daha verince be (بـ) harfi iki harekeye sahib oldu. Yani bacağına bir elif getirdi bee (بـا) oldu. Bu iki harekedir. Altı harekeden ikisi gitti, geride kaldı dört hareke. Bizim elimizde bir elif oluşmuş oldu. Bir hareke daha veriyoruz etti iki elif. Üç hareke iki elif oldu. Geride kaldı üç harekemiz. Bir hareke daha veriyoruz. Böylece altı harekenin ilk ikisi bir elife tekabül ediyor. Bir harfin kendi aslî harekesi ona bir tane daha ilâve ediyoruz. İki hareke orada geriye kalan dört harekemizin her bir verilişi bir kademe çıkardığı için iki elif, üç elif, dört elif, beş elif şeklinde Cezerî taksim etmiş, hesapta böyle yapılmıştır. Güncel olarak tabi-i medlerimiz, elif sözü ile ifade ediliyor. Bu da Cezerî döneminde, Ebû Amr ed-Dânî döneminde 444'lerde kitaplara girmiştir. Bu harekenin karşılığıdır diye çevirebiliriz." **(K:30)**

(K:30) kodlu öğretici elif miktarını ayrıntılı bir şekilde dile getirirken, bu mülakatın sonuna kadar öğreticiler elif miktarı konusunda şu cümleleri ifade etmişlerdir:

"Gelenekten gelen ne varsa odur. Bu günkü Arapların sitte harf erbaa harf dediği gibi değil, biz hocalarımızdan nasıl almışsak elif miktarı o yöndedir." **(K:4)**

"Karabaş Tecvîdi bir parmak kaldıracak kadardır diye belirtiyor. Başka deyişle bir hattatın elif yazma süresidir. Başka bir ifade, bir kârînin elif diye söylerken ki sûresidir diyebiliriz." **(K:3)**

"Tabiî olarak tarife gelince iş karışmaktadır. Parmağı 30 santim, 20 santim kaldırmak. Uygulamada med miktarı, "fem-i muhsinden" alındığı zaman süresidir. Lâkin iş tarife gelince problem olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında iş uygulamada kolaydır. Bazı şeyler uygulamada zor, tarifi kolay bazı şeyler de uygulamada kolay, tarifi zordur. Med ölçüsü de bu gruba girmektedir. Uygulama önemli, Halit diyor Haaaaaalit demiyoruz. Bir konuyla ilgili târif yapılabilir ancak kemâli uygulama ile olur." **(K:25)**

"Elif hesaplaması ve med miktarları tecvîd ilminin en zor konusudur." **(K:7**)

"Doğru öğretilse de az bir farklılığın olması doğaldır. Kişinin hocasından öğrendiğini uygulaması gerekir." **(K:17)**

"Aslında bu konuda kitaplarımızda yeterli bilginin olduğunu düşünüyorum. Kitaplarda yeteri kadar bu konu bahsedilse bile asıl olan uygulamadır, oda ehlinden öğrenilir. Karabaş tecvîdini baştan sona ezberleyen fakat pratikte zayıf olana, kitâbî bilgisi az olan ama ağzı/okuyuşu düzgün olana da rastladım." **(K:19)**

"Bence önemli olan, okuyuş ânında tecvîd kurallarının güzel uygulanmasıdır. Diğeri teferruattır." **(K:15)**

"İki hareke olarak tesbit edilen ölçüdür. Harekeleri hızlı telaffuz eden/yavaş telaffuz eden biri için her ne kadar ölçünün değişmemesi gerekse de zamanlama açısından sıkıntı çıkarabilir. Ölçü hususunda iyi bir okuyucuyu bol bol dinleyerek oturtulabilir." **(K:35)**

"Bu konu günümüze kadar gelen okuma farklılıkları, tam olarak bilimsel açıdan bir ispat olmadığı için biraz da muhayyerlik durumu söz konusudur." **(K:33)**

"Öncelikle yaygın olarak elif miktarı hesaplanma da parmaklardan faydalanılmaktadır. Ancak kişinin kendi beceri durumuna göre de 3 göz açıp kapama gibi bu miktarın hesaplanması sağlanabilir." **(K:37)**

Elif miktarının hesaplanması hakkında uygulama farklılıkları konusu en netameli konulardandır. Bu konuda çok farklılıklar vardır. Elif miktarının ölçüsü harekedir. Karabaş Tecvîdi'nde bir parmak kaldıracak kadar, bir hattatın elif yazma sûresi kadar, bir kârînin elif diye söylerkenki süresi kadardır gibi ifadeler yanında mûsikî fenninin kriteri bir elif, bir dörtlük notaya tam olarak tekabül etmekte, günümüzde salise hesabı yapılsa kronometre tutulsa uygunluğu noktasında da öneriler görülmektedir.

Bir elif niktarının süresini tespit etmek zordur. Şimdilik hareke tâbiri daha isabetli görünüyor. Bazı şeyler uygulamada zor, tarifi kolay bazı şeyler de uygulamada kolay, tarifi zordur. Med ölçüsü de bu gruba zor/kolay girmektedir.

2.2.13. Tecvîd Konularının Hükmü

Hüküm açısından tecvîd konusuna gereken ve uygun olan mâhiyette müstakil bir başlık açmamızın nedeni konu hakkında sahada gördüğümüz aksaklıklar ve eksikliklerdir. Mâlûm olduğu üzere her tecvîd başlığının bir hükmü mevcuttur. Ancak bazı kitaplarda hiç mevzu edilmezken, bazılarında bir iki başlık zikredilip geçilmektedir. Eğitim esnâsında veya bu alanda mahâretli olanların yanında bile herhangi bir tecvîd başlığı hakkında hüküm sorulması şaşkınlığa neden olmaktadır.

Kur'ân, lafız ve mânâsıyla birlikte inmiştir. Mânâsının anlaşılması kadar lafzının belli kural ve kâidelere göre okunması da gereklidir. İmâm Cezerî "Tecvîd'i öğrenmek, ona riâyet etmek kati bir farzdır. Kim Kur'ân'ı tecvîdsiz okursa günahkâr olur. Çünkü onu Allah tecvîdle indirdi ve bize kadar öylece geldi. Tecvîd tilâvetin süsü, edâ ve kırâatin da ziynetidir" demektedir.[516] Kur'ân'ı öğrenmek kadın erkek her Müslüman'ın üzerine farzdır. Fakat bu farzı iki yönüyle almak gerekir. Tecvîd ilmini bilmek farz-ı kifaye, onunla amel etmek ise her Müslümâna farz-ı ayındır.[517] Her Müslümanın tecvîde kendisini lahn-i celî'den kurtaracak derecede riâyet etmesi farz-ı ayın, lahn-ı hafi 'den kurtaracak kadar uyması da farz-ı kifaye'dir.[518]

Tecvîdin hükmü, teorisi ve uygulaması farklı şekilde değerlendirilmektedir. Tecvîd ilmini öğrenmek farz-ı kifâye, uygulamalı olarak Kur'ân okuyan kişilere farz-ı ayındır. Mükellef olan her Müslümanın Kur'ân-ı Kerîm'i veya en azından namaz sûrelerini tecvîd kurallarına göre okuması farzdır.[519] Tertîle işaret eden âyetler olduğu gibi, emir kipiyle tertîli emreden âyetler de mevcuttur.[520] Ayrıca her tecvîd konusu ile de farklı hükümler söz konusudur meselâ:

Medd-i tabiî'nin hükmü farzı ayındır.[521] Medd-i tabiînin bir elif miktarı uzatılması vâciptir. Bütün kırâat imâmları uzatma hususunda bir elif miktarında ittifâk (müttefekun aleyh) etmişlerdir. Bunun terki kelimenin aslını bozduğu ve değişmesine sebep olduğu için uygun değildir. [522] Bu med bir elif miktarından fazla çekilmez.[523] Bir

[516] İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime,* 5-6.

[517] Aliyyü'l Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye (Mukaddimeti'l-Cezeriyye),* 19.

[518] Mer'âşî, *Cühdü'l Mukil*, 5.

[519] Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 7; Ebû Rîme, *Hidâyetü'l-Müstefîd*, 9; M. Tevfik Mollazâde, *Kur'ân-ı Kerîm Tecvidi* (İstanbul: Aksisedâ Matbaası, 1970), 5; Muhammed Arabî el-Kabbânî, *Kifâyetü'l-Müstefîd fî İlmi'l-Kırââti ve't-Tecvîd* (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1. Baskı, 1991), 14; Yahyâ Abdürrezzâk Ğavsânî, *İlmü't-Tecvîd* (Dımeşk: 1. Baskı, 1417/1996), 11. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat,* 26.

[519] Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 26.

[520] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 26.

[521] H. İbrahim Tanrıkulu, *Kur'ân'ı Okuma Usul ve Esasları* (İstanbul, 1999), 21.

[522] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 142.

[523] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, 242.

eliften ne çok ne az uzatılması câiz değildir.[524] Buna "tabiî" denmesi, tab -i selîm sahibi kimsenin buna ziyâde etmediği gibi, normal ölçüsünden aşağı düşürmeyeceği ve tabi halini muhâfaza edeceğindendir.[525] Tabiî medden türeyen medlere fer'î medler denir ki, med harfiyle med sebeplerinden birinin ortaklaşa meydana getirdiği medde denir. Bununla harfin sesi, harekesi doğrultusunda tabiî med ölçüsünün üzerinde uzar.

Medd-i muttasıl (bitişik med), med harfi (hafî) zayıftır. Harf-i med ile sebeb-i med olan hemze aynı kelimede bulundukları için bu ismi almıştır.[526] Med harfi hâfi, hemze ise kuvvetlidir. Kuvvetli komşu olan hemze sebebiyle medde ziyâde yapılır.[527] Kırâat imâmları kendi ilim ve marifetlerine dayanarak med etmişlerdir. Hiçbiri kasr derecesine dürürmemiştir.[528] Tabiî med üzerine bir elif ölçüsünden fazla miktarda med ilâve etmek sûretiyle (en az iki elif) med edilmesi vâciptir. Med ilâve edilmesi hususunda kırâat imâmları ittifâk, meddin miktarında ise ihtilâf etmişlerdir. Muttasıl medde bir elif (kasr) mertebesi yoktur. Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde muttasıl med ağırlıklı olarak tabiî med üzerine üç elif ilâveyle dört elif miktarı med edilir.[529] Bir eliften ziyâde med vâciptir. Hızlı okumada iki elif miktarı uzatılarak okunur. Vakıf esnâsında muttasıl ile ârız aynı kelimede oluşur. Böyle durumlarda kuvvetli olan (vâcip) muttasıl ârıza tercih edilir. Aslî medde yaptıkları ilâvenin miktarında ihtilâf etmişlerdir. Buna da ihtilâf (câiz) mahalli denilir.[530]

Medd-i munfasıl (medd-i tabiînin medd miktarından fazla) câiz mahallinde incelenir. Çünkü hem bir elif miktarının üzerine ziyâde edilmesi, hem de ne kadar ziyâde yapılacağı ihtilâflıdır.[531] Hem kasr ve hem de med bulunur.[532] Aslî med üzerine ilâve

[524] Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 86.

[525] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 255.

[526] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 257.

[527] Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye,* 54; Dimyâtî el-Bennâ, *İthâf,* 37.

[528] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 84.

[529] https://www.kuranakademi.com/diyanet-tecvid-kitabi.asp, 04.03.2022, 00:57.

[530] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 211.

[531] Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 89.

[532] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi,* 85.

edip etmeme konusunda ihtilâf etmişlerdir.[533] Bir kısım kırâat imamı med ile bir kısmı kasr ile bir kısmı hem med hem kasr ile bir kısmı da meddin muhtelif mertebeleriyle kırâat etmiştir.[534] Bir, iki, üç, dört ve beş elif mertebeleriyle icrâ edilir. Âsım kırâati Hafs rivâyetinde munfasıl med, dört elif miktarıncadır.[535] Hadr usûlü okumalarda bir elif miktarı uzatılarak okunabilir. Bir eliften fazla uzatan kırâat imâmları olduğu gibi bir elif uzatarak okuyan imâmlar da vardır.

En kuvvetli med, medd-i lâzımındır. Bütün Kırâat imâmları aslî med üzerine ilâve etmede ve bu ilâvenin miktarında ittifâk ettikleri için bu meddin hükmü "vâcip"tir.[536] En aşağı çekimi iki kere elif diyecek miktardır.[537] Bu tecvîdin meddinin terkedilmesi (kasr) bütün kurrâ indinde câiz değildir.[538] Bir elifin (aslî med) üzerine üç elif ekleyerek okunur.[539]

Kırâat âlimleri medd-i ârızın çekilmesi hususunda farklı görüşlere (muhtelefun fih) sahip olduğu için meddi câizdir.[540] Medd-i ârızın med miktarındaki vecihler, üzerinde sükûn-i ârız gerçekleşen harfin, aslî harekesine göre değişmektedir. Sükûnun bulunduğu kelimenin son harekesi fetha olduğunda üç, kesre olduğunda dört, damme olduğunda yedi vecih okuma câizdir.[541]

Medd-i ârız, bir eliften az olmamak üzere çeşitli miktarlarda uzatılması câizdir.[542] En az iki elif miktarı çekilmesi gerektiğini savunanlar da vardır.[543] 1, 2, 3, 4, 5'ten biri ile med edilmesi caizdir.[544] Medd-i munfasıla, okuyuş esnâsında hangi med

[533] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 212.

[534] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 261.

[535] https://www.kuranakademi.com/diyanet-tecvid-kitabi.asp, 04.03.2022, 00:57.

[536] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 149.

[537] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 266.

[538] Muhammed Mekkî Nasr, *Nihâyetü'l- Kavli'l-Müfîd*, 135.

[539] Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri*, 93.

[540] Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 92.

[541] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 272; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 220.

[542] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 270.

[543] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 271.

[544] Tanrıkulu, *Kur'ân'ı Okuma Usûl ve Esasları,* 23.

miktarı ile başlanırsa öyle devam edilir. Arizî sukûnlu medd-i lîn ve medd-i ârız da okuyucu muhayyerdir. Son harekeye göre dört, üç, iki, bir elif miktarlarından biri ile uzatarak okur. Ancak tahkîk okumalarda dört, tedvîr okumalarda iki veya üç, hadr okumalarda ise bir elif (kasr) tercih edilir.[545]

Medd-i lîn'in hükmü (muhtelefün fih)[546] –medd-i ârız da olduğu gibi- câizdir.[547] Hükmü lîn harfinden sonra sükûnun cinsine bağlıdır. Med sebebi olmadan, yalnız harf-i lîn'de med yapılması (عَلَيْهِمْ [548] , خَوْفِهِمْ [549]) câiz değildir.[550] harfinden sonra lâzımî sükûn gelirse tûl üç, tevassut iki elif olmak üzere iki vecih câiz olur.[551] Kırâat ehli bu iki vecihten tûl'u tercih eder.[552] حم عسق [553], كهيعص [554] iki sûrede geçen ع harfi örnektir. Sükûn-i ârız gelirse (medd-i ârız gibi) son harfin harekesine göre üç (tûl, tavasst, kasr), dört (tûl, tavasst, kasr, kasr ile revm) yahut yedi vecih (tûl, tavasst, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm, kasr ile revm)[555] câiz olur.[556] Medd-i lînde uzatma işlemi harf üzerinde olurken, diğer medlerde hareke üzerinde yapılır. Medd-i ârızda tûl 4, 5 elif, tavassut 2, 3 elif ve kasr 1 elifken,[557] medd-i lîn'in med ölçüleri konusunda ihtilâf vardır. Bazıları medd-i ârız gibi bazıları da daha az demektedir. Buna göre tûl 3 elif, tevassut 2 elif ve kasrda 1 eliftir.[558] Çünkü harf-i lîn'den sonra sebeb-i med'den

[545] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 153.

[546] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 156.

[547] https://www.kuranakademi.com/diyanet-tecvid-kitabi.asp, 04.03.2022, 19:45.

[548] el-Fâtihâ 1/7.

[549] en-Nûr 24/55.

[550] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 275.

[551] Çollak, *Tecvîd Risâleleri,* 47.

[552] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi,* 94.

[553] eş-Şûrâ 42/1.

[554] Meryem 19/1.

[555] Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 94.

[556] Çollak, *Tecvîd Risâleleri,* 47.

[557] Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 95; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 273; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 217; Ünlü, *Tecvid Bilgisi ve Kur'ân-ı Kerîm'in Kırâatı,* 136.

[558] Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 17.

ârızî sükûn olmazsa harf-i lîn'de med yoktur. Oysa medd-i ârızda ârızî sükûn olmasa da bir elif med edilir. Bu sebeple medd-i ârız'ın, medd-i lîn'den bir elif fazla, medd-i lîn'inde bir elif eksik olması gerekecektir.[559] Medd-i lîn olan kelimede durulmayıp vasıl yapılırsa, bir elif çekilmez. Fâtiha ve Kureyş sûrelerinde bulunan âyetleri hem vakıf hem de vasıl yaparak okuyacak olursak, durumu daha net anlayabiliriz.

Tenvîn ve sâkin nûn'un hükümlerini sıralayacak olursak; ihfânın hükmü vâciptir. Bütün kırâat imâmları 15 harften biri geldikten sonra tenvîn ve sâkin nûn'u ihfâ yapma hususunda ittifâk (müttefekün aleyh) etmişlerdir.[560] Kitapların bazılarında ihfâ harflerinin ihfâ edildiği ifâde edilmektedir ancak bu hatadır. İhfâ tenvîn ve nûn-i sâkinde olur.[561] Ebû Ca'fer ise ğayın (غ) ve hâ (خ) harflerinden önce gelen tenvîn ve sâkin nûn'u ihfâ ile okumuştur. [562] Diğer imâmlar bu iki harfte izhâr yapmaktadırlar.[563] Ebû Ca'fer'e göre ihfâ harfleri on yedi tanedir.[564] Bu sebeple iki harften önce gelen tenvîn ve sâkin nûn'da ihfâ yapmak câizdir. İhfânın tutulma üresi iki harften az, bir harften (1,5 elif) fazladır. Ortalama bir buçuk harf miktarı demek uygundur. Uzatılması konusunda ifrât ve tefrîtten kaçınmak lâzımdır.[565]

Tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra izhâr harflerinden 4'ü üzerinde (ح, ع, ء, هـ) bütün kırâat imâmları izhâr yapma konusunda ittifâk ettikleri (müttefekun aleyh olduğu) için hükmü vâcipdir. Bu dört harften önce gelen tenvîn veya sâkin nûn'da izhâr edilmesi vâcibdir.[566] Ebû Ca'fer dışındaki imâmlar (غ, خ) iki harfi izhâr harfi saymışlar, Ebû

[559] Ahmet Madazlı, *Tecvîd İlmi*, 47.

[560] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 310.

[561] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 136.

[562] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 22 vd.

[563] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi,* 101.

[564] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 165.

[565] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 310.

[566] Pâlûvî, *Zübde,* 24; Muhammed Emin, *Umde*, 55; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 297.

Ca‘fer ise ihfâ harfi kabul etmişlerdir. Bundan dolayı bu iki harfte izhâr yapmak (mühtelefün fih) câizdir. [567] İzhar yaparken sekteye kaçılmamalıdır. **[568]**

İklâb'ın hüküm bakımından bütün kırâat imâmları (ب) ba harfinden önce gelen sâkin nûn ve tenvîni gunne ile birlikte, idğâm ve şeddesiz, ihfâ olunan mîm'e kalbederek okumakta (müttefekun fih) ittifâk ettiklerinden hükmü vâciptir.[569] Mîm ile be harfleri mahreç ve sıfatları bakımından ortak noktaları vardır.[570] İklâb'ın müddeti (yapılırken tutulma süresi) bir elif miktarından fazla, iki elif miktarından az, bir buçuk elif miktarıdır.[571]

İdğâm-ı mea'l-ğunne, bütün imâmlar tenvîn ve sâkin nûn'dan sonra "mîm" (م) veya "nûn" (ن) harfi gelince, idğâmın bâkî kalması sûretiyle, "idğâm-ı mea'l-ğunne" yapma hususunda ittifâk etmişlerdir ve burada idğâm yapmak "ğunneli tam idğâm" vâciptir. "Yâ" (ي) ve "vâv" (و) harfinde "ğunneli nâkıs idğâm" yapılır ve hükmü (halef, ğunnesiz idğâm yaptığı için) câiz'dir.[572] Sesin bir kısmı genize verilerek 1,5 elif miktarı tutulur, şeddeli bir harf gibi okunur.[573]

Sâkin nûn ile "yâ" (ي) veya "vâv" (و) ikisi bir kelimede gelirse idğâm yapmak gerektiği hâlde bütün kırâat imâmlarına göre izhâr yapılması (izhâr-ı kelime-i vâhide) konusunda ittifâk vardır. [574] Bu türlü tecvîd Kur'ân-ı Kerîm'de dört (صِنْوَانٌ - قِنْوَانٌ - أَلَدُّنْيَا - بُنْيَانٌ) kelimede geçmektedir.[575]

---

[567] Dânî, *Câmiu'l-Beyân,* V, 83/b vd; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 22 vd; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 297; Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 102.

[568] Abdurrahman Çetin, "İzhar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/506; İsmail Durmuş- Soner Gündüzöz, "Nûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 33/242.

[569] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 305.

[570] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 171.

[571] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 305.

[572] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 299.

[573] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 181.

[574] Mehmet Ali Sarı, "İdgam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 21/472; İsmail Durmuş- Soner Gündüzöz, "Nûn", 33/242.

[575] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* 299.

Bütün kırâat imâmları "lâm" (ل) ve "râ" (ر) harflerinden önce gelen "tenvîn" ve "sâkin nûn"u ğunnesiz idğâm (idğâm bilâ ğunne) ile okuma hususunda ittifâk ettiklerinden hükmü vâciptir.[576] İdğâm bilâğunne tutulmaz, idğâmı yaparken özel bir tutma zamanı ayrılmaz.[577] Sâkin nûn'un ğunnesi sâbit şekliyle kalması, idğâmı nâkıs okuyanlar da rivâyet edilmiştir.[578]

İdgâm-ı Misleyn, mahreç ve sıfatları aynı olup birincisi sâkin, diğeri harekeli peş peşe gelen iki harf arasındaki idgâm vâcip olan idğâmdır. (قَدْ دَخَلُوا , الْحَقَّ) Birinci harf sâkin, ikinci harf harekeli olursa birinci harfin ikinci harfe idğâm edilmesi mümkünken[579], ilki harekeli ikincisi sâkin olan birbirinin aynı harfler arasında kırâat imâmları izhâr ederek okudukları için idgâmı câiz değildir. (تُتْلَى).[580] İdgâm-ı misleyn hüküm bakımından vâciptir.[581] Şartları gerçekleştiğinde idğâm edilmesi konusunda bütün kırâat imâmları ittifâk etmiştir.[582] Gunnelilerde tutulma sürelerince olurken gunnesizlerde (tutulmaz) şedde miktarıdır. [583]

İdgâm-ı misleyn biri maa'l-gunne, diğeri bilâ gunne olmak üzere ikiye ayrılır. Sâkin "mîm" (م) den sonra (م) "mîm" ve sâkin "nûn" dan (ن) sonra "nûn" (ن) harfleri geldiğinde idgâm-ı misleyn maa'l-gunne (gunneli idgâm-ı misleyn) yapılır. "Mîm" ve "nûn" dışında kalan ve birincisi sâkin ikincisi harekeli iki harf arasında uygulamaya (رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ , اِضْرِبْ بِعَصَاكَ) idgâm-ı misleyn bilâ gunne (gunnesiz idgâm-ı misleyn) denir. [584]

Sıfatları farklı, mahreçleri bir olan ve birincisi sâkin ikincisi harekeli iki harf arasındaki idgâma, idğâm-ı mütecâniseyn denir. Âsım kırâati Hafs rivâyetinde idgâm-ı

---

[576] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideler,* 301; Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 95.

[577] Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye*, 263; *Dânî, Câmiu'l-Beyân,* vr: 84a; Dânî, *et-Teysîr,* 45; Dânî, *et-Tahdîd,* 114; bk: Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 175,

[578] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 23.

[579] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 184.

[580] https://www.kuranakademi.com/diyanet-tecvid-kitabi.asp, 04.03.2022, 19:45.

[581] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, 187.

[582] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, 188.

[583] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 187.

[584] https://www.kuranakademi.com/diyanet-tecvid-kitabi.asp, 04.03.2022, 19:45.

mütecâniseyn harfleri sekiz tane olarak üç grupta toplanmıştır: Tâ (ط) Dâl (د) ve Tâ (ت) benzer örneklerde ilgili harf grubu arasında idgâm ve tam idgâm vâciptir. Se (ث) ve Zel (ذ) harflerinde İmâm Âsım'a göre hem idgâm ile hem de izhâr ile okumak câizdir.[585]

Mahreç veya sıfatları birbirine yakın olan iki harf arasındaki idgâma, idğâm-ı mütekâribeyn denir. Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde kâf (ق) ve kâf (ك) harflerinde tam veya nâkıs idğâm yapılması (اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) câizdir.[586] Sâkin olan 'lâm' (ل) harfinin kendisinden sonra harekeli olarak gelen 'râ' (ر)'ya idgâmında (قُلْ رَبِّ) kırâat imâmları ittifâk etmiştir.[587]

Lâm-ı târiften (ال) sonra kamerî harfler adı verilen on dört harften biri gelirse "izhâr-ı kameriyye", şemsi harflerden biri gelirse buna "idğâm-ı şemsiyye" denir ve hükmü vâciptir. İzhâr-ı kameriyye'de, lâm-ı târifin, kendisinden sonra gelen harflerden mahrecindeki uzaklıktan dolayı ayırt edilmesi, açıkça lâm-ı târifin okunması ve telaffuz edilmesi demektir. [588] Bu izhâr türünde lâm-ı târifin sükûnu belirtildikten sonra müteakip harfe geçilmesi bir zorunluluktur. [589]

Üç başlıkta işlenen sâkin mîm (mîm-i sâkin) ile ilgili hükümlerden biri izhâr-ı şefevî (dudak izhârı, sâkin mîm'in izhârı)'dir. Sâkin mîm harfinden sonra mîm (م) ve be (ب) harflerinin dışında kalan başka harflerden biri gelecek olursa izhâr yapılarak okumak vâciptir. [590]

İhfâ-ı şefevî (dudak ihfâsı, sâkin mîm'in ihfâsı), sâkin mîm'den sonra bâ harfinin gelmesiyle izhâr ile okunacağı gibi bazı âlimler tarafından ihfâ ile de okunması sebebiyle hükmü câiz olur.[591] İdğâm-ı misleyn maa'l-ğunne sâkin mîm (م) harekeli mîm'e uğrarsa ihtilâf olmadığı için hükmü vâcibtir.

[585] https://www.kuranakademi.com/diyanet-tecvid-kitabi.asp, 04.03.2022, 19:45.

[586] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 193.

[587] İdgam çeşitleri için bk., Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 223-226.

[588] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 223-226.

[589] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 268.

[590] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 266.

[591] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 311.

Bütün kırâat imâmları kalkale'nin yapılışı konusunda ittifâk (müttefekun aleyh) ettiklerinden hükmü vâciptir.[592] Râ harfi kendi veya kendinden önceki/sonraki harfin harekesine göre ince, kalın, bazen hem ince hem kalın olmak üzere üç farklı şekilde okunabilmektedir.

İmâm Âsım'ın Hafs rivâyetine göre râ harfinin, beş hâlde mutlak kalın, dört hâlde mutlak ince, üç hâlde de hem ince hem de kalın okunması câizdir.[593] Sadece kalın veya sadece ince okunması gereken yerlerde 'râ' harfinin hükmü vâcib, ince veya kalın okunabilen yerlerde ise câizdir.

'Râ' harfi, fetha (meftûh) harekeli ve ötre (madmûm) harekeli olduğunda (رَحْمَةً / عُرُبًا); fetha (meftûh) harekeli harften sonra cezimli (sâkin) olarak geldiğinde (تَرْفَعُ); ötre harekeli harften sonra cezimli (sâkin) olarak geldiğinde (نُرْسِلُ); üstün harekeli harfi izleyen ve cezimli (sâkin) olan bir harften sonra -vakıf sebebiyle- sâkin (cezimli) hâlde bulunduğunda (وَالْعَصْرْ); ötre harekeli harfi izleyen ve sâkin olan bir harften sonra –vakıf sebebiyle- sâkin (cezimli) hâlde bulunduğunda (نُورْ , الْعَصْرْ); geçici (ârızî) kesreli harften (hemze-i vasıldan) sonra sâkin olarak geldiğinde (اَمِ ارْتَابُوا لِمَنِ ارْتَضَى ,); esre harekeli harf ile üstün harekeli ve isti'lâ (kalın) sıfatlı bir harf arasında sâkin olarak bulunduğunda (لَبِالْمِرْصَادِّ, قِرْطَاسٍ) kalın (tefhîm) okunur.[594]

'Râ' harfi, kesre (esre) harekeli olduğunda (**رِجَالٌ**); kesre (esre) harekeli harften sonra cezimli (sâkin) olarak geldiğinde (**فَاصْبِرْ**)**;** kesre (esre) harekeli harfi izleyen ve cezimli (sâkin) olan bir harften sonra -vakıf sebebiyle- cezimli (sâkin) hâlde bulunduğunda (**اَلسِّحْرْ**)**;** kesre (esre) harekeli harfi izleyen ve sâkin olan yâ'dan sonra -vakıf sebebiyle- cezimli (sâkin) olarak bulunduğunda (**اَلْقَدِيرْ**)**;** fetha (meftûh) harekeli harfi izleyen ve cezimli (sâkin) olan yâ'dan (lîn harfinden) sonra -vakıf sebebiyle- cezimli (sâkin) hâlde bulunduğunda (**الْخَيْرْ**) ince (terkîk) okunur. [595]

'Râ' harfi, kesre (esre) harekeli harf ile yine kesre harekeli ve kalın (isti'lâ) sıfatlı bir harf arasında cezimli (sâkin) olarak bulunduğunda (فِرْقٍ); kesre (esre) harekeli harfi

[592] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 201.

[593]Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 189.

[594] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 241-244. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 202-207. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 183-189. Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi,* 125-128.

[595] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 241-244: Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 202-207; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 183-189. Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi,* 125-128.

izleyen ve cezimli (sâkin) olan kalın (isti'lâ) sıfatlı bir harften sonra –vakıf sebebiyle- sâkin hâlde bulunduğunda (مِصْرْ); إِذَا يَسْرِ , انْ اَسْرِ, اَسْرِ kelimelerinin vakıf hâlindeki 'râ' bu gibi yerlerde hem kalın hem de ince okunması câizdir. 'Râ' harfinin, harekesinin aslî esre olmasına itibar ederek ince, üstün harekeli harfi izleyen ve cezimli (sâkin) olan bir harften sonra cezimli (sâkin) hâlde bulunması itibariyle de kalın okunması câizdir.[596]

'Râ' harfi (şerri) شَرّ , (yefirru) يَفِرُّ örneklerinde olduğu gibi idgâmlı veya şeddeli hâlde ise müdgamun fîh (idgâmın kendisinde gerçekleştiği ikinci harf) olan ikinci 'râ' ya itibâr edilerek ikincisi kalın ise birincisi de kalın, ikincisi ince ise birincisi de ince okunur. [597]

Kur'ân-ı Kerîm'de kelime sonunda bulunan müfred müzekker ğâib zamiri olan hû (ـه ه) harfinin çeşitli kıraâtlara göre değişik hükümleri vardır. İmâm Âsım'ın Hafs rivâyetine göre zamirin öncesi harekeli olursa uzatılarak, sâkin olursa ve vakıf hâlinde uzatılmadan okunur.[598]

Zamîrin mâkablindeki harf, üç türlü harekeden (damme-fetha-kesre) biri ile müteharrik (harekeli) olursa, bu hâlde o zamîri, o zamirden sonra kendisine bitişik mukadder bir harf-i medd'leri varmış gibi okuyarak medd edilir. Eğer bu zamirden sonra sebeb-i medd'en hemze vâki' olursa, bu hâlde medd-i munfasıl olarak medd edilir. (**عِلْمِهِۦٓ إِلَّا**) Zamîrin mâkablindeki harf, müteharrik olmayıp sâkin olursa, bu hâlde o zamir medd olunmayıp kasr olunur. (رَدَدْنَاهُ) **[599]** Lafzatullâh (Allah lafzı), lafzından önce gelen harfin harekesi üstün veya ötre ise lâmı kalın, önce gelen harfin harekesi esre ise ince okunur.[600]

Nefes almadan bir müddet sesin kesilmesine "Sekte" (nefes almadan bir müddet durma) adı verilir." Kehf sûresinin 1 ve 2. âyetleri arasında, Yâsîn sûresinin 52. âyetinde sekte câiz, vakıf evlâ, Kıyâme sûresinin 27., Mutaffıfîn sûresinin 14. âyetlerinde sekte

[596] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 241-244: Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 202-207; *Çetin, Kur'ân Okuma Esasları*, 183-189.

[597]Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 241-244: Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 202-207: Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,*183-189. Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi,* 125-128.

[598] Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,*198.

[599] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 313-316. Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 202-207. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 194-198.

[600] İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime,* 8, 11; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 200.

evlâ, vakıf etmek ızdırâri olursa câizdir.[601] Hâ-i sekte vasıl hâlinde sekte yapmak câiz ve sekte evlâdır.[602]

Tecvidin genel ve münferid konularıyla ilgili yaptığımız incelemenin gölgesinde öğreticilerimizin verdiği cevaplara bakacak olursak, 21 öğreticinin **"Tecvîd kitaplarında genellikle tecvîd kurallarının hükümlerinin yer almaması, her bir tecvîd kuralının aynı zamanda hükmî bir karşılığının olduğu hakkında okuyucuların dahi bilgi sahibi olmaması mevzûundaki müşâhede ve görüşleriniz nelerdir?"** soruya verdiği cevaplar şöyledir:

> "Tecvîd konularında hüküm belirtilmesi lâzımdır. Anlatan, îzâh eden kimsenin tecvîd derslerini çok daha ayrıntılı anlatması gereklidir." **(K:21)**

(K:21) kodlu öğretici tecvîdin hükümlerinin belirtilmesi gereğini dile getirmiş (K:3) ise hocanın anlatacağı konuya hâkimiyetinin olması gerektiğine dikkat çekmiştir:

> "Anlatacağı tecvîd konusuna hocanın hâkimiyeti tam olması lâzım." **(K:3)**

> "Bu dersler çok daha ayrıntılı anlatılmalıdır." **(K:21)**

> "Günümüzde basılan tecvîd kitapları pek çok konuda eksiklikler ve hatalar barındırmaktadır. Soruda da bahsedildiği üzere tecvîd kitaplarında maalesef ki hükümler yer almamaktadır. Talebe hocanın anlattığı kadarıyla aklında tutup ona göre okuma sergilemektedir. Bu da beraberinde yanlış ve hatalı okuma meydana getirmektedir. Tecvîd kitapları içeriği daha bol, hükümleri verilmiş olmalıdır. Geleneksel olarak okutulan Karabaş Tecvîdi gibi kitaplar Osmanlıcasıyla birlikte verilmeli ve günümüze uyarlanmalıdır. Sadece hükümlerin yazılması yetmez, yine hangi med aralığının ne kadar ölçüde okunması gerektiği ile ilgili de bilgilendirme yapılması gerekmektedir. Tecvîd kitapları Türkçeleştirme adı altında sadeleştirdikçe eski metinleri anlama konusunda oldukça sorunlar yaşanmaktadır." **(K:29)**

(K:29) tecvîd kitaplarında hükümlerin yer almadığını dile getirmiş (K:30) kodlu öğretici ise bir komisyon tarafından tecvîd kitabı yazılması gerektiğine dikkat çekmiştir:

> "Bir komisyon tarafından tecvîd kitabı yazılması gerekiyor. Böyle olursa daha güzel olacaktır. Ama şunu baştan öğretmeliyiz talebelerimize, sıfatı lâzime olan sıfatların varlığıyla, sıfatı ârızalar farklı şeylerdir. Bu konuyu daha çok işlemek lâzımdır." **(K:30)**

> "Aslında dikkatli bir okuyucu Karabaş Tecvîdi'nden tecvîd bahislerinin hükmünü çıkartabilir. Tabi konuyla alâkalı ihtilâflar söz konusu olunca ve bu konuda uzman da olunmayınca hükümler konusunda kararsız kalınması doğaldır." **(K:9)**

> "Önemli olan, okuyuş ânında tecvîd kurallarının güzel uygulanmasıdır, diğerleri lüzumsuz ve teferruattır." **(K:15)**

---

[601] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 209-216.

[602] Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liseleri'nde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 47 (2008): 69-106, 70.

(K:15) tecvîd kurallarının uygulanmasının önemini dile getirmiş (K:19) kodlu öğretici hükümler konusunda kitapların yeterli olduğunu ifade etmiş (K:2) ise kitaplarda hükümlerin ele alımadığı görüşünü savunmuştur:

> "Aslında bu konuda kitaplarımızda yeterli bilginin olduğunu düşünüyorum. Kitaplarda yeteri kadar bahsedilse bile asıl olan uygulamadır. O da ehlinden öğrenilir. Karabaş Tecvîdini baştan sona ezberleyip pratikte zayıf olanlar görülmektedir. Yine kitâbî bilgisi az olan ama tornadan çıkmış gibi okuyuşu olan hocalar da görülmektedir." **(K:19)**

> "Kitaplar kesinlikle hükümleri ele almamaktadırlar. Öncelikle tecvîd kitaplarının sistematik açıdan yeniden ele alınması gerektiğidir." **(K:2)**

> "Bu ise ilmî açıdan bir eksikliktir. Bu yüzden medd-i tabiîlerin az veya fazla uzatılmasının haram olduğunu çoğu kimse bilmemektedir." **(K:8)**

(K:8) kodlu öğretici hükümlerin önemini, (K:25) hükümleri ayrı ayrı her konu da zikretmenin gereğini ifade etmişlerdir:

> "Bu bir eksiklikt, tecividin hükümlerini ayrı ayrı her konu da zikretmek gerekmektedir." **(K:25)**

> "Daha ziyâde uygulamalı bir ilim olan tecvîd bilgisinin ayrıntılı bir şekilde öğretilmediği ya da öğretildiği şekliyle muhâfaza edilmediği bir gerçektir. Kur'ân okumanın belli kişilere has bir ritüel hâline dönüştüğü, ses ve makama hasredilen ve yalnızca bir şekilde seslendirme olduğu algısı değişmedikçe bu durum da bu şekilde bâkî olacaktır." **(K:14)**

> "Bu hükümleri bilmek için kırâatın künhüne vâkıf olmak veya bilen birinden ciddi eğitim almış olmak gerekir." **(K:17)**

(K:17) kodlu öğretici hükümler konusunda ciddi eğitim almanın gereğine dikkat çekmiş, bu mülakatın sonuna kadar öğreticiler tarafından hükümlerin önemi dile getirilmiş şu cümleler kullanılmıştır:

> "Hükümleri bilmeden okumak tecvîdin çoğu kuralını da tam anlamıyla tatbik edememek anlamına gelmektedir. Fakat şu bir gerçek ki, hükmü bilinmese bile kural doğru bir şekilde tatbik edilirse hükme de muhâlefet olmaz. Bununla birlikte en azından öğretici kuralı anlatılırken hükme uygun detaylandırırsa bir nebze bilgi sahibi olunur." **(K:20)**

> "Tecvîd kurallarının hükümleri eski tecvîd kitaplarında yazılı olduğundan bunların uygulamaları (bir elif'in ölçüsü dört elif'in ölçüsü) tam net ifade edilmemiş hocaya bırakılmıştır. Onun için hoca talebeye bunu uygulamalı göstererek öğretmelidir. Yazılmamış olabilir ama her tecvîd kâidesinin uygulaması birbirinden farklı olduğunu okuyuşta zâten görüyoruz." **(K:24)**

> "Abdurrahman Çetin örneğinde olduğu gibi bazı tecvîd kitaplarında hükümleri görmekteyiz." **(K:1)**

> "Tecvîd kurallarının çoğu hüküm itibariyle şer'i hükümlere tâbi değildir. Yani bir tecvîd kuralı için vâcip veya câiz denildiği zaman o hüküm şer'i değil sinâî'dir. Dolayısıyla tecvîd hükmü konusunda çok detaya girilmesine gerek olmadığını düşünüyorum. Vücubi sinai konusunu araştırarak bu konuda fazla bilgi alınabilir." **(K:26)**

> "Bu harflerde hangi tecvîd kuralı olduğunun bilinmemesinden kaynaklanan bir sorun olmaktadır. Hangi tecvîd kuralının olduğu öğretildiğinde sorun ortadan kalkacaktır." **(K:36)**

"Medlerin hükümlerinin bilinmesi gereklidir. Aksi hâlde bu şekilde medleri isim isim ayırmanın bir anlamı olmaz." **(K:34)**

"Bir eksikliktir. Çünkü bunlar tecvîd kitaplarında da dile getirilmiş olsaydı, okuyanlar okudukları yerde verilen mesajın farkında olup daha dikkatli bir okuyuş sergilerlerdi." **(K:33)**

"Tecvîd kurallarının hükümlerini Kur'ân ehli kimseler biliyor ama çoğunluk bilmiyor. Bu da tecvîd kitaplarında ele alınmamasındandır." **(K:32)**

"Tecvîd öğretimi yapılırken, hükümleriyle birlikte öğretilse ve tecvîd isimleriyle bu hükümleri arasında kodlamalar yapılarak öğretilse daha faydalı olabilirdi." **(K:37)**

Tecvîd kitaplarında genellikle tecvîd kurallarının hükümlerinin yer almaması, her bir tecvîd kuralının aynı zamanda hükmî bir karşılığı olduğu hakkında okuyucuların dahi bilgi sahibi olmaması mevzuu hakkında katılımcıların görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Uygulamalı bir ilim olan tecvîd bilgisinin ayrıntılı bir şekilde öğretilmediği ya da öğretildiği şekliyle muhâfaza edilmediği bir gerçektir. Tecvîd kitaplarında tecvîdin hükümlerine ya hiç değinilmemekte, ya da bir bölümüne değinilmektedir. Bu ikinci kısım kitaplar da çok değildir. Hükümlerin zikredilmesi konusunda Abdurrahman Çetin'in kitabını bir katılımcı zikretmiş, ancak katılımcıların çoğunluğu kitapların çoğunda hükümlerin zikredilmediği konusunda görüş bildirmişlerdir.

2.3. Kur'ân'ın Okunuş Usûlleri

Kur'ân kırâatinde okuyuş usûlleri bahsinin, ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bu konudaki problem, ihtilâf ve görüşlerin mercek altına alınması konumuzun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Bu konuda karşılaşılan ilk görüş ayrılığı, "okuyuş usûllerinin sayısı" ile ilgilidir. Genel kabûle göre okuyuş usûlleri, "tahkîk, tedvîr ve hadr" olmak üzere üçe ayrılır. Ancak telif edilen bazı kaynaklarda bu sayı, "tertîl, tahkîk, tedvîr ve hadr" olmak üzere, dörde çıkarılmaktadır.

İkinci görüş ayrılığı okuyuş usûllerinin icrâsında ortaya çıkan bazı yanlış uygulamalarla ilgilidir. Aynı kırâate tahkîk usûluyle başlayan bir kârî, bir süre sonra, okuyuşunu "tedvîr" veya "hadr" usûlüne çevirebilmektedir. Bu hususların aydınlanabilmesi için, öncelikle okuyuş usûlleri ve bunların kendilerine has kuralları incelenecektir.

2.3.1. Tahkîk

Tahkîk, "bir şeyi vâcip ve lâzım kılmak, bir şeyin hakkını tam olarak, hatta ziyâdesiyle noksansız/kusursuz şekilde yerine getirmeye özen gösterme konusunda mübâlağa etmek"[603] anlamına gelir. Istılâhî olarak ise tahkîk, "Kur'ân'ı her harfinin hakkını vermek, medleri gereği kadar ve yeterince (mertebelerine uygun bir şekilde) uzatmak, harekeleri birbirinden ayırmak, şeddeleri tam yapmak ve gunnelerin hakkını tam vermek kısacası tecvîd kurallarına tam uyarak okumak" demektir.[604] Okumanın en yavaş şekli olan tahkik, Kur'ân-ı tecvîdin belirlediği kurallar çerçevesinde en üst seviyede okumaktır.[605] Tahkîk tarzı okuyuş, hem okuyucunun hem de dinleyenlerin mânâ üzerinde düşünmeleri için onlara zaman sağlamaktadır.[606]

İbnü'l-Cezerî'nin tarifine göre Tahkîk: "Bir şeyi, ekleme ve çıkarma yapmadan tam hakkını vererek uygulamak, bu konuda titiz davranmak, yakîne ermek, hakikate ulaşmak, bir konuda yapılabilecek herşeyi yapmak, özüne ve en ince ayrıntısına vâkıf olmak" demektir. Yine İbnü'l-Cezerî Tahkîk'i tanımlarken: "İfrât ve tefrîte kaçmadan harflerin hakkını vermek, medleri, harekeleri, gunneleri tam mânâsıyla doyurmak, izhârı ve teşdîdi belli etmek, harfleri yerli yerinde, kolaylıkla ve açıkça okumak" olarak ifâde etmiştir.[607] O, bu tanımı yaptıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i hocasına Tahkîk'le okuduğundan, hocasının da hocasına Tahkîk'le okuduğundan bahsederek; bu okuma silsilesini, Resûlüllah'a varıncaya kadar nakleder.[608]

Okuyuş şekillerinin en yavaşı olan Tahkîk, Hezreme ve Tahlît okuyuşlarının zıddı olarak değerlendirilebilir. İfrâta varan bir okuyuşla edâ edilen ve câiz olmayan okuyuş şekline "Hezreme" veya "Tahlît" (bozmak/karıştırmak) denir. Hezreme, "yürümek, hızlı ve anlamsız konuşmak; Kur'ân'ı tecvîd kâidelerine aykırı şekilde hadrdan daha hızlı olarak okumak" demektir. Bu okuyuş şeklinde harf ve kelimeler,

[603] Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III, 813. 76; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 208-209.

[604] Debreli, *Mîzânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, 260.

[605] İbnü'l-Cezeri, *et-Temhîd,* 48; el-Kabbânî, *Kifâyetü'l-Müstefîd fî İlm-i'l-Kıraati ve't-Tecvîd,* 21; Aksoy, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Âdâbı,* 55.

[606] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 166

[607] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 163.

[608] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1, 164.

birbirine karışır, okuyuş bozulur. Bahsettiğimiz hezreme ve tahlît okuyuşlarında, tilâvet aşırı hızlı olduğundan, harflerin sıfatları ve mahreçleri kaybolacağından, kelimeler ve telaffuzları tamamen birbirine karışacağından dolayı bu şekildeki okuyuş tarzının haram olduğu belirtilmiştir.[609]

Tahkîk tarzındaki okuyuşlarda görülen hatalardan birkaç örnek aşağıda zikredilmiştir:

- Tahkîk okuyuşun yavaşlığı konusunda ifrâta giderek, harfleri ve harflerin harekelerini birbirinden ayırarak âdetâ sekte yapar gibi okumak.
- Sâkin harften harekeli harfe geçişlerde, olmayan bir meddi sanki varmış gibi okumak sûretiyle kelimeler arasına med ilâve etmek.
- Harekeli harfe sükûn, sâkin harfe hareke vererek okumak veya harekelerden harfler meydana getirmek.
- Nûn ve mîm harflerinin gunnelerini gereken miktardan fazla yapmak.[610]

Her ne kadar tahkîk okuyuş, okuyuş türlerinin en yavaşı olsa da bu yavaşlık tecvîd ölçülerinin tamamında gerekli olan, okuyucunun iradesine ve tasârrufuna bırakılmış bir ölçüsüzlük durumu değildir. Hızlı okuyuşlarda aşırıya gitmek kelimelerin birbirlerine karışmasına neden olacağı gibi, tahkîk tarzı okuyuşta aşırıya gitmek de kelimelerin hattâ kelimeleri oluşturan harflerin birbirlerinden ayrılmalarına neden olacaktır.

2.3.2. Tedvîr

Tedvîr, sözlük anlamı olarak: "Bir şeyi dolap gibi döndürüp, çevirmek, belli bir sırayla yapmak" demektir.[611] Istilâhî olarak "Kur'ân-ı orta hızda okumayı" ifâde eder.[612] Bu yüzden tedvire, tevassut da denilmektedir. Tahkîk, tedvîr ve hadr okuyuşların ölçü

[609] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi,* 11.

[610] İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri,* 176.

[611] Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* II, 334.

[612] Muhammed Arabî el-Kabbânî, *Kifâyetü'l-Müstefîd fî İlmi'l-Kırââti ve't-Tecvîd* (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1. Baskı, 1991), 21; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 35; Aksoy, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Âdâbı,* 56.

ve kıstasları dışında, orta bir ölçü ve yol benimsenerek yapılan tilâvettir.[613] Bu okuyuş tarzı kırâat âlimlerinin ekseriyetle beğendikleri ve tercih ettikleri bir yoldur.[614]

Tedvîr okuyuşunda medd-i tabiî bir elif, medd-i muttasıl, medd-i ârız, medd-i lâzım, lâzım sükûnlu medd-i lîn ve medd-i munfasıl üç elif, ârız sükûnlu medd-i lîn iki ile üç elif arasında çekilir. Gunnelerin ölçüsü ise bir elif miktarıdır.[615] Tedvîr okuyuşu, "edâ ehli" dediğimiz İbn Âmir, İmâm Âsım, Kisâî, Halefü'l-Âşir gibi kırâat âlimlerinin çoğunlukla tercih ettikleri bir okuyuş biçimidir.[616] Diğer okuyuş biçimlerinde değindiğimiz hataların ve hassâsiyet gösterilmesi gereken hususların tamamı tedvîr tarzı okuyuş için de geçerlidir.

2.3.3. Hadr

Sözlükte "süratli olmak, bir şeyi hızlıca yapmak" anlamına gelen hadr,[617] ıstılâhî olarak: "Her harfin hakkını ve müstehakkını vermek kaydıyla, tecvîd kâidelerine riâyet ederek, harflerin ve kelimelerin birbirine karışmamasına özen göstererek uygulanan en hızlı okuyuş biçimidir."[618] Bu açıdan değişen ve değiştirilen durum, tecvîd kâideleri değil, yalnızca okuyuş usûlüdür. Hadr, tahkîkin tam zıddını teşkil eden bir okuyuş biçimidir.

İbnü'l-Cezerî'ye göre hadr: "Kur'ân'ı daha fazla okuyup, daha fazla hasenâta nâil olmak için tercih edilir. Bununla birlikte, okuyuş hızında ifrâta kaçıp medleri kısaltmamak, gunnelerin hakkını vermek, harfleri yutmamak gerekmektedir."[619] Hadr tarzında medlerin en asgarî ölçüsü kullanılır. Örneğin, medd-i muttasıl iki elif, medd-i lâzım üç elif, medd-i tabiî, medd-i munfasıl, medd-i ârız ve medd-i lîn bir elif uzatılarak

[613] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbu: Huzur Yayınları, 2005), 452.

[614] Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 167; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 35.

[615] Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mîzânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, 304.

[616] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 207.

[617] Ravza Cemal Husarî, *el-Menhelü'l-Müfîd fi Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvîd* (Dımeşk: Darulkelim, 2005), 34-35; Aksoy, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Âdâbı*, 57; Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/156.

[618] Mustafa Sâdık er-Râfiî, *İʿcâzü'l-Ḳurʾân* (Kahire 1961) 1384/1965, 59.

[619] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 164.

okunur, gunneler ise bir elif miktarı tutulur. Bu okuyuş, genellikle hatim, mukâbele ve terâvihlerde kullanılmaktadır.[620]

Hz. Ömer: "Nasıl ki yürüyüşün en kötüsü, hızlı yürüyüş ise okuyuşun en kötüsü de hezreme, yani aşırı hızlı bir okuyuştur." buyurmuştur. Hz. Âişe de Kur'ân'ı çok hızlı okuyan bir adamı gördüğünde: "Bu adam ne Kur'ân okumakta, ne de susmaktadır" demiştir.[621]

Kur'ân okurken, bu üç okuyuştan hangisinin tercih edilmesinin daha doğru olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Okuyucu, imkânına göre ve kolayına geldiği tarzda okumakta muhayyerdir. Ancak, seçtiği okuyuşun kâidelerine ve ölçülerine mutlaka riâyet etmelidir.[622]

Hadr tarzı okuyuşta görülen yaygın hataları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Bu okuyuş, özellikle ülkemizde Ramazan mukâbelelerinde ve terâvih namazlarında tercih edildiğinden, hadrın müsâade ettiği okuyuş hızından daha hızlı bir okumayla harflerin mahreçleri, medler ve gunneler ölçüye uygun yapılmamaktadır. [623]
- İfrât derecesinde hızlı bir okuyuşla harflerin mahreçleri ve sıfatları terkedilecek, bu şekilde bir okuyuş, hoş karşılanmayan hezreme veya tahlît tarzındaki bir okuyuş şekline gelecek ve câiz olmayacaktır.[624]
- Hadrın gerektirdiği kadar seri bir okuyuş uygulanırken, bu okuyuş sırasında farkında olarak ya da olmayarak, yavaşlanarak tedvîr veya tahkîk tarzı okuyuşa geçiş yapılmaktadır.
- Hızlı okuma gayretine düşerek, vakıf ve ibtidâ yerlerine ve kâidelerine riâyet edilmemektedir.

Sonuç olarak bu üç okuyuş tarzının hızlarının ve yavaşlıklarının, ölçü ve kâidelerinin kaynaklarla tespit edilmiş olduğu bilinmektedir. Çerçeveleri ve sınırları

[620] Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mîzânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, 306.

[621] Mehdî Muhammed el-Harâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 80.

[622] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 208-209.

[623] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvidi*, 11.

[624] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvidi,* 11.

belirlenmiş her alanda olduğu gibi bir okuyucu hangi okuyuşla okumaya başlarsa, bu okuyuş tarzına kendi içindeki âhenginden ve sınırlarından ayrılmayarak tilâvetini bitirmek durumundadır. Yani kırâate tahkik tarzıyla başlayan tahkikle; tedvîrle başlayan tedvîrle, hadr ile başlayan da okumasını hadr ile bitirecektir.

İmâm Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643/1245) Cemâlü'l-Kurrâ isimli eserinde, Kur'ân okuma hususunda birçok hadîs-i şerîf nakleder. Hadisler arasında Efendimiz'e: "Ne kadar sürede hatmedelim?" diye soran sahâbîlere karşı onun 20 gün, 15 gün, 10 gün, 5 gün şeklinde cevaplar verdiği bilgisi mevcuttur. Buna binâen, en kısa hatim süresinin üç gün olduğu zikredilmekte, üç günden daha az sürede bitirilen hatimler ise câiz görülmemektedir.[625]

Hadr konusunda tecvîde dikkat etmenin önemi hakkında Ganim Kaddûrî şöyle demiştir. "Tecvîd âlimleri hadr ile okurken, tahkîk ile okuyormuş gibi tecvîd kâidelerine uyulması hususunda ittifâk hâlindedirler." Hattâ yine Kaddûrî: "Tecvîd konusunda en mahâretli kişi, onu hadr ile okurken de uygulayandır" demiştir. Mâverdî de bu konuda: "Kurrâ ister tahkîk, ister tedvîr, ister hadr ile okusun, her durumda tecvîdin uygulanması hususunda ittifâk vardır. Bazıları, "tecvîd sadece tahkikte geçerlidir" şeklindeki bir yanılgıya düşebilir. Tecvîdi sadece medleri uzun uzun çekmek, harekeleri doyurmak sûretiyle ağır ağır okumak olduğunu zannedebilirler. Hayır! Tecvîd sadece bunlar değildir." demiştir.[626]

"Kur'ân'ı tertîl üzere tane tane, hakkını vererek oku!"[627] Bu âyette geçen "tertil" kelimesini Hz. Ali, "tecvîdü'l hurûf" olarak açıklamıştır.[628] İbn Abbâs ise: "tertîl, beyândır" demiştir. İbn Mücâhid'e göre tertil, "teennîdir". Bununla birlikte ulemâ tertîli "duraklamak ve mühlet" şeklinde açıklamışlardır. Öyleyse tertil, "beyân, teennî, mühlet, durmak, tecvîd ve vakıflar" olduğuna göre, bu hususiyetler her üç okuma usûlününde olmazsa olmazlarıdır.[629]

---

[625] es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, I, 290, 291; Serkan Çelikan, "Kur'ân Hatmi Geleneğinin Rivâyetlerdeki Temelleri", *Diyanet İlmî Dergi* 56/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2020), 788.

[626] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 473

[627] el-Müzzemmil 73/4

[628] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* Kahire ts. (nşr. Ali Muhammed Debbâğ), I, 209.

[629] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 207. vd; *et-Temhîd*, 48-49.

Tecvîd ilminin Kur'ân tilâvetinde ve kırâat ilminde gerekliliği tartışılmaz olmakla birlikte, hissiz, duygusuz ve bunların yansıması olan nağmesiz bir okuyuşta tamamen tecvîd kurallarına uymak ve tecvîdden başka bir lezzet sunmamak hususunda katı davranmak da kupkuru bir okuyuş meydana getirecek ve "tecvîdde ifrât" anlamı taşıyacaktır.[630]

Harflerin mahreç ve sıfatlarına, tecvîd kâidelerine riâyet edilerek, lafızların hususiyetlerini ve fıtrî seslerini yansıtarak, dikkatli bir vakıf ve ibtidâ unsuruyla ortaya koyulan tilâvete, "sahîh tilâvet" denilmektedir. Sahîh bir tilâvetin özelliklerini, iç dinamikleriyle irdeleyecek olursak, bunlar âyetlerin mânâlarını anlamak ve bunu okuyuşla temsîl etmek, dinleyenleri tefekküre yönlendirmek, lafzın güzelliğini ve belâğatini belli etmek, mânevî duyguları harekete geçirmek gibi bazı sebep ve sonuçları içinde barındırmaktadır.[631]

Tahkîk okuyuşun her tecvîd kâidesine göre ölçüleri bulunmaktadır. Bu ölçülerde aşırıya kaçmak ve ifrât derecesinde harflerin harekelerini sekte gibi veya çok ağır şekilde okuyarak birbirinden tamamen ayırmak, harekeli harfi sâkin, sâkin harfi harekeli yapmak, harekelerden başka bir harf sesi meydana getirmek, nûn ve mîm harflerinin gunnelerinde aşırıya gitmek, sâkin harf ile harekeli harf arasına med olmadığı halde med ilâve etmek gibi durumlar tahkîk adına yapılıyor olsa da tahkîk sayılmazlar.

İbnü'l-Cezerî, "Tahkîk tertîln bir nevidir. Her tertîl tahkîk demek değildir" demiştir.[632] Burada dikkat çeken ve İbnü'l-Cezerî'nin de değindiği üzere, dikkat edilmesi ve düzeltilmesi gereken husus bazı kaynaklarda tahkîk okuyuşa tertîl denilmesi, bunun da ötesinde tertîl okuyuş denen dördüncü bir okuyuşun varlığından bahsedilmesidir.[633] İbnü'l-Cezerî'nin naklettiği bilgi tam da bu problemin çözümüdür. Her okuyuş tertîl üzeredir ve tertîl üzere olmalıdır. Tahkîk de tertîl üzeredir, tedvîr de tertîl üzeredir, hadr da tertîl üzeredir. Yani tertîl bir okuyuş usûlü değil; bütün okuyuş usüllerinin kendi içindeki ölçüsüdür.

---

[630] M. Nuri Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-II* (İstanbul: İSAV, 2001), 54.

[631] Mustafa Atilla Akdemir, "Yöresel Tavır Bağlamında Sahih Tilâvet Kriterleri", *AUID* 11 (Aralık 2018): 9-43, 38.

[632] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 205-207.

[633] Yılmaz, "Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi", 233.

Burada tertîli bir okuyuş usûlü olarak görenler onu tahkîkten biraz daha hızlı bir okuyuş olarak görmüşler; bazan tahkîkle tedvîr arasında bir yerde açıklamışlar, bazende tahkîkin eşanlamlısı olarak kullanmışlardır. Tertîlin ayrı bir okuyuş usûlü olarak değerlendirildiği görüşe göre tahkîk tâlim, dilin alışması ve düzeltilmesi için; tertîl ise tefekkür, tedebbür ve mihrâbiye olarak okunan aşr-ı şerîfler içindir. [634]

Okuyuş usûlleri bahsinde Pakdil farklı bir bakış açısı gözeterek, okuyuş usûllerini "tarîk" ifadesiyle ele almış, "Sürat Yönünden Kur'ân'ın Okunuş Usûlleri" başlığıyla değerlendirmiştir. [635] Bahsi geçen eserin bir diğer dikkat çeken noktası da "tedvîr" maddesindedir. Eser, "tedvîr" başlığı altında "tertîl"i ayrı bir okuyuş usûlü olarak göstermiştir. [636]

Gülle ise Kur'ân okuyuş usûlleri noktasında "Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Tarzları" isimli bir başlık açmış, "Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Usûlleri" yerine "tarzları" ifadesine yer vermiştir. Göze çarpan bir diğer husus ise başta değindiğimiz tertîlin bir okuyuş usûlü olarak verilmesi bahsine örnek niteliğindedir. Gülle, değindiğimiz eserinde tertîli ayrı bir okuyuş usûlü olarak değerlendirmiş, gelenekte üç madde olarak sayılan okuyuş usûllerini dörde, hattâ beşe çıkarmıştır. Kırâat ilmî kaynaklarının tamamında câiz görülmeyen, Kur'ân'ı hadrdan da hızlı okumak mânâsındaki hezreme uygun değildir. Ancak hâfızlığa çalışanlar veya herhangi bir sûreyi ezberlemek isteyenler, kuralları güzel bir şekilde kavrayıp, uygulamalarını iyice hazmettikten sonra ezberlemeleri sırasında kelimelerin aslını bozmayacak şekilde hızlı hızlı okuyabilirler" diyerek hezremeyi neredeyse tecvîz etmektedir.[637]

Tahkîk ve tertîl problemi noktasında örnek olarak verebileceğimiz başka bir görüşe yer vererek "Kur'ân-ı Kerîm'i okuyuş şekilleri" başlığı altında tahkîk maddesini "tahkîk ve tertîl" şeklinde ifâde ederek; "Bu okuyuşa yakın bir de tertîl tarzı vardır.

---

[634] Talip Akbal, "Kur'ân Tilâvetinde Med Ölçüleri ve Uygulama Usulleri ile Med Ölçüleri Uygulama Farklılık ve Hatalar", 13;

https://mushaflariinceleme.diyanet.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MED%20%C3%96L%C3%87%C3%9CLER%C4%B0%20VE%20UYGULAMA%20USULLER%C4%B0%20(Talip%20AKBAL). pdf, 25.06.2023, 22.10.

[635] Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, (İstanbul: 2019), 34.

[636] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 36.

[637] Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, 451-453.

Tertîl, sözü yerli yerinde, uygun, tane tane ve güzel bir şekilde söylemek demektir" bilgisine yer vermiştir. Bununla birlikte, "Bu tarz okuyuş tahkîkten biraz daha hızlıdır. Bu bakımdan her tahkîk tertîl ise de her tertîl tahkîk değildir" kaydını düşmüştür. Yine Çetin "Tahkîk, tâlim ve temrin için tertîl ise tefekkür ve istinbat içindir. Demek ki tahkîk ile okuyuşta öğretim, tertîl ile okuyuşta okunanı düşünüp anlamak gaye edinilmektedir" diyerek tahkîk ve tertîl ayrımına gitmiştir.[638] Burada akla gelen ilk soru, tertîl dördüncü bir okuyuş usûlü ise diğer üç okuyuş usûlünün kendilerine mahsûs med, gunne vb. çekim ve uygulama ölçülerini ayrı ayrı bildiren kaynaklar, tertîl usûlüne ait ölçüleri neden bildirmemişlerdir? Kaynaklarda bu şekilde ayrı bir ölçü ayrımı bulunmamaktadır.[639] Bazı eserlerde ise okuyuş usûlleri sıralaması "tertîl, tedvîr ve hadr" şeklinde verilmiştir. Bu şekilde bir sıralamada tertîlin tahkîk anlamında kullanıldığı ortadadır.[640]

Sürat yönünden okuyuş usûllerinin tahkîk, tedvîr, hadr usûllerinin olduğunu ancak tertîli de dördüncü bir okuyuş biçimi olarak değerlendirenlerin bulunduğunu aynı şekilde dile getirenler mevcuttur.[641] Bazı kaynaklar, ağır ağır bir okuyuş biçimi olarak "teressül"[642] yahut "müks"[643] denilen bir okuyuş usûlünden bahsederler. Bu usulü Hz. Peygamber'in okuyuşuna isim olarak kullanır; delil olarak da Hz. Peygamber'in Bilal-i Habeşi'ye "Ey Bilal, ezân okuduğun zaman teressül ile oku!" buyurmuş olmasını gösterirler.[644] Ancak hadiste geçen tavsiyenin yalnızca ezânla alâkalı olduğunu, Kur'ân okuyuş usûllerinden bahisle bir delil olamayacağı kanaatindeyiz. Zirâ mâlûmdur ki ezân, bütün Kur'ân okuyuş usûllerinden daha yavaş okunmaktadır.

---

[638] Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 326.

[639] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 205.

[640] Talip Akbal, "Akbal, Kur'ân Tilâvetinde Med Ölçüleri ve Uygulama Usulleri ile Med Ölçüleri Uygulama Farklılık ve Hataları", 13.

[641] Talip Akbal, "Akbal, Kur'ân Tilâvetinde Med Ölçüleri ve Uygulama Usulleri ile Med Ölçüleri Uygulama Farklılık ve Hataları", 13; Okuyuş usûlleri konusunda Ömer Kara, "Kur'ân tilâvet şekilleri" şeklinde farklı bir ifadeyle başlık açmış, hezreme maddesinde "bu okuyuş haram sayılmıştır" bilgisine yer vermiştir. Ömer Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kaideleri* (İstanbul: İfav, 2018), 129.

[642] İbn Kesîr, *Fedâilü"l-Kur"ân*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'ârife,1987), 150.

[643] Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Kahire: 1961), 471.

[644] Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu,* 235.

Rivâyetlerde Efendimiz'in okuyuşunun tahkîk okuyuş bilgisi bulunmakla birlikte, hadr okuduğu kaydı da mevcuttur.[645] Kur'ân-ı Kerîm'in tahkîk, tedvîr ve hadr usûlü olmak üzere üç okuyuş hızıyla okunması gerektiğine dair İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere pekçok kırâat âliminin görüş birliği vardır.[646]

Hadr ve tecvîd hassâsiyeti, hadr okuyuşta dahi tecvîdin vazgeçilmezliği hususunda bu kadar sahîh rivâyet, hadis, hattâ Kur'ân'ın emri varken, genelde İslâm âlemi özelde ise ülkemizde değişmez bir uygulama hâline gelen hatimlerde ve hatimle kıldırılan namazlarda, mukâbelelerde bütün hâfızlık eğitimlerinde görülen ezber okumalarında Kur'ân'ın çok hızlı okunması, hangi kaynağa, hangi hükme dayanmaktadır? Bu durum öylesine genel bir uygulama hâline gelmiştir ki hızlı hızlı okuduğunda hiç yanılmayan ve duraksamayan hâfızların herhangi bir sayfayı yavaş yavaş veya aşır olarak okuduklarında takıldıkları, okuyamadıkları görülecektir. Kırâat hususunda ihtilafların belkide en önemlisi ve en süratle düzeltilmesi gereken problem de budur.

Kaynaklarda tahkîk okuyuşun tek başına Kur'ân okumaya ve Kur'ân tilâveti için tertip edilmiş özel cemiyetlere mahsûs bir okuyuş olduğu belirtilmiş, namazlarda imâmet esnâsında cemâati namazın mânevî hissiyatından uzaklaştıracağı, makam ve nağme kaygısının ibadet şuûrunu zedeleyeceği için uygun görülmemiştir.[647]

Tertîl okuyuşunu tecviz eden ayetin[648] tefsirine bakıldığında da bu konuda zihin karşıklığı olmadığı aksine benzer anlamlar etrafında dolaşıldığı anlaşılır:

Hz. Ali bu âyetteki tertîl kelimesi ile ilgili mârifetü'l vukuf ve tecvîdü'l hurûf demiştir. Bunun aksi de var tecvîdü'l hurûf ve mârifetü'l vukuf. Yine Hz. Ali'ye nisbet edilen mârifetu'l vukuf ve tahkîku'l hurûf şeklindedir. Bir başka açıklama hıfzu'l vukuf ve beyânü'l huruf ifadesiyledir. Hattâ Semerkandi'nin "Ruhu'l Mürîd" adlı eserde Hz. Ali'nin İbn Abbâs'tan, o da doğrudan Peygamberden bu âyetin tefsirine yönelik aktardığı hifzu'l vukuf ve edâü'l hurûf şeklinde tanımın Hz Peygamber'e ait olması mânidardır. Hz. Peygamber ve etrafındaki insanlar. Kur'ân'ın diğer emir ve yasaklarında

[645] Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu,* 233.

[646] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 169.

[647] Serahsî, *el-Mebsût*, I, 162; Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi,* 453.

[648] el-Müzzemmil 73/4.

gösterdikleri hassâsiyet gereği Kur'ân nasıl okunması gerekiyorsa, Cebrâil'den nasıl duyulmuşsa öyle okumuşlardır. Hz. Peygamber hem bu şekilde okumuş hem de okutmuştur. Hz. Peygamber ile beraberken müşriklerde zaman zaman Hz. Peygamber'e gelen vahyi biliyorlardı. Fakat Kur'ân'ın birtakım hakikatlerine emir veya yasaklarına karşı gelen müşrik toplum Kur'ân'ın elfazına, harf ve kelimelerine kendine has kırâatine itirâz etmemişlerdir. Çünkü vahyin dilinde görülen bazı sesler; medler, kasrlar, idgâmlar, işmâmlar vb. bunlar cahiliye dönemi Arap dilinde, Arap şiirinde, Arap nesrinde mevcuttu. Mesala Ebû'l Hasan el-Hemedâni'nin "Kitabü't Temhid fi Mârifetü't Tecvîd" adlı eserinde Araplar'ın şiir ve nesirlerinde tegannî ettikleri yani sesli okudukları, nağmeli okudukları noktasında rivâyetlere yer verilir. Hz. Peygamber onlara bu adetlerini Kur'ân'da da devam ettirmelerini ister. Bir başka kaynakta tertîlin karşılığı olarak bildiğimiz tecvîd konusunun bir evveliyyatı ve bir târihî süreci vardır. Meselâ Sîbeveyhi'nin "el-Kitâp" adlı eserinde sâkin nûn harfinden önce "yermilüne" harflerinde idgâmın boğaz harflerinde izhârın, tek başına be harfinde iklâbın ve diğer harflerde ihfânın yapıldığı ifade edilmektedir. Benzer ifadeler İbnül Cinni'nin "el-Hasâis" adlı eserde de açık ve net bir şekilde görülmektedir.[649]

"Kur'ân'ın okuyuş usûlleri ve bunlara "Tertîl" adıyla yeni bir usûl daha getirilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki 16. soruya ise 26 katılımcıdan gelen cevaplar şöyledir:

> "Tertîl okuyuşu ayrı bir usûl değildir. Tertîli tahkîk, tertîli tedvîr, tertîli hadr doğru telaffuz olur. Hepsi tertîldir." **(K:3)**

(K:3) kodlu öğretici tertîl okuyuşu ayrı bir usûl olarak değerlendirmediğini ifade ederken (K:4) ise tahkîk ve tertîl ayrımını dile getirmiştir:

> "Her tahkîk tertîldir, fakat her tertîl tahkîk değildir. Tahkîkte tâlim kasdı vardır, tertîlde tedebbür vardır tâlim yoktur." **(K:4)**

> "Tertîl, peygamberimizin okuyuşudur, Kur'ân'ın emridir. Tertîl üzere okuyuşta tefekkür ve tedebbür de vardır. Tahkîk ile farkını işin erbâbı ortaya çıkarsın." **(K:6)**

> "Tertîl zâten her okuyuş usûlünde olması gereken bir kavramdır. Hadrla da Tertîl, tedvîr ile de tertîl ve tahkîklede tertîlin olması zâten varılması gereken bir hedef olmalı." **(K:7)**

[649] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", *İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Açılış Paneli, 20 Aralık 2020.

(K:7) kodlu öğretici tertîlin bütün okuyuş usûllerinde olması gerektiğini ifade etmiş (K:8) ise anlamını düşünerek tahkîk usûlü ile okumanın tertîli oluşturacağını dile getirmiştir:

> "Açıkçası tertîl ile tahkîk arasındaki farkla bu mesele çözülür. Esasen tertîlin bir okuyuş usûlünden ziyâde farklı bir ilmî boyutu olduğunu düşünüyorum. Kırâat ilmindeki hadr, tedvîr, tahkîk hattâ hezreme, okuyuş hızıyla ilgiliyken; tertîl okunan âyetlerin mânâsını da tefekkür etmek şeklinde farklı bir boyut olarak görülmelidir. Tahkîk okuyuşa anlamı düşünmek eklendiğinde tertîl oluşur denilebilir." **(K:8)**

> "Bununla ilgili âyete atfen anlayarak yavaş yavaş okuma kastediliyorsa söylenecek bir şey yoktur. Ancak buradan hareketle kırâate bir eleştiri getirilip "anlamadan okuduktan sonra…" gibi bir yaklaşım sergileniyorsa bunu tasvip etmek mümkün değildir. Demek ki bu kişi ilim olarak kırâatin gerekliliğini anlayamamış demektir. Oysa her ikisi de farklı ve gerekli şeylerdir." **(K:9)**

(K:9) tahkîk ve tertîlin her ikisini de farklı ve gerekli olduğunu ifade ederken (K:13) kodlu öğretici ise meşhur üç usûle bazıları tertîl diye bir mertebe daha ilâve edip dörtlü bir taksim yaptıklarını, aslında üç okuyuşun her birinin tertîl üzere olması gerektiğini dile getirmiştir:

> "Bazıları meşhur üç mertebeye, bir de tertîl diye bir mertebe ilâve ederek dörtlü bir taksim yapmışlardır. Hadd-i zâtında bu üç okuyuşun her biri tertîl üzeredir. Zira daha önce de zikredildiği üzere tertîl, tecvîd kurallarına riâyet ederek Kur'ân-ı Kerîm'i düzgün okumak demektir. Bu üç okuyuş seyri, kurrâdan rivâyet edilen sahîh okuyuşlardır. Tertîl, "Kur'ân'ı tertîl üzere oku" âyeti mucibince Kur'ân kırâatinde emredilen bir okuyuştur. Eğer seyirlerden sadece birine tertîl dersek diğer seyirler tertîl dışında kalmış olacaktır ki bu doğru bir tutum değildir." **(K:13)**

> "Tertîlin ne olduğu öğrenilmeden klasik okuyuşa ve okuyuş ölçülerine eklenmesi hoş olmaz." **(K:15)**

Öğreticilerin sorulan soruya verdikleri cevapların temel itibariyle belirli noktalarda temerküz ettiği görülmüş olup alınan cevaplar konu sonunda değerlendirilecektir.

> "Tertîl kavramının olması elzemdir. Zira tertîl; dura dura düşünerek Kur'ân'ı tilâvet etmedir. Kur'ân'ı tilâvet etmenin bu usülle yapılması aynı zamanda nebevî bir metottur." **(K:16)**

> "Tertîl her üç okuyuş usûlünü de kapsayan bir kavramdır. Anlama çabasını ifade eder, ayrı bir usûl değildir." **(K:17)**

> "Tertîl, tahkîk gibi gözükse de aslında her üç okuyuşda da mânâya vakıf olarak tertîle dikkat edilir." **(K:19)**

> "Tertîlin anlamı hakkında yapılan tartışmaların bir yansımasıdır. Bazı eğilimlerde bu kavram ayrı bir kategoridir. Fakat bu yanılgıya sebep olur. Çünkü tertîl bir edâ olarak her bir okuma tarzına eşlik etmelidir. Yani hadr da tertîl ile okunmalı, tedvîr de tahkîk de… Çünkü tertîl harflerin hakkını vermektir. Hız, sürat veya yavaş okumakla alâkalı bir durum değildir." **(K:20)**

“Tertîl ismi verilerek bir usûl getirilmesi bence gereksizdir. Çünkü tertîl bütün okuyuş usûllerini kapsayan bir isimdir.” **(K:22)**

“Hadr ile okuyan tertîlsiz okumuyor. Öyle bir anlayış var. Tertîl bizim bildiğimiz 3 okuma şeklinin hepsinde geçerli olan, düşünerek ve harfleri sıfatları iyi aktararak kırâat etme şeklidir. Örneğin namazda daha ziyâde tedvîr usûlü okunur. Ama bu tertîlsiz okumak demek değildir. Tertîli bazıları tahkîk okuyuşuyla bir tutuyor yahut onun başka bir ismi olduğunu ifade ediyor. Bu da yanlıştır.” **(K:23)**

“Kur’ân okuyuş şekillerine göre üç seyir (yol) vardır; yavaş, orta, ve hızlı. Tahkîk en ağır en yavaş okuyuş şeklidir. Eğitim öğretimde kullanılır. Ölçüleri bellidir; medd-i tabiî bir, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız dört elif miktarı; iklâb ve günneler 1,5 elif' miktarıdır. Mübâlağalı okunur. Tedvîr orta okuyuş şeklidir. Mihrâbiyelerde namazlarda mukâbelelerde okunur. Ölçüleri bellidir; medd-i tabiî bir, muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız üç; ihfâ, iklâb, gunneler bir elif miktarıdır. Hadr, hızlı okuyuş şeklidir. Terâvih namazlarında ve hâfızlık eğitiminde kullanılan usûldür. Ölçüleri bellidir; medd-i tabi, medd-i munfasıl ve medd-i ârız bir elif; medd-i muttasıl iki elif, medd-i lâzım iki buçuk veya üç elif, diğer ihfâ, İklâb, gunneler ise yarım elif miktarıdır. Bunun dışında tertîl üzere okumak kullanılabilir. Zâten müzzemmil sûresinin 4 âyetinde tertîl üzere okunma istenmiştir. Tertîl, üzerinde düşünerek okumak demektir.” **(K:24)**

“Tertîlin söylenmesi kitabidir. Ayette ve hadislerde bu kelime geçmektedir. Orada tahkîk tedvîr ve hadırın söylenmesi aslında tertîl’in okuma süratlerini göstermektedir. Tertîl ana başlık, diğerleri sağ şerit, orta şerit ve sol şerit olarak isimlendirilebilir. Bu sadece suratı ile alâkalıdır. Bundan da öteye geçmez.” **(K:25)**

“Tertîl bir okuyuş usûlü değildir. O daha çok Kur’ân’ın eksiksiz okunmasıdır. Bundan dolayı tahkîk, tedvîr ve hadr aynı zamanda tertîl ile okumak da demektir. Tertîl küll, cüzleri ise tahkîk, tedvîr ve hadrdır.” **(K:26)**

“Tertîl üzere okuyuş demek Kur’ân’ı anlayarak ağır ağır ve ilk indirildiği hal üzere okumak demektir. Tertîl edilerek okunması aklın, kalbin ve dilin bir arada okuduğu hal demektir. Âyette de geçtiği üzere “Kur’ân’ı tertîl üzere okuyunuz” hitâbına muhatap olmaktır.” **(K:29)**

“Bu konuda bizim tahkîk tedvîr hadır diye bildiğimiz usûlleri var. Bunun dışında dördüncü bir okuyuş var ki o da hezremedir. Bu câiz olmayan bir okuyuştur. Ancak birde aklımda kaldığı kadar zemzeme diye bir okuyuş var yani hâfızlık yapan, tekrar eden çocuğun yaptığı gibi ona biraz müsamahayla bakılır ama yine de onu kuvvetli bir görüşmüş gibi ortaya çıkartmak istemeyiz. Kitaplarda gördüm böyle bir ifade kullanıldığını kimsenin de bu ifadeye selam vermediğini söyleyeyim. Bizim bildiğimiz okuyuş usûlleri tahkîk, tedvîr ve hadır’dır.” **(K:30)**

“Kur’ân’ı Kerîm'de tertîl ile oku buyruluyor ama okuyuş usûllerini üçe ayırmak (tahkîk, tedvîr, hadr) daha uygun olur. Tertîl tüm okuyuşlarda geçerlidir.” **(K:32)**

“Tahkîk, tedvîr ve hadr usûlu üç okuyuş mevcuttur. Bunlarla birlikte tertîl usûlu da vardır. Âyette geçtiği üzere ‘’ve rattilil kur’âne tertîla’’ ve Kur’ân’ı ağır ağır güzel güzel oku, denilmektedir. Ancak ilk üçü okuyuş esaslı Tertîl ise okumakla birlikte okumak, düşünmek ve tefekkür etmek içindir.” **(K:33)**

“Tertîl, diğer 3 okuyus usûlünü kapsayan bir kavramdır. Yani hadr okuyusta yapsak tertîl üzere okumalıyız.” **(K:34)**

“Müzemmil sûresi 4. âyette geçen “Kur’ân-ı Kerîm’i tertîl ile okunması”ndan maksadın tahkîk usûlünün târif edildiği kanatindeyim. Tertîl okuyuşunu, ayrı yeni bir usûl olarak almak yerine tahkîk okuyuşu içerisinde değerlendirilmesi daha doğru olur.” **(K:35)**

“Tertîl ile okumak her harfin hakkını vererek doğru ve güzel bir şekilde okumaktır ve Kur’ân-ı Kerîm’de Müzzemmil Sûresin’de de bizlere emredilmektedir.” **(K:36)**

"Tertîl ile okuyuş biçimi, Kur'ân'ı anlayarak okuma biçimidir. Burada asıl olan onu anlamaktır. Bunların yanında kırâat olarak da orta bir okuyuş biçimini andırmaktadır. Bu itibarla üç okuyuş haricinde farklı konumda değerlendirilmesinden yanayız." **(K:37)**

"Kur'ân'ın okuyuş usûlleri ve okuyuş usûllerine ilâve olarak "Tertîl" ismi verilen bir usûl daha getirilmesi hakkında neler söylersiniz? Tertîl ile ilgili olarak Hz. Ali'nin sözlerini tekrarlıyorum.

يسئل على رضي الله عنه عن الترتيل، ما الترتيل يا علي؟ تجويد الحروف ومعرفة الوقوف.

"Ey Ali Tertîl nedir diye sorana: Harfleri tecvîdi okumak ve vakf yerlerini bilmek olarak açıklamıştır." **(K:5)**

Sonuç olarak tahkîk ve tertîl bağlamında açıkça bir anlam ve îzâh karmaşası bulunmaktadır. Tertîli farklı bir okuyuş usûlü olarak ileri sürenler bir iki paragraftan sonra İbnü'l-Cezerî'den "her tahkîk tertîldir ama her tertîl tahkîk değildir" sözünü nakletmektedirler. Tertîli ayrı bir başlık altında sıraladıktan sonra "aslında her okuyuşta tertîl vardır" diyerek tertîl ayrı bir okuyuş mudur, yoksa her okuyuşta uygulanan bir ölçü müdür? meselesini muallakta bırakmaktadırlar.

2.4. Kur'ân Eğitiminde Teknolojinin Kullanımı

Değişen dünyada eğitim materyalleri de değişmektedir. Her yeni günde yeni bir kitap ve yeni bir programla karşılaşmaktayız. Değişen dünyanın hızına, başta Kur'ân eğitiminde olmak üzere tüm dini eğitimlerde ayak uydurmak gerekmektedir. Yapmış olduğumuz mülâkatlarda: **"Teknoloji çağında yaşadığımız bu dönemde, Kur'ân eğitiminde günümüz teknolojisinin bütün imkânlarından istifade edildiğini düşünüyor musunuz? Bu konu hakkında önerileriniz var mıdır?"** diye yönelttiğimiz soruya verilen uzman cevaplarını aşağıda sunmaya çalıştık.

Bu başlıkla ilgili mülâkatımızda yer alan sorumuza 27 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcılar bu sorumuzu cevaplarken aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır:

"Kullanılması gereken bütün imkânların kullanılmadığı, kurslarımızda akıllı tahta, bilgisayar ve projeksiyon gibi teknolojik âletlerin ve gerekli bilgiye sahip olan hocaların yeterli miktarda bulunmadığı kanaatindeyim." **(K:36)**

"Kur'ân kursları'nda teknolojiden gerektiği ölçüde faydalanılmamaktadır. Ancak teknoloji âletlerinin çok fazla kullanılması da hâfızlık eğitiminde yarar yerine zarar sağlayacaktır." **(K:31)**

(K:36) kodlu öğretici teknolojinin bütün imkânlarının kullanılmadığını (K:31) ise teknolojiden gerektiği ölçüde faydalanılamadını, ancak çok fazla teknolojik âlet kullanılmasının eğitimde yarar yerine zarar vereceğini savunmuştur.

(K:35) kodlu öğretici dijital platformlar zamanla hocayı/uygulayıcıyı pasifleştirebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

> "İmkânların elverdiği ölçüde Kur'ân eğitiminde teknolojiden faydanılmaktadır. Ancak Kur'ân kursu eğitimi hoca merkezli bir eğitimdir. Bu noktadan bakıldığında dijital platformlar zamanla hocayı sadece programı açıp ezber/yüzüne okuma-dinleme yaptıran kullanıcı/uygulayıcı hâlinde pasifleştirebilir." **(K:35)**

Öğreticilerin teknolojiden faydalanması ve teknolojiyi kullanımının kaliteyi artıracağı konusunda olumlu açıklamalar yapan (K:30), (K:33) ve (K:29) kodlu öğreticiler bu düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

> "Teknoloji çağında, teknolojiden faydalanmamız elzemdir." **(K:30)**

> "Maalesef teknolojik imkânlardan istenilen düzeyde değil kısmî olarak istifade ediyoruz. Çağımızın gereklerine cevap verecek şekilde teknolojik âletlerin kurs ve sınıf ortamlarında kullanımı hâlinde eğitim kalitesi ve verimi artacaktır." **(K:33)**

> "Günümüzde Kur'ân eğitiminde teknolojinin bütün imkânlarından istifade edilmesi fikrine katılıyor, teknolojik imkânların talebeler ve hocalar tarafından çağın gereklerine uygun bir şekilde kullanıldığını düşünüyorum. Her talebeye bir MP3 Çalar alınmalı veya bilgisayar ortamları hazırlanmalıdır. Hoca, başka program açılmayacak şekilde talebenin okuyacağı sayfa ve cüzleri bilgisayarda ayarlayıp okuyacağı sayfayı kulaklıkla öğrenciye dinletir. Gerek MP3 gerek bilgisayar olsun, uygulamada talebenin ne kadar dinlemesi gerektiği de önemlidir. 20 defa dinleyen öğrenci sayfayı daha da iyi algılamaktadır. Talebe okuyacağı sayfayı alanında uzman olan ehil kişilerden kulaklık vasıtasıyla 20 defa dinler. Bunu ikiye ayırır 10 dinlemeden sonra biraz ara verilerek diğer 10 dinleme gerçekleşir, daha sonra başında bulunan hocaya bir kez okur ve yanlışları tespit edilir. Bu uygulama, ilk etapta kişiye zor gelse de daha sonraları talebenin okuma şevkini artırdığı gözlemlenmiştir. Bu sistemle daha rahat hâfızlık yapıldığı tespit edilmiştir." **(K:29)**

(K:28) ise Milli Eğitim Bakanlığı derslikleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân kurslarındaki dersliklere dikkat çekmiş ve şöyle dile getirmiştir:

> "Bana göre gerektiği kadar teknoloji âletleri kullanılmıyor. Eğitmenin kendi imkân ve becerisiyle kullanabildiği kadarıyla kalıyor. Kendi imkânları ile dinlettirmeye çalışsalar da yeterli olmuyor. Kış boyu örgün eğitim veren okullarda akıllı tahtalarda ders gören öğrenciler, yaz kursuna geldiğinde sıkılabiliyorlar. Çünkü akıllı tahtalar Kur'ân kursları'nda yoktur. Birçok kursta projeksiyon bile bulunmamaktadır. Projeksiyon bulunan kurslarda da istenilen seviyede bu âletler kullanılmamaktadır. Her öğrenciyi tek tek kontrol etmek zaman almakta, Milli Eğitim Bakanlığı dersliklerinde olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân kursları'nda da akıllı tahta geçilmelidir." **(K:28)**

(K:26), (K:27) ve (K:24) kodlu öğreticiler ise teknolojiden yeteri kadar faydalanıldığına şu cümlelerle dikkat çekmişlerdir:

> "Türkiye'de son zamanlarda teknolojiden yeteri kadar faydalanıldığını düşünüyorum." **(K:26)**

> "Uygulamalar yapılırken ve devamı getirilirken kullanıcıların çoğunun genç olduğu her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Teknolojik imkânlardan istifade edildiği kanaatindeyim ve bu alana harcama yapmaktan çekinilmemelidir." **(K:27)**

> "Kur'ân eğitiminde teknolojinin imkânlarından büyük bir oranda faydalanıp istifade edilmelidir. Öğrencilerin bu sayede istedikleri, beğendikleri hâfızları dinleme ve onları taklid etme imkânına sahip olmalıdırlar." **(K:24)**

(K:22) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın android programlarına ve teknolojik imkânlarına şu ifadeleriyle yer vermiştir**:**

> "Kur'ân eğitiminde teknolojinin imkânlarından büyük bir oranda faydalanıldığını düşünüyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerek çevrimiçi eğitim, Diyanet TV, gerek android programlarıyla teknolojik imkânlardan faydalandığına bizzat şâhidiz. Bu konuların vatandaşın daha fazla teşvik edilmesini öneriyorum." **(K:22)**

(K:21), (K:17), (K:16) ve (K:11) kodlu öğreticiler ise gerektiği gibi teknolojiden yararlanılmadığını şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

> "Teknoloji çağı olan günümüzde, teknolojiden gereği gibi yararlanıldığını düşünmüyorum. Kur'ân hatmi kayıt cihazlarına yüklenerek daha sonra da dinletilerek işitsel zekâya sahip olan çocukların bu zekâlarından yararlanılabilir."**(K:21)**

> "Kur'ân eğitiminde teknolojinin imkânlarından yararlanılmamaktadır. Bu konunun elzem olduğu kanaatinde de değilim." **(K:17)**

> "Ne yazık ki teknolojinin bu kadar ilerlediği günümüzde, teknolojiden yeteri kadar faydalanılmamaktadır. Kur'ân kursları'nda, hâfızlık kurslarında teknolojiden daha fazla yararlanılsa verim yükselecektir." **(K:16)**

> "Teknolojik eğitimin hayatın her alanında yer almaya başladığı bu dönemde elbette Kur'ân eğitiminde de bunların kullanılması kesinlikle gereklidir. Bu alanda geliştirilen uygulamalar oldukça faydalıdır. Kullanımı daha pratik olanları geliştirilirse daha güzel olacaktır." **(K:11)**

Yukardaki görüşlere karşın (K:13) kodlu öğretici teknolojinin imkânlarından yeterli seviyede istifade edildiğini, ancak daha özgün çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir:

> "Teknolojinin imkânlarından yeterli seviyede istifade edildiğini düşünmüyorum. Bu konuda görsel sunumların ön planda olduğu gerçeğinden hareketle talebeyi cezbeden slayt sunumlar yapılabilir diye düşünüyorum. Teknoloji kullanımı yok değil, ancak yeterli sayıda ve kıvâmda değildir. Sosyal platformlardaki çalışmaların genelde birbirinin kopyası olduğu görülmektedir. Bu konuda daha özgün çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır." **(K:13)**

(K:12) kodlu öğretici mahrec yerlerinin belirlenmesinde tıbbî verilerden yardım alınmasını beyan etmiştir:

> "Yeteri kadar teknolojinin kullanıldığını düşünmüyorum. Çünkü günümüzde harflerin dayandığı nokta (mahrec) teknolojik ve tıbbî bazı âletler ile net olarak tespit edilebilmektedir. Lâkin günümüzde böyle bir kırâat etkileşimi söz konusu değildir. Ayrıca geniz bölgesinin gün içerisinde kullanılmasının önemi teknoloji ve tıp açısından açıklanmış iken, Kur'ân ve kırâatın bu bölgeye verdiği öneme hiç değinmemişlerdir. Kırâat bilginleri de bu tür tıbbî ve teknolojik verilere ilgi duymamışlardır." **(K:12)**

(K:9) kodlu öğretici daha fazla bir şeyler yapılması gerektiğini ifade ederken, (K:8) kadîm usûlleri daha faydalı bulmaktadır:

> "Az çok bir şeyler yapılıyor; ancak daha iyi şeyler pekâlâ yapılabilir." **(K:9)** "Teknolojik imkânlardan istifade edilmekteyse de kadîm usûller daha faydalıdır. Lâkin pratik/uygulama ön planda olmalıdır." **(K:8)**

Diğer öğreticilere karşın (K:7) ise Kur'ân eğitiminde teknolojinin kullanılacağı pek bir alan olmadığı kanaatini aşağıdaki cümlesiyle ifade etmiştir:

> "Teknolojiden çok az faydalanılıyor. Kurslarda Kur'ân eğitiminde teknolojinin kullanılacağı pek bir alan olduğu kanaatinde değilim. Ama temel dinî bilgiler dersinde aktif olarak kullanılınırsa faydalı olacağını düşünüyorum." **(K:7)**

> "Teknolojinin bütün imkânlarından faydalanıldığı kesinlikle söylenemez. Öğretim ekseriyetle geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Özellikle yetişkin Kur'ân kursları'nda hedef kitlenin yaş ortalaması, öğretilen mekân, coğrafya, öğreticinin gayreti ya da gayretsizliği teknolojik materyal kullanma imkânını olumlu ya da olumsuz etkileyebilir." **(K:6)**

(K:6) hedef kitlenin Kur'ân eğitiminde yaş, mekân, coğrafya, öğreticinin gayreti teknolojik materyal kullanma imkânını etkileyebileceğini dile getirmiş, (K:4) kodlu öğretici ise hocaların teknolojik yeterli bilgiye sahip olmadığını, talebenin teknolojiyi kullanma açısından hocasından daha ileri bir durumda olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

> "Teknolojik kaynakların kullanımı yetersiz durumda görünüyor. (Var) olan kaynakların kullanımında ise tecrübe eksikliği vardır. Teknolojik imkânların sağlanmasıyla birlikte bu imkânlara sahip olanların önce kursa alınıp eğitilmesi büyük önem arz etmektedir. Zîrâ talebenin hocasından teknolojik açıdan ileri durumda olması bence bir problemdir. Son zamanlarda karşılaştığımız bu pandemi sürecinde, telefonla ders veren talebelerin bir kısmının teknolojik nimetleri menfî yönde kullanıp kopya çektikleri tespit edilmiştir. Nevar ki bu olay, hocalar tarafından zamanında tespit edilememiştir. Bu da çocuklarda telâfisi zor bir durumu meydana getirmiş olur. Ezberlemeden yüzüne verdikleri dersleri telâfi etmek zor olacaktır." **(K:4)**

Bu konuda son olarak (K:37) kodlu öğretici Kur'ân eğitiminde en önemli merkezlerden biri olan camilerde projeksiyon bulunması gerektiğinin altını çizmiştir:

> "Kur'ân eğitiminde teknolojiden oldukça faydalanılmakla birlikte, eksikliklerin de olduğu bir gerçektir. Örneğin Kur'ân eğitiminde en önemli merkezi üstlenen ve orada ne öğrenilirse yaşamın büyük alanında onunla amel edinilen her camimizde projeksiyon bulunması gerektiğini düşünüyorum" **(K:37)**

Kur'ân eğtiminde, teknolojinin bütün imkânlarından istifade edilip edilmediği konusunda verilen cevaplara göre katılımcıların çoğunluğu, bütün imkânların kullanılmadığını, kurslarda akıllı tahta, bilgisayar ve projeksiyon âleti gibi teknolojik âletlerin bulunmadığını, bu konuda hocaların yeterli bilgiye sahip olmadığını, talebenin teknolojiyi kullanma açısından hocasından daha ileri bir durumda olduğunu beyan etmişlerdir.

Bazı katılımcılar ise bu dönemde teknolojiden faydalanmayı olmazsa olmaz bir şart olarak görerek, imkânların elverdiği ölçüde Kur'ân eğitiminde teknolojiden faydanıldığı görüşünü savunmuş, ancak Kur'ân eğitiminin hoca merkezli bir eğitim olması sebebiyle, kadîm usûllerin dikkatlerden kaçmamasına işaret etmişlerdir.

Kur'ân eğitim/öğretiminde, mutlaka teknolojinin bütün imkânlarından istifade edilmelidir. Merdiven altı tabir edilen kurslardan fiziki yapısı mükemmel denecek imkanları olan kurslara geçilmiştir. Eğitmenlerin akıllı tahta, bilgisayar ve projeksiyon âleti gibi teknolojik âletleri yerinde, zamanında ve kararında kullanması gerekmektedir. Günümüz eğitim/öğretiminde teknolojiden faydalanma olmazsa olmaz bir şarttır.

2.5. Temsîlî Okuyuş

"Temsîlî Okuma" tâbirinin ilk defa merhûm Ali Rıza Sağman (1889/1964) tarafından kullanıldığını görüyoruz.[650] Tilâvet esnâsında nerelerin yüksek ve düşük sesle okunacağını, vakıf durumlarında nerelerde durulup nerelerden tekrar alınacağını, âyetlerin mânâsına uygun ses vurgusunun ne şekilde yapılacağını ifâde eden okuma biçimine "temsîlî okuma" denilmektedir. Sağman'a göre bu şekilde icrâ edilmeyen bir tilâvet, ölü bir tilâvettir.[651] DİA Aköz maddesinde Aközün, hem Ali Rıza Sağman'ın hem de Mehmet Feyzi Şallıoğlu'nun hocası olduğunu ifade etmektedir. Büyük ihtimalle "temsîlî okuma"nın Ali Rıza Sağman'ın öncesindeki kaynağı Ömer Fazıl Aköz olabilir.[652] Naile Baltacı da Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri isimli tezinde Aköz ile temsili kıraat arasındaki ilişkiye dair tespitlere yer vermiştir.[653]

---

[650] Hayrettin Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Kırâatinde Dâd Harfi ve Dudak Ta'limi,* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 34. Geniş bilgi için bk: Fikri Aksoy, *Âdâbü Kırâati'l-Kur'ân (Kur'ân'ı Okuma Âdâbı),* Din Kültürü Neşriyatı: 3, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1970), 11; Hafız Ali Rıza Sağman'ın hayatı ve eserleri için bk. Nuri Özcan, "Sağman, Ali Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/489-490.

[651] Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Kırâatinde Dâd Harfi ve Dudak Ta'limi,* 34. Ömer Fazıl Aköz (1889/1952) ile Mehmet Feyzi Şallıoğlu'na Musa Özdağ da eklenebilir (Bk. Şükrü Maden, "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)", Mutalaa 3/1 (Haziran 2023), 46).

[652] Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Aköz, Ömer Fazıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/284-285.

[653] Naile Baltacı, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri* (Çukurova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü), 72.

Okuyuş esnâsında bazı harflerde biraz daha vurguya ihtiyaç olup, mânâya dikkat edilmesi gerekmektedir. Hangi âyetlerde sesler yükseltilir, hangilerinde alçaltılır, bütün bunların bilinip öğretilmesi de gerekir. Bu hususlar, "ref-i savt ve hafd-ı savt" başlıkları altında tecvîd kitaplarında incelenmiş ve konuya ilişkin çok sayıda örnek verilmiştir.

Bu hususların tamamını elbette zabt ve rabt altına almak kolay değildir. Fâtiha başta olmak üzere, sıklıkla okuduğumuz namaz sûrelerinde ve aşr-ı şerîflerde, Kur'ân'ın tamamına geçmeden önce, hangi sûrede, hangi âyette, hangi harfte vurgu olmalıdır. Bunun öncesinde Arapça ve tefsir dersleriyle mânânın anlaşılmasına çalışılmalıdır. Mânâya hâkim olan kişi, nerede ses vurgusu, nerede ref-i savt, nerede hafd-ı savt yapması gerektiğini bilir. İşe öncelikle, kısa kısa okunan küçük sûrelerdeki vurgu, ses yükseltme ve alçaltmalarının tespitiyle başlanmalıdır. Bu hususlar farz ve vâcip şeklinde fıkhî bir zorunluluk olmamakla birlikte bunlar tilâvetin âdâbındandır. Bu bilgiler, Kur'ân kırâatiyle ilgilenen hocalar ve onlardan ders alan talebeler tarafından öğrenilmesi gereken hususlardadır. Mesleği ve meşguliyeti Kur'ân olmayan Müslümanların, böyle bir mesuliyeti söz konusu değildir. Çünkü onlar, hayatın başka alanlarındaki mesleklerde çalışmaktadırlar. Önemli olan, bunları bilme ve uygulamanın gereğidir.[654] Temsîlî okuyuşu[655]; "sesin yükseltilmesi, sesin düşürülmesi ve ses vurgusu" şeklindeki üç başlık altında ele alabiliriz:

Ses Vurgusu

Söz veya cümle içerisinde verilmek istenilen anlamı hangi kelime taşıyorsa, o kelimenin ilk hecesinde baskı ve vurgu yapmak gerekmektedir. Bu açıdan, tilâvet edilecek aşr-ı şerîf içerisinde hangi âyetlerin üzerinde durulacağı, hangi kelimelerde vurgu yapılacağı önceden çalışılarak tespit edilmelidir. Âyetlerdeki kelimenin ilk harfine hafif bir ses vurgusu yapılarak, bu kelimenin âyet içerisindeki önemi daha da belirginleştirilmiş olur.

[654] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223397962831004&id=1044916897, 25 Nisan 2021, 21.00

[655] Sağman, Ali Rıza, İlaveli Yeni Sağman Tecvidi, Bahar Yayınları, 5. Baskı, İstanbul-1958, 36.

Bu konuda birkaç örnek vererek alanımızın muhterem hocalarının ve değerli talebelerinin dikkatine arz edelim. Meselâ: Fâtiha sûresi إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ[656] âyetinde Nûn (نَ) harflerinde ses vurgusu olduğunu hocalar derslerde sık sık hatırlatır.[657] Fâtiha sûresinin ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ âyetlerinde Allah kendini bize tanıtıyor. Akabinde gelen ayetlerde "Rabbü'l-Âlemîn'e, söz veriliyor: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾-Sadece sana ibadet ederiz ve sadece senden yardım isteriz." Ayeti, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ formatında olabilirdi; ancak إِيَّاكَ نَعْبُدُ biz ibadet ederiz sana" وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ "Biz, ancak senden yardım isteriz" cümlesiyle, "sadece sana ibadet ederiz ve sadece senden yardım isteriz" cümlesi, içerdiği vurgu ve âdetâ kişiyi büyülemesi açısından bir değildir. Okuyucu bu iki fiilin başındaki "nûn" harfine vurgu yaparak buradaki müstesnâ mânâyı belirtmeli ve dinleyenlerin dikkatine arz etmelidir

Diğer bir örnek Alâk sûresindeki ﴿لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾[658] ifade okunurken, bu kelimedeki tekid lâmına vurgu yapılmalıdır. Ayet "Yemîn olsun ki biz o kâfiri/inkâr edeni perçemiyle cehenneme sürükleriz." anlamındadır. Bu âyeti okurken ﴿لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ başındaki tekid lâmı olan lâm harfine vurgu yapılmalıdır.

Yine tekit lâmı için başka bir örnek de ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾[659] "Yemîn olsun ki şükrederseniz elbette nimetlerimi artırırım." ayetidir. لَأَزِيدَنَّكُمْ kelimesinin başındaki "lâm" kesinlikle ve mutlak olarak gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Bu yüzden söz konusu yerde bulunan tekid lâmına vurgu yapılmalıdır.

Ses vurgusunun yapılmasının güzel olduğu yerlerden biri de إِنَّ ve أَنَّ gibi te'kid ve teyîd edâtlarıdır. Buna örnek: ﴿وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ "Eğer nankörlük ederseniz, muhakkak ki azâbım çok çetin olur" âyetidir. Bu âyette ilâhi azabın şiddetine ve dehşetine vurgu, إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ âyetindeki "inne" edatında tekid lâmının üzerine bastırılarak dinleyenlere hissettirilmelidir.

---

656 el-Fâtihâ 1/5.

657 Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223397962831004&id=1044916897 , 25 Nisan 2021, 21.00

658 el-Alak 96/15.

659 İbrahim 14/7.

Fâtiha, Âyetü'l Kürsî ve Âmenerrasûlü gibi sıklıkla tilâvet edilen âyetlerdeki tekid edâtlarına ve mânâ inceliklerine dikkat ederek okuma âdâbının uygulanması temsîlî kırâate uygun bir durum olacaktır. Meselâ Kâfirûn sûresinde geçen, "tahsis lâmı" ve "tahlîl lâmı" isimli harfler vardır. ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ [660] "Sizin dinîniz size, benim dinîm de banadır." Öyleyse burada da belirtilen yerlerde yapılacak vurgular okuyuşa tesir kazandıracaktır.

Bazen olumsuz anlam ifâde eden mâ veya lâ edâtlarında, ses vurgusuyla mânâ açığa çıkarılmalı, Allah'ın sevdiği veya sevmediği kişiler veya özellikler ifâde edilirken, bu hususlara işaret eden yerlere sesle vurgu sağlanmalıdır. Meselâ, ﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾"Allah, müsrifleri aslâ sevmez!" Bir başka olumsuzluk edâtı da, "len" dir. ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ﴾ "Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır." ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ : "Sevdiklerinizden vermedikçe, iyilik yapmış olmazsınız." Olumsuzluk edâtı "lem" de böyledir. ﴿قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾ "Benim böyle bir oğlan çocuğum nasıl olacak, hiçbir erkek bana dokunmadı, ben kötü bir kadın da değilim!" ﴿وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾ kelimelerindeki لَمْ 'ler ses vurgusu bakımından önemlidir.

Tecvîd dilinde "lâ-ı tebriye" diye bir tâbir vardır. Kelime-i tevhid'deki lâ'da "önce bütün ilâhları red, sonra ancak tek Allah'ın varlığına, O'nun mevcudiyetine bir işaret" anlamı bulunmaktadır. Bazen soru edâtlarında da bu vurgu olabilir. ﴿أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا﴾ [661] Allah, muhataplara öldükten sonra dirilişi, nübüvveti, Kur'ân'ı inkâr eden kâfirlere yaratılış hususlarını hatırlatmıştur. Kâinâtı yarattığına işaret ederek "Yaratılışta siz mi; yoksa gökler mi daha zordur?" diyerek inkârcıları düşünmeye sevk etmiştir. Dolayısıyla أَأَنْتُمْ kelimesindeki soru edâtında ses vurgusu yapmak yerinde olacaktır. كَيْفَ edâtı üzerinde yapılan ses vurgusu da mânâyı pekiştirecektir: (وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ) [662] Peki insanlar, göğün nasıl yükseltildiğine, hiç bakmazlar mı?"

"Yâ" ve "eyyühâ" gibi nidâ edâtlarında: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا) (﴿يَاأَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ [663] "Ey insan! Yüce Rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan nedir? Seni nankör

[660] Kâfirun 109/6.

[661] en-Nâziât 79/27.

[662] el-Ğaşiye 88/18.

[663] el-İnfitâr 82/6.

eden nedir?" يَا أَيُّهَا الإِنْسَانُ , يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا [664] gibi yerlerde, ölçülü bir ses vurgusu yapmak okuyuşa uygun olacaktır. Böyle yerleri, hafif, cılız ve ölü bir sesle okumak doğru değildir. Bu ve benzeri yerlerdeki ses vurgularıyla, oradaki âyât-ı beyyinâtın ihtişâmını, anlamın derinliğini muhatapların rûh dünyasına iletmek gerekir. Bütün bu hususlara dikkat edildiğinde hem lafız hem de mânâ birlikteliğinin hakkıyla ortaya konulduğu bir tilâvet gerçeklecektir.[665]

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın kasdedildiği (هُوَ) "hüve" zamirleri vardır. ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾ [666] "Ve O (Allah), kullarının üzerinde yegâne kudret ve her türlü tasarufun otorite sahibidir." âyetindeki هُوَ zamirine vurgu yapılmalıdır. Bakara sûresinin ilk beş âyetinin sonunda yer alan "İşte onlar, evet onlar ﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[667] felâha ermiş, kalıcı olanı elde etmiş olanlardır."[668] âyetinde ses vurgusu yapılması yerinde olacaktır.

Rahmân sûresinde tekrarlanan "Allah'ın, Rabbinizin bütün bu nimet ve ihsanları nasıl yalanlarsınız?" âyetlerinde yapılması gereken vurgu da önemli bir husustur. Her biri ayrı nimetlere işaret eden çeşitli âyetlerden sonra gelen bu mükerrer soru içeren âyette okuyucunun mutlaka ses vurgusu yapması gereklidir.[669]

"Ref-i Savt" (Ses Tonunu Yükseltmek)

Lugatte "sesi yükseltmek" anlamındaki ref-i savt ifadesi, "tilâvet esnâsında müjde, mükâfat ve rahmet ifadelerinin yer aldığı âyetlerin daha kuvvetli ve yüksek bir

[664] Cuma 62/9.

[665] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223397962831004&id=1044916897, 25 Nisan 2021, 21.00

[666] el-En'âm 6/18, 61; Ayrıca bk. Metin Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ'yı Anlama Kılavuzu*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 155-156.

[667] el-Bakara 2/5.

[668] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223397962831004&id=1044916897, 25 Nisan 2021, 21.00

[669] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223397962831004&id=1044916897 , 25 Nisan 2021, 21.00

ses tonuyla okunması" anlamına gelmektedir. Bunu yaparken de sesi kelimelere ve anlamlara uygun bir şekilde yükseltmek, kurallı ve belirli ölçüde perde ve ton geçişleri ile daha canlı bir okuyuş gerçekleştirmek lâzımdır. "ref-i savt", âyetin başında, ortasında veya sonunda yapılabilir.

Kur'ân tilâvetinde bazı harflerde yapılan "hafd-ı savt" ve "ref-i savt"; yani sesi yükseltmek ve sesi alçaltmak hususu da tilâvet âdâbındandır. Yapılması güzel ve isabetli olur. Bu iki konuya riâyet, okuyanın tilâvet ettiği âyetlerle bütünleştiğini, onlarla hemhal olduğunu, bedenen ve rûhen ilâhî kelâm okuduğunun farkında olduğunu gösterir. Tecvîd kitaplarında Fâtiha'dan Nâs'a kadar hangi âyetlerde "hafd-ı savt", hangi âyetlerde de "ref-i savt" yapılacağı tespit ve tertip edilerek bildirilmiştir. İlâhî kelâmda, Allah'ın sıfât ve esmâsından, emir ve yasaklarından, peygamberlerden ve özellikle Peygamberimiz Hz. Muhammed'in hayatından, güzel ahlâktan bahseden âyetlerde "coşkulu şekilde okumak" yani buralarda sesi yükseltmek, böylece âyetin mânâsına sesle katılmak, tilâvetin bir edebidir. Meselâ Âyetü'l Kürsî'yi okuyan bir okuyucu oradaki Allah'ın esma ve sıfatından, kudretinden, ilminden bahseden yerlerde daha bir coşkulu okuyacak, dinleyenleri de mânâdaki bu coşkuya iştirak ettirecektir.[670]

"Hafd-ı Savt" (Ses Tonunu Alçaltmak)

"Ses tonunu alçaltmak" (Hafd-ı Savt) ise "tilâvet esnâsında duâ, istiğfâr, tövbe, bâtıl, tehdit ve ibret anlamları taşıyan âyetlerde, sesin pes tonlara indirilmesi ve alçaltılması" demektir. Bu uygulama sırasında sese hüzün katmak, tevâzû edâsıyla şekillendirmek, acziyet ve huşû hâlinin sesle belirtilmesi gibi hususların tatbiki gerekmektedir.

Duâ ve niyâz âyetlerinde duâ hâline uygun bir (tahzîn-i sadâ) tavırla sesin düşürülmesine, okuyuş biçimine bir yakarış ve Hakk'a sığınma hissiyâtının aksettirilmesine, dikkat edilmelidir. Tehdîd ve ibret ifâde eden âyetlerde ise okuyucuda oluşan haşyet ve korku hâlinin sesinde de tezâhür etmesi gereklidir. Bütün bu tavır ve durumların gözetilmediği, âyetlerdeki mânâ ile okuyuşun birbirine uygun ve mutâbık

[670] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223405418737397&id=1044916897, 27 Nisan 2021, 18.00

düşmediği bir tilâvet ise Kur'ân'ın belâğatına ve evrensel hitâbına aykırı bir tilâvet olacaktır. Ses ve mânâ birlikteliği, başlı başına temsîlî okuyuşu, yani "okuyucunun hâl, tavır ve sesiyle Kur'ân'ın beyanını temsîl etmesini" ifâde etmektedir. Şahsî çalışmalar ve temrinlerle, bu hususu göz önünde bulundurmanın yanında, bir "fem-i muhsin" vasıtası ile bu okuyuş tarzının mutlaka tahsil edilmesi gerekir. Bu hususta elbetteki yeterli ve iyi bir düzeyde Arapça'ya vâkıf olunması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlere karşı gelen, onlara isyan eden, Kur'ân'a çeşitli iftirâlarda bulunan; Allah, melekler, peygamberler hakkında ileri geri konuşan ve İslâm'ın itikad, ahlâk ve temel anlayışı ile bağdaşmayan "bir kısım müşrik ve kâfir sözlerini aktaran ifadelerin" yer aldığı âyetleri okurken, bunları sesi indirerek okumak sûretiyle bir mesaj da vermiş oluruz. Aktarılan bu tür kâfir sözünü, asılsız iftirâyı aslâ benimsemediğimizi, bu gibilerin düşüncelerine katılmadığımızı, ses tonumuzla âdetâ göstermiş oluruz. Bu da bir tilâvet-i Kur'ân âdâbıdır. Örneğin Kur'ân'da, Firavun'un sözü olarak nakledilen: ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ [671] "Ben sizin en yüce rabbinizim!" âyetinde söz konusu çirkin ifadenin, iddianın ve iftirânın sahibi Firavun'dur. Onun bu çirkin beyanını okurken böyle bir çirkin söze, iftirâya ve küfre katılmadığımızı, sesimizin tonunu düşürerek yani "hafd-ı savt" yaparak göstermemiz lâzımdır. Bunu da sesiyle onun ortaya koyması gerekmektedir.[672]

Başka bir âyette de ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا﴾ hıristiyanların: "Rahmân çocuk edindi dediler."[673] Anlamındaki iddiaları nakledilmektedir. Burada ulûhiyete karşı büyük bir iftirâ ve bühtân vardır; bu âyeti okurken de ses tonu düşürülerek böyle bir iftirâya aslâ iştirak edilmediği gösterilmiş olunur. "Makamın ve mûsikînin seyrine göre, bu âyetleri yüksek sesle okuyan bir okuyucu, elfâz-ı Kur'ân'ı gâyet güzel okuyor olsa da Kur'ân'ın mânâsından, ahkâmından ve tefsîrinden bî-haberdir. Tilâvet, "dil ile telaffuz etmek, akıl ile anlamak, kalp ile de etkilenmek ve hissetmektir." Bu bütünlük içinde Kur'ân okurken, inanmayanların sözlerini nakil sadedinde yer alan, onların iftira, yalan, bühtân

[671] en-Nâziât 79/24.

[672] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223405418737397&id=1044916897, 27 Nisan 2021, 18.00

[673] Meryem 19/88.

ve küfür dolu bu sözlerine katılmadığımızı en azından sesimizi alçaltarak göstermemiz gerekir. [674]

Kur'ân ile iştigâl eden, bu meydanda mümeyyiz olan birinin, bu konuları bilmesi ve uygulaması gerekir. Bu konuların tamamını bilmek, tamamını taramak ve bunlara vâkıf olmak elbette oldukça zor ve zaman isteyen bir durumdur. En azından okunulan aşr-ı şerîfin içinde bu hususlara bağlı âyetleri tespit etmeye çalışılmalı harfleri, kelimeleri, lafız ve mânâlarıyla birlikte aktarılmaya çalışılmalıdır.[675]

Temsîlî okuyuş, "Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını hissettirmeye yönelik ve dinleyici üzerinde mânâ merkezli bir tesir amaçlayan edâ, tarz ve üslûp" olarak açıklanabilir. Kur'ân'ı okurken mânâsını hissetmek ve bunu dinleyenlere de aksettirmek, Resûlullah'ın tavsiyesi olup, Allah'ın rızâsını kazandıracak ulvî bir gayret, aynı zamanda bir ibadettir. Bu maksadın temini için gerekli olan şey, kuvvetli bir Arapça bilgisine vâkıf olarak mânâya yönelik okuyuş tarzını kendi edâsı ve sesiyle süslemekdir. Selef-i Sâlihîn'in de yolu ve uygulaması budur. Ancak maalesef, bazı okuyucuların Arapça bilgisi yetersiz olduğundan, onlara verilen bazı ipuçlarıyla temsîlî okuyuşu ortaya koyma gayretine girmektedirler. Kaynaklarımızın temsîlî okuyuş bahislerinde, hangi âyetlerde ve kelimelerde ne şekilde vurgu yapılacağı; istifhâmın, istisnânın, harf-i cerin, zamirlerin, nidâ harflerinin ne şekilde ve nasıl bir ses tonuyla okunacağı îzâh edilmiştir. Ancak, ifâde etmeliyiz ki bütün bu çaba sadece okunacak aşr-ı şerîflere münhasır kalır.[676] Okuyucular tarafından hafd-ı savt ve ref-i savt uygulamasının kullanımı oldukça yetersizdir. Hattâ hızlı okuma kaygısıyla kelimeler bile anlaşılmaz duruma gelmektedir. Kur'ân okuyucusu, mânâyı kalbiyle ve zihniyle hissetmeli ve dinleyicilere hissettirmelidir.

Temsîli okuyuş, sekte olmayan duraksama, kelimelerin birbirine karışmasını ve yanlış bağlantıların oluşumunu önleme amacıyla yapılır. Fakat bu konuda gereksiz bir

[674] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223405418737397&id=1044916897, 27 Nisan 2021, 18.00

[675] Fatih Çollak, Edeple Kur'ân Konulu Sohbet,

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10223405418737397&id=1044916897, 27 Nisan 2021, 18.00

[676] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 214-234.

endişe içinde olunduğu ortadadır. Meselâ "istiâze" cümlesinde "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" ibâresinde "ه "harfi üzerinde yaptığımız vurgu ve duraksama, yine aynı şekilde "اياك "kelimesinde de zamiri ayıran tarzda yaptığımız duraksama, hep bu kaygı sebebiyledir. Yapılan bu sekte benzeri duraksamaların örnekleri çoktur. Fakat aslında bu kaygıya mahal yoktur. Bu kelime üzerinde yapılan yanlışlıklara dikkat çeken Senhûrî'nin (894h.) bu konuda net bir ikâzı da vardır. Senhûrî, Sınâatu't-Tecvîd adlı eserinde "اياك "kelimesinde bazılarının yaptığı beş yanlıştan birinin "elif üzerinde sekte" olduğunu kaydetmiştir.[677] Görülüyor ki mânâyı daha iyi kavratabilmek için yapılan bu uygulama, yanlış olarak kabul edilmiş durumlardır.

Kârî'nin tilâvetini "tertil" üzere icrâ ederken, tane tane okuma usûlünü tercih ettiğini bildirmesi, [678] tercî yaparak, hafd-ı savt ve ref-i savt (sesi yükseltip alçaltma) tekniklerini kullanarak teğannî ile okuması da[679], kendisinin mükemmel nebevî bir icrâ tarzına sahip olduğunu gösteren hususlardır. "Allah Teâlâ peygamberin tegannî ederek Kur'ân'ı açıktan güzel sesiyle okumasını dinlediği kadar başka hiçbir şeyi dinlememiştir."[680] hadîs-i şerîfi de bu gerçeği ifâde etmektedir.[681]

ed-Dürrü'l-Yetîm Şârihi Ahmed Fâiz Rûmi Akhisârî, (1047h.) konuyla ilgili eserinde şöyle demiştir: "İbnü'l-Cezerî'ye göre insanlar, Kur'ân tilâveti hususunda üç sınıftır: Muhsin ve me'cûr olanlar, mûsî' ve günahkâr olanlar ve mâzûr görülenler. Şâyet sen, mücevved bir şekilde güzel Kur'ân okuyanlardan isen, Allah'a şükret! Çünkü me'cûr olup, karşılığını alacaksın. Eğer nefsini müstağnî gören, ezbere bildiği şeylere yapışıp kalan birisi, telaffuz hatalarının düzeltilmesi için bir âlimin önüne oturup, hatalarını düzeltilmesine de tahammül edemiyorsan, bil ki sen; hem kusurlu, hem kibirli birisin. Bu durumda günahkâr olacağın, mâzûr da görülmeyeceğin bellidir. Ancak uğraştığın hâlde, dilin bir türlü düzelmiyor veya sana doğruyu öğretip gösterecek bir

[677] Senhûrî, *Kitâbü'l-Câmii'l-Müfîd*, 259.

[678] en-Nevevî, *et-Tibyân fi Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân* (Dârü İbn Hazm, 2003), 64-65.

[679] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü"l-Mârife, 1379), XIII, 519.

[680] Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'ân, 19, "Tevhîd", 32; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 34; Söz konusu Hadîs-i Şerif'te, "Peygamberin terennümle okuduğu Kur'ân'ı Allah dinlemiştir." şeklinde rivâyet edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* IX, 93.

[681] Ali Yılmaz, "Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu =: From Past to Present International Religious Music Symposium: 03-04 Kasım 2017, Amasya, bildiriler kitabı* (Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu, Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017). 234.

mürşid de bulamamışsan, Allah hiç bir kişiye kaldıramayacağı yükü yüklemez. Ama çalışmaya ve araştırmaya devam etmelisin, umulurki Allah mevcût durumun ardından sana yeni bir durum ihdâs eder."[682]

Öğreticilerin "**Temsîlî okuyuşun usûl ve uygulamalarıyla ilgili**" 17. soruya verdikleri cevaplarına bakılacak olursa şunlarla karşılaşılır:

> "Temsîlî okuyuşun üç ana başlığı vardır. Ref-i savt, hafd-ı savt ve ses vurgusudur. Ses vurgusu, okuyuşun insicâmı açısından çok hoş olmaktadır. Kırâatta ses yükselmesi ve düşürülmesi, mânâya paralel biçimde yapılırsa çok güzel olur." **(K:3)**

(K:3) kodlu öğretici temsîlî okuyuşun üç başlıktan oluştuğunu dile getirmiş (K:4) ise temsîlî okuyuşun içeriğinden bahsetmiştir:

> "Mânâya göre okunması lâzımdır. Duâ âyetlerinde ses düşürülmeli, azâp âyetlerinde ses yükseltilmelidir. Bunlara dikkat edilmelidir." **(K:4)**

> "En güzel örneklerini Mustafa İsmâîl'de ve Abdüssamed'de bulabileceğimizi söylerim ve bunların dinlenilmesini tavsiye ederim." **(K:9)**

> "Türkiye'deki bazı tecvîd eserlerinde çok yer verilen bu husus, esas itibari ile ihtilâflıdır. Bazıları, tilâvetin aynı tonda bir ses ile okunması gerektiğini seste alçalma ve yükselmeye gerek olmadığını söylemektedir." **(K:13)**

(K:9) kodlu öğretici temsîlî okuyuşu okuyan hocaların bazılarından bahsetmiş (K:13) bu konunun ihtilaflı olduğunu dile getirmiş (K: 15) ise ehli olan kişilerin güzel okuduklarını ifade etmiştir:

> "Ehli olan okursa güzeldir. Bilgisi ve ehli olmayan yaparsa hoş olmaz." **(K:15)**

> "Okuyucunun mânâya hâkim olması ve vakıf-ibtidâ kurallarını çok iyi uygulaması matlûb olandır. Ancak, okuyucuların bir kısmının bu seviyede olamadıkları âşikârdır. Dolayısıyla temsîlî okuyuşta yapılan eksiklikler mâzûr görülebilir." **(K:18)**

> "Temsîlî okuyuş, vakıf ve ibtidâyı, okuyacağı yerin mânâsına vâkıf olmayı, sesin nerede alçaltılacağını, nerede yükseltileceğini, vurgulara dikkat etmeyi gerektirir." **(K:19)**

> "Temsîlî okuma sırasında bazı yanlış uygulamalar yapılmazsa, temsîlî okuma en güzelidir. Fakat bu bazen abartılı, bazen de câhilce uygulandığı için, herkese özellikle avâm tabakasına tavsiye edilmemelidir. Bunun eğitimi, işi bilen mâhir ustalardan alınırsa tatbikinde sorun yaşanmaz." **(K:20)**

(K:20) kodlu öğretici temsîlî okuyuşun abartılı ve câhilce uygulanmasının uygun olmayacağını dile getirirken (K:24) okuyucunun okuyacağı yerin seçimi konusuna dikkat çekmiş (K:25) ise okunan yerlerin anlamlarına vâkıf olunması gerektiğini dile getirmiştir:

---

[682] Akhisârî, *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm,* 141.

"Temsîlî okuyuşta, okuyucu bakımından nefesine, sesine uygun olan yere dikkat edecek, uygun yerde duracak, uygun yerden başlayacak veya başlamaya dikkat edecektir. Fazla makama dalmadan sâde ve mânâya uygun şekilde veya ses tonuna dikkat etmelidir. Öğrencinin de bir okuyucu olduğu gibi taklidi değil de her okuyucuyu iyi dinleyip kendisine has bir tarzla okuması gerekir. Okuyuş okuyucunun ses, nefes, okuyuş ve boğaz yapısı ile uyumlu olmalıdır." **(K:24)**

"Temsîlî okuyuşu yapabilmek için kişinin okuduğu yeri, en azından o âyetlerin meâlini anlayabilmesi gerekir. Mânâsına vâkıf olması lâzımdır. Takip olmayan bir okuyuşta, kişi nerede yükseleceğini, nerede sesini düşüreceğini, nerede durup, nereden alacağını bilemez. O zaman oradaki mânâyı veya anlatılmak isteneni, âyetlerin duygusunu yaşaması gerekmektedir. Âyetin mânâsını, duygusunu yaşayan kişinin, azâp âyetlerine geldiği zaman daha mazlûm, daha ağlamaklı, müjde âyetlerinde daha coşkulu okuması lâzımdır. Allah'a yakıştırma olan âyetlerde, Allah'ın hâşâ "3" olduğuna dair rivâyetlerde, Firavun'un sözleri ve yakıştırmaları gibi yerlerde, sesin düşürülmesi gerekir. Bu tür yerleri okuyan kişi, bu gibi yerlerde okuyuşuyla oradaki yanlışları kabul etmediğini, duygularını da katarak ifade etmelidir. Zâten Kur'ân-ı Kerîm'in lezzetli olabilmesi için, bu anlamların yanı sıra insanın duygularını yaşaması da lâzımdır. Buna, ölmüş olmalarına rağmen bazı sanatçıların eserlerinin birçok kişi tarafından zevkle dinlemesini örnek verebiliriz. Bu insanlar, neden onların eserlerini dinlemeye devam ediyorlar? Çünkü onu söyleyen sanatçı, onu okuyan sanatkâr, eseri yaşıyormuşçasına icrâ edip ona duygularını katmıştır. Bu yüzden de, insanlar onu dinlemeye devam ediyorlar. Bu sadece ses güzelliğinden kaynaklanmamaktadır. Söz konusu sanatçıların, eseri duygularını katarak güzel okumalarından dolayıdır. Kur'ân okuyucularından birçoğu da bu sanatçıların icrâlarından haberdardır. Okumak, farklı bir şeydir. Gözlerin yaşarmıyorsa, kalbin titremiyorsa, karşında sesi dinleyenin sesten etkilenmesi nasıl beklenebilir. Enfâl sûresinde: "Onlara, Allah'ın âyetleri okunduğu zaman kalpleri titrer." buyurulmaktadır. Kalpleri titretmek için, okuyanın da kalbinin titremesi lâzımdır. "Gönülden çıkan şey, gönüle girer!" diye bir güzel söz vardır. Temsîlî okuyuşta, en önemli şey duygudur, duygulu okumak için de mânâyı bilmek gerekir." **(K:25)**

"Temsîlî okuyuş, anlama göre yapılır. Yapılması güzel bir şey ama herkesten bunu yapmasını beklemek zordur. Çünkü özellikle Türkiye'de herkes anlamı bilemiyor. " **(K:26)**

(K:26) temsîlî okuyuşu herkesin sergileyemeyeceğini dile getirirken (K:29) kodlu öğretici temsîlî okuyuşu Kur'ân'ın anlam bütünlüğü içerisinde okunması gerektiğine dikkat çekmiş (K:32) de bu okuyuşun gerekli bir uygulama olduğuna dikkatleri çekmiştir:

"Temsîlî okuyuşta "hafd-ı savt" ve "ref-i savt" bulunmaktadır. Temsîlî okuyuş, Kur'ân'ın anlam bütünlüğü içerisinde okunmasını sağlamaktadır. Okuyucunun nerelerde sesini yükseltmesi, nerelerde alçaltması gerektiği ile ilgili bilgileri bilmesi gerekir. Şâyet kişi, bu bilgileri bilmiyorsa, yanlış yerde sesini yükseltir. Bu da Kur'ân'ın mânâ bütünlüğüne zarar verebilir. Bu bilgilere, Kur'ân eğitimi veren kârîler hâkimdir. Günümüzde uygulamaya geçmemiş, fakat normal Kur'ân okuyucularının da rahatlıkla temsîlî okuyuşa uygun okumaları konusu, Hâfız İlhan Tok'un "İ'râbü'l-Kur'ân Işığında Tilâvet" başlığıyla oluşturduğu eserinde mevcuttur. Orada, sesin yükseltilmesi ve alçaltılması gereken yerlere ilişkin işaretler verilmiştir. Böylece kişi Kur'ân okurken yanlış seslendirmeden uzaklaştırılmış olur." **(K:29)**

"Temsîlî okuyuş usûlleri kırâat ve tilâvet esnasında çok gerekli bir uygulamadır. Ama maalesef, yeterince uygulanmamaktadır." **(K:32)**

"Kırâat ilminde uyulması gereken okuyuşlardır. Nasıl ki bir işi yaptığımız zaman, onunla karşı tarafın beğenisini kazanmak istiyorsak, burada da asıl önemli olan okuyuştan ziyâde

> Allah rızâsını almak söz konusu olduğu için, temsîlî okuyuşlara bağlı kalıp Kur'ân'ı en güzel şekilde okumak gerekmektedir." **(K:33)**

(K:33) temsîlî okuyuşta önemli olanın Allah rızâsını kazanmak olduğunu dile getirirken (K:35), (K:36) ve (K:37) kodlu öğreticilerin ise temsîlî okuyuşun etkisinden bahsettikleri görülmüştür:

> "Manzûm veya munsûr olarak kaleme alınmış bir eser, nasıl ki ses tonu ve vurgu ön plana çıkarılarak okunduğu takdirde, okunan metnin dinleyicinin dikkatini çekerek anlaşılmasını sağlamak bakımından önem arz ediyorsa, kırâatte de durum böyledir. Allah'ın kelâmı okunurken ses vurguları, sesin alçaltılıp/yükseltilmesi ile muhâtabın dikkatini toplayarak kendini vermesi, ilâhî mesajın yerini bulup anlaşılması açısından daha da önemlidir. Bu noktada kârînin, okuduğu âyetlere vâkıf olması ve mânâya hâkim olması, vurgulara dikkat etmesi açısından gereklidir. Tek düze bir ses, ses âhengi ne kadar güzel olsa da belli bir noktadan sonra monotonlaşarak tilâvetteki hazzı zedeleyebilir." **(K:35)**

> "Temsîl, yerine göre duygulu, yerine göre coşkulu bir özellikle okumaktır. Mânâsına ve yerine göre sesi alçaltarak ve yerine göre sesi yükselterek okumak okuyuşa canlılık katar. Hissederek okumamızı sağlar ve dinleyiciye de bunu hissettirir. Ama maalesef günümüzde anlamı dikkate alarak okumak, belki de yok denecek kadar azdır. Bu şekilde okuyuşu yeniden kazanmak için çalışmalar yapılması gerekmektedir." **(K:36)**

> "İnsanın, yaratıcısı karşısında kulluğunu âdetâ tam mânâsıyla yapması gibi, kelimesi kelimesine ve her kelimenin anlam dünyasına göre üstüne basa basa, okuduğundan zevk ala ala ve o kelimeleri yutar gibi okuması, Kur'ân'a ve O'nun sahibine karşı saygısının ifadesidir." **(K:37)**

Bu başlık halk arasında çok bilinmediği ve okuyuşlarda yaygın olarak uygulamnmadığı için ele alınmıştır. Buraya kadar yapılan açıklamalar ve mülâkatımıza katılan hocalarımızın değerli katkılarıyla, "Temsîlî okuyuş usûlleri ve uygulamaları" hakkında çok yönlü bir mâlûmât elde etmiş bulunuyoruz. Mülâkâta katılan hocalarımızın vermiş oldukları cevaplardan, onların temsîlî okuyuşu ve bunun içeriğini bilmekte oldukları anlaşılmaktadır. Ancak konunun çok fazla dillendirilmesi, eğitmenlerin derslerinde bu başlıkları daha fazla işlemeleri farkındalığı artıracak ve bilmeme neticesinde ortaya çıkacak iftilafların yok olmasını sağlayacaktır.

2.6. Okuyuşta Müsavat

Allah Teâlâ'nın bizatihi vahyin ifadesiyle "Hakka Tilâvetihi" (اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖٓ) "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya,.."[683] buyurduğu "hakkı verilen bir tilâvet, tilâvetin hakkını vermek ve Kur'ân'ın hak ettiği tilâvet" olarak beyân edilen ve övülen bir okuyuşta dil, akıl ve kalp birlikte hareket

[683] el-Bakara 2/121.

eder.[684] Dil harflerin telaffuzu, tecvîdi ve tertîlinde ne kadar dikkatliyse, akıl da o kadar âyetlerin mânâlarıyla meşguldür. Nihâyet, dilin dikkati ve kalbîn rikkati kalpte ihlas ve huşu meydana getirecektir.

Kur'ân-ı Kerîm okunurken, okuyuş süratiyle orantılı ve dengeli (muvâzeneli) olmalıdır. Meddin ölçüsü hareke olduğuna göre, medde verilen zamanda harekeye göre olmalıdır ki, bu musâvât temin edilmiş olsun. Buna dikkat edilmezse hadr okuyuşta tahkîk okuyuş ölçüsü olur ki, bu da ölçülü okuyuşu ortadankaldırır.[685]

Medd-i tabiînin uzatma süresi mutlaka bir elif miktarı olması gerekmektedir. Bütün kırâat imâmları bir elif miktarı uzattıkları için (müttefekün aleyh) hükmü vâciptir. Bu uzatmayı terk etmek, kelimenin aslının bozulmasına sebeb olup kelimeyi değiştirdiği için uygun değildir. [686]

Ülkemizde Kur'ân öğretimi esnâsında öğrencinin dilini alıştırabilmek gayretiyle uygulanmaya çalışılan aşırı mübâlağa içeren tâlim çalışmaları okuyuşun o şekilde yerleşmesine sebep olmuş, genel tilâvetin hafifliğinin ve akıcılığının kaybolmasına sebeb olmuştur. "Arapça bizim ana dilimiz olmadığından harflere ayrı bir çaba göstermek gerekir" algısıyla harfler ve mahreçler konusunda her harf için ayrı bir efor sarfedilmesi yerleşmiş bir alışkanlık haline gelmiştir. Bu alışkanlık sebebiyle Türkçe'ye çok yakın olan harfler bile daha farklı telaffuz edilir olmuştur. Mübâlağalı, ağdalı bir okuyuş okuyucular tarafından genel özellik hâline getirilmiştir. Kur'ân okuyucularının yüzlerine bakıldığında bu tekellüf rahatlıkla hissedilebilir. Kur'ân tilâvetinin kalbe hoş, kulağa hafif gelen, zorlanmadan icrâ edilen latif bir okuyuş olması gerekmektedir. en-Neşr'in tecvîd ilmî hakkında yazılan ilk manzûmesinin satırlarında bu hususa dikkat çekildiği görülür.[687] Ebû Muzâhim el-Hakânî (h.325): "Harfleri çıkarırken belli bir ölçün olsun, onun dışına çıkma! Bil ki yapılabilecek en hayırlı amellerden biri Kur'ân harflerini belli bir ölçüye göre okumaktır" demiştir.[688] Kurtubî (h.461) "Bil ki lafız-ı

[684] Mustafa Atilla Akdemir, "Yöresel Tavır Bağlamında Sahih Tilavet Kriterleri", *AUID* 11 (Aralık 2018): 9-43, 22.

[685] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 304.

[686] Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat,* 142; bk. Muhammed Mekkî Nâsır, *Nihâyetü'l-Kavl,* 130.

[687] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 163-170.

[688] Şakakî, *Hilyetü't-Tilâve,* 109.

Kur'ân'ı ve kırâat vecihlerini güzel bir şekilde okuyabilmek için yapılan çalışmada ne zaman letâfetle ve usûlüne uygun telaffuz terkedilir, tekellüf edilir işte o zaman iş haddinî aşmış boyuta gelmiş olur" demektedir.[689] Tahkîk okuyuş usûlü'nde; harfin, meddin, hemzenin, şeddenin, gunnenin, fetha ve imâlenin, sükûnun hakkı verilmelidir. Bütün bunlar haddi aşmadan, zorlama ve yapmacık tavırlar sergilemeden icrâ edilmelidir. Harekeleri tam vermek, sâkinleri sükûna doyurmak, medleri uzatıp; yaymak amacıyla yapılan zorlamalar, alt ve üst çenenin eğilip, bükülmesi ve buna benzer bütün mübâlağalı çirkin telaffuzların tahkîk okuyuşla alâkası yoktur. Bunlar kırâat imâmlarının meşrebinin ve takip ettikleri yolun haricinde olan uygulamalardır.[690] İbnü'l-Cezerî konuyu şöyle özetler: "Tecvîd demek; ağzına lokma atmışcasına geveleyerek okumak, kırâati ayın (ع) sesine boğmak, gerekli gereksiz çeneyi eğip bükmek, bilinçli olarak sesi titretmek değildir. Şeddeli harfi med harfi gibi uzatmak, med çekimlerinde sesi perdelemek, gunnelerde sesi titretmek sûretiyle okuyuş kâidelerini ihlal etmek gibi şeyler yanlıştır. İnsan tâbiatı bu üslûbu benimsemez."[691]

Hangi türden olursa olsun med, sesi titretmeden, kesmeler yapmadan, arada nefes almadan ve gırtlak nağmelerinden uzak düz bir okuyuşla okunması gerekir. Bu dikkat edilmesi gereken en önemli husustur. Bu okuyuştaki uzatma yavaş birlik, ikilik ve dörtlük değerindeki notalarla, hızlı okumada (hadr) ise medd-i tabiî de en fazla sekizlik değerindeki notalarla uygulanmalıdır. Çünkü sekizlik değerinden daha küçük olan onaltı, otuziki ve altmış dört zamanlı notalar sesin titretilmesine vesile olacaktır. Bol nağmeli okuyuşlar ise Kur'ân kırâatinde hoş olmamaktadır. Bu sebeple de hoş karşılanmamaktadır. Medd-i tabiî'yi birim uzatma zamanı alıp hızlı okuyuşta (hadr) sekizlik, normal süratle okuyuşta (tedvîr) dörtlük değerinde okumalı, daha uzun zamanlı medleri (tahkîk) bunun üzerinde ikilik ve birlik notalada değerlendirmelidir.[692]

Makam ağırlıklı bir okuyuşta medlerin hem fazla olması, hem de genizden gelmesi söz konusu olmaktadır. Medlerin genizden gelmesi süresi makamla birlikte had safhaya ulaştığı görülmektedir. Bu hataya Arap kârîlerinde de rastlanabilmektedir. Bu

[689] Kurtubî, *el-Muvaddah,* 216.

[690] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 86, 87.

[691] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 169.

[692] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 53.

durrumda cevf mahreci tam kullanılmayarak onun yerine geniz mahreci kullanılıp mahrec değişikliği yapılmış olmaktadır. Sağman'ın "Burundan okunan sadece nûn ve mîm harfleridir Bundan başkasında ses burundan gelmemeli, diğer harflerde sesi burundan getirmek lağv'dır" anlamında bir uyarısı bulunmaktadır.[693]

"Okuyuşta musavat" konusunda önerileriniz nelerdir?" şeklindeki 18. sorumuzla öğreticilere yöneldiğimizde onların konuya katkısı şu ifadelerle olmaktadır:

> "Tilâvet Hz. Peygamber'den öğrenilmiştir. Bu çerçevede tilâveti gerçekleştirmek için musavat önemlidir." **(K:17)**

> "Okuyuşta adalet deyince, hangi seyri takip ediyorsa o seyrin kurallarına dikkat etmek gerekecektir. Kur'ân sıradan bir Arapça metni değildir ve sıradan bir metni değil Allah'ın kelâmını okuyoruz. Okuyan kişi sadece bunu bilse yeterlidir. Tıpla uğraşan bir kişi tıp kitabını ne kadar dikkatli okuyorsa, Kur'ân'ı da okuyan kişi ondan daha dikkatli okumalıdır. Her işin kuralı olduğu gibi bu işin de kuralları vardır. **(K:25)**

(K:17) ve (K:25) kodlu öğretiler okuyuşta musavatın önemine dikkat çekmiş, (K:29) ise âyetlerin aynı ölçü birimleriyle okunması gerektiğini dile getirmiştir:

> "Kur'ân'ın her âyetinin aynı seviyede aynı ölçü birimleriyle okunması gerekir." **(K:29)**

> "Kur'ân okuyuşunda ölçü -mîzân açısından- son derece önem azreder. Tahkîk, tedvîr, hadr usûllerindeki med ölçülerine dikkat edilmelidir." **(K:3)**

> "Yani musavât bir yerde nasıl okunuyorsa diğer yerde de aynı okunmalıdır. Benim kanaatime göre de bir yerde aynı harfi bir türlü, diğer yerde aynı harfi başka bir türlü söylemek doğru değildir, her yerde birbirine uymalıdır. Kısaca hangi okuyuşu okuyorsa ölçülere ona göre uyması gerekir." **(K:30)**

(K:3) ve (K:30) kodlu öğreticiler bir yerde nasıl okunuyorsa diğer yerlerde de aynı ölçüde okunması gereğini (K:13) kodlu öğretici ise her lafzın kendi benzeriyle aynı özellikte olması gerektiğini dile getirmiştir:

> "İbnü'l-Cezerî'nin mukaddime'sindeki "O, her harfe sıfatından doğan hakkını ve müstehakkını vermektir. Her harfi aslî mahrecine rücu ettirip mahrecinden telaffuz etmektir. Her lafız kendi benzeriyle aynı özelliktedir" ifadelerinden de anlaşıldığı üzere tilâveti adalet üzere yapmak gerekmektedir." **(K:13)**

> "Okuyucunun kırâatını hangi usülde yapıyorsa o usülde devam ettirmesi gerekir. Yani takîk ile başlayıp tedvîr ile devam etme, hadr ile bitirme gibi benzeri uygulamalar okuyuşta adaleti yok eder ve dinleyenleri olumsuz etkiler." **(K:18)**

(K:18) kodlu öğretici başlanan usûlle devam edilmesi gerektiğine dikkat çekmiş (K:19) bu konuyu ilk kez duyduğunu ifade etmiş (K:16) ise tâlimin bol yapılması ile musavatın elde edileceğini dile getirmiştir:

[693] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*, İstanbul 1958, 36.

"İlk defa karşılaştığım bir tâbirdir." **(K:19)**

"Harf tâlimi ve bol uygulama yapılarak bu durumdan kaynaklanan eşitsizliklerden uzak durulabilir." **(K:16)**

"Harf tâlimi ve kelime tâlimi gibi okuma esaslarının zemini oluşturulmalıdır. Bu uygulamalar üç okuma tarzlarıyla birlikte sesli ve bir hoca eşliğinde tekrarlanmalıdır. Bu sayede daha adil bir okuma tahsil edilir." **(K:20)**

(K:20) kodlu öğretici okuyuş seyirlerinin her birinin ölçüsü olduğunu dile getirmiş (K:24) kodlu öğretici her şeyde âdalet olduğu gibi kırâatta da adaletin bulunduğunu ifade etmiş (K:25) ise hurûf-i mukattalar özelinde adalete vurgu yapmıştır:

"Hayatta her şeyde âdalet olduğu gibi kırâatta da adalet vardır. Üç çeşit okuyuş (tahkîk, tedvîr, hadır) seyri vardır ve bunların hepsinin ölçüleri farklıdır. Hangi seyirle başlamışsak bitene kadar o seyirden çıkmamak lâzımdır." **(K:24)**

"Gunneli nûn ve mîm'de ise tutmada ölçüler bazen (az-çok) kayıyor. Çünkü kırâata hangi tarîkle başlarsak o tarîkin kırâatına göre okumak durumundayız. Çünkü her tarîkin kendine has ölçüleri vardır. Buna kırâatte adalet denir." **(K:24)**

"Hurûf-i mukattalar da tecvîd yapılmalıdır. Bu tecvîdler de adaletli bir şekilde yapılması gerekir. Aynı tecvîd bir yerde dört elif miktarı çekilecekse her yerde dört elif miktarı çekilmelidir. Birisi dört birisi beş olmamalı aralarında adalet olması gereklidir. Bazı hoca efendiler "Hâ Mîm Ayııın Sîn" diye okumakta, Ayyyn diyerek yenin üzerinde medd-i lîn yapacağı yerde yıııın diye ıın ekleyerek okumaktadırlar." (**K:25)**

"Okuyuş usûllerine riâyet ederek, tecvîd kurallarına bağlı kalarak her harfin hakkını ve müstehakkını vererek okumak gerekir." **(K:33)**

(K:33), (K:36) ve (K:29) kodlu öğreticiler her harfin hakkını vererek musavatın oluşturulacağına dikkat çekmiş (K:37) âdalet sergilenmeyen okuyuşa örnek vermiş (K:32) ise musavat kelimesini ilk duyduğunu ifade etmiştir:

"Okuyuşta adalet deyince aklıma gelen şey her harfin hakkını vererek okumak. Bunun için de her harfin çıkış yerlerini ve özelliklerini bilmek gerekir." **(K:36)**

"Kur'ân bir adalet kaynağı olduğu gibi kendisinin okunuşunda da adaletli olunmalıdır. Bir tecvîdi kısa çekip aynı tecvîdi başka bir yerde uzun çekmek adaletsiz okuyuşa örnektir." **(K:37)**

"Günümüzde yeteri kadar bu konunun bilindiğini ve tam uygulandığını düşünmüyorum." **(K:32)**

"Okuyuşta Kur'ân'ın her âyetinin aynı seviyede aynı ölçü birimleriyle okunmasıdır." **(K:29)**

Tilâvet esnasında tecvîd ölçülerine aynı şekilde riâyet etme –okuyuşta adalet- konusu, elif miktarı konusu gibi netameli konulardandır. Görüldüğü üzere mülâkâta katılan bir çok hocamız bu konuda sessiz kalmış, cevap verenlerden bazıları da harfler üzerinden değerlendirme yapmıştır. Konunun derslerde çok fazla zikredilmesi duyulmasına, ve bu konuda yapılan eksikliklerin giderilmesine vesile olacaktır.

2.7. Dudak Tâlimi

Dudak tâlimi konusuna müstakil bir başlık açmamızın nedeni konu hakkında sahada gördüğümüz aksaklıklar ve eksikliklerdir. Konunun günümüze akseden genel mânâda örnekleri görülen uygulayış biçimleri ve hassâsiyet noksanlığı konu üzerine etraflıca bir inceleme ve irdeleme ile eğilmemizi elzem kılmıştır.

Kırâat esnasında dudakların gereken durumlara göre, usûl ve kâidelerine uygun olarak hareket etmesine ve gerektiği üzere hal almasına "dudak ta'limi" dense de[694] ancak bununla sadece harflerin, medlerin, harekelerin, sükûnların, idğâmların ve şeddelerin seslerini netleştirmiş ve usûlüne uygun olarak kırâat etmiş oluruz. Dudak tâliminin en hassas noktası, adından da belli olacağı gibi ancak bir "fem-i mühsin" den almayı gerekli kılmasıdır.[695]

Kırâat ilmi kaynaklarımızda "Ta'limu'l-hurûf", "Tahsinü'l-hurûf", "Tashîhü'l-hurûf" ve "Sıfatü'l-hurûf" olarak ifâde edilmekle birlikte Sağman'ın İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi isimli eserinde "Ta'limü'ş-şefe", (dudak ta'limi) şeklinde isimlendirildiğini görmekteyiz.[696]

Kur'ân okuma esnâsında, bazı harf, hareke ve tecvîd kâidesinin de kendine has bir dudak şekli vardır. Dudak tâlimine riâyet etmek tilâvetin âdâbından; riâyet etmemek ve ihmâl etmek ise harflerin seslerinin usûlüne uygun olarak ortaya çıkmasını engelleyeceğinden, "güzel yapmak" mânâsına gelen "tecvîd kuralları"na riâyetsizlik olacaktır.

Tecvîd kâideleri, Kur'ân'ın okunuş şeklini muhâfaza etmek için Kur'ân'ın nüzûlünden itibaren ortaya konulmuş kâidelerdir. Dudak tâlimi de bu açıdan Kur'ân'ın okunuşunu temin ve temsil etmesi hasebiyle son derece önem arzetmektedir. Dudak tâliminin gerekli olduğu ve ortaya konulmasının zorunlu olduğu yerler, harflerin harekelerinin belirli şekillerde görülmesiyle yerine getirilmektedir.

---

[694] Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 110; Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, 38; Ramazan Pakdil, http://www.kuranlaulfet.com/ramazan-pakdil-hoca-goruntulu-dudak-talimi/, 18.09.2022, 08:22.

[695] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 123.

[696] Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Kırâatinde Dâd Harfi ve Dudak Ta'limi,* 35.

Bu konuyu hareke üzerinden açıklarsak, hareke: Ünsüz harfler üzerine (üstüne ve altına) konulan işaretlerdir. Bir diğer ifadeyle hareke harfi hareketlendirmiş, seslendirmiş ve harfin okunmasını kazandırmıştır. Örneğin; fetha hareke, kalın harflere "a", ince harflere "a-e" arasındaki sesin yönünü kazandırır. Kesre hareke; ince harflere "i", kalın harflere "ı" ile başlayıp "i" ile biten bir yönü kazandırır. Ötre hareke, kalın harflere "u", ince harflere u-ü arasındaki sesin yönünü kazandırır.

Üç harekenin de dudak tâlimine göre halleri ve şekilleri tecvîd kaynaklarımızda ayrıntılı olarak belirlenmiş ve belirtilmiştir. Örneğin, Şihabuddin et-Tîbî'nin (ö. h.979) manzûm tecvîd eserinde harekelere göre dudak tâlimi şu şekilde sıralanmıştır: "Net bir damme sesine ulaşabilmenin tek yolu, dudakların tam olarak büzülmesidir. Kesralı harfler alt çenenin aşağıya indirilmesi, fethalı harfler ise ağzın (dik olarak) açılması ile doğru bir şekilde seslendirilmiş olur."[697]

Fetha-Üstün: Lügatte açmak veya açıklık anlamında, sesi yönlendirmek için alt çenenin biraz düşmesiyle ağzın aldığı durumudur. Burada açılmayı sağlayan ise üst çene değil, hareketli olan alt çenedir. Fetha harekede dudaklar tâbii durumunda ve açık olmalıdır. Eğer dudaklar ileri sürülürse "a" sesi verilmesi gerekirken "o" sesi verilmiş olur.

Kesre-Esre: lügatte kırmak veya kırılmak anlamındadır. Tecvîdde kesre, harfe "i" sesi vermek için üst çeneyi alt çeneye hâkim kılıp, alt çeneyi kısarak ağzı açmamak şeklinde uygulanır. Dudaklar ileri sürülmeden veya toplanmadan normal haldedir. Dişler ve ağız biraz açık olsa da fetha kadar açık değildir. İnce harflere "i"; kalın harflere "ı"dan "i"ye doğru bir ses verir. Harflerin incelik ve kalınlığına göre dudakların duruşunda herhangi bir farklılık olmamalıdır.

Damme-Ötre: Lügatte bitiştirmek, eklemek veya yummak demektir. Tecvîdde ise damme, harfe ses kazandırmak için dudakları belli bir miktar yumarak öne doğru uzatmaktır. Bu durumda çene normal, dudaklar ise ortada bir nohut tanesi kadar boşluk kalacak şekilde yumulmuş ve öne sürülmüş haldedir. Dudakların yumulması gerektiği gibi yapılamazsa ya Türkçe'deki "o" sesine ya da fethanın sesine benzeyen bir ses ortaya çıkar. İleri sürme işlemi de gerektiği gibi yapılmazsa, Türkçe'deki "ü" sesi ortaya çıkar

[697] Tîbî, *Manzûmetü'l-Müfîd*, 6-7.

ki Arapça'da "ü" sesi yoktur. Dammenin doğru sesi ise kalın harflerde "u", ince harflerde "u-ü" arası bir sestir.

Dammeden sonra vâv (و) harfi gelirse, vâv'ı belli etmek için dudaklar biraz daha öne doğru hareket eder. Örnek; هُوَ gibi... Arapça'da "ü" veya "o" sesi olmadığından, dammeyi telaffuz ederken dudak tâlimine mümkün olduğu kadar dikkat edilmelidir. Dudaklar tam ölçüsünde yumulmalı ve ileri itilmelidir.

Sâkin harf hususunda İbnü'l-Cezerî et-Temhîd isimli eserinde, "Sâkin harf harekeden hâli olmuştur. -yani harekesizdir, harekesi yoktur" demiştir.[698] Gânim Kaddûrî de bu konu da pek çok örnek getirmekle birlikte; "sükûn hâli harfin okunuşu esnâsında, mahrecin çıkarıldığı şeklinde uzvun harekeden soyutlanmasıdır. Sükûn tam olarak harekenin yok olmasıdır" şeklinde açıklamıştır.[699]

Sâkin harflerde dudak tâlimi ise şu şekilde özetlenebilir;

Tenvînli, cezimli veya vakıf hâlinden dolayı sâkin durumdaki harflerde, dudaklar dâima kendinden önceki harfin (yani mâ kablinin) harekesine göre şekil almalıdır. لَهُمْ أَجْرُهُمْ burada vakıf yapıldığında dudaklar ileride, vasl yapıldığında ise geride olmalıdır. Eğer sâkin harften önce gelen harf de sâkin ise bu durumda o harften de önceki harfin harekesine bakılır.

"Sâkin harfler dudak ta'lîmi açısından mâ kablinin harekesine tâbîdir" kâidesi doğrultusunda; izhâr çeşitlerinde, ihfâ çeşitlerinde ve iklâbda sâkin harf, dudak talîmi kuralları gereği mâ kablinin harekesine tâbîdir.

İdğâmlı ve şeddeli kelimelerde dudak tâlimi ise şu şekildedir;

İdğâmlı ve şeddeli kelimeler kırâat ve dudak tâlimi açısından aynıdır. Yani şeddeli bir kelime olan (إِنَّ) kelimesi ile yapısında şeddenin bulunmadığı herhangi bir idğâmlı kelime arasında (إِنْ نَسِينَا) kırâat açısından farklılık söz konusu olmadığı gibi, tam veya nâkıs idğâm durumları da dudak talîmini ilgilendiren bir durum değildir.

Müdğam olan harf, müdğamün fîh'in harekesine tâbidir. Şeddeli harflerde ise dudaklar, şeddeli harfin harekesine göre şekil alacaktır. Aynı harflerin birincisi cezimli

[698] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd,* 90.

[699] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye,* 321,428.

ikincisi harekeli gelmesi durumunda şedde benzeri bir durum oluşacağından ikinci harfin harekesi dudak tâlimini belirleyecektir. (أَيُّ = أَيْ يُ)

Örnekler:

Fethadan fethaya مَنْ يَعْمَلْ , وَدَّ ; fethadan kesreye إِنْ نَسِينَا , أَذِّنْ; kesreden fethaya إِنَّ , إِنْ يَعْمَلْ (بَعْدِ مِنْ) ; kesreden kesreye مِنْ مِثْلِهِ , إِنِّي idğâm durumunda dudaklar normal-tâbii şeklindedir.

Dammeden fethaya geçişte ise dammeli harf okunduktan sonra dudaklar hızla geriye, normal durumuna çekilir. ثُمَّ , اللهُ الصَّمَدُ , وَلَمْ يَكُنْ لَهُ

Dammeden sonra vâv (و) harfi gelirse, harekesi fetha dahi olsa vâv harfinin mahrecinden dolayı dudaklar geri çekilmeden idğâm yapılır.

Dammeden sonra kesre geldiğinde (örneğin وَيْلٌ لِكُلِّ) ise idğâm durumunda, dudaklar ilerideyken damme okunur hemen geri çekilerek dudaklar geride idğâm yapılır.

Kesreden sonra gelen dammeli harfle idğâm yapılırken (örneğin عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ) dudakların normal haliyle kesreli harf okunur, daha sonra dudaklar hızla ileri götürülerek idğâm yapılır.

İki dammeli harfin idğâmında (örneğin هَلْ اَدُلُّكُمْ , اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ , عَدُوٌّمُبِينٌ) ise hem dammenin okunuşunda hem de idğâm yaparken dudaklar ileriye doğru uzatılmıştır.

Fethadan sonra dammeli harfin idğâmında (örneğin يَا اَيُّهَاالذينَ , اَنْ يُوصَلَ , فَتْحًامُبِينًا) ise dudaklar normal haliyle fetha okunur, daha sonra hızla dudaklar ileri götürülerek idğâm yapılır. Gerçekleşmesi gereken tutma süresi durumu dudaklar ilerideyken gerçekleştirilir.

Dammeden (örneğin عَدُوٌّ مُبِينٌ , اَدُلُّكُمْ) dudaklar yumuk ve ileridedir. İdgâm veya şedde bu hâlde uygulanır.

İklâb yapılması gereken durumlarda dudak tâlimi şu şekillerde uygulanmalıdır;

Fethadan fethaya (örneğin اَنْبَأَهُمْ) dudaklar doğal hâlindedir. Yalnızca, “be” harfinde dudaklara biraz bastırılır.

Fethadan kesreye (اَنْبِئْهُمْ); Kesreden kesreye (يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ); kesreden fethaya (بَعْدِ مِنْ) durumlarında dudaklar normal haldedir.

Kesreden dammeye geçişte dudaklar yay gibi yumulur (مِنْ بُطُونِ) Dammeden dammeye (سُنْبُلَةٍ فِي) ise dudaklar ileriden hiç çekilmeden ikinci ötrenin okunuşu bitinceye kadar ötre konumundadır.

Dammeden fethaya (بَصِيرٌ سَمِيعٌ) (لَيُنْبَذَنَّ) ve dammeden kesreye (بِالْعِبَادِ رَؤُفٌ وَاللهُ) iklâb hâlinde mîm harfinin sükûn sesi gereği kadar verildikten sonra dudaklar birdenbire normale gelir ve gelir gelmez hafif bir kıpırdama ile "be" harfi telaffuz edilir. Dudak ihfâsında (اَمْ بِهِ) dudak tâlimi şekilleri de iklâb durumlarında olduğu gibidir.

Bütün bu örneklerden ve açıklamalardan anlaşılması gereken, harflere, harekelere ve sükûn durumlarına göre dudakların belli bir şekle tâbi olması ve dudak tâliminin zorunlu olduğu sonucudur.

Dudak tâlimiyle alâkalı Arap-Türk tavrı karşılaştırmasına değinen Mısırlı; "Arap kârîlerin dudak hareketleriyle Türk kârîler arasında farklılıklar görülmektedir. Arap kârîler, dudak tâlimine şöyle bir açıklama getirirler: 'Harflerde ve harekelerde ağzımızın ve dudaklarımızın fetha, damme, kesre şekline sokulması, sükûn hâlinde ise ağız ve dudakların normal şekline dönmesi tecvîd kitaplarımızda açıkça îzâh edilmiştir.' [700] Buna karşın Türkiye'deki tecvîd kitaplarının çoğunda tenvînli, cezimli veya vakıftan dolayı sâkin olan harfin dâima mâ kablinin yani kendinden önceki harfin harekesine tâbi olduğu geçmektedir[701]. Ancak ülkemizde uygulanan bu kuralın kaynağı gösterilmez, mantıklı bir açıklaması yapılmaz"[702] şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Vakıf sükûn üzere yapıldığı gibi revm ve işmâmla da yapılabilmektedir. Hattâ sükûn, hareke şaibesi olmayan vakıf demektir.[703] Dani, "sükûn ile yapılan vakıf, harekeye son vermek, onu terketmek demektir" şeklinde îzâh etmiştir.[704] Ancak işmâm ile vakıf yapılırsa dudaklar damme pozisyonunda yumuk olarak ileride kalır.[705] İşmam

[700] Gavsânî, *İlmü't-Tecvîd,* 76.

[701] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 117.

[702] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi", 362.

[703] Şakakî, *Hilyetü't-Tilâve,* 221-228.

[704] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 165.

[705] Şakakî, *Hilyetü't-Tilâve,* 224.

dudakları büzmek demektir.[706] Dudakları büzerek ve ileriye doğru bir hareketle sadece gözle görülecek şekilde îmâ etmek demektir.[707] Buradan anlaşılacağı üzere sükûn hâlinde dudakları ileriye doğru yummanın tecvîd ilminde bir tek anlamı işmâm yapmaktır. Bizdeki uygulamanın doğuracağı sonuç önceki harfin dammeli olması durumunda vakıf yapıldığında son harfin harekesinin de damme olduğu izlenimi uyandıracaktır." dedikten sonra sükûn hâlinde dudak tâlimi konusunu, "aslolan ise sükûn ile vakıftır" şeklinde noktalamaktadır.[708]

İhfâ, iklâb ve izhârda dudak tâlimi uygulamasının kadîm kaynaklarda geçmediği, yalnızca Cumhuriyet döneminde yazılı olarak bulunduğu ve şifâhen Osmanlı'nın son yıllarında geçtiği görülmektedir.[709] Bu dönemlerde dudak tâlimi hususunda talebeler İstanbul'un bazı yetkin hocalarına yönlendirilmiş ve bu eğitim titizlikle verilmiş ve alınmıştır.[710] Sonraları şifâhi olarak derlenen bu uygulamaların kâideleri sıralanarak sistematik hâle getirilmiş, her bir harekede dudakların durumu belirlenmiştir.[711]

Örneğin (فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ)[712], (مَنْ يُؤْمِنُ)[713], (عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ)[714], (فِي سُنْبُلِهِ)[715] gibi kelimeleri okurken dudakların öne yumulmasının büyük bir tekellüfe sebep olacağı görülecektir. Burada dudakları öne doğru yummanın sebebi birinci harf ikinci harfin içerisinde idğâm olacağı için birinci harfin zâtı ve sıfatı kaybolacağından idğâm esnâsında ikinci harfin harekesinin gösterilmesi düşüncesidir. Oysa ikinci harfin harekesi zâten ikinci harfe geçtiğimiz zaman gösterilmektedir. Bu nedenle gunne boyunca dudakların ileride kalmasının bir anlamı yoktur. İkinci bir husus tecvîd kurallarının ihdâs edilmesinin

[706] Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye,* 340.

[707] Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 165,166.

[708] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi", 362.

[709] Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kırâat,* 123.

[710] Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 130.

[711] Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi,* 36-38; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 162-166.

[712] el-Hümeze 104/9.

[713] et-Talâk 65/2.

[714] el-Hümeze 104/8.

[715] Yûsuf 12/47.

nedeni dile daha kolay gelmesini sağlamaktır. Öyleyse (مَنْ يُؤْمِنُ)[716] kelimesi okunurken idğâm dolayısıyla ileride tutulan dudakların sebep olduğu tekellüf îzâh edilemeyecektir.[717]

Kelime ortasında yapılan işmâmın tek örneği olan "تأمنا"[718] kelimesinde dudaklar önde ve yumuk durumdadır. Bu örnekte işmâm yapılması şaz bir uygulamadır. Harekeli iki nûn harfinin bir biri içinde idgâm olmasından dolayı ilk harfin harekesini belli etmek amaçlıdır. Baştaki örneklerde ise böyle bir saklı kalma ve belli olmama durumu söz konusu olmadığı hâlde, sükûn hâlinde damme îmâ etmenin gereği ve izahı nedir? Bu şekilde kelime ortasında yapılan uygulamalarda damme şaibesi ortaya çıkmaktadır. Böyle bir uygulama Arap ülkelerindeki ulemâ ve okuyucular tarafından hayretle karşılanmaktadır.[719]

Ülkemizdeki öğreticilerin tavrını ise **"Geleneksel Kur'ân tilâveti eğitimi uygulamalarından biri olan "dudak tâlimi"nin günümüzdeki durumu, kullanılırlığı ve gerekliliği hakkında neler söylemek istersiniz?"** sorusuyla görmek istediğimizde sonuç onların ifadeleriyle şöyledir:

> "Her dilin doğru telaffuzunda diksiyon özelliklerine dikkat etmek, sesli olarak telaffuz edilen metnin anlaşılırlığına ciddi katkı sağlamaktadır. Öte yandan harfler ve harekelerin mahrecleri de hesaba katılırsa dudak tâliminin Kur'ân tilâvetinin ayrılmaz bir unsuru olduğunu söylemek zor olmayacaktır. Dudak tâlimini gerekli kılan bir başka amilde, kırâat ilmi kapsamında önemli bir yere sahip olan işmâm ve revm uygulamalarıdır." **(K:2)**

(K:2) dilin doğru telaffuzunda diksiyon özelliklerine, (K:3) dudak taliminde abartıdan uzak olunması gerektiğine, (K:4) dudak taliminin önemli olduğuna (K:6) dudak taliminde fem-i muhsinin önemine (K:7) ise dudak tâliminin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir:

> "Çok abartı yapılmadan, mîzânın bozulması gibi bir durum oluşturmadan dudakları kullanmayı öğrenmek ve bunu uygulamak gereklidir." **(K:3)**

---

[716] et-Talâk 65/2.

[717] Mısırlı, *"Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi",* 362.

[718] Yûsuf 12/11.

[719] Mısırlı, *"Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi",* 362.

"Biz Arap olmadığımız acem olduğumuz için buna dikkat etmeliyiz. Bu eğitimi ciddi mânâda almalıyız. Bu ilmi bilmedikleri ve iyi bir üstatdan eğitim almadıkları için bazıları buna karşı çıkmaktadır. Aşırı şekilde dudak tâlimi yapıp karşımızdakini rahatsız etmemeliyiz." **(K:4)**

"Mutlaka olmalı, ancak bir kâmil fem-i muhsine varmadan dudak tâlimi öğrenilmez." **(K:6)**

"Dudak tâlimi, gerekli bir husustur. Dudak tâlimi tecvîd ilminin konularının içinde zımnen gizlidir. Misâl: قل رب kelimesinin idğâmında dudakların hemen geri gitmesi, müdğamün fîhin fethalı olmasından dolayıdır. Eğer dudaklar hemen geri gitmezse idğâm, nâkıs idğâma dönüşür. Bu gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Kısaca dudak tâlimi, tecvîd ilmini teorik açıdan derinlemesine incelediğimiz zaman karşımıza çıkan bir gerçektir." **(K:7)**

"Fem-i muhsinden alınmalı ve elbette kullanılmalıdır. Burada İstanbul ve Trabzon dudak tâlimi arasında nüanslar bulunduğunu anımsadığımı belirtmeliyim." **(K:8)**

"Kötü okuyuşlara şâhit oldukça gerekliliğini; ancak dudak tâlimi adı altında hoş olmayan okuma şekillerini görünce de gereksizliğini ve kırâatin sadece tâlime hasredilmiş olduğunu anlıyorum." **(K:9)**

(K:8) kodlu öğretici dudak taliminin uygulayıcılar arasındaki farklılığına (K:9) dudak talimi adı altında hoş olmayan abartılara (K:13) ve (K:15) kodlu öğreticiler dudak taliminin önemine (K:14) Kur'ân öğrencilerine dudak talimi eğitimi verilmesi gerekliliğine dikkat çekmişlerdir:

"Dudak tâlimi tilâvette olmazsa olmaz önemli bir husustur, fakat bazıları aksini iddia ederek kabul etmemektedirler. Bugün diksiyon derslerinde bile uygulanmakta olan bu usûl, harflerin doğru telaffuzunda önemli bir yere sahiptir. Yaratılmışların kelamında bile uygulanan bu usûlün Kur'ân gibi en doğru okumayı hak eden bir tilâvette olmadığını iddia etmek, işin ehemmiyetini kavrayamamak demektir." **(K:13)**

"Sâbit bir mahreçten, harflerin dudak hareketleri yoluyla seslendirilmesi için iyi bir eğitim gerekir. Gerekliliği tartışılmaz bir usûldür. Fakat her Kur'ân öğrencisine bu eğitimin yeterli bir şekilde verildiğini söylemek zordur." **(K:14)**

"Dudak tâliminin çok önemi vardır ve uygulanmalıdır. Meselâ vâv (و) harfi gibi." **(K:15)**

"Kur'ân tilâvet edilirken, dudak tâliminin yapılması gerekmektedir. Başlarda zorluk çekilse de bol pratik yapılarak bu durum çözülecektir. Bunun için teknolojiden bolca faydalanılabilir." **(K:16)**

(K:16) dudak taliminin pratik yapılarak çözüleceğine (K:13), (K:19), (K:20), (K:15) ve (K:14) kodlu öğreticiler de dudak taliminin önemine dikkat çekmişlerdir:

"Kur'ân eğitiminde dudak tâlimini, güzel bir sonuç vermesi için, gerekli buluyorum." **(K:17)**

"Dudak tâliminin öğrenilip uygulanması güzeldir. Ancak, üzerinde hassas bir şekilde durulması gereken, olmazsa olamaz bir usûl olarak görülmemelidir. Çünkü bunun gibi bazı tâli meseleler üzerinde yoğunlaşmak, Kur'ân okumanın asıl amacına sekte vurabiliyor." **(K:18)**

"Dudak tâliminin faydası tâbi ki var, ancak bu işi sulandırıp, çok abartanlar da vardır. Asıl maksat harfteki mahreç ve sıfatın hakkını vermektir." **(K:19)**

"Kısaca belirtelim ki, zorunlu bir eğitim değil, tamamen kişisel tercih olmalıdır. Kitâbî dayanak olarak zayıf; Türkiye sınırları dışında neredeyse bulunmayan ve hoca-öğrenci

ilişkisinde kız-erkek olması durumunda çok zorluk çıkaracak olan bu uygulamayı dayatmak doğru değildir. Uygulamayı yapanları da reddetmemek gerekir. Fakat vâv gibi harflerdeki dudak eğitimi değil, daha çok ihfâ, iklâb ve benzeri ârizî sıfatları barındıran meseleler içindir." **(K:20)**

"Dudak tâlimi eğitiminin gerekli olduğunu düşünüyorum. Ama öğretici hocaların baskı uygulayarak öğrencilere öğretmesini doğru bulmuyorum." **(K:22)**

"Dudak talimi Kur'ân eğitimine mahsûstur ve bu eğitimin bir parçasıdır. Okuduğumuz harfin harekesini belli etmek ve doğru telaffuz etmek için bu şarttır. Okuyucuya bakmadan dinleyen bir kişi dudak tâlimini yapıp yapmadığını anlar. İklâb'ın dudak tâliminde hocadan hocaya değişen farklı uygulaması vardır." **(K:24)**

(K:25) kodlu öğretici dudak taliminin önemi hakkında şunları ifade etmiştir:

"Dudak tâliminde gerçekleşen farklı uygulamalar, farklı rivâyetlerden veya uygulayıcılardan kaynaklanabilir. Bu konuda ciltler dolusu kitap yazılması, inananların ona hassâsiyet göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Basit gördüğümüz konularda bile çok sayıda kitaplar yazılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in korunma içgüdüsünden kaynaklanmaktadır. Aman bozulmasın diye bu hassâsiyet gözetiliyor. Sonra kartopu gibi büyüyüp abartıya dönüşüyor. Aslında dudak tâlimini uygulanmadığı zaman mânâyı bozan bir durum söz konusu değil, daha temiz okumak için yapıyorlar. Ancak her şeyi itidalli yapmak daha güzeldir ve daha doğrudur." **(K:25)**

"Dudak tâlimi Kur'ân seslendirmelerinin daha net olması için önemlidir, fakat abartılmaması gerekmektedir. Özellikle dudak ihfâlarında ötreden esreye çekme, esreden öteye gitme hususunda bazıları abartı yapmaktadır. Dudak tâlimi doğal mecrasında yapıldığı zaman okuyuş daha lezzetli olmaktadır. Hem karşıdakinin anlayabilmesi hem de o sesin düzgün çıkabilmesi için dudak tâlimi önemlidir. Örneğin; Yâsîn sûresinin ikinci sayfasındaki "bidurrin" (بِضُرٍّ) kelimesinde "râ" harfini dudak tâlimi yapmadan ince okumak mümkün değildir. Demek ki harflerin ve harekelerin daha doğru okunması için abartısız dudak tâlimi çok önem arz etmektedir ve gereklidir." **(K:25)**

"Dudak tâlimi eğitimle öğrenilebilecek müstakil bir şey değildir. O, daha çok harflerin mahreç ve sıfatlarına bağlıdır. Dolayısıyla mahreç ve sıfatları iyi bilen birinin dudak tâlimi zâten yapılmış olur. Dudak tâlimi sebep değil sonuçtur. Özellikle son zamanlarda çok abartıldığını düşünüyorum." **(K:26)**

(K:26) dudak taliminin güzel yapılmasını mahreç ve sıfatları iyi bilmeye bağlarken (K:29) ise müşâfehe yoluyla öğrenilebileceğini (K:30) da dudak taliminin kırâatın ana unsuru olmadığını ifade etmişlerdir:

"Dudak tâlimi, harflerin çıkışında dudakların alacakları şekillere denilmektedir. Talebeye müşâfehe yoluyla verilmektedir. Bu şekilde harfin çıkışı kolaylaşmaktadır. Günümüzde ve geçmişte kullanılmış bir uygulamadır. Hâlihazırda hocalar Kur'ân eğitimi esnâsında dudak tâlimine çok dikkat etmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm yarışmalarında sesi hoş, okuyuşu düzgün olan yarışmacılar arasında seçim yapılırken dudak tâlimi yapıp yapılmadığı da göz önüne alınarak puanlama yapılmaktadır. İki tane aynı vasıflara sahip yarışmacı arasında kalındıysa dudak tâlimini yapabilen yarışmacı yüksek puan almaktadır. Bu durum da son zamanlarda yapılan yarışmalarda göze çarpmaktadır. Dudak tâlimi her Kur'ân okuyucusu için gereklidir. **(K:29)**

"Ülkemizde okumanın en önemli unsuru dudaklardır. "İşte şurada olacak, burayı öpecek" şeklindeki abartıların bir mânâsı yoktur. Kırâatın ana unsuru buymuş gibi aşırıya gitmek de doğru değildir. İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'ne Suriyeli Cidde'de ders okutan Eymen Rüşdi heyetle geldi. Dersimizi dinledikten sonra kursiyerlerden sorular almaya başladı. "Hocam şu dudak meselesini de bir sorabilir misiniz" dedi. "Arap'ın dudakla işi olmaz" diye

hocaya soruyu çevirmedim. Hoca çeviri yapılmayınca fark etti ve "Kırâat ilminde dudak hareketleri asıl mıdır, fer'î midir?" diye sordum. Şu âyeti okudu: (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ).[720] Dudaklar önemli ama kırâat ilmi bir tarafa, dudak hareketleri bir tarafa şeklinde, bunun son zamanlarda çok aşırıya gidildiği görülmektedir. Her konuda aşırılık iyi değildir." **(K:30)**

"Günümüzde yeteri kadar bilindiğini ve uygulandığını düşünmüyorum. Okuyuşu kolaylaştırması ve güzelleştirmesi hasebiyle öğrenilmelidir". **(K:32)**

(K:32) dudak taliminin yeteri kadar bilinmediği ve uygulanmadığını ifade ederken (K:34) ise dudak talimi hatalarına dikkat çekmiştir:

"Dudak tâlimine dikkat ederek okunduğunda harekenin hakkı tam verilmektedir. Bazıları "râ" harfini dudakları öne iterek telaffuz etmektedir. "Râ" üstünlü olduğunda da dudakları öne ittiklerinde ötreli bir okuyuş ortaya çıkar. Özellikle de besmele de çok karşılaşılmaktadır." **(K:34)**

"Dudak tâliminin gereklidir. Dudağın durumu sesi değiştirebilmektedir. Dolayısıyla elzemdir ve kırâat ilmiyle meşgul olan birinin bilmesi gerekir. Öğreten açsından tafsilâtlı bir şekilde, öğrenen açısından gerektiği kadarıyla bilinmesi gerekir. Önceleri çok önemsenmemekle beraber günümüzde öneminin vurgulanması, bu alanda çalışmalar yapılması takdîre şâyândır. Şunu da belirtmek isterim ki bu tâlim ne kadar erken öğrenilirse o kadar doğru ve güzel olur." **(K:35)**

(K:35) ve (K:37) kodlu öğreticiler dudak talimini elzem olarak gördüklerini ifade etmiş (K:36 dudak talimini Kur'ân eğitiminin ilk etabında öğretilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

"Dudak tâlimi eğitiminin en başta, hattâ çocukluktan verilmesi gerekir. Yaş ilerledikçe uygulama konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır." **(K:36)**

"Bu tür tâlim ile harfler kişinin ağzına âdetâ yuva yapar. Zamanla okuyucu da farkeder ki ağzından harfler ve kelimeler hakkını vererek çıkar. Bu yüzden dudak tâlimi tıpkı koşuya çıkmadan yapılan ısınmalar ve antrenmanlar gibidir. Bu itibarla oldukça önem arz eder." **(K:37)**

Geleneksel Kur'ân tilâveti eğitimi uygulamalarından biri olan "dudak tâlimi"nin günümüzdeki durumu, kullanılırlığı ve gerekliliği hakkında görüşleri tespit etmeye çalıştık. Bu konu hakkında mülâkâta katılan hocalarımızın bilgisi mevcût ve bu konunun önemine dikkat çekmektedirler. Bu eğitimin çocukluktan verilmesi, daha fazla ihtimâm gösterilmesi gerekitiği, ancak uygulama esnâsında abartıya kaçıp gülünç duruma düşmemek için dikkatli olunması gerekmekte ve yeterince uygulama yapılmalıdır.

[720] el-Kıyâme 75/18

2.8. Fâtiha Sonunda "Âmîn" Denilmesi

Bu konuyu özel bir başlık altında açmamızın nedeni; bazı okuyucuların Kur'ân tilâveti esnâsında, hatim duâlarında, mevlîd-i şerîflerde veya defin işlemlerinde mezarlıklarda, Fâtiha sûresinin sonundan Bakara sûresinin ilk âyetine geçerken, "Âmîne Bismillahirrahmânirrahîm" şeklinde bir uygulama yapmalarıdır.

Burada birkaç noktayı tespit etmek, ne şekilde bir uygulamayla okumamız gerektiğinin belirlenmesi açısından önem arzetmektedir. Meselenin önemli noktalarını birkaç soru hâlinde şu şekilde ifade edebiliriz:

- "Âmîn" kelimesi, Fâtiha sûresinin son âyetinin son kelimesi midir?
- Bu lafzın, sesli veya sessiz söylenmesi hususunda konuyla ilgili rivâyetlerden ve fıkhî hükümlerden bize ulaşan bilgiler nelerdir?
- Bu lafzın, namazda sesli söylenmesi, onun tilâvet esnâsında da sesli söylenmesini gerektirir mi? Yahut, namazda sessiz söylenmesi, onun tilâvet esnâsında da sessiz söylenmesi gerektiği anlamına gelir mi?
- Kur'ân'nın kırâatı ve tilâveti, kadîm kaynaklarla sâbit ve müsbet kâidelere dayanıyor ve kadîm ulemânın uygulamaları günümüze silsile yoluyla ulaşıyorsa, bu ve benzeri farklı ve münferit uygulamaların sebebi, kaynağı ve gereği nedir?

Bu uygulamanın meşruiyyet gerekçesinin ilk bakışta Hz. Peygamber'e nisbet edilen "(غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ) âyeti okunduğu zaman, "âmîn" deyin ki, Allah duânıza icâbet etsin"[721] ifadesi olduğu görülmektedir. Bunun sesli veya sessiz okunması hususunda uygulamalar mezheplere göre farklılaşmaktadır. Ancak burada önemli olan husus "amin" lafzının fatihanın akabinden ve besmeleye bitiştirlerek okunmasıdır ki bu konuda önemli bir öğretici olan Mehmet Ali Kurt hocanın bakışı şöyledir:

> "Bazı okuyucular (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ) âyetini okuduktan sonra (وَلاَ الضَّالِّينَ) kelimesine "âmîn" kelimesini ekliyorlar. Bazıları da âyeti okuduktan sonra nefes almadan âmîn kelimesini söyleyip peşine (امين بسم الله الرحمن الرحيم) besmeleyi okumaktadırlar. Fâtiha'nın sonunda da besmelenin başında da "amîn" lafzı bulunmamaktadır. Peygamberimiz "Fâtihayı okuyunca âmîn deyiniz" demiştir, biz de "amîn" diyoruz. Hanefi mezhebinden olanlar sessiz (gizli), Şâfii mezhebinden olanlar sesli (cehrî) olarak "Âmîn" demektedirler. Ama vasledерek (bağlayarak) "amîn" denilmez. (بسم الله الرحمن الرحيم وَلاَ الضَّالِّينَ امين) âyetin sonunda nefes

[721] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm,* 1, 32; Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-beyân fi makâsıdi'l-Kur'ân*, 15 Cilt. (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 1992), 1, 46; Bu lafzın anlamı ve etimolojisi konusunda detaylı bilgi için bk. Sargon Erdem, "Âmîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 3/62-63.

alıyoruz. Sonra "amîn" diyoruz, sonra yine nefes alıp besmeleyi okuyoruz. Vasledildiği zaman bu kelime kırâatın içine sokulmuş olur. Yani sûreye eklemiş olunur. Bu hem doğru değil hem de câiz değildir. Vaslederek okuma sonradan uygulamaya konulmuş bir işlemdir. Kırâatta böyle bir şey yoktur."[722]

Yine öğreticilere aynı konuyla ilgili **"Fâtiha Sûresi'nin sonundan Bakara Sûresi'ne geçiş yapılırken "Âmîn" kelimesinin sesli olarak söylenmesiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?"** sorusu yöneltildiğinde 26 katılımcıdan alınan cevaplar şöyle olmuştur:

"Âmîn" kelimesi kitâbî bilgi değildir." **(K:1)**

(K:1) ve (K:25) kodlu öğreticiler Fâtiha Sûresi'nin sonundan Bakara Sûresi'ne geçiş yapılırken "Âmîn" kelimesinin kitâbî bilgi olmadığını ifade ederlerken (K:22) "âmîn" kelimesinin besmele ile birleştirilmesini uygun görmediğine dikkat çekmiştir:

"Hattâ böyle bir kural yoktur, ama bazı mezheplerde âmîn lafzının gizli veya açıktan söylemesi hususu geçmektedir." **(K:**25**)**

"Fâtiha sûresi'nin sonunda "âmîn" kelimesinin besmele ile birleştirilmesini uygun görmüyorum. Çünkü hocalarımızdan böyle yapılmaması gerektiğini öğrendik." **(K:22)**

"Meclislerindeki okuyuşlarda, Fâtiha sûresinin sonundan Bakara sûresi'ne geçiş yapılırken "âmîn" kelimesini açıktan söylendiğini gördüm, ancak bunun kaynak kitaplarımızda olmadığını biliyorum. "Âmîn" kelimesinin sesli söylenmesi örfîdir ve sesli söylenmesi uygun da değildir." **(K:3)**

Sorulan soruya verilen cevaplar temel itibariyle belirli noktalarda temerküz etmektedir. Cevapların sonunda bu noktalar değerlendirme şeklinde ifade edilecektir.

"İki sûre arasında geçiş yapılırken dikkat edilecek kurallar açıkça belirtilmiş olup "âmîn" diyerek geçiş, hiçbir ulemâ tarafından uygulanmamıştır. Böyle bir geçiş söz konusu değildir. Böyle olduğu takdirde Kurân-ı Kerîm'e ekleme yapmış oluruz ki bu da büyük bir günahtır." **(K:4)**

"İki sûre arası geçişlerde (sûreteyn beyni) besmele, vasıl, sekte, tekbîr, tehlîl ve tahmîd vecihlerinden başka bir vecih, rivâyetlerde yer almamaktadır. Dolayısıyla mezkûr uygulama kitâbî ve aynı zamanda da doğru bir uygulama değildir. "Âmîn" lafzının besmeleye vasledilmek sûretiyle Bakara sûresine başlanması da aynı şekilde galatı meşhur bir uygulamadır." **(K:2)**

"Besmelenin bir parçası intibâını vereceğinden, yanlış bir uygulamadır. Vakıf ve vasıl hâline vâkıf olmayan okuyucunun (dur durak bilmeyen) artistik söylemidir." **(K:6)**

"Sadece namazda sesli iken sesli veya hafî şekilde söyleneceği mâlûmdur. Kıyas ederek sesli veya sessiz söylemesinde bir beis görmüyorum. Yalnız "âmîn" kelimesinin besmeleye vasledilmesi çok büyük hatadır." **(K:7)**

"Hoş karşılamıyorum." **(K:9)**

[722] Mehmet Ali Kurt, https://www.youtube.com/watch?v=o41FTGlYPlA, 08.02.2022, 20:52.

“Âmîn” kelimesi Kur’ân’dan bir cüz değildir, o sebeple sesli söylenmemesi gerekir. Hanefîler de bu görüştedir. Namaz kırâatinde de aynı durum geçerlidir. **(K:8)**

“Kur’ân’ın ilk muallimi Hz.Peygamber’dir. O, nasıl uyguladıysa öyle uygulamak bizim görevimizdir. Böyle bir uygulama olsaydı bilmemiz gerekirdi. Onun bu şekilde uyguladığını sahâbîler bize aktarmış olsaydı, bize de uygulamak düşerdi. Lâkin kırâatta böyle bir uygulamaya rastlamadık. **(K:11)**

“Âmîn” kelimesinin sesli söylenmesinde bir sakınca yoktur. Hattâ Türkiye’de şiddetle men edildiği “âmîn” kelimesinin, tekbîrde olduğu gibi besmeleye vaslının da mümkün olduğunu düşünüyorum.” **(K:13)**

“Bu işlem doğru değildir. Görevim süresince hiç yapmadım ve uygulamayı doğru bulmadığımı öğrencilerime öğrettim.” **(K:15)**

“Namaz dışında böyle bir uygulama yapıldığı takdirde, “amîn” kelimesinin Kur’ân’a ait bir kelime olabileceği izlenimi vereceğinden olumlu bulmuyorum.” **(K:18)**

“‘Âmîn’ kelimesinin sesli söylenmesi ile ilgili bir sıkıntının olmadığını düşünüyorum (namaz dışında) Buradaki sıkıntı “âmîn” kelimesini besmeleye vasletmektir.” **(K:19)**

“Namazdaki hükmü farklılık arz etmesine bağlı olarak kârî istediğini tercih edebilir. Mezhepler arası tartışmayı temel alarak okuyuşunda bir yol bulabilir. Kanaatimize göre tilâvet esnâsında ve tabi ki namaz dışında söylenmesinde bir sakınca yoktur.” **(K:20)**

“‘Âmîn’ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm’den bir parça (kelime) değildir. Onun için sesli söylenmemelidir. Sesli söylendiğinde Kur'ân-ı Kerîm’den bir kelime olarak anlaşılır. Bu Kur'ân'a ekleme yapmak anlamına gelir. Zâten anlamı “kabul et” demektir. Ama biz burada sessiz söylersek nazmın dışına çıkmış olmayız. Sûre başında da böyle bir geçiş şekli söz konusu değildir.” **(K:24)**

“Mezhep farklılığıdır. Kırâat olarak değerlendirilemez.” **(K:26)**

“Fâtiha sûresinin sonunda “âmîn” kelimesi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm kırâat edilirken söylenmesi tamâmen yanlıştır.” **(K:27)**

“Fâtiha sûresi içerik itibari ile duâ niteliği taşıyan bir sûredir. Bunun içinde sonunda duânın kabulü için “âmîn” denilmektedir. Bunun sesli ya da sessiz söylenmesi herhangi bir kural ihlâli oluşturmaz. Bu, bizlere Hz. Peygamber’in bir sünneti olarak gelmiştir.” **(K:29)**

“Fâtiha sûresinden sonra olsun veya başka sûreler, hattâ yapılan duânın sonunda “amîn” demek “Yâ Rabbim! duâmı kabul et!” anlamına gelmektedir. Ayrıca Peygamber efendimizin “amîn” deme uygulaması sünnetle sâbit olmuştur. ‘’ Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur. “İmâm ‘âmîn’ dediği vakit siz de ‘âmîn’ deyiniz. Zira kimin ‘âmîn’ demesi meleklerin ‘âmîn’ demesine denk gelirse, o kişinin geçmiş günahları affolunur.” **(K:33)**

“Kur’ân’dan olmayan bir sözü, kırâate katmamak lâzım. Her ne kadar Fâtiha sûresinin sonunda “Âmîn” diye söylenmesi sünnet olsa da bunun cehrî değil gizli söylenmesi icap eder. Nitekim namazdaki uygulama da bu yöndedir. Geçişi burada vasıl olarak alırsak, bu şekilde vasıl yapılmaz.” **(K:35)**

“Bazı mezheplerimize göre namazda sesli söylenmesinde bir sakınca yoksa, burada da sakınca yoktur kanaatindeyim.” **(K:36)**

“Kendimiz okuyorsak sessiz, mukâbele okuyorsak sesli okunmalıdır.” **(K:32)**

“Namazda Fâtiha’nın peşine âmîn denilmesi sünnettir. Bu itibarla sûre geçişinde de bu sünnet idâme ettirilmeye çalışılmaktadır. Bilen kişi için güzel netice olmakla birlikte, bilmeyen kişi için ‘demek ki âmîn’de fâtiha’dan bir âyet’ düşüncesi oluşturabilir. Eğer ki sırf anlamdan

buna âmîn demiş olduğumuzu kabul edersek, Kur'ân'ın çokça yerinde âmîn dememiz gerekir. Bu itibarla Kur'ân tilâvetindeki geçişte söylenilmemesi taraftarıyız." **(K:37)**

"Peygamber Efendimiz: "(غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ) âyeti okunduğu zaman âmîn deyin ki, Allah duânıza icâbet etsin" buyurmuştur. Fâtiha Sûresi'ni okuyan kimsenin onu bitirdikten sonra "âmîn" demesi sünnettir. Kur'ân'dan olanla olmayanın belli olması için âmîn lafzını (وَلاَ الضَّالِّينَ) kelimesinin nûn harfini sâkin okuduktan sonra söylemek gerekir. Âmîn kelimesinin gizli veya cehrî söylenmesinde ihtilâf vukû bulmuş, Medinelilerin rivâyetine istinâden Şâfi'i ve Mâlikî cehrî söylendiğini, bazı Medineliler ile Kûfeliler de gizli söylendiğini rivâyet etmişlerdir. Hanefi mezhebine göre âmîn kelimesini gizli söylemek cehrî söylemekten evlâdır. Bu ifadeler âmîn kelimesinin sûre âyeti olmadığının delilidir. Eğer Fâtiha'dan bir âyet olsaydı Fâtiha sûresi'nin diğer âyetleri gibi onu okumak da vâcip olurdu. Âmîn kelimesi mushaflara yazılmamıştır. Âyet olsaydı elbette mushaflara yazılırdı. Ayrıca, âmîn kelimesini Fâtiha'nın bir cüzü olduğunu sanmamaları için talebelerin uyarılmaları gerekir. Âmîn kelimesi, (اللهم استجب) "Allah'ım kabul et!" mânâsında bir duâ lafzıdır. Fâtiha sûresi'nden değildir. Fâtiha sûresi'nin sonunda vakf edip, âmîn lafzını besmeleye vasl etmek, yani (امين بسم الله الرحمن الرحيم) diyerek Bakara sûresine başlamak câiz değildir. Çünkü âmîn lâfzı, ittifâkla Kur'ân'ı Kerîm'den değildir. Âmîn lafzını açıktan okuyarak yani (امين بسم الله الرحمن الرحيم) diyerek Kur'ân'ı Kerîm'denmiş gibi okumak hatadır. Namaz esnâsında Fâtiha'nın sonunda imâm, cemâat ve münferid olarak namaz kılanların bilittifâk âmîn demeleri sünnettir. Namaz haricinde okuyanın ve dinleyenin âmîn demesi ihtilâflıdır. Hanefi mezhebine göre âmîn lafzı, hem okuyan ve hem de dinleyen tarafından gizli olarak söylenir. Şâfii mezhebinde âmîn lafzını cehrî söylemek var ise de Fâtiha'nın sonunda vakf edip söylemek gerekir. Amin lafzını Bakara Sûresi'nin evvelindeki besmeleye dahil etmek câiz değildir. Fevâid isimli eserinde Muhammed Emîn Efendi âmîn lafzı Kur'ân değilken Kur'ân'a ilhâk ederek tilâvet etmek "hatâ-i azîm ve dalâl-i cesimdir", diyor. **(K:30)**

Bazı katılımcılar, iki sûre arasında geçişte "amîn" kelimesini söylemenin kitâbî olduğu, besmele ile birleştirilmesinin hiçbir ulemâ tarafından uygun olmadığı, besmeleye vasledilmesinin çok büyük hata ve galatı meşhur olduğu**,** Kur'ân'a ait bir kelime olabileceği izlenimini vereceği, mezhep farklılığının kırâat olarak değerlendirilemeyeceği görüşünü beyân etmişlerdir. Görüldüğü üzere "âmin" kelimesinin Fâtiha sûresi sonunda söylenmesi konusunda bir sıkıntının olmadığı, fakat Bakara sûresinin başındaki besmeleye vasletme noktasında nerdeyse bütün katılımcılar uygun olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.

2.9. Meclisine Göre Aşr-ı Şerîf Seçimi

Bu başlığı öğreticilere yöneltilen soru ile başlatmak istiyoruz. Özellikle son zamanlarda Kur'ân'ın muhtevasına hakim olma çabalarının toplum içinde önem arzetmeye başladığını, Kur'ân öğreten kurumların da bunu önemsediklerini görmekteyiz. Şimdi bu yansımanın öğreticilerde ne nisbette olduğunu görmek için onların **"Aşr-ı şerîf seçimi (intihâbı) hakkında gördüğünüz problemler ve bu konuda çözüm önerileriniz nelerdir?"** sorusuna verdikleri cevapları değerlendireceğiz. Onlardan 20 katılımcı soruya iltifat edip şu yönde cevap vermişlerdir:

"Mekânın rûhuna uygun bir seçim olmalıdır." **(K:5)**

"Konularına göre aşr-ı şerîf okumak kaçınılmazdır. Hocalarımızın günün ve meclisin önemine binâen araştırıp, mânâlarına bakıp, aşır okumaları lâzımdır." **(K:3)**

(K:5) ve (K:3) kodlu öğreticiler aşr-ı şerîf seçiminde meclisin önemine dikkat çekmiş (K:5)'in ise okuyuculardaki belli düzeyde Arapça eğitiminin olmasının önemine vurgu yaptığı görülmüştür:

"Farklı konularda aşrı şerîfler mânâsıyla birlikte öğretilmelidir. Bu da belli düzeyde Arapça eğitimi ile elde edilebilir." **(K:5)**

"Arapça bilmemenin etkisiyle okuyucu ortama göre aşr seçemeyebiliyor. Veya yerli yersiz sesini yükseltip alçaltabiliyor." **(K:4)**

"Aşr-ı şerîf seçimi önemlidir, bu yüzden dikkat edilmelidir. Ehl-i Kur'ân için bu konuda seçimi düzgün yapamamak teknik bir hatadır. Bu konunun önemi her hâfıza öğretilmelidir." **(K:7)**

"Hâfızlık yapan talebelerimizin aynı zamanda Arapça'ya da vâkıf olmalarıyla bu ihtilaf büyük oranda çözülebilir." **(K:4)**

"Lâkin şer'î anlamda bir önemi olmadığı için çok da abartılmamalıdır." **(K:7)**

"Her makama göre -farklı- bir söz gerekir" (لكل مقام مقال) sözü fetvasınca ilgili meclisle uyum arz etmelidir. Camide okunuyorsa her yerde de okunabilir." **(K:8)**

"Bir cenâze merâsiminde "نسآؤكم حرث لكم [723] -Kadınlarınız sizin için bir tarladır" âyetinden başlanarak okunması garabettir. En azından Türk okuyucular, okudukları yerde neler anlatıldığına vâkıf olmalıdırlar." **(K:9)**

(K:9) kodlu öğretici okunan aşr-ı şerîfin anlamına vâkıf olmanın önemine dikkat çektiği (K:14)'ün ise prova edilmiş okumaların önemine vurgu yaptığı görülmüştür:

"Seçilip hazırlanılan aşr-ı şerîflerin sayıca azlığı ve kırâate vesile olan ortam ve bağlamın dikkate alınmaması en önemli problem olarak dikkat çekiyor. Meâl ve kısa bir tefsirinin de eşlik ettiği, ortama uygun, prova edilmiş okumaların daha faydalı olacağı izaha muhtaç değildir." **(K:14)**

"Aşr-ı şerîf seçiminin doğru, uygun mekân ve zamanda olması gerekiyor. Bunun için aşr-şerîflerin anlamına bakıp uygun olanları seçilmelidir." **(K:16)**

"Daha çok onların bütünlüğünü yansıtacak şekilde bir başlangıç ve bitiş yapılmamaktadır. Bunun için mutlaka en azından meâlinden faydalanılmalı ve meclisine göre aşr şeçilmelidir." **(K:17)**

"Bu problem eskiden vardı artık şimdi her görevlinin bu konuya dikkat ettiğini düşünüyorum." **(K:19)**

[723] el-Bakara 2/223.

(K:19) eskiye nazaran günümüzde bu problemin çözüldüğünü dile getirirken (K:20) ise bu konuda temel problemin Kur'ân'ın mânâsı ve tefsirinin hakkıyla bilinmemesi olarak değerlendirmiştir:

> "Aşrların seçiminde genelde yaygın uygulamaya uyuluyor. Bu da beraberinde bazı hatalar getiriyor. Meselâ şehitlerle ilgili olan âyetleri her hangi bir cenâzede okumak gibi. Sorulduğunda ise bu da ölü o da ölü deniyor. Halbuki aşırın içeriği farklılık arz ediyor. Demek ki temel problem, Kur'ân'ın mânâsı ve tefsirinin hakkıyla bilinmemesidir. Bu konuya iyi eğilmek gerekmektedir." **(K:20)**

> "Aşr olarak okuyacak kişinin aşır sayfasının anlamını okuması, anlaması ona göre aşıra başlayıp bitirmesi, sesini mânâya göre alçaltıp yükseltmesi gerekir." **(K:21)**

> "Aşr-ı şerîf seçimi (intihâbı) konusunda öğretici hocalarda eksiklik vardır. Bunun çözümü olarak Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsıyla birlikte öğretilmesi, öğrencilerin kendilerini geliştirmesi tavsiye edilmelidir." **(K:22)**

> "Aşr-ı şerîf seçimi oldukça önemlidir. Çünkü bulunduğunuz meclise uygun bir aşr-ı Şerîf okumak önemlidir. Her hastalığın bir ilacı varsa, her hastalığa aynı hap (aspirin) kullanılmıyorsa, o mecliste uygun aşr-ı şerîfler seçilmelidir. Okuyucu açısından o meclise, Kur'ân'a ve mesleğe verdiği önemi gösterir. Bir okuyucu en azından her meclise uygun birer ikişer aşr-ı şerîf seçmeli ve anlamını bilmelidir." **(K:24)**

> "Zâten konular çoğunlukla tasnîf edilmiş ve belirlenmiştir. Bu listelerin çoğaltılıp dağıtılması sorunu çözecektir." **(K:26)**

(K:24) her meclise uygun birer ikişer aşr-ı şerîf seçilip anlamını da bilmenin gereğine ifade ederken (K:26) konularına göre aşr-ı şerîf listelerinin çoğaltılıp dağıtılmasının önemine dikkat çekmiş (K:29) ise bu konuda şu cümleleri kullanmıştır:

> "Aşr-ı şerîf seçimlerinde son zamanlarda karşılaştığım sorunlar ciddi boyutta diyebilirim. Şöyle ki törenler de okutulan aşr-ı şerîf ile törenin içeriğinin alâkasının olmaması ya da mânâ itibari ile okunmaması gereken âyetlerin bazı törenlerde okunması gibi aksaklıklarla maalesef karşılaşmaktayım. Örneğin düğün merâsiminde "her nefis ölümü tadacaktır" âyetinin geçmesi düğün atmosferini düşürmektedir. Ya da tam tersi de olabiliyor. Örneğin cenâze taziminde "bekârlarınızı evlendirin" âyetinin, bazen ne törenle ne de mânâyla uyuşmayan âyetlerin okunması gibi. Örneğin peygamber isimleri geçiyor diye bir sayfanın on âyeti talebeye ezberletilebiliyor, bazen de ezberlemesi kolay diye ezberletiliyor. Bu konuda çözüm önerisi olarak ilk önce gidilen mekâna, duruma ve topluma göre bir aşr-ı şerîf seçilmelidir. Daha sonra seçilen aşr-ı şerîf uygun bir makamla sunulmalıdır. Aşr-ı şerîf seçimlerinde zorlanılıyorsa "ayn" durakları sizlere yol gösterebilir. Burada okunan âyet kadar ortam ve mekanın da önemi büyüktür. Hiç Kur'ân dinlememiş bir topluluğa bir buçuk sayfa aşr okunursa o toplum Kur'ân'dan soğur. Böylesi yerlerde daha kısa ve ağızda lezzet bırakan bir tilâvet gereklidir. Aynı şekilde Kur'ân okumaya alışık topluluğa da bir iki satırlık aşır okunursa o da orada hoş karşılanmaz. Âyet seçimi mânâ ve ses üzere yapılmalıdır. Örneğin, müjdeleyici bir âyeti sabâ makamı okursanız kişilerde şevki azaltırsınız. Müjdeleyici âyetler daha çok uşşâk, hüseynî, hüzzâm ya da hicâz makamı tercih edilmelidir. Ölüm ve âhiretten bahsedilen yerlerde ise sabâ makamı, isfahan makamı ve rast makamı tercih edilebilir. Duâ âyetlerinde de sesin alçaltılması ve yalvaran bir ses tonuyla bir makam sergilenmesi uygun olacaktır. Daha çok bu tarz âyetlerde hicâz, nihavend ve beyati makamı tercih edilmektedir." **(K:29)**

> "Aşr-ı şerîfin konusu seçilirken daha dikkatli olunması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bir düğün merâsiminde o günkü durumun önemini arz eden bir aşr-ı şerîf

> okunması gerekirken, ölümle ilgili bir aşr-ı şerîfin okunması yerinde bir seçim olmaz. O günkü ortamın rûhuna aykırı bir durumdur." **(K:33)**
>
> "Aşr-ı şerîf seçimlerinde problemle karşılaşmadım. Gerek yazılı gerek görsel işitsel metaryallerle bu konu üzerinde durulmakta ve konusuna göre aşrı şerîfler önerilmektedir. İnternet çağında olduğumuz şu dönemde böyle bir problem kişinin kendi eksikliğidir." **(K:35)**

(K:25) kodlu öğretici aşr-ı şerîf seçimlerinde problemle karşılaşmadığını ifade ederken (K:37) ise konularına göre aşr-ı şerîf seçimine dikkat etmeyenlerin olduğunu dile getirmiştir:

> "Anlam bilinmediğinden dolayı problemler oluşabilir. Aşr-ı şerîf seçimi yaparken mânâsının da araştırılması gerekmektedir." **(K:36)**
>
> "Genel olarak aşr-ı şerîf seçiminde olayın durumu ve anlamı gözetilmektedir. Bu tür seçim, yerinde bir örüntüdür. Tabi dikkat edilmeden seçilen aşırlar da mevcuttur. Buna dikkat edilmesi gerekir." **(K:37)**

Aşr-ı şerîf seçimi (intihâbı) hakkında Arapça bilme eksikliği, sesi kullanamama, metne hâkim olamama, ezber eksikliği sebepleri ile bu konunun istenen seviyede olmadığı görülmektedir. Öğreticilerin de bu konunun öneminin farkında oldukları ifadelerinden anlaşılmaktadır.

2.10. Arap ve Türk Tavrından Kaynaklanan Durumlar

İslâm'ın muhatabı olan insan, kendine özgü kültür yapısıyla Kur'ân'ı benimsemiş, kendisine özgü kültür, ses ve nağme yapısını Kur'ân'a uygulamıştır. Bunun yanında Kur'ân ise o toplumun hayatına yön verdiği ve zenginlik kattığı gibi ses ve mûsikî birikimine de katkı sağlamıştır. İslâm'la şereflenmiş her milletin, Kur'ân kırâatini ve tilâvetini kendi mûsikîsine özgü altyapısı yönünde icrâ etmesi tâbiîdir. Arap bir okuyucunun İstanbul tavrı ile Kur'ân'ı seslendirmesi nasıl zor ise; başka milletlerin de aynı şekilde farklı Arap tavrı mûsikî formuyla tilâvet etmesi de zor olacaktır. Bu sebeple her milletin kendi tavrı ve fıtrî ses yapısı yönüyle Kur'ân'ı seslendirmesi uygun ve daha rahat olandır.[724]

İlk zamanlarda, ulaşım ve iletişim araçlarının kısıtlı ve insanların lokal bir zeminde yaşıyor oluşu, yalnızca kendi çevrelerinin Kur'ân okuyuşuna şâhit olmalarına sebep oluyordu. Bu sebeple sorun görülmediği, duyulmadığı ve ihtilâfların farkında

[724] Uygun, "Kur'ân ve Musiki", 52.

olunmadığı zımni bir ittifâk temin ediyordu. Küreselleşme, iletişim ve teknik imkânlarıyla bütün dünyaki her bir farklılık gözler önüne seriliverdi.

Günümüzde her insan sesli veya görsel medyaya rahatça ulaşabilmekte, dünyanın meşhur bütün okuyucularını dinleme imkânı bulmakta, bilinçsiz ve eğitimsiz bir şekilde aralarında mukayese yapmaktadır. Kendi takip veya taklid ettiği üstâdını veya ekolü üstün veya doğru görerek, diğerlerini yanlış gösterme yarışına girişmektedir. Bu sebeple, konuya derinlemesine ve ciddi bir nazarla eğilmek ihtiyacı hâsıl oldu.

İlk muhatabı ve ilk okuyucuları Arap toplumu olan Kur'ân'ın kırâati Arap lahni üzerine şekillenmiştir. Bu sebeple de Kur'ân'ı Arap tavrı dışında bir tavırla okumanın câiz olup olmadığı tartışılmıştır. Uludağ, Arap dili ve mûsikîsi ile Kur'ân okumanın fanatikler tarafından daha üstün görülmesinin doğru olmadığını, Türk tavrı ve mûsikîsi ile Kur'ân okumanın da uygun olduğunu açıklamıştır.[725]

Genellikle göçebe bir toplum olan Arap toplumu şiire ve edebiyata verdiği değeri mûsıkîye de vermiş, uzun ticaret yolculuklarında deve kervanlarını seri ve âhenkli yürütmeye teşvik etmek amacıyla ilkel melodiler oluşturmuşlardır.[726] Bu yolculuklarda hüda nâğmelerini, şiirin mûsikî ile söylenmesi (ğına) ve düz yazı-nesir hâlindeki sözler olan terennümler izledi. Bunun akabinde her türlü günahkârlık ve putperestlik ifâde eden sözler, yerini tevhid ve insani güzellikleri işleyen ifâdelere bırakmıştır.[727]

Her iki topluma mensup okuyucularda görülen yerleşik uygulamalarla bahsimizi örneklendirmeye çalışalım:

Örneğin, Türkçe'de bulunmayan ve Türkçe'nin doğal fonetik ses yapısında kullanılmayan kâf (ق) harfi, yetkin bir eğitim süreci gerektirmektedir. Harflerle ilgili Arap lehçesinde ise neredeyse bütün harflerin telaffuzlarını, mahreçlerini bozan ve ortadan kaldıran söyleyişler bulunmaktadır. Mısırlı, kâf (ق) harfini konuşma dilinde hemze (أ) olarak okuyarak, kalu (قالوا) yerine alu (آلوا) demekte, cim (ج) harfini "g" olarak telaffuz edildiğini ifade etmektedir. Kur'ân'ı kendi kâidelerine uygun okuyuşla okumak isteyen Arap'ın tecvîd ve mahreç dersi alması gerekmektedir. Ülkemizde bazı

[725] Uygun, *"Kur'ân ve Mûsiki",* 54.

[726] İbn. Manzur, *Lisânü'l-Arab,* XIV, 168, Firuzabadi, *Kamus,* 1643.

[727] Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Mûsikîsi Cami ve Tekke Mûsikîsi*, (Akçağ Yay., 2011), 20.

okuyucular ise kâf (ق) harfini Türkçe' deki "k" harfine dönüşmüş bir şekilde okunduğu açıkça görülecektir.[728]

Ülkemizdeki okuyucular, ek olarak gunne sıfatı olmayan harfleri gunneli okumaktadırlar. Örnek olarak, (ب), (ر), (ع), (ل), (ه), harflerinin hayşuma kaçan bir mahreçle, burundan gelen bir sesle, gunneli olarak okunduğu görülmektedir. Dikkatsizlik ve hatalardan, damme/ötre tam bir "u" veya tam bir "ü" sesiyle okunması veya dudakların tam olarak büzülüp büzülmemesi durumlarında farklılıklar görülmektedir. Dudaklar tam olarak büzülmediğinden Türkçe'deki "o" sesine benzeyen bir ses duyulmaktadır. Dudaklar fazlaca büzüldüğünde "ü" sesine yakın bir ses duyulmak durumunda kalacaktır. Arap ve Türkler arasında 'ü' sesi konusunda da yanlışlıkların olduğu görülmektedir.[729] Buradaki çekince ise ince harflerin inceliğini ve kalın harflerin kalınlığını koruma kaygısıdır. Dolayısıyla bu ayırımın "u" sesinin tonlarıyla yapılmasıdır.[730]

Koç; "Kâf (ق) harfi sert ve tok bir sesle değilde cılız ve ince bir "ga" sesiyle okunmaktadır. Ayrıca "râ" (ر) harfinin kalın okunacağı yerlerde ince yahut ince okunacağı yerlerde de kalın okunduğu görüldüğünü"[731] ifade etmektedir.

Kırâat ilminin nakli fem-i muhsin vesilesiyledir. Fem-i muhsin kendi hocasından doğru bir şekilde kırâati almış olsa da insan olması hasebiyle zamanla yaşlılık, sağlık sorunları kulak ve dil yapısının zayıflamasıyla hocanın hocasından aldığı doğru okuyuş deforme olabilir ve bozulabilir. Bu nakil sadece fem-i muhsin aracılığıyla değil, hem rivâyet hem dirâyet yoluyla olmalıdır.

Arap tavrını savunanların, Kur'ân'ın Arapça olmasından başka dayanağı bulunmamaktadır. Ancak Kur'ân'ın ve tecvîdin kendine has özgün kâideleri mevcuttur. Bu sebeple, vâkıf olunması ve riâyet edilmesi gereken bir tavır varsa, o ne Arap tavrı ne de Türk tavrıdır. Türkler ve Araplar'ın eğitim almak zorunda oldukları Kur'ânî ölçü ve

[728] Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 335.

[729] Mehmet Ali Soy-Altan Çap, *Kur'ân Okumaya Giriş*, 58. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Yenigün Matbacılık, 2006), 10.

[730] Mısırlı, *"Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi",* 344.

[731] Koç, "Harf Eğitiminde Arap-Türk Ağzı İkilemi Üzerine", 588.

Kur'ânî tavırdır. [732] Buna ek olarak Kur'ân'ın kırâatinde "Arap tavrı-Türk tavrı" tartışmaları ve ihtilâfları bulunduğu gibi, mushaf hattına dayalı "Arap Kur'ân'ı- Türk Kur'ân'ı" tartışmaları da mevcuttur. [733]

Kur'ân'ın tecvidi, Kur'ân âyetlerinin muhâfazasıdır. Kur'ân'ın tecvîdinden bahseden eserler genellikle Arapçadır. Bunun yanında diğer dillerde de yazılmış, kalın-ince, yumuşak-sert harfler tasnîf edilmiştir. Kur'ân okuyan kişilerin, Arap tavrı, Türk tavrı yerine Kur'ân'ın tecvîd ahkâmını dikkate alarak okudukları zaman bir ihtilâftan söz edilmeyecektir.

Kendi akışı içinde harfleri kullanırken zaman zaman okuyuş sallanır, ancak Kur'ân'ın vâvı olunca uslûp ve ölçü gelir. Vâv aşırı şekilde inceltilirse kitaba, kalın okurnursa yaygın olan pratiğe ters düşer. Ancak sâd harfi sîn harfi, sîn harfi de sâd harfi gibi okunursa bazen mânâ bozulabilir.[734]

Öğreticilerin gözünden konuya bakıldığında onlara yöneltilen **"Arap ve Türk tavrı" konusundaki tartışmalar ve bu konu hakkında sizin fikirleriniz nelerdir?"** sorusuna verilen cevaplar ise şöyledir:

> "Öğrencileın aktarımına göre, Arapça hocaları Arapça dersinde Kur'ân'ın vâv'ı şöyle diyerek tarif yapmaya kalkıyorlar. Bende diyorum ki Arapça hocaları Arapça dersinde kalsınlar. Kur'ân'ın vâv'ına karışmasınlar. O dil size ait ama Kur'ân hepimize aittir. Bu sebeple Arap ve Türk tavrı diye bir şey yok, Kur'ân tavrı vardır." **(K:1)**

(K:1) kodlu öğretici Arapça hocalarının Arapça dersinin dışına çıkarak Kur'ân'ın eğitiminde yanlış eğitim verdiklerini ifade ederken (K:4) ise bu tartışmaları yersiz bulduğunu dile getirmiştir:

> "Bu tartışmaları **yersiz** buluyorum. Her konuda milliyetçiliğe kaçmaya çalışan insanlarımız bu konuda da milliyetçiliğe kaçıyorlar. Bu bir güzelliktir. Farklı nağmeler, farklı tonlar Rabbimizin verdiği güzelliklerdendir. Bu konuda ayrımcılığa gitmek yerine eksik görülen yerler tespit edilmeli, insanlara farklı nâğmelerde doğru bir usûlle Kur'ân'ın dinletilmesi sağlanmalıdır." **(K:4)**

> "Her milletin geçmişten getirdiği bir fonetiğinin olması tabiî bir durumdur. Ancak bunu başka bir noktaya çekerek üstünlük yarışına girilmemelidir. Ancak okuyucuya, bizim hocalarımızın

[732] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", İslam Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Açılış Paneli:

https://www.youtube.com/watch?v=fOa0BUVUzFs, 30.06.2022, 12:42.

[733] Lutfullah Yavuz, "Kur'ân'ın Topkapı Nüshası'nın İmlâsı ve Hz. Osman'a Nispeti Konusundaki Tereddütlere Cevaplar", *Diyanet İlmi Dergi*, 46/2, 144.

[734] Çollak, "Kur'ân Fonetiği", 30.06.2022, 12:42.

tavrı ile okumaları tavsiye edilmelidir. Arap tavrı ile okuyanlar da kınanmamalıdır. Önemli olan Kur'ân okuma usûl ve esaslarına riâyet etmektir." **(K:5)**

(K:5) her milletin kendine özgü özelliklerinin üstünlük sebebi sayılamayacağına dikkat çekerken (K:7) ise tecvîd kâidelerinden ödün vermedikçe her hocanın istediği tavırda okuyabileceğini dile getirmiştir:

"Her hoca istediği tavırda okumalıdır. Yeterki tecvîd kâidelerinden ödün verilmesin. Şu unutulmamalıdır ki bir Türk, Arap tavrını benimsiyorsa, bunun sebebi Türk tavrını İsmail Biçer hocamız gibi çok güzel icrâ edenlerin nadir olmasından dolayıdır." **(K:7)**

"Allah Kur'ân'ı Arapça ve ilk muhatap olarak Araplara indirmiştir. Ne var ki Araplar'ın bugün kendi dillerini oldukça bozdukları bir hakikattir. Bu meselede Araplar, Araplıklarına güvenirken, Türkler Osmanlı'dan miras aldığı ilmî birikime, hâssaten İbnü'l-Cezerî gibi bir ismin faaliyetlerine güvenmektedirler. Ben Türk tavrını benimseme taraftarıyım. Zira Arapların okuyuşlarından harflerin mahreci bir tarafa Kur'ân'ın makama mağlûp edildiğini düşünüyorum." **(K:8)**

(K:5) Türk tavrının benimsenmesi gerektiğini, Araplar mahreci bir tarafa bırakıp Kur'ân'ı makama mağlûp ettiklerini savunurken (K:9) ise hem mânâ hem de mûsikîyi ortaya koyan örnekleri zikretmiştir:

"Türk okuyucusunun mûsikîye odaklandığını söyleyebilirim. Bu sebeple kırâat kompozisyonları güzeldir. Kendileri için Kur'ân'ın dili yabancı bir dildir. Bu sebeple mânâ yönünden eksik kaldıkları şüphe götürmez bir gerçektir. Hem mânâ hem de mûsikî olarak bu işin mütekâmil örneklerinin Abdussamet, Mustafa İsmail ve Muhammed Umran gibi zevâttır. Pek çok yeni Arap okuyucusu ise üslûp olarak dinleyicilere hitap etmiyor." **(K:9)**

"Bu tartışmalar ne ilktir ne de son olacaktır. Lâkin bu konuda kulaktan dolma bilgilerden ve taassuptan sakınmak gerekir. Kişinin kendi ırkından kaynaklanan ağzındaki üslûp farkı bir yere kadar anlaşılabilir bir durumdur. Kişinin mahalli ağzındaki farklılık onun yanlışlarına mâzeret olamaz. Önemli olan doğru okuyup okumamaktır. Bunun yanında Kur'ân'ın açık bir Arapça ile ve Arapların ana dillerinde nâzil olduğunu unutmamak gerekir. Ama Kur'ân konusunda ehlinden tâlim almamış kişilerin görüşlerinin, Arap da olsalar hüccet olmadığını da unutmamak gerekir." **(K:13)**

(K:13) önemli olanın doğru okuma olduğunu dile getirmiş (K:16) ise Arap-Türk tavrının her ikisinin de zenginlik olduğunu zikretmiştir:

"Arap-Türk tavrı ayrımı kitaplarımızda mevcuttur. Ancak bu ikisi de bir zenginliktir. Birini diğerine tercih etmek yerine ikisini de bir zenginlik ölçüsü kabul etmemiz gerekiyor. Bu iki tavrın da tabi ki temel kırâat ve tecvîd kurallarına göre edâ edilmesi gerekiyor." **(K:16)**

"Arap tavrı daha hoş ve kolay gelebiliyor genelde. Ama hançere itibariyle Türk tavrı daha kolay gelmelidir. Uygulama açısından Türk tavrının daha özeldir ve yetkin kabiliyet gerektirmektedir." **(K:17)**

"Bu konuda yönlendirme yapılmamalı, okuyucu hangi tavra daha yatkınsa o tavır ile okuyabilmelidir." **(K:18)**

(K:18) okuyucu hangi tavra daha yatkınsa o tavır ile okuyabilmesi gerektiğini, (K:19) ise taklid etmekten uzak durulmasını şu cümlelerle dile getirmiştir:

"'Bi-luhûn'il-Arab (Arap lahni)' ibâresini yanlış anlıyorlar. Arabı taklid et anlamında değildir. Araplar "haremi **şerîf** imâmları" kendi tabi sesleriyle zorlanmadan karşısındaki kişiyle konuşur gibi okurlar. Bizde de İstanbul tavrı vardır. Tecvîd kurallarına riâyet ettikten sonra içinde yetişip büyüdüğümüz, kültüründen etkilendiğimiz coğrafyanın izlerini okuyuşumaza yansıtmamız gayet doğaldır. Nasıl ki bir eserin güftesi, bestesi var ama yorum farklı, burada da aynı şekilde kurallara riâyet ettikten sonra sıkıntı yoktur. Bunun en güzel örneği mâlûm İsmail Biçer hocaefendidir ki Arap dünyasının bile takdirini kazanmıştır." **(K:19)**

"Bu konuyu tartışmak bile abestir. Her okuyucu kendi mizacına ve ses karakterine uygun olan tavrı seçebilmelidir. Bu konuda her bir kârî özgür bırakılmalı, baskı yapılmamalıdır. Ayrıca bu tartışma **bile** Kur'ân'ın evrenselliğine ihanettir. Konuyu özellikle gündemde tutmamaya özen göstermelidir." **(K:20)**

(K:20) kodlu öğretici bu konuda kârîlerin özgür bırakılması ve tavır konusunda baskı yapılmaması gerektiğini ifade etmiş (K:21) ise Türk okuyucu, Türk olan hocaları dinlemeli ve Türk hocalardan ders almaları ve taklid etmekten uzak durmaları gerektiğini şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Ağız yapısı, dili bakımından Arap ve Türkler'in farklı olduğu bir gerçektir. Türkler'in Türk hocaları dinleyerek Türk hocalardan ders almalarının daha doğru ve verimli olacağı görüşündeyim." **(K:21)**

"Türk tavrı her zaman korunmalıdır." **(K:27)**

"Arap ve Türk tavrı konusu gereksiz bir meseledir. Kur'ân okurken bozucu unsurlar olmadıkça her iki tarzın da güzel olduğu kanaatindeyim." **(K:22)**

"Kur'ân'ın kendine has bir tavrı (tecvîdi) vardır. Buna en yakın ve en uygun olan tavır Türk tavrıdır. Çünkü Arapların konuştukları dile hiç değiştirmeden okuyuşlarında Kur'ân'a yansıttıklarını (yayarak okuma kalın harflerin telaffuzu gibi) görüyoruz. Kur'ân Mekke'de indi. İstanbul'da yazıldı ve Mısır'da okundu deyimi vardır. Şimdi Mekke'de indi İstanbul'da yazıldı ve okuyan insanlar -inşallah bu milliyetçilik değil kim önem vererek- aslına uygun okursa Kur'ân tavrı odur." **(K:24)**

(K:24) en uygun olan tavrın Türk tavrı olduğunu savunurken (K:26) kodlu öğretici ise Arap ve Türk tavrı arasında farklılığın olmadığını şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Arap ve Türk tarzı diye bir tanım, dil farklılıklarından kaynaklı bazı vurguların değişik olması dışında herhangi bir farklılığın olduğu doğru değildir. Kur'ân Arapçadır ve o, herhangi bir tarz veya üslûba uydurulmamalıdır." **(K:26)**

(K:29) kodlu öğretici ise Arap ve Türk tavrı konusunu ayrıntılı bir şekilde şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Kur'ân okuyuşunda İstanbul tavrı ve Arap tavrı kırâat ilminin hep tartışılan konularından biri olmuştur. Araplar mı, Türkler mi daha doğru bir okuyuş sergiliyor? Dil mi, kırâat mi öncelenmelidir? Bazı ekoller dili bazı ekoller ise kırâati ön planda tutmaktadır. Kırâatlar, ne sadece Arapça kurallara tâbi tutularak okunabilir ne de Arapça'dan tamamen ayrılarak okunabilir. Kırâatlar kırâat imâmlarının rivâyetleri ile sâbittir. Mütevâtir yollarla ulaşmış kırâatların dışında bir okuyuş iddia etmek mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm ne sadece Arab'a ne de Türk'e gönderilmiştir. O tüm insanlığa gönderilmiş bir kitaptır. Kur'ân evrensel

olduğu gibi okuyuşu da aynı şekilde evrenseldir. Arapça olarak indirilmiş olan kitap elbette ki Arap olan birisinden öğrenildiğinde doğru öğrenilmiş ve anlaşılmış olacaktır. Fakat yöresel Arapça ile Kur'ân okunamaz. Ancak Kur'ân'ın Kureyş lehçesi olan Arapça ile okunmasına itibâr edilir. Kur'ân eğitimi fonetik yapısıyla ön plana çıkmaktadır. Onun için Kur'ân'ı seslendirecek kişinin de yine sağlam, mütevâtir ve müteselsil olan bir ağza sahip olması gerekmektedir. Kur'ân'a en çok kim hizmet ederse, kim ilgi duyarsa, sadece okunuşu ile değil gönülden aşkla, sevgiyle Kur'ân-ı Kerîm'e kim bağlı olursa, Allahu Teâlâ kendi dilini o kimseye sevdirerek latif biçimde öğretecektir. Bu Kur'ân sevdalısı hangi kavimden olursa olsun Allah ona Kur'ân'ı benimsetecektir." **(K:29)**

"Bazı şeylerin tartşılması güzel ve ilim tahsil etmenin bunu gerektirdiği âşikârdır. Lâkin sekülerizmin getirdiği sorunlardan birinin de bunu TV veya sosyal medyada tartışarak insanların zihinlerini bulandırmak olduğu bilinmelidir. Arap tavrı Türk tavrı ne fark eder sonuçta okunan Kur'ân-ı Kerîm'dir ve onu her güzel sesten dinlemek ibadettir. Eğitimi bu tartışmalardan uzak tutup ana hedeften saptırmamak gerekir." **(K:35)**

(K:35) okunanın Kur'ân-ı Kerîm olduğunu, Arap/Türk tavrı farkının olmadığını savunurken (K:36) kodlu öğretici ise Arap ve Türk tavrında farklılıkların olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Gırtlak yapılarının farklı olması sebebiyle Arap ve Türk tavrında farklılıkların olması gayet normaldir. Aykırı okuyuşlara kaymamak kaydıyla sıkıntı olmaması gerekir." **(K:36)**

(K:37) kodlu öğretici bu tür tavır ve tartışmaların normal olduğunu savunmuş ve şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Bu tür tavır ve tartışmalar gayet normaldir. Çünkü aynı dili konuşan birçok bölge arasında dahi konuşma farklılıkları vardır. Arap ve Türk tavrı da tıpkı böyledir. Bu aynı zamanda Kur'ân'ın dilsel anlamdaki zenginliğini de göstermektedir. Her bir tavır, Kur'ân'ın aslına zarar vermeden, bize Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde okumak zorundadır. Bu itibarla bu çeşit çalışmalar gayet doğaldır. Kur'ân bu tür okuyuş tavırlarıyla birçok kesime hitap eder." **(K:37)**

Arap ve Türk tavrı konusu da tartışmalı/ihtilaflı konulardan biridir. Görüldüğü üzere mülâkâta katılan hocalarımız arasında bu konuda çok farklı görüşler vardır. Bu ihtilafın uzun sürede çözülmeyeceği de âşikârdır. Tecvîd kâidelerine uyarak okumanın yeterli olacağı, ayrımcılığa gitmek yerine eksik görülen yerler tespit edilip, insanlara farklı nâğmelerde doğru bir usûlle Kur'ân'ın dinletilmesinin sağlanması, konusuna değinilmiştir. Arap ve Türk tavrı konusundaki tartışmalar uzun süre devam edeceğe benzemektedir. Tecvîd kâidelerine uyarak okumanın sağlanması yeterli olacaktır.

2.11. Mûsikî ile Kur'ân Kırâatı

Duygusal bir varlık olan insan, tabiatı gereği duygularına dokunan herhangi bir sesi dinleme ve bu dinlemelerinden pek çok duygusal çıkarımlar yapabilmektedir. Bu sebeple mûsikîsi onun daima ilgisini celbetmiştir.

Günümüzde dinî mûsikînin en önemli kısmını "**Cami Mûsikîsi**" teşkil etmektedir. Cami Mûsikîsi'nin önemli bir formu da Kur'ân tilâvetidir. Kur'ân tilâvetinin Mekke dönemindeki ilk temsilcisi Hz. Peygamber'in bizzat kendisidir. Birçok sahâbî ve tâbiîn onu takip etmiştir.

Yine mûsikî ile Kur'ân kırâatı konusu Hz. Peygamber'in "Kur'ân-ı Kerîm'i sesinizle güzelleştiriniz!"[735] anlamındaki hadisleri, Kur'ân'ı mûsikî ile okumaya teşvik ederken, âyetlerde ise tertîl üzere okunması emredilmiştir. Tertîlden maksadın ise harflerin lâzimî ve ârizî sıfatlarının yerine getirilerek onların herbirinin hakkının verilmesi ve vakıf yerlerinin bilinmesi olduğu malumdur. Özellikle günümüzde çok az sayıdaki okuyucuların mûsikî kullanarak yaptıkları Kur'ân kırâatı sırasında makamları amaç edindikleri ve tilâveti farklı veçheye dönüştürdükleri görülmektedir. Bazı okuyucular ise bundan daha da öteye giderek, âdetâ notalara aksettirilmiş bir mûsikî anlayışıyla Kur'ân okuma gayretlerini savunur olmuşlardır. Bu konuda ifrât ve tefritten uzak durarak Kur'ân'ın usûlüne ve tavrına yaraşır biçimde okunması, tecvîd kurallarına ve tilâvet kâidelerine bağlı kalınması büyük önem arzetmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in mûsikî ile makamlarla okunuşu konusunda da çeşitli araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Kırâat ilminde tecvîdin yeri konusunda herhangi bir ihtilâfa mahal olmasa da mûsikî ve makamın ölçüsü ve cevâzı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

Mûsikî ile Kur'ân tilâveti (makamlı/makamsız okunması) konusunda insanların iki görüş etrafında toplandığı görülmüştür. Bir kısmı Kur'ân-ı Kerîm'in makamlı okunması gerektiğini ön görürken, bir kısmı da onun makamsız ve nağmesiz olarak okunması gerektiğini savunmuşlardır. Her iki cenâh da kendi görüşlerini çeşitli delillerle desteklemişlerdir.[736]

Kur'ân-ı Kerîm'in metin boyutu "ilâhî bir güfte" olarak kabul edilirse, bu ilâhî güftenin mûsikîsi ve bestesi kırâat ilmi, özelde ise tecvîd kâideleri olacaktır.[737] Tecvîd,

---

[735] İbn Mâce, "İkâmet", 176; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 126.

[735] Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid*, (Kahire: Mektebetü'l-Kuds, 1994),VII, 126.

[736] Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kırâatında Mûsikînin Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi,* 7/7, (Bursa: 1998), 115.

[737] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr,* nşr. Ali Muhammed Debbâğ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmîyye, ts.), I, 209.

Kur'ân tilâvetinde "olmazsa olmaz kâideler bütünü" olmakla beraber ve bunun kırâat ilminde gerekliliği konusunda herhangi bir tartışma olmamakla birlikte sadece tecvîd kurallarıyla Kur'ân-ı Kerîm okumaya çalışmak da Kur'ân tilâvetinde yine bir ifrât meydana getirecektir.[738]

Mûsikî, "sesin ölçü ve estetik kazanmış, kişide tesir ve heyecan uyandıran, kulağa hoş gelen sözler dizisi" demektir.[739] Mûsikî "Duyguyu, düşünceyi, bir fikir veya olayı anlatmak hedefiyle, ölçülü ve âhenkli seslerin ritimli veya ritimsiz olarak, estetik bir şekilde bir araya getirilmesi sanatı olarak da"[740] tanımlanmaktadır.

Bir teşbîh ile ifâde edecek olursak; resim sanatı "renklerin uyumlu bir şekilde kullanılması"; mûsikî sanatı ise "seslerin uyumlu bir şekilde kullanılmasıdır" dinilebilir.[741] Kur'ân, metin olarak âdetâ nakışları, motifleri, her bir noktası harflerle örülü mîmârî bir sanatın vücût bulmuş hâli gibidir.

"Melodi, ritim ve armoni açısından ele alınan ses dizini ve bunların her birinin uyumu şeklinde tarif edebileceğimiz mûsikî için[742] genel bir îzâh yapmak gerekirse "insan duygularının sesle mutâbık olarak yansıtılması, sesin duyum lezzetine hitap etmesi, duyguların, hislerin ve mânânın ses güzelliği ile bütünlük arzetmesidir" denilebilir. Mûsikînin üretimi, salt insan sesiyle olabileceği gibi, bütün örnekleri ve çeşitleriyle enstrümanların icrâsıyla da ortaya konabilir.[743]

Özellikle Türkler'in ve diğer İslâm ülkelerinin tarihinde görülen bir ilim olarak "Nâğmelerin karar perdesi veya seyrine göre değer, ölçü ve tanzim kazandığı ses dizisi" olarak açıklanan[744] makam ilmi, Kur'ân tilâvetinde kullanılmaktadır. Kur'ân okumaya uygun görülen makamlar; acemaşîrân, acemkürdî, hicâz, hüseynî, hüzzâm, müsteâr,

[738] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 54.

[739] Şükrü Halûk Akalın vdğr., "Mûsikî", *TDK Türkçe Sözlük,* 11. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1713.

[740] Nuri Özcan-Yalçın Çetinkaya, "Mûsiki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/261-263.

[741] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 50.

[742] Çetin, "Kur'ân Kırâatında Mûsikînin Yeri", 117.

[743] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 50.

[744] Çetin, "Kur'ân Kırâatında Mûsikînin Yeri", 117.

nihâvend, rast, sabâ, segâh makamları olarak ifâde edilirken; uygun görülmeyen makamlar ise hicâzkar, karcığâr, kürdilihicâzkar, şedd-i araban gibi makamlardır.[745]

Kur'ân okumaya ve okutmaya müsâit ağız ve okuyuş yapısı olarak özetleyebileceğimiz fem-i muhsin, hocanın tarzını, usûlünü ve üslûbunu talebesine aktarması; talebenin de hocasının tavrını birebir taklit yoluyla değil, kendi özgünlüğünü katarak hocasının tavrını da hissettirmek şekliyle tevârüs etmesidir.[746] Burada önemli olan bir diğer husus ise fem-i muhsin kabilinden Kur'ân tilâvetine müsâit "ağız" tâbirinin iyi anlaşılmasıdır. Öyle ki, diğer mûsikî alanlarında kabiliyetli olan her icrâcı ve sanatkâr, Kur'ân tilâvetinde aynı mahâreti gösteremeyebilir. Hattâ dinî mûsikî sahasında dahi mevlîd, kasîde, gazel ve ilâhîler alanında yetkin ve mümeyyiz bir okuyucu, Kur'ân tilâvetinde aynı hüneri gösteremeyebilir.[747]

Kur'ân kırâatinde nağmenin (terennüm), güzel ses ve makamlı okuyuşun (teganni) insana haz veren bir yönü vardır. Bu noktada hissedilen haz, Kur'ân'ı dinlemeye de teşvik edici bir tesir oluşturacaktır.[748] Yazır, bu konuda şunları kaydeder: "Kur'ân kırâatinde tecvîd ve ses güzelliği gerekli birer hususdur. Kırâat esnâsında sesin güzelleştirilmesi ve tegannîye başvurulması dinîn tavsiye ettiği bir durumdur. Fakat bu nağmeler ve tegannîler vasıtası ile Kur'ân'ın lafız ve nazım yapısını bozmamak, mânâyı unutturarak sesi öne çıkarmamak gerekmektedir. Harflerin ve kelimelerin tecvîdine, mânânın icâbına uygun bir kırâatle okunmalıdır.[749]

Kur'ân-ı Kerîm'in mûsıkî ile ve güzel bir okuyuşla insan rûhuna tesir etmesinin bir diğer nedeni, âyet **fâsıla**larında[750] sonu sâkin biten harflerdir. Örneğin kâf sûresi hurûf-i mukatta olarak (ق) kâf harfiyle başlamakta, sonrasında da kâf harfi 45 âyette 57 defa tekrar edilmektedir. Kalem sûresinde ise hurûf-i mukatta olarak nûn harfi (ن) ile

[745] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 55.

[746] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 50.

[747] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 55.

[748] Fatih Çollak, "Kur'ân Tilâveti ve Mûsikî", 2

[749] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1936), IV, 3948; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, II, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1977, 1980. 628 vd.

[750] Abdurrahman Çetin-Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/209-210.

başlanmakta, devamında 52 âyette 124 kez nûn harfi tekrar edilmektedir. Şâyet bu sûrelerde geçen Kâf harfleri yerine nûn, nûn harfleri yerine de kâf harfleri kullanılmış olsaydı, bu sûrelerdeki âhenk bozularak telaffuzu zor ve dili yoran bir akış gerçekleşmiş olurdu. Bunun yanında kalem sûresindeki fâsılalar nûn harfi ile bitmektedir. Fakat on âyetin son harfi mîm harfi ile neticelenmektedir. Bu ise mîm ve nûn harflerindeki, sözlükte "genizden konuşmak, inlemek"[751] anlamına gelen gunne sıfatı sebebiyle mûsikî açısından başka bir âhenk ve lezzet oluşturmaktadır.[752] 93 âyetten oluşan neml sûresinde (ون) fâsılası 50 defa; (ين) fâsılası 34 defa yer almıştır. Sûrenin 9. âyetinde ise (يم) fâsılası muminun sûresinde olduğu gibi (ون) – (ين) fâsılalarının ritmik yapısına girerek ayrı bir âhenk katmıştır.[753] 83 âyetten müteşekkil yâsîn sûresinde ise (ون) fâsılası 56 defa; (ين) fâsılası 16 defa; (يم) fâsılası da 11 defa tekrarlanmıştır.[754] Hâkka sûresi ilk âyetlerde fâsıla harfleri yuvarlak te (ة), sonra he (ه), sonra mîm (م), sonra nûn (ن), sonra lâm (ل) harfleridir. Aynı sûre içerisinde meydana gelen bu fâsıla değişimleri, oldukça etkileyici ve hoş bir ritmik yapısı oluşturmakta, zengin bir nağme meydana getirmektedir.[755] Bu da gösteriyor ki Kur'ân, üslûbu itibariyle fıtrî bir mûsıkîye[756] sahiptir.

---

[751] Mehmet Ali Sarı, "Gunne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/195-196.

[752] Muhammed Tayyip Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kırâati*, (İstanbul: 1963), 13.

[753] en-Neml 27/1-93.

[754] Yâsîn 36/1-83.

[755] Abdullah Emin Çimen, "Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Üslûp Açısından Bir Deneme", *Dînî Araştırmalar*, 27/9, (Ocak-Nisan, 2007), ss. 189-236, 227.

[756] Kur'ân-ı Kerîm'in fıtrî bir mûsikîye sahip oluşuna örnek olarak Muhammed Hamîdullah'ın nakletmiş olduğu bir olay şu şekildedir: Muhammed Hamîdullah, Fransız bir müzisyen Abdullah Gilles Gilbert ile arasında geçen hadiseyi şu şekilde nakleder: İstanbul'da üniversite de çalıştığım bir dönemde Gilbert turist olarak İstanbul'a gelmişti. Kur'ân'la alâkalı araştırmalar yaptığından ara sıra Kur'ân okunan meclislere katılırdı. Kur'ân'ın şiir değil de düz yazı olduğundan çok etkilenmiş, heyecanlanmıştı. Bu heyecanını şu şekilde açıklamıştı: "Dünyanın hiçbir dilinde düz yazıda ritim ve âhenk bulunamaz. Ritim ve âhenk düz yazının değil, şiirin bir özelliğidir. Kur'ân-ı Kerîm ise bunun tek istisnâsıdır. Onun sadece cümlelerinde ve kelimelerinde değil, harflerinde dahi kusursuz bir âhenk ve ritim vardır. Öyle ki onun bir harfi çıkarılır veya değiştirilirse kulak tırmalayıcı olur." Bir gün kendisi üniversitedeki odama beni ziyarete geldi. Müthiş üzüntülü, hattâ sinirliydi. "Bizden öncekilerin Kur'ân'ın bazı bölümlerini kaybettiklerini düşünüyorum" dedi. Ona: "Nasıl olur?" dediğimde; "Nasr sûresinin 2. âyetini şu şekilde okuyorlar ﴿وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا﴾ Âyetin sonundaki- أَفْوَاجًا kelimesini 'efvâcâ' diye med ile uzatarak duruyorlar. Bu şekilde müzikal açıdan nağme kesiliyor ve ritim bozuluyor. İçinde böyle bir kopukluk bulunan bir kitâp, Allah'ın kitabı olamaz!" dedi. Ona böyle bir okuyuşun doğru olmadığını, أَفْوَاجًا kelimesinde durulmayarak, "فَسَبِّحْ" kelimesine geçiş yapılması gerektiğini söyledim. Gilbert, bu defa sevinerek hayrete kapıldı: "Yâ! Gerçekten mi? İşte şimdi tamam oldu" dedi. Bk. Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: 1993), 94-95.

Ateş'in tespitlerine göre bu uyum, şöyle ifade edilmiştir: Hocamız, Tebbet sûresinde geçen fâsılaların oluşturduğu mânâ ve ritim uyumunun karşısında duyduğu hayranlığı şu şekilde ifâde eder: "Âyet sonlarındaki be (ب) harflerinden duyulan kalkalenin şiddetinden 'tab-tab-tab' sesinin geldiğini, âdetâ mânâ bütünlüğü ile düşünecek olursak bir odun yığınına odun istiflenirken duyulan sesin ritmi canlanacaktır."[757] Kutba göre ise odunların iple bağlanması ve boynun iple sıkılmasıyla ortaya çıkan seslerin, sûredeki tehdit ve boğulma sesleriyle benzerlik oluşturmuş, böylece sûrede kullanılan kelimelerin ritmik yapılarıyla mânâ arasında muhteşem bir âhenk ve uyum meydana gelmiştir.[758] Ses ve ritmin mânâya uyumlu olarak bütünlük arzetmesinin bir başka örneği de nâs sûresinde karşımıza çıkar. Âyet sonlarındaki sîn (س) harfinin sürekli tekrarlanmasıyla sûrede bahsedilen kişide "vesvese" ânında oluşan fısıltı sesinin duyulacağı âşikârdır.[759]

Tecvîd ilminin uygulanmasıyla Kur'ân'ın ek olarak herhangi bir mûsıkîye veya nağmeye ihtiyaç duymadan doğal bir beste ortaya koyduğu açıktır. Burada etkili olan husus ise harflerin mahreçleri, med miktarları, aynı veya yakın mahreçlerden doğan harflerin arasında oluşan tam ve nâkıs ulama (idgâm, iklâb, ihfâ) durumları, vakıf ve ibtidâ halleri gibi tecvîd kâideleri ile ortaya çıkan bir seslendirme, mûsikîden daha çok doğal hâlde bizzat Kur'ân'ın nağmesi ve terennümüdür. Ancak tecvîd ilmine bağlı kalarak, güzel ses ve tegannîyi de kullanarak, herhangi bir ses uyumsuzluğuna mahal vermeden, makamlara has ölçülerin gözetilmesiyle Kur'ân'ın okunması da konunun mûsikî ilmi ile ilgili yönüdür.[760] Okuyucu bu esnada âdetâ makam ve mûsikî bilgisini ve becerisini ortaya koymakta, okuduğu âyeti, mevlîd-i şerîfi, ezân yahut kâmeti tam anlamıyla o anda irticâlen bestelemektedir.[761] Tertîl, "harflerin tecvîdine riâyet etmek ve vakıf yerlerini gözetmek" şeklindeki anlamının yanında, "Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet esnâsında irticâlen besteleyerek, nağmeli okumak" şeklinde tanımlanması da oldukça dikkat çekicidir.[762] Aslında Kur'ân tilâvetinde uygun olan okuyuş, Kur'ân'ı önceden

[757] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli* (İstanbul: Şûrâ Yayınları, ts.); Tebbet 111/5.

[758] Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 4000-4001.

[759] Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, trc. Kâmil M. Çetiner (Beka Yayınları 2015), 137.

[760] Çollak, "Kur'ân Tilaveti ve Mûsikî", 3.

[761] Uygun, "Kur'ân ve Mûsikî", 49.

[762] H. George Farmer, "Gınâ", MEB *İslâm Ansiklopedisi*, IV, 777.

bestelenmiş bir melodiye uyarlayarak değil, tilâvet ânında âyetlerin verdiği tesirle hislere uygun olarak irticâlen besteleyerek okunmasıdır.[763] Kur'ân-ı Kerîm kendisinde bulunan ilâhî âhenk ve nağmeyle sadece Müslümanlar ve Arapça bilenler üzerinde değil, Müslüman olmayanlar ve Arapça bilmeyenler üzerinde de etki oluşturmakta, onların gönüllerini yoğun duygularla fethetmektedir.[764]

Hz. Peygamber'in uygulamalarında ve hadislerinde musikiyle okuyuşa yönlendirmelerin var olduğu görülür. Meselâ Kur'ân'ın tilâveti ile ilgili hadislerin çoğunda mûsikîye teşvik görülmektedir; "O, Kur'ân'ın yüksek sesle okunmasından çok hoşnut olurdu."[765] "Nitekim, Kur'ân tilâvetinde dikkat etmeyen makbul bir iş yapmamıştır"[766], "Kur'ân'ı seslerinizle güzelleştiriniz[767]; "Güzel ses, Kur'ân'ın ziynetidir"[768]; "Kur'ân'ın güzelliği güzel sesle ziyadeleşir"[769] buyurmuştur. Hz. Peygamber'i Kur'ân okurken dinleyen sahâbî el-Berâ b. Âzib onun tilâvetinden çok

[763] Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 53.

[764] Başka bir örnekle konuyu Kur'ân'daki âhenk ve bu âhengin insana tesiri bağlamına çekecek olursak; Seyyid Kutub, Kur'ân-ı Kerîm'deki ilâhî âhenk ve nağmenin Arapça bilmeyenler üzerinde dahi nasıl kuvvetli bir etki bıraktığını, yaşadığı bir hadiseyle şu şekilde nakleder: "Atlas Okyanusu üzerinde Newyork'a doğru hareket eden bir gemide idik. 120 kişilik Mısır gemisinde, 6 kişilik Müslüman bir grup olarak Cuma namazını gemide kılmayı düşündük. Gemi kaptanı Cuma namazı kılmamıza izin verdi, bize de belli bir yer gösterdi. Namazı ben kıldırdım, hutbeyi de ben okudum. Bu sırada yabancı yolcular çevremizi sarmış halde bizi izliyorlardı. Kalabalık içinden bir hanım ibadetimizden o kadar çok etkilenmişti ki, gözyaşlarıyla yanımıza gelerek bana şöyle dedi: "İbadetinizde kullandığınız dil, bir tek harfini dahi anlamadığım halde bende çok güçlü bir tesir bıraktı. Dinlediğim cümleler, insanın içinde müthiş bir müzikal atmosfer oluşturmaktadır." (Seyyid Kutub, *a.g.e.,* III, 1786). Aradan 14 asır geçmesine rağmen Kur'ân-ı Kerîm'in âhenk ve mûsikî yönüyle cezbedici kuvvetinin devam ettiği görülmektedir. Özellikle yeni Müslüman olanlar bu etkiyi açıkça ifâde etmektedirler. Kur'ân tilâvetinin ve tilâvet esnasındaki ses güzelliğinin etkileyiciliği hakkında Oryantalist Jean-Paul Roux şunları ifâde etmektedir: "Kur'ân okumanın İslâm'ın yayılmasındaki etkisi bütün uzun nutuklardan daha etkilidir. En azılı düşmanlar bile Kur'ân'ı dinler dinlemez öylece duraklıyor ve kelime-i şehâdet getiriyorlar." Yine Oryantalist Regis Blachere, ses ve tilâvet uyumunun gerekliliği ve etkisini şu şekilde ifâde eder: "Allah tarafından vahyedilen Kelâm'ın yüksek bir sesle okunması, dinleyenler üzerinde mûcizevî bir etki bırakmaktadır." Bk., İsmail Hami Danişmend, *Garb İlminin Kur'ân-ı Kerîm Hayranlığı*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978) 58.

[765] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 19; Ebû Dâvûd, "Vitr", 20.

[766] Ebû Dâvûd, "Vitr", 20.

[767] İbn Mâce, "İkâmet", 176; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri,* 126.

[767] Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid,* VII, 126.

[768] Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid,* VII, 171.

[769] Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 34.

etkilenmiş,[770] güzel sesi ve nağmeleriyle Kur'ân tilâvet eden ünlü sahâbî Ebû Mûsa el-Eş'ârî, Hz. Peygamber tarafından övülmüştür.[771]

Yine Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı güzel sesiyle ve etkileyici bir tarzda tilâvet ettiği görülmüştür. Onun bir namazda okuduğu Tûr sûresininin Cübeyr b. Mutim'i,[772] bir başka namazda okuduğu Tîn sûresinin de Berâ b. Âzib'i[773] etkilediği rivayet edilmiştir.

Sahâbî Kirâm da Hz. Peygamber'i kırâat konusunda takip etmişlerdir. Özellikle Hz. Ebû Bekir, evinin bahçesinde Kur'ân tilâvet ettiğinde müşriklerin bundan etkilendiği,[774] Hz. Ömer'in müslüman olmasına Tâhâ sûresindeki âyetlerin tilâvetinin etkili olduğu bilinen hususlardır.[775] Ayrıca Hz. Peygamber'in bizzat mübarek seslerinin çok güzel ve etkileyici olduğu; ashâb-ı kirâm'dan Ebu Mûsâ el-Eşârî,[776] Abdullah b. Mes'ûd,[777] Sâlim b. Ubeyd Mevlâ Ebû Huzeyfe,[778] Ukbe b. Âmir[779] gibi sahâbîlerin güzel sesli ve Kur'ân tilâveti hususunda mahâretli oldukları bilinmektedir.

"Kur'ân'ın tertîl üzere okunması"[780] âyeti mucibince ve aynı konuda hükümler getiren hadislerin gereğince Kur'ân'ın tertîl-tecvîd üzere okunması ve güzel bir sesle tilâvet edilmesi müstehap olarak görülmüş, sahâbî, tâbiûn ve İslâm âlimleri bu konuda ittifâk etmişlerdir.[781] Bununla beraber, bazı hadis metinlerinde geçen "teganni"

---

[770] Buhârî, "Ezân", 102.

[771] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 31.

[772] Buhârî, "Tefsîr", (Sûretü't-Tûr).

[773] Buhârî, "Ezân", 101.

[774] M. Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş,* Çev. İhsan Süreyya Sırma, 50.

[775] Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, "Ta-Hâ Sûresi Giriş Açıklaması", 311; Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, 24.

[776] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988), VIII, 65; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-evliyâ᾽ ve ṭabaḳātü'l-aṣfiyâ᾽ (*Kahire: 1351-1357/1932-1938) I, 256.

[777] Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, Thk. Muhibbüddîn el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1987), 84.

[778] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* I, 12.

[779] İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,* Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1412/1991), IV, 520.

[780] el-Müzzemmil, 73/4.

[781] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Nşr. Şuayb el-Arnaût-Abdülkâdir el-

kelimesinden kaynaklı olarak da bu konuda bir görüş ayrılığının varlığı söz konusudur.[782]

Doğrudan doğruya mûsikîyi kötü gören ve yasaklayan âlimlerin bakış açısına neden olan husus, mûsikînin -yani müziğin- daha ziyâde zevk, eğlence ve kendini kaybetme maksadıyla kullanılıyor olmasındandır. Ulemânın "fâsık" diye nitelendirdiği bu gürûh, hayatı zevkten ibaret gördüklerinden, aklı örten, eğlence hâliyle kişiye bir nevi sarhoşluk veren her şeyi ve bu arada mûsikîyi de bu minvalde kullananlardır. İslâm, aklı ve şuûru ile insanı mükellef kılmış, bu yetileri yok edecek derecede eğlence ve zevk hâliyle sarhoşluk verecek mûsıkîye de bu alanda sıcak bakılmamıştır.[783]

İslâm tarihinde bir ilim sahası olarak mûsikî çalışmaları Emevîler ve Abbasîler döneminde başlamıştır.[784] Kur'ân ve dinî metinlerin okunmasında mûsikî çalışmalarının etkisi de daha çok bu dönemde görülmüştür. O kadar ki Kur'ân ve dinî metinlerde İran ve Bizans mûsikîsinin etkileri; hattâ Hristiyan ve Yahûdi metinlerinin melodilerinin kullanılmasına başlanmıştır.[785] M. Tayyip Okiç, bu konuda şunları nakleder: "Kur'ân-ı Kerîm'in lahn ile okunması çok erken dönemde başlamıştır. Abdullah b. Ebû Bekre Kur'ân'ı lahn ile okuyan ilk kimsedir. Yalnız bu zât, Kur'ân'ı hüzünlü bir nağme ile okur, şarkı nâğmelerine benzetmezdi. Daha sonra torunu Abdullah b. Ömer b. Abdullah kendisinden bu okuyuşu tevârüs etmiş ve yaygınlaştırmıştır. Yine aynı tarzda Kur'ân okuyan Saîd el-Allâf'ın kırâati Halife Hârûn er-Reşîd'in (ö. 193/809) dikkatini çekmiş, Allâf 'kâriu emîri'l-mü'minîn' ünvanını alarak "saray hâfızı" olmuştur."[786] Seyyid Alizâde (ö. 573/1177) Şir'âtü'l-İslâm adlı eserinde bu dönemde kırâat kurallarına

Arnaût (Beyrut: 1987), I, 135.

[782] Enes b. Mâlik,İbn Müseyyeb, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn ve İmâm Mâlik gibi önemli İslâm âlimleri, okuyuşun amacına, dinleyenlerdeki etki ve tesirine engel teşkil edeceği yorumuyla Kur'ân'ın tegannî ile-nağmeli olarak tilâvetini mekruh görmüşler, bunun aksine Hz. Ömer, İbn Abbas, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Ukbe b. Âmir gibi bazı sahâbî ve âlimler de bu şekilde ki Kur'ân kırâatini caiz görmüş, hattâ teşvik etmişler; İmâm Ebû Hanîfe ve arkadaşları ile İmâm Şâfiî gibi mezhep imâmları da tegannî ile okunan Kur'ân'ı dinlemişlerdir. (M. Yaşar Kandemir vdğr, *Riyâzü's-sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)* (İstanbul: Erkam Yayımları, 2005), V, 118.

[783] İbn Sa'd, *et*-Tabakâtü'l-*Kübrâ,* II, 339; https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1010/muzigin-dindeki-yeri-nedir-, 07.02.2023.

[784] Özcan-Çetinkaya, "Mûsiki", 261-263.

[785] Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ*, 207-208.

[786] Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kırâati,* 17; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma* Kâideleri, (İstanbul: İFAV, 2011), 129.

uyulmadan, Kur'ân'ın şarkı benzeri beste ve melodilerle okunmaya başlandığını belirtir. Bu okuyuş tarzının nesilden nesile bazı okuyucu kimseler tarafından yayıldığını nakleder.[787] el-Haytam el-Allâf isimli bir kişinin Kehf sûresinin 79. âyetini o dönemde meşhur bir şarkının bestesiyle okuduğu nakledilmiştir. Yine bunlara ek olarak bazı şahıslar da Kur'ân'ı eğlence tarzı şarkıların melodileriyle okumuşlardır. Bu konuda daha ileri gidilerek Muhammed b. Saîd et-Tirmizî'nin, şarkıların bestelerini Kur'ân tilâvetine olduğu gibi uyarladığı da rivâyet edilmektedir.[788]

Asr-ı Saâdet'ten hemen sonra mûsikî alanında bu denli yoğun etki ve çalışma, şarkı tarzı mûsikî sanatının yaygınlaşıp rağbet görmesi ve önü alınamaz bir şekilde Kur'ân kırâatini de etkileyerek, tilâvetin bir nevi beste ve müzik hâline gelmiş olması, o dönemden itibaren İslâm âlimlerinin mûsıkîye mesâfeli durmalarına ve bu tür icrâyı kötü görerek kötü göstermelerine neden olmuştur.[789]

Kur'ân tilâveti ve mûsikî bağlantısında sanat târihimizde mûsikînin nazariyâttan çok icrâ sahasına geçmesi XVII. yüzyıldan sonra görülmektedir. Tanzimat döneminden sonra mûsikî sanatında erbâb olan zevât, aynı zamanda Kur'ân tilâvetinde de meşhur olmuşlardır. Bu dönemin ardından İslâm âleminde Kur'ân tilâveti sahasında iki ana tarz oluşmuştur. Bu tarzlar: "Mısır ve İstanbul tarzıdır." "Mısır Tarzı" okumada öne çıkan isimler: Mustafa İsmail, Muhammed Umrân, Sıddık Minşâvî, Abdüssamed, Mustafa Râgıb Galveş; "İstanbul Tarzı" okumada öne çıkanlar ise: Musullu Hâfız Âmâ Osman Efendi (d. 1840), Hâfız Kemâl Efendi (d.1882), Hâfız Şaşı Osman Efendi, Filibeli Hâfız Sâmi Efendi (d. 1874), Hâfız Burhân (Sesyılmaz) (d. 1897), Hâfız Âşir, Hâfız Mecid Efendi (1903), Hâfız Yaşar (1885), Hâfız Celâl, (1889), Ali Rıza Sağman, (1890), Hâfız Sâdettin Kaynak, 1895),[790] Hasan Akkuş, Ali Üsküdarlı, Abdurrahman Gürses, Kâni Karaca (1930) ve İsmail Biçer'dir.[791]

---

[787] Seyyid Alizâde, *Mefâtîḥu'l-cinân ve meşâbîḥu'l-cenân Şerḥu Şir'ati'l-İslâm,* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1306), 67.

[788] Muhammed Tayyip Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kırâati,* 20.

[789] Yılmaz, "Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi", 241; Geniş bilgi için bk., Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ,* 44-50

[790] Hayatları hakkında geniş bilgi için bk., Mehmet Güntekin, *On üç Meşhur Hâfızımızın Hayatlarından Çarpıcı Kesitler,* byy., ty., 2-32.

[791] Geniş bilgi için bk., Yılmaz, *"Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle*

Kur'ân ve mûsikî bağlantısı, câiz olup olmaması bakımından tartışılırken konuya yeni ve sansasyonel bazı öneriler de getirilmektedir. Örneğin, 2012 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen "Tarihten Günümüze Kırâat İlmi Sempozyumu"nda, Necdet Çağıl'ın "Kur'ân tilâvetinde bir kilise tavrı olan antifonik[792] okuma uygulanmasının mümkün olacağı, bu okuma tavrıyla iki koro sırayla ve karşılıklı olarak âyetleri tekrarlamak sûretiyle uygulama alanı bulacağı, yine bir başka kilise tarzı olan, bu defa Rahip ile koro arasında karşılıklı soru-cevap şeklinde okumaya dayanan responsoryum[793] tarzında karşılıklı konuşma konularının yer aldığı Kur'ân âyetlerinin tilâvet edilmesi ile değişik bir kırâat örneği oluşturacağını"[794] teklif etmiştir.

Bu şekildeki bir kırâat ve tilâvet tarzına, bu teklife katılmak ve hak vermek bazı ciddi tartışmalara sebebiyet verebilir. Çünkü bu önerilerin gerçekleşmesi hâlinde, usûl açısından son derece sıkıntılı bir icrâ ortaya çıkacaktır. Bu şekilde icrâ, kilise müziği ile Kur'ân tilâvetinin eş değer hâle getirilmesidir. Ayrıca hadîs-i şerîfte bildirilen "ehl-i kitâbın okuyuşu gibi okumayın…"[795] ikâzına muhatap olunması ve Kur'ân'ın lâhûtî rûhundan uzaklaşıp başka alanlara savrulması sakıncasını ortaya çıkaracaktır. Böyle bir icrâ, kilise rûhunu cami ve benzeri mekânlara taşımaktan öteye de geçmez.[796]

Mûsikî İle Kırâatın Cevâzı:

Fıkhî kaynaklarda üzerinde durulan meselelerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle ve makamla okunmasıdır.[797] Hz. Peygamber'in bu konuda tavsiyeleri nelerdir? Kur'ân okumada mûsikînin ölçüsü nedir? Bu ve benzeri konular, İslâm Târihi

---

Mukayesesi", 243.

[792] "*Antifonik okuma*", mükerrer olan pasajların karşılıklı bir şekilde okunmasıdır. Örneğin; Rahman sûresinde 31 kez tekrarlanan "fe bi eyyi alâi rabbikümâ tükezzibân" âyetinin iki koro arasında karşılıklı okunması gibi. Geniş bilgi için bk., Necdet Çağıl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım,* (Ankara: 2005), 83-84.

[793] "**Responsoryum**" Kilisede (Katolik) rahip ile koro arasında karşılıklı cevaplaşmayı ifade eder.

[794] Nejdet Çağıl, "Kur'ân Kırâatinde Mûsikî Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kırâatlar'de Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi", *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi Sempozyumu*, 356-357.

[795] Süyutî, *el-Câmi'u's-sağîr*, I, 43.

[796] Yılmaz, *"Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi",* 245.

[797] Bayram Akdoğan, "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamla Okunması Konusunda Bir Örnek", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/17 (Erciyes: 2013), 6-35.

boyunca gündemde kalmıştır. Âşikârdır ki, Kur'ân okurken kullanılan ses ve makam, âyetlerin mânâlarına ve Kur'ân'ın mâhiyetine uygun ve yaraşır olmalıdır.

Kur'ân'ın güzel ses ve nağmelerle okunması hususunda karşıt görüş bildiren âlimlerin, konuyu bu şekilde yorumlamalarına ve bu uygulamaya karşı olmalarına neden olan durum, ses, anlam ve nağme bütünlüğünü gözetmeyen okuyuculardan kaynaklanabilir. Zirâ güzel sesle ve nağmeyle okunmasını meşrû gören âlimlerin dışında, konuyu câiz görmeyen âlimlerin bu hükmü ve tutumu, okuyucularda görülen hata ve yanlış tutumların bir sonucudur.[798] Nitekim Ahmed b. Hanbel, kendisine elhân –aşırı nağme, fazla teganni- ile Kur'ân okumanın hükmünü soran bir kimseye:

- Senin adın nedir? diye sormuş. Muhatabı da:
- Muhammed'dir. diye cevap verince;
- Senin adını "Mû-Hâm-Med" diye söyleseler, bundan hoşlanır mısın? diyerek, aslında teganniyi haram görmediğini, lafzın ve anlamın bozulacağı endişesiyle hüküm verdiğini dile getirmiştir.[799]

Özellikle mûsikî sahasında çalışmalarda bulunan Ünlü Şarkiyatçı George Farmer'ın (ö. 1965) ifâde ettiği üzere, Kur'ân-ı Kerîm'de müziğin yasaklanmamasına rağmen muhaddisler, özellikle müzik dinlemeyi tenkit eden, müzikten men eden -veya öyle yorumlanan- hadisleri toplama gayretine düşmüşler, bu hadisler de müziği yasaklama yoluna giden fıkıhçılar tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Nihâyet, dört Ehl-i Sünnet mezhebi tarafından müzik dinlemeye karşı çıkılmış, mûsikînin câiz olup olmadığı hakkında ihtilâf ortaya çıkmıştır.[800] İslâm âlimleri arasında ekserî görüşü oluşturan müzik karşıtlığına rağmen, Ubeydullah b. Ebû Bekre (ö. 79/698) Kur'ân'ı nağme ile hattâ bestevârî melodilerle (elhân) okumuştur.[801]

---

[798] Bayram Akdoğan, *Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı Müzik Âletleri ve Müzisyenler* (Ankara: 2017), 37.

[799] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, 1, 134.

[800] Henry George Farmer, *The Music of Islam* (Ancient and Oriental Music, Ed. by Egon Wellesz), London Oxford University Press, New York Toronto 1957, I, 427. Geniş bilgi için bk., Çağıl, "Kur'ân Kırâatinde Mûsikî Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kırâatlar'de Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi", 349.

[801] Nadir Özkuyumcu, *"İbn Ebû Bekre", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/426.

Mûsikînin câizliği ve mübahlığı konusunda niyet, kasıt ve İslâm kâidelerine bağlılık devreye girmekte; bu şartların karşılanması hâlinde mübâhlıktan bahsedilebilmektedir. Değilse men' edilmektedir. Yani bunu ne külliyen mubah saymak, ne de külliyen harâm-mekrûh şeklinde kerîh görmek mümkündür.[802]

Hülâsa; hakkında zâhirî ve kesin bir nas hükmü bulunmayan her mevzûda olduğu gibi, bu konuda da sebep ve sonuç bağlamında mûtedil davranarak İslâm'ın en şümûllü kâidelerinden bir olan "Herkes sadece niyetinin karşılığını alır"[803] hadisinin işaret ettiği düstûr gereğince, kişilerin vicdanları, niyetleri doğrultusunda "mûsikîyi İslâm'a, Kur'ân'a ve Allah'ın rızâsına hizmet eden bir araç olarak görmek" kanaatimizce en doğru ve en uygun görüş olacaktır.

Konuyla ilgili diğer görüşe bakıldığında, "okunmasıyla ibadet edilen Kur'ân'ın tilâvetinde okuyucunun ses ve nağme kaygısına değil, sadece kırâate ve mânâya özen gösterilmesi ve odaklanılması gerekmektedir."

Müzik Âletleri Eşliğinde Kur'ân Tilâveti:

İslâm tarihinde emsâli çokça görülmemesine rağmen, günümüzde ortaya çıkan bir başka problem de müzik âletleri eşliğinde Kur'ân okunup okunamayacağı meselesidir. Bu durumun câiz görülmesi neticesinde, "Kur'ân'ın bir eğlence aracı" konumuna düşmesi, küçümsenmiş olması, insan sözü ile benzerlik durumunda kalması gibi sorunlar karşımıza çıkacaktır. Bazı düğün merâsimlerinde örnekleri görülen, gelin ve damadın salona girişi esnâsında misâlen besmelenin müzik âletleriyle ve bestelenmiş bir ezgi olarak çalınması ve söylenmesi, bu durumun git gide artan ve sıradanlaşan örneklerinden biridir. Bu şekilde bir eğlence vasıtası olarak, Kur'ân'ın bir âyeti olan "Besmele"nin kullanılmasını uygun olmayacağı, başka bir nazarla "dinimizde 'kötü bir âdet'[804] geriye bırakan kimseye, bunun günahı ile bununla amel edenlerin günahı verilir"[805] hadisi uyarınca, bu âdeti başlatanları ve uygulayanları değerlendirmek uygun olacaktır. Aynı şekilde Kur'ân'ın, iki kişi tarafından karşılıklı "düet" tarzında okunması

[802] Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ,* 171.

[803] Müslim, "İmâre", 155; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1

[804] İbn Mâce, "Muḳaddime", 14.

[805] Müslim, "İlim"; "Zekât"; Nesâî, "Zekât"; İbn Mâce, "Mukaddime"; Dârimî, "Mukaddime"; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 357.

da câiz görülmemiştir. Ancak tâlim amacıyla 2,3,4… kişi Kur'ân'ı karşılıklı ve birlikte müzik âletleri olmadan okuyabilirler.

"Kur'ân'ı sesinizle süsleyin!"[806] hadisine dönecek olursak, Kur'ân güzel sese ve nağmeye müsait kırâat, tilâvet ve makam bilgisiyle birleştiğinde, insanı etkileyen İlâhî bir Hitâp'tır. Bu yüce kitabın kendi metninde ve lafzında, tecvîd kâidelerinden kaynaklanan lâhûtî bir nağmesi ve bestesi bulunmaktadır.

Şüphesiz Kur'ân tilâvetinin kendine özgü bir usûlü ve üslûbu vardır. Bu usûl ve üslûp sâir mûsikî ve icrâ türlerinden tamamen farklılık arzeder.[807] Camilerde okunan mihrâbiyeler, aşr-ı şerîfler, mukâbeleler, hatimler ve diğer meclislerdeki mevlîd, sünnet, düğün, cenâze, nikâh, asker uğurlaması, hacı uğurlaması gibi etkinliklerdeki okuma ve tilâvetle mutlaka bu usûl ve üslûp ile yapılmalıdır.[808]

İlâhî vahiyden ibaret olan Kur'ân, elbette kendine has bir nağme ile yüceliğine yaraşır bir ses disiplini bekleyecektir. "Sözlü ve sözsüz besteleri, insanın duygularına hitap eden bir güzellikte sunma" olarak ifâde edebileceğimiz mûsikî, kendi içinde kuralları, ritim ve ölçü kıstasları bulunan bir ilim sahasıdır. Mûsikî icrâsı esnâsında belli bir notada, bestenin belli bir noktasında peslik ve tizlik hâliyle, belli bir yerinde belirginleştirilmesi ve ölçüye riâyet edilerek üzerinde durulmasına da "nağme" denildiği[809] bilinmektedir. Kur'ân tilâvetinde olduğu gibi, ezân ve sair dinî mûsikî durumlarında "nağme" kelimesinin tam karşılığı olarak "tegannî" kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Burada, güzel ses ve insanın rûhuna hitap eden bir mûsikî ve nağme etkeni, elbette dinleyicilerin huşûunu ve hissiyâtını etkileyecektir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fetvâsında da müşâhede edildiği gibi, müzik ve müzik âletleri eşliğinde Kur'ân meâlinin okunması da câiz görülmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûrelerinin tercümelerinin müzik âletleri eşliğinde okunması meselesi, daha ayrıntılı olarak ifade edilecek olursa: Kur'ân meâllerinin şiir yahut başka formlarda insan sözü gibi bestelenerek ezgi olarak okunması, Kur'ân'ın kutsiyetine ters düşmekte, ondaki ilâhî mesajlara, vahyin yüceliğine aykırı bir indirgeme ve küçümseme durumu

[806] İbn Mâce, "İkâme", 176.

[807] Çollak, "Kur'ân Tilâveti ve Mûsikî", 1.

[808] Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân İlmî ve Edebî Sırları*, 250.

[809] Uygun, *"Kur'ân ve Mûsiki",* 50.

ortaya çıkarmaktadır. Kur'ân okumak, kendi içinde âdâbı olan belli bir disiplin olarak belirginleşmiş ve teşekkül etmiştir. Namazda zamm-ı sûre kırâatinin ibadet olması gibi, namaz dışında da Kur'ân'ın gerek asıl metninin gerekse meâl olarak tâbir edilen diğer dillere yapılmış tercümesinin okunması da ibâdet hükmündedir. Bu açıdan Kur'ân'ın veya tercümesinin müzik eşliğinde okunması aynı zamanda ibadet olgusuna da zarar verecek, onu aslî boyutundan ayıracaktır. Yine bu durum, asıl maksadı ibadet edilme mekânı olan camilere de müziğin girmesine kapı aralayacaktır. Şâyet müzik yoluyla Kur'ân'ın daha geniş kitlelere ulaştırılması amaçlanıyorsa, Kur'ân'ın böyle bir yola başvurmasına ihtiyacı yoktur. Zirâ nüzûlünden bu yana Kur'ân'ın insanlara ulaşması, anlaşılması amacıyla dine uygun birçok çalışma yapılmış ve bugüne kadar da amacına ulaşmıştır. Bu açıdan, Kur'ân meâlinin müzik eşliğinde okunmasının bizâtihi mesajının önüne geçtiğini söylemek de doğru değildir. Kur'ân, kendi yüceliği ve i'câzıyla bestenin ve müzik eserinin elbette önüne geçecektir. Ayrıca İslâm târihi boyunca Kur'ân'ın ve meâlinin müzik âletleri eşliğinde okunduğu görülmemiştir. Bu durum, "Kur'ân'ın bir eğlence aracı olarak kullanılması" sonucunu doğuracaktır. Bu ise Kur'ân'ın gayesi ve misyonunun elbette dışındadır. Halbuki Allah Teâlâ: "Şüphesiz bu Kur'ân hak ile bâtılı ayıran bir sözdür. O, bir eğlence ve boş söz değildir."[810]; "Allah'ın verdiği rızka karşı şükrü, onu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz?"[811] âyetleri, Kur'ân'ın bu ulvî yerini belirtmiş, onun ilâhî bir mesaj olmanın dışında görülemeyeceğini ve aslâ "insan sözü" derekesine indirilemeyeceğini kesin bir dille ifâde etmiştir. [812]

Kur'ân-ı Kerîm, kırâat ilminin belirlediği, hadislerin ve kırâat imâmlarının târif ettiği kâideler ve düstûrlar doğrultusunda "tegannî" ile okunmalıdır. Bu şekilde bir okuyuş, Kur'ân'ın kendine hâs âhenk, ritim ve fonetik lezzetini ortaya koyacaktır. Hz. Peygamber'e vahyedilen ve onun tebliğ ettiği Kur'ân, yine Hz. Peygamber'in okuduğu tarzda okunmalıdır. Sahih bir okumaya aykırı olan bir okuyuş, her ne niyetle olursa olsun Kur'ân okumak anlamı taşımamaktadır.[813]

[810] et-Târık 86/13-14

[811] el-Vâkıa 56/81-82

[812] Din İşleri Yüksek Kurulu 30.10.2006 tarih 136; 20.11.2014 tarih 32 nolu karar.

[813] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri,*130.

Kur’ân tilâvetinde başvurulan tegannînin câiz olduğu ve câiz olmadığı haller vardır. Câiz olmadığı durumlar; harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını, tecvîd ve kırâat kurallarını bozarak yapılan okuyuşlardır. Bunun dışında ise aynı hususlara riâyet edilerek, güzel bir sesle okunması, hadislerde tecvîz edilmiş, bunun da ötesinde güzel görülerek tavsiye edilmiştir. Hz. Sa'd’ın naklettiği bir hadîs-i şerîfte Peygamber efendimiz şöyle buyurmaktadır:

"Şüphesiz bu Kur'ân, tesirli olarak inmiştir. Onu okuduğunuzda ağlayınız. Şâyet ağlayamazsanız, ağlamaya çalışınız. Onu okurken sesinizi güzelleştirmeye de gayret ediniz. Kim Kur'ân'ı tegannî ederek (güzel sesle okumaya gayret etmezse) bizden değildir."[814]

Hadîs-i şerîfte geçen "tegannî" kelimesi “nağme” ile okumak demektir. Bazı muhaddisler “tegannî” ile “tertîl”in kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Bir kısım âlim ise bunun hem tertîl ile tecvîde uygun olarak, hem de sesi güzelleştirerek okumak olarak anlamışlardır. Konuya bu nazarla bakıldığında hadîsin: “Dünyevî menfaatlerden müstağni olmak, Kur’ân’ı dünyevî hiçbir menfaate vasıta olarak okumamak” şeklinde anlamak da mümkündür.[815] “Teganni” kelimesini Muhammed Hamidullah da “müzikalite, melodi, müzikal âhenk” olarak açıklamıştır.[816]

Kur’ân-ı Kerîm, önceki kitap ve suhufların taşıdığı tevhid mesajını özünde barındırması ve muhâfaza etmesi yanında hem lafız hem de mânâsıyla “ilâhî kelâm” olup lafzındaki fonetik yapı, nağmeye ve mûsıkîye uygun bir durum arz etmektedir. Bu açıdan Kur’ân’da, Arapça’nın diğer Sâmî dillerine nazaran hem lafız hem de fonetik üstünlüğü, belirgin bir hâlde görülmektedir. Kur’ân’ın mûsikîsi ve ses yapısı göz önünde bulundurulduğunda, kimi zaman farklı, kimi zaman da aynı ses yapısındaki harflerin nazmı ve nizâmıyla tatlı bir ritim meydana getirdiği fark edilmektedir. Tâbiri câiz ise Kur’ân harflerindeki farklı ve aynı ses yapılarının, bazen ardarda bazen de belirli ritmik aralıklarla terennüm edilmesi, dinleyen de âdetâ farklı türden birçok enstrümanın aynı anda ritmik bir lezzetle ve belirli ölçülerle icrâ edilmesi gibi bir zenginliği yaşatmaktadır. Yine tecvîd ilminin bir tezâhürü olarak med ve kasırların, vakıf ve

[814] İbn Mâce, “İkâme”, 176.

[815] Azîmâbâdî, *Avnü’l-Ma’bûd Şerhi Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), IV, 240.

[816] Muhammed Hamîdullah, *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi,* çev: Salih Tuğ (İstanbul: 1993), 22, 92, 93.

ibtidâların ölçülü bir insicâm ile bulunması, aynı nağme ve mûsikî yapısına doyumsuz bir lezzet ve âhenk katmaktadır. [817]

Dolayısıyla nağme ve tegannî ile Kur'ân okumanın câiz görülmemesi, bunun bizatihi yasaklanmasıyla alâkalı değil, tecvîd ve kırâat kurallarının uygulanmaması ihtimali sebebiyledir. Bu kâidelere uyulduğu takdirde bu tür okumanın câiz olmadığı dile getirilmemiştir. Kur'ân'ı sade bir şekilde okumayı savunan bir kimse, kendisi ne kadar sade ve makamdan uzak okusa da makam ve mûsikî konusunda bilgi sahibi bir kişi, onun okuyuşunu dinlediğinde, bu sade ve makamsız okuyuş mutlaka bir makama tekabul edeceğinden, o okuyuşta bile sonuçta mûsikî makamlarından herhangi biri ortaya çıkacaktır.[818] Kur'ân'ın Tecvîd ve kırâat kâidelerine bağlı kalınarak, lafız ve mânâ muhâfaza edilerek uygun bir ses, nağme ve makam güzelliği ile okunması tavsiye edilmiş ve bu tür okumalar müstehap görülmüştür. Kur'ân'ı uygun bir nağmeyle okunması, daha dikkatle ve huşû ile dinlenmesine vesile olacak, böylece dinleyenlerin gönüllerinde bir tesir ve duygu yoğunluğu bırakacaktır. Bu sebeple Kur'ân tilâvetinin, duygulu bir okuyuş ve dinleyişle edâ edilmesi Rabbimizin rızâsına vesile olacaktır.[819]

Âlimlerin bu konuda mahzurlu gördüğü bir başka nokta da Kur'ân'ın yahut meâlinin bestelenmesi durumunda şimdi değil ise de belirli bir zaman sonrasında, Kur'ân'a yapılan bestenin, Kur'ân'ın benzeri, dengi yahut muâdili olarak algılanabilmesi ihtimalidir.[820] Örneğin herhangi bir programda, etkinlikte veya törende İstiklâl Marşı'nın bestesi çalındığında sözlerinin söylenmesine veya okunmasına gerek kalmaksızın, bestesiyle birlikte ayağa kalkılacağı, bestesinin sözleriyle aynı saygıyı uyandıracağı gibi; kısa veya uzun vâdede örneğin Fâtiha sûresine yapılan bir beste, toplum arasında şöhret kazandığında, bu besteyle bilinir ve okunur olduğunda, Fâtiha sûresinin lafzının yerine geçmesi, kurgusal olarak tasvir edecek olursak cenâzelerde, mevlitlerde ve sâir Fâtiha okunan yerlerde lafız yerine bestenin çalınması ve saygı

[817] Çağıl, "Kur'ân Kırâatinde Mûsikî Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kırâatlar'de Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi", 358.

[818] Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kırâatında Mûsıkînin Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi,* 7/7 (Bursa: 1998), 129.

[819] Fatih Çollak, "Kur'ân Tilâveti ve Mûsiki", 1-6.

[820] Akdoğan, *Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı*, 42.

duyularak dinlenilmesi muhtemel olacaktır.[821] Bu sebeple Kur'ân'ın bestelenmesi konusu, İslâm tarihinde çokça örneği olmasa da münferit örneklerle denenmiş ancak buna İslâm âlimleri tarafından şiddetle karşı çıkılmıştır.[822]

Bu noktada, öğreticilerin "**Kur'ân ve mûsikî birlikteliği, Kur'ân'ın tegannî, nota ve nağme eşliğinde okunması hakkında söyleyecekleriniz nelerdir?"** şeklindeki soruya verdikleri cevaplara bakacak olursak şunları görebiliriz:

> "Kur'ân mûsikî ile değil güzel sesle okutulmalıdır. Mahreç -sıfat- tecvîd kurallarına riâyet edilmeli, Kur'ân tavrı ile Kur'ân önde, mûsikî geride olmalıdır." **(K:1)**

(K:1) kodlu öğretici Kur'ân tavrı önde, mûsikînin de geride olması gerektiğini dile getirirken (K:3) Kur'ân-ı Kerîm'in sade, tcvîdli okunmasına vurgu yapmıştır.

> "Kur'ân-ı Kerîm sade, orijinal, tecvîdli okunması durumunda daha dinlenilir hâle gelmektedir." (K:3)

> "Kur'ân kırâatinde/tilâvetinde ve makamların oluşumunda sayısal birtakım hususiyetler söz konusudur. Kırâatte/tilâvette medlerin icrâ edilmesi ve harflerin telaffuzu, süre açısından belli kurallara bağlıdır. Dolayısıyla Kur'ân okuyan kimse aynı anda her iki alanın da kurallarını dikkate alarak icrâda bulunmak zorundadır. Ancak müşâhede ettiğimiz kadarıyla makamların nota dizilerindeki zorunluluk ve donanımlarının kulaktaki tınısı, Kur'ân okuma kâidelerinin önüne geçerek icrâya müzikâl bir hüviyet kazandırmaktadır. Özellikle "hafd-ı savt ve ref-i savt" bağlamında düşünürsek; çıkıcı karakterdeki bir makamda icrâ yapılırken makamın nota dizilişi gereği, sesin alçaltılması gereken durumlarda makamın donanımı sesi alçaltmaya izin vermeyecektir. Çünkü makamın matematiği gereği, makam için tanımlanmış olan nota diziliminin uygulanması ve tamamlanması gerekir. Dolayısıyla makam temelli kırâat yapmak isteyen kimsenin, makamların müzikâl yapılanmalarını ve ana makamların formlarını gayet iyi biliyor olması gerekir." (K:2)

(K:2) sayısal birtakım hususiyetlerden bahsederken (K:4) ise Kur'ân'ın ölçüsü bozulmadan makam yapılabileceğine vurgu yapmıştır:

> "Kur'ân'ı sesinizle güzelleştirin' buyuran Peygamber Efendimizin hadîs-i şerîfine binâen biz de mûsikîye karşı değiliz. Biz, Kur'ân'ın mûsikîye uydurulmasına karşıyız. Şu iyi bilinmeli ki Kur'ân ölçüdür, bu ölçü de ne sebeple olursa olsun bozulmamalıdır. Ses ve makam, Kur'ân'a uydurulmalı Kur'ân'ın kendine has üslûbu bozulmamalıdır." **(K:4)**

> "Tegannî ve nağmenin abartılmadan yapılmasını; notanın ise Kur'ân'ın rûhuna uygun düşmeyeceğini düşünüyorum. Zîrâ Kur'ân'ın kendisi tecvîdli olarak inzâl edilmiştir. Bu itibarla notaya uygulanması Kur'ân'ın saygınlığına ve tecvîd ilmine gölge düşürecektir." **(K:5)**

[821] Akdoğan, *Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı,* 69.

[822] Kur'ân-ı Kerîm'i ritimle veya bir enstrüman eşliğinde okumanın şer'î hükmü konusunda bk., Şeyh Nizam ve Cemaatün min Ulemai'l-Hind, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (*Âlemgîriyye),* I-VI (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1400/1980), II, 267.

(K:5) kodlu öğretici Kur'ân'ın nota ile okunamayacağına dikkat çekmiş (K:7) ise tecvîd kâidelerinin dışına çıkılmadığı müddetçe mûsikî ile Kur'ân'ın okunabileceğine vurgu yapmıştır.

> "Tecvîd kâidelerinin dışına çıkılmadığı müddetçe, sorun yoktur. Hattâ mûsikî usûlleri üzerine okunmasının Kur'ân'ın i'câzını beyân konusunda çok elzem olduğunu düşünüyorum." **(K:7)**

> "Hoş sadânın/sesin, dinleyene de okuyana da etkisi ve katkısı olmaktadır. Ancak mûsikî ve teganniyi Kur'ân'ın önüne geçirmek doğru değildir. Tegannî ve mûsikîye boğarak Kur'ân okuyanların, okumalarının mânevî bir etkisi olduğunu, özellikle ses ve sadâsı yerinde olan kârilerîn mûsikî ve solfej eğitimi almalarını düşünmüyorum. Ancak âyetleri makama ve nağmeye uydurayım derken, Kur'ân'ın tedebbür, tezekkür... gibi anlamlarını yok ediyorlar. Bu itibarla TRT'de yayımlanan Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma yarışmasında jürinin tek kriteri mûsikîymiş intibâını verecek değerlendirmesi ve okuyucuları bu şekilde yönlendirmesi doğru değildir."**(K:6)**

(K:6) kodlu öğretici hoş sadânın/sesin etkisine dikkat çekmiş (K:8) ise makam uğruna Kur'ân okuyuşunun zâyi edilmemesi görüşünü savunmuştur:

> "Kur'ân önce doğru okunur, sonra güzel okunur" diyen Fatih Çollak hocaya katılmamak mümkün değildir. Birçok kişinin makam uğruna Kur'ân okuyuşunu zâyi ettiği müşâhede edilmektedir. Mûsikî makamları elbette göz ardı edilmemelidir. Ancak Kur'ân'ı makama mağlûp etmemek bu konuda temel ilke olmalıdır." **(K:8)**

> "Şiirde sihir olduğu gibi, güzel seste ve Kur'ân'ın etkili bir mûsikî ile okunmasında da sihir olduğu kanaatindeyim. Tecvîd ilmi, kırâat yönünden Kur'ân'ın doğru okunmasını temin ederken, mûsikî de fen yönünden bunu temin eder. Ancak bu, mûsıkîye mesâfeli duranların pek hoşuna gidebilecek bir yorum değildir." **(K:9)**

(K:9) kodlu öğretici güzel sesin etkisine dikkat çekerken (K:10) ise mûsikînin kırâatın önüne geçirilemeyeceği görüşünü savunmuştur:

> "Bunun ölçüsü; "Kırâat hâkim, mûsikî mahkûm" durumda okunmasıdır. Bu okuyuşta kırâatte bir eksiklik olmayacağı için herhangi bir sıkıntı arz etmemektedir. Ancak "mûsikî hâkim, Kırâat mahkûm" durumda ise böyle bir okuyuş câiz görülmemiştir. Mûsikîyi kırâatın önüne geçiremeyiz!" **(K:10)**

> "Kur'ân okunması farz olan bir ibadetken, onu tegannî ile okuyarak dinleyenlerin rûhuna, kulağına hitap edebilmek elbette güzeldir. Fakat bunun suistimâl edilip bir kazanç kapısı olarak kullanılması doğru değildir." **(K:11)**

> "Kur'ân ve mûsikî birlikteliği birbirine çok yaklaştırılmamalıdır. Nota, nağme, tegannî, ilâhî ve mevlitlerde kullanılmalıdır. Kur'ân tilâvetinde kırâat ve makam önemlidir. Kur'ân âyetlerini okurken türkü makamlarına yaklaştırmak büyük çirkinliktir. Zira cemâat ve halkımızın kulak ve dinleme zevkini de düşünmek gerekir." **(K:15)**

(K:15) Kur'ân okurken türkü makamlarından uzak durmanın gereği üzerine dikkat çekmiş (K:16) ise mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûfa uygun okunması gerektiğini ifade etmiştir:

> "Kur'ân-ı Kerîm'in öncelikle mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûfa uygun okunması gerekiyor. Bunlar uygun hâle geldikten sonra, Kur'ân'ın tegannî, mûsikî ile okunması daha güzel olacaktır." **(K:16)**

> "Nota ile Kur'ân okunmaz. Zira Kur'ân bestelenemez. Ancak okuyuşların doğal bir mûsikîsi oluşuyor. Bunun bilinçli yapılması ise kulaklara ayrı bir zevk ve neşe verecektir." **(K:17)**

> "Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd kâidelerine uygun olarak tilâvet ettiğimizde kendine has bir mûsikînin oluştuğu bilinmektedir. Bunun dışında elbette ferdî kabiliyet ve beceriler kullanılarak kulağa hoş gelen nağme ve tegannî ile okunacaktır. Ancak asıl amacın doğru okunması ve prensiplerinin hayata taşınmasına vesile olması gereken tilâvetin, tegannî, nota ve nağmelere boğularak farklı kulvarlara çekilmesi, hedefin saptırılması olarak değerlendirilmelidir. Bu durum ise abesle iştigâldir." **(K:18)**

(K:17) Kur'ân'ın bestelenemeyeceğini ifade etmiş (K:18) Kur'ân'ın kendine has bir mûsikîsinin olduğunu, (K:19) ise nağme gayreti olmadan, harfler üzerine gereksiz keyfiyetler yapmadan, medleri haddinden fazla uzatmadan makamın yapılabileceğini dile getirmiştir:

> "Allah'ın bahşettiği kendi tabiî sesiyle zorlanmadan, taklid etmeden (fakat belli bir yere kadar taklid gerekli) mûsikînin de yardımıyla ama kelimeleri parçalamadan harflerin arasını ayırmadan ve notaya uyarlayarak veya nağme yapacağım diye harfler üzerinde gereksiz keyfiyetler yapmadan, medleri haddinden fazla uzatmadan makam ve tegannî yapılabilir. Fakat bir de şu nokta var ki, eğer bunlara dikkat etse bile makam mânânın önüne geçiyorsa uygun değildir. Kur'ân'ı tegannî ile okumayı uygun görmeyenlerin nedeni budur." **(K:19)**

> "Kur'ân'ın kendi tavrının dışına çıkılmadığı sürece makamlar Kur'ân'a uyarlanabilir. Fakat aşırıya gidip Kur'ân'ın rûhuna aykırı olan arabesk veya türkü nağmelerinin katılması uygun değildir. Hele bir de nağme sebebiyle mahreçler ve kurallar bozuluyorsa buna cevâz vermek mümkün değildir. Kur'ân mahkûm değil, hâkim olmalıdır." **(K:20)**

(K:20) kodlu öğretici makamın yapılabileceği eşiği ortaya koymuş (K:22) kodlu öğretici Kur'ân'ın mûsikî eseri okunuyormuş havasına sokulmaması gerektiğini ifade etmiş (K:23) ise medlerin eksik veya fazla yapılmadığı sürece istenilen nağmenin yapılabileceğini dile getirmiştir:

> "Kur'ân ve mûsikî birlikteliğinin dinleyenlere daha câzip ve teşvik edici olduğunu gördüm. Ama tegannî ve nota uygulamasının Kur'ân üzerinde tam mânâsıyla yapılmasını tavsiye etmiyorum. Çünkü gerek tegannî gerek fazla nota bilgisiyle okunması sanki bir mûsikî eseri okuyor havasına soktuğu için hem kendimce, hem de dinleyenlerce itici geldiğini gördüm." **(K:22)**

> "Nağmeli okuyuşa karşı çıkan, özellikle Mısır kârilerîne laf uzatanlar oluyor. Nağme subjektif bir yorumdur, medleri eksik veya ilâve etmediği sürece herkes istediği gibi kulağa hoş gelecek şekilde okumalıdır. Avazı çıktığı kadar bağırmak tâbiri câizse yırtınmak hoş olmamaktadır. Ancak nağme renkler gibidir, bir beğeni meselesidir. Sırf nağme hoşuna gitmedi diye 'şu kişi şarkı nağmesi yapıyor' vs diyemeyiz." **(K:23)**

(K:25) kodlu öğretici ise makam konusunda ayrıntılı bir şekilde şunları ifade etmiştir:

> "Günümüzün meşhur âlimlerinde böyle bir kaygı yoktur. Onlar, Allah'ın verdiği sesi o anda kullanırlar hangi makamda olursa okurlar. Bu mânâda iyi okuyucuların, iyi kârilerîn makam dersi aldığını görmedim. Genellikle makam dersi alıp da okumasını onun üzerine bina eden kişi aynen Türk Sanat Mûsikîsi ile Kur'ân-ı Kerîm'i icrâ ediyor görünmektedir. Bu şekilde bir icrâda kendisini Kur'ân tavrında uzaklaştırmış oluyor. Kârînin makamı bilmesi kendisi için de bu alan için de iyidir. Kur'ân'ın yorumundan ve tavrından uzaklaşmadan icrâsını

yapması önemlidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in okuma formu ne kasîdeye benzemekte ne de ilâhîye benzemektedir. Dolayısıyla sadece makam gayreti ile Kur'ân okumak haz vermemektedir. Bu sefer kişi Kur'ân-ı Kerîm'in kurallarına yoğunlaşacağım derken, makamın kurallarına yoğunlaşmaktadır. Ben, şimdi makam dersi almadım. Makam dersi almış olan insanları dinlerken pek haz almıyorum. Makam dersi alıp makam gayreti ile okuyanları dinleyenlere sanki mûsikîde ısrar ediyorlarmış gibi gelmektedir. Türkçe'deki harflerin mantığına göre Kur'ân'ı seslendirme yöntemi başarısız bir sonuç ortaya koymaktadır. Kur'ân'ı okurken Arap dilinin mantığına göre hareket etmek gerekmektedir. Türkçe'deki "E" ile Arapça'daki Elif'i birbirine mukayese etmekten kaynaklanmaktadır. Anadolu'daki bu anlayış 'eeemenerrasulü' deme sebebidir. Okuyan kişinin Arap gibi düşünmesi gerekiyor. Kendi çevrelerinin -güncel lehçelerinin- etkisinden dolayı biraz daha rahat davranarak Arap okuyucular çok kalın okuyorlar. Bu şekilde davranarak her iki taraf da Kur'ân tavrında buluşamıyor. Arap/Türk tavrı değil, Kur'ân tavrı vardır. Ben orantılı ile okuyorum Araplar benim Türk tavrı okuduğuma inanmıyorlar, benim okuyuşumdan dolayı Mısırlı zannediyorlar, Mısır'da mı? Suud'ta mı? Okudun? diyorlar. İstanbul'da okudum, ama işin ehlinden fem-i muhsin'den okudum. Fem-i muhsin olmayan birisinin başkasına eğitim vermesi çok saçma bir şey olmaktadır. Çünkü kendisi eğitime muhtaç olan kimse, başkasına nasıl ayar verebilir. Bu durumun en önemli sebepleri, fem-i muhsin'in başta olmaması, Türk olmamız, duyduğumuz şeylerin etkisinde kalmamız vs. Yani Araplar'ın bazı harfleri kalın okuması evlâ gibi geliyor. Türkler'in okuması Araplar'ın okumasının yanında e, ü gibi komik kalıyor. Bunun karşısında 'Âmenerrasûlü' gibi kalın okuyanlar vardır. İnternet üzerinden Kur'ân nasıl öğrenilebilir? Yanında olmayan bir hocayla mümkün değildir. İyi bir hoca (canlı bir ders) ile bu iş daha iyi mümkün olur. Aksi takdirde yüzmeyi televizyondan görerek öğrenmeye benzemektedir. Televizyonda izleyerek insan ne kadar yüzmeyi, kayak yapmayı öğrenebilir. Mutlaka patenleri giyecek veya suyun içerisine girecek, kulaçları atacak öylece öğrenecek. Yoksa hayâlî bilgilerle görerek bu işi yapmak mümkün değildir. Eski usûl hocayla diz dize olarak öğrenecek. Arap, bir insan olması hasebiyle günlük kullandığı kelimelerin etkisinde kalabilir. İstanbul beyefendisi gibi konuşmaya benzetilebilir. En güzel Türkçe, İstanbul Türkçesi ama Anadolu'da bir sürü lehçeler mevcuttur. Onun için Halk arasında bir kişiye Mûsâ deniyor ama Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ diyemiyoruz. Mûsâ dediğimiz zaman sinde sad olup kalın okunuyor. Mîm ve sîn ince oluyor. Arap oldukları için halk arasında günlük dilde kullandıklarını Kur'ân'a uyguladıkları için farklı davranmaları zor olacaktır. Günlük dilde bu kelimeleri kullandıkları için hataların farkına varmıyorlar." **(K:25)**

Öğreticilerin verdikleri cevaplar belirli noktalarda birleşmiştir. Alınan cevaplar, sonunda değerlendirme şeklinde ifade edilecektir.

"İkisinin birlikte bir âhenk ve güzellik oluşturduğunu, asıl olanın ise Kur'ân'ın doğru okunuşunun tegannîye kurban edilmemesidir." **(K:26)**

"Tecvîd asıl, makam ve tavrın tecvîdi takip etmesi yeterlidir." **(K:27)**

"Kur'ân, nağmeye, mûsikîye mahkûm edilemez. 'Kur'ân'ı sesinizle süsleyiniz' hadisi gereği tegannîye kaçmadan nağme ve mûsikî kullanılır." **(K:31)**

"'Seslerinizi Kur'ân ile güzelleştirin' hadisi çerçevesinde bu durumu ele almak gerekmektedir. Kur'ân okumak normal insan sesine bir letâfet oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'i mûsikî ile birlikte okumak ise onu rastgele, düzensiz bir okuyuştan kurtarır. Hattâ Kur'ân okurken bilinçli bir makam sergilenmediğinde bile genel deyimle rastgele olarak okunduğunda bile insanlar sesini bir şekilde kullanmaktadırlar. Müzik dalında gelişmek isteyenler erbâbından nota nazariyâtı, solfej, meşk ve şan dersleri alarak mesâfe kat ederler. Ancak Kur'ân-ı Kerîm kırâatine uygulanacak mûsikî, cami mûsikîsine dayalı olmalıdır ve onun hocası da üst düzey Kur'ân-ı Kerîm kırâat uzmanı olmalıdır, zira Kur'ân-ı Kerîm kırâati kurallarla sınırlıdır, ses kullanımı ve makam uygulamaları kırâat kurallarının emrinde olmalıdır. Tilâvet kurallarına sâdık kalarak sesteki renkleri ortaya koymakta hiçbir mahzûr yoktur. Makam isimlerinin şu veya bu olması önemli değildir. Allah'ın ikrâm ettiği nimetlerin adları ayrı ayrıdır ama sağladıkları faydalar tartışılamaz. Kur'ân ve mûsikî de kurallar uygulanmalı, ama aslâ tâviz verilmemelidir." **(K:29)**

"Mûsikîye gereğinden fazla itibar edilmemeli, önemli olan mânâya göre sesin alçaltılıp yükseltilmesidir." **(K:32)**

"Kırâat eğitimini daha zevkli hâle getirdiğini, Kur'ân'ı zenginleştirdiğini ve insanlarda ilgi uyandırdığı düşünüyorum. Eğitimlerde albeniyi yükseltmek için mûsikî eğitimi yaygınlaştırılmalı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla Kur'ân-ı Kerîm'in rûhuna uygun mûsikî dersleri verilebilir." **(K:33)**

"Kur'ân'ın mûsikî/makam ile okunması doğal, hattâ gereklilidir. Küçük yaşlardan itibaren mûsikî eğitimi verilmeli genç beyinler sufi yürekler mûsikî ile meşgul olmalı ki bunu kırâate de istenildiği gibi aktarabilmelidir. Ayrıca Osmanlı Dönemi'nde çeşitli hastalıkların mûsikî ile tedavi edilmesi gibi, günümüzde gençlerimizi içinde bulundukları (Deizm ve Ateizm gibi) boşluktan kurtulmaları sağlanabilir." **(K:35)**

"Kur'ân-ı Kerîm okurken 'seslerinizi güzelleştiriniz' emri gereğince elbette hoş bir makamla okunup rûhlara hitap edilebilmelidir. Peygamber Efendimiz (sas)'in bazı güzel sesli sahâbîlere, Kur'ân okumasını söyleyerek 'bizleri ferahlat' dediği bilinmektedir. Ama şarkı-türkü gibi nağmelere kaymamasına dikkat edilmelidir." **(K:36)**

"Kur'ân, okunmasıyla ibadet olunan bir kitaptır. O'nun esas gayesi anlaşılmaktır. Bu itibarla onun anlaşılmasına gölge düşürmeyen ve okunduğu-uygulandığı vakit okunuşunu lezzetli kılan bu tür uygulamalar gayet yerinde bir durumdur." **(K:37)**

"Rasûlullah efendimizin düz bir şekilde değil de çârgâh makamı ile Kur'ân'ı kırâat ettiği bilinmektedir. Ayrıca makamlı okuyuşu teşvik eden hadisleri de bunu desteklemektedir. İbn. Sina'nın eş-Şifâ isimli eseri sonrası sükse yapmış olan nağmeli okuyuş meselesi, sonraki dönemlerde çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Eski adı Dârü'l-Elhân olan bugün "Türk Sanat Mûsikîsi Kurumu" adıyla bilinen kurumun Cumhuriyet dönemine kadarki misyonu dinî makamların ve Kur'ân'ın okunuşunun doğru ve düzenli kurallar bütününde olmasını temin etmek olmuştur." **(K:12)**

"Kur'ân'ın tegannî ile okunmasını teşvik eden hadisler mevcuttur, bunun yanında Kur'ân'ın Arap lahniyle okunmasını ve Ehl-i kitâbın lahinlerinden sakınılmasını emreden hadisler de vardır. Bu bilgiler ışığında şunları söylemek mümkündür: Kur'ân'ın düz konuşma üslûbundan ziyâde nağmeli/tegannîli okunması teşvik edilmiştir. Burada sınırlar nelerdir, nerede başlayıp nerede bitmektedir, bunun tespiti önemlidir. Bunun yanında nota ve nağme insan sesinin vazgeçilmez bir özelliğidir. Tilâvette kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir gerçektir. Burada önemli olan tilâvetteki nâğmelerin ümmetin icmâ etmiş olduğu yola uygun olup olmadığıdır. Ehl-i kitâbın lahinlerinden sakındıran hadisten de bu anlaşılmaktadır. Bugün bir tilâvetin Kur'ân gibi mi yoksa (hâşâ) şarkı gibi mi olduğunun tespiti büyük ihtimalle mümkündür. Kur'ân tilâvetinde silsile yoluyla ve hoca-talebe münasebetine dayanan kırâat geleneğine muvâfık olan mûsikînin kullanılması gerekmektedir. Ülkemiz özelinde İsmail Biçer ve Fatih Çollak gibi üstâdların çizgilerinden dışarı çıkmamak gerektiği kanaatindeyim." **(K:13)**

"Kur'ân'ın kendine has bir mûsikîsi vardır, o da tecvîttir. Kur'ân'ı tecvîde göre okuduğumuz zaman bu ortaya çıkacaktır. Tecvîd'in yanında, tecvîdin dışına çıkmamak şartıyla makam giydirilebilir. Kur'ân'ı mûsıkîye değil, mushafı tecvîde uyarlamak gerekir." **(K:24)**

"Tecvîdi öncelemek kaydıyla, cami mûsikîsi dediğimiz mûsikî ile de Kur'ân-ı Kerîm okunabilir. Ama taşkınlık vesâire gibi yönlere götürecek makamlarla Kur'ân okunmaz." **(K:30)**

Yukarıda verilmeye çalışıldığı üzere katılımcıların bazıları, Kur'ân'ın mûsikî ile okunmasının mahreç -sıfat- tecvîd kurallarına riâyet edilmesi, tek amacın mûsikî gayreti olmadan, tilâvetin icrâsında medlerin süresini aşmadan, harflerin telaffuzunun

kaymadan okunması kaydıyla, olumlu görüş beyân ederlerken; bazı katılımcılar Kur'ân-ı Kerîm'i sade, orijinal tınısıyla ve tecvîdli okunmasının daha uygun olduğunu, Kur' ân tilâvetinin nota ile yapılmasının Kur'ân'ın saygınlığına ve Tecvîd ilmine gölge düşüreceğini, bununla birlikte makam temelli kırâat yapmak isteyen kimselerin makamların müzikal yapılanmalarını ve ana makamların formlarını gayet iyi bilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Tecvîd kâidelerinin dışına çıkılmadığı sürece, Kur'ân'ın mûsikî usûlleriyle okunmasının, Kur'ân'ın i'câzını beyân açısından elzem; ancak Kur'ân âyetlerini bu yüce kitabın kırâatine uygun olmayan makamlarla okumayı büyük bir çirkinlik olarak değerlendirmişlerdir.

Görüldüğü üzere Kur'ân tilâvetinde bir grup mûsikîye tam mânâsıyla karşı iken; bunların karşısında yer alan diğer grup ise Kur'ân'ın mûsikî ile okunabileceğini, ancak türkü ve şarkı makamı gibi Kur'ân'ın yüceliğine aykırı uygulamalardan da uzak durulması gerektiği üzere birleşmişlerdir.

Kanaatimize göre, Kur'ân'ı Kerîm'i makam (teğannî) ile okumayı câiz görenleri ve görmeyenleri böyle iki ayrı sonuca götüren asıl neden, makam anlayışlarının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Makam ile okunmasına karşı olanları, Kur'ân'ın lafzının şarkı ve türkü nağmelerine benzetilerek bozulması endişesi taşımaktadır. Yukarıda naklettiğimiz Ahmed b. Hanbel'in "Sana Mû-ham-med denilse hoşuna gider mi?" şeklindeki sözü de bunu açıklamaktadır. Ayrıca onlar, makam ile okumaya izin verilirse, medlerde ifrât ve tefrîde kaçılacağı, harekelerin uzayacağı, böylece kırâatın bozulacağı endişesi taşımaktadır. Böyle bir ihtimale imkân vermemek düşüncesiyle teğanniye karşı çıkmış olmaları, saygıyla karşılanmalıdır.

Kur'ân'ın makam ile okunmasını câiz görenler, böyle hatalara müsâmaha göstermezler. Kur'ân'ın şarkı veya türküye benzetilerek okunmasına aslâ izin vermez; medlerin ölçülerinde kaymanın oluşmasını hoş görmezler.

Kur'ân-ı Kerîm'in sesli olarak okunmasına başlandığı andan itibaren, okuyucu makam bilgisine sahip olsa da olmasa da makam yapmak istese de istemese de ne kadar düz ve sâde okusa da okuyuşunda ortaya çıkan nağme ve makamların tamamı, mûsikî

ile başlar ve onunla devam eder,[823] yani mûsikîsiz bir tilâvet mümkün değildir. Tilâvet ile mûsîkî adeta birbirine lüzumlu kılınmıştır.[824]

[823] Aksoy, *Âdâbü Kırâati'l-Kur'ân (Kur'ân'ı Okuma Âdâbı),* 63.

[824] Ali Rıza Sağman, *İlâveli Yeni Sağmân Tecvidi*, 43.

3. TİLAVET İHTİLAFLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞI: KONUYA İLİŞKİN YAPILAN MÜLÂKAT VE BUNLARIN DEĞERLENDİRMELERİ

3.1. Nitel Aşama

Bu tezde nitel aşamada Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA) çalışılmıştır ki nitel araştırmaların temel amacı algı ve deneyimlerin açığa çıkarılmasını sağlamaktır. Nicelleştirme ve deneysel sureçlerle kesin olarak sınanıp ölçülemeyen öznel durumları ve ona özgü anlamları nitel kelimesi ifade etmektedir. İşte bu amaçla nitel aşamada 37 yetişkinle derinlemesine görüşmeler yapılmış, veri toplama araçları olarak Görüşme ve Doküman Ölçeği kullanılmış ve yapılandırılmış sorular sorulmuştur. Anlama dayalı epistemoloji nitel araştırma desenlerinin kullanımı büyük ölçüde sosyal bilim metodolojisine etki sağlamıştır.

Günümüzde nitel araştırmalarda çarpıcı bir artış gorülmekte, sosyal bilimler alanında son yıllarda hemen her konuda giderek artan bir şekilde nitel yaklaşımdan bahsetmenin onemi kabul edilmektedir.[825]

Nitel yaklaşımla araştırma yapanlar, gercekliği inşâ etme yolunda araştırmacı ve araştırılan arasındaki ilişkiyi, nesnelliğin farklı bakış acılarını vurgulama gayreti içerisinde, sosyal deneyimlerin nasıl meydana geldiği ve onların nasıl anlamlandırıldığının yanıtlarını ararlar.[826]

Araştırmacı tarafından olgu ve olaylar incelenirken genelleme yapmadan anlamaya çalışma önemlidir. Fenomenolojik yöntem ise 20. yüzyılın başlarında insanlar tarafından evrensel yapıların anlaşılması amacıyla geliştirilen bir nitel araştırma yöntemidir.[827] Bu sebeple mânevî donanımları olan insanın inanç ve davranışlarının

[825] Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* 1/1, (Ocak 2015), 62.

[826] Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", 62.

[827] Klein, P., & Westcott, M. R. (1994). The changing character of phenomenological psychology. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 35(2), 133-158; Osborne, J. W. (1994). Some similarities and differences among phenomenological and other methods of psychological qualitative research. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 35/2, 167-189.

içinde şekillendiği toplumsal ve kültürel boyutu dikkate almadan anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak doğru bir yaklaşım olmamakta, anlamayı ve yorumlamayı kolaylaştıran nitel yöntem, esnek yapısı gereği araştırmacıya derinlemesine keşif yapma imkanı sağlamaktadır.[828] Bazen de dışarıdan bakıldığında herhangi bir anlam ifade etmeyeceğini düşündüğümüz davranışların, birey için açığa çıkarıldığında anlamlı bir nitelik kazandığı görülmektedir.[829]

Bu araştırmamızın amacı katılımcıların Kur'ân eğitimi/öğretimi alanındaki düşüncelerini/bilgilerini derinlemesine keşfetmektir. Bu mânâda önceden belirlenmiş önkabüller yerine fenomenin özünü ortaya çıkarmayı hedefleyen araştırma soruları merkezde yer almıştır.

3.1.1. Araştırma Soruları

Fenomenolojik araştırmada soruların araştırmanın hedefine uygun olarak nasıl belirlendiği büyük önem arzetmektedir. Bu sebeple dikkatli olarak hazırladığımız sorular, araştırma sonuçlarının kalitesi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Amaca uygun olarak hazırladığımız sorular aynı zamanda katılımcıların bu alandaki bilgi ve uygulamalarını yönlendirme yapılmadan kabul edilebilir cevaplarla ortaya çıkarabilir.[830]

3.1.2. Örneklem

Bir sonraki adım, araştırılan konuyla ilgili duygu, düşünce ve uygulamalarını doğru ve eksiksiz bir şekilde tanımlayabilecek katılımcıların seçilmesidir. Çünkü düşünce ve uygulamalar katılımcılar için ne kadar önemli olarak algılanırsa, zengin veriler sağlama olasılıkları o kadar yüksek olur.[831]

---

[828] Karataş, *"Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri",* 63.

[829] Finlay, L. (2009) Ambiguous Encounters: A Relational Approach to Phenomenological Research, Indo- Pacific Journal of Phenomenology, 9/1, 1-17.

[830] Polkinghorne, D. E. (1989). Phenomenological research methods. R. S. Valle & S. Halling (Eds.), Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience içinde (41-60). Plenum Press.

[831] Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research. London: Sage.

Zengin veriler sağlamak için çalışmanın yapısına uygun olarak 37 homojen katılımcı ile örneklem grubu oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklem grubu 30-70 yaş arası 9 kadın ve 28 erkek yetişkinden oluşmaktadır. Araştırmaya katılmak icin seçilen bireylerin zengin deneyimler sağlayabilmelerinin de bu araştırma için önemi büyüktür. Bu çalışma için senelerini kırâat okuma ve okutmaya vermiş olan kişiler secilmiştir.

Aşağıda sunulan Tablo.1'de nitel aşama için ulaşılan örneklem grubuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın etik hassâsiyeti gereği mülaktta görüşülen hocaların isimleri gizlenmiş, hepsine farklı birer şifre verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Şifre, Yaş, Eğitim düzeyi, Cinsiyet, Meslek, Yerleşim yeri
K:1: 60, Erkek, Lisans, DYİM. Öğretmeni, Büyükşehir
K:2: 55, Erkek, Doktora, MİKK. Üyelisi, Büyükşehir
K:3: 50, Erkek, Lisans, Din Görevlisi, Büyükşehir
K:4: 50, Erkek, Lisansüstü, Akademisyen, Büyükşehir
K:5: 55, Erkek, Doktora, Vaiz, Büyükşehir
K:6: 46, Erkek, Lisans, İlçe Müftüsü, Büyükşehir
K:7: 37, Erkek, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir
K:8: 30, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir
K:9: 48, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir
K:10: 48, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir
K:11: 45, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir
K:12: 49, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir
K:13: 51, Erkek, Lisansüstü, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir
K:14: 49, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir
K:15: 70, Erkek, Ön Lisans, Din Görevlisi, Büyükşehir
K:16: 33, Erkek, Lisansüstü, Din Görevlisi, Büyükşehir
K:17: 52, Erkek, Doktora, DYİM. Öğretmeni, Büyükşehir
K:18: 53, Erkek, Doktora, Akademisyen, Öğretmeni, Büyükşehir
K:19: 55, Erkek, Lisansüstü, DYİM Öğretmeni, Büyükşehir
K:20: 48, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir
K:21: 30, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:22: 50, Erkek, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:23: 51, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir

K:24: 52, Erkek, Lisans, Din Görevlisi, Büyükşehir

K:25: 55, Erkek, Lisans, Din Görevlisi, Büyükşehir

K:26: 49, Erkek, Doktora, Akademisyen, Büyükşehir

K:27: 60, Erkek, Lisans, MEB. Öğretmen, Büyükşehir

K:28: 50, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:29: 32, Bayan, Lisansüstü, Öğrenci, Büyükşehir

K:30: 68, Erkek, Lisans, DYİM. Öğretmeni, Büyükşehir

K:31: 48, Erkek, Lisansüstü, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:32: 30, Bayan, Lisansüstü, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:33: 46, Erkek, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:34: 38, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:35: 38, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:36: 44, Bayan, Lisans, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

K:37: 29, Erkek, Lisansüstü, Kur'ân Kursu Öğretmeni, Büyükşehir

3.1.3. Verilerin Toplanması

Bireysel görüşmeler nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak en cok tercih edilen yöntemdir.[832] Bu yöntem araştırmacı olan kişinin katılımcılarla gercek zamanlı olarak derinlemesine görüşmelerde bulunulmasına imkân sağlar.[833] Araştırmacı/katılımcı karşılıklı etkileşim ile daha fazla bilgi elde edilmesine de yardımcı olur.[834]

Nitel görüşmeler amaca yönelik bir sohbet olarak nitelendirilmekte,[835] katılımcıların görüşlerine ve uygulamalarına ilişkin özgün ve zengin veriler sağlamakla

[832] Creswell, J. W. (2014). Research design: A qualitative, quantitative, and mixed method approaches (4th Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

[833] Pietkiewicz, I.J., & Smith, J.A. (2014). A practical guide to using Interpretative Phenomenological Analysis in qualitative research psychology.

[834] Rubel, D.J., & Okech, J.E. (2017). Qualitative Research in Group Work: Status, Synergies, and Implementation. The Journal for Specialists in Group Work, 42, 54-86.

[835] Smith, J. A. (2004). Reflecting on the development of interpretative phenomenological analysis and its contribution to qualitative research in psychology. Qualitative Research in Psychology, 1, 39-54.

birlikte araştırmamızın amacı ve amaca yönelik sorularında daha önceden sorulmamış, bu sebeple de özgün uygulamaların ortaya çıkmasına ve araştırmaya dâhil edilmesine de olanak sağlamaktadır.

3.1.4. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın amacı doğrultusunda, nitel veri toplayabilmek üzere kapsamlı bir literatür taraması yapılarak 24 soru hazırlanmıştır. Araştırmaya yonelik olarak hazırlanmış görüşme formu Ek 1'de sunulmuştur.

3.1.5. Görüşmeler

Görüşme için alanında uzman olan kişiler önce belirlenmiş, bu kişilere araştırmanın amacı hakkında kısa bilgi verilmiştir. Katılımcıdan mümkün olduğunca detaylı olarak bilgi vermesinin önemi vurgulanmış, görüşme ve kimlik bilgilerinin gizliliği konusu ifade edilmiştir.

Görüşmeler katılımcıların kendi evlerinde, çevrim içi veya yazılı olarak gönderilerek yapılmış, kendilerini özgür ve rahat hissettmeleri icin resmiyetten uzak, rahat bir atmosfer oluşturulmaya calışılmıştır. Görüşmeler sonradan transkripsiyonu yapılmak için kayıt cihazı ile kaydedilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya katılım tamamen gönülllük esasına göre olmuş, herhangi bir zorunluluk olmaksızın kendi iradeleriyle de bırakabilecekleri konusunda bilgilendirilmiştir.

Her katılımcının görüşmesi kendini ifade etme becerisine bağlı olarak 60 ile 90 dakika arasında sürmüştür. Görüşme yapılandırılmış sorularla sınırlı kalmış, katılımcı istediği sorudan başlayarak istediği kadar soruya cevap vermiştir. Katılımcıları yapılandırılmış görüşme formunda yer alan bütün sorulara yanıt vermesi neredeyse sağlanamamıştır.

3.1.6. Veri Analizi

Veri analizi, önceden tasarlanmaktan öte, araştırılanın geniş bir tanımına hangi şekilde ulaşılacağına dair bir model oluşturmayı amaçlamaktadır. Genel olarak tanım

yapmaktan ziyâde yorumlama, katılımcı veya katılımcıların bakış açısından yola çıkarak belirli bağlamlarda araştırılan olgudan anlam oluşturmaya yönelik yansımadır.

Tek bir doğru yol olmamasına rağmen tüm araştırmcılar tarafından veri analizi yapmak, katılımcıların deneyimlerini göz önünde bulundurarak, bu deneyimleri teorik bağlamlarda yorumlamayı içeren aynı analitik odağı ortaya koymak,[836] tümevarımlarla araştırma yapanın konuya ilişkin içeriden bir bakış oluşturmasını amaçlamaktır.[837] Böylece bir anlamda araştırmayı yapanlar düşüncelerinde yaratıcı olmaya şevklendirilmektedir. Bu esnek olan teknik, analizler esnâsında araştırmayı yapanların beklenmedik temaları ortaya koymalarına olanak tanımaktadır. Her vaka birbirinden bağımsız bir şekilde kapsamlı olarak incelenmekte, katılımcıların ortaya koyduğu deneyime ilişkin algılarının benzer ve farklı olan yönlerine de ışık tutmaktadır,[838]

Nitel araştırmanın kalitesi ve gecerliliği hakkında görüş beyân etmek için öncelikle teorik temeli kabul edilmeli ve bunun yanında araştırmanın yeterince şeffaf olması gerekmektedir. Bu şeffaflık ise katılımcıların seçimi, görüşme programının oluşturulma şekli ve yürütülüşü, analizde adımların nasıl kullanıldığı dâhil olmak üzere araştırmanın tüm aşamalarının net bir şekilde ortaya konmasını da içermektedir. Araştırmanın diğer bir aşaması ise tutarlı,[839] mâkûl bir analize sahip olması aydınlatıcı bulgular ortaya koyması gerekmektedir.[840]

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından yapılan görüşmelerin dijital ortamda kaydedilmesi, kayıtların çözümlenerek yazıya geçirilmesi yoluyla elde edilmiştir. Okuma ve not alma olarak tanımlanabilecek birinci aşamada, bilgiler genel bir anlayışa ulaşabilmek amacıyla birkaç kez okunmuştur. Orijinal verilere olabildiğince

[836] Larkin, M. & Thompson, A.R. (2011). Interpretative Phenomenological Analysis. D. Harper and A.R. Thompson (Eds.) Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy: a guide for students and practitioners içinde (99-116). John Wiley & Sons, Oxford.

[837] Reid, K., Flowers, P., & Larkin, M. (2005). Exploring lived experience. The Psychologist, 18/1, 20-23.3

[838] Pietkiewicz, I.J., & Smith, J.A. (2014). *A Practical guide to using Interpretative Phenomenological Analysis in qualitative research psychology.*

[839] Tanımlanan temaların birbiriyle uyumlu olup olmadığını, analizin tutarlı bir arguman sunup sunmadığını ve belirsizliklerin, çelişkilerin açıkca ele alınıp alınmadığını ifade etmektir.

[840] Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis, Healthn Psychology Review, 5/1, 9-27.

yaklaşmak için transkriptler tekrar tekrar okunmuştur, gerekli durumlarda ses kayıtları yeniden dinlenmiştir.

Katılımcıların anlatılarıyla ilgili düşünce ve yorumlara ilişkin ilk aşamada not alınmış ikinci aşamada alınan ilk notlar konunun özünü yansıtan kısa cumlelere dönüştürülmüş ve katılımcıların anlattıkları deneyimlerin kapsayıcı bir özeti yazılmıştır. Sunulmaya çalışılan alıntılar, temaların özünün en güçlü ifadelerini temsil ettikleri için seçilmiş, üçüncü aşamada, kavramsal benzerliklere göre ortaya çıkan temalar arasındaki bağlantılar araştırılmıştır. Alınan notlar arasındaki bağlantılar içerik, dilbilimsel ve kavramsal olarak üç düzey üzerinden analiz edilmiş, ancak katılımcıların ilk ifadelerinden uzaklaşmadan söylemlerin özüne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Veri analizi boyunca, okumak ve içeriği keşfetmek için ilk notları almak, temalara ilişkin alınan notların analizine odaklanmak, ortaya çıkan temalar arasında bağlantıları keşfetmek, temaları soyutlamak ve birleştirmek, bir sonraki soruya geçerek aynı analitik süreci tekrarlamak, vakalar arasındaki ortak temaları ve kalıpları araştırarak tüm katılımcılar için söylenebilecek ortak bir özete ulaşmak, yorumları daha derin seviyelere taşıyarak analizi derinleştirmek sûretiyle takip edilen analitik sürecin aşamaları aşağıda özetlenmiştir;

Her metin ayrı ayrı okunarak içeriğin özünü yakalayan anahtar kelimeler ve ifadeler belirlenmiş, sürekli karşılaştırma yapılmış, her bir metin için tekrarlanmış ve ön katılımcıya ait bir veri seti elde edilmiştir.

3.1.7. Araştırmacı Farkındalığı

Nitel alanda araştırmacı, öznelliği dışarıda tutma yerine, okuyucu için şeffaf hâle getirmeye çalışmaktadır. Bu ise etkileyebilecek altta yatan düşünce ve inançların farkında olma ve araştırma surecinin içinde bulunulan bağlamın tüm yönleri tarafından etkilendiğini fark etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır.[841]

Buna göre bilgiyi çok çeşitli yollarla elde edebileceğimiz veya en azından etkileyebileceğimizin farkında olmamız gerekmektedir. Çünkü nitel araştırmanın temel bileşenleri olan araştırmacı ve araştırmaya katılan bireylerin kendi şahsi fikir, tutum,

[841] Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", 63.

varsayım ve incelenen olgu ile ilgili şartlanmalarının göz önünde bulundurulması büyük bir önem arz etmektedir.[842]

3.1.8. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Bu araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla nitel araştırma kriterleri dikkate alınmıştır. Nitel bir araştırmanın güvenilirliğinin sağlamasının en önemli yollarından biri araştırmacının bilgi kaynağı olan katılımcılarla uzun süreli etkileşimidir. Bu araştırmada incelenen olguyla ilgili zengin ve detaylı veriler elde edebilmek amacıyla 37 katılımcıyla farklı zaman dilimlerinde derinlemesine görüşmeler yapılmış, katılımcılarla geçirilen uzun sûreler güven ilişkisi geliştirebilmesine ve veri kalitesine yardımcı olmuştur. Ayrıca elde edilen verilerin bir bölümü ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve her bir görüşme kaydı bizzat araştırmacı tarafından titizlikle deşifre edilmiş, pandemi dönemi olması hasebiyle çoğunluğu katılımcılara eposta ile gönderilmiş kendilerinin doldurmaları sağlanmıştır.

Nitel analiz kaynağı olan veriler araştırma süresinde tekrar tekrar okunmuş, sürekli karşılaştırma yoluyla anlatıların en doğru temsiline ulaşılmaya çalışılmıştır.

Nitel veriler bulgular ve sonuç bölümünde sunulmuştur.

Bu araştırma için nitel yöntemi kullanma noktasında Din Psikolojisi alanında Profesör olan bir hocamızla araştırma boyunca düzenli olarak görüşülmüştür. Yapılan görüşmelerde veri toplama süreci, araştırma bulguları değerlendirilmiş, bu konulara ilişkin görüş ve öneriler alınmış, ayrıca tüm nitel analizi gerçekleştirilirken tez danışmanları ile fikir alışverişinde bulunulmuştur. Böylece, gözden uzak olacak herhangi bir noktanın kalmaması, araştırmaya katılan katılımcıların görüşlerinin tam olarak ortaya konması, katılımcıların duygu ve düşüncelerini anlamak ve daha derin bilgi edinebilmek amacıyla tüm anlatımların elde edilen temalar içerisinde temsili sağlanabilmiştir.

Bu çalışmanın tutarlılığını elde etmek için denetim kriteri dikkate alınmış, zaman içinde tutarlılığını sağlayabilmek amacıyla bulguların denetim ölçütü, verilerin

[842] Melike İlerisoy, *Dindarlığın Aile İşlevleri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Psikososyal Bir Araştırma* (İstanbul: MÜSBE, Doktora Tezi, 2022), s. 64.

toplanması, kaydedilmesi ve analiz edildiğini göstermek için araştırmacının tüm araştırma sürecini detaylı olarak açıkladığı, ham veriler, görüşme ve gözlem notları ve her türlü dokumanın belgelendiği bir sureci içermektedir. Bu araştırma sırasında araştırmacı, konunun tüm boyutlarıyla ele alınıp alınmadığını tespit etmek, kuramsal çerçevenin tam olarak oluşturulup oluşturulmadığını belirlemek ve veri toplama işleminin metodolojiye uygun olarak yapılıp yapılmadığını kontrol etmek amacıyla nitel araştırma deneyimi olan bir başka uzmanın görüsüne başvurulmuş, böylece araştırma bulgularının, araştırmacının önyargıları, motivasyonları, ilgi alanları, bakış acılarından arınmış yalnızca katılımcıların ve araştırma koşullarının bir sonucu olduğu olabildiğince teyit edilmiştir.

3.2. Bulgular

Araştırmaya katılan kişiler hakkında gerekli bilgi çalışmanın "metot" başlığı altında verildiğinden, bu konuya tekrar burada değinmeden katılımcıların soru/sorunlar hakkında cevaplar üzerine ulaşılan bulguların rapor edilmesine çalışılacaktır:

Mülâkatımızda yer alan "Günümüzde din eğitimi veren kurumlarda Kur'ân eğitim ve öğretiminde karşılaşılan ihtilaflar hakkındaki görüş ve çözüm önerileriniz nelerdir?" şeklindeki sorumuza 27 (K:2, K:3, K:4, K:5, K:6, K:7, K:8, K:9, K:10, K:11, K:12, K:13, K:15, K:17, K:19, K:21, K:22, K:23, K:24, K:26, K:27, K:29, K:30, K:31, K:33, K:35, K:36) katılımcı cevap verirken; 10 katılımcı cevap vermeyerek herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Kur'ân-ı Kerîm ister yüzünden ister ezber okunsun, bu tür okumaların cevâz sınırı dâhilinde olmadığı günümüzde âşikârdır. Bu eksikliğin telâfisi hakkında arzu edilen mesâfe henüz kat edilememiştir. Kur'ân eğitimi veren kurumlarda görev alan hocaların istisnâsız bir şekilde Tashîh-i hurûf kurslarına alınıp eğitilmesi lâzımdır. Bu kurumlarda ders veren bütün hocalar sevdirme yolunu iyi bilmelidirler.

Hâfızlık velilerine ve öğrencilerine rehberlik edilmeli, tecvîd konusu hallettirilmeli, çok sağlam bir şekilde hâfızlık yaptırılmalıdır. Elde edilen hâfızlığın ömür boyu korunması için çalışmalar yapılmalı, ezber yapılacak sayfanın başkasından (fem-i muhsin) dinlenilmeli, ezbere mukâbele okunmalı ve hatimle terâvih namazı

kıldırılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca verilen Hâfızlık belgeleri mutlaka süre ile sınırlandırılmalıdır. Hıfz sonrası bir veya iki yıl medrese eğitimi görmüş hocalardan, medrese usûlü eğitim alınmalıdır.

Hâfızlık eğitimi süresinde öğrenciler spor, gezi ve meşrû eğlence gibi faaliyetlerde bulunmalıdırlar. Konuşmasıyla örnek olabilecek hocalar haftada bir gün bile olsa kurslarda ders vermeli, sesi/hâfızlığı güzel olan öğrenciler aslâ bir reklâm malzemesi olarak kullanılmamalıdır.

Lise çağı öncesi hâfızlık kurslarına öğrenciler sınavla alınmalı, yarım, çeyrek ve tam hâfızlık şeklinde belgelendirilmeye imkân verilmelidir. Kurslar ciddi anlamda denetlemeye tâbi tutulmalı, farklı derslerde verilmelidir. Yeni yöntemlerle hâfız yetiştirecek hocalara pedagojik formasyon dersleri verilmeli, hâfızlık eğitimi yapılacak kursta görevlendirilecek hocalar itinâyla seçilmelidir. Öğreticiler talebelerin her zaman ulaşabileceği bir tavır ortaya koymalı, kendi aralarında birbirlerine mobing uygulamamalıdırlar. Bu kurslara hâfız hocalar görevlendirilmeli, ezber dinlenirken hızlı "hezreme" okumaya izin verilmemelidir.

Sayıya takılmadan kursların devamlılığı sağlanmalı, sadece sabah saatlerinde değil, ihtiyâca binâen haftanın her günü ve uygun olan her saatinde açılabilmeli, yaş gruplarına ve eğitim durumlarına göre eğitimlerin planlanması yapılmalıdır. Bayanlar Kur'ân eğitimini tâlî bir iş olarak görmemeli, "elifbâ öğretimi" ile sınırlı kalmamalıdırlar. 40-60-70 yaş aralığında olan hanımların rehabilite olması açısından bu kursların devamlılığı sağlanmalı, kayıt olma hakkı sınırlandırılmamalıdır.

"Teknoloji çağında yaşadığımız bu dönemde Kur'ân eğitiminde teknolojinin bütün imkânlarından istifade edildiğini düşünüyor musunuz? Konu hakkında önerileriniz var mıdır?" sorusu karşısında katılımcılardan 20 kişi herhangi bir cevap vermemiş, cevap verenler kendileri teknolojinin bütün imkânlarından istifade edildiği, bunun olmazsa olmaz olduğu, buna karşın diğer katılımcılar da teknolojinin bütün imkânlarından istifade edilmediği (K:4, K:6, K:12, K:13, K:16, K:17, K:28, K:31, K:36, K:37) üzerinde görüş beyân etmişlerdir. Ancak bazı katılımcılar teknolojinin imkânının kullanıldığı (K:8, K:21, K:22, K:26, K:27, K:29, K:30, K:35), hoca merkezli (K:7, K:35) bir eğitim olduğu için kullanmanın gerekli olmadığı, öğrenciyi pasifleştirdiği görüşündedirler. Kısmî olarak (K:7, K:9, K:33) faydalanılmakta, tam olarak kullanılırsa kalitenin artacağını ifade ederken, teknolojinin kullanımını elzem olarak (K:11, K:24)

gören buna karşılık teknolojiyi Kur'ân eğitiminde elzem olarak (K:17) görmeyende vardır. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Ders veren hocalar teknoloji alanında yeterli bilgiye sahip olmadığından kullanılması gereken bütün teknolojik âletler kullanılmamaktadır. Birçok kursta projeksiyon bile bulunmamaktadır. Projeksiyon bulunan kurslarda da istenilen seviyede bu âletler kullanılmamaktadır.

Teknolojik eğitimin hayatın her alanında yer almaya başladığı bu dönemde eğitim alanında işitsel ve görsel bütün imkânlarıyla kullanılması (akıllı tahta, bilgisayar, projeksiyon, vs.), hocaların teknolojik açıdan talebeden daha ileri seviyede yeterli bilgiye sahip olmaları, öğrencinin pasif değil aktif olduğu pratik uygulamalı eğitim ortamlarının sağlanması teknoloji alanındaki problemin çözümüne katkı sağlayacaktır.

Sosyal platformlarda da daha özgün çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yetişkin Kur'ân Kursları'nda hedef kitlenin yaş ortalaması, öğretilen mekân, coğrafya, öğreticinin gayreti ya da gayretsizliği teknolojik materyal kullanma imkânını olumlu yada olumsuz yönde etkileyebilir.

Hoca ve öğrenci dijital platformlarda başka alanlara dalıp gitmemeli, teknolojik imkânlardan istifade edilmenin yanında kadîm usûller ve geleneksel yöntemlerden uzak olmamak gerekmektedir. Kur'ân kursu eğitimi hoca merkezli bir eğitim olduğu için teknoloji âletlerinin kullanılmasının da hoca yönetiminde olması gerekmektedir.

"Türkiye'de tecvîd öğretiminin gerektiği yerde olduğunu ve bu konuda yeterli çalışmanın yapıldığını düşünüyor musunuz?" şeklindeki mülâkat sorusumuza 29 katılımcı olumlu/olumsuz cevap verirken 12 katılımcımız herhangi bir cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın Nazm-ı Celîli konusunda Sahâbîye serbestlik vermemiştir. Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunmasını sağlaması bakımından öğrenilmesi gereken bir ilimdir. Ancak Türkiye'de verilen tecvîd eğitimi olması gereken yerde değil, teorik noktadaki çalışmalar çok az ve cılız kalmaktadır. Bu alanda istenilen sevide akademik düzeyde daha çok çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Son yıllarda tecvîd ile alâkalı çalışmalar gözle görülür derecede artmıştır. Üniversitelerdeki kırâat kürsüleri sayesinde bu alan canlanacaktır. Şahısların ferdi olarak yazdığı tecvîd eserleri de elbette ki çok önemli ve çok mühimdir. Ancak günümüzde tecvîd kitapları sistematik açıdan yeniden ele alınıp, bir mufassal bir de muhtasar tecvîd kitabı çalışması yapması elzemdir.

Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin bile tecvîd uygulamalarında bazı eksiklikler bulunmaktadır. İstisnasız bütün din görevlileri tashîh-i hurûf derslerini almaya özen göstermelidir. Herkesin aynı seviyede tecvîd öğrenmesi beklenemez ama tecvîd, uygulamalı bir şekilde öğretilmeli ve uygulama birlikteliği sağlanmalıdır.

Tecvîd öğretimi belli eser ve görüşler etrafında dönülmekte olup, kadîm kaynaklara müracaat konusunda eksik kalınmaktadır. Günümüzde bazı konularda "ben hocamdan böyle gördüm" diyerek kaynak kitaplarındaki görüşlere önem vermeyen bir yaklaşım mevcuttur.

Öğrenciler tecvîd öğrenmeye isteksiz, hocalar tecvîd ilminden korkar durumdadırlar. Tecvîd ilmi hâfızlık öncesi tam anlamıyla öğretilmeli ve öğrenci hâfızlığa ondan sonra başlatılmalıdır. Tecvîd ilmini sevdirmek ve onu anlaşılır bir şekilde anlatmak, pratik uygulamaları daha çok yapmakla sağlanabilir.

Tecvîd ilmi, ülkemizde kitap ve yayın açısından zengin içeriklere sahiptir, ancak öğrencilere ulaşmada yetersizdir. Tecvîd ilmine en çok hassâsiyet gösterenlerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye'de Arapça tecvîd eserleri neredeyse hiç bilinmemektedir.

"Teşdîd-idgâm isimlendirmesi problemi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki sorumuza 24 katılımcımız (K:1, K:3, K:4, K:7, K:8, K:9, K:13, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:22, K:24, K:25, K:26, K:29, K:30, K:31, K:32, K:34, K:35, K:36, K:37) cevap verirken 13 katılımcımız (K:2, K:5, K:6, K:10, K:11, K:12, K:14, K:15, K:21, K:23, K:27, K:28, K:33) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Teşdîd olan yerde teşdîd ifadesi kullanılmalı, idğâm tâbirinin kullanımının bu yerlerde terk edilmesi ihtilafı yok edecektir. Ancak teşdîdin tespit edilmesi için Arapça bilmek gerekmektedir. Kur'ân lafızlarının yapılarının bilinmesi, şeddeli kelimelerin orjinal olduğundan mı yoksa idğâmdan dolayı mı şedde aldığını bilmek, bir ayrıcalıktır. Bazı kitaplarda teşdîd-idğâm ayrımı varken, bazılarında teşdîd olmadan sadece idğâm

denilerek konu işlenmektedir. Bir kelimeye idgâm diyebilmek için o kelimeyi geriye doğru açabilmek gerekiyor. "İnne, enne" gibi kelimeler lügatta müşeddeddirler. Bu konudaki ihtilaf bazı tecvîd bilgileri, tecvîd kitaplarımızda yer almamaktadır.

Bu tecvîdin (teşdîd), idğâm-ı misleyn maa'l ğunne, idğâm-ı misleyn bilâ ğunne diye öğretilmesi, teorik tartışma tecvîdi uyguladıktan sonra idğâm-ı misleyn de teşdîd de dense aynı, eğer mesele tesmiye tercihi ise "idğâm" denmesi daha iyidir gibi ifadeler doğru olarak kabul edilmemelidir. Çünkü teşdîd eserlerimizde görülmekte ve günümüzde de dillendirilmektedir.[843]

Günümüzde "teşdîd-idğâm" isimlendimesinde, bu işin mantığını anlama yerine ilgililerin eğitim aldığı hocasının izinden giderek hocasının teşdîd dediğine kendisinin de teşdîd, idğâm dediğine idğam diyerek muhatabına karşı çıktığı görülmektedir.

"Son zamanlarda sıkça dillendirilen medd-i ivaz konusu hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki sorumuza 22 katılımcı (K:1, K:3, K:7, K:8, K:9, K:13, K:16, K:18, K:19, K:24, K:20, K:25, K:26, K:29, K:30, K:31, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36, K:37) olumlu/olumsuz cevap verirken; 15 katılımcı (K:2, K:4, K:5, K:6, K:10, K:11, K:12, K:14, K:15, K:17, K:21, K:22, K:23, K:27, K:28) cevap vermeyerek herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Medd-i ivaz, med çeşitlerinden (medd-i tabiî'nin) bir bölümdür. Vakıf hâlinde üstünlü harflerde meydana gelen bir işlemin sonucudur. Med harfleri olmadığı hâlde, med üzere durulduğu için bu ismi almıştır. İki üstünlü kelimede vakıf yaparken hazf edilen "nûn"dan bedel eliftir. Bu konunun bilinen tecvîd kitaplarında yer aldığı;[844]

[843] Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im el-Abd, *er-Ravdatü'n-Nediyyetü Şerhu Metni'l-Cezeriyye* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, y.y. 2001), 77-78; Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Mûdıh fi't-Tecvîd* (Amman: Dâru Ammâr, II. Baskı, 2009), 139, 140; Abdülaziz b. Alib. Muhammed es-Sümati İbn Tahhan, *Mürşidü'l-Kari ila Tahkik-i Mealimi'l-Mekari* (Kahire: Mektebetü't-Tabiin, 2007), 69,70; Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1424/2003), 128. İlgili sunum ve tasrih için bk. Asıkyekini, "Teşdîd Meal Ğunne & Teşdîd Bilâ Ğunne - Fatih Çollak", https://www.youtube.com/watch?v=edzX4BlfOOw, 21.05.2023, 00:02:00-00:14:36.

[844] Şehzâde Muhammed Es'ad el-Hüseynî, *el-Verdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*, Âsitane ts., (Dârü't-Tıbâati'l-Âmire), 9. Ayrıca Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001).15/477; Ebû Hilâl el-Ḥasen b. ʿAbdullâh Ebû Hilâl el-ʿAskerî, el-Furûḳu'l-Luğaviyye (Kahire: y.y., t.y.), 380; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, el-Muhassas, thk. Halil İbrahim Cefâl (Dâru İhyai't Türâsi'l Arabî, 1996). 5/218; Ali b. Muhammed Alemuddîn es-Sehâvî, Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ, thk. Abdulhak Abduddâyim (Beyrut: Müessesetu'l-kutubi's-

konunun üzerinde durularak öğrencilere anlatılması hâlinde kolaylıkla anlaşılacak mâhiyette olduğu, iyi anlaşılınca da bu konudaki ihtilafın yok olacağı görülmektedir. Çünkü iş isimlendirme denecek kadar basit değildir. Medd-i tabiî denilirse, vasıl yapılınca tabiî meddin yok olduğu görülecektir. Bu da bu tecvidin durumunun farklılık arz ettiğini göstermektedir.

"Dâd harfinin uygulanması ile ilgili problem ve bu çerçevede yapılan polemikler hakkında neler söylersiniz?" şeklinde sorduğumuz soruya, 27 katılımcı cevap (K:1, K:2, K:3, K:4, K:7, K:8, K:9, K:13, K:14, K:16, K:17, K:19, K:20, K:21, K:22, K:24, K:25, K:26, K:27, K:29, K:30, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36, K:37) verirken 10 katılımcı cevap (K:5, K:6, K:10, K:11, K:12, K:15, K:18, K:23, K:28, K:31) vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Önceki dönemlerde gündeme gelen bu konu, günümüzde de yine tartışılan konular arasındadır. Dâd (ض) alfabemizin en zor ve üzerinde bayağı çalışılması gereken bir harftir. Harflerin telaffuzunda ana eksen, harflerin mahreçleri ve sıfatları üzerine kurulmuştur. Kaynaklarda/kadîm eserlerde harflerin sıfatlarıyla birlikte nasıl telaffuz edileceklerine dair yeterli bilgi mevcuttur.[845] Her harfin kendine has bir mahreci olduğu gibi (ض) dâd harfinin de kendine has bir mahreci vardır. Bu harfin mahrecinin tam olarak

sekâfiye, 1999), 746; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 142*;* el-Cüreysî, *Nihayetü'l-Kavl …*, 130; Abdurrahman Karabaşi, *Karabaş Tecvidi,* s. 4-5; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye*, 46; Dimyâtî el-Bennâ, *İthâf,* 45; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 141; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîmin Tecvîdi*, 95; el-Hüseynî, *el-Verdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*, 9.

[845] Bu konuyla ilgili bazı eserler: Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları* (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 58-59; Remzi Ateşyürek, "Kur'ân Tilâvetinde Yaygın Hatalar (Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Samsun: 2011), 157-175; Recep Akakuş, "Kıraat İlminde İcâzet Geleneği, Reîsü'l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu, 16-18 Kasım 2012* (İstanbul, 2015), 523-525; Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mütevellî, *Risâletu'd-Dâd* (thk: Fergalî Seyyid Arbâvî) (el-Cîze: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2008), 36-52; Hamza Hüdâyî (Hamza-i Miskîn), "Tecvîd-i Edâiyye", *Muallimler için Tecvîd Risâleleri İçinde* (Nadîde Kitaplar Kütüphanesi 1), (Dersaâdet ts.), 36-37; Muhammed el-Mağnîsî, Ahmed b. Muhammed Mağnîsâvî, *Terceme-i Cezerî*. İzmir: 1301 (Mecmua içinde), 111-112; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 111-112; Muhammed Sâdık Kamhâvî*, Talâiu'l-Beşer fi Tevcîhi'l-Kırâati'l-Aşer* (Kahire: 1977), 21; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19; Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukill*, 51. Ayrıca bk., Remzi Ateşyürek, "Dâd Harfinin Okunuş Özelliği Muhammed Mer'aşî (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri", *OMUİFD*, 20/21 (Samsun: 2005), 247; Ali Rıza Sağman, *Kur'ân Nasıl Okunur Sağman Tecvidi* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1955), 26; Saçaklızâde Mar'âşî, *Keyfiyyetü Edâi'd-Dâd,* thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin, *Mecelletü Mecmei'l-lügati'l-Arabiyye,* 70/4 (Dımaşk: 1416/1995), 650; İsmail Durmuş, "Tâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/282-283; Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mütevellî, *Risâletu'd-Dâd* (thk: Fergalî Seyyid Arbâvî), (el-Cîze: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2008), 36-52.

nerede olduğunun bilinmesine rağmen, ilginç bir şekilde harfin sıfatları konusunda farklılıklar yaşanmaktadır. Harflerin mahreçleri ve sıfatları gerektiği gibi anlatılıp öğretilse, bu duruma düşülmeyeceği âşikârdır. Bu alanda eğitim veren kişilerin tam olarak muhataba öğretememelerinden kaynaklı bir farklılık oluşmaktadır. Dilin yan tarafını ilgili tarafın üst azı dişlerine temas ettirilmesi şeklinde çıkar. "Dâd" (ض) harfini çıkarmada (فَمَنِ اضْطُرَّ)[846] ve (إلا ما اضطررتم إليه)[847] örnekleri önemlidir.

"Dâd" (ض) harfi hakkında Türkler ile Araplar arasındaki ihtilâf rihvet sıfatının teorik olarak aynı şekilde ifâde edilmesine rağmen, farklı şekilde icrâ edilmesidir. Türk hâfızlarının "dâd" (ض) harfini güzel icrâ ettiklerini söylemek de yanlış olur. Ne bugünkü Araplar'ın çıkardığı gibi dâ, ne de Türkiye'deki bazı toplulukların çıkardığı gibi (ظ) zâ okunmamalıdır. "Dâd" (ض) harfinin mahreci kaymış durumdadır.

Pek çok harfte farklı telaffuz olduğu mâlûmken, sadece dâdın tartışılır olması, dinî bir mesele değil, konunun millî bir mesele hâline dönüştüğünün en büyük alâmetidir. "Dâd" (ض) mevzuu, ilmî değil, siyâsî bir meseleye dönüşmüştür. Dâd (ض) konusunda yaşanan sıkıntılar bölgesel ve yereldir. Bu konuda yeterli ilmi olmayan taassup sahipleri, tartışmayı körüklemektedirler.

Tecvîd öğretiminde harflerin mahreç ve sıfatlarına dair nitelikli bilgi verilmemesi veya nazarî bilgi aktarılmış olsa da uygulamaya delâlet eden keyfiyetin kitâbî olarak ortaya konulması yerine bazı kişisel mülâhazalarla ifâde edilmesi, bu tür sorunlara/polemiklere yol açmaktadır. Harfin telaffuzunu tartışma konusu yapmak yerine, üzerinde çalışılmalı ve insanlara olabildiğince kalıcı öğretilmelidir.

"Önceleri "İdğâm-ı Şemsiyye, İzhâr-ı Kameriyye" diye isimlendirilirken günümüzde Lâm-ı Târifin idgâmı, Lâm-ı Târifin izhârı ifadeleriyle aynı hususun kastedilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki sorumuza, 27 katılımcı (K:1, K:3, K:4, K:6, K:7, K:8, K:9, K:12, K:13, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:22, K:24, K:25, K:26, K:27, K:29, K:30, K:31, K:32, K:34, K:35, K:36, K:37) cevap verirken 10 katılımcı (K:2, K:5, K:10, K11, K:14, K:15, K:21, K:23, K:28, K:33) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

[846] el-Bakara 2/173.

[847] el-Enâm 6/119.

İdgâm-ı şemsiyye ile lâm-ı târifin idgâmı, izhâr-ı kameriyye ile lâm-ı târifin izhârı aynı mânâyı ifâde eden ıstılahlardır. Teorilerdeki tâbir farklılığı, uygulamada mühim bir farklılık oluşturmamaktadır. Önceden hocaefendiler öğrencinin daha iyi anlayabilmesi için konuyu "güneş doğduğunda yıldızların görülmemesi, akşam olunca gece karanlığında ayın görülmesi" gibi cümlelerde anlatmışlar ve yazmışlardır.[848] İdğâm-ı şemsiyye veya izhâr-ı kameriyye terimleri, meseleyi uzatarak ifâde etmektedir. Lâm-ı târifin idgâmı, lâm-ı târifin izhârı tâbiri daha isabetli görünmektedir. Bu şekilde kavramdan, anlatılmak istenen mefhûmun daha kolay ve hızlı bir şekilde anlaşılabilmesi sağlanmaktadır. Burada bizi ilgilendiren, lâmın izhâr ile okunması veyahut da kendisinden sonraki harfe idgâm ile okunmasıdır.[849]

İncelendiğinde kadîm ve yeni Arapça eserlerde lâm-ı târîf konusu, hattâ şemsiyye ve kameriyye ifadeleri de yer almaktadır. Her ikisine de aynı anda yer verilebilir. Tecvîd'de ortak bir dili kullanmak önemlidir. Bu isimlendirme konusunda kurslarda, hocalar arasında tartışmaların olduğu muhakkaktır.

"Bazı eğitmenler tarafından "İdğâm-ı Şemsiyye" şeklinde isimlendirilen bu idğâm türünün, bazı eğitmenlerce "İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Maa'l Gunne/İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Bilâ Gunne" şeklinde isimlendirilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki sorumuza 14 katılımcı (K:1, K:3, K:6, K:7, K:9, K:13, K:21, K:22, K:28, K:33, K:36, K:37, K:38, K:42) cevap verirken 25 katılımcı (K:2, K:4, K:5, K:8, K:10, K:11, K:12, K:14, K:15, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:23, K:24, K:25, K:26, K:27, K:29, K:30, K:31, K:32, K:34, K:35) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Bu konuda ihtilaf tecvîd ilminin genel anlatım tarzına bakıldığında, tecvîd kuralları ve isimlendirmelerinde kadîm bilgiden uzaklaşmamak ğunneyi ifade etmek gerekirtiği görüşü karşısında diğer görüş İdğâm-ı Şemsiyye denilmesinin yeterli olduğudur.

---

[848] Atiyye Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd* (Kahire: Dârü't-Takvâ, 1992), 80: Abdülfettâh Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, (Medine: Mektebetü Tayyibe, 1980), 204; Komisyon, *Mesleki Bilgiler Seviye Tespit Sınavı Konu Anlatımlı Hazırlık Kitabı* (İzmir: Ddy Yayınları, 2019), 38.

[849] Fatih Çollak, https://www.youtube.com/watch?v=1LtA1MbN11M, 23.01.2021, 15,15; Ünal, https://www.youtube.com/watch?v=VvkB0k2AaAw, 23.01.2021, 15,30.

Birinci görüşü savunanlar şu görüşü benimsemişlerdir: Tecvîd dersi yüzeysel olarak anlatıldığında, "idğâm-ı şemsiyye" diye anlatıldığı; ayrıntılı olarak işlendiğinde ise "İdğâm-ı Şemsiyye maa'lğunne, İdğâm-ı Şemsiyye bilağunne" diye ayırt edilmektedir. Kelimenin başında Lâm-ı târif olduğunda İdğâm-ı Şemsiyye maa'l-ğunne-İdğâm-ı Şemsiyye bilâ ğunne isimlendirilmesi yapılmalıdır. Okunurken biri ğunneli diğeri ğunnesiz şekilde okunduğu için, bu farklılığı belirtmek daha güzel olacaktır. Tecvîd ilminin genel anlatım tarzına bakıldığında, gunneyi ifade etmek gerekir.

İkinci görüşte olanlar ise İdğâm-ı Şemsiyye dedikten sonra "misleyn, Maa'l-ğunne veya bilâ ğunne" terimlerini eklemeyi doğru bulmamaktadırlar. Bu iki görüşün oluşmasına yine tecvîd kitapları ve eğitmenler sebep olamaktadırlar. Bir kitap veya eğitmen konunun bir bölümüne vurgu yaparken başka kitap veya öğretmen diğer yönünü öne çıkartmaktadır. İdğam yapılırken kelimenin oluşum sürecine bakıp lam harfinin nuna dönmesi, iki nunun peşpeşe gelmemesi sebebiyle bu ikinci görüşü savunmuşlardır.

"Kur'ân tilâvetinde ihfâ, iklâb, izhâr, gunneli mîm ve nûn uygulamalarında görülen bazı farklılıklar hakkında düşünceleriniz nelerdir?" anlamındaki 9. sorumuza 19 katılımcı (K:1, K:3, K:4, K:7, K:8, K:9, K:11, K:13, K:15, K:17, K:19, K:24, K:25, K:26, K:29, K:30, K:31, K:35, K:37) cevap verirken 17 katılımcı (K:2, K:5, K:6, K:10, K:12, K:14, K:16, K:18, K:20, K:21, K:22, K:23, K:27, K:28, K:32, K:33, K:34, K:36) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

İklâb'ın yapılışı konusunda farklı uygulamalar bulunmaktadır. İhfâ teriminin teorisi noktasındaki eksik anlama, bazen farklı uygulamaya sebep olmaktadır. İklâbın tanımını da "mîm-i hâliseye çevirmek" diye tarif edilmektedir. Gunne sıfatı nûn ve mim harflerinde "sıfatı lâzimedir" bu harflerden aslâ ayrılmaz. Nûnun ve mîm'in ihfâsı, harfin ne yok olması, ne de izhâr gibi alenî olmasıdır. Gunnenin meydana gelebilmesi için zamâna ihtiyaç vardır. İklâb ve şefevî ihfâda dudaklar, tamamen kapalı tutulur ancak, dudakların bir kağıt parçasının yatay vaziyette ağıza sığacak şekilde açık olması gerekir. Mîm'de dudakların hafif kapatılması, nûn'da ise dil ucunun diş etlerindeki yeri ile temasının çok zayıf olması gerekir. Arap dünyasında bir nohut girecek kadar boşluk bırakmaları, ikilem oluşturmaktadır. Yine de Arapların bir kısmı iklâbı bizim yaptığımız gibi yapmaktadır. Arap ülkelerindeki genel uygulama ise gunneden sonra gelen harfin incelik veya kalınlığına göre gunne sesinin inceltilmesi veya kalınlaştırılması yahut

sonraki harfin mahrecine uygun olarak sese perde farklılığı vermek şeklinde icrâ edilmektedir.

İzhâr'ın yapılışında ülkemizde problem vardır. İzhâr, nûnu tam nûn olarak okumak ve belli etmektir. İhfâ, iklâb, idğâm-ı maa'l-ğunne ve diğer ğunneli okuyuşlar arasında müştereklik vardır ve bunlar kısmen birbirine benzer, kısmen birbirinden ayrılırlar. İhfâda nûnun zâtı değil, sıfatı kullanılır. Ülkemizdeki uygulama, ihfâ durumundaki harf ne olursa olsun, ihfâ sesinin değişmemesi şeklindedir. Bazı Arap okuyucular, ihfâya sebep olan harflerden kalın olan bir harf geldiğinde ilgili ihfâ harfi olan sâkin nûnu da kalın okumaktadırlar. Sâkin nûn harfinin lâzimî sıfatından gunneyi ortaya çıkarırken bazen fazla yönde durarak ihfâya yakın bir sesle, bazen de ihfâya benzemesin diye tamamen kaldırılarak okunuyor.

Bu sayılan tecvîd kurallarının tanımları açık ve nettir. Uygulama farklılıklarının kitâbî veya ilmî değil, tamamen uygulamadaki bireysel farklılıkların neticesidir. Kırâat ilmi, fem-i muhsinden, onun da hocalarından alması sûretiyle devamlılık arz etmektedir. Yaratılıştan gelen gırtlak yapısı, herkeste farklı olduğu için, herkesin aynı tonda ses çıkarabilmesi de mümkün değildir. Yine de tutmada ölçüler az-çok olmadan hangi tarîkle başlanırsa o tarîkin kırâatına göre okunmalıdır.[850]

"Medd-i Muttasıl olan bir kelimede vakf edildiğinde hangi tecvîd kuralının gerçekleştiği sorusu hakkında" 25 katılımcı (K:2, K:3, K:4, K:6, K:7, K:8, K:9, K:10, K:17, K:18, K:19, K:20, K:21, K:24, K:25, K:26, K:29, K:30, K:31, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36, K:37) olumlu/olumsuz cevap verirken; 12 katılımcı (K:1, K:5, K:11, K:12, K:13, K:14, K:15, K:16, K:22, K:23, K:27, K:28) cevap vermeyerek herhangi bir

[850] Bu konudan bahseden bazı kaynaklar bk.: Cem'iyyetü'l-Muhafaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, *el-Münîr fî ahkâmi't-tecvîd*, 5. Baskı (Ammân: el-Matâbiu'l-Merkeziyye, 2001), 55; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri,* 305-310, Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 166; Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 23; Gânim Kaddûrî Hamed, *Ebhâs fi ilmi't-tecvîd*, (Ammân: Dârü Ammâr, 2002), 124; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 113; Abdülvehhâb b. Abdülkuddüs el-Kurtubî, *el-Muvaddah fi't-tecvîd,* nşr. Ganim Kaddûrî Hamed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2020), 171; Saçaklızâde Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil,* 75; Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Riâye,* 268; Ahmed Faiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisârî, *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm*, 79; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye,* 379-380; Ömer Başkan, "Bazı Tecvit Kaidelerinin Tatbikinda Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihten Günümize Kırâat İlmi,* 439; Muhammed b. Ömer b. Kasım el-Bakarî, *Gunyetu't-tâlibîn fi tecvîdi kelâmi Rabbi'l-Âlemîn*, thk: Fergalî Seyyid Arbâvî, (Cîze: Mektebetü evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2007), 97, (Nâşirin önsözünden); Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 334; Ahmet Madazlı, "İklâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 22/27.

yorumda bulunmamıştır. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Medd-i muttasıl olan bir kelimede vakıf yapılması durumunda insanlar görüş ayrılığı yaşamaktadır. Vakf yapıldığı durumda hemze sebeb-i meddir, hem de sükûn hâlindedir. İki sebep cem olduğu zaman tecvîdin hangisi kuvvetli ise (akve'l-müdûd-en güçlü med) onun adı verilir. Hemzenin hemze olarak bulunuyor olması, hemzenin vakıf olarak sükûn hâlinde bulunuyor olmasından daha kuvvetlidir. İster vakf edilsin, ister vasl edilsin, durum değişmez her hâlükârda buradaki tecvîd medd-i muttasıl olur. Medd-i ârızın hükmü câiz iken, medd-i muttasılın hükmü vâciptir, en az iki elif ölçüsündedir. Vâcip olanın, câiz olana üstünlüğü vardır. Medd-i ârız denildiği takdirde, bir elif ölçüsüne düşmesi gerekmektedir.

"Kalkale" yahut "Kâf'ta (harfinde) kalkale sıfatı" gibi isimlendirme farklılığı hakkında görüşleriniz nelerdir? şeklindeki 11. soruya 22 katılımcımız (K:1, K:3, K:7, K:8, K:9, K:10, K:13, K:15, K:19, K:20, K:21, K:23, K:24, K:25, K:26, K:29, K:30, K:31, K:32, K:35, K:36, K:37) cevap verirken, 15 katılımcımız (K:2, K:4, K:5, K:6, K:11, K:12, K:14, K:16, K:17, K:18, K:22, K:27, K:28, K:33, K:34) bu soruyu cevaplamamıştır. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Kalkale sıfât-ı lâzimedir. Kalkale harflerden biri kelimenin ortasında yahut sonunda sâkin olarak gelirse kalkale olur. Bu tecvîd kalkale var diye isimlendirilirken diğer taraftan kalkale harflerini zikrederek "Kâf'ta kalkale sıfatı" şeklinde isimlendirme de yapılmaktadır. "Kâf'ta kalkale sıfatı" şeklindeki bir isimlendirmeyi Fatih Çollak'ın derslerinde şahit olunmaktadır. Bu, durumun daha detaylı bir şekilde ifade edilmesidir.

Her iki kullanımda da kast edilen mânâ aynıdır. Kalkale tâbiri doğru bir tâbirdir. Fakat sıfat vurgusuyla birlikte yapılmasına da yanlış denilemez. "Kalkale sıfatı" harfin sükûn hâline mahsûstur, hareke hâlinde kalkaleden uzak durulmalıdır.[851]

[851] Geniş bilgi için bk.: Yahyâ Abdürrezzâk el-Gavsânî, *İlmü't-Tecvîd*, 4. Baskı (Dimeşk: Dârü'l-Gavsânî, 2004), 108-109; Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil*, thk: Sâlim Kaddûrî Hamed (Amman: Dârü Ammâr, 2001), 150; Ebü'l-Hayr 'İsamüddîn Ahmed Efendi Taşköprüzâzede, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Seydî, (Medine-i Münevvere: Vizâratü-Şü'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'l-İrşâd, 1421) 87; Mersâfi, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvidi kelâmi'l Bârî*, 1/77; Mahmud Halil Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talha Bilal Minyâr (Mekke: El-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1999), 80; Hasan b. Kâsım Murâdî, *El-Mufîd fî şerhi 'Umdeti'l-mecîd fi'n-Nazmi ve'l-tecvîd*, thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î (Kâhire: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2001), 64; Ebü'l-Kâsım Şihâbuddîn Abdurrahman Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'*, thk. İbrahim

“Kalın harflerin yanına gelen ince harflerin kalınlaştırılması; aynı şekilde ince harflerin yanına gelen kalın harflerin inceltilmesi konusuyla ilgili olarak neler söylemek istersiniz?” şeklinde yöneltilen 13. sorumuza, 27 katılımcımız (K:2, K:3, K:4, K:6, K:7, K:8, K:9, K:10, K:13, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:21, K:22, K:24, K:26, K:27, K:29, K:30, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36, K:37) cevap verirken 10 katılımcımız (K:1, K:5, K:11, K:12, K:14, K:15, K:23, K:25, K:28, K:31) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Bu sorumuzda, kalın harflerin yanına gelen ince harflerin kalınlaştırılması; aynı şekilde ince harflerin yanına gelen kalın harflerin inceltilmesi durumuyla ilgili uzman görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Nihâi görüş olarak bu hususstaki genel kanaat, ince harflerin ince, kalın harflerin de kalın okunacağı yönündedir.

Harflerin sıfatları yönüyle birbirlerini etkilemesi yalnızca idğâmda söz konusudur. Olması gereken, kalın harfi kalın, ince harfi ince okumaktır. (فِي مَخْمَصَةٍ) kelimesinde olduğu gibi mîm ve hâ harfleri lazimî ve ârızî sfatları belirtilmeli mîm ince, hâ kalın okunmalıdır. Kalın/ince harfler yan yana gelince dikkat edip doğru telaffuz etmeye çalışılmalıdır.

Bu hatalar bir “femi muhsinden” ahz etmeden, dikkatsizlik, alışkanlık ve idman azlığından kaynaklıdır. Harf tâlimi ve bol uygulama yapılarak bu durumdan kaynaklanan hatalardan uzak durulabilir. Gerekli ses tonları ifrât ve tefrîtten arınmış olarak verilmesi gerekir. Kalın harflerin yanına gelen ince harfler konusunda tecvîd ilminde mukaddimede bir tahzîrât (sakındırma) bahsi vardır. Kur’ân-ı Kerîm harflerinin ince ve kalın oluşlarına göre hurûfâtın Tecvîd ilmini tam olarak öğrenmemiş kişilerin yapmış olduğu yaygın hatadır. Osmanlı Türkçesi’nin buradaki etkisi göze çarpmaktadır. Dikkat edilmezse tabiat olarak kalın harf, ince harfi kendine çeker.

Bu konunun devamı mâhiyetindeki bir soru olan “hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin incelik ve kalınlığı hakkında görüşleriniz nelerdir?” şeklindeki 14. sorumuza, 29 katılımcı (K:1, K:3, K:4, K:6, K:7, K:8, K:9, K:10, K:11, K:13, K:15, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:21, K:24, K:25, K:26, K:27, K:29, K:30, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36,

Atve ‘İvaz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2006), 753; Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 89; Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye alâ metni’l*-Cezeriyye, thk. Usâme ‘Atâyâ (Dımaşk: Dâru’l-Gavsânî, li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, 2012), 97; Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 39; Cüraysî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd*, 46.

K:37) cevap verirken 8 katılımcı (K:2, K:5, K:12, K:14, K:22, K:23, K:28, K:31) cevap vermemiştir.

Hâ (ح) ve ayn (ع) harfleri ince, kalın ve orta kalın olarak değerlendirilmektedir. Hâ ve ayn harflerinin ince harfler grubunda olduğunu ancak ince harfler içindeki en kalın ince harfler olarak, ince-kalınların ortasında ve incenin bir üst hâli gibi değerlendirenler de mevcuttur. Önceleri bu iki harfe ince harf değil, ince-kalın arası sesle okunması gereken harfler olarak öğretildiği söylenmektedir.

Üç harekede de bu harfler kalın okunmaz. İstifâle harfleri ince okunan harflerdir, hâ (ح) ve ayn (ع) harfleri bu gruptaki harflerden olup ince okunması gerekir.[852] Kalın okunması insicâmı bozduğu için lahn oluşacaktır. Kırâat ilmi'ne ait eski eserlerde bu iki harfin "İsti'lâ" harfleri arasında zikredilmediğini görüyoruz. "Hussa dağdın gız" harflerinin dışında kalan harflerin hepsi ince harftirler. İnce harfler incedir; ama biçimsiz ince değildir. Kalın harfler kalındır ama biçimsiz kalın değildir. Kalınlık ve incelik, sadece dil kökünün kalkıp kalkmaması ile ilgilidir. Bu iki harfte de dil kökü aslâ kalkmaz. Kanaatimize göre bu harfler üzerinde tartışmalar uzun süre devam edeceğe benzemektedir. Bu ve benzeri tartışmalar, bölgesel bir hastalıktan başka bir şey değildir.[853]

"Zamirin isimlendirilmesi hususunda, buna sâdece "zamir" denilmesi veya "zamir med ile/zamir kasr ile" denilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki 15. sorumuza, 23 katılımcımız (K:1, K:3 K:7, K:8, K:9, K:16, K:17, K:18, K:19, K:23, K:24, K:25, K:26, K:27, K:28, K:29, K:30, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36, K:37) cevap vermiş 14 katılımcımız ise (K:2, K:4 K:5, K:6, K:10, K:11, K:12, K:13, K:14, K:15, K:20, K:21, K:22, K:31) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Zamirin isimlendirilmesi hususunda, sâdece "zamir" veya "zamir med ile/zamir kasr ile" denilmesi konusunda ihtilaf vardır. Bir grup zamir denilmesini yeterli görürken,

[852] Mustafa Kılıç, *Kur'ân* Tilavetinde *Usûl ve Esaslar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 2022), 160, 233; Ziya Aydın, *Tecvid Kitabı,* (İstanbul: Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1993), 18.

[853] Geniş bilgi için bk.: Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, (İzmir: İzmir İlâhiyât Fakültesi Vakfı, Tibyan Yayıncılık, 2009), 15; Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâra Hüzelî, *Kitâbü't-Tecvîd*, tahk. Ferağlî Seyyid Arbâvî (Lübnan: 2011), 62; Mısırlı, "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları", 353; Mehmet Akif Koç, "Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Hususunda Arap Ağzı, Türk Ağzı İkilemi Üzerine", https://www.youtube.com/watch?v=VGYwbC5JVNw, 23.02.2023, 12:07.

diğer grup ise zamir med ile zamir kasr ile söylemini benimsemişlerdir. Zamir denilmesini yeterli görenler tecvîd kuralları ve isimlendirmeleri konusunda kadîm bilgiden uzaklaşmamak gerektiğini savunmaktadırlar.

Sadece zamir denmesi işi eksik bırakmak olur. "Zamir med ile", "zamir kasr ile" dinilerek konu Arapça bir tâbirle söylenmiş olur. Zamirin isimlendirilmesi hususunda, "zamir med ile/zamir kasr ile" denilmesi öğretim açısından daha isabetli görülmektedir. Ancak her iki kullanımda da kast edilen mânâ aynıdır. Okuyan kişiye zamir denildiğinde anlayamıyor ise zamir med ile zamir kasr ile denilmesi uygun olacaktır.

"Elif miktarının hesaplanması hakkında uygulama farklılıkları ve bu konudaki önerileriniz nelerdir?" şeklindeki 21. sorumuza 17 katılımcı cevap (K:3, K:4, K:7, K:9, K:13, K:15, K:17, K:19, K:20, K:24, K:25, K:26, K:27, K:30, K:33, K:35, K:37) verirken 20 katılımcı cevap (K:1, K:2, K:5, K:6, K:8, K:10, K:11, K:12, K:14, K:16, K:18, K:21, K:22, K:23, K:28, K:29, K:31, K:32, K:34, K:36) vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Elif miktarının hesaplanması ihtilâflı bir konudur. Bu ölçünün tesbiti hocadan hocaya farklılık gösterir. Bir elif parmağın kaldırılıp indirilinceye, bazen de o harfi iki sefer söyleyecek kadar geçen zamandır. Med ölçüsünde ilk dönemlerde, sadece tûl, tevassut ve kasr kullanılırken daha sonraları elif tâbiri ve hareke kullanılmıştır. Günümüzde salise hesabı/kronometre tutulabilir veya mûsikî fenni kriter olabilir. Bir elif, bir dörtlük notaya tam olarak tekabül etmektedir. Elifin ne kadar uzatılması gerektiğini ölçebileceğimiz başka kriterler de vardır. Bir elif için normal yürüyüşle bir adım olarak târif edilebilir.

İhfa, iklab, idgam misleyn maal gunne ve ihfa-ı şehevinin ölçüsü birbuçuk elif miktarıdır. Bir elif miktarının ölçüsü, harf-i vahiddir. Birbuçuk ölçülü uzatmalarda 'harfeynden ekal harfi vahidden ekser', ana ölçüdür. Harekeden hareketle medd-i tabiî iki hareke zamanı ile okuduğunda bir elif miktarı bulunmuş olur. Bu konuda tam olarak bilimsel açıdan bir ispat olmadığından biraz da muhayyerlik durumu söz konusudur. Yaygın olarak elif miktarı hesaplanma da parmaklardan faydalanılmaktadır. Kişinin kendi beceri durumuna göre üç göz açıp kapama ile bu miktarın hesaplanması sağlanabilir.

Hocalardan nasıl alınmışsa elif miktarı öyledir. Karabaş tecvîdi bir parmak kaldıracak kadardır diye belirtiyor. Hattatın elif yazma veya bir kârînin elif diye söylerken ki süresidir. Uygulamada med miktarı, "fem-i muhsinden" alındığı zaman süresidir. Uygulama birliği olmakla birlikte tanımı yapılırken ihtilaflar ortaya çıkmaktadır. Bazı şeyler uygulamada zor, tarifi kolay, bazı şeyler de uygulamada kolay, tarifi zordur. Elif hesaplaması ve med miktarları bu konulardandır. Doğru öğretilse de az bir farklılığın olması doğaldır. Önemli olan, okuyuş ânında tecvîd kurallarının güzel uygulanmasıdır. İyi bir okuyucuyu bol bol dinleyerek ölçü elde edilebilir. Harekeleri hızlı telaffuz eden/yavaş telaffuz eden biri için her ne kadar ölçünün değişmemesi gerekse de zamanlama açısından sıkıntı çıkarabilir.[854]

"Tecvîd kitaplarında genellikle tecvîd kurallarının hükümlerinin yer almaması, her bir tecvîd kuralının aynı zamanda hükmî bir karşılığının olduğu hakkında okuyucuların dahi bilgi sahibi olmaması mevzûundaki müşâhede ve görüşleriniz nelerdir?" şeklindeki 20. Sorumuza 20 katılımcı (K:3, K:4, K:5, K:7, K:8, K:9, K:14, K:16, K:17, K:19, K:20, K:21, K:22, K:24, K:26, K:30, K:34, K:36, K:37, K:38) 17 katılımcı (K:1, K:2, K:6, K:10, K:11, K:12, K:13, K:15, K:18, K:23, K:25, K:27, K:28, K:31, K:35, K:32) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Günümüzde basılan tecvîd kitaplarının çoğunda hükümler yer almamaktadır. Hükümleri bilmeden okumak tecvîdin çoğu kuralını da tam anlamıyla tatbik edememek anlamına gelmektedir. Abdurrahman Çetin örneğinde olduğu gibi[855] bazı tecvîd kitaplarında hükümleri görmekteyiz. Medd-i tabiîlerin az veya fazla uzatılmasının haram olduğunu çoğu kimse bilmemektedir. Bu hükümleri bilmek için kırâatın künhüne vâkıf olmak veya bir hocadan ciddi eğitim almış olmak gerekir. Medlerin hükümlerinin bilinmesi gereklidir. Aksi hâlde bu şekilde medleri isim isim ayırmanın bir anlamı

[854] Geniş bilgi için bk.: Mehmet Ali Sarı, "Med", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/288; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 261; Muhammed Mekkî Nasr, *Nihâyetü'l-Kavl*, 130; Karabâşî, *Karabaş Tecvîdi,* 4-5; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye*, 46; Dimyâtî el-Bennâ, *İthâf,* 45; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 141; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 141; Ünlü, Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi, 63; Mehmet Zihnî, *el-Kavlü's-Sedîd*, 42; Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Vesîletü'l-Gufrân*, 9; Ebû Reyme, *Hidâyetü'l- Müstefîd*, 15-16; Karabâşî, *Karabaş Tecvîdi*, 4-5; Hâfız Ahmed Nuri, *Sualli ve Cevaplı Tecvîd*, 5-6; Ebû Said Hasan Hamdi, *el-Kifâye*, 30; eş-Şeyh Ali Muhammed ed-Dabba', *İthâfü'l-Berara*, 384-385; Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri,* 86; Dânî, *et-Tahdîd,* 122; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî,* 113; Sağman, *İlâveli Yeni Sağman Tecvîdi*, 11, 82-85.

[855] Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, (Bursa: Emin Yayınları, 2020).

olmayacaktır. Tecvîd isimleriyle bu hükümler arasında kodlamalar yapılarak öğretilebilir.

Sadece hükümlerin yazılması yetmez, hangi med aralığının ne kadar ölçüde okunması gerektiği ile ilgili de bilgilendirme yapılması gerekmektedir. Tecvîd hükmü konusunda çok detaya girilmesine gerek yoktur. Hangi tecvîd kuralının olduğu öğretildiğinde sorun ortadan kalkacaktır. Bu ihtilafların ortadan kalkması için bir komisyon tarafından tecvîd kitabı yazılması ve tecvîd kitaplarının sistematik açıdan yeniden ele alınması gerekmektedir.

"Kur'ân'ın okuyuş usûlleri ve bunlara "Tertîl" adıyla yeni bir usûl daha getirilmesi hakkında neler söylersiniz?" şeklindeki sorumuza 26 katılımcı olumlu/olumsuz cevap verirken; (K:3, K:4, K:5, K:6, K:7, K:8, K:9, K:13, K:15, K:16, K:17, K:19, K:20, K:22, K:23, K:24, K:25, K:26, K:29, K:30, K:32, K:33, K:34, K:35, K:36, K:37) 11 katılımcı cevap vermeyerek (K:1, K:2, K:10, K:11, K:12, K:14, K:18, K:21, K:27, K:28, K:31) herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Tahkîk, tedvîr ve hadr usûlu üç okuyuş mevcuttur. Bunun dışında dördüncü bir okuyuş olan hezreme vardır. Bu da câiz olmayan bir okuyuştur. Tertîl her üç okuyuş usûlünü de kapsayan bir kavramdır. Her tahkîk tertîldir, fakat her tertîl tahkîk değildir. Tertîl üzere okuyuşta tefekkür ve tedebbür de vardır. Hadrla da tertîl, tedvîr ile de tertîl ve tahkîklede tertîlin olması zâten varılması gereken bir hedef olmalıdır.

Bazıları meşhur üç okuyuş usûlüne tertîl diye bir başka usûl daha ilâve ederek dörtlü bir taksim yapmışlardır. Hadd-i zâtında bu üç okuyuşun her biri tertîl üzeredir. Zira daha önce de zikredildiği üzere tertîl, tecvîd kurallarına riâyet ederek Kur'ân-ı Kerîm'i düzgün okumak demektir. Eğer seyirlerden sadece birine tertîl dersek diğer seyirler tertîl dışında kalmış olacaktır ki bu doğru bir dutum değildir. Tertîl kül, cüzleri ise tahkîk, tedvîr ve hadrdır. Hız, sürat veya yavaş okumakla alâkalı bir durum değildir. Tertîl, Kur'ân kırâatinde emredilen bir okuyuştur. Tedvîr orta okuyuş şeklidir. Namaz ve mukâbelelerde okunur. Tertîl ile okumak her harfin hakkını vererek doğru ve güzel bir şekilde okumaktır. Tertîl, Kur'ân'ı anlayarak okuma biçimidir.[856]

[856] Ayrıntılı bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 163,164, 208-209; Debreli, *Mîzânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, 260; İbnü'l-Cezeri, *et-Temhîd,* 48; Aksoy, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Âdâbı,* 55; Ünlü, *Kur'ân-ı*

"Temsîlî okuyuşun usûl ve uygulamalarıyla ilgili" 17. sorumuza 17 katılımcımız (K:3, K:4, K:9, K:13, K:15, K:18, K:19, K:20, K:24, K:25, K:26, K:29, K:32, K:33, K:35, K:36, K:37) cevap verirken, 20 katılımcı (K:1, K:2, K:5, K:6, K:7, K:8, K:10, K:11, K:12, K:14, K:16, K:17, K:21, K:22, K:23, K:27, K:28, K:30, K:31, K:34) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Ref-i savt, hafd-ı savt ve ses vurgusu olmak üzere temsîlî okuyuşun üç ana başlığı vardır. Dolayısıyla temsîlî okuyuşu hakkıyla yapabilmek için vakıf ve ibtidâyı, okuyacağı yerin mânâsına vâkıf olmayı, sesin nerede alçaltılacağını, nerede yükseltileceğini, vurgulara dikkat etmeyi iyi bilmek gerekir. Okuyucuların bir kısmının Arapça'ya hâkim olamadıkları âşikârdır. Temsîlî okuyuşu yapabilmek için kişinin okuduğu yeri, en azından o âyetlerin meâlini anlayabilmelidir.

Temsîlî okuma eğitimi, işi bilen mâhir ustalardan alınırsa tatbikinde sorun yaşanmaz. Fazla makama dalmadan sâde ve mânâya uygun şekilde ses tonuna dikkat etmelidir. Azâp âyetlerine gelindiği zaman daha mazlûm, daha ağlamaklı, müjde âyetlerinde daha coşkulu okumak lâzımdır. Firavun'un sözleri ve yakıştırmaları gibi yerlerde, sesin düşürülmesi gerekir. Temsîlî okuyuşlara bağlı kalıp Kur'ân'ı en güzel şekilde okumak gerekmektedir. Temsîlî okuyuş, Kur'ân'a ve onun sahibine karşı saygısının ifadesidir.

Allah'ın kelâmı okunurken ses vurguları, sesin alçaltılıp/yükseltilmesi ile muhâtabın dikkatini toplayarak kendini vermesi, ilâhî mesajın yerini bulup anlaşılması açısından daha da önemlidir.[857]

Kerîm'in Tecvidi, 166; Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 11; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 176; Muhammed Arabî el-Kabbânî, *Kifâyetü'l-Müstefîd fî İlmi'l-Kırââti ve't-Tecvîd* (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1. Baskı, 1991), 21; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 35; Aksoy, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Âdâbı,* 56; Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbu: Huzur Yayınları, 2005), 452; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 167; Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mîzânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, 304; Ravza Cemal Husarî, *el-Menhelü'l-Müfîd fi Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvîd* (Dımeşk: Darulkelim, 2005), 34-35; Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/156; Mustafa *Sâdık* er-Râfiî, *İʿcâzü'l-Ḳurʾân* (Kahire 1961) 1384/1965, 59; Mehdî Muhammed el-Harâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 80; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, I, 290, 291; Serkan Çelikan, "Kur'ân Hatmi Geleneğinin Rivâyetlerdeki Temelleri", *Diyanet İlmî Dergi* 56/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2020), 788; Talip Akbal, "Kur'ân Tilâvetinde Med Ölçüleri ve Uygulama Usulleri ile Med Ölçüleri Uygulama Farklılık ve Hataları", 13; Yılmaz, "Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi", 233; Ömer Kara, "Kur'ân tilâvet şekilleri" şeklinde farklı bir ifadeyle başlık açmış, hezreme maddesinde "bu okuyuş haram sayılmıştır" bilgisine yer vermiştir. Ömer Kara, *Tecvîd Kur'ân Okuma Kaideleri* (İstanbul: İfav, 2018), 129.

[857] Geniş bilgi için bk: Fikri Aksoy, *Âdâbü Kırâati'l-Kur'ân (Kur'ân'ı Okuma Âdâbı),* Din Kültürü

"Okuyuşta musavat" konusunda önerileriniz nelerdir?" şeklindeki 18. sorumuza 14 katılımcı (K:3, K:13, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:24, K:25, K:30, K:32, K:33, K:36, K:37) cevap verirken 23 katılımcı cevap (K:1, K:2, K:4, K:5, K:6, K:7, K:8, K:9, K:10, K:11, K:12, K:14, K:15, K:21, K:22, K:23, K:26, K:27, K:28, K:29, K:31, K:34, K:35) vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Okuyuşta musavat deyince, hangi seyri takip ediyorsa o seyrin kurallarına dikkat etmek gerekecektir. Kur'ân'ın her âyetinin aynı seviyede aynı ölçü birimleriyle okunması gerekir. Her işin kuralı olduğu gibi bu işin de kuralları vardır. Hayatta her şeyde âdalet olduğu gibi kırâatta da adalet vardır. Kelimeleri her yerde aynı süre ve ölçüde söylemek gerekmektedir. Hangi seyirle (tahkîk, tedvîr, hadır) başlanılmışsa bitene kadar o seyirden çıkmamak lâzımdır. İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinde "her lafız kendi benzeriyle aynı özelliktedir" ifadelerinden de anlaşıldığı üzere tilâveti adalet üzere yapmak gerekmektedir.

Tertîl ile başlayıp tedvîr ile devam edip, hadr'la bitirme gibi benzeri uygulamalar okuyuşta adaleti yok eder. Tecvîdler adaletli bir şekilde yapılması gerekir. Aynı tecvîd bir yerde dört elif miktarı çekilecekse her yerde dört elif miktarı çekilmelidir. Birisi dört birisi üç elif olmamalıdır.

Harf tâlimi ve bol uygulama yapılarak bu durumdan kaynaklanan eşitsizliklerden uzak durulabilir. Sesli, bir hoca eşliğinde tekrar yapılarak daha adil bir okuma tahsil edilir. Okuyuş usûlleri ve tecvîd kurallarına bağlı kalarak her harfin hakkını ve müstehakkını vererek okumak gerekir. Günümüzde musavat konusu yeteri kadar bilinmemekte ve tam uygulanmamaktadır.[858]

Neşriyatı: 3, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1970), 11; Ömer Fazıl Aköz (1889/1952) ile Mehmet Feyzi Şallıoğlu'na Musa Özdağ da eklenebilir (Bk. Şükrü Maden, "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)", Mutalaa 3/1 (Haziran 2023), 46); Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Aköz, Ömer Fazıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/284-285; Naile Baltacı, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri* (Çukurova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü), 72; Sağman, Ali Rıza, İlaveli Yeni Sağman Tecvidi, Bahar Yayınları, 5. Baskı, İstanbul-1958, 36; Senhûrî, *Kitâbü'l-Câmii'l-Müfîd*, 259; Ali Yılmaz, "Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu =: From Past to Present International Religious Music Symposium: 03-04 Kasım 2017, Amasya, bildiriler kitabı* (Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu, Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017). 234.

[858] Geniş bilgi için bk.: Mustafa Atilla Akdemir, "Yöresel Tavır Bağlamında Sahih Tilavet Kriterleri", *AUID* 11 (Aralık 2018): 9-43, 22; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri,* 304; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat,* 142; Muhammed Mekkî Nâsır, *Nihâyetü'l-Kavl*, 130; İbnü'l-Cezerî, *en-*

"Geleneksel Kur'ân tilâveti eğitimi uygulamalarından biri olan "dudak tâlimi"nin günümüzdeki durumu, kullanılırlığı ve gerekliliği hakkında neler söylemek istersiniz?" şeklindeki 19. sorumuza 25 katılımcı (K:2, K:3, K:6, K:7, K:8, K:9, K:13, K:14, K:15, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:22, K:24, K:25, K:26, K:29, K:30, K:32, K:34, K:35, K:36, K:37) cevap verirken 12 katılımcı (K:1, K:4, K:5, K:10, K:11, K:12, K:21, K:23, K:27, K:28, K:31, K:33) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Her dilin doğru telaffuzunda diksiyon özelliklerine dikkat etmek, sesli olarak telaffuz edilen metnin anlaşılırlığına ciddi katkı sağlamaktadır. Harfler ve harekelerin mahrecleri de hesaba katılırsa dudak tâliminin Kur'ân tilâvetinin ayrılmaz bir unsuru olduğunu söylemek zor olmayacaktır. Dudak tâlimi, gerekli ve tilâvette olmazsa olmaz önemli bir husustur. Tecvîd ilminin konularının içinde zımnen gizlidir. Dudak tâlimi fem-i muhsinden alınmalı ve mutlaka kullanılmalıdır. Bugün diksiyon derslerinde bile uygulanmakta olan bu usûl, harflerin doğru telaffuzunda önemli bir yere sahiptir. Çok abartı yapılmadan, mîzânın bozulması gibi bir durum oluşturmadan dudakları kullanmayı öğrenmek ve bunu uygulamak gereklidir.

Sâbit bir mahreçten, harflerin dudak hareketleri yoluyla seslendirilmesi için iyi bir eğitim gerekir. Her Kur'ân öğrencisine bu eğitimin yeterli bir şekilde verildiğini söylemek zordur. Dudak tâlimini öğrenmek gereklidir, ancak bunun gibi bazı tâli meseleler üzerinde yoğunlaşmak, Kur'ân okumanın asıl amacına sekte vurabilir. Dudak tâliminin faydası vardır, ancak bunu çok abartmamak gerekir.

Bu ilmi bilmedikleri ve iyi bir üstatdan eğitim almadıkları için buna karşı çıkmaktadırlar. Bu usûlün Kur'ân gibi en doğru okumayı hak eden bir tilâvette olmadığını iddia etmek, işin ehemmiyetini kavrayamamak demektir. Dudak tâliminde gerçekleşen farklı uygulamalar, farklı rivâyetlerden veya uygulayıcılardan kaynaklanabilir. Bu konuda ciltler dolusu kitap yazılması, inananların ona hassâsiyet göstermelerinden kaynaklanmaktadır.

Dudak tâlimi Kur'ân'ın seslendirmelerinin daha net olması için önemlidir. Okuyucuya bakmadan dinleyen bir kişi dudak tâlimini yapıp yapmadığını anlar. Kur'ân

Neşr, I, 163-170; Şakakî, *Hilyetü't-Tilâve,* 109; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 216; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 86, 87; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 169; Uygun, "Kur'ân ve Mûsiki", 53; Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi,* İstanbul 1958, 36.

eğitimi esnâsında dudak tâlimine hocalar çok dikkat etmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm yarışmalarında dudak tâlimi yapıp yapılmadığı da göz önüne alınarak puanlama yapılmaktadır. Önceleri çok önemsenmemekle beraber günümüzde öneminin vurgulanması, bu alanda çalışmalar yapılması takdîre şâyândır. Ancak dudak tâlimi uygulanmadığı zaman mânâyı bozan bir durum söz konusu değildir.[859]

"Fâtiha Sûresi'nin sonundan Bakara Sûresi'ne geçiş yapılırken "Âmîn" kelimesinin sesli olarak söylenmesiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?" sorusuna 26 katılımcı (K:1, K:2, K:3, K:4, K:6, K:7, K:8, K:9, K:11, K:13, K:15, K:18, K:19, K:20, K:22, K:24, K:25, K:26, K:27, K:29, K:30, K:32, K:33, K:35, K:36, K:37) cevap verirken, 11 katılımcımız (K:5, K:10, K:12, K:14, K:16, K:17, K:21, K:23, K:28, K:31, K:34) ise cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Fâtiha Sûresi'nin sonundan Bakara Sûresi'ne geçiş yapılırken iki sûre arasında geçişte "amîn" kelimesinin zikredilmesi kitâbî bilgi değildir. Bazı mezheplerde tilâvet esnasında âmîn lafzının gizli veya açıktan söylenmesi hususu geçmektedir. İki sûre arasında geçiş yapılırken dikkat edilecek kurallar açıkça belirtilmiş olup "âmîn" diyerek geçiş, hiçbir ulemâ tarafından uygulanmamıştır. "Âmîn" lafzının besmeleye vasledilmesi Kur'ân'dan bir cüz olmadığı için galatı meşhurdur ve hatalı bir uygulamadır.

Fâtiha Sûresi'ni okuyan kimsenin onu bitirdikten sonra "âmîn" demesi sünnettir. Fâtiha sûresinin sonunda "amîn" diye söylenmesi sünnet olsa da bunun cehrî değil gizli söylenmesi icap eder. Kur'ân'dan olanla olmayanın belli olması için âmîn lafzını (وَلاَ الضَّالِّينَ) kelimesinin nûn harfini sâkin okuduktan sonra söylemek gerekir.

Âmîn kelimesinin gizli veya cehrî söylenmesinde ihtilâf vukû bulmuştur. Hanefi mezhebine göre âmîn kelimesini gizli söylemek cehrî söylemekten evlâdır. Fâtiha sûresi'nin sonunda vakf edip, âmîn lafzını besmeleye vasl etmek, yani (امين بسم الله الرحمن الرحيم) diyerek Bakara Sûresi'ne başlamak câiz değildir. "Âmîn" kelimesinin Fâtiha

[859] Geniş bilgi için bk.: Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Kıraatinde Dâd Harfi ve Dudak Ta'limi,* 35; Mısırlı, *"Kur'ân Tilâveti* Esnasında *Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi",* 362; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat,* 130; Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 36-38; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları,* 162-166; Şakakî, *Hilyetü't-Tilâve*, 221-228; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd,* 165,166; Gavsânî, *İlmü't-Tecvîd*, 76; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90; Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 321,428; Tîbî, *Manzûmetü'l-Müfîd*, 6-7.

Sûresi sonunda söylenmesi konusunda bir sıkıntının olmadığı, fakat Bakara Sûresi'nin başını besmeleye vasletme noktasında uygun olmadığı görüşü benimsenmiştir.

"Aşr-ı şerîf seçimi (intihâbı) hakkında gördüğünüz problemler ve bu konuda çözüm önerileriniz nelerdir?" şeklindeki 22. Sorumuza 20 katılımcı (K:3, K:4, K:5, K:7, K:8, K:9, K:14, K:16, K:17, K:19, K:20, K:21, K:22, K:24, K:26, K:29, K:33, K:35, K:36, K:37) cevap verirken 17 katılımcı (K:1, K:2, K:6, K:10, K:11, K:12, K:13, K:15, K:18, K:23, K:25, K:27, K:28, K:29, K:30, K:31, K:32, K:34, K:35) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Mekânın (meclisin) rûhuna uygun bir aşr-ı şerîf seçimi olmalıdır. Hocalarımız aşırları günün ve meclisin önemine binâen araştırıp, mânâlarına bakıp okuması gerekmektedir. Farklı konularda aşrı şerîfler, meâl ve kısa bir tefsiri ile birlikte öğretilmelidir. Mânâya vukûfiyet, belli düzeyde Arapça eğitimi ile elde edilebilir. Hâfızlık yapan talebelerin aynı zamanda Arapça'ya da vâkıf olmalarıyla bu sorun büyük oranda çözülebilir.

Bir okuyucu en azından her meclise uygun birer, ikişer aşr-ı şerîf seçmeli ve anlamını bilmelidir. Konular tasnîf edilmiş ve belirlenmiş listelerin çoğaltılıp dağıtılması bu sorunu çözecektir. Seçilen aşr-ı şerîf uygun bir makamla sunulmalıdır. Aşr-ı şerîf seçimlerinde zorlanılıyorsa "ayn" duracakları yol gösterebilir.

Gerek yazılı gerek görsel işitsel metaryallerle bu konu üzerinde durulmakta ve konusuna göre aşrı şerîfler önerilmektedir. İnternet çağında olduğumuz şu dönemde böyle bir problem kişinin kendi eksikliğidir. Genel olarak aşr-ı şerîf seçiminde olayın durumu ve anlamı gözetilmektedir.

"Arap ve Türk tavrı" konusundaki tartışmalar ve bu konu hakkında sizin fikirleriniz nelerdir?" şeklindeki sorumuzu 21 katılımcı cevap verirken (K:1, K:4, K:5, K:7, K:8, K:9, K:13, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:21, K:22, K:24, K:26, K:27, K:29, K:35, K:36, K:37) 16 katılımcı (K:2, K:3, K:6, K:10, K:11, K:12, K:14, K:15, K:23, K:25, K:28, K:30, K:31, K:32, K:33, K:34) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Kur'ân tilâvetinde İstanbul tavrı ve Arap tavrı tartışılan konularından biri olmuştur. Birini diğerine tercih etmek yerine ikisi de bir zenginlik ölçüsü kabul edilmelidir. Bu konuda ayrımcılığa gitmek yerine, eksik görülen yerler tespit edilmeli, insanlara farklı nâmelerde doğru bir usûlle Kur'ân'ın dinletilmesi sağlanmalıdır.

Bu sebeple de Kur'ân'ı Arap tavrı dışında bir tavırla okumanın câiz olup olmadığı tartışılmıştır. Buna delil olarakta Kur'ân'ın kırâatinin Arap lahni üzerine şekillenmesini göstermişlerdir. Bu görüşe karşın Uludağ, Arap dili ve mûsikîsi ile Kur'ân okumanın fanatikler tarafından daha üstün görülmesinin doğru olmadığını, Türk tavrı ve mûsikîsi ile Kur'ân okumanın da uygun olduğunu açıklamıştır. Arap tavrını savunanların, Kur'ân'ın Arapça olmasından başka da dayanağı bulunmamaktadır.

Her milletin geçmişten getirdiği bir fonetiğinin olması tabiî bir durumdur. Ancak bunu başka bir noktaya çekerek üstünlük yarışına girilmemelidir. Önemli olan Kur'ân okuma usûl ve esaslarına riâyet etmektir. Her hoca tecvîd kâidelerinden ödün vermeden, istediği tavırda okumalıdır.

Araplar'ın okuyuşları ile harflerin mahrecinden çıkması bir tarafa, Kur'ân makama mağlûp edilmektedir. Türk okuyucusu mûsikîye odaklandığından Arap tavrını tercih etmektedir. Hem mânâ hem de mûsikî olarak bu işin mütekâmil örnekleri Abdüssamed, Mustafa İsmâil ve Muhammed Umrân gibi kârilerdir. Kur'ân konusunda ehlinden tâlim almamış kişilerin görüşleri, Arap da olsalar hüccet değildir.

Arapça dili Araplara ait ancak Kur'ân herkese aittir. Arap ve Türk tavrı değil, Kur'ân tavrı vardır. Bu konuda yönlendirme yapılmamalı, okuyucu hangi tavra daha yatkınsa o tavır ile okuyabilmelidir. Her okuyucu kendi mizacına ve ses karakterine uygun olan tavrı seçebilmelidir. Böyle bir tartışma Kur'ân'ın evrenselliğine ihanettir. Türklerin Türk hocaları dinleyerek Türk hocalardan ders almaları daha doğru ve verimlidir. Her iki tavır da her zaman korunmalıdır. Kur'ân'ın kendine has bir tavrı (tecvîdi) vardır. Bazı ekoller dili bazı ekoller ise kırâati ön planda tutmaktadır. Kırâatlar, sadece Arapça kurallara tâbi tutularak okunabilir ne de Arapça'dan tamamen ayrılarak okunabilir.

Mütevâtir yollarla ulaşmış kırâatların dışında bir okuyuş iddia etmek mümkün değildir. Kur'ân evrensel olduğu gibi okuyuşu da aynı şekilde evrenseldir. Kur'ân eğitimi fonetik yapısıyla ön plana çıkmaktadır. Kur'ân'ı seslendirecek kişi de yine sağlam, mütevâtir ve müteselsil olan bir ağza sahip olması gerekmektedir.

"Kur'ân ve mûsikî birlikteliği, Kur'ân'ın tegannî, nota ve nağme eşliğinde okunması hakkında söyleyecekleriniz nelerdir?" şeklindeki sorumuza 33 katılımcı (K:1, K:2, K:3, K:4, K:5, K:6, K:7, K:8, K:9, K:10, K:11, K:12, K:13, K:15, K:16, K:17, K:18, K:19, K:20, K:22, K:23, K:24, K:25, K:26, K:27, K:29, K:30, K:31, K:32, K:33, K:35, K:36, K:37) olumlu/olumsuz cevap verirken; 4 katılımcı (K:14, K:21, K:28, K:34) cevap vermemiştir. Katılımcıların cevaplarından da hareketle bu ihtilafın çözümüyle ilgili genel olarak şu önerilerde bulunulabilir:

Makamlı/makamsız mûsikî ile Kur'ân tilâveti konusunda insanlar iki görüş etrafında toplanmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in makamlı okunması gerektiğini savunanlar Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı güzel sesiyle ve etkileyici bir tarzda tilâvet ettiği, Hz. Peygamberden gelen rivâyetlerde de Kur'ân'ın tilâveti konusunda mûsikîye teşvikini[860] öncelemişlerdir. Makamsız ve nağmesiz olarak okunması gerektiğini savunan, mûsikîyi kötü gören ve yasaklayan âlimlerin bakış açısına neden olan husus, mûsikînin zevk, eğlence ve kendini kaybetme maksadıyla kullanılıyor olmasındandır. İslâm, insanı mükellef kılmış, aklı yok edecek derecede eğlence ve zevk hâliyle sarhoşluk verecek mûsıkîye de bu alanda sıcak bakmamıştır.[861] Şir'âtü'l-İslâm adlı eserinde Seyyid Alizâde (ö. 573/1177) bu dönemde kırâat kurallarına uyulmadan, Kur'ân'ın şarkı benzeri beste ve melodilerle okunmaya başlandığını belirtir. Bu okuyuş tarzının nesilden nesile bazı okuyucu kimseler tarafından yayıldığını nakleder.[862] Görüldüğü üzere her iki cenâh da kendi görüşlerini çeşitli delillerle desteklemişlerdir.[863]

Katılımcıların çoğunluğu Kur'ân'ın mûsikî ile okunmasının mahreç -sıfat- tecvîd kurallarına riâyet edilmesi, tek amacın mûsikî gayreti olmadan, tilâvetin icrâsında medlerin süresini aşmadan, harflerin telaffuzunun kaymadan okunması gerekmektiği, Kur' ân tilâvetinin nota ile yapılmasının Kur'ân'ın saygınlığına ve Tecvîd ilmine gölge

[860] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 19; Ebû Dâvûd, "Vitr", 20; Ebû Dâvûd, "Vitr", 20; İbn Mâce, "İkâmet", 176; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 126; Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid*, VII, 126; Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid,* VII, 171; Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 34; Buhârî, "Ezân", 102; Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 31.

[861] İbn Sa'd, *et*-Tabakâtü'l-*Kübrâ*, II, 339; https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1010/muzigin-dindeki-yeri-nedir-, 07.02.2023.

[862] Seyyid Alizâde, *Mefâtîḥu'l-cinân ve meṣâbîḥu'l-cenân Şerḥu Şirʿati'l-İslâm* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1306), 67.

[863] Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kırâatında Mûsikînin Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, 7/7 (Bursa: 1998), 115.

düşüreceği görüşündedirler. Yazır da bu konuda şunları kaydeder: "Kur'ân kırâatinde tecvîd ve ses güzelliği gerekli birer husustur. Kırâat esnâsında sesin güzelleştirilmesi ve tegannîye başvurulması dinîn tavsiye ettiği bir durumdur. Fakat bu nağmeler ve tegannîler vasıtası ile Kur'ân'ın lafız ve nazım yapısını bozmamak, mânâyı unutturarak sesi öne çıkarmamak gerekmektedir. Harflerin ve kelimelerin tecvîdine, mânânın icâbına uygun bir kırâatle okunmalıdır.[864]

Okuyucu okuduğu âyeti, mevlîd-i şerîfi, ezân yahut kâmeti tam anlamıyla o anda irticâlen bestelemektedir.[865] Fıkhî kaynaklarda da üzerinde durulan meselelerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle ve makamla okunmasıdır.[866] Türkü ve şarkı makamı gibi Kur'ân'ın yüceliğine aykırı uygulamalardan da uzak durulması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in sesli olarak okunmasına başlandığı andan itibaren, okuyucu makam bilgisine sahip olsa da olmasa da makam yapmak istese de istemese de ne kadar düz ve sâde okusa da okuyuşunda ortaya çıkan nağme ve makamların tamamı, mûsikî ile başlar ve onunla devam eder,[867] yani mûsikîsiz bir tilâvet mümkün değildir. Tilâvet ile mûsîkî adeta birbirine lüzumlu kılınmıştır.[868]

[864] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1936), IV, 3948; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, II, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1977, 1980. 628 vd.

[865] Uygun, "Kur'ân ve Mûsikî", 49; H. George Farmer, "Gınâ", MEB *İslâm Ansiklopedisi*, IV, 777.

[866] Bayram Akdoğan, "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamla Okunması Konusunda Bir Örnek", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/17 (Erciyes: 2013), 6-35.

[867] Aksoy, *Âdâbü Kırâati'l-Kur'ân (Kur'ân'ı Okuma Âdâbı),* 63.

[868] Ali Rıza Sağman, *İlâveli Yeni Sağmân Tecvidi*, 43.

SONUÇ

Her dilde zamanla meydana gelen değişim ve bozulmaların Arap dilinin başına da geleceği ön görülerek, Hz. Peygamber döneminden itibaren "muazzâm ve sağlam bir müşâfehe geleneği" oluşmuş, zamanla dilde gerçekleşecek telaffuz ve fonetik değişikliklerin Kur'ân'ın kıraatine, onun kelimelerinin telaffuzuna zarar vermesinin önüne geçilmiş ve bugüne kadar ulaşmıştır. Hz. Peygamber'den itibaren Kur'ân eğitimine yönelik müesseseler kurulmuş, bunların kesintisiz devam etmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte zaman zaman kırâat eğitim-öğretiminde fetret dönemleri de yaşanmıştır.

Kur'ân eğitimi Türkiye'de uzun süre gayr-ı resmî olarak, her biri birer mektep olan hocalar tarafından yürütülmüştür. Ancak bu ehil ve uzman hocaların azalmasıyla, Kur'ân-ı Kerim'in eğitimiyle ilgili faaliyetler, zamanla yok olma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Son yıllarda tashih-i hurufa yönelik ihtisâs kurslarının artması ve buralarda yetişenlerin sayısının hızla çoğalmasıyla tilavet eğitiminde önemli bir aşamaya geçileceğinin habercisidir. Bu ise Kur'an tilavet eğitiminde usulüne göre okuyuşta birlik anlamına gelmektedir.

Bu çalışma özellikle cumhuriyet dönemini başlangıçtan günümüze önemli noktalardan Kur'ân tilâveti konusunda fotoğraflamak, sürgit devam eden ihtilaflara ve sebeplerine dikkat çekmek gibi bir gaye gütmektedir. Elde edilen neticeler muvacehesinde ifade edilebilecek gerçeklerden bir tanesi tilavet ihtilafların sebeplerinden birisinin hatalı okuyuş olduğudur. Zira hatalı okuyuşlar zamanla yayılarak doğruymuş gibi devam ettirilmiştir. Kırâatte doğru zannedilen ve ünlü hafızların bile farkında olmadan düştüğü hatalı okuyuşlar söz konusudur. Öğreticilerin bilmesi gereken bazı konuların dahi kendilerine sorulduğunda ilk kez duyduğunu ifade etmeleri düşündürücüdür. Zira hataların yayılmasında tecvîd öğretiminde yaşanan eksikliklerin etkisi muhakkaktır. Yani tilavet öğretimindeki yanlışlıklar sorunun ya da ihtilafın uygulama kaynaklı olduğunu ifade etmektedir.

Kur'an öğreticileriyle gerçekleştirilen mülakat neticesinde Türkiye'de Kur'ân tilaveti bağlamında karşılaşılan ihtilaflar ve çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir:

Kurslarda bir sınıfın açılabilmesi için kontenjan sayısı sınırlaması, istenilen sürede hafızlığın tamamlanamaması durumunda kayıt hakkının sona ermesi ve çeşitli

meslek gruplarına yönelik açılan kursların ders saatlerinin uygunsuzluğu. Buna karşılık asgari öğrenci sayısı şartı aranmaksızın kursların açılması, haftanın her günü ve uygun olan her saatinde ders yapılabilmesi, yaş gruplarına ve eğitim durumlarına göre öğretim planlanması yapılması Kur'an tilavet eğitiminin halka, doğru kaynaklardan aktarılmasına imkan sağlayacaktır.

Teknolojik imkânların (akıllı tahta, bilgisayar, projeksiyon, vs.) arttığı, gelişmelerin takip edilemeyecek hızda ilerlediği günümüzde Kur'ân eğitim/öğretiminde istenilen seviyeye ulaşılamadığı gözlenmektedir. Bu durumun tek sorumlusu öğreticiler olmamakla birlikte, hocaların birkısmının teknolojiyi kullanma noktasında yeterli olmadıkları da söylenebilir. Bu sorunun ortadan kalması için Kur'ân öğretiminde teknolojik imkânları imkan nisbetinde kullandırma ve hocaların teknolojiyi kullanma becerilerini artırma bir niyet ve program çerçevesinde yürürlüğe sokulması önemli olacaktır.

Tilavet ihtilaflarının bir diğer ayağını ise mer'î olan tecvîd kitapları oluşturmaktadır. Zira tecvid konularının bütüncül bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Halbuki tecvîdin iyi ve kolay yöntemlerle öğrencilere kavratılması, sevdirilmesi, pratik uygulamalarla anlaşılır hale getirilmesinde tecvîd eserlerinin payı büyüktür. Bu amaca yönelik olarak Kırâat ve tecvîd ilmi ile ilgili konuları ele almak üzere ehliyet ve liyâkat sahibi uzmanlardan müteşekkil bir komisyon oluşturulması ve yaş ve sınıf durumlarına dikkate alınarak ayrıntılı ve özet tecvîd kitabı hazırlanması önem arzedecektir.

Ayrıca Arapça klasik tecvid kitaplarının komisyon marifetiyle tahkîk ve tercüme edilerek Türkçe'ye kazandırılması, Arapça olarak detaylı yazılmış tecvidle ilgili Türk okuyucusunun bilmediği veya bilse bile çok fazla ilgilenmediği konuların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Türkçe'ye kazandırılacak olan Arapça eserlerin ehil öğreticiler vasıtsıyla eğitim kurumlarında ve sosyal medya ortamlarında okutulması eğitimin yaygınlaştırılması açısından önemli olacağı gibi özellikle Kur'an eğitim kurumlarımızdan olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İlahiyat Fakülteleriyle ve özel eğitim veren hocalarla "Kur'an öğretiminde birlik" gayesine yönelik çalıştaylarla buluşturulması da aynı oranda önem ifade edecektir.

Kur'ân eğitiminde fem-i muhsinden tâlim ve eğitimin alınmaması da yaygın hataların kaynağı olarak ifade edilebilir. Zira, Kur'ân tilavet eğitiminde en önemli öncül "fem-i muhsin / "aslına uygun eğitimli ağız" diye vasıflanan kırâat âlimleridir.

Ayrıca Kur'ân eğitimindeki ihtilaflar çoğunlukla öğreticilerin tecvid müktesebatının farklılığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ihtilafların fem-i muhsinden ders alınmasıyla ortadan kaldırılabileceği son tahlilde söylenebilir.

Günümüzde Kur'ân-ı Kerîm'in yüzünden ve ezber okunması hususunda da din görevlilerinin arzu edilen seviyede olmadığı dile getirilmiştir. Bu sorunun kaynağında tashîh-i hurûf eğitimini almamış öğretici hocaların olduğu görülmüştür. Çözümü de yine kaynağından hareketle olması yani önce öğretici hocaların tashih-i hurufa yönlendirilmeleri sonra da bu eğitimin tüm imam-hatipler için yaygınlaştırılması gerektiği aşikardır.

Hafızlık eğitiminde pedagoji de bir başka sorunlu alan olarak gözükmektedir. Özellikle yeni yöntemlerle hâfız yetiştiren hocaların yeteri kadar pedagojik formasyon almadıkları görülmüştür. Sonuç olarak bu alanda hizmet veren personele formasyon desteği sağlanması önemlidir.

Velilerin ve öğrencilerin hâfızlık hususunda istenilen seviyede rehberlik hizmeti almadıkları, Kur'an Kurslarında tecvîd konusuna yeteri kadar önem verilmediği, hâfızlık yaptırılan öğrencilerin hıfzının da zayıf olduğu tesbit edilmiştir. Dolayısıyla Hâfızlık hususunda velilere ve öğrencilere rehberlik hizmeti verilmesi, öğrencilere tecvidin öğretilmesi, hafızlıkta disipline ehemmiyet vererek hıfzın kuvvetlendirilmesi gereklidir. Ayrıca hâfızlık eğitimi sürecinde spor, gezi ve değerler eğitimi gibi faaliyetlerle sürece destek olunması gereklidir.

Tilavet ihtilaflarının bir başka ayağını ise Tecvid ıstılahlarındaki isimlendirme ihtilafı oluşturmaktadır. Mesela, "teşdîd için idğâm", "medd-i ivaz için medd-i tabiî", "idgâm-ı şemsiyye için lâm-ı târifin idgâmı", "izhâr-ı kameriyye için lâm-ı târifin izhârı", "kalkale sıfâtı için kalkale", "zamir için zamir med ile" ve "zamir kasr ile" isimlendirilmesinin yapılması bu tarz ihtilafları ifade eder. Halbuki teşdîd olan yerde teşdîd, idğâm olan yerde idğâm ifadesinin kullanılması gerektiği kanaatindeyiz. Medd-i ivaz, med çeşitlerinden (medd-i tabiî'nin) bir bölümdür. İdgâm-ı şemsiyye ile lâm-ı târifin idgâmı, izhâr-ı kameriyye ile lâm-ı târifin izhârı aynı mânâyı ifâde eden

ıstılahlardır. Ancak tecvîdde ortak bir dili kullanmak önemlidir. Bu kavramlardan biri tercih edilmeli ve o kullanılmalıdır.

Dâd (ض) harfiyle ilgili ihtilaflar günümüzde de tartışılan konular arasında yer almıştır. Dâd (ض) konusunda günümüzde devam eden ihtilaflar tecvîd ilminin sınırlarının dışına taşırılarak bir polemik konusu haline getirilmiştir. Bu harfin telaffuzu ile ilgili tartışmalar en azından tecvîd ilminin sınırları içerisinde kalınarak yapılmalıdır. Çünkü dâd (ض) tecvîd ilminde lâzimî ve arızî sıfatları belli olan bir harftir.

İklâb, ihfâ ve izhâr gibi tecvîd konularında telaffuz ve uygulama farklılıkları vardır. Bu tecvîdlerin uygulanış farklılıklarının, fem-i muhsinden öğrenilerek düzeleceği kanaatindeyiz.

Yine medd-i muttasılın gerçekleştiği bir kelimede eğer vakıf yapılırsa, bu durumda ortaya çıkacak olan tecvîd kaidesinin medd-i arız mı yoksa medd-i muttasıl mı olup olmadığı hususunda insanlar görüş ayrılığı yaşamaktadır. Medd-i muttasıl olan bir kelimede vakıf yapıldığı durumunda sebeb-i med, hem hemze hem de sükûn hâlinde bulunmaktadır. Her ikisi de bir araya geldiği zaman tecvîd ilmi açısından hangisi kuvvetli ise (akve'l-müdûd/en güçlü med) onun adı verilir. Bu nedenle burada tecvîd kaidesi olarak medd-i muttasılın tercih edilmesi daha doğru olacaktır.

Yine kalın/ince harflerin yan yana gelmesi durumunda da telaffuz farklılığı söz konusudur. Hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin ince, orta kalın, kalın diye üç farklı şekilde sıfatlandırıldığı ve telaffuz edildiği görülmektedir. İsti'lâ ve istifale sıfatlı harfler yan yana geldiği durumlarda kalın ve inceliğin birbirine sirayet etmeyeceği, hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin de istifale sıfatlı olduğu kanaatindeyiz.

Med miktarları da başka bir ihtilaf konusudur. Bir elif miktarının süre olarak ne kadar olduğu hususu farklılık arzetmektedir. Bir elif miktarının süre olarak ne kadar olduğunu belirlemede "fem-i muhsine" müracaat edilmelidir. Gelenekten gelen ve çoğunluğun kabul ettiği ölçüye uyulmalıdır.

Ayrıca tahkîk, tedvîr ve hadr okuyuş usûllerine ilave dördüncü usûl olarak tertîlin eklenildiği görülmektedir. Tahkîk, tedvîr ve hadr olan üç okuyuş usûlü de tertîl ile okunur. Dördüncüsü ise hezremedir fakat bu caiz olmayan bir okuyuştur.

Okuyuşta müsavat meselesi de üzerinde önemle durulmayı gerektiren hususlardandır. Ancak Kırâat öğreticisi ve öğrencilerinin tilâvet esnasında musavat

(tilâvette adalet) hususunda titiz olmadıkları tesbit edilmiştir. Bunun sebebi olarak Arapça'ya vâkıf olunmaması söylenebilir. Çünkü okunan ayetlerin manasına vakıf olunmaması meclisin rûhuna uygun aşr-ı şerîf seçiminine ve temsîlî okuyuşun mahiyetinin anlaşılmasına engel olduğu düşünülebilir. Bu nedenle temsîlî okuyuşun uygulanması da ihmal edilmektedir. Halbuki okuyuşta musavat konusu Kur'ân eğitimi veren kurumlar ve hocaların titizlikle üzerinde durmalarıyla bu konudaki bilinçsizliği ortadan kaldıracaktır.

Son yıllarda Fâtiha Sûresi'nden Bakara Sûresi'ne geçiş yapılırken iki sûre arasında "amîn" kelimesi zikredilmektedir. Fâtiha Sûresi'nden Bakara Sûresi'ne geçiş yapılırken iki sûre arasında "amîn" kelimesinin zikredilmesi kitâbî bir bilgi değildir. Ancak nadiren de yapılıyor olsa hatalı bir uygulamadır.

Kur'ân tilâvetinde Arap ve Türk tavrı ise ayrı bir ihtilafı konusudur. Halbuki Kur'ân tilâvetinde Türk ve Arap tavrı bir zenginlik ölçüsü olarak kabul edilmelidir. Zira Her milletin geçmişten getirdiği bir fonetiğinin olması tabiî bir durumdur. Burada önemli olan husus Tecvîd kâidelerinden ödün vermeden, arzu edilen tavırda okunabilmesidir. Mûsikî amacı gütmeden tecvîd kurallarına riâyet edilerek Kur'ân'ın mûsikî ile okunabileceği Hz. Peygamber'in "Kur'anı sesinizle güzelleştiriniz" sözlerinden de çıkarılabilir. Fakat Kur'ân tilâvetinin notaya dökülmesi onun mana ve amacına gölge düşüreceği kanaatindeyiz.

Netice olarak Kur'ân eğitiminde ihtilafların giderilmesi ve Kur'an eğitiminde öğretici ve öğrencilere keyfiyet kazandırılması için ehliyet ve salâhiyet sahibi mütehassıslardan teşekkül edecek bir heyetin oluşturulması, heyet aracılığıyla ihtilaflı alanların tesbit edilmesi ve müzâkere edilmesi, daha sonra da meselelere önerilen çözümlerin genele yayılması gerektiği önerilebilir. Bu çözümler neticesinde ihtilâflı konular mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırılacak, kadîm geleneğin rehberliğinde birleştirici bir mahiyet kazanacaktır.

KAYNAKÇA

El-Abd, Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im. er-Ravdatü'n-Nediyyetü Şerhu Metni'l-Cezeriyye. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, y.y. 2001.

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. "Aköz, Ömer Fazıl". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ahmed Cevdet Paşa. Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lîfi'l-Kur'ân. İstanbul: 1303.

Ahmed Muhammed, Ahmed Hâlid-Muhammed Hâlid Mansûr. Mukaddimat fi'l-Kırâat, Ürdün: Dârü Ammar, 2001.

Ak, Ahmet Şahin. Türk Din Mûsikîsi Cami ve Tekke Mûsikîsi. İstanbul: Akçağ Yay., 2011.

Akakuş, Recep. "İsmail Efendi, Kesikbacak". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 23/96. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Akaslan, Yaşar. "İbnü'l-Cezerî'nin "Yedi Harf" Meselesi Üzerindeki Fikirleri". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 18/ 2 (Eylül 2018), 265-303.

Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kırâat İlmi Eğitim-Öğretimi". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 22/2, (2018) 1081-1107.

Akdoğan, Bayram. "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamla Okunması Konusunda Bir Örnek", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/17, (2013), 7-35.

Akdoğan, Bayram. Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı Müzik Âletleri ve Müzisyenler. Ankara: 2017.

Akakuş, Recep. "Reîsülkurrâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/545-546, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Akakuş, Recep. "Akkuş Hasan". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 2/275. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Akakuş, Recep. İslâm'da Kur'ân Öğretimi. İstanbul: 1991.

Akakuş, Recep. "Gönenli Hoca ve Eyüp Camii Şeyh'ul-Kurrâlığı". Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI. 348-355. İstanbul: Mart 2003.

Akakuş, Recep. “Kıraat İlminde İcâzet Geleneği, Reîsü’l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi”. Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu 16-18 Kasım 2012. İstanbul, 2015.

Akalın, Şükrü Halûk-vdğr. “Mûsikî”. TDK Türkçe Sözlük. 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Akdemir, Mustafa Atilla. “Yöresel Tavır Bağlamında Sahih Tilavet Kriterleri”. AUID 11 (Aralık 2018), 9-43.

Akdemir, Mustafa Atilla. Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Akdoğan, Bayram. “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamla Okunması Konusunda Bir Örnek”. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/17, Erciyes: 2013.

Akdoğan, Bayram. Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı Müzik Âletleri ve Müzisyenler, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017.

Âkifzâde, Abdürrahîm. Kitâbü’l-Mecmû’ fi’l-meşhûdi ve’l-mesmû’. çev. Hikmet Özdemir, İstanbul: Türkiye İlmî İctimâî Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998.

el-Akhisârî, Ahmed Faiz b. Muhammed er-Rûmî. Şerhu’d-Dürri’l-Yetîm.

Aksoy, Fikri. Âdâbü Kırâati’l-Kur’ân (Kur’ân’ı Okuma Âdâbı). Din Kültürü Neşriyatı: 3, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1970.

Akyürek, Süleyman. “Kur’ân Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6/18, Kayseri: 2005.

Alagöz, Muhittin. “Egitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri”, II. Din Şürası Tebliğ ve Müzakereleri. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Albayrak, Sadık. Son Devir Osmanlı Uleması II. İstanbul: Medrese Yay., 1980.

Aliyyü’l-Kârî, Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan muhammed. el-Minehu’l-fikriyye alâ metni’l-Cezeriyye. thk. Usâme ‘Atâyâ. Dımaşk: Dâru’l-Gavsânî, li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, 2012.

Alizâde, Seyyid. Mefâtîḥu’l-cinân ve meṣâbîḥu’l-cenân Şerḥu Şirʿati’l-İslâm. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1306.

Alkan, Vesile-Selçuk Şimşek-Burcu Armağan Erbil. “Karma Yöntem Deseni: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi”. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – ENAD. 7/2, (2019), 559-582.

Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/51-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. Zorlukları Aşarken III. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.

Alemdar, Yusuf. İstanbul'da Kur'ân Okulları. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Âlemgiriyye, eş-Şeyh Nizâm, el-Fetâvâ'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanife en-Nûman, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut/Lübnan: 1400/ 1980, IVI.

Aliyyü'l-Kârî. Minahü'l-fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyye. Kahire: y.y., 1890.

Âlûsî. Rûḥu'l-meʿânî. Beyrut:1985, I.

Argun, Selim. "Türkiye ve Dünyada Hâfızlık (Selim Argun-Erol Erdoğan)". Cihânnümâ Sohbetleri Müktesebât Söyleşileri (17 Mart 2021). https://www.youtube.com/watch?v=Q0NJA5ukueg, 18.03.2021.

Arslantürk, Zeki. Araştırma Metod ve Teknikleri. İstanbul: 1997.

Âsım Efendi, Mütercim. Kâmus Tercemesi (I-IV), İstanbul: 1304-1305.

el-Askerî, Ebû Hilâl el-Ḥasen b. ʿAbdullâh Ebû Hilâl. el-Furûḳu'l-Luğaviyye. Kahire: y.y., t.y.

Aşıkkutlu, Emin. "Aşıkkutlu Mehmet Rüştü". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 4/6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Aşlamacı, İbrahim. "4-6 Yaş Kur'ân Kursu Öğretim Programının (2018) Eğitim Programı Temel Öğeleri Açısından Değerlendirilmesi". Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-1, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özkan, Ahmet Ali Çanakcı, Asem Hamdy A. Abdelghany, Konya: Palet Yayınları, 2020, 160-70.

Ateş, Süleyman. Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1985.

Ateşyürek, Recep. "Kur'ân Tilâvetinde Yaygın Hatalar (Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ Örneği)". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31 (Samsun: 2011), 157-75.

Aydın, M. Zeki-Budak, Esma. "Diyanet İşleri Başkanlığı 2013 ve 2020 Yılları 4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursu Öğretim Programlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi ve Öneriler". Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-1, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özkan, Ahmet Ali Çanakcı, Asem Hamdy A. Abdelghany, Konya: Palet Yayınları, 2020, 141-59.

Aydın, Ziya. Tecvîd Kitabı. İstanbul: Mektebe-i Mahmûdiyye, 1993.

Ayhan, Halis. “İmam Hatip Lisesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ayhan, Halis. Türkiye’de Din Eğitimi. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

Aytürk, Nihat-Çelik, Yaşar-Şahinarslan, Enver. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987). Ankara: 1987.

Azîmâbâdî. Avnü’l-Ma’bûd Şerhi Süneni Ebî Dâvûd. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415.

Bâkıllânî. İʿcâzü’l-Ḳurʾân. Kahire: 1349.

Başkan, Ömer. “Kur’ân Tilâvetinde İhfâ-İdğâm-İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları”. İlahiyat Akademi Dergisi 10, (2019), 143-221.

Baltacı, Cahit. XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.

Baltacı, Burhan. “Mehmet Feyzi Efendi’nin Kur’ân’ı Anlama İlkeleri”, II. Uluslararası Şeyh Şabânı Veli Sempozyumu-Kastamonunun Manevî Mîmarları, Kastamonu Üniversitesi, (04-06 Mayıs 2014), 125-132.

Baltacı, Cahit. “Cumhuriyet Döneminde Kur’ân Kursları”. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 6, İstanbul: 1999.

Baltacı, Cahit. “Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri”. Kur’ân Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.

Baltacı, Naile. Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri. Adana: Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Bâzemül, Muhammed b. Ömer, el-Kırâat ve Eseruhâ fi't-Tefsir ve'l-Ahkâm, I, b.y.y. 1413.

Birışık, Abdülhamit. “Kırâat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Birışık, Abdülhamit. Kıraat İlmi ve Tarihi. Bursa: Emin Yayınları, I. Baskı, 2004.

Bozkurt, Nebi. “Dârü’l-Kurrâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Buhârî. el-Câmiu’s-sahîh, I-VIII, İstanbul: 1979.

Biklerî, Hasan. Sırru’l-Beyân fî ilmi’l-Kur’ân bâ Tecvîdi Kâmil İstidlâlî.: Tahran 1352. Şemsî.

Bilge, Mustafa L. “Yemâme”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/399-400. İstanbul, TDV Yayınları, 2013.

Buyrukçu, Ramazan. Kur’ân Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği), Isparta: Fakülte Kitapevi, 2001.

Büyükdinç, Mustafa. Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Sonrası Kur’ân Kurslarında Eğitim ve Öğretim, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2021.

Bor, Adil. Dünü ve Bugünüyle Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi. İstanbul: 2021.

Cebeci, Suat. “Hafızlık Eğitimi ve Sorunları”. Değerler Eğitimi Dergisi 4 (2006).

Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usulü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Târihi, I, II. Ankara: DİB. Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. "Fahruttin er-Razî ve Tefsîri", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi 2, (1977), 7–57.

el-Cüreysi, Muhammed Mekki Nasr. Nihayetü´l-Kavli´l-Müfid fi ilmi Tecvidi´l-Kur´âni´l-Mecid. Kahire 2011.

Çağıl, Necdet. Kırâat Olgusu Çerçevesinde Kur’ân’ın Belâgat ve Fonetik Yapısı. Ankara: İlahiyat, 2005.

Çağıl, Necdet. "Sahih Bir Kur’ân Tilâvetinin Başlıca Nirengi Noktaları". Kastamonu: DİB. Tecvit Çalıştayı (2015): 572-583.

Çağıl, Necdet. "Kur’ân Kırâatinde Mûsikî Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kırâatlerde Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi", Tarihten Günümüze Kırâat İlmi, DİB, (2012), 327-361.

Çağıl, Necdet. Kur’ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım. Ankara: 2005.

Çağrıcı, Mustafa. “Kur’ân Kursu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/423-426. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Creswell, J. W. (2014). Research design: A qualitative, quantitative, and mixed method approaches (4th Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Çeker, Hüsna. Cumhuriyet Dönemi Tecvid Kitaplarının Kaynakları. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çelikan, Serkan. “Kur’ân Hatmi Geleneğinin Rivâyetlerdeki Temelleri”. Diyanet İlmî Dergi 56/3. Temmuz-Ağustos-Eylül 2020.

Çetin, Abdurrahman. Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Târihi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Çetin, Abdurrahman. Kur’ân Okuma Esasları. Bursa: Emin Yayınları, 2020.

Çetin, Abdurrahman. “Tecvîd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/253. İstanbul: TDV Yayınları, 20121.

Çetin, Abdurrahman. “Kur’ân Kırâatında Mûsıkînin Yeri”. Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi. 7/7, Bursa: 1998.

Çetin, Abdurrahman. Kırâatların Tefsire Etkisi. Bursa: 1996.

Çetin, Abdurrahman. Endülüslü Âlim Ebû ‘Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.

Çetin, Abdurrahman. “Tilâvet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 41/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çetin, Abdurrahman. “Vakıf ve İbtidâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çetin, Abdurrahman-Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Fâsıla”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Çıtlak, M. Fatih. Din Hizmetlerine Adanmış Bir Ömür; Gönenli Mehmet Efendi,

https://www.youtube.com/watch?v=9WxhdrkbafU, 20.02.2023.

Çifçi, Yusuf. “Haseki Eğitim Merkezine Duyulan İhtiyaç ve Kuruluşunu Hazırlayan Amiller”. Dünü ve Bugünüyle Haseki Dinî Yüksek İhtisâs Merkezi. İstanbul: 2021.

Çiftci, Ali. "Telifât Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekkî b. Ebî Tâlib ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî Perspektifinden Teşdîd, Telyîn ve Tahfîf Terimlerine Bir Bakış". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 47/47, (2019), 195-238.

Çimen, Abdullah. “Kur’ân’da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme”. Dinî Araştırmalar, 9/27, (Ocak-Nisan, 2007), 189-236.

Abdullah Emin Çimen. Hafızlık Tarihi ve Türkiye’de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği. Sayfa Dijital Baskı 2010.

Çollak, Fatih. “Reîsü’l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi’nin Hayatı”. Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’ân ve Kırâati Sempozyumu. İstanbul: 12 Kasım 2000. 11-45.

Çollak, Fatih. “Reîsü’l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”, Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV -Kırâat İlmi ve Problemleri- (İstanbul, 13-14 Ekim 2001). ed. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Ensar Yayınları, (2002). 179-240.

Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/377-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çollak, Fatih. "Kur'ân-ı Kerîm Öğretim Teknikleri". Etkili Din Öğretimi, (Eylül 2010). https://fasiharapca.com/kur-an-i-kerim-ogretim-teknikleri-fatih-collak/16084.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd. thk. Gânim Kaddûrî Hamed, Ammân: Dârü Ammâr, 3.Baskı, 2015.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. et-Teysîr fi’l-Kıraâti’s-Seb‘. Nşr. Otto Pretzl. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Danişmend, İsmail Hami. Garb İlminin Kur’ân-ı Kerîm Hayranlığı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.

Demirci, Naci. Abdurrahman Gürses’in Kırâat İlmi Eğitimindeki Yeri. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Demirci, Naci. “Gürses Abdurrahman”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ek 1/493. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Demirci, Muhsin. Tefsir Usûlü. İstanbul: İFAV Yayınları.

Demirci, Muhsin. “İstiâze”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Debreli Hoca Abdülkerim, Mîzânü’l-hurûf ve şifâü’l-ebdân, İstanbul 1305.

Dimyâtî, Ahmed Muhammed Bennâ. İthâfu Fuzalâi’l-Beşer bi’l-Kırâati’l-Erba‘ate ‘Aşer. Thk. Şa‘bân Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1987.

Dinçer, Nahit. 1913’den Bugüne İmam Hatip Okulları Meselesi. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1974.

Diyanet Gazetesi. “Kur’ân-ı Kerîm İhtisâs Kursu Açıldı”. 86 (15 Şubat 1974).

Diyanet İşleri Başkanlığı. 1996 Yılı İstatistikleri. Ankara: 1997.

Diyanet İşleri Başkanlığı. Kur’ân Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği 2012.

Diyanet İşleri Başkanlığı "2013 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2013%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf, 01.12.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2014 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2014%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf, 01.12.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2015 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2015%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf, 01.12.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2016 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2016%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf, 01.12.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2017 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2017%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf, 01.12.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2018 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2018%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf, 01.12.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2019 Yılı Faaliyet Raporu". https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2019%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf. Erişim: 01.06.2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'ân Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)". https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Kur'an%20Kurslar%C4%B1%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%20(46%20Ya%C5%9F%20Grubu)%20 2018.pdf, 05.10.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kur'ân Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği, Resmî Gazete 28257 (7 Nisan 2012)". https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/detay/180/diyanet-i%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-kur%E2%80%99an-e%C4%9Fitim-ve-%C3%B6%C4%9Fretimine-y%C3%B6nelik-kurslar-ile-%C3%- B6%C4%9Frenci-yurt-ve-pansiyonlar%C4%B1-y%C3%B6netmeli%-C4%9Fi, 05.10.2019.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Kuran Kursları Uygulama Esasları". https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/20192020%20E%C4%9Fitim%20%C3%96%C4%9Fretim%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Kuran%20Kurslar%C4%B1%20Uygulama%20Esaslar%C4%B1.pdf, 28.01.2020.

Doğan, Zülfi. 4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursu Öğreticilerinin Eğitim-Öğretim Yeterlik Algıları (Kayseri Örneği). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Duman, M. Zeki-Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Duman, M. Zeki. "Tefsir Te'vil ve Tefsirde Temel İlkeler Açısından "Secavend"lerde Mânâya Tesir Eden Önemli Üç Hata". Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar, 467-516.

Durmuş, İsmail. "Seci". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36/273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Durmuş, İsmail- Gündüzöz, Soner. "Nûn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/242. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

ed-Dabbâ, eş-Şeyh Ali Muhammed. İtḥâfü'l-berere bi'l-mütûni'l-ʿaşere. Kahire: 1935.

el-Endelüsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şureyh, el-Kâfî fi Kıraâti's-seb'. thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemî' eş-Şâfiî, Beyrut: tsz.

Ebû Şâme, Ebü'l-Kâsım Şihâbuddîn Abdurrahman el-Makdisî. İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'. thk. İbrahim Atve 'İvaz. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'İlmiyye, 2006.

Ecer, Münir - Çakmak, Ahmet. "Bir Meta-Sentez Çalışması: Öğreticilerin Gözünden 4-6 Yaş Kur'ân Kursları". Marife 21/2, 2021. https://doi.org/10.33420/marife.999853.

Erdem, Sargon. "Âmîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 3/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ersöz, Muhammed. "Vakf-ı Murâkabe ve Kur'ân'ı Anlamaya Etkileri (Secâvendî'nin İlelü'l-Vukûf Adlı Eserindeki Açıklamalar Özelinde)". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40/40, (2016).

Eren, Cüneyt. Dil ve Üslûp Açısından Kur'ân. İstanbul: Işık Yayınları, 2014.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. Tehzîbu'l-Luğa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, çev. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011, I.

Farmer, Henry George. The Music of Islam (Ancient and Oriental Music. Ed. by Egon Wellesz), London Oxford University Press, New York Toronto 1957.

Feyizli, Hasan Tahsin. Feyzü'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. İstanbul: Server Yayınları, 2021.

Fırat, Yavuz. “Kırâat İlmi ve Tarikler”. Erciyes Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 13 (2011). 37-55.

Fırat, Yavuz. “Kırâat Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırması”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (Kayseri 2002). 257-273,

Finlay, L. (2009) Ambiguous Encounters: A Relational Approach to Phenomenological Research, Indo-Pacific Journal of Phenomenology. 9/1, 1-17.

Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu =: From Past to Present International Religious Music Symposium: 03-04 Kasım 2017, Amasya, bildiriler Kitabı", Amasya Üniversitesi, Amasya, (2017).

Gücen, Ali- Çakmak, Ahmet- Ay, Mustafa Fatih. “4-6 Yaş Kur’ân Kursu Öğretim Programının Öğretici Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”. Uluslararası Erken Çocukluk Dönemi Kongresi Bildiri Kitabı, Ed. Mücahit Kıbrıs. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016, 752-765.

Gökdemir, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. Ahmet Gökdemir, İlâhiyât Fakültelerinde Kur’ân Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler), (İstanbul 2019), 3-6.Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 44 (2017), 113-148.

Gökdemir, Ahmet. Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.

Gökdemir, Ahmet. İlâhiyât Fakültelerinde Kur’ân Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler). İstanbul 2019.

Gökkır, Bilal. Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkır (Editörler). Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar. İstanbul: İlim Yayma Vakıfı, 2010.

Gökkır, Bilal. Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkır (Editörler). Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2009.

Gül, Ahmet. Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru’l-Hadislerin Yeri. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1997.

Gül, Tuba. 4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gülle, Sıtkı. Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî. İstanbul: Huzur yayınları, 2005.

Gün, Ayşegül. “Veli Ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur’ân Kursu Eğitimi”. Amasya Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 7 (2016), 33-36.

Güneş, Adem. Türkiye'de Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık -Bir Durum Analizi-, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Güntekin, Mehmet. On üç Meşhûr Hâfızımızın Hayatlarından Çarpıcı Kesitler. byy., ts.

Günaydın, Mehmet. "Reîsü'l-Kurrâ Mehmet Rüşdtü Âşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları ve Dinî Görüşleri". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 2 (2008), 121-154.

Gürkan, Menderes. "Zelletü'l-Kārî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/225-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hasan, Ömer Halil. "Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi". çev., Yusuf Alemdar. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. VIII / 1, (Sivas: Haziran-2004), 261-291

Hâfız Ahmed Nuri, Sualli ve Cevaplı Tecvîd, İstanbul: 1331.

Hamidullah, Muhammed. Kur'ân-ı Kerîm Tarihi. trc. Salih Tuğ. İstanbul: 1993.

Hamza Hüdâyî (Hamza-i Miskîn). "Tecvîd-i Edâiyye". Muallimler için Tecvîd Risâleleri İçinde (Nadîde Kitaplar Kütüphanesi 1), Dersaâdet ts.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kuds, 1994.

Hızlı, Mefail. "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler". Uludağ Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 2 (1987), 273-281.

Hızlı, Mefail. Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Husarî, Ravza Cemal. el-Menhelü'l-Müfîd fi Usûli'l-Kırâati ve't-Tecvîd, Dımeşk: Darulkelim, 2005.

Husarî, Mahmud Halil. Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm. thk. Muhammed Talha Bilal Minyâr, Mekke: Elmektebetü'l-Mekkiyye, 1999.

Hüzelî, Ebû'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâra, Kitâbü't-Tecvîd, thk. Ferağlî Seyyid Arbâvî, Lübnan: 2011.

el-Hüseynî, Şehzâde Muhammed Es'ad. el-Verdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd. Âsitane ts., Dârü't-Tıbâati'l-Âmire.

İbn Atıyye, el-Muḥarrerü'l-vecîz, Muhammediye 1982, I.

İbn Haldûn. Mukaddime (trc. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, II.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir. Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1972.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr. el-Avâsım mine'l-Kavâsım. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1987.

İbnü'l-Cezerî, Ebû Bekir Ahmed. Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-'Aşr. thk. Enes Mihre. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. Manzûmetü'l-Mukaddime Fîmâ Yecibu Alâ Kârii'l-Kur'âni En Ya'leme thk. Eymen Rüşdü Suveyd. Cidde: Mektebetü Ravâiu'l-Memleke, 5. baskı, 2009.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. Muncidü'l- Mukriîn ve Mürşidi't-Tâlibîn. (thk. Abdülhalim b Muhammed), Dımaşk: Dârü'l-Kelimi't Tayyib, 2007.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. Câmiü'l-Esânîd. Süleymaniye Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî nşr. 11, vr. 16a-b.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. Câmiü'l-Esânîd. thk. Ahmed Hamûd Humeyyid Ruveysî. Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ, 2015.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr. I-II, thk. Ali Muhammed Debbâ'. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmîyye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el- Cezerî. Mukaddime Rasâil fî ilmi't-tecvid, Metnü'l-Cezerî Risâleleri. tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî. Fedâilü"l-Kur"ân. Beyrut: Dârü'l-Ma'ârife,1987.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî. Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm. thk. Yusuf Ali Büdeyvî-Hasan Semâhî Süveydan. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî. el-Bidâye ve'n-Nihâye. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988.

İbn Kuteybe. Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân. 3. Baskı, Beyrut: 1981.

İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem. Lisanü´l-Arap. Kahire: Daru Mearif, 2011.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir. Kitabü's Seb'a fi'l-Kırâat. thk. Şevki Dayf, Dârü'l-Maârif, Kahire 1972.

İbn Muhaysın, Muhammed Sâlim. el-Muğnî fî Tevcîhi'l-Kıraâti'l-Aşri'l-Mütevâtire. Beyrut: 1993.

İbn Hacer. Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî XIII, IX. Beyrut: Dârü"l-Mârife, 1379.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. el-Muhassas. thk. Halil İbrahim Cefâl. Dâru İhyai't Türâsi'l Arabî, 1996.

el-İzmirî, Muhammed b. İsmail. Risâle fi'd-Dâd. Mekke-i Mükerreme: Mektebetü Mekketi'l-Mükerreme, yazma eser, 8 Varak.

Al-i Nasr, Muhammed b. Mûsâ. Kur'ân Tilâvetinde Yaygın Hatalar. Çevr. Nihat Temel, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.

İlerisoy, Melike. Dindarlığın Aile İşlevleri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Psikososyal Bir Araştırma. İstanbul: MÜSBE, Doktora Tezi, 2022.

İzmirli İsmail Hakkı. Târîh-i Kur'ân. İstanbul: 1956.

Jasime, Orhan. Molla Muhammed Emîn Efendizâde'nin Lâhika Li-Şârihi'l-Bâisi'l-Fakîr fi İzâhi Bâbi'l-İdğâmi'l-Kebîr Adlı Eserinin Tahkiki. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Jeffery, A. "Kur'ân Metni Çalışmasında Aşamalar". çev. N. Ece Paköz. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 (2008), 147-161.

Klein, P., & Westcott, M. R. The changing character of phenomenological psychology. Canadian Psychology/Psychologie canadienne 35/2 (1994), 133-158.

el-Kabbânî, Muhammed Arabî. Kifâyetü'l-Müstefîd fî İlmi'l-Kırââti ve't-Tecvîd. Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1. Baskı, 1991.

Kaddûrî, Gânim. Ebhâs fi ilmî't-Tecvîd. Ammân: Dârü Ammâr, 2002.

Kaddûrî, Gânim. ed-Dirasâtü's-Savtiyye inde ulemâi't-Tecvîd. Ammân: Dârü Ammâr, 3. Baskı, 2009.

Kamhâvî, Muhammed Sâdık, Talâiu'l-Beşer fi Tevcîhi'l-Kırâati'l-Aşer, Kâhire: 1977.

Kandemir, M. Yaşar vdğr. Riyâzü's-sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri). İstanbul: Erkam Yayımları, 2005.

Kandemir, Yaşar-Çakan, İsmail Lütfi-Küçük, Raşit. Riyâzü's-sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri), İstanbul: Erkam Yayınları, 2005, V.

Kara, Fikriye Rana. "Din Eğitimi Bağlamında Kademeli Eğitim Sistemi ve İmam Hatip Ortaokulları". Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities 1, (Haziran 2017) 89–118. http://dx.doi.org/10.12738/talim.2017.1.0001

Karaçam, İsmail. Kur'ân'ın Nüzûlü ve Kırâatı. İstanbul: İfav Yayınları 2012.

Karaçam, İsmail. Kur'ân-ı Kerîmin'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Karakaya, Ayşe. Türkiye'de Hıfz Eğitimi -Ankara Örneği-. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Karaman, Hayreddin. Bir Varmış Bir Yokmuş: Hayatım ve Hatıralar I. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

Karataş, Zeki. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1/1, Ocak 2015.

Karateke, Tuncay. "2012 Sonrası MEB İstatistiklerinde İmam Hatip Ortaokulları/Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi 10/4 (2021), 3868-3883.

Kâşânî. Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm. Beyrut: 1968, I.

Karlık, Halil. "İmam-Hatip Liselerinde Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi", Diyanet Dergisi, (Ekim-Kasım-Aralık, Ankara: 1991).

Kaya, Davut. "Kur'ân-ı Kerîm Öğretim Yöntemlerinin Geliştirilmesi". Diyanet İlmî Dergi, Kur'ân Özel Sayısı, 2. Baskı, Ankara 2012.

Kayadibi, Fahri. "Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu". Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 8. İstanbul: 2001.

Kayhan, Veli. "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/2 (2006), 293-336.

Kayhan, Veli. "Vakf ve İbtida İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri". Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi, 10/2 (Aralık 2006), 293-336.

el-Keylânî, Üsâme Yâsîn. "Günümüzde İnsanların Kur'ân Okumadaki Durumları" Çev. Ali Çiftçi. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 38, Konya: 2014,

Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liseleri'nde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 47 (2008), 69-106.

Kılıç, Mustafa. Kur'ân Tilavetinde Usûl ve Esaslar. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 2022.

Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı. DİB Program Geliştirme Daire Başkanlığı. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Klein, P., & Westcott, M. R. (1994). The changing character of phenomenological psychology. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 35(2), 133-158.

Koç, Mehmet Akif. "Kur'ân Kırâatinde Türklere Özgü Mahalli Okuyuş Sorunu". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 51/2 (2010), 79-91.

Komisyon. Mesleki Bilgiler Seviye Tespit Sınavı Konu Anlatımlı Hazırlık Kitabı. İzmir: Ddy Yayınları, 2019.

Koyuncu, Recep. "Vakf-İbtidânın Âyetlerin Anlaşılmasındaki Rolü". Mârife Dinî Araştırmalar Dergisi 15/1 (2015), 163-188.

Kutub, Seyyid. Kur'ân'da Edebî Tasvîr. trc. Kâmil M. Çetiner. Beka Yayınları 2015.

Kurt, Yaşar. "Fâtiha Sûresi ve Tecvîdi". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 6/2 (2006). 79-131.

Kurt, İbrahim. Velilerin 4-6 Yaş Kur'ân Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân. Beyrut: ts.

el-Kurtubî, Abdü'l-Vehhâb b. Muhammed. el-Muvaddah fi't-Tecvîd. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dârü Ammâr, 2000.

el-Kurtubi, Abdü'l- Vehhâb b. Muhammed b. Abdi'l-Vehhab el-Ensari. el-Mudıh fi't-Tecvid. Amman: Daru Ammar, II. Baskı, 2009.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Recî Vakası" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34/510-511.

Larkin, M. & Thompson, A.R. (2011). Interpretative Phenomenological Analysis. D. Harper and A.R. Thompson (Eds.) Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy: a guide for students and practitioners içinde (99-116). John Wiley & Sons, Oxford.

Maden, Şükrü. "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)". Mutalaa 3/1 (Haziran 2023).

el-Makdisî, el-Muğnî, Faslün fî Kırââti'l-Fâtihati fi's-Salâti'l-Mürettebeti, I.

el-Mar'âşî, Muhammed b. Ebî Bekir Saçaklızâde. Cühdü'l-Mukil. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dârü Ammâr, 2001.

el-Mar'âşî, Muhammed b. Ebî Bekir Saçaklızâde. Keyfiyetü edâi'd-Dâd. thk. Fergali Seyyid Arbâvî. Cîze (Mısır): Mektebetu evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2008.

el-Mar'âşî, Muhammed b. Ebî Bekir Saçaklızâde. Keyfiyyetü Edâi'd-Dâd, thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin. Mecelletü Mecmei'l-lügati'l-Arabiyye. 70/4, Dımaşk: 1416/1995.

Maşalı, Mehmet Emîn. "Kur'ân Kırâatinde ve Kitâbetinde Türkiye'nin Durumu". Diyanet İşleri Başkanlığı Tecvîd Çalıştayı (Kastamonu: 04-09 Kasım 2015), 2-14.

Maşalı, Mehmet Emîn. Târihî ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi. Ankara: Otto, 2016.

Maşalı, Mehmet Emin. "Türkiye'de Kırâat Kültürü", İslâm Dünyasında Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Kültürü". Türkiye Diyanet Vakfı VI Uluslararası Öğrenci Sempozyumu. 25.12.2020.

Meclisî, Muhammed Bâkır. Mir'âtü'l-'ukûl fî şerhi ahbâri âli'r-resûl. thk. Hâşim Resûlî. 26 Cilt. Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1385.

Mersafî, Abdülfettâh Acemî. Hidâyetü'l-Kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî. Medine: Mektebetü Tayyibe, 2005.

Mes'ûd, Muhammed, Ali Hasan Îsâ. Eserü'l-Kırâati'l-Kur'âniyye fi'l-fehmi'l-luğaviyye. Kahire: Dârü's-Selâm, 2009.

Mekkî b. Ebî Tâlib. er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kırâa ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve. thk. Ahmed Hasan Ferhat, Ammân: Dârü Ammâr, 6. Baskı, 2011.

Mısırlı, Fatma Yasemin. Türkiye'de Yaygın Tilâvet Geleneği ve Fonetik Tahlili. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Mısırlı, Fatma Yasemin. "Kur'ân Tilâveti Uygulamaları Hususunda Ülkemiz İle Sâir İslâm Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları". Tarihten Günümüze Kırâat İlmi, DİB (2012), 327-361.

Muallim Naci. Lügat-ı Naci. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Muallim Nâci, Muammâ-yı İlâhî, İstanbul: 1302.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. el-Kırâat ve Eserühâ fi Ulûmi'l-Arabiyye. Kahire: 1983. I.

Murâdî, Hasan b. Kâsım. El-Mufîd fî şerhi 'Umdeti'l-mecîd fi'n-Nazmi ve'l-tecvîd. thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î. Kâhire: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2001.

Mûsâ, Abdürrezzâk b. Ali b. İbrahim. el-Fevâidü't-Tecvîdiyye fi şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye. Medine-i Munevvere: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1997.

el-Mütevellî, Muhammed b. Ahmed b. Abdullah. Risâletu'd-Dâd (thk: Fergalî Seyyid Arbâvî), el-Cîze: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2008.

Mağnîsî, Ahmed b. Muhammed Mağnîsâvî (1000/1591). Terceme-i Cezerî. İzmir: 1301 (Mecmua içinde).

M. Rodinson. Hazreti Muhammed. trc. Attila Tokatlı. İstanbul: 1994.

Nasr, Atiyye Kâbil. Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd. Kahire: Dârü't-Takvâ, 1992.

en-Nevevî. et-Tibyân fi Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân. Dârü İbn Hazm, 2003.

Okiç, Muhammed Tayyip. Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kırâati. İstanbul: 1963.

Osborne, J. W. Some similarities and differences among phenomenological and other methods of psychological qualitative research. Canadian Psychology/Psychologie canadienne 35/2 (1994). 167-189.

Öcal, Mustafa. "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de din Eğitimi ve Öğretimi". Uludağ ÜİFD 7/7 (Bursa: 1997), 241-268.

Öcal, Mustafa. "Türkiye'de Kur'ân Eğitin ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği". UÜİFD 13/2 (Bursa: 2004), 80-140.

Öcal, Mustafa. İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları. İstanbul: 1994.

Öcal, Mustafa. 100. yılında imam hatip liseleri (1993-2013). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Öğmüş, Harun. "Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'ân ve Kırâat Ayrımı". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (Konya: 2015), 9-28.

Öz, Selahattin. "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emîn Tokâdî'ye Ait Manzûm Tercümesi ve Değerlendirilmesi". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (Çorum: 2015), 147-181.

Özbek, Ömer. "Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 39/2 (2015), 163-181.

Özbek, Ömer. Sıbtu'l-Hayyât'ın El-İhtiyâr Fî Kırââti'l-'Aşr Adlı Eserinin Kırâat İlmi'ndeki Yeri. Kayseri: EÜSBE, Doktora Tezi, 2015.

Özcan, Nuri. "Sağman, Ali Rıza". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Özcan, Nuri- Çetinkaya, Yalçın. "Mûsiki". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Önen, Hacı. "Kırâatların Fıkhî Hükümlere Etkisi" Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 15/2 (Diyarbakır: 2013), 1-25.

Önkal, Ahmet. "Bi'rimaûne". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6/195-196.

Özkuyumcu, Nadir. "İbn Ebû Bekre". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19/426. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Öztürk, Hayrettin. "Kur'ân-ı Kerîm Kırâatinde Dâd Harfi ve Dudak Ta'limi", Ensar Neşriyat, (2018).

Pakdil, Ramazan. Tâlim, Tecvîd ve Kırâat. İstanbul: M.Ü. İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Baskı, 2016.

Pâlûvî, Hâmid b. Abdilfettâh. Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân. İstanbul: Âsitâne, ts.

Parmaksızoğlu, İsmet. Türkiye'de Din Eğitimi. Ankara: 1966.

Pietkiewicz, I.J., & Smith, J.A. A practical guide to using Interpretative Phenomenological Analysis in qualitative research psychology. (2014).

Polkinghorne, D. E. (1989). Phenomenological research methods. R. S. Valle & S. Halling (Eds.), Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience içinde (41-60). Plenum Press.

Er-Razi, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdilkadir. Muhtâru's-Sıhah. thk. Halil b. Me'mun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1426/2005.

Reid, K., Flowers, P., & Larkin, M. Exploring lived experience. The Psychologist, 18/1 (2005), 20-23.

Rubel, D.J., & Okech, J.E. (2017). Qualitative Research in Group Work: Status, Synergies, and Implementation. The Journal for Specialists in Group Work, 42, 54-86.

İbn İshak, Muhammed. Siyer. çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yay. 1988.

el-İsfahânî, Rağıb. el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân. Kur'ân Istılahları Sözlüğü, çev. Abdulabaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yay. 2006.

el-İsfahânî, Ebû Nuaym. Ḥilyetü'l-evliyâʾ ve ṭabaḳātü'l-aṣfiyâʾ. I-X, Kahire 1351-1357/1932-1938.

İsmâil Hakkı Bursevî. Rûḥu'l-beyân. İstanbul: 1330, I-X.

İsmâil Hakkı Bursevî. Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meâli ve Tefsiri. terc. Ömer Çelik-Mustafa Çiçekler ve diğerleri. İstanbul: Erkam Yayınları, 2009, XIII.

Pehlivan, Abdulhamid - Tezcan, Tuğrul. "Kur'ân Tilavetinde Arap ve Türk Tavrı". Beşerî ve Vahyî İlimlerin Entegrasyonu: Mevcut ve Beklentiler, Editör: Mustafa Yıldız. Ankara: Makgrup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş., 2023.

Reid, K., Flowers, P., & Larkin, M. (2005). Exploring lived experience. The Psychologist, 18/1, 20-23.

Rûmî, Fehd Abdurrahman Süleymân. Dirâsât fî 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm. Riyad: Mektebetü'l-'Arabiyyeti's- Suûdiyye.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân. II, Dımeşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 3. Baskı, 1980.

Sağman, Ali Rıza. Sağman Tecvîdi. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 2. Baskı, 1958.

Sarı, Mehmet Ali. "İcâzet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sarı, Mehmet Ali. "Üsküdarlı Ali Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 42/376. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Sarı, Mehmet Ali. "Gunne". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Sarı, Mehmet Ali. "İdgam". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/472. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

es-Sâyis, Muhammed Ali, Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm, Mısır: Matbaatu Muhammed Ali Sabîh, 1953.

Saylan, Nesrişah. "Hurûf-ı Mukattaa'nın Kırâatler Açısından İncelenmesi". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2019), 323–334.

es-Sehâvî, Ali b. Muhammed Alemuddîn. Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ, thk. Abdulhak Abduddâyim. Beyrut: Müessesetu'l-kutubi's-sekâfiye, 1999.

Sencan, Hüner. https://ders.es/tez/onkabuller.html. 06.02.2023, 13:14.

es-Senhûrî, Ebü'l-Feth Zeynüddîn Ca'fer b. İbrahim. Kitâbü'l-Câmi'i'l-müfîd fî sınâati't-tecvîd. thk. Muhammed el-İdrisî et-Tâhirî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.

Sıddîk Hasan Han, Fetḥu'l-beyân fî maḳāṣıdi'l-Ḳurʾân. nşr. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî. Beyrut: 1992.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research. London: Sage, (2009).

Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis, Healthn Psychology Review, 5/1, 9-27.

Süyûtî, Celâleddîn. el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008.

Süyûtî. Muʿterekü'l-aḳrân fî iʿcâzi'l-Ḳurʾân. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire: 1973, I.

Süveyd, Eymen Rüşdü. et-Tecvîdü'l-Musavvar. Dımeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, 2011.

Şaban, Zekiyüddin. İslâm Hukuk İlminin Esasları. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: T.D.V.Y., 1996.

Şaban, Zekiyüddin. Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî. Mektebetu'l-Hanefiyye, y.y. 1996.

Şahin, Hatice. "Başlangıcından Günümüze Kadar İslâm Coğrafyasında Hâfızlık Tedrîsâtı". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 2 (2011), 199-220.

Şahin, Muhsin. "Kur'ân-ı Kerîm Tilâvetinde Vakıf ve İbtidâ". The Journal Of Social Sciences 36 /36 (2019), 610-623.

Şakakî, Rihâb Muhammed Müfid. Hilyetü't-Tilâve. çev. Fatma Yasemin Mısırlı. İstanbul: Guraba Yayınları, 4. Baskı, 2014.

Şemseddin Sâmî. Kâmûs-i Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Şemseddin, Mehmed. Yâdigâr-ı Şemsî. Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yay., 1997.

Şen, Süleyman. 4-6 Yaş Grubu Çocuklarda Kur'ân Tasavvuru. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Şenat, F. Asiye. "Endülüslü Kırâat Âlimi Dânî ve 'Teysîr'i". Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi 10 (2010), 175-186.

Şendî, İsmail. "Takiyyüddin Abdülbasit, Fukahâ'nın İhtilâfında Kur'ân Kırâatinin Etkileri". Varied Quranic Restations, yy. 2003.

Şevkânî. Fetḥu'l-ḳadîr. thk. S. İmrân. Kahire: Dâru'l-Hadîs. I.

eş-Şeyh Muhammed el-Mahmud Ebî Reyme. es-Seyyid. Hidâyetü'l-Müstefîd fî Ahkâmi't-Tecvîd. Kahire: el-Mektebetu Dari'l-Fecr, 2014.

Şeyh Nizameddin ve Cemaatün min Ulemai'l-Hind. el-Fetâvâ'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân (Âlemgîriyye) I-VI, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1400/1980.

Tanman, M. Baha. "Dârü'l-Kurrâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Taşköprüzâzede, Ebü'l-Hayr. 'İsamüddin Ahmed Efendi. Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye. thk. Muhammed Seydî. Medine-i Münevvere: Vizâratü'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1421.

İbn Tahhan, Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümati. Mürşidü'l-Kari ila Tahkik-i Mealimi'l-Mekari. Kahire: Mektebetü't-Tabiin, 2007.

Temel, Nihat. Kırâat ve Tecvîd Istılahları. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.

T. P. Hughes, Notes on Muhammadanism, London 1894.

Tetik, Necati. Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlmînin Ta'lîmi. İstanbul: İşaret, 1990.

Tetik, Necati. "Türkiye'de Başlangıcından Günümüze Kadar Kırâat İlminin Öğretiminde Takip Edilen Usul Ve Esaslar". Kur'ân ve Kırâati Sempozyumları Kitabı. ed. Muhammed Aydın. Adapazarı: SAÜ İlahiyat Fakültesi, 2006.

Tuğral, Rahim. Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi. İzmir: İzmir İlâhiyât Fakültesi Vakfı, Tibyan yayıncılık, 2009.

Tüfekçi, Kevser. Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursları Eğitiminin Öğretici ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Uluslararası Kırâat Sempozyumu (16-18 KÂsım 2012 – İstanbul), Tarihten Günümüze Kırâat ilmî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: Kalkan Matbacılık, 2015.

Ulutaş, İsmail. "The Origin of Language: The Language Phenomenon According to Quran and Other Holy Books". Journal Of Turkish Studies. 5/4 (2010). 679–696.

Ünal, Mehmet. Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü. İstanbul: Fecr Yay., 2005.

Ünal, Halit. "Meynûn b. Mihrân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/509. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Ünlü, Demirhan. "Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi", Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Ünsür, Ahmet. Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Üzümcü, Muzaffer-Çınar, Nuran. "Öğreticilerine Göre Diyanet 4-6 Yaş Kur'ân Kursları (Çorlu Örneği)". Trabzon İlâhiyât Dergisi 7/1 (2020), 7-51.

Üzümcü, Muzaffer. "4-6 Yaş Grubu Kur'ân Kursu Öğretici Yeterlikleri: Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleriyle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-1, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özkan, Ahmet Ali Çanakcı, Asem Hamdy A. Abdelghany, Konya: Palet Yayınları, 2020.

Uygun, M. Nuri. "Kur'ân ve Musiki". Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-II. İSAV, İstanbul: Ensar, 2001

Vâkidî, el-Meġāzî, I, 354-362.

Yazıbaşı, Muhammed Ali. “Kur’an Kursu Öğreticilerine Göre 4-6 Yaş Kur’an Kursu Öğreticisi, Öğrencisi ve Öğrenci Velisinin İhtiyaç ve Beklentileri (Kırıkkale Örneği)”. Dini Araştırmalar 23 (15 Haziran 2020), 57-95.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. Hak Dini Kur’ân Dili. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1936.

Yavuz, Lutfullah. “Kur’ân’ın Topkapı Nüshası’nın İmlâsı ve Hz. Osman’a Nispeti Konusundaki Tereddütlere Cevaplar”. Diyanet İlmi Dergi. 46/2.

Yılmaz, Ali. Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu, (03-04 Kasım 2017), Amasya: 2017.

Ali Yılmaz, “Nüzûl Döneminde Kur’ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi”, Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu, Amasya bildiriler kitabı (Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017). 234.

Yurdagür, Metin (1984). “Haberî Sıfatları Anlamada Metod‘”. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I, 249-64.

Yurdagür, Metin. Esmâ-i Hüsnâ’yı Anlama Kılavuzu, İstanbul: 2021.

Yüksel, Ali Osman. İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr. İstanbul: 1996.

Yüksel, Ali Osman. İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Yüksel, Yakup. “İmam Hatip Liselerinde Kur’ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)”. Namık Kemal Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi 2/1, (2016), 9-29.

Yûsufzâde, Abdullah b. Muhammed. Risâle fi’d-Dâd fi’r-Reddi ale’l-Mar’âşî. Riyad: Mektebetü Camiati’l-İmâm Muhammed b. Suud, Mahtût eser, 4varak

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillah. el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim. Mısır: 1. Baskı, 1957, I-IV.

Ziyâüddîn, Hâfız Ahmed, Vesîletü’l-Gufrân, Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1327.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan vd., el-Mu’cemü’l-vasît. Kahire: el-Mektebetu’l-İslamiyye, 1972.

ez-Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus, 8/244. thk. Abdü’l-Âlim Tahavî. Kuveyt: Mektebetü Hükümeti’l-Kuveyt, 2000.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri 28281

EKLER

Ek 1: Mülakat Soruları

TÜRKİYE'DE KUR'ÂN EĞİTİMİNDE ÖNE ÇIKAN İHTİLAFLAR HAKKINDA SORU VE SORUNLAR

Karabük Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN danışmanlığında tarafımdan yapılmakta olan "Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan İhtilaflar" başlıklı doktora tezi kapsamında hazırladığım konuyla ilgili "sorular" cevaplandırmanız dileğiyle tarafınıza sunulmuştur. Çalışmaya sağlayacağınız bu katkı, tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu güne kadar kırâat ilmi sahasına verdiğiniz emekler bakımından ehemmiyet arz eden isimleriniz çalışmamızın dipnot ve kaynakçasında belirtilecektir. Bu çalışmamızda "nitel yöntemi" kullanmamız sebebiyle, konumuzun da "Güncel Kırâat Problemleri" olması hasebiyle, bu alanda uzman, eğitim alanında ekol olmuş siz değerli hocalarımızın görüşlerine ihtiyaç duymaktayız. Şahsınıza arzettiğim ve çalışmam büyük faydaları sağlayacağını düşündüğüm ekteki soruların her birine elbette cevap vermek zorunda değilsiniz. İstediğiniz soruyu cevaplayabilir, istediğiniz soruyu geçebilirsiniz. Ancak, ne kadar çok soruya tafsilâtlı cevaplar lütfederseniz, bu yanıtlarımız çalışmamıza o kadar katkı sağlayacaktır. Araştırmayla ilgili soru veya sorunlarınızı, no'lu telefon üzerinden yahut aynı telefon aracılığıyla, whatsapp yoluyla yazılı veya sesli şekilde iletebilirsiniz. "Türkiye'de Kur'ân Eğitiminde Öne Çıkan İhtilaflar" isimli tezimizin bir bölümünü teşkil eden sorunlar hakkında, aşağıdaki sorulara cevap vererek yapılacak olan ilmî çalışmamıza katkınız sebebiyle çok teşekkür eder en kalbî saygılarımı sunarım.

Abdulhamid PEHLİVAN
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Sorular

1. “Günümüzde din eğitimi veren kurumlarda Kur’ân eğitim ve öğretiminde karşılaşılan ihtilaflar hakkındaki görüş ve çözüm önerileriniz nelerdir?”

2. Teknoloji çağında yaşadığımız günümüzde, Kur’ân eğitiminde teknolojinin bütün imkânlarından yararlanıldığını düşünüyor musunuz? Bu konu hakkında önerileriniz var mıdır?

3. Türkiye’de tecvîd öğretiminin gerektiği yerde olduğunu ve bu konuda yeterli çalışmanın yapıldığını düşünüyor musunuz?

4. Kur’ân ve mûsikî birlikteliği, Kur’ân’ın tegannî, nota ve nağme eşliğinde okunması hakkında söyleyecekleriniz nelerdir?

5. Teşdîd-idgâm isimlendirmesi problemi hakkında neler söylersiniz?

6. Son zamanlarda sıkça dillendirilen “medd-i ivaz” konusu hakkında neler söylersiniz?

7. Önceleri “idğâm-ı şemsiyye, izhâr-ı kameriyye” diye isimlendirilirken, aynı hususun günümüzde “lâm-ı târifin idgâmı, lâm-ı târifin izhârı” şeklinde ifade edilmesi hakkında neler söylersiniz?

8. Bazı eğitmenler tarafından “İdğâm-ı Şemsiyye” şeklinde isimlendirilen bu idğâm türünün, bazı eğitmenlerce “İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Maa‘l Gunne/İdğâm-ı Şemsiyye Misleyn Bilâ Gunne” şeklinde isimlendirilmesi hakkında neler söylersiniz?

9. Kur’ân tilâvetinde ihfâ, iklâb, izhâr, gunneli mîm ve nûn uygulamalarında görülen bazı farklılıklar hakkında düşünceleriniz nelerdir?

10. Medd-i Muttasıl olan bir kelimede vakf edildiğinde hangi tecvîd kuralının gerçekleştiği hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

11. “Kalkale” yahut “Kâf’ta (harfinde) kalkale sıfatı” gibi isimlendirme farklılığı hakkında görüşleriniz nelerdir?

12. Fâtiha Sûresinin sonundan Bakara Sûresine geçiş yapılırken “Âmin” kelimesinin sesli olarak söylenmesiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?

13. Kalın harflerin yanına gelen ince harflerin kalınlaştırılması; aynı şekilde ince harflerin yanına gelen kalın harflerin inceltilmesi konusuyla ilgili olarak neler söylemek istersiniz?

14. Hâ (ح) ve ayn (ع) harflerinin incelik ve kalınlığı hakkında görüşleriniz nelerdir?

15. Zamirin isimlendirilmesi hususunda, buna sadece "zamir" denilmesi veya "zamir med ile/zamir kasr ile" denilmesi hakkında neler söylersiniz?

16. Kur'ân'ın okuyuş usûlleri ve bunlara "Tertîl" adıyla yeni bir usûl daha getirilmesi hakkında neler söylersiniz?

17. "Temsîlî okuyuş" usûl ve uygulamaları hakkında neler söylersiniz?

18. "Okuyuşta musavat" konusunda önerileriniz nelerdir?

19. Geleneksel Kur'ân tilâveti eğitimi uygulamalarından biri olan "dudak tâlimi" nin günümüzdeki durumu, kullanılırlığı ve gerekliliği hakkında neler söylemek istersiniz?

20. Tecvîd kitaplarında genellikle tecvîd kurallarının hükümlerinin yer almaması, her bir tecvîd kuralının aynı zamanda hükmî bir karşılığının olduğu hakkında okuyucuların dahi bilgi sahibi olmaması mevzûundaki müşâhede ve görüşleriniz nelerdir?

21. Elif miktarının hesaplanması hakkında uygulama farklılıkları ve bu konudaki önerileriniz nelerdir?

22. Aşr-ı şerîf seçimi (intihâbı) hakkında gördüğünüz problemler ve bu konuda çözüm önerileriniz nelerdir?

23. "Arap ve Türk tavrı" konusundaki tartışmalar ve bu konu hakkında sizin fikirleriniz nelerdir?

24. Dâd harfinin uygulanması ile ilgili problem ve bu çerçevede yapılan polemikler hakkında neler söylersiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi İlâhiyât Meslek Yüksekokulu'nu 1999'da; Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi'ni 2002'de; Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Programı'nı 2004'te, Diyanet İşleri Başkanlığı Pendik Haseki Eğitim Merkezi'ndeki (22. dönem) yüksek din eğitimini 2009 yılında bitirdi.

"Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı (İstanbul/Maltepe Örneği) konulu Yüksek Lisans tezini "Ölüm ve Ötesi Halk İnançları" ismiyle yayımladı (İstanbul 2013). Marmara Üniversitesi, Fırat Üniversitesi ve Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakülteler'inde Öğretim Görevlisi olarak Kırâat alanında görev yapan Abdulhamid Pehlivan'ın "Herkes İçin Sorulu Cevaplı Temel Dinî Bilgiler" adlı yayımlanmış (İstanbul 2017) bir eseri daha bulunmaktadır.